

Integralno jugoslavenstvo i Slovenci u razdoblju 1905. - 1949.

Ivašković, Igor

Doctoral thesis / Disertacija

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Catholic University of Croatia / Hrvatsko katoličko sveučilište**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:224:329395>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-04**

HRVATSKO
KATOLIČKO
SVEUČILIŠTE
Z A G R E B
UNIVERSITAS
STUDIORUM
CATHOLICA
CROATICA
Z A G R A B I A

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository of the Catholic University of Croatia](#)

HRVATSKO
KATOLIČKO
SVEUČILIŠTE
ZAGREB
UNIVERSITAS
STUDIORUM
CATHOLICA
CROATICA
ZAGREBIA

DOKTORSKI STUDIJ

Igor Ivašković

**INTEGRALNO JUGOSLAVENSTVO I SLOVENC I U
RAZDOBLJU 1905. - 1949.**

Doktorski rad

Mentor: red. prof. dr. sc. Ivica Miškulin

Zagreb, studeni 2023.

Doktorski studij: Povijest

Igor Ivašković

(Ime i prezime)

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom izjavljujem i vlastoručnim potpisom potvrđujem da je moj doktorski rad:

Integralno jugoslavenstvo i Slovenci u razdoblju 1905. - 1949. (Integral Yugoslavism and Slovenians in the Period 1905 - 1949)

(naslov doktorskog rada na hrvatskom i engleskom jeziku)

izrađen pod mentorstvom/komentorstvom:
prof. dr. sc. Ivica Mikškulin

(navesti imena mentora/komentora)

i obranjen:

27. studenoga 2023., Zagreb, u 11 sati
(napisati datum, mjesto i vrijeme obrane doktorskog rada)

isključivo rezultat mog vlastitog i samostalnog rada koji se temelji na mojim istraživanjima i objavljenoj literaturi, a dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima jasno su označeni kao takvi te navedeni u popisu literature.

Izjavljujem da niti jedan dio doktorskog rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranog rada te niti jedan dio doktorskog rada ne narušava ičija autorska prava.

Izjavljujem da niti jedan dio doktorskog rada nije iskorišten za bilo koji drugi rad u drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili obrazovnoj ustanovi u Republici Hrvatskoj i inozemstvu.

U Zagrebu, 27. studenoga 2023.

(vlastoručni potpis)

HRVATSKO KATOLIČKO SVEUČILIŠTE
Ilica 242
10000 Zagreb
Doktorski studij *Povijest*

HRVATSKO
KATOLIČKO
SVEUČILIŠTE
ZAGREB
UNIVERSITAS
STUDIORUM
CATHOLICA
CROATICA
ZAGRABIA

Igor Ivašković

(Ime i prezime)

IZJAVA O ISTOVJETNOSTI SADRŽAJA DOKTORSKOG RADA

kojom izjavljujem i vlastoručnim potpisom potvrđujem da je sadržaj mojeg doktorskog rada:

Integralno jugoslavenstvo i Slovenci u razdoblju 1905. - 1949. (Integral Yugoslavism and Slovenians in the Period 1905 - 1949)

(naslov doktorskog rada na hrvatskom i engleskom jeziku)

izrađen pod mentorstvom/komentorstvom:

prof. dr. sc. Ivica Miškulin

(navesti imena mentora/komentora)

i obranjen:

27. studenoga 2023., Zagreb, u 11 sati

(napisati datum, mjesto i vrijeme obrane doktorskog rada)

koji dostavljam u elektroničkoj verziji u PDF inačici na CD-u/DVD-u, istovjetan tiskanoj verziji mog doktorskog rada (koji dostavljam u 10 tiskanih primjeraka, tvrdi uvez).

U Zagrebu, 27. studenoga 2023.

(vlastoručni potpis)

TEMELJNA DOKUMENTACIJSKA KARTICA

Naslov doktorskog rada	Integralno jugoslavenstvo i Slovenci u razdoblju 1905. - 1949.
Autor	Igor Ivašković
Mentor Komentor/komentor2	Red. prof. dr. sc. Ivica Miškulin
Ključne riječi	Do 5 pojmova/termina: Slovenci, jugoslavenstvo, katolički narodnjaci, Habsburška Monarhija, Kraljevina SHS
Povjerenstvo za ocjenu doktorskog rada	1. <u>prof. dr. sc. Stjepan Matković</u> , predsjednik 2. <u>prof. ddr. sc. Igor Grdina</u> , član 3. <u>izv. prof. dr. sc. Mario Jareb</u> , član 4. _____, član 5. _____, član
Povjerenstvo za obranu doktorskog rada	1. <u>prof. dr. sc. Stjepan Matković</u> , predsjednik 2. <u>prof. ddr. sc. Igor Grdina</u> , član 3. <u>izv. prof. dr. sc. Mario Jareb</u> , član 4. _____, član 5. _____, član
Ustanova koja je dodijelila akademski stupanj	HRVATSKO KATOLIČKO SVEUČILIŠTE
Doktorski studij	<i>(napisati puni naziv studija)</i> Povijest
Mjesto	Zagreb
Država obrane	Republika Hrvatska
Znanstveno područje	Humanističke znanosti
Znanstveno polje	Povijest
Znanstvena grana <i>(ako ima)</i>	Hrvatska i svjetska moderna i suvremena povijest
Vrsta studija	Sveučilišni
Razina studija	Doktorski studij (poslijediplomski)
Akademski stupanj	Doktor znanosti
Kratica akademskog stupnja	dr. sc.
Vrsta rada	Doktorski rad
Jezik pisanja doktorskog rada	Hrvatski
Jezik na kojem je doktorski rad obranjen	Hrvatski
Datum obrane doktorskog rada	27. studenoga 2023.

BASIC DOKUMENTATION CARD

Title	Integral Yugoslavism and Slovenians in the Period 1905 - 1949
Author	Igor Ivašković
Mentor Co-mentor	Prof. dr. sc. Ivica Miškulin
Key words	<i>Up to 5 indications / terms: Slovenians, Yugoslavism, Catholic Populists, Habsburg Monarchy, Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes</i>
Thesis Evaluation Committee	1. <u>prof. dr. sc. Stjepan Matković</u> , president 2. <u>prof. ddr. sc. Igor Grdina</u> , member 3. <u>izv. prof. dr. sc. Mario Jareb</u> , member 4. _____, member 5. _____, member
Thesis Defense Committee	1. <u>prof. dr. sc. Stjepan Matković</u> , president 2. <u>prof. ddr. sc. Igor Grdina</u> , member 3. <u>izv. prof. dr. sc. Mario Jareb</u> , member 4. _____, member 5. _____, member
The Institution Awarding the Academic Title	CATHOLIC UNIVERSITY OF CROATIA
Doctoral Study	<i>(full name)</i> Povijest (History)
Location	Zagreb
Country of Defense	Republic of Croatia
Scientific Area	Humanistic Sciences
Scientific Field	History
Scientific Branch <i>(if any)</i>	Croatian and World Modern and Contemporary History
Type of Study	University
Level of Study	Doctoral Study (Postgraduate)
Academic Degree	PhD Degree
Abbreviated Academic Degree Title	PhD
Type of Thesis	Doctoral Thesis
Language of Thesis (written)	Croatian
Language of Thesis (defenced)	Croatian
Date of Thesis Defense	November 27, 2023

Sažetak

Slovenski su politički koncepti u okviru jugoslavenske ideologije nastajali pod utjecajem perifernog geografskog položaja Slovenaca u odnosu na druge južnoslavenske narode. Integracija najšireg mogućeg slovenskog etničkog prostora u jugoslavensku formaciju, bilo unutar ili izvan Habsburške Monarhije, bila je temeljni politički cilj Slovenaca na prijelomu 20. stoljeća. Nakon analize razdoblja od 1905. do 1949. možemo se složiti s tvrdnjom da je jugoslavenstvo često bilo inkorporirano u slovensku nacionalnu ideju, jer je jugoslavenska ideja prije svega bila poluga za ostvarenje slovenskih nacionalnih interesa. Jugoslavenstvo se, dakle, doživljavalo kao sredstvo za postizanje parcijalnih nacionalnih ciljeva, a ne kao krajnji politički cilj sam po sebi. No, iako je u tom razdoblju većina slovenskih političkih stranaka imala jasno definirane temeljne ciljeve unutar vlastite jugoslavenske vizije, širi jugoslavenski okvir nikako nije bio trajan. Sažmemo li poglede glavnih struja slovenske politike, možemo zaključiti kako je funkcija jugoslavenske ideologije kod slovenskih političkih aktera u proučavanom razdoblju ipak bila nešto bliža dominantno hrvatskoj nego srpskoj perspektivi jugoslavenstva, unatoč tomu što je slovenska nacionalna ideologija slično kao srpska bazirala na jezičnoj teoriji. Većina je slovenskih političkih stranaka u jugoslavenskoj ideji naime vidjela nadnacionalni povezujući faktor koji će na temelju ravnopravnosti omogućiti različitim južnoslavenskim narodima zaštitu pred snažnijim susjedima. Dakako, sličnost temeljnih funkcija jugoslavenske ideologije kod hrvatskog i slovenskog naroda nije implicirala i podudarnost u političkim strategijama i taktikama njihovih političkih elita, što je često bilo uzrokom slovenskog nerazumijevanja Hrvata i obrnuto.

Abstract

Slovenian political concepts within the Yugoslav ideology emerged under the influence of their peripheral geographical position in relation to other South Slavic nations. The integration of the broadest possible Slovenian ethnic territory into the Yugoslav formation, whether within or outside the Habsburg Monarchy, was the fundamental political goal of the Slovenians at the turn of the 20th century. After analyzing the period from 1905 to 1949, we can agree with the assertion that Yugoslavism was often incorporated into the Slovenian national idea because the Yugoslav idea was primarily a lever for realizing Slovenian national interests. Yugoslavism, therefore, was perceived as a means of achieving partial national goals, not as an ultimate political goal. However, even though during that period, most Slovenian political parties had clearly defined fundamental goals within their own Yugoslav vision, the

broader Yugoslav framework was by no means permanent. Summing up the views of the main streams in Slovenian politics, we can conclude that the function of the Yugoslav ideology among Slovenian political actors in the studied period was somewhat closer to the predominantly Croatian perspective of Yugoslavism, despite the fact that Slovenian national ideology, similar to the Serbian one, was based on linguistic theory. Most Slovenian political parties within the Yugoslav idea saw it as a supranational connecting factor that, based on equality, would enable protection for different South Slavic nations against stronger neighbors. Of course, the similarity in the fundamental functions of the Yugoslav ideology among the Croatian and Slovenian people did not imply a coincidence in the political strategies and tactics of their political elites, which often led to Slovenian misunderstanding of Croats and vice versa.

Zahvala

Zahvaljujem prof. dr. sc. Ivici Miškulinu, mentoru u punom smislu te riječi, na korisnim savjetima i ugodnim razgovorima koji su mi prošili vidike i izvan samog predmeta proučavanja.

Zahvaljujem Eli na strpljenju, pažljivosti i podršci, plodovima njezine ljubavi, u cijelom periodu nastajanja ovog rada.

Sadržaj

Sadržaj	I
Popis kratica	V
1 Uvod	1
1.1 Dimenzije 'integralnog jugoslavenstva'	1
1.2 Nužnost uključivanja perifernih pogleda.....	4
1.3 Metode, izvori i struktura	6
2 Slovenska polazišta u odnosu prema jugoslavenskoj ideji početkom 20. stoljeća	12
2.1 Položaj Slovenaca unutar Habsburške Monarhije.....	12
2.2 Ideološki profil slovenskih političkih stranaka na početku 20. stoljeća	14
2.3 Slovenski kontakti s drugim južnim Slavenima	22
3 Zaokret uslijed pojave politike „novog kursa“	31
3.1 Okolnosti formiranja nove političke strategije.....	32
3.2 Slovenske reakcije na Riječku rezoluciju.....	35
3.3 Vizije Henrika Tume.....	42
4 Pogledi na aneksiju BiH i ideje trijalizma	48
4.1 Okolnosti aneksije i generatori reformnih ideja	48
4.2 Slovenska perspektiva: očekivanja, strahovi i različite političke strategije	51
4.2.1 Pogled slovenskih katoličkih narodnjaka.....	52
4.2.2 Značenje socijaldemokratske Tivolske rezolucije.....	58
4.2.3 Ambivalentnost slovenskih liberala.....	65
4.3 Trijalizam i odnos prema BiH kao novi elementi polarizacije Slovenaca	70
5 Kulminacija i privremeni pad ideje integralnog jugoslavenstva	77
5.1 Odjeci balkanskih sukoba među Slovencima.....	77
5.1.1 Kulminacija integralnog jugoslavenstva	77

5.1.2 Na braniku hrvatskog državnog prava...	86
5.1.3 Opozicijski stavovi socijaldemokrata.....	94
5.2 Odmak od integralnog jugoslavenstva.....	99
5.2.1 Slom liberalne ideje velike Jugoslavije.....	99
5.2.2 Nepromijenjenost katoličko-narodnjačke vizije	104
5.2.3 Realna kritika i utopijske ideje socijaldemokrata	108
6 Odnos prema jugoslavenskoj ideji početkom Prvog svjetskog rata	113
6.1 Reakcije na početku rata.....	113
6.1.1 Dokazivanje lojalnosti i distinkcija jugoslavenskih ideologija	113
6.1.2 U poziciji petokolonaša.....	120
6.2. Ustrajanje na slovensko-hrvatskoj nedjeljivosti.....	123
6.3 Konvergencija katoličko-narodnjačke i liberalne vizije	127
6.3.1 Uzroci približavanja	127
6.3.2 Odnos prema Svibanjskoj i Krfskoj deklaraciji.....	132
6.3.3 Obrat SLS k narodnom načelu	137
6.3.4 Kraj lojalnosti Habsburškoj Monarhiji.....	142
7 Slovenske vizije jugoslavenstva krajem Prvog svjetskog rata	146
7.1 Nemogućnost implementacije Svibanjske deklaracije	146
7.2 Alternativne vizije.....	151
7.2.1 Jugoslavija u Podunavskoj konfederaciji.....	151
7.2.2 Teritorijalno i kulturno integralna alternativa.....	160
7.3 Odbijanje austrijskog prijedloga i požurivanje Hrvata.....	163
7.4 Odnos prema ujedinjenju sa Srbijom... ..	167
7.4.1 ...kod slovenskih katoličkih narodnjaka	167
7.4.2 ...i kod slovenskih liberala	169
7.5 Zaključno o slovenskim mogućnostima neposredno prije Prvo-prosinačkog akta.....	175
8 Slovenske dileme i rascjepi u vrijeme oblikovanja Kraljevine SHS	179
8.1 Razdoblje do Vidovdanskoj ustava.....	179
8.1.1 Slovenske nade i (ne)zadovoljnici	179

8.1.2 Pravna borba protiv velikosrpske teze o proširenoj Srbiji	184
8.1.3 Novi potencijalni politički partneri	190
8.1.4 Rascjepi	196
8.2 Proces donošenja ustava	209
8.2.1 Reakcije na plebiscit u Koruškoj i Rapalski ugovor	209
8.2.2 Postizborni obrat SLS	216
8.2.3 Ustavne alternative	223
8.2.4 Značenje ustava	234
8.2.5 Slovenske reakcije	238
9 Jugoslavenske vizije u parlamentarnom razdoblju	243
9.1 Odnos do (kon)federalizma, autonomaštva i unitarizma do 1923	243
9.1.1 Ideja teritorijalno integralne savezne Jugoslavije kao Šušteršičev labuđi pjev	243
9.1.2. SLS između opozicije i tihe koalicije s Beogradom	246
9.1.3 Autonomaške i federalne alternative socijalista i komunista	249
9.1.4 Ustrajanje na 'slovenskom' tipu unitarizma	253
9.2 Pokušaji priključivanja i korištenja hrvatskog republikanizma	258
9.2.1 Pokušaj suradnje i ambivalentan odnos prema HRSS	258
9.2.2 (Kon)federalni koncepti slovenskih komunista	264
9.3 Urušavanje parlamentarizma i odnos prema novom ustroju	270
9.3.1 Otvoreno takmičenje SLS i HSS	270
9.3.2 Reakcije na ubojstva u Narodnoj skupštini	277
9.3.3 Suočavanje s diktaturom	280
10 Slovenske ideje u okviru Kraljevine Jugoslavije	284
10.1 Reforme i kriza unitarizma	284
10.1.1 Smjena katoličkih narodnjaka i Slovenska deklaracija	284
10.1.2 Modifikacija unitarističke doktrine?	288
10.1.3 Od odcjepljenja do 'dragovoljnog federalizma'	293
10.1.4 Slovenska vezanost na rješavanje hrvatskog pitanja	298
10.2 Repozicioniranje slovenskih stranaka u kontekstu prevladavanja ideje federalizma	302
10.2.1 Put prema Banovini Hrvatskoj	302

10.2.2 Reakcije i očekivanja Slovenaca	307
10.3 Ideje slovenskog katoličko-narodnjačkog pola u 2. svjetskom ratu.....	311
11 Jugoslavenske vizije slovenskih komunista u Drugom svjetskom ratu i poraću.....	315
11.1 Kontekst djelovanja slovenskih komunista početkom rata.....	315
11.2 Razvoj „Osvobodilne fronte“	320
11.3 Proces homogeniziranja partijskih organizacija	325
11.4 (Kon)federalne južnoslavenske ideje u trokutu odnosa KPJ-VB-SSSR.....	332
11.5 Teritorijalno-integralno jugoslavenstvo u okviru podjele interesnih sfera	336
11.6 Kristalizacija motiva i slom teritorijalno-integralne ideje	341
12 Zaključno o funkciji jugoslavenstva kod Slovenaca.....	350
12.1 Slovensko-hrvatska jugoslavenska ideja.....	351
12.2 Kulturno i teritorijalno integralno jugoslavenstvo.....	356
12.3 Komunističko federalno jugoslavenstvo	360
Summary	365
Popis literature.....	376
Izvori.....	376
Literatura.....	389

Popis kratica

AVNOJ – Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije

BiH – Bosna i Hercegovina

BKP – Bugarska komunistička partija

CK KPH – Centralni komitet Komunističke partije Hrvatske

CK KPJ – Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije

CPS – Communist Party of Slovenia

CPY – Communist Party of Yugoslavia

ČSP – Čista stranka prava

Država SHS – Država Slovenaca, Hrvata i Srba

DS – Demokratska stranka

FNRJ – Federativna narodna republika Jugoslavija

GPU – Gosudarstvennoje političeskoje upravljenje

HPS – Hrvatska pučka stranka

HPSS – Hrvatska pučka seljačka stranka

HRSS – Hrvatska republikanska seljačka stranka

HSK – Hrvatsko-srpska koalicija

HSS – Hrvatska seljačka stranka

HSP – Hrvatska stranka prava

HZ – Hrvatska zajednica

NKVD – Narodnyj komissariat vnutrennih del

JDS – Jugoslavenska demokratska stranka (slovenska)

JDS – Jugoslavenska demokratska stranka ('svedržavna' na razini Kraljevine SHS)

JMO – Jugoslavenska muslimanska organizacija

JNS – Jugoslavenska nacionalna stranka

JRSD – Jugoslavenska radikalna seljačka demokracija

JRZ - Jugoslavenska radikalna zajednica

JSDS - Jugoslovanska socijalno demokratska stranka

Kingdom of SCS - Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes

KNS - Katoliška narodna stranka (Katolička narodna stranka)

KP Italije - Komunistička partija Italije

KPH - Komunistička partija Hrvatske

KPJ - Komunistička partija Jugoslavije

KPS - Komunistička partija Slovenije

Kraljevina SHS - Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca

Narodno vijeće SHS - Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba

LF - Ljudska fronta (Narodna fronta)

NDH - Nezavisna Država Hrvatska

NDS - Napredna demokratska stranka

NKOJ - Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije

NNS - Narodno-napredna stranka

NOV - Narodno-oslobodilačka vojska

NRS - Narodna radikalna stranka

NSS - Narodno socialistična stranka (Narodno socijalistička stranka)

OF - Osvobodilna fronta

ORJUNA - Organizacija jugoslavenskih nacionalista

RKC - Rimokatolička Crkva

SAD - Sjedinjene Američke Države

SDK - Seljačko-demokratska koalicija

SDS - Samostalna demokratska stranka

SFRJ - Socijalistička Federativna Narodna Republika Jugoslavija

SKS - Samostojna kmetijska stranka (Samostalna seljačka stranka)

SLS - Slovenska ljudska stranka (Slovenska pučka stranka)

SNOO – Slovenski narodnooslobodilački odbor

SNOS – Slovenska narodnooslobodilačka skupština

SSSR – Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika

SRS – Slovenska republikanska stranka

UO – Udružena opozicija

USSR – Union of Soviet Socialist Republics

VASNOS – Velika antifašistička skupštine narodnog oslobođenja Srbije

VB – Velika Britanija

VLS - Vseslovenska ljudska stranka (Sveslovenska pučka stranka)

VMRO – Vnatrešna Makedonska Revolucionerna Organizacija

ZAVNOBIH – Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine

ZAVNOH – Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske

1 Uvod

U doktorskoj disertaciji s naslovom „*Integralno jugoslavenstvo i Slovenci u razdoblju 1905. – 1949.*“ nastojao sam analizirati slovenske poglede na političku ideju ujedinjenja svih južnih Slavena. Iako se površnom promatraču tema može činiti dovoljno dobro obrađena, štoviše, dnevno-politički prostor ponekad se čini i nasićen raspravama o jugoslavenskoj državnoj ideji, jugoslavenstvo je ipak puno kompleksnija pojava koja i historiografskog stajališta nudi još dovoljno prostora za istraživanje. Koncept jugoslavenstva naime uključuje i one državne ideje koje se nikada nisu ostvarile, a odnos prema jugoslavenstvu također ovisi i o polazištu s kojeg se na tu ideju gleda. Ne čudi, dakle, mnoštvo povijesne i politološke literature koja obrađuje temu jugoslavenstva, no taj broj ne treba uzimati kao dokaz nepotrebnosti daljnjeg istraživanja, već prije svega kao potvrdu teze o važnosti te pojave za ljude koji su snosili posljedice svih (ne)ostvarenih jugoslavenskih ideja.

1.1 Dimenzije 'integralnog jugoslavenstva'

Prvi argument za istraživanje teme proizlazi iz činjenice da su unutar ideje jugoslavenstva nastajale brojne varijacije koje se nikada nisu ostvarile, no njihovi su planovi bili itekako stvarni. Pritom valja naglasiti da unatoč činjenici da je historiografija jugoistočnog dijela Europe prepuna radova koje se bave fenomenom jugoslavenstva, često možemo primijetiti kako su sintagme poput 'jugoslavenskog političkog usmjerenja', 'jugoslavenskih ciljeva' i slične kontaminirane realiziranim jugoslavenskim državnim idejama.¹ Pritom se one političke ideje koje su bile suprotstavljene realiziranim južnoslavenskim državnim koncepcijama često označava kao 'nejugoslavenske' ili čak antijugoslavenske, iako te varijacije same po sebi nisu bile ništa manje 'jugoslavenske' unatoč njihovu neostvarenju. Istraživanje fenomena jugoslavenstva i jugoslavenske političke ideje stoga nije nimalo lak zadatak. Čak i ako pojam jugoslavenstva suzimo samo na državnu ideju, unutar nje postoji nekoliko različitih koncepata. U postojećoj se literaturi naime spominje nekoliko različitih varijacija ideje, koje se međusobno razlikuju kako po teritorijalnom opsegu, tako i po sustavu unutarnjeg političkog uređenja. Pojedine su varijacije, ako ih pobliže analiziramo, nerijetko i posve oprečne jedna prema drugoj glede njihova poslanja. Jugoslavenskom se političkom idejom, dakle, može ostvariti više različitih ciljeva, stoga je i samu državnu ideju jugoslavenstva moguće ugraditi u različite geopolitičke planove velesila koje, s aspekta

¹ Vidi primjerice Calic 2019, 307; Ekmečić 1989, 53.

manjih naroda i njihovih političkih elita, postavljaju okvire mogućega političkog djelovanja. Upravo je suprotnost postulata različitih jugoslavenskih ideja, između ostalog, bila jedna od glavnih unutarnjih prepreka stabilizacijskom procesu onih jugoslavenskih država koje su se spletom povijesnih okolnosti mogle formirati nakon obaju svjetskih ratova u 20. stoljeću.

U postojećoj historiografskoj i politološko-pravnoj literaturi prevladavaju one klasifikacije jugoslavenske ideje koje promatraju moguće varijacije unutar zadanog teritorijalnog okvira, s manjim odstupanjima, koji je obilježio Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS)/Jugoslaviju i komunističku Federativnu narodnu republiku Jugoslaviju (FNRJ), odnosno njenu nasljednicu Socijalističku Federativnu Narodnu Republiku Jugoslaviju (SFRJ). Među autorima koji su jasno raspravljali o tim varijacijama možemo istaknuti srpske povjesničare poput Ljubomira Dimića² i Jove Bakića³ koji razlikuju integralno jugoslavenstvo, jugoslavenski nacionalizam, realno jugoslavenstvo i takozvano minimalno jugoslavenstvo.⁴ Njihova je klasifikacija zanimljiva za predmetnu raspravu upravo zbog eksplicitnog spominjanja 'integralnog jugoslavenstva', a u toj se perspektivi ta varijacija od ostalih razlikuje u tumačenju postojanja kulturne osnove za ideju jugoslavenske države. Prema tome ideologija integralnoga jugoslavenstva temeljila je na uvjerenju da je različite južnoslavenske narode moguće postepeno integrirati u jedinstveni narod, no pritom se prešutno isključuju Bugari, jer ih realizirane dvije post-ratne jugoslavenske države nisu obuhvaćale. Slično piše i Nikola Žutić,⁵ a iz tih se navoda može iščitati kako je integralno jugoslavenstvo zapravo ideologija kulturnog jedinstva koje je plod udruživanja kulturno srodnih skupina, odnosno prema jugoslavenskim nacionalistima čak i kulturno identičnim skupinama. No, većina aktera u 20. stoljeću jugoslavenstvo je ipak percipirala kao spajanje kulturno i povijesno raznolikih

² Dimić 1996.

³ Bakić 2004, 86.

⁴ Za razliku od Dimićevog (1996) integralnog jugoslavenstva, koje nije priznavalo nikakve etničke posebnosti unutar zamišljene Jugoslavije i čiji je temeljni cilj bio postizanje unitarističko-centralističkog oblika državnog uređenja, jugoslavenski nacionalisti priznavali su posebna etnička obilježja, no bili su uvjereni da se te posebnosti mogu eliminirati uz pomoć šire društvene inicijative. Realno jugoslavenstvo, pak, prepoznaje posebnosti etničkih skupina i ne teži nacionalnoj integraciji, iako i za to ostavlja otvorenu mogućnost u razdoblju nakon stabilizacije zemlje. Takva ideja jugoslavenske države pretpostavlja njezinu federalizaciju, dok Bakićeva (2004, 86 i 114) četvrta varijacija, tj. minimalno jugoslavenstvo, dopušta i konfederaciju, odnosno federaciju s konfederalnim elementima. Minimalnost se pritom odnosio na stupanj centralizacije i prisilne kulturne unifikacije južnoslavenskih naroda, odnosno na homogenizaciju i toleranciju različitosti i autonomije različitih etničkih skupina. Što se tiče teritorija, to bi zapravo bila maksimalistička jugoslavenska ideja zasnovana na konfederalnim načelima.

⁵ Žutić 1988, 63–91.

skupina unutar zajedničkog političkog okvira. Prema Ivi Bancu⁶ upravo je to predstavljalo glavni razlog zašto jugoslavenstvo i većina ljudi, koja je bila uključena u jugoslavenske države u 20. stoljeću, nije doživljavala kao kulturni fenomen. Prema toj tezi uzroke za neuspjeh, odnosno za privremeni 'uspjeh pod prisilom', jugoslavenske ideje potrebno je tražiti u razvoju nacionalnih ideologija pojedinih južnoslavenskih naroda, prije svega Hrvata i Srba, koje su do 20. stoljeća već bile sazrijele, to jest na svom su razvojnem putu stigle mnogo dalje od jugoslavenske političke ideje. Nošene tim nacionalnim ideologijama različite su strane u okvir jugoslavenske ideje unosile različite međusobno isključive postulate, što je rezultiralo brojnim političkim sukobima.

U okviru rasprave o ideji jugoslavenske države bitno je, pored distinkcije između zauzimanja za kulturno i isključivo političko jugoslavenstvo, istaknuti i njenu drugu dimenziju, koja se odnosi na različita poimanje teritorija koje bi zamišljena jugoslavenska državna tvorba trebala uključivati. Čini se doduše da je nerijetko upravo percepcija kulturne srodnosti različitih južnoslavenskih naroda determinirala i teritorijalni okvir zamišljene ideje, a ova je disertacija imala za cilj proučiti je li i u formativnim razdobljima dviju jugoslavenskih država, od 1905. do 1949. godine, tako bilo i u proučavanom segmentu južnoslavenske politike.

Pojam jugoslavenstva je, dakle, prema do sad navedenom barem dvodimenzionalan, te uključuje stapanj kulturne kohezivnosti na jednoj i postotak uključenosti južnoslavenskih naroda ili teritorija u zajedničku državnu tvorevinu na drugoj strani. Posljedično i zauzimanje za integralno jugoslavenstvo može implicirati preferenciju potpunog kulturnog stapanja različitih južnoslavenskih naroda na određenom prostoru, no istovremeno taj pojam može predstavljati i ideju uključivanja svih južnih Slavena u jednu političku tvorevinu, što ne implicira nužno i gubljenje specifičnih kulturnih elementa pojedinog južnoslavenskog naroda. Takvi se stavovi na političkom planu obično manifestiraju kroz različite oblike sastavljene države ili državne zajednice, federacije ili konfederacije. U tom je kontekstu zanimljivo proučiti kako su pojam integralnog jugoslavenstva u proučavanom razdoblju percipirali proučavani slovenski pojedinci i slovenske političke stranke u svojim programima.

⁶ Banac 1988a, 377.

1.2 Nužnost uključivanja perifernih pogleda

Drugi argument za predmetno istraživanje proizlazi iz činjenice da odnos prema jugoslavenstvu također ovisi i o polazištu s kojeg se na tu ideju gleda. Fenomen jugoslavenstva je doduše često obrađivana tema u hrvatskoj historiografskoj literaturi, što ne iznenađuje s obzirom na implikacije koje su ideje jugoslavenstva, bilo političkog ili kulturnog, imale na područje današnje Republike Hrvatske i na sva područja gdje Hrvati žive ili su nekada živjeli u značajnijem broju. Unatoč tomu, određenim aspektima te problematike ipak je posvećeno premalo pozornosti, u okviru definirane dvodimenzionalne podjele jugoslavenskih koncepta u hrvatskoj povijesnoj literaturi prije svega nedostaje sustavno obrađena historiografska građa koja se odnosi na slovenske poglede na ideju jugoslavenstva.

Podcijenjenost i nedovoljna obrađenost predmetne teme u historiografskoj literaturi posljedica je više razloga. Prvi je svakako spomenuta činjenica da se ideja zajedničke južnoslavenske države, koju bi činili svi južnoslavenski narodi, u 20. stoljeću nije realizirala, što je većinu povjesničara, zainteresiranih za južnoslavensku problematiku, usmjerilo prema istraživanju ostvarenih južnoslavenskih država nakon 1. i/ili 2. svjetskog rata. U tom se kontekstu, što prije svega vrijedi za hrvatsku historiografiju, naglasak stavljao na analizu hrvatsko-srpskih odnosa. Potonje je donekle razumljivo uslijed činjenice da Hrvati i Srbi nisu bili samo dva najveća naroda ostvarenih jugoslavenskih država, nego su se sa svojim položajem našli u njihovom geopolitičkom središtu, a to je impliciralo da su upravo njihove političke elite, to jest odnosi između njih, predstavljale ključan unutarnjopolitički faktor razvoja tih država. Krvavi raspad SFR Jugoslavije u 90-im godinama prošlog stoljeća, u kojem su Republika Hrvatska i Bosna i Hercegovina (BiH) bile žrtvom agresije, predstavljao je dodatan uteg koji je i pozornost danas aktivnih povjesničara usmjerio k istraživanju geneze i razvoja hrvatsko-srpskog konflikta. No, takav redukcionistički pristup južnoslavenskom pitanju, koji često zanemaruje ulogu ostalih naroda i njihovih elita u procesu formiranja južnoslavenskih državnih ideja u prošlom stoljeću, nikako nije dovoljan za razumijevanje tog fenomena. Naime, Slovenci i Bugari, unatoč svom perifernom geografskom položaju, imali su važnu ulogu u oblikovanju jugoslavenskih država. Štoviše, upravo je njihov rubni položaj u odnosu na Hrvate i Srbe povećavao angažman kako slovenskih tako i bugarskih političkih elita u procesu planiranja granica u kontekstu zamišljenih južnoslavenskih državnih ideja. Važnost je Bugara u tim idejama povećavao epitet najbrojnijeg južnoslavenskog naroda s tradicijom srednjovjekovne države, dok su na drugoj strani upravo pojedinci iz slovenske političke elite, primjerice Ivan Šušteršič (1863.-1925.) unutar austrougarskog političkog

sustava, Anton Korošec (1872.-1940.) u vrijeme Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i Kraljevine Jugoslavije te Edvard Kardelj (1910.-1979.) unutar političkog sustava komunističke Jugoslavije, često su i u vrijeme najintenzivnijih geopolitičkih promjena u Jugoistočnoj Europi zauzimali položaje s kojih su mogli ne samo sudjelovati u oblikovanju ideja, nego su i predvodili proces integriranja južnih Slavena. Pritom treba naglasiti da je u proučavanom razdoblju manevarski prostor političara za implementaciju vlastitih ideja bio, barem se tako čini, veći nego danas u svijetu gdje tehnologija povećava mogućnost kontrole i upravljanja iz manjeg broja svjetskih centara. Tada su političari 'na terenu', dakle, imali nešto veću težinu, jer je, usprkos tome da ni oni nisu bili potpuno neovisni, više vremena proteklo od njihovog akta do kontrole i mogućnosti djelovanja snažnijih političkih čimbenika.

Iz perspektive većih južnoslavenskih naroda aspiracije i političke ideje vezane uz jugoslavensku ideju kod manjih naroda često se predstavljaju paušalno kao ideje jednog cijelog naroda. Tako su prije svega u srpskoj, no nerijetko i u hrvatskoj povijesnoj literaturi, slovenski pogledi na jugoslavensku problematiku često predstavljeni kao jedinstveni. No unatoč pojedinim zajedničkim točkama ideje političkog i/ili kulturnog povezivanja južnih Slavena, uključujući pritom i ideje integralnog jugoslavenstva, kod Slovenaca nisu bile unisone, a proučavanje ideje slovenskog položaja u okviru jugoslavenske države nudi puno širi spektar varijacija od dosad prikazanog. Ne samo da su određeni slovenski politički akteri bili strastveni zagovornici integralnog jugoslavenstva, u kulturnom i teritorijalnom smislu, čak su se i oni, koji su uvidjeli nužnost pravljenja distinkcije između kulturnog i isključivo političkog jugoslavenstva, ponekad bitno razlikovali u stavovima glede uključivanja slovenskih prostora u jugoslavensku državnu tvorbu. Primjerice, slovenski književnik Ivan Cankar (1876.-1918.), bio je zagovornik političkog saveza između južnoslavenskih naroda,⁷ dok se najutjecajniji slovenski političar s početka 20. stoljeća, spomenuti Ivan Šušteršič,⁸ zauzimao za jugoslavensku jedinicu pod katoličkim hrvatsko-slovenskim vodstvom u okviru Habsburške Monarhije.⁹ Osnovna je ambicija ovog rada, dakle, u skladu s poslanjem historiografije prikazati kakve su poglede na ideju integralnog jugoslavenstva imali najutjecajniji slovenski politički akteri u proučavanom razdoblju. Pritom je najprije bilo potrebno otkriti što je za njih taj pojam predstavljao i kako se kronološki ideja razvijala, a

⁷ Melik 2002, 605.

⁸ Ivan Šušteršič (1863. - 1925.), slovenski odvjetnik i političar. Jedan od ustanovitelja Katoličkog političkog društva 1890. u Ljubljani. 1896. prvi je put izabran u bečku skupštinu, a 1899. postaje načelnikom Katoličke narodne stranke, koja se 1905. preimenovala u Slovensku pučku stranku.

⁹ Šušteršič 1996, 14.

potom je na temelju historiografske građe bilo potrebno barem pokušati proniknuti u razloge različitih stavova. To će, nadam se, omogućiti rasvjetljavanje funkcije koju su različiti jugoslavenski državni koncepti, uključujući integralne vizije, imali u političkim programima glavnih slovenskih ideoloških struja u razdoblju 1905.-1949., koje su u ovoj disertaciji podijeljene na katoličku, liberalnu, socijaldemokratsku i komunističku.

Premda pitanje odnosa s Bugarskom, dakle posredno i pitanje integralnog jugoslavenstva, nije bilo marginalizirano u jugoslavenskoj (prije svega srpskoj) historiografiji, zaključci nakon 1948. godine često su se pojednostavljeno svodili na optuživanje druge strane za neuspjeh šire južnoslavenske ideje, ne reflektirajući primarne motive svih dionika. Istovremeno, odnosi s Bugarskom nešto su manje prisutni u hrvatskoj, a najmanje u slovenskoj historiografiji. Sukladno tome, predmetna disertacija pored navedenog temeljnog cilja imala je u okviru definiranog perioda ambiciju analizirati i mikro-geopolitičke planove uređenja Jugoistočne Europe s naglaskom na idejama ujedinjenja svih južnih Slavena koje su se pojavljivale kod različitih slovenskih političkih grupacija. Unutar slovenske političke elite postojao je naime širok spektar različitih ideja, a čini se kako odnos prema uključivanju Bugarske, to jest prema integralnoj varijanti jugoslavenske države, nije bio konstantan ni u jednoj od utjecajnijih političkih stranaka, čak ni među samim istaknutim pojedincima u relativno kratkim vremenskim periodima. Ključ mijenjanja odnosa prema ideji povezivanja svih južnih Slavena leži u temeljnim političkim motivima različitih subjekata, što je, kako ćemo vidjeti, ponekad bilo prisutno čak i kod onih stranaka/pojedinaca kojima su se u određenim trenutcima preklapali pojedini politički ciljevi. Temeljni je cilj ove doktorske disertacije, dakle, najprije definirati što je 'integralni jugoslavenski koncept' značio za pojedinu političku grupaciju, odnosno pojedinca i potom, što je i poslanje historiografske znanosti, napraviti distinkciju različitih motiva za ideje integralnog jugoslavenstva kod Slovenaca u razdoblju od 1905. do 1949. godine.

1.3 Metode, izvori i struktura

U procesu identifikacije determinanti odnosa prema integralnom jugoslavenstvu korištena je dostupna arhivska građa, odnosno javno objavljeni dokumenti i sačuvanu pisana privatna komunikacija slovenskih političara iz navedenog razdoblja. Pritom su korištene metode koje su i inače najčešće upotrijebljene u radu povjesničara. U prvom redu je to povijesna metoda, odnosno skup pravila za istraživanje prošlosti, koja nam ne omogućuje

samo tvrdnju da je rezultat istraživanja razmjerno istinit u usporedbi s povijesnom zbiljom,¹⁰ nego omogućava i objašnjavanje kako i zašto se nešto u prošlosti dogodilo¹¹ što je pak uvjet da iz povijesti izvuku spoznaje o sadašnjosti i budućnosti. U okviru tog složenog skupa pravila istraživanja povijesti u početnoj je fazi bila upotrijebljena metoda deskripcije, odnosno opisa činjenica, kako bi se predstavila kronologija zbivanja, a potom i analiza i sinteza s ciljem otkrivanja uzročno-posljedičnih veza o predmetu istraživanja.

Pri istraživanju odnosa slovenskih političara prema ideji integralnog jugoslavenstva u razdoblju 1905.-1949. zbog opsega teme upotrebljavani su primarni i sekundarni izvori, no u najvećoj se je mjeri pri radu oslanjalo na sljedeće gradivo:

- a) Objave stranačkih časopisa. Krajem 19. i početkom 20. stoljeća političke su stranke na proučavanom prostoru s javnošću uglavnom komunicirale putem svojih pisanih političkih glasila. Na slovenskim je područjima pismenost bila relativno visoka¹² što je pisanim medijima omogućavalo lakši doseg stanovništva. Iz tog su razdoblja proučavani primarno sljedeći časopisi:
 - a. *Avtonomist* – tjednik slovenskih socijaldemokrata, nakon što su se od njih odvojili komunisti. Izlazi u Ljubljani u razdoblju od 1921. do 1924.
 - b. *Delavske novice* – glasnik slovenskih komunista koji je između 1921. i 1923. izlazio u Ljubljani.
 - c. *Delavsko-kmetški list* – glasnik slovenskih komunista koji je između 1924. i 1926. izlazio u Ljubljani.
 - d. *Domovina* – slovensko liberalno glasilo koje izlazi u Ljubljani u periodu 1918. – 1941.
 - e. *Edinost* – vodeći liberalni slovenski časopis na području Austrijskog primorja koji je izlazio u Trstu u periodu od 1876. do 1928. godine.
 - f. *Enotnost* – časopis slovenskih komunista koji je izlazio u Ljubljani u periodu od kolovoza 1926. do ožujka 1929.
 - g. *Glas svobode* – glasnik slovenskih komunista koji je kratko vrijeme u 1923. izlazio u Ljubljani.

¹⁰ Gross 1996, 364.

¹¹ Zelenika 1988, 199.

¹² Do 1921. godine na slovenskim je područjima bilo relativno malo nepismenih, odnosno 8,8 %. Usporedbe radi, na makedonskim područjima taj je postotak bio znatno veći, 83,8 % (Pirjevec 1995, 13).

- h. *Jugoslavija* – dnevni politički časopis koji je izlazio u Ljubljani u periodu formiranja Kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca (Kraljevine SHS), to jest u procesu donošenja Vidovdanskog ustava 1918.–1922. godine.
- i. *Jutro* – najčitaniji liberalni ljubljanski dnevnik koji je izlazio u periodu 1920.–1945. godine.
- j. *La Yougoslavie* – časopis u čijem uredništvu djeluju istaknuti budući članovi Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) izlazi u Zürichu 1917. i 1918. godine te se zauzima za formiranje federativne jugoslavenske države.
- k. *Mir* – časopis koroških Slovenaca koji je izlazio u Celovcu (Klagenfurtu) u razdoblju 1882. –1920. godine.
- l. *Naprej* – glasilo Jugoslavenske socijaldemokratske stranke, izlazi od 1917. do 1928. u Ljubljani.
- m. *Nova pravda* – časopis Narodno-socijalističke stranke. Izlazi u Mariboru i Ljubljani od 1920. do 1927. i od 1937. do 1941.
- n. *Rdeči prapor* – časopis jugoslavenske socijalne demokracije koji je izlazio u Trstu i Ljubljani u periodu 1898.–1920. godine.
- o. *Slovan* – časopis panslavističkog usmjerenja koji izlazi u Ljubljani u periodu 1884.–1887. godine.
- p. *Slovenec* – glavni list slovenskog političkog katolicizma. Izlazio je u razdoblju između 1873. i 1945. godine, najprije tjedno, a nakon srpnja 1883. kao dnevnik.
- q. *Slovenski narod* – vodeći slovenski liberalni list, ujedno i prvi slovenski politički dnevnik uopće. Izlazio je u razdoblju između 1868. i 1943. godine, a 1894. i formalno postaje glasnik Napredne stranke (slovenskih liberala).
- r. *Soča* – liberalni slovenski časopis koji je izlazio u Gorici u periodu 1871.–1915. godine.
- s. *Straža* – Glasilo sljedbenika političkog katolicizma u slovenskom dijelu Štajerske. U Mariboru je u razdoblju 1909.–1914. izlazilo tri puta tjedno, a u periodu 1914.–1920. dvaput; nakon zabrane 1925. umjesto njega izlazi Naša straža (u periodu 1925.–1926). U vrijeme gradskih izbora u siječnju 1927. izlazi pod izvornim nazivom, a potom se spaja s glavnim katoličkim dnevnikom *Slovenec*.
- t. *Svobodna mladina* – list socijaldemokratskog svjetonazora koji izlazi u Ljubljani 1928. i 1929.

- u. *Ujedinjenje* – časopis slovenskih socijalista koji je u 1920. izlazio u Ljubljani.
 - v. *Večerni list* – glasilo kršćansko-socijalne struje unutar SLS, izlazi u Ljubljani 1919. i 1920.
 - w. *Zarja* – časopis Jugoslavenske socijaldemokratske stranke, izlazi od 1911. u Ljubljani i od 1915. u Trstu kao nastavak časopisa *Rdeči prapor*.
 - x. *Zora* - glasilo katoličko-narodnjačke mladeži i akademskih starješina koje izlazi u Ljubljani u periodu 1895.-1921. godine.
- b) Privatna korespondencija značajnijih političkih predstavnika. Pored javnih objava u (para)stranačkim časopisima zapisi iz privatnih arhiva značajnijih političkih aktera, bilo da su vodili stranačke organizacije ili su djelovali kao savjetnici ideolozi, omogućuju bolje razumijevanje stvarnih namjera i ciljeva onoga što su političke grupacije plasirale u javnost. Prije svega je u ovoj disertaciji upotrijebljena osobna arhivska građa Ivana Šušteršiča, Antona Bonaventure Jegliča (1850.-1937.), Antona Korošca, Ivana Hribara (1851.-1941.), Ivana Tavčara (1851.-1923.), Dragotin Gustinčiča (1882.-1974.), Etbina Kristana (1867.-1953.), Edvarda Kardelja (1910.-1979.) i drugih.
 - c) Objavljeni stranački dokumenti i transkripti govora stranačkih predstavnika na javim okupljanjima te korespondencija s drugim organizacijama.
 - d) Monografske publikacije slovenskih političara, istaknutih aktera u proučavanom razdoblju.
 - e) Druge publikacije koje su navedene u popisu literature.

Iz navedenog je, dakle, vidljivo da se u disertaciji koriste za historiografiju standardni metodološki pristupi. U tekstu pokušavam ponuditi uvid u rezultate slovenske i hrvatske historiografije i time pružiti komparativnu analizu postavljenoga problema. Upravo na temelju komparativnoga pristupa i analize šireg broja izvornika cilj je doći do nepristranih zaključaka koji bacaju nova svjetla na uzroke i posljedice slovenskih političko-stranačkih preobrazbi. Kao najveću prednost ovog rada, s aspekta korištenih izvora, vidim upravo veći broj naslova iz slovenske periodike koji su dosad bili slabije poznati hrvatskom čitateljstvu. Pritom su tekstovi sa slovenskoga prevedeni na hrvatski jezik što će ih, nadam se, učiniti bližima širem broju čitatelja. Metodološki oslonac na slovenske novine i druge tipove tiskanih izvornika (strana periodika u kojoj su objavljivali Slovenci, dnevnici i dr.) opravdavam činjenicom ograničenosti primarnih izvornika i time da su upravo novine najsustavnije donosile stavove pojedinih političkih stranaka i skupina. Pritom sam si u prvom dijelu disertacije, u kojem kao izvor dominira arhivska periodika, dozvolio nešto više slobode pri

opsegu citata. Iako su u velikoj većini kraći od 10 redaka, pojedini su citati i nešto duži kako čitateljima ne bi promakla autentična misao njihovih autora iz proučavanog vremena. U dužem su obliku, dakako, ostavljeni samo oni citati koji su toliko eksplicitni da nema prevelike potrebe za parafraziranjem, a istovremeno bi mijenjanje teksta, pa makar i samo stilistički, hrvatskog čitatelja zakinulo za mogućnost čitanja te građe u onom obliku koji je najbliži izvorniku. Većina hrvatskih čitatelja naime ipak ne poznaje dovoljno dobro slovenski jezik, pogotovo ne u onom obliku kojeg su koristili slovenski časopisi početkom 20. stoljeća. Budući da je ova disertacija monografskog tipa, nadam se da struktura i stil teksta nisu u prevelikom neskladu s očekivanjima čitatelja, te će upravo prijevodi tekstova biti od koristi povjesničarima, a da mi ostalo čitateljstvo to neće zamjeriti.

Struktura disertacije u skladu je s tezom da su političke stranke manjih naroda pri svom djelovanju ograničene geopolitičkom realnošću koju determiniraju odnosi između takozvanih velikih svjetskih sila. U takvim okolnostima razumno je očekivati da se ideje o mijenjanju državnih granica i samih državnih uređenja u javnosti češće manifestiraju u vrijeme geopolitičkih prijeloma. U periodima narušene geopolitičke ravnoteže naime postoji veća mogućnost za promjenom, što intenzivira natjecanje političkih stranaka manjih naroda za postizanjem što boljih pozicija unutar predviđenog novog makro-geopolitičkog uređenja kako bi lakše zadovoljavale vlastite interese. U skladu s tim razumljivo je da su se i nove varijacije južnoslavenske države intenzivno oblikovale upravo u onim periodima koji su bili obilježeni prijelomnim događajima na široj europskoj, odnosno svjetskoj političkoj pozornici. Disertacija stoga detaljnije analizira odnos slovenskih političkih stranaka prema integralnom jugoslavenstvu u sljedećim razdobljima:

- a) formiranje politike 'novog kursa',
- b) aneksija Bosne i Hercegovine,
- c) balkanski ratovi,
- d) Prvi svjetski rat,
- e) ukidanje parlamentarizma u Kraljevini SHS/Jugoslaviji.
- f) drugi svjetski rat i poraće.

Struktura također uzima u obzir činjenicu da četiri glavne slovenske političke struje (katolička, liberalna, socijaldemokratska i komunistička) nisu u svim trenutcima proučavanog razdoblja imale jednak utjecaj na život Slovenaca. Budući da su se te političke opcije u pojedinim trenutcima proučavanog razdoblja nalazile u različitim položajima (komunisti primjerice na slovenskim područjima početkom 20. stoljeća ne postoje), razumljivo je da

političke ideje te pokušaji uključivanja vlastitih ideologija u jugoslavensku ideju u praksi, uključujući i odnos prema integralnoj varijanti jugoslavenstva, nisu bile jednakog intenziteta u svim trenucima proučavanog razdoblja. S obzirom na tu nekonzistentnost unutar proučavane 44 godine, u svakom je dijelu disertacije veća pozornost dana onim političkim strankama i pojedincima koji su u tom trenutku imali veći/relevantniji utjecaj na oblikovanje slovenske politike. Tako je, primjerice, u prvom dijelu disertacije naglasak na stavovima slovenskih katoličkih narodnjaka (*Slovenska ljudska stanka*) i liberala (*Narodno napredna stranka*), dok je u nastavku prikazano i oblikovanje ideja unutar slovenske socijaldemokratske struje, a u zadnje dijelu disertacije prevladava analiza stavova kod slovenskih komunista koji su unutar slovenskog političkog prostora krajem 2. svjetskog rata i poraća bili najrelevantniji čimbenik. Također je potrebno dodati kako je opseg disertacije koji se odnosi na razdoblje do 1. prosinca 1918 veći od opsega koji pokriva razdoblje nakon uspostave Kraljevine SHS. Glavni uzrok leži u činjenici da su do 1918. bujale različite ideje kulturnog i političkog jugoslavenstva, dok je u realiziranoj Kraljevini SHS/Jugoslaviji prostora za to bilo bitno manje. Nove su državne ideje naime implicirale subverzivnost, što su si, pak, dozvoljavali uglavnom komunisti, a manje tradicionalne slovenske političke stranke.

2 Slovenska polazišta u odnosu prema jugoslavenskoj ideji početkom 20. stoljeća

2.1 Položaj Slovenaca unutar Habsburške Monarhije

Krajem 19. stoljeća Austro-Ugarska je bila suočena s brojnim problemima, a rješavanje nefunkcionalne unutarnje organizacije bilo je od strateške važnosti za sam opstanak države. Nacionalna osjećanja naroda su naime jačala već i prije 1848., a nakon revolucije nacionalno je pitanje zapravo postalo ključno u svim sferama društvenog života Monarhije. Kod Nijemaca je sve više na važnosti dobivao pokret za ujedinjenje Njemačke, poljski je nacionalni pokret pak zahtijevao uspostavu poljske države, dok su Ukrajinci zahtijevali vlastitu autonomiju, kao što su i kod habsburških Talijana postojale jake tendencije za formiranje barem vlastite pokrajine. Česi su ispostavljali nacionalni program ujedinjenja zemalja krune sv. Vaclava (Češka, Moravska i Šlezija), a Mađari ujedinjenje svih zemalja krune sv. Stjepana. Reforme koje su uslijedile i rezultirale dualnim državnim uređenjem nisu bile dovoljne. Štoviše, novi je sustav u nekim dijelovima Monarhije implicirao i pojačanje nacionalnih napetosti. Istovremeno, ni prema van prilagođavanje države novim trendovima nije bilo dovoljno brzo ni učinkovito da bi Monarhija mogla jednakopravno sudjelovati u ekonomskoj utrci s vodećim europskim velesilama, Francuskom, Njemačkom i Velikom Britanijom.¹³

Slovinci su se kao manji narod našli u nezahvalnoj poziciji kojeg su okruživala četiri veća, takozvana povijesna naroda, među kojima su, izuzev Hrvata i u manjoj mjeri Mađara, dva vodila agresivnu politiku kulturnog osvajanja slovenskih etičkih prostora. Budući da se je velika većina Slovenaca našla u austrijskoj polovici države, razumljivo je da su bili ispostavljeni njemačkoj jezičnoj politici. Slovenski se je jezik mogao upotrebljavati tek u osnovnim i djelomično srednjim školama, dok su više obrazovne i druge institucije, koje su bile odskočna daska za ulazak u državnu birokraciju i politiku, bile dominantno njemačke. Jedini jezik kojemu je pored njemačkog još bila priznata jednaka vrijednost bio je talijanski, pa je dio Slovenaca, prije svega u Austrijskom primorju, bio izložen talijanskoj kulturnoj hegemoniji.¹⁴ Tek je u vrijeme vladavine Eduarda Taffea (1879.-1893.) taj pritisak donekle popustio, a time posredno oživio i slovensku političku pozornicu. To je bilo vrijeme borbe manjih naroda u austrijskom dijelu Monarhije za veća prava na području školstva. Česi su, primjerice, 1882. godine uspjeli izboriti pravo upotrebe češkog jezika u jednom dijelu praškog

¹³ Evans 1928, 529-542; Wargelin 2000, 261-288.

¹⁴ Zwiter 1962, 153-154.

sveučilišta, dok su na hrvatskim područjima Cislajtanijske (Istra i Dalmacija) Hrvati dobili srednje škole na vlastitom jeziku. Slovenci su, u usporedbi s Hrvatima i Česima, bili nešto manje uspješni. Uspjeli su se naime izboriti samo za manji dio nastave na slovenskom jeziku u srednjim školama, dok je u većini škola slovenski jezik ostao tek jedan od predmeta za slovenske učenike.¹⁵ No, i to je bilo više nego su uspjeli dobiti neki veći narodi, poput primjerice Ukrajinaca i Rumunja koji su vlastiti jezik upotrebljavali samo na području osnovnog školstva. Upravo je borba za upotrebu jezika u školstvu obilježila kraj 19. i početak 20. stoljeća, jer je govoreni jezik, a ne materinski kao u ugarskom dijelu Monarhije, bio upotrebljavan kao kriterij klasifikacije pri popisima stanovništva prema kojem su na dan 31. 12. 1910. Slovenci od gotovo 28 milijuna stanovnika austrijskog dijela Monarhije činili 4,8 %.¹⁶ Najžešće su se političke borbe između Nijemaca i Slovenaca vodile na području Celja, što je kulminiralo 1895. godine padom vlade kneza Windischgraetza upravo zbog uvođenja paralelne slovenske celjske gimnazije.¹⁷ Iako su se pojedini slovenski političari snažno zalagali za slovensko sveučilište, to je ipak ostalo u području neostvarenih ciljeva, zbog čega su slovenski studenti uglavnom studirali u Beču, Gracu ili Pragu. Pored jezika, slovenski su se političari krajem 19. stoljeća snažno zauzimali za izbornu reformu u smjeru uvođenja općeg prava glasa, a to je djelomično i implementirano 1907., kada se broj slovenskih predstavnika u državnom parlamentu povećao s 15 na 24.¹⁸

Za Slovence je vrlo bitan vanjski čimbenik predstavljala politika habsburške dinastije i kriza dualizma u Austro-Ugarskoj. Potonja se manifestirala zastojeom normalnog parlamentarnog djelovanja u zapadnom dijelu Monarhije te djelovanjem oporbe u Ugarskoj koja je pod vodstvom Ferenc Kossutha (1841.-1914.) težila k još većoj samostalnosti Ugarske, što bi Habsburšku Monarhiju faktički svelo na personalnu uniju.¹⁹ Iz perspektive habsburških vlasti hrvatsko je nezadovoljstvo podjelom svojeg narodnog korpusa na dva dijela Carstva predstavljalo faktor destabilizacije koju je trebalo smiriti kako to ne bi preraslo u širi hrvatski ili hrvatsko-slovenski protudržavni pokret. Međutim, prihvaćanje ključnih administrativnih i teritorijalnih reformi, koje bi zadovoljile habsburške južne Slavene i udaljile ih od Srbije, bilo je izuzetno teško zbog potrebe dobivanja mađarske suglasnosti. Habsburške su vlasti stoga nastojale na unutarnjem planu pridobiti na vremenu na manjim ustupcima Slovincima i

¹⁵ Zwiter 1962, 166.

¹⁶ Zwiter 1962, 219.

¹⁷ Taylor 1956, 193-194.

¹⁸ Melik 1979, 221-227.

¹⁹ Rajčić 2014, 345.

Hrvatima, dok je na vanjskopolitičkom planu bečka diplomacija ulagala napore u sprečavanje stvaranja država koje bi bile dovoljno snažne i velike da bi predstavljale centripetalni faktor za habsburške južne Slavene.²⁰ Bilo je neophodno spriječiti ujedinjenje Srbije i Crne Gore te ih onemogućiti pri osvajanju područja urušavajuće osmanske države. No, na vanjskopolitičkom planu Austro-Ugarska doživljavala je brojne poraze koji su zemlju doveli u okruženje bez iskrenih političkih saveznika. Bez obzira na opću percepciju prirodnog partnerstva, Njemačka je predstavljala latentnu opasnost zbog tendencije ujedinjenja svih Nijemaca u jednu zemlju. Slično je bilo i s Italijom koja je nakon 1882., doduše, bila formalni austrougarski saveznik, ali je sve više poticala iredentističke težnje austrougarskih Talijana.²¹ Istodobno je prijetnja carske Rusije bila donekle manja jer se još oporavljala od poraza u ratu s Japanom, no nikako nije bila zanemariva njezina ambicija većega angažmana na Balkanu. Znatna je pozornost morala biti posvećena i Osmanskom Carstvu. Ono doduše nije bilo izravna prijetnja, ali je pad sultanove moći implicirao pitanje tko će zauzeti područje toga umirućeg carstva. Stvaranje prevelike bugarske, a još više velike srpske države moglo bi, naime, imati opasne implikacije za jugoistok Habsburške Monarhije. Na Monarhiju su, dakle, na jugu vrebale tri opasnosti: potencijalno povezivanje balkanskih zemalja u antihabsburški blok, talijanska aspiracija na Južni Tirol i Rusija, koja se željela ponovo angažirati u tom dijelu Europe.²² Te su okolnosti povećavale važnost rješavanja unutarnjega uređenja da bi se moglo aktivnije krenuti u osiguravanje vitalnih gospodarskih putova na jugoistoku Europe.

2.2 Ideološki profil slovenskih političkih stranaka na početku 20. stoljeća

Kroz drugu polovinu 19. stoljeća slovenske su političke elite djelovale relativno kohezivno. Do raskola je došlo tek u vrijeme djelomičnog popuštanja centralističkog pritiska na Slovence, točnije u vrijeme vlade Eduarda Taaffeja (1879.-1893.), što je donekle smanjilo potrebu po zajedničkom nastupu slovenskih političkih grupacija.²³ Bečka je politička elita naime na područje Balkana, na kojem je slabio utjecaj Osmanskog Carstva, dugo usmjeravala znatan dio energije s ciljem kompenzacije gubitaka uzrokovanih porazom u ratu s Prusijom. Odredbe Berlinskoga kongresa 1878. donekle su stabilizirale stanje na Balkanu što je i unutar Habsburške Monarhije rezultiralo labavijom politikom prema manjim narodima, uključujući

²⁰ Pleterski 1975a, 52.

²¹ Rahten 2005, 9.

²² Slično Mitrović 1981, 100-101.

²³ Pleterski 1998, 33.

i Slovincima, te je imalo posljedicu oživljavanja stranačkog političkog života unutar tih naroda. Slovenski su katolički narodnjaci i liberali do tada nastupali ujedinjeno na svim izborima, tražeći veća prava unutar Monarhije slično kao i drugi narodi u procesu nacionaliziranja narodnih masa. Iako su, dakle, većinu 19. stoljeća Slovenci djelovali kohezivno, početak su 20. stoljeća Slovenci dočekali podijeljeni na tri ideološka pola.

Zasebne su političke stranke katoličkih narodnjaka i liberala formirane već u zadnjem desetljeću 19. vijeka. Katoličko je političko društvo formirano 26. 1. 1890., prvi je predsjednik postao Karel Klun (1841.-1896.), a među ustanoviteljima je bio i Ivan Šušteršič koji će se ubrzo prometnuti u najutjecajniju osobu na slovenskoj političkoj pozornici i koji je, između ostaloga, napisao i poslovnik društva.²⁴ Iako formalno stranka nikada ni nije bila ustanovljena, 1892. je godina za koju se smatra da Katolička narodna stranka (KNS), kasnije preimenovana u Slovensku pučku stranku (*Slovenska ljudska stranka* - SLS), kreće s radom. Naime, u toj su godini na saboru od 29. do 31. kolovoza bile određene smjernice njenog političkog djelovanja, a 1897. stranka i prvi put samostalno kandidira na redovitim izborima za bečku skupštinu. Katolički narodnjaci predvođeni Šušteršičem na prijelomu su stoljeća imali najveću podršku među slovenskim stanovništvom i kod katoličkog klera koji se nerijetko neposredno uključivao u političku djelatnost stranke. Taj se odnos slovenskog dijela Crkve do SLS, do ostalih političkih stanaka i općenito do političke situacije najlakše može iščitati iz dnevničkih zapisa ljubljanskog biskupa Antona Bonaventure Jegliča.²⁵ Šušteršiču je početkom stoljeća položaj unutar stranke primarno omogućavala upravo Jegličeva potpora, kao što ga je podupirala i većina slovenskog klera, no svoju je legitimnost vođa SLS temeljio na činjenici da je imao pristup i najvišim položajima u hijerarhiji Habsburške Monarhije te je nerijetko i sam obnašao važne funkcije, primjerice, 1912. i poglavara Kranjske (*Landeshauptmann*). No, unatoč vodstvu u stranci bio je donekle hendikepiran jer nije bio svećenik. Svećenička je struktura naime imala odlučujuću ulogu u stranci, što će se pokazati u vrijeme Šušteršičeva političkog pada. Njegov se utjecaj u stranačkim organima i među biračkim tijelom naime teško mogao mjeriti s onim Janeza Evangelista Kreka (1865.-1917.). Ipak, Šušteršičevi su stavovi u mnogome odražavali i stavove katoličko-narodnjačkog biračkog tijela koje je Habsburšku Monarhiju kao konglomerat narodnosti u većini doživljavalo kao danost u koju je bilo rođeno.

²⁴ Erjavec 1928, 29-31.

²⁵ Sam je Jeglič više puta za sebe pisao da je premalo sposoban za politiku, što je bilo uzrokom veće podložnosti njegova mišljenja onome političkih vođa SLS, stoga su njegovi zapisi do Prvog svjetskog rata uglavnom odražavali Šušteršičeve stavove, da bi se nakon toga promijenili te bi bili kasnije potpuno identični stavovima Antona Korošca (Jeglič 2015 (12. 9. 1908.), 424).

U tom je pogledu slovenska katolička većina bila daleko od percepcije Monarhije kao Danteovog pakla, kako je to 1899. s tobože južnoslavenske perspektive opisao Miroslav Spalajković²⁶ (1869.-1951.) čije je političko djelovanje obilježila sklonost ruskim interesima.²⁷ Upravo suprotno, najutjecajniji su članovi slovenske katoličke političke elite Monarhiju više percipirali kao utočište malih naroda, odnosno kao zaštitu pred imperijalističkim ambicijama velikih susjeda. Ta se karakteristika KNS/SLS očitovala kroz istupe njenih glavnih ideologa sve do Prvog svjetskog rata. Aleš Ušeničnik (1868.-1952.), primjerice, upravo je u katoličkoj solidarnosti vidio spas pred najezdom liberalizma u kojem bi se mali narodi utopili u velikima, pa je stoga sama ideja liberalizma bila nespojiva sa slovenskim narodnim interesima: „Ako nas išta može spasiti, to će biti samo katolička ideja izražena u sloganu: Sve za vjeru, dom, Cara!“²⁸ Na makrogeopolitičkom planu, dakle, KNS/SLS početkom 20. stoljeća nikako ne možemo pripisati panslavističko usmjerenje, jer do Rusije taj politički pol sve od kraja 80-ih godina 19. stoljeća nije imao simpatije. Pogotovo je to ispostavljaio časopis *Rimski katolik* kojeg je uređivao Anton Mahnič (Antun Mahnić) (1850.-1920.), a koji će se ubrzo prometnuti u jednog od najvažnijih osoba za južnoslavensku politiku KNS/SLS.²⁹ Slovenski su katolički narodnjaci u proučavanom razdoblju imali više časopisa pod svojim utjecajem, no nijedan nije izlazio toliko dugo i nijedan nije imao toliki doseg kao ljubljanski list *Slovenec* koji je predstavljao najbolji indikator političkog usmjerenja vodstva KNS/SLS u određenom trenutku.

KNS/SLS je najveću potporu imala među slovenskim seljaštvom na području Kranjske u kojeg se tada ubrajala većina slovenskog stanovništva i na kojeg je poseban naglasak stavljao upravo Šušteršič. No, stranka je stremila i k pokrivanju ostalih slojeva društva te širenju utjecaja na druge pokrajine, prije svega na Štajersku, Korušku i Goričku te grad Trst. Za stranku je od iznimne važnosti bilo političko osvajanje gradova, u kojem tada doduše nije živjela većina slovenskog stanovništva, no gradovi su predstavljali odskočnu dasku za uključivanje pojedinaca na političku pozornicu na razini Monarhije. U toj su strategiji povećavanja utjecaja u urbanim sredinama Kranjske i u susjednim zemljama važnu ulogu imali Mahnič, koji je s vremenom preuzeo i vodeću ulogu u povezivanju s hrvatskim katoličkim političkim krugovima, i Krek čija je popularnost bila iznimno velika kod relativno

²⁶ Miroslav Spalajković (1869.-1951.) je bio srpski diplomat i poslanik u Bugarskoj neposredno pred balkanske ratove 1912. i 1913.

²⁷ Spalajković 1899, xxii.

²⁸ Ušeničnik 1902, 156.

²⁹ Pleterski 1975b, 263.

brzo rastućeg sloja radništva. Krekova se uspješnost očitovala u činjenici da treća slovenska politička grupacija po snazi, Jugoslavenska socijalno demokratska stranka (*Jugoslavanska socijalno demokratska stranka* – JSDS), kojoj je prema političkom programu upravo zastupanje interesa slovenskog radnika trebalo biti u fokusu, sve do raspada Habsburške Monarhije nije osvojila ni jedan jedini mandat kako na državnoj tako ni na zemaljskoj razini.³⁰ Politička se strategija SLS sastojala od djelovanja preko gospodarskih institucija u kojima je i sam Šušteršič često sudjelovao, te putem govora u austrijskom parlamentu u Beču koji su predstavljali glavnu platformu za iznošenje stranačkih stavova. Pritom su u tom djelovanju odozgor vrlo važnu ulogu igrale i privatne korespondencije s pripadnicima habsburškoga dvora.

Druga slovenska politička stranka po snazi na prijelomu 20. stoljeća bila je Narodno-napredna stranka (NNS), koja je u većim gradovima – prije svega u Ljubljani, Trstu i Gorici – imala znatno bolji položaj od slovenskih katoličkih narodnjaka. Urbani je status stranci omogućavao lakši pristup svijetu visokog obrazovanja i državnoj birokraciji, što je omogućavalo i veći potencijal za djelovanje u politici na državnoj razini.³¹ Najistaknutiji član NNS je spomenuti Ivan Hribar, koji je obnašao važne funkcije poput gradonačelnika Ljubljane između 1896. i 1910., člana Kranjskoga zemaljskog sabora i Carevinskog vijeća u Beču, te je bio nakon Šušteršiča najvažnija slovenska politička figura toga razdoblja uopće. 2. 4. 1906.³² i formalno preuzeo čelnu poziciju u stranci čije su temeljne odrednice bile liberalizam, protuklerikalizam i južnoslavensko jedinstvo kao platforma za obranu slovenskih interesa u odnosima s Talijanima i Nijemcima, odnosno Austrijancima.

U spletu ideoloških komponenti političkog programa NNS isticala se nacionalna slovenska dimenzija, koja je nerijetko izjednačavana s jugoslavenskom. Pri tom je glavni zadatak bilo sprječavanje germanizacije i talijanizacije slovenskih područja. Pripadanje slavenskome svijetu bilo je jako naglašeno, jer je upravo to razlikovalo Slovence od Talijana i Nijemaca. Da su ostale komponente tadašnjeg liberalnog svjetonazora bile u drugom planu, jasno se očitovale u trenucima kada se radi postizanja slavenskog zajedništva i lakšeg zastupanja slovenskih interesa nasuprot njemačkim i talijanskim aspiracijama stranka bila spremna odreći svojih inače srodnih liberalnih njemačkih i talijanskih partnera. Tako su se primjerice nakon izbora 1897. poslanici NNS uključili u djelovanje Slavenskog kršćansko-nacionalnog saveza (*Slavischer christlich-nationaler Verband*) i kao odlučujući faktor omogućili

³⁰ Rahten 2001, 15.

³¹ Kocka 1988, 11–87.

³² Matković 2016a, 10.

tijesnu većinu (215 nasuprot 210 mandata) kršćansko-narodnjačkom političkom polu na državnoj razini.³³ Pripadnost kršćanskome svijetu za slovenske je liberale doduše predstavljalo društvenu danost. Nisu ni sami nijekali da Slovenci pripadaju katoličkom kršćanskom svijetu, niti su naglašavali da to ne bi trebalo biti tako i u budućnosti. No, u vrijednosnoj hijerarhiji za pripadnike NNS slovenski, odnosno jugoslavenski nacionalizam bio je daleko ispred vjerske odrednice Slovenaca, što je bilo jasno vidljivo i iz činjenice da su svojim katoličko-narodnjačkim sunarodnjacima u KNS/SLS u prvom redu predbacivali upravo zastupanje interesa pape, iako su ti, prema stavu NNS, često bili nauštrb slovenskih narodnih i nacionalnih interesa.

Nacionalna je ideologija NNS bila snažno prisutna u stranačkom djelovanju u etnički mješovitim gradovima poput Trsta i Gorice.³⁴ Štoviše, miješanje slovenskih, talijanskih i njemačkih interesa u tim je krajevima često predstavljalo indikator budućih političkih pomaka u rješavanju nacionalnog pitanja na razini čitave Monarhije. Trst je naime bio od iznimne geopolitičke važnosti; sa svojom lukom je imao funkciju poveznice s Dalmacijom i dalje s bosansko-hercegovačkim područjima, što je potaknulo bečke vlasti na ulaganje u željezničku infrastrukturu koja bi središnju Austriju povezala s Jadranom.³⁵ Zahvaljujući ulaganjima, Trst je, prema brojnim kriterijima, postao grad s boljim uvjetima za gospodarsku djelatnost čak i od, primjerice, Beča.³⁶ Rast stanovništva i industrijalizacija podrazumijevali su i žestoku borbu za političku prevlast na gospodarskom i kulturnom planu.³⁷ Upravo su u Austrijskom primorju, u gradovima Trstu³⁸ i Gorici,³⁹ Slovenci bilježili povoljan demografski trend, a činjenica da je to uključivalo strateški najvažniju jadransku luku povećala je uloge u slovenskoj borbi za viši stupanj političke emancipacije. To je područje također bilo specifično u okviru nadmetanja među slovenskim političkim strankama. Naime, u slovenskom geopolitičkom središtu, to jest u Kranjskoj s iznimkom Ljubljane, dominirala je katoličko-narodnjačka KNS/SLS, a u Gorici i Trstu, uz dakako Ljubljanu, NNS. No, dok su slovenski

³³ Rahten 2001, 20.

³⁴ Bruckmüller 1991.

³⁵ Verginella 1997, 59-65.

³⁶ Winkler 2000, 51-53.

³⁷ Rutar 2002.

³⁸ Prema popisu iz 1910., približno 51,9 % stanovnika koristilo je talijanski jezik, 24,8 % slovenski, 5,2 % njemački, 1,1 % „srpskohrvatski“, 0,3 % neki drugi jezik, a bilo je čak 17 % stranih državljana. („Spezialortsrepertorium für das österreichisch-illyrische Küstenland: bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910 / herausgegeben von der K. k. statistischen Zentralkommission“, 1918).

³⁹ Kalc 2013, 700.

liberali u Ljubljani nastupali s pozicije vlasti, u primorskim područjima NNS je djelovala kao opozicija talijanskoj većini.⁴⁰ Pritom valja naglasiti kako su se talijanski liberali na vlasti u Gorici zadržali zahvaljujući političkom savezništvu sa slovenskim katoličkim narodnjacima, što potvrđuje stupanj rivaliteta između KNS/SLS na jednoj i NNS na drugoj strani.⁴¹ U Trstu su pak Talijani bili dovoljno brojni da vladaju sami. Krajem prvog desetljeća 20. stoljeća u tom je gradu živjelo nešto više od 50.000 Slovenaca, što je pak predstavljalo tek oko 31% ukupnog gradskog stanovništva, no slovenski je narodni korpus bilježio pozitivan trend uslijed doseljavanja iz ruralnog zaleđa grada koje je bilo većinski slovensko.⁴² Pozitivne demografske trendove za Slovence pratilo je i jačanje njihova gospodarskog položaja osnivanjem slovenskih osiguravajućih društava i banaka.⁴³ Prisutnost većinskoga talijanskog stanovništva i talijanskih političkih stranaka potaknula je prilagodbu slovenskih političkih pokreta koji su u središte svojih programa počeli stavljati nacionalne zahtjeve,⁴⁴ što se je nerijetko manifestiralo i kao eksplicitno označavanje Trsta kao slovenskog nacionalnog prostora: „Talijani su tu u Trstu, za sada još u većini, stoga su i gospodari u ovoj kući. Kako su se ovdje našli, to ni sami ne znaju. Došli su slučajno iz Italije. Naselili su se na slovenskoj zemlji, i to na onoj točki koja je za Sloveniju najvažnija...”⁴⁵

Slovinci su u gradu polako počeli oblikovati karakterističan sloj građanstva koji je prethodno komplementaran odnos između slovenskih poljoprivrednika i talijanskog građanstva narušio natjecanjem na kulturnom i političkom polju u samom gradu.⁴⁶ Usporedno s oblikovanjem slovenske građanske elite, pod utjecajem talijanske političke konkurencije slovenski je puk preuzimao određene elemente liberalnog svjetonazora, odmaknuvši se tako od tradicionalnog katoličkog pola kojem je obično težio slovenski poljoprivrednik, te time jačao tršćanske slovenske liberale. Pitanje vjerske pripadnosti postalo je manje važno jer nije činilo razliku između Talijana i Slovenca (te Hrvata), a istovremeno je jezični i nacionalni identitet postajao sve važniji, što je zapravo predstavljalo i glavne ideološke čimbenike razdvajanja liberalnog i katoličkog dijela slovensko-hrvatskog pokreta. S južnoslavenskog aspekta, kulturno-političko natjecanje u Trstu ispostavilo se kao važan dio

⁴⁰ O položaju Slovenaca u Trstu vidi Ivašković 2020, 194-198.

⁴¹ O položaju slovenskih liberala u Gorici vidi Gabršček 1934.

⁴² Lampe 2000, 75; Pirjevec 2007, 19.

⁴³ Millo 1989, 125-126; Kacin-Wohinz i Troha 2001, 29; Domaće vesti 1905: 1; Božič 1905: 1.

⁴⁴ Pirjevec 2007, 44; Grdina 2003, 211-216.

⁴⁵ Naš Trst 1912, 1-2.

⁴⁶ Verginella 1990, 8.

u mozaiku borbe za primat u primorskim gradovima istočnog Jadrana pa je bilo prirodno da se slovenske političke elite oslanjaju na Hrvate i na širi južnoslavenski koncept koji je predstavljao antitezu talijanskoj iredentističkoj doktrini, koja je pokušavala dokazati isključivo vlastito pravo na cijelo Primorje. Slovenski je liberalni krug u takvim okolnostima predstavljao antitezu grupama poput one Ruggera Timeusa⁴⁷ te je dokazivao da se slovenstvo i slavenstvo mogu također artikulirati u liberalno-građanskoj političkoj opciji. Proces nacionalizacije masa na području Trsta bio je, dakle, nešto drugačiji od onoga na štajerskim i koruškim područjima,⁴⁸ a poticali su ga i određeni događaji na razini države. Primjer toga bila je izborna reforma; Trst je, naime, dobio pravo na izbor petorice zastupnika u Carevinskom vijeću, što je povećalo i opći interes za politiku i konkurenciju između Slovenaca i Talijana.⁴⁹

Najutjecajniji liberalni kreatori slovenskog javnog mnijenja u Ljubljani su se okupljali oko lista *Slovenski narod*, u Trstu je tu ulogu preuzelo Političko društvo „Edinost“ koje je izdavalo istoimene novine, dok su u Gorici članovi NNS izdavali list *Soča*. S aspekta analize percepcije ideje integralnog jugoslavenstva posebno je značajna bila *Edinost* koja, dakako, nije bilo jedino slovensko glasilo u Trstu, ali je krajem 19. i početkom 20. stoljeća zasigurno imalo najveći utjecaj kako s političkog tako i s kulturnog te ekonomskog aspekta.⁵⁰ Taj se utjecaj, naime, sve do formiranja Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri 1902. protezao na područje cijele Istre.⁵¹ Stoga ne začuđuje da su važnost *Edinosti* priznavali i najutjecajniji hrvatski političari, prije svega hrvatski pravaši u Istri koji su, pokušavajući pridobiti austrijsku potporu, za razliku od pravaštva u Banskoj Hrvatskoj, prešućivali ideju samostalne Hrvatske izvan Habsburške Monarhije.⁵² Također su priznavali i postojanje slovenske nacije te su se oslanjali upravo na suradnju sa slovenskim primorskim političarima.⁵³ Tako je, primjerice, Vjekoslav Spinčić (1872.-1933.), pored Matka Laginje (1852.-1930.) i Matka Mandića (1849.-1915.) jedan od pripadnika tzv. „hrvatskog istarskog trolista“, u *Edinosti* vidio uzor za hrvatski list *Naša sloga*: „Tko hoće, da prouči život našega naroda u Istri od godine 1870. do 1916.: njegovo probuđivanje i osvješćivanje, njegov prosvjetni i gospodarski napredak, njegove borbe za škole, za jezik u uredima i javnom životu, njegove izborne borbe u općinska

⁴⁷ Ruggero Timeus također poznat kao Ruggero Fauro Timeus ili Ruggero Timeus Fauro (1892.-1915.) bio je talijanski esejist i pisac te jedan od najpoznatijih iredentista svoga vremena.

⁴⁸ Cvirn 2009, 228-238.

⁴⁹ Cvirn 2006, 151.

⁵⁰ Pahor 2004, 27-28 i 69.

⁵¹ Klaić 2018, 119.

⁵² Klaić 2009, 543-562.

⁵³ Klaić 2014, 31.

zastupstva, u zemaljski sabor i u zastupničku kuću carevinskog vijeća; ko hoće, da sve to prouči, taj valja da prolista 'Našu slogu'. Ona je zrcalo života hrvatskoga naroda Istre ... Među Hrvatima Istre vršila je zadaću sličnu onoj, što vrši od godine 1876 Edinost među Slovencima Trsta i Istre, a donekle i Goričke."⁵⁴

Unatoč tomu što se njezin utjecaj donekle smanjio nakon 1902., upravo je tršćanska *Edinost* ostala najrelevantnije južnoslavensko političko društvo u Trstu i slovenskom dijelu Istre.⁵⁵ To su neizravno priznali i najviši redovi habsburških vlasti, što je došlo do izražaja pri popisu stanovništva 1911. koji je bio ponovljen upravo na intervenciju *Edinosti*.⁵⁶

U političko natjecanje katoličkih narodnjaka i liberala na slovenskim područjima tek su povremeno uskakali socijaldemokrati pod vodstvom Etbina Kristana, no Jugoslavenska socijaldemokratska stranka (JSDS) sama ni na jednim izborima nije polučila značajniji uspjeh, čak se nije uspjela izboriti za mjesta ni u zemaljskim skupštinama, pa je stoga u odnosu prema katoličkim narodnjacima i liberalima još uvijek bitno zaostajala glede svojeg političkog utjecaja. To, dakako, ne znači da socijaldemokratske ideje nisu bile prisutne već tada i među Slovencima. Posebice su snažna uporišta socijaldemokrata bili Trst (23-24 % glasova) i Koruška (14-15 % podrške), no te mandate nisu osvajali Slovenci, već Talijani i Nijemci. Ako gledamo samo područje današnje Slovenije, JSDS je 1907. godine osvojila oko 6 % glasova, a na zadnjim parlamentarnim oko 7 %.⁵⁷ Manji utjecaj na svakodnevni život Slovenaca posljedica je i toga da relativno dugo nije postojala zasebna slovenska socijaldemokratska stranka, već su slovenski socijaldemokrati sudjelovali neposredno u austrijskoj političkoj formaciji.⁵⁸ Tek nakon razočaranja zbog neizbora slovenskih predstavnika u stranačko vodstvo, u Ljubljani se 15. i 16. kolovoza 1896. održao konstitutivni sabor Jugoslavenske socijaldemokratske stranke.⁵⁹ Pritom je pridjev 'jugoslavenska' izabran upravo s ciljem osnivanja socijaldemokratske stranke za sva južnoslavenska područja u Monarhiji, a Etbin Kristan je na kritike o nenarodnom djelovanju odgovarao da JSDS nije ni protunarodna ni nenarodna, nego da je stranka međunarodna.⁶⁰ Slovenski su socijaldemokrati pri rješavanju nacionalnog pitanja slijedili austro-marksistički koncept koji se temeljio na personalnoj

⁵⁴ Pahor 2004, 26.

⁵⁵ Žitko 2016, 64.

⁵⁶ Pirjevec 2013.

⁵⁷ Deželak Barič 2017, 84-111.

⁵⁸ Redžić 1977, 191-192.

⁵⁹ Pleterski 1977, 48-52.

⁶⁰ Kermavner, Golouh i Pijade 1951, 32.

autonomiji.⁶¹ Takav neteritorijalni pristupu nacionalnom pitanju onemogućavao je socijaldemokrate pri generiranju državnih ideja, jer bi svakoj takvoj ideji nedostajala definicija teritorija kao konstitutivnog elementa države. JSDS je doduše ostala dijelom austrijske matice, no njena ambicija, unatoč prisutnosti hrvatskih pojedinaca na konstitutivnom saboru, nije uspjela pokriti čak ni sve dijelove slovenskog etičkog teritorija. Tako, primjerice, nije uključivala mariborski okrug, a zbog suprotstavljanja njemačkih predstavnika tek je nakon dugogodišnjeg spora dobila ovlasti nad celjskim okrugom.⁶² Ipak, sam je Kristan često pri spominjanju narodne podijele unutar austrijske socijaldemokratske stranke u Cislajtanskom dijelu Monarhije predložio da se stranka i stvarno podijeli na pet ogranaka prema narodnom načelu, što bi impliciralo ravnopravnost Nijemaca, Čeha, Jugoslavena, Talija i Rusina. Između ostaloga su također i zbog njegove inicijative pojedini ogranci austrijske stranke dobili relativno veliku autonomiju, dok se je na zajedničkim saborima raspravljalo samo o zajedničkim pitanjima.⁶³

Rastući broj ukupnog stanovništva Trsta, zahvaljujući ponajprije doseljavanju Slovenaca, i prisutnost drugih južnoslavenskih naroda, prije svega Hrvata, nagnalo je vodstvo JSDS na preseljenje sjedišta stranke iz Ljubljane na jadransku obalu. Zanimljivo je da JSDS pritom nije gradila konkurentski odnos s talijanskom socijaldemokratskom strankom, kao što je to činila liberalna NNS u odnosu prema svojoj ideološko-sestrinskoj talijanskoj stranci.⁶⁴ No, čini se kako je to partnerstvo socijaldemokrata, uz činjenicu postojanja hrvatskog ogranka socijaldemokratske stranke u Trstu, ipak smanjilo doseg JSDS, na što su na kraju krajeva ukazivali izborni rezultati. Unatoč tomu što se udio radništva povećavao, a austrijska socijaldemokratska stranka nakon reforme 1907. postiže izniman porast broja mandata (87), JSDS nije uspjela dobiti ni jednog predstavnika u središnjem državnom parlamentu.⁶⁵

2.3 Slovenski kontakti s drugim južnim Slavenima

Dio slovenskih časopisa još je u vrijeme udruženog slovenskog djelovanja naginjao panslavističkoj i neoslavenskoj ideji, pritom gradeći političke odnose prije svega s onim slavenskim narodima koji su bili uključeni u austrijski dio Monarhije, u prvom redu s istarskim i dalmatinskim Hrvatima i s Česima. No, kod Slovenaca je nerijetko bilo primjetno

⁶¹ Rahten 2009, 123–132.

⁶² Rozman 2004, 63.

⁶³ Kermavner, Golouh i Pijade 1951, 50–51.

⁶⁴ Redžić 1977, 203.

⁶⁵ Melik 1979, 225.

i rusofilstvo, posebice kod onih koji su kasnije formirali liberalni slovenski politički pol. U odnosu prema južnim Slavenima na Balkanu, Bugarska je do 90-ih godina 19. stoljeća u slovenskim časopisima često glorificirana kao „balkanska Rusija“ te ju mnogi smatraju subjektom koji bi trebao predvoditi ujedinjenje južnih Slavena. U skladu s tim, u slovenskom se je javnom životu često kritički odnosilo prema redukciji bugarskih granica na Berlinskom kongresu.⁶⁶ Što se pak odnosi do Srbije tiče, slovenski je tisak, općenito kritičan prema njenoj podaničkoj ulozi u odnosu s Austro-Ugarskom, a pogotovo osuđuje njenu „neslavensku“ politiku u banskoj Hrvatskoj, gdje su, prema viđenju slovenskih časopisa, Srbi uz pomoć Mađara minirali hrvatske pokušaje za viši stupanj političke emancipacije. Slovenski su katolički narodnjaci, posebice Janez Evangelist Krek (1865.–1917.), Srbiji zbog takve sklonosti velikim narodima pripisivali sklonost liberalizmu u negativnom kontekstu, koji je vodio k asimilaciji i nestanku manjih naroda, uključujući Slovence.⁶⁷ No, i slovenski liberali nisu imali bolje mišljenje o Obrenovićevoj Srbiji. Tršćansko glasilo liberalnih Slovenaca, *Edinost*, u to vrijeme, primjerice, piše: „Mi Slovenci također se ne možemo nadati podršci Srba. Oni su samo Srbi, ne vole Hrvate ni Bugare, ne vole čak ni Ruse, ne vole mnogo slušati o slavenskom reciprocitetu. Samo sanjaju o svom srpskom carstvu i misle da se Balkan mora pokoriti Srbima. Ne bi se oni brinuli za sudbinu Slovenaca, samo da ih stave pod svoju vlast, jer mi po njihovu mišljenju potpadamo pod ‘srpsko carstvo’.“⁶⁸ Takav je odnos bio konstanta u 80-im godinama 19. stoljeća, pa tako ne čudi da su i u vrijeme bugarsko-srpskog rata slovenski časopisi, posebice *Slovan* (Slaven), zauzimali izrazito probugarsku poziciju, te su na kraju sukoba zapisali: „Pravedni je sudac presudio. Danas, dok ovo pišemo, na bugarskom tlu nije ostao niti jedan srpski vojnik. Milana (Obrenovića), bezobzirnog početnika bratoubojstva, u čijoj se duši već odavno ugasio smisao za moral i poštenje, čeka zaslužena kazna; a njegovi prezrivi savjetnici u Budimpešti skreću pogled prema tlu.“⁶⁹ Na drugoj je strani Crna Gora često stavljana u pozitivan kontekst, u 90-im godinama 19. stoljeća ponekad je spominjana čak i kao južnoslavenski Pijemont: „Za slavenskog je rodoljuba ostala samo jedna svijetla točka na Balkanskom poluotoku. To je Crna Gora. Kao što su ju stoljećima s moćnim vojskama napadali

⁶⁶ Primjer toga je pjesma Anton Aškercu u *Slovanu* pod nazivom »Jek z Balkana« (Jeka s Balkana): „Evropa, maneš si oči, strmite, diplomati, kar modro ste zgradili vi, da htelo ni vam stati? – Ej, silnejša je moč iděj, ko grozni zid – papirnih méj! Le šumi, Marica, glasno, valovi poskakujte! Povsod gredoč novico tó veselo oznanujte: Svoj, prost če biti moj Bolgar, Razklan ne bode več nikdar!« (Aškerc 1885, 323)

⁶⁷ Pleterski 1975b, 263-265.

⁶⁸ Ilirija 1887, 1-2.

⁶⁹ Naše slike 1885, 369.

turski paše, tako su je posljednjih desetljeća osvajali diplomati iz raznih europskih zemalja. Prvi su joj htjeli oduzeti slobodu, drugi joj namjeravaju oduzeti nacionalnu svijest. Crna Gora je i postaje svakim danom sve više slavenski Pijemont. Sve intrige planirane protiv nje i njezine velike buduće zadaće razbijaju se mudrim razmišljanjem i čeličnom voljom njezina pažljivog i junačkog kneza.“⁷⁰

Na relaciji prema Hrvatima, kod slovenskih političkih grupacija primjetan je ambivalentan odnos. U 19. stoljeću još postoji vrlo primjetno distanciranje kako panslavističkih tako i katoličkih slovenskih političkih grupacija prema temeljnim postavkama koncepta hrvatskog državnog prava. Primjerice, časopis *Slovan* od 15. veljače do 1. travnja 1885. U više nastavaka objavljuje opsežan članak o odnosima u Hrvatskoj i pritom ispostavlja rezerve do hrvatskog dopisnika.⁷¹ Još je otvorenije nastupio glavni katolički list, *Slovenec*: „Otvorenog srca kažemo de ne možemo pojmiti zašto upravo u Hrvatskoj ne bi imao prava do opstanka nijedan drugi narod osim hrvatskoga. Svi osuđujemo, ako, primjerice, Nijemci niječu pravo Poljaka u Prusiji do opstanka i to nazivamo njemačkom krutošću.“⁷² U tom je kontekstu pravaška državna vizija neposredno okarakterizirana kao nepoželjna, odnosno manje primjerena od 'Strossmayerovog jugoslavenstva': „Mislimo da je malo takvih Slovenaca koji bi odobravali postupanje Starčevića. Takva politika daje tužan plod. Podsjetimo samo to da je upravo stranka prava već više puta blatom gađala najvećeg Jugoslavena, vladiku Strossmayera, jer je on prijatelj i Srbima. Budući da se je Starčevićovo postupanje osuđivao i u našim najradikalnijim glasilima, mislimo da se nećemo nikome zamjeriti, ako ustvrdimo da nam politika Stranke prava ne smije biti uzor.“⁷³

Također je zanimljivo kako u tom periodu pada interes, osim sporadičnog spominjanja, za ujedinjenje Hrvata i Slovenaca na jezičnom planu, koje je do 80-ih godina bilo česta tema u slovenskom javnom prostoru.⁷⁴ To bi se moglo protumačiti kao rast interesa za političko jugoslavenstvo i pad za kulturno, što je u skladu sa spomenutom tezom Ive Banca o sazrijevanju parcijalnih nacionalnih ideologija prije jugoslavenske.⁷⁵ Ipak, situacija se krajem 19. stoljeća mijenja. Shvaćajući da su interesi Slovenaca i Hrvata ipak na puno više područja

⁷⁰ Naše slike 1886, 301.

⁷¹ K odnošajem na Hrvaškem 1885a, 54-55; K odnošajem na Hrvaškem 1885b, 75; K odnošajem na Hrvaškem 1885c, 90-91; K odnošajem na Hrvaškem 1885d, 106-107.

⁷² Po deželnih zborih 1892, 2.

⁷³ Po deželnih zborih 1892, 2.

⁷⁴ Pleterski 1975b, 269.

⁷⁵ Banac 1988a, 377.

skladni te uslijed pritiska Nijemaca i Talijana, kod slovenskih političkih stranaka primjetan je rast interesa za koncept hrvatskog državnog prava, stoga će i takmičenje između slovenskih liberala i katoličkih narodnjaka za naklonost onih hrvatskih političkih stranka koje su u okviru svojih političkih programa zastupale ideju hrvatskog povijesnog državnog prava u tom periodu izbiti u prvi plan.

Kraj 19. i početak 20. stoljeća obilježili su izuzetno dinamični odnosi između slovenskih, hrvatskih i srpskih političkih stranaka unutar Habsburške Monarhije. U tom je kontekstu ideja jugoslavenstva predstavljala svojevrsnu zajedničku platformu unutar koje su se suočavali odnosi na tim trima relacijama.⁷⁶ Političko jugoslavenstvo, to jest ideja južnoslavenske državne jedinice ili čak posebne države, bilo je vrlo dinamično i, kao takvo, živjelo je unutar različitih, nerijetko i isključivih koncepata. U taj je diskurs svaka strana pokušala unijeti vlastite nacionalne ciljeve koji su često bili i međusobno isključivi te su predstavljali jedan od glavnih izvora sukoba i nestabilnosti u kasnijim jugoslavenskim državnim formacijama.⁷⁷

Slovinci su, razumljivo najviše kontakta imali s Hrvatima, posebice s istarskim i dalmatinskim hrvatskim političarima koji su bili važni radi zajedničkog djelovanja na austrijskoj razini. Krajem 19. stoljeća slovenski su liberali bili nešto agilniji od svojih katoličko-narodnjačkih konkurenata. Ivan Hribar i Ivan Tavčar održavali su brojne kontakte s Hrvatima, a Tavčar je slovenski liberalizam, bar naizgled, pokušao vezati uz hrvatsku liberalnu nacionalnu ideju Ante Starčevića te ubrzo postaje poznat po svojim zdravicama u kojima Slovence opredjeljuje kao „planinske Hrvate“, dok u Ljubljani ipak naglašava kako je Slovenija iznad svega. Tavčar na taj način za kratko vrijeme preuzima vodeću ulogu kod povezivanja s hrvatskim strankama,⁷⁸ a rješenje za „povijesnost“ Nijemaca i Talijana pokušao je naći u povijesnom hrvatskom državnom pravu te pozivanjem na Pragmatičku sankciju Hrvatskoga sabora iz 1712. godine.⁷⁹ Prema njoj, Hrvatska je pristala na vladavinu Habsburgovaca i ako bi ta obitelj ostala bez muških potomaka, no uz uvjet da Monarhija uključuje i pretežno slovenska područja. I Hribar, čiji su kontakti s Hrvatima puno stabilniji od Tavčarovih, već tada biva jednim od najgorljivijih zagovornika najprije hrvatsko-slovenskoga, da bi potom sve snažnije zagovarao i šire južnoslavensko ujedinjenje. Slovenski

⁷⁶ Ivašković 2019, 187-203.

⁷⁷ Banac 1988a, 377.

⁷⁸ Matković 2015, 151-159; Rahten 2005, 73-83.

⁷⁹ Rahten 2005, 64.

su liberali oslonac u Hrvatima ponajprije tražili u Primorju. Prisutnost hrvatskih, talijanskih i slovenskih nacionalnih elemenata u primorskim krajevima Monarhije implicirala je naime trokut odnosa u koji su se miješali kako austrijska vlada tako i srpski element iz dalmatinskog zaleđa. U svojoj su se težnji za većom političkom emancipacijom, pored povezivanja s istarskim, primorskim i dalmatinskim Hrvatima, slovenski liberali iz Primorja često pokušavali vlastima u Beču predstaviti kao zaštitni bedem austrijskih interesa na Jadranu.⁸⁰ Zajednička točka slovensko-hrvatskog partnerstva bila je ideja treća jedinice unutar Habsburške Monarhije koja je, kako će prikazati drugo, treće i četvrto poglavlje ove disertacije, biti u središtu političke pažnje sve do raspada Habsburške Monarhije. Prema slovenskim željama, treća bi jedinica trebala uključivati i obalne, tj. tršćanske Slovence. Štoviše, osim Zagreba i Ljubljane, upravo je Trst prema određenim idejama s početka 20. stoljeća trebao biti jedan od triju glavnih gradova željene južnoslavenske državnopravne formacije unutar Monarhije.⁸¹ Do 20. stoljeća povijesno i kulturno bliski Hrvati i Slovenci u velikoj su mjeri svoje interese ujedinjeno zastupali nasuprot ambicija talijanskih iredentista. U takvom recipročnom odnosu primorski Slovenci branili su hrvatski primat u Zadru i Rijeci, dok su hrvatske novine podržavale slovenske želje o uspostavi slovenskih institucija u Trstu.⁸² Slovenci su se naprednjaci na čelu s Hribarom aktivno uključivali na hrvatsku političku pozornicu potičući uspostavljanje sestrinskih stranka istog političkog usmjerenja⁸³ koje bi se potom trebale ujediniti pod zajedničku političku platformu. Još je u 1893. Hribar kalkulirao s potencijalnim ujedinjenjem svih hrvatskih i svih slovenskih političkih stranaka,⁸⁴ no uskoro biva primoran odustati od toga, ponajprije zbog činjenice da KNS/SLS preuzima nadzor nad sve većim dijelom hrvatsko-slovenskih političkih kontakata. U tom se razdoblju oblikuje i njegov osobni animozitet prema vođi slovenskih katoličkih narodnjaka, Ivanu Šušteršiču, koji pak puno energije troši ne bi li isključio NNS iz svih relevantnih područja u austrijskoj politici. Unatoč nesposobnosti prelaženja preko unutar-slovenskih razmirica, Hribar i NNS ostaju na liniji što tješnjeg kulturnog i političkog povezivanja južnih Slavena, što se, između ostalog manifestira i ispostavljanjem potrebe za jezičnom konvergencijom. Slovenci su liberali, dakle, zauzimali stav da bi se Slovenci trebali odreći vlastite jezične samobitnosti.⁸⁵ Na drugoj

⁸⁰ Pirjevec 2007, 40-41; Rahten 2005, 105-149; Kacin-Wohinz i Troha 2001, 26.

⁸¹ Pirjevec 2013.

⁸² Pahor 2004.

⁸³ Glavna skupščina 'Hrvatske napredne stranke 1906, 1.

⁸⁴ Pleterski 1975b, 272.

⁸⁵ Hribar 1984, 9.

strani, s teritorijalnog aspekta, varijacije zamišljene jugoslavenske države U NNS, kako je prikazano i u nastavku ovog rada, varirale su s obzirom na okolnosti.

Za razliku od liberala slovenski su katolički narodnjaci imali lakši pristup povezivanju s drugim političarima na državnoj razini. U austrijskom su parlamentu pored traženja partnerstva s Hrvatima pokušavali graditi i most prema drugim slavenskim političkim predstavnicima, prije svega Česima. Štoviše, isprva su se politička partnerstva slovenskih katoličkih narodnjaka odnosila isključivo na koalicije sa snagama unutar austrijskog dijela Monarhije. Šušteršič je naime svoju lojalnost Habsburgovcima pokazivao i na taj način da nije ni implicitno pokušavao rušiti dualističko uređenje Monarhije. U tome treba tražiti razlog zašto je sam Šušteršič na početku bio nesklon povezivanju s hrvatskim strankama iz ugarskog dijela. Tako je, primjerice, izričito bio protiv formulacije 'slovensko-hrvatska uzajamnost' u rezoluciji na prvom slovenskom katoličkom saboru. Prilikom konstituiranja KNS/SLS 1892. naime malo je nedostajalo da bi se ustanovila i slovensko-hrvatska katolička politička organizacija. Umjesto toga na kraju je prihvaćen je Šušteršičev prijedlog 'tijesan savez katolika raznih austrijskih naroda' čime je preglasan Janez Evangelist Krek koji je bio sklon zajedničkoj organizaciji. Šušteršič i Mahnič su tada smatrali kako je slovenskim katolicima nužan zadatak najprije preuzeti slovenske gradove od liberala pa se tek onda povezati s Hrvatima.⁸⁶ Posljedično Šušteršič nije bio ni među slovenskim pobornicima prihvaćanja hrvatskog državnog prava kao dijela programa KNS na Trsatu 12. 10. 1898.⁸⁷ Tada izaslanstvo stranke u sastavu Janez Krek, Andrej Kalan (1858.-1933.) i Janko Brejc (1869.-1934.) na skupštini Stranke prava izjavljuje da u ime svoje stranke pristaju uz program Stranke prava, što Krek obrazlaže riječima: „Slovinci se moramo udružiti s Hrvatima na temelju hrvatskog državnog prava. Potrebu za taj zajednički rad potvrđuju prije svega posljednji događaji u državnom saboru u Beču. Zastupnici slovenski i hrvatski, u prvom redu oni koji pripadaju stranci prava, trude se isposlovati najnužnija prava za opstanak slavenskih naroda na jugu. No njihov je trud uzaludan, a uvjerenje sve čvršće kako za nas Beč ima gluhe uši. Razdvojeni smo preslabi da bi nas uzimali u obzir, zato se moramo udružiti i to na temelju velike ideje koju zastupa stranka prava, stojeći na stajalištu hrvatskoga državnoga prava.“⁸⁸ Toj se politici na kraju priklonio i sam Šušteršič koji je do 1905. već bio postao jedan od najgorljivijih zagovornika uključivanja Slovenaca u hrvatski državni koncept utemeljen na državnom povijesnom pravu

⁸⁶ Pleterski 1998, 39-43.

⁸⁷ Pleterski 2000, 99-108.

⁸⁸ Prunk 1986, 164-165.

Hrvata. U nedostatku vlastitih državnopravnih instituta, slovenske je katoličke narodnjake naime već nekoliko godina prije 1905. karakteriziralo traženje oslonca u hrvatskim povijesnim državotvornim konceptima.

S područja Kranjske ta se strategija očitovala i u Koruškoj te Štajerskoj. Primjer toga je govor Janka Brejca na saboru Katoličkog političkog i gospodarskog društva za Slovence u Koruškoj, 12. studenog 1905.: „Dobro smo okusili sladunjavost njemačke nadmoći, naša je povijest puna ugnjetavanja i nepravde, bahata oholost austrijskih Nijemaca i bezdušni prijezir prema pravima drugih pravi je uzrok nepodnošljivih prilika u zemlji – moramo i želimo izaći iz takve situacije! Put kojim moramo ići jasno nam je označen poviješću, zemljopisnim položajem, potrebama i željama našega naroda – težimo prema jugu, u savezu s našom braćom Hrvatima. Jedinstvo Slavena, to mora biti naše geslo, državno-pravna zajednica Slovenaca i Hrvata pod žezlom staroslavenske dinastije Habsburg mora biti naš dalekosežni politički cilj, ta težnja mora postati točka našeg političkog programa.“⁸⁹ U takvim okolnostima Zagreb, odnosno Hrvatska zbog svog položaja i relativne većine hrvatskog stanovništva bili su središte austroslavenskih, odnosno katoličkih južnoslavenskih koncepata, što se do početka Prvog svjetskog rata oblikovalo kao temeljna vizija rješavanja južnoslavenskog pitanja od strane slovenskih katoličkih narodnjaka.⁹⁰

Među većinom Slovenaca, pogotovo među ruralnim Slovencima koji su tješnje bili vezani uz RKC i SLS, kao što je vidljivo iz navedenog govora Brejca, čak ni u onim dijelovima gdje su Slovenci najviše osjećali pritisak Nijemaca, nije bio prisutan antihabsburški sentiment. Dio uzroka za to treba tražiti u stvarnoj germanskoj nadmoći nad južnim Slavenima u Austro-Ugarskoj, a dio svakako treba pripisati i snažnoj prisutnosti austroslavenskog koncepta, tj. uvjerenju pretežnog dijela Slovenaca o pripadnosti njihovih područja srednjoeuropskom okviru, odnosno Habsburškoj Monarhiji.⁹¹ Štoviše, zaključak pojedinih povjesničara kako Slovenci nikad ne bi postali narod, ako bi živjeli u sklopu Francuske, Velike Britanije, Srbije ili Italije, nisu netočni. Habsburška je Monarhija naime unatoč svemu ipak najbolje štitila manje narode, jer je jedinstvo gradila na lojalnosti Caru, a ne na pripadnosti istome etničkome korpusu.⁹² KNS/SLS je stoga karakterizirao kontinuitet napora za očuvanjem Habsburške Monarhije i istodobno njezinim reformiranjem u pravcu povećanja vlastite političke

⁸⁹ Politični shod v Šmihelu 1905, 1.

⁹⁰ Lampe 2000, 73-74; Lovrenčić 1972, 22.

⁹¹ Rahten 2005.

⁹² Kermauner 1986, 23.

autonomije. Dok je u Hrvatskoj ta tendencija artikulirana političkim ciljem što veće revitalizacije povijesnog državnog prava i povezivanjem barem onih teritorija koje bi obuhvaćala Trojedna Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija, slovenske su političke stranke nastojale primarno konsolidirati vlast na nižim razinama u područjima sa slovenskom većinom. Početkom 20. stoljeća, dakle, nije bilo upitno s kim KNS/SLS želi povezati slovenske zemlje ne bi li Slovenci postigli viši stupanj vlastite političke emancipacije. To su bile upravo hrvatske katoličke zemlje i sam pojam jugoslavenstvo se odnosio gotovo isključivo na povezivanje slovenskog i hrvatskog naroda. Jugoslavija u tom kontekstu nije bila nešto nespojivo s Habsburškom Monarhijom, nego upravo suprotno – „Hrvati i Slovenci su prema mišljenju istaknutih članova KNS/SLS predstavljali „djecu južnoslavenske majke koja je sjedila uz noge preuzvišene majke Austrije“.⁹³ Južnoslavenska je politička ideja kod KNS/SLS imala snažan katolički predznak, što kod bitnog dijela njenog članstva bila posljedica stvarnih ideoloških uvjerenja, no djelomično je to bio i jedini mogući put ka ostvarenju veće samostalnosti Slovenaca. Naime, to je jedino jugoslavenstvo na koje bi Car i dio utjecajnih političara, kasnije poznatih pod oznakom 'belvederski krug', mogao pristati. Upravo oslanjanje na potonje je predstavljalo konstantu u politici KNS/SLS, a u skladu s tim su slovenski katolički narodnjaci često izražavali i negodovanje mađarskom politikom, posebice onim dijelom koji se odnosio na Hrvatsku-Slavoniju. Slavenski je savez, politička tvorba u Bečkom parlamentu pod vodstvom Ivana Šušteršiča sastavljena od Slavenskog centra i Hrvatsko-slovenskog kluba, u tom kontekstu podupirala proteste Hrvata protiv režima Khuen-Hédervárya.⁹⁴ Koliko je važno bilo katoličko južnoslavensko usmjerenje za KNS/SLS, posredno se moglo iščitati i iz antagonizma prema slovenskim liberalima koje su, primjerice nakon izbora u prosincu 1900. godine, slovenski katolički narodnjaci na svaki način pokušali izolirati, odnosno isključiti iz šireg južnoslavenskog povezivanja. U određenim su se trenutcima upravo hrvatski političari iz Istre i Dalmacije suprotstavljali tome, no takva je politika marginalizacije NNS kroz dulji period rezultirala daljnjim približavanjem slovenskih liberala srpskim političkim krugovima. Najprije se ta suradnja očitovala kroz povezivanje zastupnika NNS i dvojice srpskih zastupnika iz Dalmacije u Bečkom parlamentu 1901.,⁹⁵ što je slovenskim liberalima otvorilo vrata prema Srbiji i srbijanskoj političkoj eliti.

⁹³ Rahten 2001, 25-26.

⁹⁴ Pleterski 1998, 134-135.

⁹⁵ Dr. Tavčar mej – srbskimi popi 1901, 1.

Iako se, dakle, krajem 19. stoljeća činilo da će slovenski liberali iskoristiti svoj bolji položaj u gradovima u odnosu na slovenske katoličke narodnjake te preuzeti primat u povezivanju s Hrvatima, na prijelomu ih je stoljeća već donekle pretekla katolička politička struja. To je slovenskim liberalima u Trstu i Gorici donekle ograničilo manevarski prostor, što je djelomično utjecalo na daljnji razvoj njihova političkoga programa. NNS se sve više počela okretati prema široj južnoslavenskoj ideji i u tom okviru primarno prema Srbiji koja je do 1905. već bila postala generator većine onih ideja koje su se protivile habsburškom državnom okviru. Posebno snažno se to osjetilo nakon svrgnuća Obrenovića 1903., kada su zapravo sve relevantne srpske državne vizije u svom temelju sadržavale suprotstavljanje bilo kakvom vidiku kontakta južnoslavenske države s germanskim svijetom i krunom koja ne bi proizlazila iz dinastije Karađorđević. Posljedično je širenje njemačkog utjecaja bilo identificirano kao glavna prepreka ujedinjenja južnih Slavena pod vodstvom srpske kraljevske dinastije. Također je svako pristajanje na uključivanje Srbije u srednjoeuropsku uniju pod vodstvom Nijemaca bilo neprihvatljivo kako za vladajuće tako i za većinu oporbenih srpskih političkih grupacija, a iz perspektive većine srpskog stanovništva, to bi ugrozilo i samu egzistenciju Srbije kao državnog subjekta ili bi barem impliciralo smanjenje srpske suverenosti na razinu iz razdoblja Osmanskog Carstva. Srbija bi tako umjesto središnje uloge među južnim Slavenima dobila marginalan položaj te bi vrlo vjerojatno bila vezana i ovisna o katoličkoj većini. Ta je bojazan odredila razvoj srpskih južnoslavenskih ideja u smjeru pokušavanja odvratanja habsburških južnih Slavena od lojalnosti Habsburškoj Monarhiji, zapravo od bilo kojeg državnog oblika u kojem bi Nijemci imali dominantnu ulogu, što je postala i ključna točka u srpskoj diplomaciji od ponovnog uspona Karađorđevića na vlast.⁹⁶ Osnovni je cilj Srbije bio priključenje cjelokupnog habsburškog srpskog stanovništva matičnoj srpskoj državi, što je bilo formalizirano već sredinom 19. stoljeća u dobro poznatom Garašaninovima *Načertanijama*. Potonji je dokument zapravo bio revidirana verzija programa poljske (Adam Czatoryski) i češke (František Zach) emigracije u Parizu koje su u ideji stvaranja južnoslavenske države pod srpskim vodstvom vidjele mogućnost sprečavanja širenja austrijskog i ruskog utjecaja na jugoistoku Europe.⁹⁷ Stvaranje široke antihabsburške političke koalicije s drugim južnim Slavenima, u prvom redu Hrvatima, bilo je u skladu s tim srpskim programom. Dakako, pritom se tražila i podrška svih ostalih (kako slavenskih tako i

⁹⁶ Stančić 2002, 197-198; Ivašković 2012, 69-95.

⁹⁷ Manetovic 2006, 137-173.

neslavenskih) političkih skupina koje nisu bile sklone politici Beča, odnosno, kako je zapisao srpski pisac Stanojević: „U ono doba započeo je rad srpske omladine i borba srpskog naroda u Austriji za svoja politička prava i slobode: Srbi u Ugarskoj i u Trojednoj kraljevini, u savezu s Mađarima i Hrvatima, započeli su borbu protiv Beča.“⁹⁸

3 Zaokret uslijed pojave politike „novog kursa“

Politika 'novog kursa', kojom se dio hrvatskih političara novom strategijom stvaranja južnoslavenske jedinice u Habsburškoj Monarhiji naizgled približio srpskoj viziji i pridonio poboljšanju inače konfliktnih hrvatsko-srpskih odnosa, promiješala je karte i na slovenskoj političkoj sceni. Prije svega se odrazila na dotadašnju hrvatsko-slovensku suradnju, koja je nakon te pojave postala puno slojevitija. U tom se razdoblju naime očituju podijeljeni stavovi koji se kreću od simpatiziranja hrvatsko-srpskog sporazuma od strane dijela Slovenaca, jer bi to moglo potaknuti širu južnoslavensku uzajamnost, pa sve od frustracija, koje su se manifestirale i izljevima mržnje, prije svih onog dijela Slovenaca koji u toj novoj političkoj strategiji nije pronašao svoju viziju slovenskog razvoja. To je, dakako, imalo reperkusije i na temeljne odrednice integralnog južnoslavenskog koncepta kod više slovenskih političkih struja i pojedinaca. Cilj je ovog poglavlja stoga najprije prikazati položaj Slovenaca u vrijeme formiranja 'novog kursa', pri čemu je postavljeno pitanje razgraničenja potencijalne treće habsburške državne jedinice i talijanskog prostora, odnosno pitanje granica neke buduće hrvatske ili južnoslavenske državne formacije na Jadranu, te, posljedično tome, određivanje položaja grada Trsta i tršćanskih te ostalih primorskih Slovenaca.⁹⁹ Prvi dio ukratko pokušava objasniti kako je i zašto došlo do 'novog političkog kursa' među dijelom Hrvata, a zatim prikazuje slovenske reakcije, s naglaskom na najosjetljiviju točku nove politike, tršćanskog primorja. Na kraju sažimamo, kako je pokušaj provedbe nove ideje preko novog poglavlja u hrvatsko-srpskom odnosu utjecao ne samo na položaj Slovenaca u južnoslavenskom kontekstu, nego i na kakve je implikacije imao na ideju jugoslavenstva prije svega kod liberalnog i katoličko-narodnjačkog slovenskog političkog pola, s naglaskom na slovenske

⁹⁸ Pilar 1990, 350.

⁹⁹ Oznaka 'primorski Slovenci' odnosi se na slovensko stanovništvo na području tadašnje krunske zemlje Austrijsko primorje (njemački *Österreichisches Küstenland*) koje je uključivalo Slobodni carski grad Trst s predgrađima i zaleđem, Markgrofoviju Istru te Kneževsku grofoviju Goricu i Gradišku.

tršćanske liberale, te kod dr. Henrika Tume (1858.-1935.), istaknutog pojedinca koji je u to vrijeme bio na prijelazu iz liberalne u socijaldemokratsku stranku.

3.1 Okolnosti formiranja nove političke strategije

Realizacija političko-emancipacijske ideje formiranja hrvatske, odnosno hrvatsko-slovenske jedinice u okviru Monarhije suočavala se s brojnim opstrukcijama, a pritom se u Dalmaciji sve više očitovala pasivna, nerijetko i maćehinska uloga Austrije koja je u drugoj polovini 19. stoljeća često žrtvovala gospodarski probitak Dalmacije radi širih monarhijskih interesa. Tako je, primjerice, privilegirala talijansku trgovinu i ribarstvo na Jadranu, a tzv. 'vinska klauzula', kojom su veće namete od talijanskih trpjeli dalmatinski proizvođači vina, još je dodatno povećala nezadovoljstvo austrijskom upravom.¹⁰⁰ U takvim se okolnostima gubilo povjerenje u politiku suradnje s austrijskim vlastima, poput one Narodne stranke s vladom Eduarda Taaffea,¹⁰¹ a na krilima krize dualizma i otpora mađarske opozicije centralnoj vlasti rodila se politika 'novog kursa' koja je označila važan zaokret u dijelu hrvatske politike.¹⁰² Bio je to nov i istodobno revolucionarni politički put koji je odustao od pokušaja dobivanja austrijske potpore i tražio alternativu u stvaranju širih oporbenih strateških partnerstava. Ključno je bilo uspostavljanje saveza sa Srbijom i Italijom, a na široj političkoj areni članovi te političke grupacije bili su aktivni i u povezivanju s francuskim, ruskim te bugarskim skupinama koje su u 'novom kursu' vidjele mogućnost ostvarenja vlastitih geopolitičkih interesa.

Godinu 1903., dakle, obilježio je zaokret dijela hrvatskih pravaša u austrijskom dijelu Monarhije koji je popratila intenzivna kampanja za dobivanje potpore glede južnoslavensko-talijanskog, odnosno talijansko-hrvatskog sporazuma.¹⁰³ Na diplomatskom je polju ulogu promotora tzv. 'novog političkog kursa' preuzeo bivši pravaš Ante Tresić Pavičić (1867.-1949.), a u sferi javnog života inicijativu za širenje ideje imao je također bivši pravaš Frano Supilo (1870.-1917.) koji je svoje stavove iznosio u riječkom *Novom listu*. Ljeti 1903. u tom su časopisu počeli izlaziti članci koji su favorizirali dotad nepopularne Talijane.¹⁰⁴ I pojedini tršćanski časopisi priključili su se slavljenju slavensko-talijanskog saveza, a osim već postojećih *Slovenske misli* i *Trijalizma*, počeo je izlaziti i Tresić Pavičićev *Jadran*. Indikativno je da su se ta

¹⁰⁰ Peričić 1984, 233–237.

¹⁰¹ Knežević 2019, 167–204.

¹⁰² Kardum i Gajski 2012, 97–123.

¹⁰³ Diklić 1998, 392–437.

¹⁰⁴ Pleterski 1975a, 55.

glasila uz hrvatski sve više koristila i talijanskim jezikom. Usporedno su se slični procesi odvijali i u Dalmaciji, gdje je Ante Trumbić (1864.-1938.) preuzeo ključnu ulogu u promicanju novih ideja. Prema njegovu tumačenju, između Talijana i Hrvata postojala su samo manja neslaganja oko graničnog pitanja, što, pak, ne bi smjelo ozbiljnije ugroziti konačan dogovor. Zanimljivo je da se gotovo istodobno s preokretom u hrvatsko-talijanskim odnosima u Trumbićevim izlaganjima kao čimbenik koji je najviše ugrožavao hrvatsko-talijanske interese na Jadranu uspostavljala upravo ideja pangermanizma.¹⁰⁵ Potonja je kao glavni neprijatelj označena i na velikom saboru Slavensko-latinskog saveza na kojem je u prosincu 1904. prisustvovao i sâm Tresić Pavičić.¹⁰⁶

Zbližavanje Hrvata i Talijana nije bilo s oduševljenjem popraćeno među Slovencima, prije svega među Slovencima Austrijskog primorja koji su bili skeptični glede realne mogućnosti sklapanja bilo kakvog slavensko-talijanskog dogovora. No, naslovi hrvatskih novina u Dalmaciji i Trstu potvrđivali su kako sporazum ipak ima realne temelje, nakon čega je krenula lavina reakcija te pravi slovensko-talijanski novinski rat. Talijanska *L'Istria* je, primjerice, već krajem 1903. najavila da će uslijed hrvatsko-talijanskog sporazuma Istra konačno postati talijanska,¹⁰⁷ da bi *Edinost* oštro odbacivala mogućnost prepuštanja cijelog Austrijskog primorja te ustrajavala na uključivanju tog područja u okvir slavenske državne jedinice Habsburške Monarhije.¹⁰⁸ Manevarski prostor za dogovor primorskih i tršćanskih Slovenaca te Talijana zapravo nije postojao, obje su strane pretendirale na isti životni prostor, stoga je razumljivo da su talijanski politički predstavnici neprestano pokušavali postići dogovor na široj južnoslavenskoj razini. Pregovaranje o podjeli čitavog jadranskog područja je, naime, impliciralo smanjenje pregovaračke važnosti Trsta i Istre. Talijansko oslanjanje na Hrvate koji su naseljavali veći dio istočne obale Jadrana i kojima su, za razliku od Slovenaca, zauzvrat mogli ponuditi dominantan politički utjecaj u dalmatinskim priobalnim područjima (posebice u Zadru) bilo je, dakle, razumljivo. Posljedično su primorski i istarski Slovenci te dio Hrvata u Istri preko noći ostali sami u svojim nastojanjima da Trst, Goricu i Gradišku te Istru priključe željenoj južnoslavenskoj jedinici. Naime, s perspektive primorskih, pretežno liberalnih Slovenaca činilo se da se i katoličko-narodnjačka slovenska politička struja odrekla mogućnosti dobivanja tih područja. U ožujku 1904. sâm je Ivan Šušteršič u ime Slavenske unije

¹⁰⁵ Pleterski 1975a, 57.

¹⁰⁶ Žitko 2016, 69.

¹⁰⁷ Ivašković 2019.

¹⁰⁸ Slovani in Italijani 1903a, 1-2.

imenovao Vjekoslava Spinčića za voditelja pregovora s Talijanima, što se moglo razumjeti kao signal da Slavenska unija nastoji sačuvati dominantno hrvatski dio Istre u mogućoj južnoslavenskoj jedinici, dok su od Austrijskog primorja i oni odustali. I neki drugi rezultati pregovora, poput, primjerice, dogovora o osnivanju talijanskog Pravnog fakulteta u Trstu i slovenskog Pravnog fakulteta u Ljubljani, također su podržavali tu pretpostavku. Dok su dalmatinski Hrvati sa zadovoljstvom popratili takav razvoj, istarski su Hrvati isticali potrebu za oprezom u savezu s Talijanima,¹⁰⁹ a tršćanski su Slovenci iz *Edinosti* izražavali bijes.¹¹⁰ Ogorčenje je u Trstu 27. ožujka 1904. urodilo i javnim prosvjedom u organizaciji *Edinosti* protiv 'samoubojstva tršćanskih Slovenaca'.¹¹¹ Ipak, reakcije tršćanskih Slovenaca i istarskih Hrvata nisu bile jednako intenzivne, a dio će slovenskih povjesničara kasnije razloge za to naći u prodoru pravaške ideje u Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri.¹¹² Činjenica da će biti iznimno teško Slovence uključiti u proces provedbe strategije 'novog kursa' nazirala se i nekoliko godina prije samog sklapanja sporazuma u Rijeci. I sâm je Ante Tresić Pavičić shvaćao da Slovincima nema što ponuditi jer je posredovanje u razgraničenju između Slovenaca, Talijana i Hrvata bilo igra u kojoj svaki rezultat donosi bar jednu nezadovoljnu stranu. Stoga je i razumljivo da je već 1903. *Edinost* predbacivala Tresiću Pavičiću da razgovori s Talijanima ne mogu ići brzo jer talijanska strana nije bila spremna ponuditi ništa što bi udovoljilo željama istarskih i primorskih Slovenaca,¹¹³ dok je Tresić Pavičić na to konstatirao samo kako Talijani ipak ne predstavljaju veću opasnost od Nijemaca: „U ovoj borbi za jugoslavensko jedinstvo i povezivanje lanca koji će spriječiti Nijemce da prodru na Balkan i Jadran imamo izrazitu jaku potrebu za savez s romanskim narodima, posebice s Talijanima.“¹¹⁴

S talijanskog je stajališta hrvatski 'novi politički kurs' predstavljao svojevrsnu polugu za pomicanje sugovornika u vezi s razgraničenjem na Jadranu prema istoku, a pritom je logika bila jasna; što se više središte južnih Slavena pomakne od predmeta spora, to će manji biti uloženi napor druge strane za Tršćanski zaljev, Istru, Goricu i Gradišku. Hrvatsku je stranu pritom požurivala i činjenica da je tada na horizontu već bila rasprava o statusu Bosne i

¹⁰⁹ Talijani Istre i sloga 1904, 1.

¹¹⁰ Pleterski 1975a, 61-62.

¹¹¹ Dnevne novice 1904, 2.

¹¹² Žitko 2016, 89.

¹¹³ Slovani in Italijani 1903b: 2.

¹¹⁴ Dr. Ivan Prijatelj 1919, 1.

Hercegovine.¹¹⁵ Posljedično je trebalo pridobiti što više strateških partnera koji bi poduprli ujedinjenje područja Trojedne Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. U slučaju kad bi se Hrvatska, Slavonija i Dalmacija konačno ujedinile u posebnu državnu jedinicu, ona bi predstavljala izuzetno jaku centripetalnu silu koja bi imala tendenciju pripojenja BiH.¹¹⁶ Imajući to u vidu, Tresić Pavičić pokušao je pridobiti talijansku stranu pružanjem hrvatske potpore talijanskoj akviziciji Albanije, a istodobno je i jaka bugarska država, koja bi ublažila srpski pritisak na aneksiju BiH, bila vrlo važna u hrvatskoj strategiji 'novog kursa'. Žurba tog dijela hrvatskih političara imala je za posljedicu povećanje dijela teritorija kojega se 'novi kurs' bio spreman odreći u korist talijanske strane. U prvoj su fazi bili spremni za razgraničenje na temelju nacionalnog kriterija koje je predstavio Milan Marjanović. Trst i zapadni dio Istre dobili bi Talijani, dok bi ostatak pripao hrvatsko-slovenskoj državnoj jedinici.¹¹⁷

3.2 Slovenske reakcije na Riječku rezoluciju

U Rijeci nije bilo predstavnika Slovenaca, kako liberala tako ni katoličkih narodnjaka, što je potkopavalo ideju južnoslavenske uzajamnosti. To je također bio pokazatelj da politika 'novog kursa' nije imala pripremljeno rješenje koje bi odgovaralo Slovencima. Točno je, doduše, da najutjecajnija katolička slovenska politička stranka nije ni mogla sudjelovati u savezništvu s antiaustrijskim predznakom jer je to bilo u potpunoj suprotnosti s njezinim postojećim političkim programom koji je uključivao lojalnost Habsburškoj Monarhiji i Austriji kao njenom središtu, stoga i ne čudi kritika kojom je katoličko-narodnjački list *Slovenec* odmah nastupio protiv Riječke rezolucije: „Odlukama u Rijeci oštro su se suprotstavili starčevićanska stranka, seljačka stranka i političari oko 'Hrvatske' iz lako razumljivih razloga: ako su protiv aktualne politike Beča, ne moraju se dati porobiti Pešti. Velik dio hrvatskih časopisa naglašava da je posve isto kao 1873., kada su 'Obzoraši' prevarili su narod i kažu da 'Obzoraši' pred sobom guraju Zagorca i Harambašića jer se boje da će se cijela riječka akcija razbiti ako kompromitirani 'Obzoraši' stanu u prvi plan. Najsumnjivije je što se riječki Supilo tako žuri brzojaviti Košutu. Je li sluga time obavijestio svog gospodara da je izvršio zadaću koja mu je dana?“¹¹⁸ U nastavku se u istom članku argumentira da je od nove politike upravo Hrvatska neće izvući nikakvu korist: „Hrvatska nema ništa od ovoga; također iz glasova mađarskih

¹¹⁵ Ivašković 2017, 104.

¹¹⁶ Wank 1963, 513–536.

¹¹⁷ Pleterski 1975a, 65.

¹¹⁸ Imenitna politika. – Tavčarjevi najnoviji upi v Košuta 1905, 2.

novina, koje dijelom omalovažavaju ili ismijavaju riječku rezoluciju, proizlazi da Mađari žele iskorištavati Hrvate i da im neće dati dovoljna jamstva. 'Magyaroszag' piše da Mađari imaju važnijeg posla od ispunjavanja želja hrvatskih i dalmatinskih predstavnika. Jasno je da će ova struja protiv Hrvata prije ili kasnije pobijediti, a sigurno će to biti tada kada Hrvati budu tražili pomoć od Mađara i ovi ih više neće trebali. Zaista smo iznenađeni da od zagrebačkih novina pored 'Pokreta' i 'Narod' oduševljava Mađarima, koji su bili toliko teroristički nastrojeni prema nemađarskim narodima da se stanje u Austriji ne može ni usporediti sa situacijom pod krunom sv. Stjepana. Mađarska se narav neće promijeniti nikad! Uvjereni smo da su oni koji su potpisali riječku rezoluciju poduzeli krajnje nepromišljen korak. U tom se pogledu potpuno slažemo s 'Hrvatskim pravom', koji situaciju opisuje riječima: Ova realistička mladež toliko je pokvarena da od Beča i Pešte ne vidi Hrvatsku! Tim špekulantima mora biti sve ili Pešta ili Beč, a za Hrvatsku nije nitko. ... Riječka rezolucija je porobljena i, na radost mađarske koalicije, iz nje je izostavljen i zahtjev općeg i jednakog prava glasa.“¹¹⁹ Sukladno navedenom i slovenski je stav prema Riječkoj rezoluciji, razumljivo, trebao biti negativan: „Sa slovenskog stajališta niti jedan slovenski političar ne može braniti Riječku rezoluciju, jer nas ona odvaja od Hrvata i njezina bi provedba značila nacionalnu smrt slovenskog naroda. Ironija je bila da je takva rezolucija usvojena u Rijeci, za koju bi se Hrvati morali do posljednjeg boriti da je povrate kao svoje pravedno vlasništvo! Mi ni na koji način ne dopuštamo da se jugoslavenski narodi u našem carstvu još više razdvoje, a nadamo se da će većina hrvatskog naroda slovensko-hrvatsku budućnost vidjeti drugačije nego što ju žali Bog vidi po Supila omamljena hrvatska gospoda u Rijeci. Što je točno dr. Tavčar dovelo do toga da tako nesmisleno slijepo za 'Pokretom' odobrava Riječku rezoluciju, još nam je neshvatljivo.“¹²⁰

SLS je, dakle, otpočetak Riječku rezoluciju definirala kao dokument koji Slovence vodi u narodnu smrt te je kritizirala one slovenske liberale koji su je sprva odobravali. To nije činio samo spomenuti Ivan Tavčar, jedan od vodećih ljubljanski liberala i urednik *Slovenskog naroda*, koji je između ostaloga nakon Hribara cijelo desetljeće od 1911. do 1921. obnašao i dužnost ljubljanskog gradonačelnika. Iznenađujuća je bila snažna potpora rezoluciji među tršćanskim liberalnim Slovencima. Početna su izvješća naime o Riječkoj konferenciji, slično kao i među vodstvom istarskih narodnjaka,¹²¹ bila pozitivna te istovremeno kritična prema onima koji su

¹¹⁹ Imenitna politika. – Tavčarjevi najnoviji upi v Košuta 1905, 2.

¹²⁰ Imenitna politika. – Tavčarjevi najnoviji upi v Košuta 1905, 2.

¹²¹ Klaić 2017, 135.

konferenciju bojkotirali, posebno prema Josipu Franku i ČPS-u.¹²² Međutim, kao što su Hrvati u Istri izražavali nepovjerenje prema politici približavanja talijanskoj strani, izvjestan stupanj nepovjerenja u strategiju „novog kursa“ uskoro se počeo pojavljivati i u člancima *Edinosti*. Prva faza prijelaza iz uzbuđenja u razočaranje očitovala se kritikom mađarske strane i pritom se s cinizmom pisalo da se od „takvih ‘prijatelja’ zaista može mnogo očekivati“.¹²³ Krajem studenoga 1905. činilo se kako nema sumnje što zapravo politika „novog kursa“ znači za tršćanske i istarske Slavene. Ante Tresić Pavičić je, naime, u Dalmatinskom saboru dao potporu ideji talijanskog Sveučilišta u Trstu. *Edinost* je na to odgovorila kritikom dvostrukih standarda dalmatinskih Hrvata jer su istovremeno svim silama pokušavali spriječiti osnivanje talijanske osnovne škole u Splitu: „A sada otkriveno nekoliko iskrenih riječi o pristalicama tog (novog) kursa. Nama ne smeta, ako dalmatinski političari traže simpatiju i naklonost svojih talijanskih sugrađana, ako smatraju da je to potrebno za određene svrhe. Tko nas poznaje, zna da se uvijek zalažemo za sporazum između različitih naroda i protiv bilo kakvog ugnjetavanja. I ne bismo se miješali u ovo pitanje, ukoliko to isto ne bi posezalo u naše životne interese. Ako braća Dalmatinci žele biti velikodušni prema Talijanima, mi im ne zamjeramo, a to može, pod određenim okolnostima, biti čak i vrlo lijep čin, samo ih molimo da za tu velikodušnost grabe iz svoje blagajne. Ali naša braća Dalmatinci ne žele u tu svrhu potrošiti ni jedan novčić iz vlastitog džepa, već daruju dobrote na štetu drugih. Lako im je dopuštati Talijanima sveučilište u Trstu, a istovremeno im uskraćivati narodnu školu u Splitu, koju je čak zapovjedio upravni sud.“¹²⁴ Popuštanje Talijanima u Austrijskom Primorju z zamjenu za talijansko popuštanje u Dalmaciji u *Edinosti* nisu smatrali razumnim, jer je udio Talijana u Dalmaciji bio bitno manji od onoga Slavena u Austrijskom Primorju: „U Trstu bi, dakle, željeli dopustiti Talijanima sve što ih se ne tiče izravno. Usput ti dalmatinski političari pokazuju veliku kratkovidnost, ako misle da nacionalni sastav Trsta nije važan za Dalmaciju i kakav je u tom gradu položaj Slavena, koji su i sami velikim dijelom Dalmatinci!! Trebali bi ipak pomisliti da je Trst za Dalmaciju prevažna trgovačka i pomorska točka. Lako je tim dalmatinskim političarima dozvoliti Talijanima da pohađaju talijanske visoke škole i tako ih podržati u njihovim političkim težnjama kad im od tog ne prijete nikakva šteta s obzirom na činjenicu da Talijani u Dalmaciji čine samo 3 % ukupnog stanovništva! Ako bi Talijani imali kakvu korist od toga na našu štetu, to bismo osjetili samo mi u Trstu i Istri. Imaju li naša braća

¹²² Iz Hrvatske 1905a, 1; Konferenca na Reki 1905, 2.

¹²³ Iz Hrvatske 1905b, 1.

¹²⁴ Zbliževanje med Slovani in Italijani v Dalmaciji in posledice istega za ostale Jugoslovane 1905, 1.

Dalmatinci pravo na paktiranje s Talijanima na naš trošak?! Da li im u nacionalnom smislu stvarno toliko loše ide da moraju izigravati upravo onu svoju braću koja je u nacionalnom pogledu najviše potlačena te se mora boriti za svoju голу egzistenciju u očajničkoj borbi?! U Dalmaciji ima najmanje 95 % slavenskog stanovništva i oni žele žrtvovati nas Slavene iz (Austrijskog) Primorja kako bi osvojili naklonost – 3 posto stanovništva!! Je li takva akvizicija uopće potrebna?! I ako je tako, je li ona dostojna takve žrtve?!“¹²⁵

Kritika novoga kursa ubrzo je bila, dakle, prisutna na oba dominantna politička pola u Sloveniji. No, dok su u SLS javno podupirale alternativne hrvatske političke snage, slovenski su tršćanski liberali unatoč jasno izraženom nezadovoljstvu glede partnerstva s Talijanima, ipak s oduševljenjem pozdravili formiranje Hrvatsko-srpske koalicije (HSK): „S velikim zadovoljstvom pozdravljamo vijest da su postojeće zaista iskrene oporbene skupine počele težiti ka koncentraciji snaga. (...) Hrvatska stranka prava, Hrvatska napredna stranka, Srpska nacionalna radikalna stranka, Socijaldemokratska stranka i nestranački zastupnici koje predstavlja dr. Potočnjak ujedinili su se u ‘koaliciju’ hrvatske i srpske opozicije i izabrali vlastiti središnji odbor. (...) To je pravi blagoslov za cjelokupno Slavenstvo. Blago ljudima koji otvoreno i odlučno stoje pred narodom govoreći mu da je borba između dva bratska plemena bila najveća nesreća za jedne i druge te svu njihovu braću.“¹²⁶ Čak je i sâm program HSK-a tršćanska Edinost pozdravila sljedećim riječima: „U toj se proklamaciji odražavaju težnje i rad ove koalicije koja namjerava krenuti u izbornu borbu organiziranu za svrgavanje današnjeg sustava. Glavni je cilj: sloboda naroda i prava najširih njegovih slojeva, za što su potrebne ustavne slobode utemeljene na načelu jednakosti i ravnopravnosti. Istodobno koalicija prvenstveno radi na rješavanju nesretnog srpsko-hrvatskog spora. U proglasu je naglašeno da će se naša koalicija boriti za: pripojenje Dalmacije, hrvatski gospodarski napredak, opće biračko pravo, slobodu tiska, govora, udruživanja, neovisnost sudaca, potpunu autonomiju općina, financijsku neovisnost i sve ono što nam je dosad bilo uskraćeno krivnjom ‘narodne stranke’. Pozdravljamo ovakav nastup koalicije i čvrsto vjerujemo da će njen rad pasti na plodno tlo.“¹²⁷ Štoviše, i na kraju 1905. isti je časopis pisao o Riječkoj rezoluciji kao o „najjasnijoj točki u protekloj godini koja je ostavila sjajan dojam u javnom mišljenju“ te kao o izjavi koja je „napokon obavijestila Mađare pod kojim uvjetima Slaveni mogu podržati

¹²⁵ Zbliževanje med Slovani in Italijani v Dalmaciji in posledice istega za ostale Jugoslovane 1905, 1.

¹²⁶ Razmere v okrožju tržaškega višjega deželnega sodišča 1905, 1.

¹²⁷ Iz Hrvatske 1905c, 1.

njihovu borbu protiv Beča“.¹²⁸ Čini se, dakle, da je iz perspektive slovenskih liberala 'novi kurs' shvaćen kao poželjan oblik političkog dogovora između južnih Slavena koji bi trebao omogućiti stvaranje dovoljno jakog južnoslavenskog bloka, sposobnog za političku borbu s Talijanima i Nijemcima. Međutim, takva su očekivanja bila iluzorna jer je 'novi kurs' prvenstveno tražio mogućnosti za strateško partnerstvo s Mađarima i Talijanima, što nikako nije moglo biti dobro prihvaćeno među Slovencima u Trstu.

Različite su se reakcije tršćanske *Edinosti* nastavile i u 1906., pri čemu su aktivnosti na najvišoj razini bile uglavnom popraćene s odobravanjem, dok je operacionalizacija plana i njegova izvedba na terenu dobivala kritike. Prvi na meti je, dakako, bio Ante Tresić Pavičić svojim pozivima tršćanskim Slovencima da postanu aktivni sudionici slavensko-talijanskog pomirenja i u Trstu¹²⁹: „Gospodin Tresić neka samo pokuša i izazove javni sud o njegovim namjerama! Neka nam ne prilazi s izgovorom da je dužan odgovoriti samo svojim dalmatinskim sunarodnjacima. Za velik dio teritorija borimo se mi Slovenci i istarski Hrvati protiv Talijana. Svatko tko želi širiti ideju dogovora s Talijanima i pritom želi svoj napore staviti na čvrst temelj, mora računati s primorskim Slovencima i Hrvatima.“¹³⁰ Čini se kako je upravo Tresić Pavičić bio najveći trn u peti tršćanskim liberalima jer je prihvatio nezahvalnu ulogu uvjeravanja Slovenaca da je vrijedno žrtvovati određen dio (slovenskih) interesa u korist općeg južnoslavenskog dobra. U tome nije bio uspješan, što je rezultiralo i određenim nesmotrenim izjavama koje su vjerojatno bile posljedica frustracije samog Tresića Pavičića zbog neučinkovitosti vlastitih pokušaja. To je dovelo do čitavog niza priloga *Edinosti* koji su kritizirali jednog od najistaknutijih članova politike 'novog kursa': „Dr. Tresić naime svojim prijateljima dokazuje da su Slovenci narod bez budućnosti. Propustili smo pravi trenutak kad smo se trebali ujediniti s Hrvatima radi zajedničkog književnog jezika. Slovenci su lišeni svake vitalnosti i zbog toga ne možemo zahtijevati da se Hrvati odreknu tako velikog cilja kakav bi bio dogovor s Talijanima. Pa, to nitko neće poreći i svaki pravi Jugoslaven žali da nemamo zajednički književni jezik; jer da smo ga imali, razvoj naše književnosti i naš kulturni razvoj općenito bili bi drugačiji. Ali što je, tu je. Ako je počinjen grijeh – to je grijeh prošlosti. Današnja generacija Slovenaca ne može učiniti ništa u vezi s tim i ne preostaje joj ništa drugo nego računati s postojećom činjenicom.“¹³¹ Sljedeći dan isti časopis objavljuje: „Dakle, mi Slovenci

¹²⁸ Iz Hrvatske 1905d, 1.

¹²⁹ Dr. A. Tresić Pavičić pred svojim volilci 1906a, 1.

¹³⁰ Dr. A. Tresić Pavičić pred svojim volilci 1906b, 1.

¹³¹ Zaključna beseda na adresu gosp. Dr. A. Tresić Pavičića 1906a, 1.

smo za gosp. Dr. Tresića izgubljen narod jer s Hrvatima nemamo zajednički književni jezik! Uzmimo na trenutak ovaj Tresićev argument i pitajmo gospodina doktora: A što je s istarskim Hrvatima?! Ti bi valjda trebali imati s dr. Tresićem istu hrvatsku majku i isti – zajednički književni jezik!! A u Istri ima oko 150.000 Hrvata. Ovo je već broj duša koje ne bi voljno žrtvovali ni najveći narodi, a kamoli malen poput hrvatskoga!”¹³²

Kritika Tresić Pavičića ubrzo je postala zajednička točka najvećih konkurenata na slovenskoj političkoj pozornici liberala i katoličkih narodnjaka. Naime, ni *Slovenec* o Tresiću Pavičiću nije pisao na ljepši način: „Zbunjujuća jugoslavenska politika g. dr. Tresić – Pavičića je ovih dana procvjetala svojim najbujnijim cvijetom. G. Tresić Pavičić proveo je naime dane pregovarajući s avanturističkim sinom starog Garibaldija kako će se na jugu uspostaviti rimsko-slavenski savez, na štetu Monarhije dakako.”¹³³ Čak ni disidenti NNS koji su osnovali *Novi list* nisu pomišljali da bi uskočili u prazan politički prostor. Štoviše, *Naš list* je kritizirao i sam akt Riječke rezolucije, koji ju je opisao kao dokument koji je u suprotnosti sa svim dotadašnjim naporima habsburških Slavena. Isključenje značajnog dijela Slovenaca iz južnoslavenskoga državnopravnog plana i dogovaranje sa Srbima, Mađarima te posebno Talijanima, bez sudjelovanja Slovenaca i na njihov račun, shvaćeno je kao izdaja. Uredništvo tjednika vjerovalo je da će ponovna integracija Dalmacije u Hrvatsku-Slavoniju i posredno u Ugarsku ojačati taj dio Monarhije, no to bi bilo učinjeno na štetu slovenskog teritorija koji će se prepustiti posljedično neizbježnoj germanizaciji i romanizaciji. Prema navodima *Našeg lista*, bila je ugrožena ne samo južnoslavenska uzajamnost već i ideja federalizacije Monarhije općenito.¹³⁴ Do Riječke rezolucije negativno se odnosi i *Rdeči prapor*, glasilo JSDS, pišući 20. 10. 1905. da taj akt samo pokazuje kako njegovi potpisnici nemaju jasnu viziju i doprinose dekoncentraciji političkih snaga u Hrvatskoj čime slabe svaku mogućnost ostvarivanja vlastitih političkih i socijalnih prava. JSDS kao najmanja od triju slovenskih političkih stanaka kritiku novog kursa vezala je kako na kritiku slovenskih katoličkih narodnjaka zbog njihova oslanjanja na Beč, tako i na kritiku slovenskih liberala (naprednjaka) zbog nekritičkog pristupa kontriranju katoličkim narodnjacima, čak i ako je to značilo preuzimanje uloge 'pomoćne Košutove čete'. Posljedično i usmjeravanje 'novog kursa' prema Budimpešti *Rdeči prapor* odbacuje kao moguću korisnu strategiju za Slavene, zaključujući kako „mađarska pluto-

¹³² Zaključna beseda na adresu gosp. Dr. A. Tresić Pavičića 1906b, 1.

¹³³ Konfuzna jugoslovanska politika 1906, 3.

¹³⁴ Pleterski 1975a, 71-72.

aristokratska koalicija nije nimalo simpatičnija od bečke kamarile".¹³⁵ U to vrijeme, krajem 1905., sve stranke zapravo najviše prostora posvećuju pisanju o političkoj borbi za jednako i opće pravo glasa, što je, primjerice, prema uvjerenju vodstva JSDS, trebalo omogućiti južnim Slavenima činjenično vladanje na prostorima Monarhije koje su naseljavali.

Novo je političko usmjerenje, dakle, doživjelo brojne kritike od strane sva tri slovenska politička pola, čak i kod frakcija koje su se već bile odcijepile. Unutar pojedinih političkih struja, kritikama unatoč, pripadnici 'novoga kursa' uspjeli su doduše sačuvati dobre odnose s pojedincima, koje nikako ne možemo smatrati marginalnima. Vodeći ljubljanski 'naprednjak', Ivan Hribar, ostao je, primjerice, još dugo u dobrim odnosima s Tresić Pavičićem. Pritom je, dakako, iz njihova dopisivanja vidljivo da je ta bliskost građena na zajedničkoj nesklonosti politici Beča, dok je pitanje razgraničenja u Primorju ipak prešućeno.¹³⁶ No, opće slovensko odbacivanje politike 'novog kursa' osporilo je istinitost povremenih tvrdnji Hrvatsko-srpske koalicije kako su kritike 'novog kursa' bile samo odraz onog dijela Slovenaca koji je bio pod potpunom kontrolom austrijske politike. Na drugoj strani kohezivnost djelovanja slovenskih stranaka po tom pitanju jasno je naznačila da je za šire južnoslavensko povezivanje slovenski uvjet uključivanje što šireg slovenskog teritorija u zamišljenu jugoslavensku državnu jedinicu. U ono vrijeme isključivanje Slovenaca iz Austrijskog primorja bila je prepreka preko koje ni jedna slovenska stranka nije mogla prijeći.

Na kraju, u kontekstu analize odnosa tršćanskih Slovenaca prema politici 'novog kursa', ne možemo izbjeći spominjanje alternativnih rješenja za Trst i Istru. Zbog uspona nove politike oblikovano je nekoliko različitih pogleda na rješenje jadranskog pitanja. Primjerice, prilično neobičnim prijedlogom dalmatinski političar Josip Smodlaka (1869.-1956.) pokušao je prilagoditi planove „novog kursa“ kako bi ga učinio atraktivnim i za Slovence. U rujnu 1905. na skupu slovenske nacionalno-radikalne mladeži Smodlaka je predstavio svoj plan za uspostavu slovenskoga grada Trsta koji bi bio susjedni postojećem pretežno talijanskom gradu.¹³⁷ Iz današnje perspektive nije moguće ustanoviti je li taj plan uključivao podjelu grada ili je bio bliži rješenju koje se koristilo nakon Drugog svjetskog rata u slučaju grada Gorice. Ipak, može se zaključiti kako je plan u suštini nosio ideju da Slovenci sačuvaju kontakt s Jadranom i ostanu relevantan etnički element u Tršćanskom zaljevu. Na temelju toga možemo zaključiti da bi talijanski teritorij imao diskontinuitet jer ta ideja nije uskraćivala talijanskoj

¹³⁵ Politični odsevi 1905, 3.

¹³⁶ Vidi Matković 2016a.

¹³⁷ Pleterski 1975a, 71-72.

strani pravo na sjeverni i zapadni dio Istre. Taj alternativni plan nije dobio priliku čak ni za daljnju artikulaciju i razjašnjenje dvosmislenih točki, a još je manje, naravno, imao mogućnosti za provedbu u praksi. U tom je kontekstu zanimljivo kako je u jednom trenutku, pod utjecajem intenzivne kritike koju je svakodnevno doživljavao u slovenskim novinama, i sâm Tresić Pavičić počeo razmišljati u smjeru omogućavanja slovenskog kontakta s morem. Za razliku od Smodlake, Tresić Pavičić taj put nije tražio kroz Trst, nego je predviđao da bi Hrvati trebali dati Slovencima pristup moru.¹³⁸ Prema današnjim saznanjima, teško je zaključiti jesu li te tvrdnje bile utemeljene i na stvarnim planovima hrvatskog dijela 'novog kursa' ili su, pak, to bili samo taktički potezi ne bi li se bar donekle smirilo slovensko nezadovoljstvo. Danas, naime, nisu poznati drugi dokazi koji bi na bilo koji način podupirali tezu o stvarnoj namjeri realizacije tih Tresić Pavičićevih tvrdnji. Te su ideje, dakle, ostale samo neuspješni pokušaji dobivanja slovenske potpore, što je u konačnici, između ostaloga, pridonijelo neuspjehu „novog političkog kursa“ pri uključivanju svih južnih Slavena,¹³⁹ te je sa slovenskog aspekta bio percipiran kao reducirana jugoslavenska vizija.

3.3 Vizije Henrika Tume

U razdoblju formiranja i politike novog kursa, kristalizacije njene strategije i reperkusija na slovenska područja jedno od najdetaljnijih geopolitičkih promišljanja jugoslavenskog (i unutar njega slovenskog) pitanja iz onog vremena među Slovencima ponudio je Henrik Tuma, najprije član slovenskih liberala (NNS), a potom socijaldemokrata (JSDS), koji je u siječnju 1907. izdao knjižicu s naslovom *Jugoslovenska ideja in Slovenci* (Jugoslavenska ideja i Slovenci). Jugoslavensko pitanje postavlja u širi geopolitički kontekst u kojem nadiruća talijanska i njemačka nacionalna ideja ugrožavaju Austriju, pogotovo uslijed ugarskih ambicija širenja prema Jadranu, dok kao glavni plijen Tuma predstavlja područje Balkana koje će se osloboditi kad Otomansko Carstvo dovoljno oslabi. Južne Slavene i Albance stoga vidi kao metu njemačkog, talijanskog i mađarskog imperijalizma. Slovence u tom okviru vidi kao najistureniju točku koja Nijemcima priječi put do Jadrana, a Talijanima do Balkana.¹⁴⁰ No, pritom se obrušava na Tresić Pavičićevu tezu o Slovencima kao umirućem narodu koji ne može izdržati nalet snažnijih germanskih i romanskih susjeda, pritom konstatirajući da su Slovenci ipak uspješno zadržali nepromijenjene narodne granice u najmanje zadnjih 100

¹³⁸ Pleterski 1975a, 84.

¹³⁹ Gross 1960, 112-118.

¹⁴⁰ Tuma 1907, 3-5.

godina, naglašavajući pritom samobitnost slovenske nacije: „Tvrdim da su Slovenci narod posve samobitan i prema prirodno-biološkom principu potpuno se razlikuju od susjednih narodnosti, a s druge strane, došlo je i do potpune integracije unutar slovenskog naroda. Ova diferencijacija također je stvorila trajne etničke granice prema Hrvatskoj, Njemačkoj i Italiji. Prema jugu, u Goričkoj i u Istri, slovenski narod djeluje ofenzivno, tako da slovenski život (živalj) prodire na jug u Istru, dok u Goričkoj slovenizira sve strane elemente. ... I u samoj Italiji slovenski se živalj čvrsto drži, a današnje su zemljopisne granice iste kakve su bile početkom 19. stoljeća. Ni hrvatski živalj tamo gdje je najjači, u Banovini, ne napreduje prema Dolenjskoj i etnička je granica ostala tamo gdje je bila, u Bijeloj krajini. Hrvatski živalj u Međimurju ima premalo snage da bi prodro u Štajersku. ... Slovenska granica u Koruškoj i Štajerskoj prema Nijemcima otprilike je ista, kao što je bila i u 17. stoljeću.“¹⁴¹ Ipak, Tuma upravo u Koruškoj vidi opasnost za Slovence, jer su prema njemu Nijemci privrženiji liberalizmu, dok klerikalne ideje prevladavaju kod Slovenaca što, kao najprije liberal i potom socijaldemokrat, smatra kao pogubnu pojavu. Unatoč tomu, prema Tumi su Slovenci u usporedbi s početkom 19. stoljeća uspjeli potisnuti njemački jezik iz većine slovenskih gradova i trgova, iako je upravo njemački tada bio jedni u službenoj uporabi. Slično opisuje i situaciju u Gorici, gdje više Talijana nauči slovenski jezik nego obratno, i pogotovo u Trstu u kojem broj i udio slovenskog, hrvatskog i srpskog pučanstva raste. Prema Tumi, čak je i slovenski seljak u odnosu prema veleposjednicima drugih narodnosti u boljem položaju nego što je, primjerice, hrvatski seljak.¹⁴²

O jugoslavenskoj ideji i položaju Slovenaca u njoj piše: „Sada se za Slovence, Hrvate, Srbe i Bugare postavlja pitanje biološkog ujedinjenja u viši organizam Jugoslavenstva. U tom su Slovenci potpuno diferenciran, samostalan individuum koji ima pravo odlučivati jednako kao i Hrvati, Srbi ili Bugari, a mi smo nezaobilazan, ako ne i odlučujući čimbenik u pitanju integracije. ... Svjesni svog položaja i razvoja, Slovenci zajedno s jugoslavenskim plemenima moraju odgovoriti na pitanje kako urediti naše odnose s Talijanima i Mađarima radi zajedničke obrane od germanske invazije. Nacrt Velike Hrvatske, gledamo li na prethodno razvijeno biološko načelo, samo je goli i prazni san i ne može promijeniti de facto neovisan položaj Slovenaca. Bez nas Slovenaca ne može se riješiti pitanje zbližavanja Hrvata s Talijanima, niti pitanje Hrvata s Mađarima.“¹⁴³ Tuma, dakle, diferencira četiri različite

¹⁴¹ Tuma 1907, 10-11.

¹⁴² Tuma 1907, 13-14.

¹⁴³ Tuma 1907, 10.

južnoslavenske narodnosti, no ipak smatra kako jugoslavenska ideja ima mogućnosti za uspjeh, polazeći od tadašnjeg socijaldemokratskog postulata o prevladanosti koncepta nacije: „Nacionalnost je danas poraženo načelo. Počela je ekonomska integracija na socijaldemokratskim načelima, u trgovini i industriji putem trustova. S ovog je gledišta opravdana i jugoslavenska ideja. Ona je moguća samo uz suradnju svih jugoslavenskih naroda. Rad na Velikoj Hrvatskoj, Velikoj Srbiji i Velikoj Bugarskoj, međutim, sprječava jugoslavensku ideju. Međusobno smo srodni jezikom, geografski smo vezani za jedan teritorij, po Jadranu i Dunavu na istoku jedan smo gospodarski subjekt. Ne postoji bolji način za uklanjanje šovinističkih velikih ideja od demokracije. Velikoj je jugoslavenskoj ideji otvoreno široko polje.“¹⁴⁴ Tuma, dakle, kritizira ideje velike Hrvatske, Srbije i Bugarske, pritom pozivanje na povijest smatra traženjem razdora koji prije svega koristi germanska politika preko aristokracije, odnosno sloja inteligencije. U jednakom svjetlu, kao elemente razdora, vidi i različite vjeroispovijesti i pisma, dok su jezik, zemljopisni položaj i zajednički gospodarski interesi ono što bi trebalo povezati 'Jugoslaveni'. Zanimljivo je da u tom pogledu smatra kako su Hrvati sačuvali čišći jezik od Slovenaca te, slično poput Ivana Hribara, misli da bi se potonji trebali priključiti 'hrvatsko-srpskoj kulturi',¹⁴⁵ dok bi umjesto podjele na katolički i pravoslavni dio Jugoslaveni trebali stremiti k uspostavi novog 'inter-konfesijalnog' smjera na religijskom području.

Tuma kao i većina slovenskih liberala te socijaldemokrata kritizira politiku Austrije prema Hrvatima i Slovencima, koje u svom djelu Monarhije pokušava germanizirati ili talijanizirati, prepuštajući strateške točke na Jadranu Talijanima, te tako potkopava mogućnost stvaranja hrvatsko-slovenske jedinice. Istovremeno, austrijskom vrhu prebacuje prepuštanje drugog dijela Hrvata ugarskom ugnjetavanju, što stvara otpor ne samo kod habsburških južnih Slavena prema Monarhiji, nego sa strateškog aspekta gura i Srbiju prema strateškom partnerstvu s Italijom, koja pak nikad nije bila iskreni saveznik Austriji.¹⁴⁶ Reflektirajući događanja oko pojave 'novog kursa' Tuma položaj Slovenaca ocjenjuje na sljedeći način: „Možemo li mi Slovenci, stisnuti u kut između germanstva, mađarstva i talijanstva, voljeti Austriju koja nam uskraćuje nacionalni život? ... S druge strane, imamo li jamstvo da ćemo pod Italijom sačuvati svoj nacionalni život? Nije li u interesu iste rastjerati i apsorbirati pleme koje živi ispod Julijskih Alpa, koje su s talijanskog gledišta prirodne granice

¹⁴⁴ Tuma 1907, 15.

¹⁴⁵ Tuma 1907, 20-21.

¹⁴⁶ Tuma 1907, 42-44.

Italije na istoku? Austrija nam već sprema nacionalnu smrt, Italija će ju sigurno još brže. To je položaj nas Slovenaca!“¹⁴⁷ Kroz prizmu potencijalnog žrtvovanja slovenskih interesa Tuma je kritičan kako do hrvatsko-talijanskog tako i do srpsko-talijanskog dogovaranja o granici na Jadranu: „Ali i Hrvatska ili možda Velika Hrvatska, jednako kao i Velika Srbija kao saveznica Italije bit će zapravo samo male istočne suverene države. Italiji su potrebni balkanski Slaveni, Albanci, Rumunji, Grci i Mađari da si otvori 'il mare nostro', Jadransko more i Istok.“¹⁴⁸ No unatoč tomu, Tuma ipak pozdravlja Riječku rezoluciju, koju percipira prije svega kao upozorenje Austriji, ne i podilaženje Mađarima ili Talijanima: „Austrija radi svog opstanka treba Jadran i Balkan, bez balkanskih Slavena ne može dalje! Mađarskoj trebaju balkanski Slaveni da se riješi Austrije, bez njih nema nikakvog izlaza. Stoga naš put mora biti samopouzdanje i samopomoć. Zato mi Slovenci pozdravljamo Riječku rezoluciju kao prvu pojavu tog samopouzdanja i samopomoći. To je usklik germanizacijski Austriji: dosta je više! Ali to je i poklič Mađarskoj i Italiji: ne preko nas! Nakon Riječke rezolucije za nas Jugoslaveni mora nastupiti ozbiljan pozitivan samoodgojni rad: politički, gospodarski i kulturni. A za nas Slovence srž jugoslavenske ideje leži u tom samoodgoju.“¹⁴⁹

Granice zamišljene integralne Jugoslavije prema Tumi jasno se mogu razabrati iz dijela njegova programa u kojem piše o preduvjetima za ostvarenje zajedničkih gospodarskih interesa: „Što je, dakle, naš zajednički interes u ovoj situaciji? Preuzeti izvozna trgovinu koja prolazi kroz naše zemlje u svoje ruke i istražiti te iskoristiti prirodna bogatstva naših pokrajina. Za trgovinu nam se prirodno nude tri točke: Trst, Solun i Carigrad. S njima su zacrtani i prvi ciljevi koje moraju slijediti jugoslavenska plemena u zajedničkom nacionalnom i gospodarski radu. U postizanju tih ciljeva jugoslavenska plemena ostvarit će zajedničku vezu i tako će se Slovenci i Hrvati povezati s Jadranom preko Trsta, Srbi i Makedonci će do mora preko Soluna, a Bugari preko Carigrada; svi s istom namjerom da blokiraju prodirućem germanstvu i Talijanima put te da za sebe pridobiju izvozna i uvozna trgovinu s Istokom.“¹⁵⁰ Tuma naglasak stavlja pomorsku orijentaciju Jugoslavena, slično kao što će to nekoliko godina kasnije čini Ivan Šušteršič, kao njihov temelj za konkuriranje na europskim i svjetskim tržištima. Pritom posebno ističe nužnost jugoslavenskog nadzora nad putovima između Trsta, Carigrada i Soluna. U nastavku argumentira da bi usmjerenje Srba prema Solunu

¹⁴⁷ Tuma 1907, 44-45.

¹⁴⁸ Tuma 1907, 45.

¹⁴⁹ Tuma 1907, 45.

¹⁵⁰ Tuma 1907, 25.

smanjilo pritiske na hrvatska područja, također predviđa srpsku kolonizaciju Makedonije, dok bi Bugari svoje težnje trebali usmjeriti prema Carigradu/Istambulu. Iz njegova bi se pisanja u tom dijelu moglo zaključiti da je, iako utemeljuje samobitnost Slovenaca, jugoslavensku integralnu ideju vidio i kao državu triju jedinica: hrvatsko-slovenske, srpsko-makedonske i bugarske. No, u sljedećem dijelu, kada obrazlaže plan formiranja političke stranke, koja bi trebala zastupati takvu državu, iznosi prijedlog o formiranju demokratske stranke unutar svakog od četiriju 'jugoslavenskih plemena', dakle, zasebno kod Slovenaca, Hrvata, Srba i Bugara. Te bi demokratske stranke potom trebale, prema njegovu mišljenju, formirati zajedničku skupštinu kako bi djelovale kohezivno kao jedna politička stranka.¹⁵¹ I s kulturnog aspekta Tuma navodi četiri centra, Ljubljanu, Zagreb, Beograd i Sofiju, koji bi preko postojećih ustanova trebali donijeti zajednički plan razvoja prosvjetne djelatnosti, prije svega uskladiti izdavačku djelatnost kao što je to učinila Mlada Italija s ciljem povezivanja talijanskih pokrajina. U pitanju jezika, iako ga ne smatra ključnim, ipak naglašava važnost pisanja u latinici.¹⁵² Nesumnjiva je, dakle, Tumina percepcija Jugoslavije kao jedne cjeline. Kao neželjenu alternativu u slučaju neuspjeha integralne jugoslavenske države predviđa male države koje mogu biti suverene samo formalno, ne i suštinski: „Bez dodira sa Zapadom, bez razvoja brodarstva i trgovine kroz Trst i Dalmaciju, Balkan je izgubljen za Slavene. - Male države, suverene i naizgled neovisne poput Crne Gore, Srbije i Bugarske danas.“¹⁵³ Kasnije, u svojim memoarima, Tuma dopunjava svoju misao integralne Jugoslavije. Pritom očito bar u prvoj fazi nije bilo razbijanje Austrije. Štoviše, u tom je pogledu, opet slično kao Šušteršič, i Tuma smatrao da osnaživanje južnoslavenskog elementa na jugu Monarhije može osnažiti Austriju što izričito kaže: „Budućnost mora pokazati da bez udružene slovensko-hrvatsko-srpske Ilirije ne može biti ni Austrije.“¹⁵⁴ Tuma je također bio svjestan realnosti, odnosno činjenice da rješavanje južnoslavenskog pitanja, posebice bilo kakvo raspravljanje o formiranju novih država ili mijenjanju međudržavnih granica, nikako ne može proći bez suglasja velikih sila, što je tada ispostavljao i Tumin kasniji stranački kolega, Etbin Kristan: „Bilo bi smiješno očekivati da će Jugoslaveni kao patuljasta država zatvarati snažnijim narodima put do mora.“¹⁵⁵ No unatoč tomu, prema Tumi, južni bi Slaveni trebali raditi na stvaranju međusobne kohezije koja bi južnoslavensku cjelinu s vremenom i velike sile stavila

¹⁵¹ Tuma 1907, 29-30.

¹⁵² Tuma 1907, 33-34.

¹⁵³ Tuma 1907, 37.

¹⁵⁴ Tuma 1907, 48.

¹⁵⁵ Kermavner, Golouh i Pijade 1951, 197.

pred neizostavnu činjenicu postojanja jugoslavenske gospodarske i kulturne cjeline, što bi se prije ili kasnije moralo odraziti i na njihovoj državnosti: „Moj je stav bio da moramo kod jugoslavenskog pitanja krenuti na posve drugačiji putove nego se je to tretiralo dotad. Uzaludno je traženje pomoći izvana; na nama samima, Slovencima, Hrvatima, Srbima i Bugarima je kako ćemo rješavati vlastite probleme. Zbog kompliciranog političkog položaja među državama, posebice među velesilama, uzaludno je traženje rješenja kod njih i isključivo s političkog polazišta. Jugoslaveni mogu autonomno nastupati barem na kulturnom i gospodarskom području. Tu nisu vezani na nikakvu državu i samo na tim područjima mogu napraviti štošta u svoju korist da se polako približe samoupravi.“¹⁵⁶ Tumina ideja, iako je trebala biti ostvarena donekle drugačijim metodama od onih koje su zagovarali u SLS, u fundamentalnom pogledu nije bila mnogo drugačija od one koja se razvijala u Šušteršičevom katoličko-narodnjačkom krugu slovenskih političara. Dvije su se političke strategije ipak bitno razlikovale u tome što je Šušteršič tražio potporu kod Habsburgovaca, dok je Tuma kao pripadnik stranaka s manje političkog utjecaja u vrhu austrijske politike tražio načina kako najprije Iliriju, odnosno habsburšku Jugoslaviju etablirati kao činjenicu uz pomoć šire južnoslavenske političke suradnje između habsburških južnih Slavena, Srbije i Bugarske.

¹⁵⁶ Tuma 1997, 325-326.

4 Pogledi na aneksiju BiH i ideje trijalizma

4.1 Okolnosti aneksije i generatori reformnih ideja

Pojavu 'novog kursa' potrebno je promatrati u kontekstu frustracije dijela hrvatske politike (ne)aktivnošću Beča pri rješavanju južnoslavenskog pitanja, što je dobilo potporu onih političkih grupacija kojima jačanje centralne vlasti nije odgovaralo, prije svega mađarskih nacionalista pod vodstvom Kossutha. Pored unutarnje nestabilnosti i međunarodne okolnosti su se s austrijske perspektive mijenjale u nepoželjnom smjeru. Carinski je rat Monarhije sa Srbijom 1906. uzrokovao dodatno usporavanje austrougarske ekonomije, što su osjetila i slovenska područja, no ujedno je to bio i indikator mnogo širih geopolitičkih problema. *Soča*, slovenski liberalni časopis iz Gorice, u to je vrijeme naime objavio da je carinski rat između Austrije i Srbije zapravo priprema za opći rat, u kojem bi i Francuska i Njemačka mogle djelovati u korist Srbije protiv austrijskih interesa na Balkanu.¹⁵⁷ Srbija, čiji je odnos prema Beču bio negativan od povratka Karađorđevića na srpsko prijestolje 1903., doista je dobila podršku Francuske¹⁵⁸ i Njemačke, koje su otvorile tržište za srpsku robu i tako spriječile teške posljedice austrougarskoga bojkota. Habsburški odgovor i pomak prema aktivnijoj politici napravljen je imenovanjem Aloisa Aehrenthala na mjesto ministra vanjskih poslova u listopadu 1906. godine. Taj je karijerni diplomat jednu od mogućih varijacija budućeg razvoja države vidio u stvaranju višeentitetske političke formacije u kojoj bi i mali narodi mogli zadovoljiti vlastite nacionalne ambicije. Glavni je cilj te strategije bilo uključivanje novih federalnih jedinica u politički život Habsburške Monarhije, što bi donekle umanjilo opterećenost i važnost relacije Beč – Budimpešta te smanjilo ugarsku mogućnost veta i posljedično ojačalo položaj Austrije, koja bi u federalnom uređenju preuzela ulogu moderatora.¹⁵⁹ U skladu s tom strategijom Aehrenthalov je prvi korak imao za cilj uređenje juga Monarhije, ponajprije osnaživanje onih političkih snaga koje su bile usmjerene ujedinjenju Hrvatske, Slavonije i Dalmacije u jedinstvenu jedinicu sa središtem u Zagrebu. Dodavanjem BiH, koju je Austro-Ugarska anektirala 1908., mogla bi se formirati treća federalna jedinica, koja dugoročno vrlo vjerojatno ne bi bila i posljednja u Aehrenthalovu federalnom konceptu Habsburške Monarhije. U političkim se krugovima pojavilo nekoliko verzija trijalističke ideje, a neke od njih su uključivale i slovenska područja.

¹⁵⁷ Razgled po svetu 1906, 4.

¹⁵⁸ Lampe 2000, 85; Stanković 1984, 24.

¹⁵⁹ Wank 1963, 521-522.

Obije tadašnje parlamentarne slovenske političke stranke u načelu su bile sklone formiranju južnoslavenske jedinice koja bi obuhvaćala područja od Trsta do rijeke Drine. Međutim, dok su katolički narodnjaci u SLS isticali njenu katoličku prirodu, NNS je naglašavala njezin (južno)slavenski karakter. Unutar zamišljene Kraljevine Ilirije Slovenija bi prema slovenskim željama trebala imala status pokrajine i uz Kranjsku bi uključivala i Goričko-Gradiščansku, Trst sa sjevernom Istrom, Korušku i Štajersku južno od Drave. *Edinost* je, primjerice, isprva oduševljeno pisala o toj ideji: „Mađarskom bi se dijelu pridružila Galicija, Bukovina i poljski dio Šlezije. Njemački bi se dio sastojao od Češke, češkoga dijela Šlezije, Moravske, Gornje i Donje Austrije, Tirola Salzburga te Koruške i Štajerske sjeverno od Drave. Jugoslavenska bi se država sastojala od Hrvatske, Slavonije, Bosne, Hercegovine, Dalmacije, Istre, Trsta, Gorice, Kranjske, Južne Koruške od Villacha do Donjega Dravograda i Štajerske južno od Drave. Granica bi prolazila od Villacha do Osijeka. Od Osijeka bi dalje do Beograda graničio Dunav ... Ovo više nisu snovi usijanih glava. Ideja konačno poprima realan oblik i približava se konačnom rješenju.”¹⁶⁰ Takva su se nadanja u slovenskom javnom životu nastavila izražavati unatoč pojedinim obeshrabrujućim signalima od strane najviših vlasti, kao kada je u kolovozu 1908. u kontekstu aneksije BiH Vijeće ministara izričito isključilo bilo kakvu rekonstrukciju države.¹⁶¹ Slovenski političari, posebice čelnik SLS-a i tada najutjecajniji slovenski politički predstavnik Ivan Šušteršič, znajući da Aehrenthal, dakako, nije mogao sâm provesti tu ideju, nadali su se da će se političke prilike ipak promijeniti nakon smjene na prijestolju Monarhije. Polagali su velike nade u Franza Ferdinanda, koji se u mnogim pitanjima nije slagao s Franjom Josipom i koji je smatran kao netko tko će postati dovoljno jak da prevlada sve prepreke i provede reformu na državnoj razini. U toj su percepciji hegemonistički planovi njemačkih liberalnih i nacionalnih političkih grupacija, kao i slični pokreti među Mađarima, bili najveća prijetnja za državu. Karl Schwarzenberg, kojega je moguće ubrojiti među pristaše federalizma, 1910. je najegzaktnije definirao Ferdinandovu viziju reorganizacije države: „Ne mogu izgovoriti riječ trijalizam bez dodatka da se zalažem za trijalističko uređenje samo ako izuzmemo zajedničke resore iz pojedinih dijelova Carstva te ih objedinimo i spojimo u zajedničko tijelo. ... trijalizam, koji bi mogao biti ... zlatni put između centralizma i federalizma, gdje bi o zajedničkim pitanjima odlučivalo jedno tijelo ... takav bih trijalizam mogao prihvatiti.”¹⁶² Takvom vizijom reforme, koja je uključivala i

¹⁶⁰ Trializem 1909, 2.

¹⁶¹ Somogyi 2011, 185.

¹⁶² Rahten 2001, 109-110.

osnaživanje manjih naroda u Ugarskoj, u prvom redu Hrvata, Franjo Ferdinand i njegovi sljedbenici su i među dijelom Slovenaca stekli reputaciju njihova zaštitnika.

Među južnim Slavenima od trijalističkih su nacrti najviše očekivali Hrvati, posebice onaj dio pravaša koji je smatrao da ideja hrvatske države ima iste političke neprijatelje kao Habsburgovci, prije svega mađarske nacionaliste i sljedbenike velikosrpske ideje. Prema pojedinim izvorima Ferdinand je slao signale pojedinim hrvatskim političarima da Hrvatska, Slavonija, Dalmacija i BiH prirodno pripadaju zajedno, te da bi, zbog svojih zasluga u očuvanju Monarhije u 19. stoljeću, upravo Hrvati trebali biti nagrađeni ujedinjenjem tih zemalja i većom autonomijom na račun Mađara.¹⁶³ Francuski povjesničar i svjedok vremena, René Gonnard, također je pisao da bi austrijski Car trebao promicati širenje europske kulture i katoličanstva na Istok¹⁶⁴ te je u tom kontekstu spomenuo da je nadvojvoda Franjo Ferdinand zagovarao trijalističku reformu.¹⁶⁵ U skladu s tim, slovenski povjesničar Andrej Rahten skreće pozornost na Gonnardovo spominjanje neimenovanog ugarskog dužnosnika koji je navodno izjavio da je Franjo Ferdinand podržavao trijalizam i želio uspostaviti Kraljevinu Iliriju koja bi imala svoj neovisni ustav te bi uključivala i slovenske zemlje, a u zamjenu bi Ugarska dobila Galiciju i Bukovinu.¹⁶⁶ Prema Rahtenu, Ferdinandov je plan bio stvoriti jedinicu s hrvatskim jedrom koja bi se trebala nazvati Kraljevina Ilirija. Njoj bi se pripojili i slovenski teritoriji, dok bi Vojvodina ostala mađarska. Cilj realizacije ilirske ideje bio je znatno umanjiti mogućnost srpskih pretenzija na teritorij Habsburške Monarhije. Štoviše, habsburški južni Slaveni trebali su utjecati na Srbe da i oni traže svoju budućnost unutar federalnoga habsburškog carstva, pogotovo jer su Hrvati i Slovenci u očima Franje Ferdinanda bili „kulturno daleko nadmoćniji od Srba i Crnogoraca”.¹⁶⁷ To je u isto vrijeme trebalo povećati ne samo hrvatsku nego i slovensku odanost Monarhiji. Vizija takozvane belvederske grupe trebala je biti, dakle, Habsburška Monarhija s tri federalne jedinice sa svojim centrima u Beču, Budimpešti i Zagrebu. Ipak, ostaje nejasno je li to bila istinska Ferdinandova strategija ili tek taktički pristup pridobivanju hrvatske potpore u kontekstu podriivanja sporazuma iz 1867.¹⁶⁸ i/ili testiranja

¹⁶³ Primjerice, prema pisanju Ive Pilara u to je nekoliko puta uvjeravao i hrvatskoga plemića Marka Bombellesa govoreći mu: „Recite vašim Hrvatima, neka samo još ovaj puta sačuvaju svoju tradicionalnu vjernost. Čim stupim na prijestolje, ispraviti ću sve nanesene im nepravde.” (Pilar 1990, 364).

¹⁶⁴ Gonnard 1912, 229.

¹⁶⁵ Droz 1960, 200.

¹⁶⁶ Rahten 2002a, 50.

¹⁶⁷ Rahten 2001, 116.

¹⁶⁸ Bled 2013; Dedijer 1966, 197–199.

jednog od brojnih mogućih rješenja za Habsburšku Monarhiju koje na kraju ipak ne bi donijelo nikakvu bitnu promjenu za Hrvate i druge nemađarske te nenjemačke narode. Marie-Janine Calic,¹⁶⁹ na primjer, tvrdi da je nadvojvoda bio protiv svake vrste jake države na Balkanu, uključujući i svakakvog oblik velike južnoslavenske državne formacije. No relativno manje hrvatsko kraljevstvo unutar Habsburške Monarhije moglo se također smatrati alternativom koja bi mogla zadovoljiti većinu habsburških južnih Slavena¹⁷⁰ te bi ujedno bila protuteža ideji Velike Srbije, koja je percipirana kao najveća prijetnja u očima nadvojvodinih savjetnika.¹⁷¹ Slovenski povjesničari Gestrin i Melik¹⁷² također su smatrali kako nema dokaza da je Franjo Ferdinand bio zainteresiran za ideju federalizacije, dok hrvatska povjesničarka Mirjana Gross¹⁷³ napominje da je zapravo nemoguće znati njegove prave namjere, jer kao prestolonasljednik nije mogao otvoreno zagovarati nikakav poseban reformski program. Bez obzira na to što je on uistinu mislio o trijalizmu i činjenici da ga je jedan dio južnih Slavena, prije svega Srba, mrzio,¹⁷⁴ možemo zaključiti da su se trijalističke vizije zadržale u glavama istaknutih slovenskih političara sve do samog kraja Habsburške Monarhije. No, istina je također, da njihov stav prema toj ideji nije bio konzistentan tijekom posljednjeg desetljeća prije Prvog svjetskog rata.

4.2 Slovenska perspektiva: očekivanja, strahovi i različite političke strategije

Prvi izbori u državni parlament prema novim pravilima, to jest poslije izborne reforme, provedeni su 14. svibnja 1907. te su ponovo ukazali na razdvojenost slovenske politike. Ivan Šušteršič postaje predsjednik Slovenskog kluba od 17 članova, kojeg čine predstavnici SLS s područja Kranjske, Štajerske i Goričke. Nešto kasnije im se priključio i predstavnik koruških Slovenaca. Na drugoj se strani liberalna slovenska politička struja uključuje u Jugoslavenski klub (*Jugoslovanski klub*) Savez južnih Slavena kojem se pak priključuju i hrvatski poslanici iz Istre i Dalmacije te dva srpska predstavnika. Razmirice između dvaju slovenskih polova su na trenutak ipak primirene te se 25. studenog oba kluba povezuju u Narodni savez (*Narodna zveza*), koji se potom u 1908. uključuje u udruženu

¹⁶⁹ Calic 2019, 299.

¹⁷⁰ Hanning 2020, 25.

¹⁷¹ Wullschleger 2022.

¹⁷² Gestrin i Melik 1966, 326.

¹⁷³ Gross 1970, 12.

¹⁷⁴ Bled 2013, 328.

Slavensku jedinicu u kojoj je bila većina Čeha i nešto Rusina.¹⁷⁵ Nakon pada vlade, na zadnjim državnim parlamentarnim izborima, slovenski su se katolički narodnjaci uključili u Hrvatsko-slovenski klub s 27 zastupnika koji je za SLS predstavljalo okosnicu za političko djelovanje na državnoj razini do kraja Habsburška Monarhije.

4.2.1 Pogled slovenskih katoličkih narodnjaka

Većina se članova SLS, kao i njihov vođa Ivan Šušteršič, u skladu s očekivanjima snažno zauzimala za trijalistički projekt. Budući da je srž trijalističke ideje bila državna jedinica s centrom u Hrvatskoj te su njezini kreatori oslonac tražili u hrvatskoj državotvornoj ideji, i slovenski su katolički narodnjaci čvrsto stali na branik instituta hrvatskog državnog prava. Tako je još u veljači 1905. časopis *Slovenec* predstavio ideju trijalizma u članku s naslovom Državnopravno stajalište Slovenaca i Hrvata: „Nepobitne povijesne činjenice dokazuju da su bile Štajerska, Kranjska i Koruška nekoliko puta povezane s hrvatskom državom. I austrijski su vladari više puta naglasili cjelovitost navedenih zemalja s Hrvatskom. Najvažnije je to: Hrvati su, nakon pada hrvatskoga kraja u mohačkoj bitci, izabrali Ferdinanda I. za svog vladara. Tom su prilikom zahtijevali spajanje Hrvatske i austrijsko-hrvatskih zemalja; a to su bez dvojbe Kranjska, Štajerska i Koruška.“¹⁷⁶ U tom je okviru, dakle, ključna bila takozvana Pragmatična sankcija Hrvatskog sabora s početka 18. stoljeća: „Ta je misao ostala živa kod njih (Hrvata). 1712. se godine Hrvatski sabor bavio pitanjem da li bi se i ženama vladajuće rodbine trebalo priznavati pravo do hrvatskog prijestola. Suglasno je to bilo odobreno, no uz dodatak da samo one žene presvijetle austrijske krvi mogu vladati Hrvatskom koje u svom posjedu imaju ne samo Austriju, nego i štajerske, koruške i kranjske pokrajine. ... Karol VI. je to u potpunosti potvrdio ... U svojem dekretu izravno kaže da će žene njegove rodbine biti nasljednice na hrvatskom prijestolu, ako imaju ujedno i posjed nad Štajerskom, Koruškom i Kranjskom.“¹⁷⁷ Iako ga dokument iz 18. stoljeća na spominje, u članku se pod područje koje pokriva hrvatsko državno pravo pokušalo priključiti i Austrijsko Primorje: „no, i Primorje pripada u taj savez s Hrvatima. Primorje je bilo u svoje vrijeme upravno povezano s Kranjskom; zato se i ne spominje posebno. Povijest nam diktira naš put. Još jasnije nam govori politička logika. Mi čvrsto vjerujemo u opstanak austrijske države. Za ravnotežu u Europi ona je nužno potrebna. Njena bi propast značila propast europske

¹⁷⁵ Pleterski 1998, 103-104.

¹⁷⁶ Državnopravno stališće Slovencev in Hrvatov 1905, 1.

¹⁷⁷ Državnopravno stališće Slovencev in Hrvatov 1905, 1.

kulturne i politički vodeće sile. Zato osuđujemo najodlučnije sva ona politička stremljenja koja se ne obaziru na opstanak Austrije, računaju s njenim raspadom ili se čak bore protiv nje. Među njima su izdajice koji uopće ne mjere svoje programe prema pravu i etici; no tu su i ograničeni političari, kratkovidni ljudi koji misle da se Austrija ne može više spasiti.“¹⁷⁸ U okviru austrijskih domoljubnih izjava, pak, režim iz 1867. ispostavlja se kao antiaustrijski i, dakako, kao režim koji nikako ne smije biti trajan: „Potonji ne vide, kao što nisu ni hrvatski obzoraši i ugarski konzervativci, da ustav austrougarske države iz 1867. nije ništa trajno. Taj ustav nije izrastao organski iz potreba i običaja, nego stoji na liberalnim teorijama koje su se razvile u njemačkim i mađarskim glavama. ... Austrija kao velevlast se ne može dalje razvijati, ako ne dobije veći utjecaj na Balkanu. To je moguće jedino preko južnih Slavena. ... Velik upravno ujedinjen južnoslavenski teritorij je u tom pogledu jedini pravi oblik. To namjerava naša i hrvatska pravaška ideja. ...Poznato je, i na to smo više puta upozorili, da žele Nijemci upravno podijeliti Austriju, Galiciji dati samostalnost, Dalmaciju priklopiti Hrvatskoj; a druge zemlje tijesno povezati s njemačkim kitom. ... Za nas Slovence je bitno da nam (Nijemci) priznaju narodnu ravnopravnost samo u Kranjskoj; u Štajerskoj i Koruškoj (...) žele u svim pogledima utisnuti isključivo njemački karakter. Najmanje pametno je, ako se ljutimo zbog tih planova. To nam neće pomoći. Jedini razumni odgovor je odlučno i snažno prihvaćanje pravaške ideje.“¹⁷⁹

Iz navedenog se članka jasno očituje zainteresiranost SLS za uključivanje Slovenaca u trijalističke planove i svi problemi njihova specifičnog geopolitičkog položaja te, sa stajališta SLS, posebice opasnu njemačku prijetnju. Ipak, u predmetnom se članku ne zaboravlja spomenuti i Primorje, kojeg Pragmatična sankcija iz 1712. nije spominjala. Sam se Šušteršič pak isprva nije zalijetao sa spominjanjem koje točno zemlje bi trebale ući u treću državnu jedinicu, no njegovo je lobiranje dobivalo sve jasnije konture u procesu približavanja aneksije BiH. Argument, koji je pored pravnih akata Hrvatskog sabora iz 18. stoljeća koristio za uvjeravanje belvederskog kruga o nužnosti priključivanja Slovenaca državnoj jedinici utemeljenoj na hrvatskom državnom pravu, bio je upakiran u bojazan od stvaranja pretežno pravoslavne državne jedinice, što bi, sa stajališta idejnih vođa trijalizma, poništilo sadržajnu vrijednost nove upravne podijele.¹⁸⁰ Upravo je dakle dominantnost katoličkog elementa i

¹⁷⁸ Državnopravno stališće Slovencev in Hrvatov 1905, 1.

¹⁷⁹ Državnopravno stališće Slovencev in Hrvatov 1905, 1.

¹⁸⁰ Slično Rahten 1999a, 65–74.

posljedično lojalnost habsburškoj kruni trebala od južnoslavenske jedinice napraviti sredstvo za povećanje snage Beča nauštrb Budimpešte.

Drugi je aspekt stvaranja južnoslavenske upravne jedinice u Monarhiji sa stajališta Ivana Šušteršiča bilo nagrađivanje habsburških južnih Slavena, što je prema njemu trebalo smanjiti nezadovoljstvo kako rušilačkih čimbenika unutar tako i izvan Austro-Ugarske u južnoslavenskom svijetu. 23. lipnja 1906. u tom je okviru izjavo: „Ne slijepimo se glede činjenice da među Slavenima na Balkanu imamo samo zagrizle neprijatelje i niti jednog prijatelja. Uzmete li, primjerice, samostalne balkanske države, Crnu Goru, Srbiju, Bugarsku, sve nas mrzi do dna duše. ... Tako u Austriji kao i u Ugarskoj se vodila neprijateljska i upravo suluda politika zatiranja Jugoslavena, Hrvata, Slovenaca i Srba. Ne čudi stoga da vani, posebice balkanski Slaveni, gledaju na Austriju i Ugarsku kao silu koja je a priori neprijateljska jugoslavenstvu ... Ako na Balkanu želimo nešto spasiti za sebe – i još jednom naglašavam da je sada posljednji trenutak – onda moramo voditi aktivnu jugoslavensku politiku. S tim moramo početi doma, na tom moramo raditi na Balkanskom poluotoku – unutarnja i vanjska politika moraju biti usklađene.“¹⁸¹

Ni u vrijeme aneksije BiH članovi SLS-a nisu imali dvojbi glede pripadnosti anektiranih područja. Stranka je naime održavala čvrste veze s hrvatskim strankama koje su se zalagale za koncept hrvatskoga povijesnoga državnog prava. Činjenica da je hrvatsko državno pravo bilo priznat institut na najvišoj političkoj razini, te su ga stoga priznavali i austrijski i mađarski političari, samo je pojačalo slovenska katolička nastojanja povezivanja slovenskih teritorija s hrvatskim državotvornim konceptima, što je trebalo subjektivizirati Slovence te spriječiti daljnju germanizaciju prije svega Štajerske. Svi istaknuti članovi SLS-a djelovali su u skladu s tom strategijom, uključujući Janeza Evangelista Kreka, koji je 18. srpnja 1907. izjavio: „Imamo zapisana prava biti jedno s Hrvatskom. I na temelju tih prava izjavljujemo da nikada neće uspjeti odvratiti Slovence od zaštite prava Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.“¹⁸² Oslanjanje na hrvatsko državno pravo i trijalistički koncept činilo se u to vrijeme kao jedina strategija koja je mogla odvojiti slovenske zemlje od njemačkih područja. Očekivalo se također da bi upravno središte buduće državne jedinice u Zagrebu moglo umanjiti i utjecaj talijanskih iredentista, pa je isprva trijalizam bio prihvaćen s odobravanjem i među katoličko-narodnjačkim i liberalnim primorskim Slovencima.

¹⁸¹ Rahten 2001, 80.

¹⁸² Prunk, Toplak i Hočevar 2006, 60-61.

Kad je aneksija BiH konačno bila izvršena, iz katoličko-narodnjačke slovenske perspektive predstavljena je kao prilika za povećanje broja južnih Slavena u Monarhiji i posljedično jačanje njihova političkoga položaja, čime bi treća jedinica trebala postati neizbježna. Na sastanku austrijske i ugarske parlamentarne delegacije 27. listopada 1908. vođa SLS Janez Evangelist Krek pozdravio je „prvi korak k ujedinjenju svih južnih Slavena naše Monarhije u neovisnu državu pod žezlom dinastije Habsburg”,¹⁸³ a Ivan Šušteršič konstatirao je: „Budućnost je naše Monarhije ujedno i budućnost slavenskih balkanskih naroda. ... Tako je bilo u prošlosti, tako neka i ostane i nadam se da će doći vrijeme kada će ne samo Bugari nego i Srbi na Balkanskom poluotoku, koji su nam još srodniji, shvatiti da bi najbolje jamstvo za slobodan razvoj Jugoslavena na Balkanu bila balkanska federacija pod vodstvom naše Monarhije.”¹⁸⁴ Taj se govor može tumačiti na više načina. Ne implicira naime nužno uključivanje svih južnih Slavena u spomenutu balkansku federaciju, no očito je da u trenutku formalnog priključenja BiH Šušteršič ni tu opciju nije posve odbacio, pogotovo znajući da na eventualno proširenje Monarhije SLS nema značajnijeg utjecaja. Upravo u to vrijeme su se naime na austrijskoj razini u Bečkoj skupštini ujedinili Slovenski klub i Savez južnih Slavena, pa je novoformirani Narodni savez brojao 37 poslanika, čime je povećan utjecaj i samog Šušteršiča koji je to koristio za promicanje slovenskih strateški interesa, primjerice gradnju željezničku prugu od Ljubljane prema Karlovcu i dalje prema Splitu.¹⁸⁵ Povezivanje Slovenaca s Hrvatima gotovo je uvijek prikazivao kao korisno za samu Austriju, a upravo sljedeći politiku lojalnosti Austriji i Monarhiji uživao pozitivno mišljenje i kod Cara. Govor 16. studenog 1908. samo je jedan od takvih primjera: „U ovim okolnostima naša je kazaljka na satu usmjerena prema jugoslavenskom bloku. Stvoriti jugoslavenskomu življu jaku poziciju u kojoj je moguće u svim okolnostima, bez obzira na sve, osigurati interese slovenskog juga, to je bitan zadatak koji nas očekuje. Na to nas upućuje povijesni čin 5. listopada, tj. aneksija Bosne i Hercegovine. Taj čin, kojim je naš presvijetli Car raširio svoju suverenost na te zemlje, tiče se egzistencijalnog pitanja Jugoslavena: u prvom redu se radi o budućoj povijesnoj ulozi austrijskih Jugoslavena, dakle i Slovenaca. Blizu dva milijuna Jugoslavena tim se činom nanovo priklopilo zemljama našeg vladara. To je činjenica koja dinamičnom silom utječe na razvoj austrijskog jugoslovenstva. Činu od 5. listopada u dogledno će vrijeme morati neminovno slijediti drugi čin: pripojenje Bosne i Hercegovine susjednim hrvatskim zemljama.

¹⁸³ Prunk 1986, 27.

¹⁸⁴ Rahten 2001, 81-82.

¹⁸⁵ Shod zaupnikov S.L.S. 1908, 1.

Onda će se otvoriti perspektiva da se i naše slovensko pitanje definitivno riješi pod krunom habsburške dinastije.“¹⁸⁶ Konačno je takav stav SLS bio pretvoren i u formalan stav sabora Kranjske koji je 16. siječnja 1909. usvojio sljedeću izjavu: „Zemaljski sabor pozdravlja aneksiju Bosne i Hercegovine u čvrstoj vjeri da je time izvršen prvi korak k ujedinjenju svih južnih Slavena naše Monarhije u državnopravni organizam pod žezlom habsburške dinastije.“¹⁸⁷

U to vrijeme SLS, odnosno Šušteršič grade most prema pravašima, no i prema Stjepanu Radiću. Iz vizure slovenskih katoličkih narodnjaka Radiću se naime priznavala legitimnost političkog zastupnika hrvatskih seljaka i dobro razumijevanje prijetnje koju su predstavljale aspiracije Srbije, no skepticizam je vladao zbog manjka katoličke ideje u Radićevim govorima, štoviše i zbog njegove povremene kritičnosti prema djelovanju svećenstva. Jeglič nakon sastanka sa Šušteršičem 26. siječnja 1910. piše o onome što je vođa SLS govorio: „Kod nas na jugu se bije boj između utjecaja katoličkog i utjecaja pravoslavnog. Utjecaj pravoslavnog s centrom u Beogradu povećao se među Hrvatima, jer Hrvati sa svojim svećenstvom ne razumiju potrebe sadašnjosti. Među narodom djeluje Radić koji ima sve seljake iza sebe, on jedini razumije položaj. Nažalost, njegova struja nije baš katolička. Mi Slovenci smo odlučni katolici i moramo taj utjecaj proširiti u Istru, Hrvatsku, Dalmaciju. Da dođemo do srca naroda smo se udružili s Radićem. U Istri već djelujemo i sve je pripremljeno da to bude još intenzivnije, ako dobijemo pravog biskupa u Trstu. Katolička se ideja mora okrijepiti, a pravoslavna potiskivati nazad.“¹⁸⁸

U Bečkoj skupštini situacija za SLS ipak nije bila najbolja. Zbog snažnoga suprotstavljanja različitih političkih grupacija vlast je odgodila konačnu odluku o pravnom statusu BiH. U procesu pregovora o budućnosti anektiranih područja u javnom se prostoru pojavila i alternativna opcija treće upravne jedinice koja bi bila nešto manja nego što je isprva zamišljeno. Time se pokušavalo namiriti onaj dio Austrijanaca koji se zalagao za neposredan pristup Jadranu i, dakako, Talijane koji nisu željeli ući u državnu jedinicu sa središtem u Zagrebu i sa slavenskom većinom. Sa stajališta SLS Šušteršič je 16. siječnja 1909., prilikom usvajanja deklaracije o BiH, objasnio i razliku između željenog većega i nepoželjnog manjega trijalizma: „... uži trijalizam (...) ograničen je na Hrvatsku, Slavoniju, Dalmaciju, Bosnu i Hercegovinu. Ako bi se trijalizam proveo na ovaj način, onda nam ništa ne bi koristilo, naprotiv, tada bi on bio na našu štetu jer bi se opet jedan dio južnih Slavena, koji nas sada jača

¹⁸⁶ Shod zaupnikov S.L.S. 1908, 1-2.

¹⁸⁷ Pleterski 1998, 221.

¹⁸⁸ Jeglič 2015 (26. 1. 1910.), 470.

i podržava u Austriji, otuđio, otrgnuo!"¹⁸⁹ Slovenski su se katolički narodnjaci, dakle, ne samo pribojavali osnivanja treće jedinice bez Slovenaca, nego su i otvoreno nastupali protiv te ideje. Na taj bi se način naime institucionalno potpuno odvojili od ostalih južnih Slavena, što Slovencima, s obzirom na njihov zemljopisni položaj i okruženost većim narodima, nije baš nudilo privlačnu budućnost.

Nakon rekonstrukcija vlade, u kojoj je 15. studenog 1908. funkciju ministarskog predsjednika preuzeo Richard von Bienerth, Slovenci i Hrvati bili su marginalizirani. Šušteršič je stoga pokrenuo širu inicijativu za povezivanje svih Slavena u austrijskom dijelu Monarhije, što je rezultiralo suradnjom s različitim češkim političkim grupacijama i stvaranjem Slavske unije koju je sastavljalo 125 zastupnika. To je ujedno predstavljalo i najveću grupaciju u Bečkoj skupštini. Unatoč svom opozicijskom stavu, djelovanje Slavske unije zanimljivo je promatrati u kontekstu međunarodnih odnosa, prije svega odnosa sa Srbijom. U tom pogledu treba naglasiti da Šušteršič i Unija nisu okrenuli leđa vladi te su poduprli prijedlog o regrutiranju vojnika. Šušteršič je to obrazložio na sljedeći način: „Sinovi našeg naroda će, ako bi to bilo potrebno, i protiv Srba ispuniti svoju dužnost, doduše krvarećeg srca, no ispunit će je potpuno i u cijelosti kao što su to uvijek činili na svim bojištima Monarhije, junački i ustrajno i lojalno i predano. Treba kazati, jer u Beogradu nažalost postoje naivne duše, koje (...) vjeruju da će se ne znam koliko milijuna Slavena, prije svega Jugoslavena dići kako bi u slučaju rata pomogli Srbiji. To je naivno buncanje. Kad postane ozbiljno, u Austriji se nijedna ruka neće pomaknuti u korist Srba.“¹⁹⁰ Slično je i u svom nacrtu trijalističkog rješenja, kojeg je Šušteršič poslao Franji Ferdinandu 25. srpnja 1909., a objasnio ga 13 godina kasnije u svojoj knjizi *Moj odgovor*: „Naš državni program je trijalizam. Za njega se zauzimamo ne samo zbog narodnih, već i zbog dinastijskih uzroka. Pretežna masa slovenskog naroda naime lojalna je Caru i stremi k velikoj i velebnjoj Monarhiji pod žezlom habsburške dinastije. Ujedinjenje jugoslavenskih zemalja i pokrajina u treće državno tijelo u okviru Monarhije je dinastijska potreba, jer se time stvara kontra uteg protiv triju najopasnijih neprijatelja dinastije: protiv mađarskog šovinizma, protiv talijanske i srpske iredente. Jugoslavenska država u okviru Monarhije, koja bi opsezala Hrvatsku i Slavoniju, Bosnu i Hercegovinu, srpske pokrajine Ugarske, potom slovenske i hrvatske zemlje Cislitvanije, osobito Dalmaciju, Primorje, Kranjsku, slovenske dijelove Štajerske i Koruške, stavila bi rastuće jugoslavenske

¹⁸⁹ Rahten 2001, 83-84.

¹⁹⁰ Rahten 2001, 86.

narodne struje u službu svjetske politike dinastije. Habsburška bi jugoslavenska država bila siguran temelj buduće balkanske i jadranske politike Monarhije. (...) Velika habsburška jugoslavenska država manje bi vukla sebi, dok sad, upravo suprotno, često manje susjedne jugoslavenske države djeluju narodno-privlačno na jugoslavensko stanovništvo Monarhije.“¹⁹¹ Jasno je, dakle, bilo da i kada je Šušteršič pogledavao prema maksimalističkim (sa slovenskog katoličko-narodnjačkog aspekta dakako) vizijama južnoslavenske državne tvorbe, ta bi ipak primarno trebala biti usmjerena ka stvaranju slovensko-hrvatske većine koja bi po mogućnosti apsorbirala i dio pokrajina naseljenih Srbima te ih 'pacificirala' u njihovom odnosu prema Habsburškoj Monarhiji. No, shvaćajući da ideja ima i brojne protivnike, ne samo navedene Mađare, Talijane i Srbe, dodatno je pokušao utemeljiti i geopolitičku funkciju planirane jedinice u južnoslavenskom okviru: „Budućnost naše Monarhije leži na Jadranu i Balkanu. Upravo tamo leži i narodna budućnost Jugoslavena. Dinastijski se interes, dakle, prekriva s narodnim interesom Jugoslavena u potpunosti. Prevlast na Balkanu pristoji ...našoj Monarhiji, jer je ona jugoslavensko vlasništvo par excellence...potom treba ciljati na carinsku uniju sa susjednim balkanskim državama i omogućiti balkanskim narodima onu istinsku razmjenu dobara koja je preduvjet narodnog blagostanja.“¹⁹² Ipak, unatoč zalaganju te vlastitoj konstataciji kako je Franjo Ferdinand sa zanimanjem pročitao memorandum, u tom trenutku ipak nije bilo nikakvih vidljivih pomaka u smjeru realizacije trijalističkog plana, a sam Šušteršič nije ni dobio poziv u prestolonasljednikov takozvani belvederski krug u kojeg je trijalizmu sklon dio Slovenaca polagao toliko velike nade.¹⁹³

4.2.2 Značenje socijaldemokratske Tivolske rezolucije

Za razliku od SLS Jugoslavenska je socijaldemokratska stranka osudila čin aneksije, koja prema mišljenju Etbina Kristana nije bila ništa drugo nego akt imperijalnih težnji vladajuće dinastije. No posljedice tog čina sa stajališta stranke bile su povoljne. Henrik Tuma naglašava: O aneksiji BiH: „S aneksijom Bosne i Hercegovine došlo je jugoslavensko pitanje u središte i s tim je pitanjem najtješnje vezano pitanje oslobođenja Slavena u Austriji prema prirodnom razvoju ekonomskih i narodnih silnica. S tog stajališta socijalno demokratska stranka u Austriji i posebice jugoslavenska socijalna demokracija ne mogu nego sa

¹⁹¹ Šušteršič 1996, 63-65.

¹⁹² Šušteršič 1996, 64-65.

¹⁹³ Pleterski 1998, 233.

zadovoljstvom primiti na znanje aneksiju Bosne i Hercegovine.“¹⁹⁴ U skladu s tim stranka je u vezi s BiH na sedmom stranačkom kongresu usvojila rezoluciju u kojoj je ispostavila zahtjev za novim demokratskim ustavom u anektiranim pokrajinama, a sam je predsjednik stranke, Kristan, konstatirao: „Nakon aneksije Bosna je postala dijelom Austro-Ugarske, no nitko ne može reći kakav je njen položaj u novoj domovini, također i nitko ne može sad objasniti kakvi su odnosi u cijeloj Monarhiji. Austro-Ugarska je prema nagodbi dualna, no sada u njoj imamo faktički trijalizam.“¹⁹⁵ Povećavanje broja južnih Slavena u Monarhiji za JSDS je, dakle, bilo povoljno. Stranački su se vođe nadali kako je to preveliki broj da bi ga kako austrijske tako i ugarske vlasti mogle ignorirati te da će to omogućiti razvoj južnoslavenske gospodarske i kulturne suradnje koja će faktički stvoriti habsburšku Iliriju/Jugoslaviju koja bi potom trebala tražiti i veze s ostalim 'balkanskim Slavenima'. Henrik Tuma o tome kaže: „I kad bi Austrija mogla riješiti balkanski problem putem narodne autonomije Slavenima, tako bi riješila i ugarski problem putem autonomije ugarskih narodnosti. Tako bi putem prirodnog razvoja nastala velika austrijsko-balkanska skupina i samo bi takvo rješenje moglo spriječiti danas neizbježan veliki europski rat. Austrijska država i dinastija još mogu istupiti te dati punu autonomiju svojim narodima, i još nije isključeno da bi balkanski Slaveni još danas prihvatili ponuđenu ruku te se ujedinili pod okriljem austrijske države u veliku jedinstvenu narodnosnu skupinu.“¹⁹⁶ Tuma, zanimljivo, već tada predviđa europski rat, no iz tog razmišljanja može se iščitati i stav JSDS koja nije bila sklona radikalnim promjenama, već se zalagala za stvaranje Jugoslavija organskim putem, odozdol, što bi za slovenske socijaldemokrate bilo prihvatljivo i unutar austrijske 'naddržave'.

Unatoč tomu što se nadala povećanju autonomije južnih Slavena JSDS se izruguje konceptu koji su slijedili slovenski katolički narodnjaci. Kritika je na jednoj strani bila paradigmatska, jer su slovenski socijaldemokrati bili protiv svake argumentacije koja bi se temeljila na povijesnim pravnim institutima. Etbin Kristan za potonje kaže: „Za jugoslavenskog socijalista Ujedinjena Slovenija, hrvatsko državno pravo, planinsko hrvatstvo i druge slične izmišljotine ne mogu imati nikakvog značenja. S takvim se kombinacijama samo uznemiravaju duhovi što sigurno jako koristi građanskim strankama.“¹⁹⁷ Na drugoj je strani kritika socijaldemokrata, točnije Kristana, išla i u smjeru ispostavljanja praktičnih problema,

¹⁹⁴ Kermavner, Golouh i Pijade 1951, 162-163.

¹⁹⁵ Kermavner, Golouh i Pijade 1951, 170-171.

¹⁹⁶ Kermavner, Golouh i Pijade 1951, 165.

¹⁹⁷ Kermavner, Golouh i Pijade 1951, 72.

odnosno velikog broja različitih interesa između samih habsburških južnih Slavena: „Item – Bosnu imamo. I što sad? U kranjskom saboru naši su slovenski političari već rekli svoje. Dr. Šušteršič je nas Cavour, Kranjska je jugoslavenski Pijemont i dr. Krek nam je otvarao povijest te dokazao da imamo najviše prava do Bosne ponosne jer su se uskoci naseljavali u Beloj Krajini. Posljedično je plemeniti Šuklje¹⁹⁸ valjda predestiniran za bana buduće Velike Bosne u trijalistički uređenoj Habsburškoj Monarhiji. ... I braća Hrvati su već potpisali i zapečatili. Don Prodan¹⁹⁹ se sjetio da se praktički sva politika sastoji od kompromisa te je žrtvujući svoju nekadašnju teoriju da 'Srba nema' milostivo dopustio Srbom ime, zastavu i ćirilicu, ako priznaju hrvatski karakter buduće hrvatske države. Što koincidira Slovincima, koje je također anektirao, zaboravio je kazati. Dr. Frank je radikalniji. On ne poznaje Jugoslavene, Srbe, Slavosrbe, nego uspostavlja Veliku Hrvatsku kako je i Bog stvorio raj; 'Vlasi' moraju priznati da su 'pravoslavni Hrvati', Slovenci se prekrste u planinske Hrvate i Stadler blagoslovi sve zajedno te im zaprijeti da ne smiju jesti plodove koje rodi drvo spoznaje. Naš će se Šušteršič sa svojim dugim čekanjem grdno opeći, jer na Franka već čekaju da mu donesu Veliku Hrvatsku na tanjuru.“²⁰⁰ Kristan, koji je tada i u najvećoj mjeri oblikovao stavove stranke, je dakle jugoslavenstvo vidio prije svega kao kulturni fenomen, a manje politički, što eksplicitno i zapisuje: „Jugoslavensko pitanje u biti nije političko, nije stvaranje jugoslavenske države, nije pitanje karađorđevićevske ili koburške dinastije, nego je prije svega pitanje zajedničkog jezika, zajedničke literature svih Jugoslavena koji su u sadašnjoj raskomadnosti prepreka prema vlastitom razvoju i napredu cjelovite kulture, a koji bi jezično ujedinjeni mogli postati velevažan faktor kulture.“²⁰¹

JSDS je u skladu s navedenim Kristanovim stavovima nakon sedmog stranačkog kongresa pokrenula širu inicijativu usklađivanja stavova socijaldemokrata iz i izvan Monarhije. U studenom 1909. ponovo je sazvan kongres, na kojem su prisustvovali i socijaldemokrati iz Hrvatske, BiH, Češke, dvojica predstavnika austrijskih Nijemaca i predstavnici socijaldemokrata iz Srbije. Pritom je usvojena je takozvana Tivolska rezolucija koja je odredila 'potpuno nacionalno ujedinjenje svih Jugoslavena' kao temeljni cilj svih južnoslavenskih političkih nastojanja. Tim je programom doduše definirano samo ujedinjenje južnih Slavena unutar Habsburške Monarhije, pa su mu članovi komunističkog pokreta

¹⁹⁸ Fran Šuklje (1849.-1935.).

¹⁹⁹ Ivo Prodan (1852.-1933.).

²⁰⁰ Kermavner, Golouh i Pijade 1951, 186.

²⁰¹ Kermavner, Golouh i Pijade 1951, 145.

kasnije predbacivali nerevolucionarnost.²⁰² Treća točka rezolucije glasila je: „Samo neumoran rad i borba na temelju postojećeg realnog političkog stanja i uređenja sadašnje dualističke Austro-Ugarske, te borba za punu demokratizaciju svih nacionalnih, državnih i političkih institucija vodi nas do ovog konačnog cilja. Posebice je važna borba za opće, jednako i tajno biračko pravo u Ugarskom narodnom saboru, u Hrvatskom i bosanskohercegovačkom saboru i u svim austrijskim zemaljskim skupštinama. Iz tog razloga Konferencija izjavljuje da se politička borba za koncentraciju svih snaga u ovom smjeru i u ovoj sferi rada mora smatrati najvažnijim zadatkom jugoslavenskih socijaldemokratskih stranaka.”²⁰³ Istovremeno, rezolucija jugoslavensku ideju i dalje vidi kao politički koncept koji će ujediniti kulturno raznolike južnoslavenske narode, naime JSDS navodi četiri različite etničke skupine: „Jugoslaveni, podijeljeni ne samo politički na osam državnih i administrativnih teritorija, nego i kulturno na četiri dijela, koji se nazivaju narodima, toliko su oslabljeni da samo fiktivno žive samostalnim životom, a u sadašnjoj situaciji nemaju mogućnosti za stvaranje takvih kulturnih okolnosti i pozicija da bi se mogli razvijati kao narod ili narodi uz druge kulturne narode. Činjenica je da su se pojedini dijelovi jugoslavenstva međusobno u mnogočemu diferencirali zbog političkih podjela, zbog dodira s raznim stranim narodima, zbog utjecaja raznih gospodarskih sfera. S druge strane, posebno je štetna činjenica da sve razlike koje su nastajale tijekom vremena po svojoj prirodi i opsegu nisu takve da bi mogle opravdati separatizam pojedinih dijelova i podjele na četiri naroda, jer niti jedan od tih dijelova nema dovoljno snage da oblikuje svoj nacionalni život. Naprotiv, svi dijelovi kao jedna nacionalna cjelina mogli bi stvoriti sve uvjete za nacionalni život i snažan kulturni razvoj za dobrobit sebe i opće kulture.”²⁰⁴ JSDS, dakle, iako pojedini slovenski povjesničari Tivolsku rezoluciju vide prije svega kao kulturnu, a manje političku viziju jugoslavenstva,²⁰⁵ ipak vidi ujedinjenje četiriju različitih južnoslavenskih naroda kao jedini način za njihovo očuvanje, najprije kroz političko ujedinjenje, a s vremenom i kulturno. Zbog toga nužnim smatraju zajedničko političko djelovanje, koje bi u to vrijeme doduše trebalo biti ograničeno na Austro-Ugarsku, no istodobno kao važan element politike vide utvrđivanje zajedničkih jugoslavenskih kulturnih pozicija i izvan Monarhije: „Osobito smatramo nužnim dogovoriti se o zajedničkom narodnom jeziku i pravopisu kao prvom preduvjetu potpunog jedinstvenog narodnog života

²⁰² Vilfan 1935, 245-249.

²⁰³ Jugoslovanska socijalno-demokratska konferenca 1909, 1.

²⁰⁴ Jugoslovanska socijalno-demokratska konferenca 1909, 1.

²⁰⁵ Pleterski 1971, 188.

Jugoslavena. To je, međutim, moguće postići samo sustavnom postupnom kulturnom politikom u svim dijelovima ovog naroda.”²⁰⁶

U kontekstu unutar-slovenskih političkih borbi zanimljiva je činjenica da je Tivolsku rezoluciju pozdravila i liberalna tršćanska *Edinost*: „Otvoreno priznajemo da već dugo nismo nijednoj pojavi u našem narodnom i političkom životu pridavali toliku važnost kao što pridajemo kongresu jugoslavenske socijaldemokracije u Ljubljani. Važnost konferencije očituje se prije svega u tome što je upravo socijaldemokracija, koja je uvijek i dosljedno odbacivala nacionalnu ideju, stavila savez svih Jugoslavena u svoj službeni program.”²⁰⁷ No, iako s odobravanjem pozdravlja Tivolsku rezoluciju, ipak održava ideološku distancu od socijaldemokratskog programa. Čak izričito navodi da ostaje protivnik socijaldemokracije, koja među Slovencima navodno nema uvjeta za uspjeh, budući da slovenski seljak ne prihvaća ta načela, dok se slovenska buržoazija tek razvija.²⁰⁸ Tivolsku rezoluciju stoga liberali vide prvenstveno kao korak socijaldemokrata u prihvaćanju činjenice da je narodno i nacionalno pitanje od ključnog političkog značenja za Slovence i druge južne Slavene, što je bilo suprotno izvornom marksističkom uvjerenju.²⁰⁹ Na taj se način, prema mišljenju *Edinosti*, JSDS zapravo približila stavovima slovenskih liberala.

Slični su stavovi kao u Tivolskoj rezoluciji ponovljeni i u siječnju 1910. godine na prvoj balkanskoj konferenciji socijaldemokrata koja se održala u Beogradu, no s takvim se mišljenjima, najprije prešutno, a u sljedeće dvije godine i sve glasnije nisu slagali svi. Budući da je Tivolska rezolucija promovirala ideju kulturnog jugoslavenstva, prema kojem su Jugoslaveni jedan narod koji se treba, dakle, dogovoriti i o zajedničkom jeziku, od dokumenta su se distancirani, doduše nešto kasnije, i neki vodeći članovi, odnosno simpatizeri JSDS. Među njima svakako valja istaknuti spomenutog Henrika Tumu, koji je 1908. iz NNS prešupio u JSDS, i koji je o mogućnosti kulturnog jedinstva Jugoslavena konstatirao: „Razdvajanje narodnosti je, dakle, rezultat povijesnoga i društvenoga razvoja i ako netko danas postavi pitanje mogu li se Slovenci, Srbi i Bugari ujediniti u jednu narodnost, onda je to isključeno. Narodnost je rezultat tisućugodišnjeg razvoja u skladu s običajima, govorom i mišljenjem te ju kao takav rezultat nije moguće umjetnim ili prirodnim načinom u dogledno vrijeme preliti u drugu. ... Slovenci kao narodnost ne mogu i ne smiju odbaciti svoj jezik.”²¹⁰

²⁰⁶ Jugoslovanska socijalno-demokratska konferenca 1909, 1.

²⁰⁷ O kongresu jugoslovanske socijalne demokracije v Ljubljani. II. 1909, 1-2.

²⁰⁸ O kongresu jugoslovanske socijalne demokracije v Ljubljani. II. 1909, 1-2.

²⁰⁹ Rozman 1979, 180–184.

²¹⁰ Kermavner, Golouh i Pijade 1951, 207.

Takvom su se stavu priključili i kasniji urednik Slovenske matice, Albin Prepeluh (1881.-1937.), povjesničar Dragotin Lončar (1876.-1954.), pravnik Anton Dermot (1876.-1914.) i književnik Ivan Cankar (1876.-1918.). Taj je val otkazivanja unitarnoj ideji kulturnog jugoslavenstva stigao tek 1912. i 1913., a kulminiralo je s poznatim Cankarovim govorom 12. travnja 1913.: „Jugoslavenska plemena podijeljena su u pet i pol država. U Austro-Ugarskoj Monarhiji smo, da tako kažem, izrezani na sitne komade. Politički kontakti između tih djelića gotovo su nemogući. Mogao bih reći da je u političkom smislu, unatoč jednom žezlu i jednoj himni, Zagreb gotovo dalje od Ljubljane nego Pariz ili Madrid. Trebat će puno truda i dugog strpljenja da se riješi ono što su povijest i izopačena politika iskrivile. Posljednjih smo godina počeli tražiti načine da dođemo do političkih kontakata barem između onih dijelova Jugoslavenstva koji su osuđeni na život u Monarhiji. Prema mom mišljenju, mi smo zaista pronašli put koji je za sada jedini moguć i primjeren – taj put je upoznavanje i okupljanje srodnih političkih stranaka u pojedinim zemljama.“²¹¹ U okviru govora o jugoslavenskom povezivanju bitno je istaknuti Cankarovo neizostavljanje Bugara: „Slovenska je socijaldemokratska stranka prije četiri godine sazvala Jugoslavensku konferenciju u Ljubljani na kojoj su sudjelovali predstavnici svih jugoslavenskih bratskih stranaka - samo Bugari, ako se dobro sjećam, nisu bili prisutni. Ono što je tu rečeno i zaključeno za mene nije toliko važno koliko sama činjenica da su predstavnici radnika svih jugoslavenskih naroda osjetili potrebu da razgovaraju jedni s drugima. Neprijatno mi je bilo samo to što konferencija nije bila ograničena na stranačka i politička pitanja, već je usput donosila zaključke i o posve kulturološkim, pa i jezičnim pitanjima. Siguran sam da se na sljedećoj konferenciji ova pogreška neće ponoviti. ... Sva ta težnja za dogovorom i zbližavanjem između pojedinih političkih stranaka četiriju jugoslavenskih naroda čini mi se prirodnom, potrebnom i zadovoljavajućom. Čak bih bio ponosan što se Slovenci najviše i gotovo jedini trude po tom pitanju, bilo da pripadaju ovoj ili onoj stranci.“²¹² Ipak, ključni je dio Cankarovog govora bio naglasak na političkoj dimenziji jugoslavenske ideologije: „No, u tom hvalevrijednom pothvatu isplivalo je još nešto što nije nimalo prirodno, nimalo nužno, a ponajmanje zadovoljavajuće. Ovo je poglavlje koje je i tužno i smiješno, no žalosno puno više. Kao što ste vidjeli, smatrao sam da je jugoslavenski problem ono što jest: čisto politički problem. Za problem raskomadnog plemena koje se ne može nametnuti u životu čovječanstva dok se ne

²¹¹ Slovenci in Jugoslovani 1913b, 1.

²¹² Slovenci in Jugoslovani 1913b, 1.

sjedini u cjelinu. To je sve!“²¹³ Istovremeno, kulturno, uključujući jezično jugoslavenstvo za Cankara ne postoji: „Za mene ne postoji jugoslavensko pitanje u kulturnom, pa čak ni jezičnom smislu. Možda je nekad postojalo; ali je riješeno kada se jugoslavensko pleme rascijepilo na četiri naroda s četiri čisto neovisna kulturna života. Braća smo po krvi, barem bratići po jeziku - po kulturi, koja je plod stoljetnog odvojenog odgoja, mnogo smo više stranci jedni drugima nego što je naš gorenjski seljak tirolskom ili gorički vinar furlanskom. Neka je za to kriva povijest ili netko drugi - ja, koji navodim činjenicu, sigurno ju nisam zakrivio.“²¹⁴ Cankar stoga kao primarni slovenski politički zadatak navodi sljedeće: „Glavna zadaća koja je nama Slovencima dodijeljena u rješavanju jugoslavenskog problema je sljedeća: afirmirati svoje jugoslavenstvo za sada samo u onoj mjeri u kojoj svi, koliko nas je, naučimo staru srpsko-hrvatsku izreku - 'Uzdaj se use i u svoje kljuse' - Toliko će priznati i najpromukliji Iliri: ako ikada dođe do političke zajednice jugoslavenskih naroda - i to nije samo moja žarka želja, nego i moje čvrsto uvjerenje da će se ta zajednica ipak ostvariti - onda se to ne može izvršiti drugačije nego ujedinjenjem ravnopravnih i jednakovrijednih naroda. Sama ova jednostavna misao pokazuje nam polje na kojem moramo orati i sijati ne samo za sebe, nego i za cijelo jugoslavenstvo. To je naše lijepo domaće slovensko polje. U austrijskom zatočeništvom, siromaštvu i brojnim nevoljama unatoč, uzdigli smo svoju kulturu tako visoko da je divota i veselje. To je izraz narodne snage, koja ne zaostaje za onom koja se pojavila ispred Lozengrada i Kumanova. Gledajmo biti zdravi, jaki i barem psihički bogati (ako ne drugačije), da jednog dana nećemo doći svojoj braći tražiti milostinju, nego im donositi darove; ili još bolje, da sama braća dođu po ove darove prije nego što im ih mi ponudimo.“²¹⁵

Iz predmetnog se govora, dakle, očituje reteriranje od ideje integralnog jugoslavenstva u bližoj budućnosti, kako s teritorijalnog tako i s kulturnog aspekta. Na takav je dakako utjecala i opća situacija među južnim Slavenima, prije svega na relaciji između Bugara i Srba. Iz govora je također moguće zaključiti da unatoč nepovoljnom razvoju događaja s vidika mogućnosti realizacije integralne jugoslavenske ideje slovenski socijaldemokrati ipak nisu gubili vjeru u zajedničku južnoslavensku budućnost, no za razliku od dobrog dijela slovenskih liberala, Jugoslavija je mogla opstati samo kao ravnopravna zajednica četiriju različitih naroda. Može se zaključiti da je Ivan Cankar paradigmatično drugačijeg mišljenja nego Etbin Kristan. Strahovito se protivio stapanju slovenskog jezika u hrvatski te je pritom s

²¹³ Slovenci in Jugoslovani 1913b, 1.

²¹⁴ Slovenci in Jugoslovani 1913a, 1.

²¹⁵ Slovenci in Jugoslovani 1913b, 1.

prijezirom govorio o Stanku Vrazu koji je prihvatio uključivanje slovenstva u ilirski kulturni okvir. No, ipak smatra da bi s Hrvatima trebalo sudjelovati prije svega politički.²¹⁶ Kritiku koncepta kulturnog jugoslavenstva u članku 'Slovenci in Jugoslovani' iznio je i kasnije vrlo bitna politička figura među Slovencima, Albin Prepeluh, koji između ostalog zapisuje: „Dosad smo uvijek govorili samo o kulturnoj uzajamnosti koja nam je potrebna radi ostvarivanja svoje jugoslavenske ideje. Htjeli smo u prvom redu kulturno ojačati te se zblížiti. Tražili smo, dakle, srodne veze iz kojih bi crpili pomoć kako bi još bolje učvrstili svoju nacionalnu individualnost. ... Nikad nismo žudjeli po jugoslavenstvu radi toga da ostavimo svoj jezik, svoju književnost, svoje narodne običaje i tako preko noći postanemo nešto posve novo, tako reći narod kojeg još nema. ... Jugoslavenska narodna ideja neće pridobiti ništa i neće izgubiti ništa, ako joj Slovenci žrtvujemo svoju narodnu individualnost, svoju teško dobivenu kulturu – svoj književni jezik. Ali ideja jugoslavenske uzajamnosti može mnogo dobiti, ako svoju narodnu individualnost još učvrstimo i okrijepimo.“²¹⁷ U JSDS su, dakle, postojali kako kulturno jugoslavenstvo bez izrazite političke komponente kod Kristana, tako i političko bez kulturnoga kod Cankara i mlađeg članstva JSDS.

4.2.3 Ambivalentnost slovenskih liberala

Slovenski je liberalni pol u ono doba najviše od svih slovenskih ideoloških struja bio zaokupljen nacionalnim pitanjem. U skladu s tim 'slovenstvo' je tijesno vezano uz 'jugoslavenstvo' i slavenstvo općenito, što se reflektiralo na izrazito protunjemačke i prototalijanske stavove. Dok su se naime naprednjaci u Primorju konfrontirali prije svega s Talijanima, vodeći ljubljanski liberal, Ivan Hribar, prednjačio je po antinjemačkim i antiaustrijskim stavovima koji su na području Kranjske u NNS bili percipirani kao glavna prepreka slovenskim interesima. Hribar se je, primjerice, zauzimao za jačanje slovenskih financijskih institucija i pritom tražio potporu njemačkih konkurenata na široj međunarodnoj političkoj pozornici. Kao uvjereni neoslavist smatrao je da se mora osnovati Slavenska banka koja bi trebala parirati njemačkoj *Deutsche Bank* i u kojoj bi trebao dominirati ruski kapital s 35 %, dok bi ostale slavenske zemlje trebale sudjelovati s 25 %. Uz takvu većinu slavenskog kapitala bio je mišljenja da bi financijsku moć mogli povećati i otvaranjem prema francuskom i britanskom kapitalu koji bi sudjelovao s preostalih 40 %.²¹⁸ Ta konfrontacija s Nijemcima

²¹⁶ Rahten 2012, 94.

²¹⁷ Kermavner, Golouh i Pijade 1951, 207.

²¹⁸ Matković 2016a, 31.

poklapala se sa srpskom vizijom južnoslavenske države izvan Habsburške Monarhije pod srpskim (južnoslavenskim) kraljem, što je ne samo Hribara nego dobar dio ostalih slovenskih liberala približilo srpskim političkim krugovima onog vremena.

No treba također napomenuti da je NNS u početku, slično kao SLS, pokušavala potaknuti ujedinjenje južnih Slavena oko Hrvata. U određenom trenutku u kasnom 19. stoljeću, pod vodstvom Ivana Tavčara, bila je čak i vodeća slovenska stranka u povezivanju s hrvatskom Strankom prava. Još dvadeset godina prije same aneksije BiH tršćanska je *Edinost* u tom kontekstu objavila: „Mnogi Slovenci još uvijek sanjaju o ujedinjenoj Sloveniji. ... No slabi rezultati posljednjih godina trebaju nas uvjeriti da smo mi Slovenci sami preslabi da bismo takvo što izvojevali. ... Najučinkovitija pomoć bit će ako se udružimo s Hrvatima i Bošnjacima. ... onda ni srpska kraljevina nema uvjeta za zaseban opstanak: da polovina Srba bude u kraljevini, a polovina u Austriji, to nema smisla. Veća i jača slovensko-hrvatsko-bosanska država prirodnom će silom kraljevinu privući k sebi.”²¹⁹ Isti članak nastavlja s tvrdnjom da za Slovence ne postoji alternativa, no, što je još intrigantnije, *Edinost* se jasno opredjeljuje tko bi trebao igrati vodeću ulogu u formiranju države Južnih Slavena: „Međutim, ako Austrija ne ujedini Bosnu i Hrvatsku, prije ili kasnije će ju izgubiti. Srbi ju smatraju svojim nasljeđem i samo će čekati povoljnu priliku da ju otmu. To bi bilo loše za Hrvate i Slovence. ... Bez podrške Srba koji ne vole Hrvate, Hrvatska bi pala pod mađarsku ili njemačku prevlast. Mi Slovenci također se ne možemo nadati podršci Srba. Oni su samo Srbi, ne vole Hrvate ni Bugare, ne vole čak ni Ruse, ne vole mnogo slušati o slavenskom reciprocitetu. Samo sanjaju o svojem srpskom carstvu i misle da se Balkan mora pokoriti Srbima. Ne bi se oni brinuli za sudbinu Slovenaca, samo da ih stave pod svoju vlast, jer mi po njihovu mišljenju potpadamo pod ‘srpsko carstvo’. Hrvati su posve drukčiji. Oni su već bili spremni prihvatiti naziv Iliri da bi olakšali udruživanje Slovenaca i Srba; neće zahtijevati nikakve povlastice, priznaju nas kao potpuno ravnopravnu braću.”²²⁰ Glorifikacija ideje o južnoslavenskom udruživanju oko Hrvata prisutna je dakle barem u jednom povijesnom periodu na oba slovenska politička pola, a integracija oko Srbije nije se doživljavala kao ideja jugoslavenstva, nego prije svega kao opasnost od širenja Srbije.

U vrijeme aneksije stvari su se ipak promijenile, no primorski su slovenski liberali tada u HSK još uvijek vidjeli recept za rješavanje hrvatsko-srpskih sporova, pa čak i kao političku

²¹⁹ Ilirija 1887, 1.

²²⁰ Ilirija 1887, 1-2.

silu koja će južnim Slavenima omogućiti vlastitu jedinicu u federalnoj Habsburškoj Monarhiji.²²¹ Koaliciju su očito shvaćali kao formulu za prevladavanje vjerskih razlika, što je bio pojednostavnjeni pogled na južnoslavenski problem koji je ignorirao činjenicu da je pravo na državu sa svojom nacionalnom većinom bilo glavni motiv i srpskim i hrvatskim političkim grupacijama. Istovremeno, liberalni slovenski časopisi nisu bili skloni opoziciji HSK. Meta kritika još iz vremena razvoja politike 'novoga kursa' najčešće su bili pravaši iz Čiste stranke prava (ČSP). Iako su se među slovenskim liberalima, dakle, u ovom razdoblju već dogodile određene promjene u odnosu na južnoslavensko državno pitanja, većina je u to vrijeme BiH ipak doživljavala kao područje koje pripada Hrvatskoj. Slovenski liberalni časopis Soča iz Gorice u tom je kontekstu objavio: "Kamo zapravo pripada Bosna i Hercegovina? ... Umjesto da se Bosna i Hercegovina zemljopisno i etnografski utjelovi u hrvatsko kraljevstvo temeljitim rješenjem hrvatskog pitanja, stvoren je državnopravni neutrum koji se ne može dugo očuvati, jer krši prava hrvatskog naroda, ometa još više njegov kulturni, politički i gospodarski razvoj, te je moguć uzrok novog velikog nezadovoljstva i komplikacija."²²² Tršćanski su slovenski liberali reagirali slično: "Aneksiju Bosne i Hercegovine odobravamo samo pod uvjetom da tom narodu uistinu omogućimo jednakost, a ne samo na papiru. Mi smo za ujedinjenje Bosne s hrvatskim i slovenskim teritorijem u jednu cjelinu pod krunom habsburške dinastije prosvijetljenog Cara Franje Josipa I. Ako dualizam uspijeva, zašto trijalizam ne bi?"²²³

Međutim, primorski Slovenci ubrzo su shvatili da trijalizam neće biti lako ostvariti. Uredništvo *Edinosti* u siječnju 1909. objavljuje: „Lijepa je to ideja, no ovisi o previše različitih čimbenika. Bečka vlada vrlo vjerojatno na taj program neće pristati prije nego mađarski šovinizam. Ali onda imaju važnu riječ i Česi, jer njihovo državno pravo ima još veću povijesnu utemeljenost nego hrvatsko. Protiv ostvarenja češkoga prava nastupaju pak svi Nijemci i već dva milijuna Nijemaca u Češkoj faktor je s kojim moraju računati svi Slaveni. Nijemci u Češkoj nikad Česima neće dopustiti ostvarenje državnoga prava bez vlastite autonomije.”²²⁴ Slovenski su liberali u tom kontekstu pokušali predložiti teritorijalnu podjelu koja bi zadovoljila sve strane. Nacrt Gregora Žerjava (1882.–1929.) polazio je od ideje stvaranja posebnoga entiteta unutar Monarhije koji bi činile tri zemlje, a svaka bi imala kraljeva predstavnika i sabor:²²⁵ „Od teritorija, u koji bi trebalo uključiti dio Koruške, Štajerske,

²²¹ Kdaj bomo Jugoslovani zreli za trializem 1910, 1-2.

²²² Na Balkanu 1908, 1.

²²³ Vesti iz Štajerske – ob vseučiliščnem vprašanju 1908, 3–4.

²²⁴ Trializem – češko državno pravo – narodna avtonomija 1909, 2.

²²⁵ Prunk 1986, 25-27.

Kranjske, Gorice, Gradiške, Trsta i okolice, Istre, Hrvatske i Slavonije te Dalmacije, Rijeke i okolice, Bosne i Hercegovine, trebalo bi se stvoriti na temelju državnopravnih instituta hrvatskog i ilirskog kraljevstva te srpske Vojvodine i prirodnog prava Jugoslavensko kraljevstvo unutar Habsburške Monarhije ... Jugoslavensko bi kraljevstvo bilo podijeljeno na tri zemlje, srpsku, hrvatsku i slovensku. Svaka čini teritorij na kojem je jedno pleme kompaktno i čije je ime utemeljeno u povijesti. Slovenska bi se zvala Kraljevina Ilirija, Hrvatska: Trojedna kraljevina i srpsko Vojvodstvo i bosansko kraljevstvo. Svaka bi zemlja imala svog kraljevskog namjesnika, vladu i sabor. Zagreb bi bio glavni grad jugoslavenskog kraljevstva i sjedište središnje vlade koja bi bila odgovorna središnjem parlamentu." Njegov se plan može opisati kao prijelazna faza u razvoju jugoslavenske ideje na liberalnom slovenskom polu. U tom su se periodu unutar NNS-a naime formirali prijedlozi koji su kombinirali povijesne i prirodno-pravne institute. U konkretnom je slučaju taj plan predviđao nužnost srpske jedinice unutar južnoslavenskoga entiteta. On doduše nije precizno definirao teritorijalnu podjelu, no iz opisa se može iščitati da je bio sklon ideji teritorijalnoga diskontinuiteta srpskoga dijela jer Vojvodina i veći dio BiH, koje je Žerjav pripisivao Srbima, ne bi imale teritorijalni kontakt.

Uzimanje u obzir trijalizma bez Slovenaca ili samo s jednim njihovim dijelom najteže je bilo prihvatiti liberalnim primorskim Slovencima. Posljedično su se upravo u njihovim tiskovinama počeli pojavljivati i članci koji su kritički nastupali prema takvu obliku federacije: „Nije li opravdan strah da se u slučaju trijalizma s tri vlade, tri parlamenta i tri izaslanstva broj spornih pitanja neće smanjiti, nego povećati i još više zakomplicirati?!“²²⁶ Smatrajući da hrvatsko državno pravo nije koncept dovoljno širok da obuhvati sva slovenska područja, u takvim se izražavanjima sumnje prema trijalističkim planovima na udaru našao i taj institut: „Ostavimo takozvana povijesna prava i prašnjave pergamente. ... iz povijesnoga se prava može zaključiti sve i svašta. Ne na prašnjavim pergamentima, nego na životu, ne na povijesnom, nego na narodnom pravu moramo temeljiti naše zahtjeve.“²²⁷ Takvi su istupi bili sve češći, jer Pragmatička sankcija²²⁸ kojom su Hrvati priznali vladavinu Habsburgovaca i ako dinastija ostane bez muških potomaka, no pritom su priznanje ograničili na onu kraljicu „... koja će imati ne samo Austriju, nego i Štajersku, Korušku i Kranjsku, a stolovat će u netom

²²⁶ Avstrijski problem 1908, 1.

²²⁷ Avstrijski problem. II. 1908, 1.

²²⁸ O strateškim i taktičkim uzrocima nastanka Hrvatske pragmatičke sankcije vidi Jukić 2018, 219-236.

spomenutoj Austriji...”,²²⁹ nijednom riječju nije spominjala Goricu, Trst i Istru. Jasno je da su liberalni Slovenci brzo uvidjeli da će ih dosljedno temeljenje treće jedinice na hrvatskom državnom pravu ostaviti izvan te državne jedinice: „Kako će biti na jugu ako se ostvari hrvatsko državno pravo? Od slovenskih će zemalja samo Kranjska s granicom u Julijskim Alpama i Karavankama pripasti novoj jedinici; sve će ostale zemlje biti izgubljene za nas jer će ih prisvojiti Talijani i Nijemci. Zato i ima za nas Slovence ‘narodna autonomija’ veću važnost nego hrvatsko državno pravo.”²³⁰

Svi bi se Slovenci, uključujući liberalni dio primorskih Slovenaca, vrlo vjerojatno zadovoljili prijedlogom Henrika Hanaua iz rujna 1909., prema kojem bi federalnu ilirsku jedinicu tvorile Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, BiH, Istra s Trstom, Gorica, Kranjska, Donja Koruška i Donja Štajerska. Ugarski dio države činile bi Mađarska, Transilvanija, Galicija i Bukovina, a ostale zemlje pripale bi njemačkoj, odnosno austrijskoj federalnoj jedinici. U Koruškoj i Štajerskoj granica bi bila Drava, stoga Maribor, Villach i Klagenfurt ne bi bili dio nove federalne jedinice. Zapadna granica išla bi između Tarvisija i Spodnjega Loga, s tim da bi potonji bio u ilirskom, a prvi u njemačkom dijelu.²³¹ Ipak, i prema takvu su planu tršćanski liberalni Slovenci bili vrlo skeptični: „Da nam se ponudi trijalizam, mi bismo ga, naravno, morali objeručke prihvatiti. No ne smijemo zaboraviti da bi istovremeno s rješavanjem jugoslavenskoga pitanja i Česi zahtijevali ostvarenje svojega državnog prava ... Vjerojatno bi i Poljaci zahtijevali jednak tretman ... a Mađari sigurno nikada ne bi pristali na to.”²³² U istom članku *Edinost* predlaže rješavanje mađarskoga problema i silom ako bude potrebno te nakon toga formiranje federalističke Austrije koja bi stupila u državnu zajednicu s Crnom Gorom, Srbijom, Bugarskom i Rumunjskom. Tršćanski Slovenci okupljeni oko *Edinosti* zalagali su se dakle za mnogo revolucionarniji koncept reorganizacije države, čija je osnova bilo stvaranje nacionalnih država na temelju narodnoga prirodnog, a ne povijesnoga prava. To su slovenski liberali često predstavljali kao jedini način sprečavanja prepuštanja Talijanima i Nijemcima onih teritorija koje su smatrali slovenskim.²³³

²²⁹ Jukić 2006, 120.

²³⁰ Trializem – češko državno pravo – narodna avtonomija 1909, 2.

²³¹ Trialističen zemljevid habsburške monarhije 1909, 2.

²³² Avstrijski problem III. 1908, 1.

²³³ Trializem – češko državno pravo – narodna avtonomija 1909, 2.

4.3 Trijalizam i odnos prema BiH kao novi elementi polarizacije Slovenaca

Možemo se složiti da su strahovi Slovenaca uglavnom bili opravdani jer su se u pitanju unutarnje reorganizacije na austrougarskoj političkoj pozornici na račun nacionalne komponente često zanemarivale sve druge ideološke sastavnice političkih programa. Zahtjeve njemačkih liberala za pristup Austrije Jadranskome moru podržali su primjerice i njemački kršćanski socijalisti, kojima su geopolitički prioriteti Nijemaca ipak bili važniji od ideološkoga saveza sa slovenskim socijalistima. To se jasno moglo iščitati iz govora kršćanskoga socijalista dr. Miklasa u lipnju 1909. godine: „Ako se trijalizam i ostvari, to ni na koji način ne bi trebalo značiti da se velikohrvatskoj državi dodaju i Kranjska, Primorje, južna Štajerska i tako dalje. Posljedica toga bilo bi zatvaranje pristupa moru istinskim nosiocima državne misli na kojima počiva snaga Carstva, a to su alpske i sudetske zemlje.”²³⁴

Formiranjem njemačkoga bloka, koji se zauzimao za to da veći dio Primorja ostane u austrijskom dijelu Carstva, započela je diplomatska borba slovenskih poslanika unutar i izvan središnjega parlamenta. Sve su oči bile uperene u najutjecajnijega slovenskoga političkog predstavnika u to vrijeme, Ivana Šušteršiča. Njegova strategija pripajanja slovenskoga teritorija trećoj jedinici sastojala se od dva dijela. Najprije je pokušao stvoriti južnoslavenski blok, odnosno udruženje južnoslavenskih političkih stranaka koje bi surađivale u bečkom parlamentu. U siječnju 1909. nakon brojnih pregovora formiran je *Slavenski centrum* oko SLS-a, a zatim je ustanovljena još šira grupacija nazvana *Slavenska unija*. Snaga te političke koalicije bila je vrlo važna za Slovence jer je sa 125 zastupnika postala najveća grupacija u središnjem parlamentu. Mjesto predsjedajućega u Slavenskoj uniji još je povećalo Šušteršičevu moć i njegov utjecaj na najvažnije političke odluke u Monarhiji. Među ostalim, izabran je i za predsjednika odsjeka za aneksiju BiH, što mu je dalo priliku da aktivno provodi politiku trijalizma. Drugi dio njegove političke strategije sastojao se od očekivanja da će već staroga Franju Josipa na mjestu Cara uskoro zamijeniti Franjo Ferdinand. Šušteršič je upravo zbog toga sam i preko drugih političara i crkvenih velikodostojnika, prije svega biskupa Jegliča,²³⁵ intenzivno lobirao kod prestolonasljednika, kojega je više puta pokušao upozoriti na to da će Habsburgovci imati velike koristi od uspostave treće jedinice, prije svega radi protuteže najopasnijim neprijateljima dinastije: mađarskom šovinizmu, talijanskom i srpskom

²³⁴ Pleterski 1968, 171; Prunk, Toplak i Hočevar 2006, 62.

²³⁵ Jeglič 2015 (2. 12. 1911.), 522.

iredentizmu.²³⁶ Pritom je dakako izbjegavao spomenuti razdvajajuću funkciju treće jedinice između njemačkoga i slovenskoga teritorija te je stavljao fokus rasprave na smanjenje mađarske, talijanske i srpske moći. Pretpostavljajući prestolonasljednikove simpatije prema Hrvatima, naglašavao je hrvatsko državno pravo kao temeljni element trijalističke ideje. Potvrdio je to i u javnom govoru u Ljubljani 1909. godine: „Hrvati i mi smo ustvari braća, mi smo jedan narod ... mi Slovenci osjećamo (se) kao ogranak hrvatske nacije, hrvatskoga tijela. ... Naš je ideal, a to znate svi, da u tijesnoj vezi s Hrvatima projektiramo veliku jugoslavensku državu od Soče do Drine od Mure i Drave do Jadranskoga mora pod moćnim žezlom vladajuće obitelji Habsburg.“²³⁷ Priznavanje hrvatskoga povijesnoga državnog prava i uključivanje BiH te Slovenaca u okvir trijalizma unutar Habsburške Monarhije bilo je konstanta u Šušteršičevoj strategiji rješavanja južnoslavenskoga pitanja. Prije balkanskih ratova unutar SLS-a nitko se tome nije suprotstavljao, a ideja je imala i snažnu potporu kod biskupa Jegliča koji ga 7. kolovoza 1911. u svom dnevniku stavlja u kontekst slovenskog klerikalnog pokreta: „Ideja trijalizma napreduje. U Beču su se istarski i dalmatinski pravaši priključili našem klubu. U Hrvatskoj su se svi pravaši ujedinili te će imati u četvrtak, 10. kolovoza, konačni sastanak u Zagrebu. Već pišu časopisi da napreduje klerikalizam sa središtem u Ljubljani po jugoslavenskim zemljama.“²³⁸

Prema Šušteršičevoj viziji, granica buduće države južnih Slavena trebala je biti na rijeci Drini. Dugoročno bi mogla privući i Srbiju, ali za slovenske katoličke narodnjake to bi bilo moguće samo ako bi Srbi prihvatili katoličko vodstvo države. Kod najutjecajnije slovenske političke stranke do tada, dakle, nema pomišljanja o stvaranju južnoslavenske državne zajednice sa svim južnoslavenskim narodima. Kada su se na Balkanu već dogodile geopolitičke promjene, 4. listopada 1912. *Stráža*, časopis pod utjecajem Antona Korošca, istaknutoga člana SLS-a i njegova budućega vođe, objavila je članak o toj potencijalno široj Jugoslaviji koja bi uključivala i Srbiju.²³⁹ No unatoč tomu, SLS koji u listopadu 1909. formira VLS (*Vseslovenska ljudska stranka* – Sveslovenska pučka stranka) naglašavala je i dalje kako je slovensko-hrvatski narod bit jugoslavenske države u Monarhiji, dok slovenski povjesničar Andrej Rahten smatra kako bi „Jugoslavija, koju su zamišljali Šušteršič i Krek, bila velikohrvatska unitaristička tvorba sa snažnim katoličkim predznakom“, a stanovništvo od

²³⁶ Rahten 2001, 117.

²³⁷ Govor načelnika S. L. S. dr. Ivana Šušteršiča 1909, 1.

²³⁸ Jeglič 2015 (7. 8. 1911.), 511.

²³⁹ Rahten 2001, 125.

Trsta do Drine trebao bi prihvatiti, odnosno postupno se podrediti hrvatsko-slovenskoj katoličkoj hegemoniji.²⁴⁰ To je potvrđeno i 20. listopada 1912. na velikom Hrvatsko-slovenskom saboru, odnosno skupu VLS i Stranke prava u Ljubljani. Prije potpisa rezolucije ponovo su potvrđene ključne odrednice prijašnjih deklaracija, prije svega da je VLS postala dijelom Stranke prava i u potpunosti prihvatila njen državnopravni program iz 1894., dok je sam tekst rezolucije glasio: „Izjavljujemo da Hrvati i Slovenci činimo jednu narodnu cjelinu. Zbog toga pobornici Stranke prava i VLS želimo djelovati u duhu i smjeru programa Stranke prava za jedinstvo, prava i slobodan razvoj hrvatsko-slovenskog naroda u okviru Habsburške Monarhije. Svjesni smo da su hrvatsko-slovenske zemlje odlučujućeg značaja za poziciju Monarhije kao velevlasti i kao što smo svjesni svojih dužnosti prema Monarhiji tako također odlučno zahtijevamo i očekujemo da i Monarhija bude svjesna svojih dužnosti prema našem narodu.“²⁴¹ U onom trenutku taj se skup uistinu činio važnim događajem, jer se hrvatsko-slovensko savezništvo proširilo na oba dijela Monarhije i BiH, što je ukazivalo i na cilj razbijanja dualističkog uređenja te povezivanja svih Slovenaca i Hrvata, kako u austrijskom tako i ugarskom dijelu.

No, tisak pod utjecajem katoličko-narodnjačkoga SLS-a sve je manje spominjao Trst, Goricu i Istru. Činilo se kako se više usredotočio na slovenske zemlje koje je spominjala Pragmatička sankcija, što je uzrokovalo još veći jaz između katoličko-narodnjačkoga i liberalnoga političkog pola, bar primorskog dijela slovenskih liberala. Percepcija da je SLS voljan ostaviti Trst i Goricu izvan južnoslavenske jedinice u zamjenu za austrijsku i talijansku potporu trijalizmu imala je snažan negativan učinak na širi politički spektar primorskih Slovenaca, ne samo na liberale, no upravo su posljednji golemu energiju počeli ulagali u kritiku trijalizma u svojim medijima, što je posebice bilo primjetno kada je 1911. u Zagrebu objavljena brošura *Put do trializma*: „Nama se čini da je to pitanje bačeno među Jugoslavene kao kost koju bismo mi trebali glodati, a drugi bi pojeli cijelo pečenje. (...) Čak i ako bi se sve jugoslavenske zemlje Monarhije udružile u jednu upravnu cjelinu, one bi ipak bile premalene da bi mogle predstavljati treći jednakopravni čimbenik u Monarhiji. (...) A kako tek Hrvati to misle sami postići?!“²⁴² Tršćanski liberalni Slovenci nezadovoljstvo su izrazili i prilikom objave članka u hrvatskom časopisu *Trializam*, koji je u srpnju 1912. trećoj jedinici priključio Goricu i Rijeku, no ispustio Trst: „Tako dakle! Rijeka da, a Trst ne! Normalno, jer je Rijeka

²⁴⁰ Rahten 2001, 120 i 124.

²⁴¹ Nagovor dr. Mile Starčevića 1912, 1-2.

²⁴² Varanje s trializmom 1911, 1.

hrvatski grad pa se ne smije izgubiti! A Trst (...) može vrag odnijeti! ... Prste dalje, gospodo oko 'Trializma', od našega narodnog vlasništva, od našega tršćanskog teritorija!"²⁴³

Odbijanje trijalizma bez Trsta kod primorskih je Slovenaca urodilo stvaranjem alternativnih koncepata koji bi bili prihvatljivi prije svega za sve Slovence, a potom i sve slavenske političke stranke u Habsburškoj Monarhiji. Strategija dobivanja češke, slovačke i poljske potpore zasnivala se na federalističkome modelu državne organizacije u kojoj bi svaki narod dobio vlastitu federalnu jedinicu na temelju prirodnoga prava. Dana 20. lipnja 1912. slovenski liberalni političar i tršćanski vijećnik Otokar Rybář (1865.-1927.) pozvao je na ujedinjenje južnih Slavena u Monarhiji i federalizaciju države²⁴⁴ s najmanje četiri federalne jedinice. Takav su stav slovenski liberali branili praktički do kraja Prvoga svjetskog rata. Pored južnoslavenske, austrijske i ugarske trebala bi se formirati još poljsko-češka federalna jedinica.²⁴⁵

Promjena odnosa prema trijalizmu među primorskim liberalnim Slovencima prenijela se i na njihov odnos prema katoličanstvu i pravoslavlju te posredno i na njihovo razumijevanje habsburških Srba. Slovenski su liberali naime najprije kritizirali srpsku autonomističku politiku u BiH, što se odražavalo u objavama *Edinosti* i *Soče*.²⁴⁶ Unatoč početnome stavu, slovenski liberalni tisak ipak je s vremenom pokazivao sve više razumijevanja za srpske težnje te je i sam kritizirao ideju dominacije katolika u trećoj jedinici federalne Monarhije: „Klerikalci sanjaju o velikoj jugoslavenskoj klerikalno uređenoj državi, zato toliko govore o skupini jugoslavenskih katolika i pritom pokazuju pesnice pravoslavnim Srbima. Klerikalci su krivi što Srbi nisu zagrijani za ponuđenu koncentraciju, oni ih sami guraju u san o 'Velikoj Srbiji s Petrom Karađorđevićem na čelu'. Ne možemo se onda nimalo čuditi Srbima ako izjavljuju da žele autonomiju Bosne te se izmiču koncentraciji katolika, jer znaju da bi time stavili svoje glave pod sjekire katoličkih dželata.”²⁴⁷ Slične su se kritike redale sve do balkanskih ratova, čime su, pored zastupanja šire federalističke ideje radi dobivanja potpore Čeha i Poljaka, slovenski liberali pokušali pronaći saveznika i među južnim Slavenima: „Klerikalci već dulje vole govoriti o južnoslavenskoj državi u okviru naše Monarhije. (...) Ta država ima biti posve katolička, zato i ne govore ništa o Srbima. Srbi su pravoslavci; dakle, ne pašu u katoličku

²⁴³ Trializem 1912, 1.

²⁴⁴ Jugoslovansko in avstrijsko vprašanje 1912, 1.

²⁴⁵ Razkol med Poljaki 1917, 1.

²⁴⁶ Srbi in jugoslovansko vprašanje 1912, 1; Še: Srbi in jugoslovansko vprašanje 1912, 1-2.

²⁴⁷ O trializmu 1911, 1.

jugoslavensku državu.”²⁴⁸ Pritom su ih geografski periferan položaj i liberalno-neoslavenska orijentacija sve više gurali prema široj viziji jugoslavenstva, što je u ono vrijeme značilo i u zagrljaj promotora srpske vizije južnoslavenske države. Objave u *Soči* i *Edinosti* jasno pokazuju da je jezgra južnoslavenske ideologije liberalnih Slovenaca bila bitno drugačija od one slovenskih katoličkih narodnjaka. Za potonje je ključ južnoslavenske zajednice uistinu bilo slovensko-hrvatsko jedinstvo, koje se temeljilo na pripadnosti zapadnoj kulturi, rimokatoličkoj vjeroispovijesti i habsburškom državnom okviru, a liberali su na prvo mjesto stavljali slavenstvo. To je impliciralo središnji položaj Srbije, čime su liberali prkosili i Beču: „Ili će Jugoslaveni izvan Monarhije k nama ili mi k njima! Onaj dio koji će imati veću snagu privlačnosti, taj će privući k sebi ostale. Zagreb ili Beograd? S Monarhijom ili bez nje?”²⁴⁹ Može se sažeti da su liberalni Slovenci od gubitka vodeće uloge u povezivanju s Hrvatima počeli gledati prema Srbiji, koja je i u pisanjima *Edinosti* dobivala ulogu vodeće sile u južnoslavenskim državnim planovima, u koje je tada bila uključena i Bugarska, što će čak i u vrijeme Kraljevine Jugoslavije 30-ih godina 20. stoljeća potvrditi jedan od važnijih predstavnika slovenskih liberala Andrej Gabršček: „Pa nismo nimalo prikrivali da želimo ujedinjenje svih Slovenaca, Hrvata i Srba, možda i Bugara, u jednu veliku Jugoslaviju.”²⁵⁰

Različit odnos prema trijalizmu odrazio se i na neslogu između slovenskih liberala i katoličkih narodnjaka prema pitanju BiH. To se je jasno očitivalo kada se u jesen 1910. Savez južnih Slavena u kojem su bili i slovenski liberali primakao tadašnjoj vladi i odmaknuo od suradnje s katoličko-narodnjačkim Slovenskim klubom. U to je vrijeme Šušteršič naime snažno agitirao protiv pripojenja BiH Ugarskoj: „Naši su vojnici slijedili carsku zastavu, ne zastavu kralja Ugarske, a posebice ne zastavu kralja Rame. ... Bosna i Hercegovina moraju biti udružene s južnoslavenskim zemljama na koje graniče u okviru Monarhije u jedno državnopravno tijelo. ... Ako uzmemo u obzir povijesne činjenice, onda ćemo doći do zaključka da svakako postoje povijesni fakti koji govore u korist prava Hrvatske na Bosnu i Hercegovinu, dok nema nikakvih značajnijih koji bi govorili u korist Ugarske.”²⁵¹ Indikativno je da je tada Hribar kod Čeha lobirao protiv Šušteršičeva prijedloga te Čeha pozivao da se priklone Burianovoj vladi čija bi pak uprava u BiH trebala biti, kako se sam Hribar izrazio u brzojavu, „u interesu slobodnomislećeg srpstva”.²⁵² Zanimljivo je da je *Slovenski narod*, časopis

²⁴⁸ Trialistične šalobarde 1912, 1-2.

²⁴⁹ Jugoslovani in habsburška monarhija 1912, 1.

²⁵⁰ Gabršček 1934, 145.

²⁵¹ Rahten 2001, 104.

²⁵² Slovenski liberalci za Buriana 1910, 1.

slovenskih liberala, tada doduše čitavo vrijeme zastupao opozicijske stavove, no djelovanje slovenskih liberala ipak je bilo suprotno udruživanju hrvatskih zemalja s BiH. Upravo je taj akt bio povod za izlazak dalmatinskih pravaša pod vodstvom Ante Dulibića (1867.-1935.) iz Saveza južnih Slavena i njihovo pristupanje Slovenskom klubu, koji je u tom trenutku dobio potporu svih pravaških časopisa, dok je *Slovenec* to popratio s više tekstova: „Na jugu se rađa dan. Hrvatski zastupnici nisu se pridružili slovenskim zbog političkog oportunitizma, nego zato što su im tako kazali razum i srce. Ciljevi hrvatske i slovenske politike su sve jasniji. ... Znamo što želimo i kamo idemo. Hrvati i Slovenci imamo isti cilj, iste vjerske, kulturne i gospodarske težnje, isti politički cilj: udruženu jugoslavensku državu u Habsburškoj Monarhiji. Zajedno smo živjeli od pamtivijeka, zajedno smo se borili, borimo se i sad zajedno i pobjeđujemo zajedno. To je temelj na kojem stoji savez Hrvata i Slovenaca. ... Bosna i Hercegovina pripadaju po Božjem, povijesnom i narodnom pravu samo i isključivo trojednoj hrvatskoj kraljevini. ... A mi se nadamo da je vrijeme blizu kada će zajednička Slovenska i Hrvatska pučka stranka od Drave dolje do Kotora koračati zajedno s rukom u ruci pod jednom zastavom u borbu za svoje ideale!“²⁵³ Takva je politika bila nagrađena na izborima, pa su slovenski katolički narodnjaci uzeli 20 od 24 slovenska mandata u lipnju 1911. Toj se je dvadesetorici u Bečkoj skupštini priključilo još 7 hrvatskih pravaških zastupnika (3 iz Istre i 4 iz Dalmacije) čime se formirao Hrvatsko-slovenski klub koji je nastavio s djelovanjem u skladu s hrvatskim pravaškim programom. Poslanje tog kluba jasno je predstavljeno u *Slovencu* 7. 11. 1911.: „Jugoslaveni su uvijek bili snažna straža države na jugu. Možemo si zamisliti Austriju kao velesilu i bez te ili one zemlje na sjeveru, no nikako i bez jugoslavenske straže uz Jadran. Bez Jadrana je država – recimo tako – kuća bez brata na javnu cestu. To bi si svaki austrijski državnik trebao zapisati u svoj dnevnik. No, u slovensko-hrvatskom klubu nisu plačljivi krošnjari koji se svakome nameću i nude. Ako vlada zna čitati znamenja ovog doba, ako pravilno sudi o događajima na svjetskoj pozornici, onda mora znati što je njena dužnost, jer Austrija ne završava kod Leibnitza u Štajerskoj, nego seže u srce slavenskog Balkana. I ako Austrija i u buduće ostane maćeha Slovencima i Hrvatima, onda se ne može više hvaliti da obnaša svoju povijesnu dužnost na jugu i istoku.“²⁵⁴

Na drugoj strani svijest o Hribarovoj djelatnosti protiv austroslavenskih trijalističkih planova kovanih u Beču postojala je već prije i u visokim austrijskim krugovima, o čemu

²⁵³ Hrvatje in dr. Šušteršič 1910, 1.

²⁵⁴ Predstava nove vlade 1911, 2.

svjedoči pismo podmaršala Moritza von Auffenberga koji je u 1910. pišući Aehrenthalu za tog slovenskog naprednjaka ustvrdio da je opasan panslavist.²⁵⁵ U istoj godini upravo zbog srbofilstva Franjo Josip nije potvrdio Hribara kao ljubljanskog gradonačelnika,²⁵⁶ za što je pak *Slovenski narod* optužio lobiranje Ivana Šušteršiča ujedno odbacujući teze o tome da Hribar vodi prosrpsku politiku.²⁵⁷ Činjenica da se to događalo upravo u razdoblju Hribarova miniranja Šušteršičevog trijalističkog plana, u jednu je ruku pokazalo koliko je jak antagonizam i na osobnoj razini vladao između dvojice vodećih slovenskih političara, no to je imalo implikacije i na udaljavanja Hribara od onih hrvatskih političkih struja koje su bile sklone Beču, a još ga više približilo srpskoj struji politike unutar HSK. Sam Hribar kasnije u svojim memoarima o tom razdoblju piše kako je zauzimanje slovenskih katoličkih narodnjaka za južnoslavensku državu unutar Habsburške Monarhije zapravo polazilo za idejom da i Srbiju priključe Monarhiji i oduzmu im narodnog vladara. Štoviše, prema njemu, težnje SLS za povezivanje samo s Hrvatima, Česima i Poljacima bili su implicitni pokazatelj zaziranja prema pravoslavlju: „Opće je naime poznao da su Poljaci upravo zbog suprotstavljanja pravoslavnoj Rusiji uvijek i svuda demonstrativno naglašavali svoje katoličanstvo.“²⁵⁸ Prije Balkanskih ratova su, dakle, različiti koncepti slavenske ideje već bili oblikovani kod slovenskih katoličkih narodnjaka i liberala. Dok su prvi tražili put do šire katoličko-slavenske koalicije koja je trebala poslužiti kao platforma za formiranje hrvatsko-slovenske jedinice unutar Habsburške Monarhije, drugi su uslijed suženog unutarnjopolitičkog manevarskog prostora krenuli subverzivnijim putem pan- i neoslavizma te su tražili šire povezivanje s pravoslavnim južnoslavenskim državama te su pritom računali i na pomoć Rusije koju su percipirali kao slavensku maticu.

²⁵⁵ Matković i Trogrlić 2014, 136.

²⁵⁶ Matković 2016a, 9.

²⁵⁷ Razkritja o Masarykovih razkritjih! 1910, 2.

²⁵⁸ Hribar 1932, 8.

5 Kulminacija i privremeni pad ideje integralnog jugoslavenstva

5.1 *Odjeci balkanskih sukoba među Slovencima*

5.1.1 Kulminacija integralnog jugoslavenstva

5.1.1.1 *Ratni zanos*

Slovenski liberali, posebice oni okupljeni oko tršćanske *Edinosti*, početak ratnih zbivanja dočekali su u potpunosti na strani protuturske koalicije. *Edinost* je primjerice s oduševljenjem prenosila govore crnogorskoga kralja i pozivala na mobilizaciju ostalih Slavena.²⁵⁹ Časopis je opisivao rat kao sukob malih protiv velikoga i, unatoč svojoj poprilično radikalnoj kritici politike kršćanskih (katoličkih) političkih konkurenata, kao boj križa protiv polumjeseca. O svakoj se pobjedi crnogorskih, srpskih ili bugarskih jedinica pisalo sa zanosom: „(...) svi austrijski Jugoslaveni šaljemo im u ovom trenutku izraze svojih bratskih simpatija želeći njihovu oružju blagoslov s nebesa!”²⁶⁰ Uredništvo *Edinosti* pritom je polagalo velike nade u bratimljenje Srba i Bugara, što je trebalo biti jamcem povijesnoga uspjeha svih „Jugoslavena”.²⁶¹ Udruga *Edinost* u to je vrijeme po uzoru na događanja u Dalmaciji²⁶² skupljala novčanu pomoć za 'braću na Balkanu'.²⁶³

Slovenski liberali u Ljubljani također objavljuju članke dopisnika iz Beograda pod pseudonimom 'Zvezdan' u kojima se dopisnik ne libi čak ni ratnohuškačkih tekstova: „Nazad se ne može, čak i kad bi netko to htio. Narodi su pozvani na oružje i to oružje žele koristiti na svaki način, narodi žele i moraju imati rat jer su uvjereni da je to korisno i potrebno, ali jednako tako su uvjereni i da je pobjeda sigurna.”²⁶⁴ U tom se okviru, dakako, prije svega slavi plemenitost Srba i bratski savez s Bugarskom: „Balkanski savez je jak. Posebno Srbija i Bugarska, kao da su sada jedna država. Bugarski rezervisti koji su se pod zastavama vraćali iz Europe u domovinu besplatno su se vozili srpskim željeznicama, baš kao i srpski rezervisti. Bugarska nema dovoljno streljiva i budući da je dvojbeno da bi ga mogla dobiti iz inozemstva, a nema svoju tvornicu, za nju se proizvodi municija kao za srpsku vojsku u srpskoj državi - u Kragujevcu; Bugarska nije imala ni dovoljno vojnih kaputa - dobila ih je iz Srbije, a sada će se

²⁵⁹ Vojna na Balkanu 1912a, 1.

²⁶⁰ Vojna na Balkanu 1912b, 2-3.

²⁶¹ Vojna na Balkanu 1912c, 1-2.

²⁶² Despot 2008, 54.

²⁶³ Primorski Slovani, 2.

²⁶⁴ Vojna na Balkanu 1912d, 1-2.

čak i novac obje države pomiješati: bugarska će valuta u Srbiji biti prihvaćena kao srpska, također i u Bugarskoj srpska kao i bugarska. Ono što se prije mjesec dana smatralo praznim snom nekih idealista, sada preko noći postaje krv i meso, živa stvarnost. Nema više mržnje, nema više antagonizma, sva tužna prošlost briše se iz sjećanja i zaboravlja - sve vedrinom gleda u sretnu i lijepu zajedničku budućnost kada će biti sretni balkanski narodi."²⁶⁵ Indikativno je da dopisnik s naglašeno prosrpskim stavovima slavi i slavensko zajedništvo, dok od antiturskih saveznika kritički nastupa samo do Grka, čije oficire optužuje za kukavičluk: „Srpski vojnik o grčkom vojniku govori samo s ironijom, a jako hvali bugarskog vojnika, posebno oni srpski vojnici koji su se zajedno s Bugarima borili oko Štipa i Drinopolja. Hvale bugarske vojnike i govore: 'Bugari nisu badava iste slavenske krvi kao i mi.' Srpski su vojnici jako ljuti što moraju pomagati Grcima koji bi sami morali napraviti svoj dio, no misle da je ispravno pomoći Bugarima kod Drinopolja, jer znaju da je tamo prevelika turska sila koja se može pobijediti samo udruženim snagama!"²⁶⁶

Slovenski narod također puno prostora posvećuje pisanju o oduševljenju masa, kako u Srbiji tako i u Bugarskoj te Crnoj Gori, koje pozdravljaju vojsku što ide u rat za 'ljudska prava kršćanske raje'.²⁶⁷ Nakon izbijanja ratnih sukoba časopis objavljuje pozive za pomoć slavenskim balkanskim narodima: „Rat koji je izbio na Balkanu je rat za slobodu i za civilizaciju. Nikada nijedan rat nije proizašao iz tako plemenitih, tako uzvišenih i ujedno pravednih motiva kao ovaj. Crnogorac i Grk, Bugarin i Srbin, svi su podigli svoja bojna koplja i izvukli mačeve kako bi ostvarili najosnovnija ljudska prava ... Naša braća su to i uvijek smo ih bratski voljeli u danima sreće ... Sada je vrijeme da im pokažemo svoju bratsku ljubav i da pomognemo ... Zato pozivamo sve Slovence, bez obzira na status i uvjerenje da daju svoj obol na oltar bratske ljubavi i čovjekoljublja. ... Mladi Slovenci, sjetite se da se braća na Balkanu bore za vaše ideale. Slovenke, zamislite situaciju svojih sestara na Balkanu, koje su svoje muževe i braću poslale u krvavu borbu bez nade u povratak - i učinite što vam govore vaši osjećaji i što vam poručuje zlatno srce slovensko!"²⁶⁸ Taj se je poziv objavljivao u više brojeva časopisa na njegovoj naslovnoj stranici, a između ostalih su u odboru kao predstavnici za skupljanje darova bili navedeni i tadašnji gradonačelnik Ljubljane, Ivan Tavčar, kao i neprikosnoveni vođa NNS Ivan Hribar.²⁶⁹ U to vrijeme slovenski liberali osnivaju i *Slovanski*

²⁶⁵ Vojna na Balkanu 1912d, 1-2.

²⁶⁶ Vojna na Balkanu 1912e, 3.

²⁶⁷ Začetak in konec 1912, 1.

²⁶⁸ Slovenci in Slovenke! 1912, 1.

²⁶⁹ Odbor za nabiranje darov 'Rdeči križ Balkanskih držav' 1912, 1.

klub (Slavenski klub) s temeljnim poslanjem povećanja kontakata između srpskih i slovenskih kulturnjaka i gospodarstvenika. Štoviše, Hribar pritom izlaže planove o naseljavanju Slovenaca na makedonska područja koja je osvojila srpska vojska.²⁷⁰ U takvom ozračju do kraja 1912. godine nije bilo ni jednog izdanja *Slovenskog naroda* koji ne bi donosio članke o junačkoj povijesti Srbije ili izvješća s balkanskog bojišta u kojima bi slavio sve segmente bugarskog, srpskog i crnogorskog društva, od hrabrih ratnika do njihovih žena, djece i staraca koji su brinuli za domaćinstva i poljoprivredna imanja dok su muškarci ratovali za južnoslavenski životni prostor.²⁷¹

Uspjeh je protuosmanske balkanske koalicije, dakle, ujedinio slovenske liberalne. Za njih je Prvi balkanski rat bio prije svega događaj koji je i u vrhu Habsburške Monarhije južnoslavensko pitanje konačno doveo u prvi plan: „Povijesni događaji na Balkanu i u Habsburškoj Monarhiji su u prvi plan donijeli pitanje za koje su vladajući krugovi dosad imali najmanje razumijevanja. Jugoslavenske su zemlje dosad bile posljednja briga austrijskih državnika ... u turskim su vilajetima Srbi i Bugari postigli barem jezičnu ravnopravnost u upravi i pravo na sve vrste škola na svom jeziku, dok Slovenci to u Austriji npr. u zemljama Koruškoj i Štajerskoj ni danas nemaju. Srbi čak 20 godina imaju potpunu gimnaziju u Solunu, dok Slovenci u Koruškoj nemaju ni pučku školu.“²⁷² S geopolitičkog aspekta, pak, prema slovenskim su liberalima događaji na Balkanu: „počeli otvarati oči barem nekim krugovima. Tek su sada počeli shvaćati da je jugoslavensko pitanje od vitalnog značaja za Monarhiju i tek su sada shvatili što bi značilo, ako bi Monarhija izgubila jugoslavenske zemlje te bi joj time bio zatvoren morski put i pristup južnom moru. ... Jugoslavenski je problem danas u drugi plan potisnuo sve druge velike probleme u Monarhiji. Ni o čemu se ne piše i priča toliko kao o ovome. ... Na svim usnama titra pitanje: Što bi se trebalo dogoditi. Treba li uvesti trijalizam, uspostaviti nacionalnu autonomiju, pokušati doći do pomirenja ili pokušati 'Kampf bis zur Vernichtung' (borbom do uništenja). Nama je za sada dovoljno da osjetimo grižnju savjesti u mjerodavnim krugovima. ... I to je nešto za početak. U korist Monarhije želimo da odlučujuće krugove što prije sretne pamet.“²⁷³ Za slovenske liberalne iz Trsta Prvi je balkanski rat bio uvod u ujedinjenje Slavena na jugoistoku Europe.²⁷⁴ U to su vrijeme slovenski liberalni časopisi prikazivali Srbiju kao ideal borbe za jugoslavensku slobodu, a bečka antisrpska politika

²⁷⁰ Hribar 1984, 10 i 13.

²⁷¹ Balkanska žena 1912, 11; Osvobođenje Srbije 1912, 9.

²⁷² Slaba vest se oglašava 1912, 1-2.

²⁷³ Slaba vest se oglašava 1912, 1-2.

²⁷⁴ Dozoreva dan in – vstajamo 1913, 1.

izjednačavana je s antislavenstvom, no stvaranje balkanskog slavenskog saveza, kako su to percipirali slovenski liberali, trebao bi primorati Austriju na promjenu politike i traženje dugoročnog partnerstva sa Srbijom.²⁷⁵ Euforija potaknuta prvim krugom balkanskih ratova kod primorskih liberala dovela je do strahovitoga porasta negativnih objava o Nijemcima i Talijanima, a i do radikalnih zahtjeva za federalizaciju Habsburške Monarhije.²⁷⁶ To se pogotovo moglo osjetiti i u Trstu i u Gorici, no i u Ljubljani. Slovenski liberali iz sjevernoga Austrijskog primorja također su odbacivali trijalizam i zahtijevali federaciju na Balkanu, dok su istovremeno pozivali na povezivanje habsburških južnih Slavena s drugim Slavenima na Balkanu.²⁷⁷ Balkanska federacija i Austrija prema tim željama trebale su dakle stvoriti neku vrstu konfederacije. No pritom nije posve jasno koji bi bio opseg takve balkanske federacije. Prema ovom bismo pisanju ipak mogli zaključiti da su slovenski liberali iz Gorice bar privremeno predviđali svoj ostanak u Austriji.

5.1.1.2 Ideja »Balkanskog saveza«

Tršćanski liberali u vrijeme prvoga kruga balkanskih sukoba također su snažno propagirali ideju neovisnoga balkanskog saveza, odnosno neke vrste unije pod vodstvom južnih Slavena.²⁷⁸ Prema tom mišljenju, i Albanci bi se morali podrediti toj novoj državnoj tvorbi.²⁷⁹ Štoviše, u krugu *Edinosti* bili su uvjereni da je to samo uvod u sveslavensko udruživanje na jugoistoku Europe: „Borba kršćanskih naroda na Balkanu u posljednjoj je fazi (...) I budući da su svi ti narodi tako usko povezani vjerski, kulturno i nacionalno, sada krvare i bore se na Balkanu i za svoju nacionalnu ideju. I budući da su ti narodi članovi naše velike slavenske obitelji, spojeni sa svima nama kojima je Božja providnost poklonila slavensko rođenje i dala nam slavensku dušu, s najnježnijom i istovremeno najčvršćom vezom narodnoga i krvnoga srodstva, ovo je gigantska borba naroda na Balkanu – slavenska epopeja.”²⁸⁰ Ratni uspjesi Bugara, Crnogoraca i Srba za *Edinost* su, slično kao i za brojne hrvatske političke krugove,²⁸¹ bili jamac preuređenja Habsburške Monarhije: „Ne staroj Austriji! Nju definitivno treba likvidirati. Neka nastupi nova Austrija, u kojoj neće biti

²⁷⁵ Zduževanje nasprotnikov 1912, 11.

²⁷⁶ Jugoslovansko vprašanje 1913a, 1-2.

²⁷⁷ Jugoslovansko vprašanje 1913a, 2.

²⁷⁸ O balkanski zvezi 1913, 2.

²⁷⁹ Balkanska zveza 1913, 1.

²⁸⁰ Dozoreva dan in – vstajamo 1913, 1.

²⁸¹ Matković 2016b, 179-196.

povlaštenih vladajućih naroda, Austrija koja će biti pravedna prema Slavenima.”²⁸² U pozadini rasprava o balkanskom savezu uvijek se pojavljivala i misao o zajedničkoj državi svih južnih Slavena: „Ideja udruživanja svih Jugoslavena od Drave do Drine, od Jadrana do Egeja i Crnoga mora u jednu državu dobiva sve više pristaša. (...) Tako je u Trstu i Primorskoj. Kamo god pogledamo, vidimo na svim poljima javnoga života da se naše ljude, naš element, naš narod proganja i ugnjetava – da je cijeli državni sistem uređen tako da favorizira Nijemce i Talijane, a zapostavlja Slovence! (...) Upravo zato moramo gospodi u Beču reći jasno i bez okolišanja da danas doduše još nema govora o jugoslavenskom iredentizmu, no da ne bi bilo čudno ako se pojavi. (...) U Srbiji vlada potpuna građanska jednakost, tamo je demokratska uprava i potpuna politička sloboda.”²⁸³

Primjetno je, dakle, da se u člancima nastupalo ne samo protiv talijanskoga iredentizma nego i protiv austrijskih vlasti, u koje su se još početkom stoljeća polagale velike nade. Usto su se nizali zahtjevi za reformu države, a stalna je pojava bila i idealizacija Srbije: „Kardinalni je zahtjev uklanjanje dualizma; pozitivan zahtjev: priznanje aneksije balkanskih država gotovo cijele europske Turske. Narodna samouprava ili ‘homerule’, i sve dok je takva unutarnja državnopravna promjena nemoguća, upravna koncentracija Jugoslavena u jedan realan politički subjekt umjesto mnogih povijesno-političkih individualiteta, te samostalna Hrvatska koja bi bila povezana s Ugarskom toliko koliko je i Ugarska s Austrijom; carinski, a poslije i politički savez s balkanskom federacijom.”²⁸⁴ Čak i umjereni ‘naprednjaci’, kako su liberali sami sebe zvali, izražavali su veselje zbog događaja u balkanskim ratovima i vidjeli priliku za povezivanje Habsburške Monarhije s novim balkanskim savezom, dakako nakon reforme same Monarhije. Pritom su se nastavljali napadi na ideju trijalizma: „Zašto nam trijalizam nije simpatičan. On bi nam možda neposredno koristio ako bismo mislili egoistički samo na jugoslavenske koristi. No u trenutku kad Austrija postane trijalistička, to postaje akutno pitanje za veliku Njemačku, to jest udruživanje pretežno njemačke trećine s Njemačkom, što ne bio samo povod za nove europske komplikacije nego i udarac protiv Čeha. Bez obzira na to velika bi Njemačka mogla postati nama samima opasnija negoli je sad (...) te bi tako Jugoslaveni bez obzira na Ugare bili izloženi dvjema državnim imperijalnim težnjama, njemačkom pangermanizmu i ruskom panslavizmu. (...) Mi (...) se zauzimamo za kulturne veze između svih Slavena, zahtijevamo samoupravu i neovisnost Balkana, sve to u takvu

²⁸² Alt-Oesterreich – heraus 1912, 1.

²⁸³ Jugoslovani in Avstrija 1912, 1.

²⁸⁴ Jugoslovansko vprašanje 1913a, 1-2.

državnopravnom obliku u kojem bi velika Austrija stupila u vezu s balkanskim savezom te bi taj savez bio politički izraz postojeće gospodarske i zemljopisne zajednice Podunavlja i Balkana. (...) takva (...) organizacija srednje i jugoistočne Europe (...) održavala bi ravnotežu Rusiji, Engleskoj i Italiji.”²⁸⁵ Neki su i radikalnije pozivali na upotrebu ljudske i vojne moći južnoslavenskih naroda u rješavanju odnosa s Bečom: „Ono što su Jugoslaveni naučili iz velike 1912. godine dragocjenije je od svih knjižnica o povijesti naše slavne prošlosti (...) 1912. nam je godina i previše nam je otvorila oči da bismo se mogli uhvatiti u slične zamke bečkih Metternicha (...) između Hrvata i Srba na jednoj i današnjega Beča na drugoj strani postoji idiosinkrazija (...) koju ne mogu ukloniti nikakve idilične izložbe, kongresi i govori, nego samo naša pesnica i naša snaga koju su nam opet dale žrtve naših suplemenika na Balkanu (...) na posao!!”²⁸⁶

5.1.1.3 Reakcije na uplitanje velikih sila i odnos prema Albaniji

Članovi protuturske koalicije za to su vrijeme napredovali različitim brzinama. U Traciji je bugarska vojska bilježila zapanjujuće uspjehe te se nakon serije pobjeda našla pred vratima Istanbula. Turci su u tom trenutku bili spremni na sklapanje primirja i zamrzavanje postojećega stanja, no bugarske su ambicije porasle te su tražili potpuni poraz suparnika i osvajanje glavnoga grada. To precjenjivanje vlastite snage, uz slabosti u logističkom sistemu te uz koleru, Bugare je ipak stajalo realizacije planova. Indikativno je da im u tom trenutku nijedna velika sila nije ponudila pomoć koja bi kao posljedicu imala potpunu promjenu stanja ne samo na području zahvaćenom ratom nego i šire na europskom kontinentu. Bugarska je tim uspjehom mogla postati novi centar moći u (južno)slavenskom svijetu, čime ne bi samo ugrozila srpske ambicije nego se to moglo odraziti i na položaj Rusije kod ostalih slavenskih naroda. Srpska je vojska istovremeno naišla na relativno snažan otpor Turaka kod Kumanova, ali je nakon te pobjede također napredovala mnogo brže od očekivanja te je zauzela sjevernu i centralnu Makedoniju. Još je važnije bilo zauzimanje sjeverne Albanije, čime je srpska vojska prodrla do Jadrana i prouzročila nezadovoljstvo Beča, koji je u tome vidio ugrozu za vlastiti pristup Crnom moru. Bilo je jasno da će austrijska diplomacija intervenirati u sukobu radi sprječavanja nekontroliranih promjena u njezinu susjedstvu, što su izuzetno negativno popratile novine slovenskih liberala koji su u već u studenom 1912. proklamirali svoj stav o

²⁸⁵ Jugoslovansko vprašanje 1913a, 1-2.

²⁸⁶ Ivo Vojnović 1913, 2.

tome da Srbija mora dobiti pristup Jadranskom moru, jer je to 'životni interes' i Srbije, a posljedično i svih južnih Slavena.²⁸⁷ Austrijske 'savjete' da Srbija treba težiti k Egejskom moru vide kao pokušaje velesila za stvaranjem konflikta između Bugarske i Srbije. Pritom također prenose neprovjerenu vijest da postoji mogućnost za davanjem Srbiji jedne dalmatinske luke, no o tome uredništvo *Slovenskog naroda* ne iznosi vrijednosni sud.²⁸⁸ Od troje slovenskih političkih struja iz onog vremena upravo su liberali unutar NNS bili najviše prosrpski orijentirani i posljedično najmanje skloni ideji neovisne Albanije te pritom nijekali albanski etnički karakter Kosova i u više brojeva prenosili seriju antialbanskih tekstova:²⁸⁹ „Danas Albanci čine kompleks jezično srodnih plemena koja nemaju zajedničke tradicije, ni kulturne ni ekonomske. Kako se danas mogu smatrati nacijom, iako nisu svjesni da bi ikad stvorili samobitnu naciju? Nacionalnost proizlazi iz povijesne i kulturne prošlosti kao od uzroka do posljedice. ... Sigurno smo zadnji koji ne bismo dopuštali slobodu. Što se tiče Albanaca, međutim, smatramo da oni još uvijek nisu spremni za slobodu, za političku neovisnost.“²⁹⁰ U toj seriji članaka prosrpsku retoriku pokušavaju među slovenski čitateljstvom nametnuti i tezom o tome kako su čak i Albanci podrijetlom ipak Srbi²⁹¹ te prikazom tobožnje gospodarske štete koju je imala Habsburška Monarhija uslijed antisrpske politike: „Diplomatski rat koji vodi naša Monarhija protiv Srbije u gospodarskom je smislu loše završio. Zahtijevao je ogromne žrtve. A što je uspjeh? Albanski razbojnici dobivaju svoju neovisnu državu, a Srbija neće dobiti svoj prozor prema moru - je li ovaj uspjeh vrijedan ekonomskih žrtava koje je naša Monarhija morala podnijeti i koje će morati podnijeti, to je drugo pitanje. Smatramo da ćemo se gorko kajati zbog te gorljive ljubavi prema albanskim ubojicama i razbojnicima, a valjda će to početi shvaćati i naši državnici.“²⁹² U tom su kontekstu nerijetko prenosili zapise srpskog povjesničara Jovana Cvijića o tobožnjem više od tri četvrtinskom udjelu Srba na području kosovskog vilajeta.²⁹³ Uz prosrpsku orijentaciju u kontekstu balkanskog rata moguće je primijetiti i izrazitu slavenofilsku poziciju *Slovenskog naroda* te stoga i u izvješćima iz Habsburške Monarhije časopis uglavnom prenosi stavove slično mislećih čeških i hrvatskih političara.²⁹⁴ Austrijska, odnosno austrougarska se politika u takvom okviru prikazuje kao

²⁸⁷ Z ognjem se igrajo 1912, 1.

²⁸⁸ Srbija in velesile 1912, 3.

²⁸⁹ Stara Srbija in albansko vprašanje 1912a, 2.

²⁹⁰ Stara Srbija in albansko vprašanje 1912b, 4.

²⁹¹ Kritični dnevi 1913, 1.

²⁹² Žalostna bilanca 1912, 1-2.

²⁹³ Stara Srbija in albansko vprašanje 1912a, 2.

²⁹⁴ O bojih in zmagah. Prof. Masaryk 1912, 2; Darovi Slovanov 1912, 3.

produžetak njemačke strategije prodora na Balkan, koja pak iskorištava i potiče mržnju među slavenskim narodima: „Hrvati i Srbi su si djelomično neprijateljski zbog vjerskog nazora. Njemačka agresivna politika računa s tim činjenicama koje očigledno slabe sve Jugoslavena ... Svugdje u svakom zajedničkom nastupu Slavena Nijemci vide panslavensku zvijer kako podiže svoju glavu, svugdje vide velikorusku ili velikosrpsku propagandu koja prijeti uništenjem Nijemaca. No, ne vide svoju brutalnu politiku protiv Slavena.“²⁹⁵ Pritom je, dakako, austrijska politika bila prema tom mišljenju izrazito protusrpska: „Jedan površan pogled na zemljopisnu kartu je dovoljan da vidimo kako neprirodno su odredili granice, primjerice srpskom kraljevstvu. Te granice ne odgovaraju etnografskoj situaciji, ni jezičnom dosegu srpskog naroda, niti zemljopisnoj konstelaciji kompaktne i homogene države, ni neophodnim potrebama trgovinskog i industrijskog razvoja. Ako bi bili, dakle, Nijemci skloni Srbima, radili bi na tome da se priklope srpskoj državi svi krajevi u kojima žive Srbi – dio istočne Bosne do istoka Neretve da bi dobili slobodan put ka moru koji jedini omogućuje državnu gospodarsku neovisnost. ... U najnovije se vrijeme pokazalo da to neprirodno uređenje ne može dalje postojati. Berlinski je ugovor i status quo, koji se oslanjao na njene odredbe, smljeven u prah i pepeo i u Londonu se stvara nov modus vivendi za Balkan te će u ovim okolnostima i Austro-Ugarska morati revidirati svoju politiku do Jugoslavena.“²⁹⁶

Za razliku od Bugara i Srba, Crnogorci su se suočili s mnogo većim problemima. Osvojili su doduše dobar dio Sandžaka, ali zbog loše organizacije nisu postigli cilj osvajanja Prizrena.²⁹⁷ Grčka je također osvojila nešto manji teritorij, ali je imala ključnu ulogu u sprječavanju dostave turske pomoći iz Azije. Budući da su Grci u to vrijeme imali spremniju mornaricu, Turci su tražili pomoć od Velike Britanije, no London se na to oglašio. Grčka je ipak imala drugi problem, a to je bilo loše dogovoreno razgraničenje s Bugarskom, što je već u prvom krugu balkanskih sukoba stvaralo napetosti između saveznika.²⁹⁸ Grčkoj nije bila sklona ni njemačka politika, što je *Edinost* protumačila kao kolateralni čin straha pred emancipacijom svih južnoslavenskih naroda: „(...) poraze turske vojske Nijemci osjećaju nekako kao svoje poraze. (...) Nakon pobjedonosnoga obračuna balkanskih Jugoslavena s Turskom i položaj austrijskih Slavena i Jugoslavena posebno postao bi potpuno drukčiji (...) na balkanskoj se pozornici sada odigrava pretposljednji čin jugoslavenske drame. Posljednji

²⁹⁵ Nemci in balkanski Slovani 1912, 1- 2.

²⁹⁶ Nemci in balkanski Slovani 1912, 1- 2.

²⁹⁷ Despot 2012, 81-82.

²⁹⁸ Hall 2000, 67.

će se čin odigrati drugdje. Tada ni izvanbalkanski Slaveni neće više biti samo gledatelji koji plješču nego će i sami djelovati na pozornici.”²⁹⁹ Čini se da je nova realnost na Balkanu uzrokovala dodatni rast samopouzdanja kod slovenskih liberala iz Trsta. To se uz uspjehe protuturske koalicije temeljilo i na uvjerenju da Trst ima takvu geopolitičku težinu da ostale velesile nikada Austriji ne bi dopustile da sama upravlja tim gradom: „Najpametnije što može naša (austrijska) diplomacija napraviti jest da prihvati nove činjenice. Na lijep način još može nešto učiniti, a prijetnjama neće postići ništa. Ako će dakle postavljati nekakve svoje zahtjeve, njih će moći realizirati samo ratom. No to neće biti rat Austrije protiv Srbije, nego europski rat.”³⁰⁰

Usprkos početnim porazima Turska je uspjela obraniti Istanbul, pobijediti kod Čataldže i sačuvati tri strateške utvrde (Drinopolje, Skadar i Janjina) te posljedično nadzor nad važnim trgovačkim koridorima. U tom su se trenutku u sukob na diplomatskom polju konkretno uključile i velesile.³⁰¹ Najprije je Habsburška Monarhija posredovala kod bugarskoga predsjednika Ivana Evstratieva Gešova (1849.-1924.), no ubrzo su inicijativu preuzeli Britanci, koji su pregovore uspjeli dovesti u London. Počelo je 25. studenog 1912. s bugarsko-turskim sporom, koji je riješen relativno brzo, već 3. prosinca. Bugarska je dobila pravo prometovanja pored Drinopolja, a Turci su smjeli zadržati utvrdu. Grad je doduše ostao neriješeno pitanje, ali nijedna strana tada više nije bila zainteresirana za nastavak rata. Drukčiji je slučaj bio s Grčkom, koja je inzistirala na Janjini, što je mirovni proces odvelo u drugi krug.³⁰²

U drugom krugu pregovora, koji je trebao redefinirati geopolitičke odnose na Balkanu, austrougarska je diplomacija ulagala napore u sprječavanje srpskoga pristupa moru i teritorijalno razdvajanje Srbije i Crne Gore. Prvi je cilj postignut priznanjem neovisnosti Albanije, što je poduprla Italija. Geostrateški važan grad Drač postao je prijestolnicom, a novoj je državi dodijeljen i Skadar, koji su tada još opkoljavale crnogorske trupe. Srbija je uz rusku pomoć dobila 'samo' Đakovicu, što su s ogorčenjem prihvatili slovenski liberali u *Edinosti*: „Za čije se interese dakle spustila naša [austrijska] diplomacija u tu albansku vatru?! Odgovara nam sama diplomacija opravdavajući ulogu zaštitnika Albanaca tvrdnjom da je životni interes Monarhije samostalna albanska državna tvorba kao protuteža slavenskim balkanskim državama, u prvom redu Srbiji! Isti državni interes Monarhije nalaže onemogućavanje Srbiji

²⁹⁹ Balkanska epopeja 1912, 1.

³⁰⁰ Nesposobna avstrijska diplomacija 1912, 1.

³⁰¹ Despot 2012, 113-120.

³⁰² Hall 2000, 69-72.

da dobije svoju luku na Jadranskom moru. Ako austrijska diplomacija uistinu vjeruje u ovakav interes, onda za tu sudbonosnu pogrešku imamo samo jedno objašnjenje: ta diplomacija nema ni najprimitivnijega razumijevanja istinskih interesa naše države u balkanskom pitanju!”³⁰³ Na sličan je način i jedan od utjecajnijih članova slovenske zajednice u Trstu, odvjetnik, poduzetnik i tršćanski gradski vijećnik Otokar Rybář, tumačio da albanska nacija uopće ne postoji te da Austrija „želi stvoriti albansku državu i podupirati ju vojno i financijski samo zato da zabije klin u jugoslavensko meso (...) i da nama Jugoslavenima pokvari veselje zbog jugoslavenskih pobjeda”.³⁰⁴ Izvještaji o ratnim događanjima na Balkanu nisu dakle skrivali ideološko usmjerenje časopisa. Pritom su idealizirali južne Slavene upletene u sukob, a svi njihovi suparnici bili su stavljeni u negativan kontekst.

5.1.2 Na braniku hrvatskog državnog prava...

5.1.2.1 ...unatoč rascjepu

Balkanski ratovi ukazali su na početak razdora u SLS. Katoličko-narodnjački časopis *Slovenec* u početku je doduše objektivno analizirao stanje na Balkanu, pa tako početkom listopada 1912. donosi tada relativno dobre procjene vojne snage svih potencijalnih sudionika u ratu, te ocjenjuje Bugarsku kao najozbiljnijeg konkurenta Turskoj, jer joj može suprotstaviti do 350.000 vojnika nasuprot 560.000 turskih, dok mobilizacijski potencijal Srbije procjenjuje na do 250.000, Crne Gore do 50.000 i Grčke oko 100.000 vojnika s opremom.³⁰⁵ Ipak, nakon izbijanja rata *Slovenec* počinje otvoreno izražavati simpatije prema slavensko-grčkoj koaliciji i njezinu napredovanju protiv Turaka, prikazujući to kao borbu podjarmljenog kršćanstva za slobodu: „Borba za oslobođenje kršćanskih zemalja europske Turske već je počela. Svi ga Slaveni, bez razlike, pozdravljaju, a trebala bi ga pozdraviti i cijela Europa u interesu kršćanske kulture. Borba za oslobođenje Makedonije i Albanije bit će posljednja faza u velikoj borbi koju su početkom prošlog stoljeća porobljeni balkanski narodi počeli protiv turskog nasilja.”³⁰⁶ Isprva u tom kontekstu *Slovenec* u prvom redu slavi Bugarsku i pritom kritizira austrijsku neaktivnost: „Pravedna Austrija, koja bi razumjela svoju zadaću na Istoku, mogla bi danas biti na čelu oslobođenja Balkana, no mi moramo gledati kako ovu zadaću preuzima junačka mala Bugarska! Put do Soluna! Jako lijepo. Bilo bi apsolutno neophodno. Ali dokle

³⁰³ V službi Italije 1913, 1-2.

³⁰⁴ Dogodki na Balkanu 1913, 1.

³⁰⁵ Vojaška moć in ustroj Turčije ter balkanskih držav 1912, 2-3.

³⁰⁶ Na Balkanu je vojska. Osvobodilni boj 1912, 1.

god Monarhija (...) ne gleda ništa osim kako bi se njemačka i mađarska birokracija izvozila na jug, sve dok je glavni cilj naših državnika nasititi lažne državne težnje Mađarske i baciti joj u usta južne zemlje, do tada će i austrijska misija na jugu biti bez pravog temelja. ... Mi ovim putem izražavamo najtoplije suosjećanje balkanskim narodima u njihovoj oslobodilačkoj borbi, i želimo da uskoro dan slobode nastupi za sve Slavene na Balkanu!“³⁰⁷ No, objave u *Slovenecu* nisu se libile slaviti i junaštvo 'bratskih' Srba i Crnogoraca.³⁰⁸ U prvom se redu najprije slavila crnogorska vojska: „Sadašnji je rat jasan dokaz da je Crnogorac još uvijek onaj junak koji je opjevan u narodnoj pjesmi i kojeg je zapamtila njegova krvava povijest.“³⁰⁹

U nešto je manjoj mjeri *Slovenec* pozitivno nastupao i prema srpskim podvizima, što je uglavnom bio odraz Krekovich stavova, kojima se suprotstavljao Šušteršič, pokušavajući iz slovenskoga političkog spektra ukloniti sve što je štetilo slovenskim odnosima s Bečom. Ipak, *Slovenec* je početkom rata, iako pod utjecajem njemu konkurentske struje unutar SLS, prenio i govor Šušteršiča koji je u funkciji zemaljskog poglavara izložio svoj stav o stanju na Balkanu i implikacijama za habsburške južne Slavene: „Mirovni ugovor iz San Stefana bio je potpuno logičan izraz prirodnih uvjeta koji su vladali nakon završetka rata između Rusije i Turske. Berlinski se ugovor postavio nasuprot tim prirodnim odnosima ... Danas se usuđujem javno reći da je politika Berlinskog kongresa bila štetna sa stajališta naše Monarhije. Mi smo se prvenstveno borili protiv Velike Bugarske, ali smo pritom radili za Englesku i nismo računali s dobrobitima za Monarhiju. Bojali su se da će Velika Bugarska postati samo privjesak Rusije, a Rusija, ne daj Bože, nije smjela postati jaka. Podcjenjivala se vrlina, želja po slobodi i neovisnosti te samopouzdanje bugarskog naroda, pa je stoga i napravljena spomenuta pogreška.“³¹⁰ Šušteršič, dakle, stoji na izrazito jasnim polazištima prema kojima je na Balkanu potrebno dopustiti formiranje sanstefanske Velike Bugarske, što je bilo u skladu s načelom da pravoslavni Slaveni trebaju graditi svoje države, bez katoličkih južnih Slavena koji bi, pak, svoju budućnost trebali tražiti u okviru svoje države unutar Habsburške Monarhije: „Svi znamo da je aneksija Bosne i Hercegovine prema ugovoru iz San Stefana bila za nas gotova stvar i puno jeftinija nego po Berlinskom kongresu. ... Na Balkanu počinje velika likvidacija, a ujedno i vrlo važno povijesno razdoblje u razvoju jugoslavenskog pitanja. Austro-Ugarska je po broju Jugoslavena najveća jugoslavenska velesila. Zato imamo najveći interes i pozvani

³⁰⁷ Na Balkanu je vojska. Osvobodilni boj 1912, 1.

³⁰⁸ Bister 2009, 103-108.

³⁰⁹ Pismo s Cetinja 1912, 2.

³¹⁰ Govor dr. Šušteršiča o dogodkih na jugu 1912, 1.

smo igrati takvu ulogu u rješavanju jugoslavenskog pitanja da se ono riješi na način koji računa s našim interesima. ... Naglašavam da je nemoguće, potpuno nemoguće, da vlast, ako želi štititi svoje interese, nastavi mirno gledati kako se gazi hrvatski ustav i zakon, kako se slobodoljubivi, poštivanja vrijedan i vrlo zaslužni hrvatski narod kontra svim pravima tlači i tretira kao da nema nikakvih prava! Kažem vam u ovom ozbiljnom trenutku: zadnji je trenutak da se uspostavi red i da pravda i pravo opet zavladaju u Hrvatskoj.“³¹¹ Južnoslavenska se država prema tom poimanju, dakle, trebala graditi oko Hrvatske.

U kontekstu dokazivanja svoje lojalnosti Caru Šušteršič je na spomenutom skupu SLS od 20. listopada 1912., na kojem je stranka kao svoju političku platformu potvrdila program hrvatskih pravaša i težnju za stvaranjem katoličke južnoslavenske jedinice unutar Monarhije, formirao i na kraju usvojenu rezolucija u kojoj se navodi da Slovenci i Hrvati tvore jednu nacionalnu cjelinu te žele djelovati u duhu i prema programu Stranke prava za jedinstvo, prava i razvoj hrvatsko-slovenskoga naroda unutar Habsburške Monarhije. *Slovenec* je to komentirao na sljedeći način: „Danas i sutra su važni dani; slovenski i hrvatski narod, jedan po krvi, jeziku i duhu, sada su politički ujedinjeni, smatraju predstavnici S. L. S. i Stranke Prava. Od sada će cijeli svijet znati da ne može biti granice između Slovenaca i Hrvata koje je dosad dijelila samo nesretna povijest. Politička podjela između slovenskih rodova s jedne strane i Hrvata s druge strane djelo je naših neprijatelja. Svijest našeg naroda, protok vremena, naš kulturni napredak i naša budućnost više ne mogu patiti. Došao je trenutak kada se ovaj naš ideal mora početi ostvarivati. Ako ne želimo oduzeti mogućnosti daljnjeg razvoja, moramo se udružiti s Hrvatima, a oni s nama, jer su i oni ugroženi. Naš je narod tu ideju odavno shvatio. Pogotovo tamo gdje Slovenac i Hrvat žive u neposrednoj blizini, međusobno se cijene i oduvijek su najbolji prijatelji. Slovenac se divi domoljublju Hrvata, njegovom lijepom obiteljskom životu, njegovoj marljivosti, njegovoj gostoljubivosti i dobroti, njegovim lijepim običajima i dubokoj vjeri u Boga. Tko govori o nekoj razlici između slovenskog i hrvatskog narodnog karaktera, taj narod ne poznaje iz vlastitog opažanja. Nema boljeg prijateljstva od onog između Slovenca i Hrvata.“³¹² No, *Slovenec* pritom ide i puno dalje od prijateljstva dvaju naroda te razmišlja o formiranju jedinstvenog, odnosno integralnog katoličkog južnoslavenskog narodnog tijela: „Stoga ideja potpunog ujedinjenja dvaju naroda među našim ljudima ima plodno tlo. Razni mudraci neka se svađaju jedni s drugima radi toga

³¹¹ Govor dr. Šušteršiča o dogodkima na jugu 1912, 1.

³¹² Dobrodošli! 1912, 1.

hoće li se Slovenac pohrvatiti ili će zadržati svoju individualnost ... Naši ljudi, politički obrazovani u S. L. S., nemaju takvih briga. Među nama nema bitne razlike; hoćemo li postati Slovenci Hrvati ili obratno, ili ćemo si svi zajedno nadjenuti drugo ime, nije bitno.“³¹³ Ipak, kulturno jedinstvo očito nije predstavljalo primaran cilj: „No, moramo odbaciti jednu misao: da se teži samo kulturnom jedinstvu, a politička jedinica da je fantomska priča. Mišljenja smo da je političko ujedinjenje Slovenaca i Hrvata toliko potrebno, da to moramo postići, pa neka košta koliko košta, i da nam cilj mora biti isti kao i kulturni. Dualizam je ono što nas najviše tlači, trenutni politički razdor među Slovencima, koji nas dijeli na pet država, nemogućnost da se uspješno naslonimo na Hrvate, kulturno nas guši, predaje nas Nijemcima i Talijanima ... Političko ujedinjenje s Hrvatima daje nam slobodu, odmor, široko polje za naše djelovanje, rasterećuje sjevernu granicu germanskog pritiska, otvara put u bolju budućnost. ... Nema sumnje, međutim, da se rad na političkom ujedinjenju Slovenaca i Hrvata mora temeljiti na kršćanskim i kulturnim osnovama. ... U Europi se spremaju važne političke promjene. Najviše će se dotaknuti juga naše zemlje, Balkana, kojemu Slovenci i Hrvati predstavljaju vrata. To naš susret čini iznimno važnim. Uvjereni smo (...) da će sutra biti postavljeni temelji za novu epohu u povijesti austrijskih Jugoslavena, pozdravljamo susret i kličemo predstavnicima bratskog hrvatskog naroda: Dobrodošli!“³¹⁴ Ni Krek se, dakle, nimalo nije protivio stavu o jednoj hrvatsko-slovenskoj političkoj naciji. Dapače, svojim je studentima i dalje govorio da su Slovenci ustvari planinski Hrvati. Aleš Ušeničnik, jedan od vodećih ideologa SLS-a, također je tvrdio da je za Slovence kroatizacija mnogo bolja od germanizacije. Naime, Slovenci bi u tom slučaju od Hrvata trebali preuzeti samo jezik, dok bi, prema njegovu mišljenju, s drugih kulturnih aspekata Hrvatima mogli dati mnogo više što bi Hrvate u većoj mjeri napravilo Slovencima nego obrnuto.³¹⁵

U odnosu prema Srbima Krek je bio spreman na ustupke u pogledu vjerske autonomije, no samo uz uvjet da Srbi priznaju hrvatsko državno pravo. S druge strane Šušteršič Srbiji nije uskraćivao njezino pravo na pristup moru te je donekle i sam kritizirao neaktivnost austrougarske politike: „Na političkom se obzoru Balkana ukazuje nova velevlast, mlado ilirsko carstvo koje će moći na boju polje postaviti više od milijun vojnika. Turska nestaje iz europske politike, kojoj je dosad nosila isključivo uznemiravanje. Austrija nema nikakvog povoda da se suprotstavlja likvidiranju Turske. Povećanje balkanskih država ne

³¹³ Dobrodošli! 1912, 1.

³¹⁴ Dobrodošli! 1912, 1.

³¹⁵ Perovšek 2004, 102.

smijemo sprječavati. (...) Srbije ne smijemo sprječavati da dobije plodove za svoju slavnu pobjedonosnu vojsku. Ni put do Jadrana kroz Albaniju joj ne smijemo zatvarati, jer će inače te putove tražiti kroz Bosnu. Srbija neće biti mirna sve dok neće imati slobodne putove do Jadrana. Glede Albanije ne smijemo pasti u pogrješku i raditi u skladu s politikom Italije protiv Srbije.”³¹⁶ S unutarnjeg aspekta, pak, trebalo je težiti okupljanju južnih Slavena u jedno političko tijelo s Hrvatskom u centru, što je impliciralo reformiranje dualističkog sustava: Na Balkanu dosad nismo došli do izraza, jer smo unutarnje slabi zbog okolnosti koje je uzrokovao dualizam. To nas čini nesposobnima za aktivnu politiku prema van i za pametnu unutarnju politiku. Zbog dualizma ne možemo doći do toga da stvorimo jedinstvene državne ciljeve za vanjsku politiku. Kao plod toga rodila se takozvana konzervativna politika, koja nije niša drugo nego politika bez ciljeva i bez svake mjere. (...) Dualizam nas je i na unutarnjem planu oslabio upravo tamo gdje bi trebali biti snažni – na jugu. (...) Što smo u 30 godina napravili iz Bosne i Hercegovine? Nezadovoljnu zemlju i stanovništvo! Bosna je sad eldorado mađarskih spekulanta. I što se događa u Hrvatskoj? U ovom trenutku imaju Cuvaja! Ta činjenica govori sve! Znamo zašto se to događa. 1913. mora se obnoviti Nagodba. (...) U ovim velikim događajima Hrvatska je okovana u okove ropstva, spriječena u osiguravanju svojih najvitalnijih interesa. (...) I austrijski su se Jugoslaveni borili za slobodu Monarhije, a nisu dobili slobodu za vlastiti narodni razvoj. Na Balkanu veliko slobodno jugoslavensko carstvo, kod nas druga Makedonija. Da li je takav položaj održiv? Mislim da ne.”³¹⁷

Očigledno je propadanje Osmanskoga Carstva Šušteršića nagnalo na prijedlog pregovora sa Srbijom. Prema njegovim riječima, s mogućim partnerstvom i podrškom Srbiji u osvajanju albanskoga teritorija Austro-Ugarska mogla bi osigurati stabilnost na svojoj jugoistočnoj granici te priključiti BiH hrvatsko-slovenskoj jedinici. Uzroke za prosrpske stavove kod Šušteršića, dakle, treba tražiti u okvirima njegove strategije postizanja hrvatsko-slovenske državne jedinice unutar Habsburške Monarhije. Namirivanje Srbije u Albaniji, prema njegovom je mišljenju, trebalo utažiti srpsku žeđ za pristupom k moru, spustiti tenzije na istočnoj granici Monarhije, dok se u isto vrijeme Srbijom Šušteršić služio kao svojevrsnom prijetnjom bečkim vlastima ne bi li potonja ubrzala procese formiranja hrvatsko-slovenske jedinice, tako smanjila nezadovoljstvo Hrvata i Slovenaca i oslabila snage koje su tražile državnopravno rješenje izvan Monarhije. U tom kontekstu i biskup Jeglič zapisuje: „Dr.

³¹⁶ Naše stališće glede balkanskoga vprašanja 1912, 1.

³¹⁷ Naše stališće glede balkanskoga vprašanja 1912, 1.

Šušteršič i svi mi se veselimo pobjedama svetog križa. Naši također zahtijevaju luku za Srbe uz Jadran. Sada naša delegacija opstruira rad u Beču zbog nasilništva bana Cuvaja u Hrvatskoj. Stvarno je grozno kako se u Hrvatskoj vlada, sva se prava gaze. Mađari žele ustanak u Hrvatskoj da bi ih potom (Hrvate) uništili. No Hrvati su mirni. Slabi im pak ljubav i povjerenje u Austriju što je posebice opasno sad kad se susjedni bratski Slaveni oslobađaju. ... Kako mađarski masoni Caru lažu, zaslijepili su ga, ne sluša dobre ljude, i samom prestolonasljedniku je okrenuo leđa, kad mu je ovaj krenuo objašnjavati stanje u Hrvatskoj. Moj Bože, pa on sam sebi ruši prijestolje.“³¹⁸ Jeglič i Šušteršič su, dakle, očito vjerovali u iskrene namjere Franje Ferdinanda. Također je očita činjenica da nikada ne spominju jedinstvenu južnoslavensku državu, već uvijek govore u kontekstu više njih. Šušteršič u razdoblju nakon prvog kruga balkanskih ratova govori o jednom jugoslavenskom carstvu izvan i drugom (hrvatsko-slovenskom) unutar Habsburške Monarhije, a to potvrđuje i zapis ljubljanskog biskupa: „Naš je Slovenec previše pisao u prilog Srbije protiv austrijske diplomacije što su nam gore jako zamjerili. Zato je prošle subote zemaljski glavar Šušteršič u njemu napisao jako lijep članak o 'položaju' koji bi trebao uvjeriti sve da smo Slovenci uistinu lojalni. Prema Srbima nemamo simpatija, odurni su nam. Članak je posvuda napravio dobar utisak.“³¹⁹

Na tom je kursu što se uređenja južnoslavenskog prostora relativno dugo ustrajao i Krek, čije stavove *Slovenec* redovito prenosi i u vrijeme pregovora između dvaju balkanskih ratova: „Osjećaji Jugoslavena, posebno Slovenaca, prema događajima na Balkanu temelje se na simpatijama prema balkanskim narodima, ali nijedan jugoslavenski predstavnik ne zagovara velikosrpsku ideju o uspostavljanju Velike Srbije do Jadrana i Trsta. Političke težnje Hrvata i Slovenaca zasada se kreću strogo u okvirima Monarhije, zaključci konferencije jugoslavenskih predstavnika od 20. listopada 1912., koji je proglasio jedinstvo Jugoslavena u Austriji, Hrvatskoj i Bosni, a koji izričito govore da Jugoslaveni razmišljaju o svojoj budućnosti u Monarhiji, postoje i danas jer SLS kao i Hrvatska stranka prava i danas stoje na toj poziciji.“³²⁰ Ipak, glavno glasilo katoličkih narodnjaka u nastavku objašnjava zašto je pobjeda Slavena na Balkanu i za njih povoljna okolnost: „Radost Slovenaca i Hrvata zbog pobjeda balkanskih naroda također ima svoje ishodište u kršćanskoj svijesti našeg naroda. Ovo je radost pobjede križa nad polumjesecom. Stoljetna želja za osvetom za turske strahote, kojih se narod još uvijek sjeća, živi u tradiciji našeg naroda. Razumljivo je onda radovati se što je u

³¹⁸ Jeglič 2015 (15. 11. 1912.), 542.

³¹⁹ Jeglič 2015 (10. 12. 1912.), 545.

³²⁰ Vpliv balkanske vojske na avstrijsko notranjo politiko 1913, 2.

silnoj borbi konačno izvojevana pravda. Zato katolički Slovenci i Hrvati imaju čvrstu nadu da će sloboda i nov položaj Bugara i Srba protjerati jednostrani separatizam i fanatizam koji se tu i tamo pojavljuje u pravoslavlju. Također se nada da će se oni Jugoslaveni koji su zbog strašnog pritiska odbacili kršćanstvo i prešli na islam vratiti u Crkvu sad kad je fizička snaga kalifata slomljena.³²¹ Krek, dakle, ostaje lojalan Monarhiji, izričito nastupa protiv velikosrpske ideje, zauzima se za ujedinjenje Hrvata i Slovenaca, u hrvatsko-slovensku jedinicu pribraja Bosnu, a ujedno izražava i nadu da će zbog novog teritorija na jugu doći kraj 'pravoslavnom separatizmu', odnosno da će prije svega srpske ambicije biti zadovoljene. U tom kontekstu *Slovenec* također kritički nastupa do prenošenja pojedinih francuskih časopisa o tome kako Franjo Ferdinand namjerava Slavoniju priključiti Srbiji, a dio Hercegovine te Dalmacije Crnoj Gori, komentirajući pritom da su to samo puste francuske želje.³²²

Jednako kao što jugoslavenska ideologija slovenskih katoličkih narodnjaka nije podrazumijevala spajanje s pravoslavnom Srbijom, tako ni antinjemački stavovi, koji su se nerijetko mogli čuti kako u Štajerskoj tako i u Koruškoj, nisu mogli biti stavljeni u isti koš s protivljenjem opstanka Austrije. Jasno se to očituje kod Janka Brejca u okviru njegovih govora o hrvatsko-slovenskom jedinstvu: „Slovenci i Hrvati sebe smatraju jedinstvenim narodom sa zajedničkim ciljem, zajedno stradati i zajedno pobijediti ili zajedno umrijeti. Dvije stranke, 'Hrvatska stranka prava' i 'Slovenska ljudska stranka', ali jedna je duša. Razlozi za udruživanje su jednostavni i prirodni: Zajednička patnja i ugnjetavanje obaju naroda od strane Nijemaca i Mađara te potreba zajedničke obrane kako bismo se obranili od Nijemaca i Mađara. Hrvati imaju Cuvaja, a Slovenci njemačku birokraciju (činovništvo) i njemački 'Volksrat', koji nad nama vlada kako hoće. Hrvati imaju svoju potlačenu Banovinu, Slovenci svoju tužnu Korušku. Tamo vladaju oholi Mađari, ovdje još oholiji Nijemci. Zajednički problemi nas spajaju na način da ostanemo zajedno i ubuduće, za to će se pobrinuti Mađari i Nijemci koji se ne mogu naviknuti da u Austriji može živjeti još netko osim njih. Žele biti gospodari većine, koja nije ni njemačka ni mađarska. ... Razboriti političari shvaćaju da se domoljublje ne može kupiti, kao ni ljubav! Domoljublje i ljubav ne mogu se pobijediti brutalnošću, silom, batinom. Stoga se ne bojimo toliko nastojanja Doberniga i Tisze ... Dualizam se pokazao grobom prave austrijske i dinastičke misli. ... Govornik izražava svoju radost zbog pobjede križa nad polumjesecom, zbog pobjeda naše slavenske braće protiv turskog oružja. (Oduševljeno

³²¹ Vpliv balkanske vojske na avstrijsko notranjo politiko 1913, 2.

³²² Program prestolonaslednika Franca Ferdinanda 1913, 2.

odobravanje.) Ovo osjećanje možemo izraziti s istim pravom kao što Nijemci slave pobjedu Nijemaca nad Francuzima. Ali s najvećim ogorčenjem odbacujemo sumnju u naše domoljublje. Posebno odbacujemo njemačke optužbe da nismo pravi domoljubi; njih, koji još uvijek imaju svoj 'Bismarckkult', koji pjevaju 'Die Wacht am Rhein' u austrijskoj skupštini i viču 'Hoch die Hohenzollern!'³²³

5.1.2.2 Odnos prema Albaniji i Balkanskom savezu

Što se albanskog pitanja tiče i katoličko-narodnjački SLS isprva zauzima prilično kritičnu poziciju prema austrijskim vlastima, a u *Slovenecu* se u prvoj polovici 1913. redaju članci koji su skeptični do mogućnosti opstanka Albanije kao države: „Albanija nam je nešto vrijedila sve dok smo imali Sandžak i dok smo imali pravo na putovanje u Solun, ali danas je za nas nebitna, jer je ono malo što je ostalo od Albanije pod zaštitom europskih velesila, a sav teritorij u okolini pripada Srbiji, Crnoj Gori i Grčkoj. Zato bi gospodi bilo najpametnije da postupe kao što je rekao šef hrvatsko-slovenskog kluba u delegaciji, a to je da se što manje petljamo u balkansku aferu. Albanska država neće dugo trajati, bio Skadar njen ili ne.“³²⁴ Glavni časopis SLS se, dakle, isprva zauzima za prepuštanje Skadra Crnoj Gori, objašnjavajući to strategijom građenja prijateljstva s tom državom, koja bi se u suprotnom mogla udružiti sa Srbijom protiv Austro-Ugarske.³²⁵ No, kad se situacija razriješila, SLS ipak staje u obranu geopolitičkih interesa Austrije i afirmativno piše o funkciji Albanije na Balkanu: „Austrija mora imati Jadran otvoren za Mediteran i svjetsko tržište. Albanija je, pak, prirodna obrana ove morske ceste, koja je Austriji potrebna koliko i ljudska pluća. Tko god je neograničeni gospodar Albanije ima ključ Jadrana u svojim rukama. I s ove točke gledišta, moramo procjenjivati životne interese naše zemlje, što smo već više puta naglašavali.“³²⁶

Istovremeno pak *Slovenec* pozitivno piše o ideji balkanskog saveza država koji bi najprije trebao imati uređene trgovinske odnose, a potom bi možda prerastao u balkansku federaciju.³²⁷ Dakako, Slovenci i Hrvati te sva južnoslavenska područja unutar Habsburške Monarhije nisu trebali imati nikakvih državnopravnih veza s tom potencijalnom federacijom, već su takav razvoj na Balkanskom poluotoku Hrvati i Slovenci trebali iskoristiti za vlastitu emancipaciju unutar postojeće Monarhije. *Slovenec*, dakle, ne iskazuje sklonostima stvaranju

³²³ XXII. Letni občni zbor 'Katoliško-političnega in gospodarskega društva za Slovence 1912, 1

³²⁴ Zopet poraz 1913, 1.

³²⁵ Kaj pa zdaj 1913, 1.

³²⁶ Balkanski klek 1913, 1.

³²⁷ Zunanji in notranji sovražniki balkanske zveze 1913, 1-2.

velikih slavenskih država, panslavensku ideju čak i pripadnici lijeve struje unutar SLS, poput Ignacija Žitnika (1857.-1913.), u nekoliko navrata označavaju kao iluziju koja nije motiv nijednog relevantnog aktera: „Svatko tko u ovoj drami traži ideju panslavizma, ne poznaje povijest i čimbenike koji je stvaraju. Odnosi među državama razvijaju se u duhu ideja čije se stvaralačke snage mijenjaju u skladu s vremenom. Ideja o protektoratu na Balkanu igra prvu ulogu između Austrije i Rusije. A ta je ideja starija od panslavizma ili pangermanizma. Čak i među balkanskim narodima, nacionalna ideja je oživjela tek tijekom prošlog stoljeća.“³²⁸ U tom okviru *Slovenec* naglašava da je životni interes katoličkih južnih Slavena ostanak u Habsburškoj Monarhiji, no koja se mora oblikovati na način da južni Slaveni imaju svoju upravnu jedinicu koja će postojati pored austrijske i ugarske.³²⁹ Pritom nema značajnijeg člana SLS koji ne bi hrvatsko državno pravo spominjao kao pravni temelj zamišljene južnoslavenske jedinice. Anton Korošec u središnjem državnom parlamentu u svibnju 1913 u kontekstu balkanskih zbivanja i rješavanja južnoslavenskog pitanja kaže: „Kako su Khuen (...) i njihovi pomagači pripremili našu državu za jugoslavensku politiku? Dakle, oni su u najozbiljnijem trenutku dinastiji i državi najodanijem narodu, Hrvatima, uzeli ustav. ... Jugoslaveni iz Monarhije ne gravitiraju prema van. Oni, međutim, zahtijevaju da u Monarhiji uživaju ista prava i slobode kao i drugi narodi i da se mogu slobodno kulturno i ekonomski razvijati. Ne volimo njemačko-ugarsku Austro-Ugarsku, želimo da naša država bude jednako pravedna prema svima, da formiramo svojevrsnu veliku Švicarsku. ... Za nas Jugoslavene dinastija je ostala zadnja nada. Ona može, uz pomoć pouzdane vojske, stati na kraj dualizmu. Posljednji trenutak je da se naša Monarhija preuredi u federalističkom smislu, da se njezini Jugoslaveni udruže u državnom pravu i da na ruševinama dualizma izraste nova, velika, slobodna, pravedna Habsburška Monarhija.“³³⁰ Sličan je stav vidljiv i iz Jegličevih zapisa, no pritom izražava i bojazan da su „zbog protuustavne situacije u Hrvatskoj i najbolji Hrvati zamrzili Beč, te sve više naginju srpstvu.“³³¹

5.1.3 Opozicijski stavovi socijaldemokrata

Slovenski su socijaldemokrati zauzeli donekle drugačije stajalište od katoličkih narodnjaka i liberala. Naime, na početku rata, unatoč napredovanju Bugara, Srba i Crnogoraca

³²⁸ Balkanski klek 1913, 1.

³²⁹ Dualizem, trializem ali 1913, 1.

³³⁰ Apel Hrvatov in Slovencev 1913, 1-2.

³³¹ Jeglič 2015 (24.-27. 8. 1913.), 572.

koji su percipirani kao srodni južnoslavenski narodi, ipak su u prvom redu objavljivali antiratne pozive, osuđujući pritom sve imperijalističke težnje. Generalni je stav bio da Balkan mora pripasti balkanskim narodima, a da se to može obistiniti jedino ako se svakome narodu omogući autonomija. Slično kao i NNS kritički nastupaju protiv austrougarske diplomacije i njenih težnji na tom području.³³² Vodeće glasilo *Zarja* već prije početka samog rata piše: „Ono što smije i mora austrijski narod u sadašnjem trenutku zahtijevati od vlade je sljedeće: Da pokuša svim silama spriječiti eskalaciju ratnog plamena na Balkanu. Ako ne može zaustaviti krvavi ples, neka barem sačuva mir za austrijsko stanovništvo! Mir je naš interes! Nesreća Bosne i Hercegovine izučila je austrijski narod da nema što tražiti na Balkanu i da mora svim raspoloživim sredstvima uništavati spletke kartelskih beštija sa žezlom, koje i nas navode na masovna ubojstva te nas guraju u ratni vjhor. Cijeli Balkan nije vrijedan kostiju austrijskoga soldata! To načelo moraju respektirati svi vođe austrijske države.“³³³ No JSDS jednako kao austrijsku osuđuje i sve druge dinastije te vlade čije se ambicije ne skladaju sa željama njihovih naroda. *Zarja* je u danima na početku rada u prvom redu ispostavljala da su socijaldemokrati svih južnoslavenskih naroda protiv rata, a potom se obrušavala na vodstva tih država, prije svega na njihove kraljevske dinastije: „Zašto skidaju balkanski remetioči mira puške s klina? Zašto ugrožavaju europski mir? Zašto se igraju s najdragocjenijim dostignućem ljudske civilizacije? U svojem ultimatumu lažu da žele slobodu i samoupravu za kršćanske narode u europskoj Turskoj. Tko bi mogao biti tako naivan da bi vjerovao balkanskim tiranima koji su s ubojstvima i nasiljem izborili svoje krune, koji kao proždrljivi vampiri sišu vlastite države i tlače vlastiti narod. Tko bi mogao vjerovati besramnim lažima gotovana na balkanskim prijestolima. Balkanska konfederacija koju su osnivali je obična lopovska, pljačkaška organizacija; reforme u turskim vilajetima su im deveta briga; poželjeli su se samo turske zemlje. Glad za teritorijem tjera te minijaturne monarhe da povlače noževe i skidaju puške s klina. ... Europska diplomacija ima europski mir i ujedno balkanski mir u svojim rukama. Patuljcima koji su poželjeli biti veliki mora nedvosmisleno dati na znanje da je njihova glad neutaživa i da su postojeće državne granice (...) na Balkanu neovisne od ratnih pustolovina.“³³⁴ JSDS, dakle, jasno nastupa protiv promjene državnih granica i pritom poziva na intervenciju europskih sila da ukore članice balkanskog saveza. Povećanje teritorija i snage južnoslavenskih država kod slovenskih je socijaldemokrata, za razliku od NNS, ipak bilo

³³² Kermavner, Golouh i Pijade 1951, 250-251.

³³³ Na predvečer balkanske vojne 1912, 1.

³³⁴ Vojna ali mir Balkanska kriza 1912, 1.

manje bitno od drugih ideoloških komponenti njihova političkog programa. U opisima dopisnika iz ratom zahvaćenih područja cijelo su se vrijeme naglašavale negativne posljedice ratnih zbivanja, poput gladi, stradanja vojnika i civila: „na poljima trune hrana, jer su svi muškarci otišli u vojsku. Kad mobilizacija završi, Beograd će ostati bez muških. Srpski su trgovci pogođeni, ljudi povlače novac iz banaka, vrijednost srpskog novca jako pada. Po hotelima i gostionama već nedostaju radnici, električna i cestovna željeznica morale su ograničiti promet.“³³⁵ Slično je bilo prenošeno i u vijestima iz Bugarske gdje je mobilizacija uzrokovala strahovitu inflaciju, u nekim gospodarskim granama i veću od 100 % na dnevnoj razini nakon objavljenog mobilizacijskog poziva muškarcima za vojsku.³³⁶

Nakon zahuktavanja rata, kada je već bilo jasno da su otomanske snage u defenzivi koju neće izdržati bez znatnijih gubitaka teritorija i kada su prije svega slovenski liberalni časopisi slavili pobjede antiturske koalicije, JSDS je u *Zarja* objavljivala članke o devastirajućem učinku balkanskih ratova na domaće gospodarstvo,³³⁷ primjerice da se je radni tjedan u mnogim sektorima, uključujući željezare, skratio na tri radna dana, te da je zbog toga puno radnika prisiljeno otići u druge krajeve, čak u Ameriku.³³⁸ Da unatoč svom nazivu s pridjevom 'jugoslavenska' JSDS nije na strani osvajačkih pohoda Srbije, Bugarske i Crne Gore, potvrdilo se i sklonošću vodstva stranke ideji osnivanja neovisne Albanije. Dok su liberali, a na početku čak i slovenski katolički narodnjaci, tražili da se Srbiji omogući put do mora upravo preko albanskih područja te pritom često nekritički negativno prenosili stavove srpskih dopisnika o Albancima, *Zarja* je već u listopadu 1912. naznačila da je za ideju autonomne ujedinjene Albanije: „Velika je šteta što su u ovim vremenima Arnauti podijeljeni: jedni će biti sa Srbijom i Crnom Gorom, drugi s Turskom, a treći pod utjecajem Italije i Austrije neće biti ni ovdje ni tamo. To će ih rastrojiti i uništiti njihovu stvar. Morali bi iskoristiti ove neprilike i opću nesreću da proglase autonomiju Albanije i da se nacionalno konstituiraju. Tako svježa i jezgrovita nacija koja nije tako divlja kako se misli o njoj, koja počinje prihvaćati svjetsku kulturu, koja ima sve preduvjete za razvoj i koja ima svojih 19 listova, ima pravo na ujedinjenje i samoupravu. Rascjepkani neće postići ni ujedinjenje ni samoupravu. Umjesto ujedinjena, bit će razbijeni i umjesto samouprave dobit će strane vlade. Ujedinjenje i samouprava Arnauta bili bi nužni i za dobrobit drugih balkanskih naroda: prije bi se ostvarila balkanska federacija

³³⁵ Položaj u Srbiji 1912, 1.

³³⁶ Velikanska draginja v Sofiji 1912, 3.

³³⁷ Naši vojni stroški 1913, 1.

³³⁸ Ljubljana in Kranjska. Jesenice- fužine 1913, 2.

nego u slučaju da se Albanija podijeli - cijepanje Albanije otežava situaciju za ostale balkanske narode.“³³⁹

Zarja posebno snažno obrušavala na vlast u Srbiji za koju piše kako je pomno planirala napad samo zbog želje po povećanju teritorija. Pritom glasilo JSDS snažno nastupa i protiv manipulacije srpskoga pučanstva koje se vršilo putem srbijanskih medija: „Srbija ima najgore dnevne novine. Osim ovih stranačkih građanskih, za koje su stranke odgovorna i koje su vrlo slabo regulirane, ostale su 'organi javnog mnijenja' najgore sorte, žute novine, tvrtke najprljavijih trgovaca Guttenbergovim izumom. U tim 'organima javnog mnijenja' nema novinara; ima nepismenih prevaranata, odvratnih stvorenja bez ikakvih sposobnosti, običnih nasilnika bez savjesti i poštenja. U normalna su vremena ove novine živjele od najgadnijih senzacija, od iskorištavanja najnižih nagona nerazvijene čitateljske publike, od svinjarija i bitangi. A sada, kada je počeo rat, ova novinarska rulja krenula je u nečuvene laži koje nisu dopuštene ni u ratu, iako se upravo u ratu najčešće to čini.“³⁴⁰

Načelno priznavanje prava na autonomiju, štoviše na samostalnost Albanije, JSDS je stavljalo na stranu Albanaca protiv Srbije: „Zašto (austroougarska vlast) nagomilava jad i bijedu na austrijski narod, zašto želi okupati austrijske narode u suzama i krvi? Za autonomiju Albanije, za nedjeljivost albanskog teritorija! Tako kažu austrijski moćnici. I zato što Srbija želi osvojiti put do mora po albanskom teritoriju, jer Srbija namjerava prisvojiti komadić albanske obale uz Jadransko more, pa austrijski čuvari nacionalne autonomije u Albaniji zveckaju oružjem te su spremni pokrenuti razornu lavinu svjetskog rata na europske narode. Arnauti, jezgrovita, svježa i čvrsta nacija na Balkanu, imaju, kao i svaki drugi narod na svijetu, nesumnjivo pravo na nacionalnu autonomiju, pravo na državnu neovisnost. Nije samo u interesu Arnauta, već je i za dobrobit mira na Balkanu, za dobrobit kulturnog i ekonomskog razvoja Balkana interes da Arnauti postignu državnu neovisnost ... najgora bi pogreška balkanskih zemalja bila da nakon svojih ratnih uspjeha pogaze živi princip nacionalnog oslobođenja, pokore i raskomadaju te rastrgnu narod sposoban za razvoj, koji bi razdvojen bio nepresušni izvor stalnih nemira na Balkanu, prepreka mirnom razvoju civilizacije.“³⁴¹ No, to istovremeno nije značilo i zauzimanje za austrijske ciljeve protiv Srbije: „drugo je pitanje jesu li austrijski velikaši pozvani da budu čuvari albanske autonomije, a opet je drugo pitanje nije li najgori grijeh ugroziti europski mir i dobrobit europskih naroda. Najgnusnije licemjerje

³³⁹ Vojna na Balkanu. Pisma iz Srbije 1912, 1.

³⁴⁰ Vojna na Balkanu. Pisma iz Srbije 1912, 1.

³⁴¹ Vojna na Balkanu. Vojni hujskači 1912, 1.

je to što se austrijski vladari postavljaju kao zaštitnici nepokolebljivog nacionalnog principa na Balkanu, a kod kuće gaze nacionalna prava i odguruju zahtjeve austrijskih naroda za autonomijom. Nije li ovo nepobitni dokaz da austrijskoj diplomaciji kod njenog revnog zauzimanja za Arnoute nije stalo do nacionalne slobode albanske nacije, nego to čini radi potpunog gospodarskog podčinjavanja Srbije ... Ne slobodna Albanija, nego porobljena Srbija, to je cilj naših ratnih huškača!“³⁴² JSDS, dakle, u tom trenutku ostaje dosljedna antiratnoj retorici. Mir je stranka ispostavljala kao najveću vrijednost, a potom narodnu autonomiju i samostalnost kao podređeni ideal. U tom kontekstu ni ideja jugoslavenske države nije predstavljala iznimku.

Konačni ciljevi JSDS, u odnosu prema pitanju kako bi trebale izgledati države Jugoistočne Europe, unatoč jasnoj hijerarhiji vrijednosti nisu posve jasni. Ipak, iz pisanja njihovih časopisa vidljivo je da se stranka u ono vrijeme zauzima za ideju neke vrste Balkanske (kon)federacije unutar koje bi svaki narod imao pravo na svoju autonomiju. U skladu s tim su u Trstu 17. studenog 1912. organizirali javni skup za mir na kojem je donesena rezolucija sa sljedećim tekstom: „Uvažavajući etničku i gospodarsku situaciju na Balkanskom poluotoku, sudionici skupa u potpunosti se slažemo s rezolucijom koju je usvojila Konferencija balkanske socijalne demokracije u Beogradu u listopadu 1911., kojom se za rješenje balkanskog pitanja poziva na konfederaciju balkanskih naroda na temelju nacionalne autonomije za sve narode na Balkanu. Zbog toga se s punim uvjerenjem pridružuju pozivu austrijske socijaldemokracije koja želi prepustiti Balkan balkanskim narodima.“³⁴³ No, u kontekstu razgraničenja između pojedinih južnoslavenskih naroda slovenski socijaldemokrati često bez ikakvog distanciranja preuzimaju stavove srpskog akademika Jovana Cvijića.³⁴⁴ Tako, primjerice, o pitanju srpskih teritorija i njihovom razgraničenju s bugarskim *Zarja* u studenom 1912. piše: „Etničke skupine na Balkanu su: na sjeverozapadu srpska grupa: Dalmacija, Bosna-Hercegovina, Crna Gora, Srbija i dio Stare Srbije. Na istoku Bugarska s obje strane Balkana i Trakija do Carigrada. Na jugoistoku arnautska grupa. U Makedoniji se pak srpski i bugarski elementi dodiruju i prelaze jedan u drugog. Južni poluotok je grčki. Sve te skupine protkane su tuđinskim elementima. Tu je čista grupa: Srbija, Bosna-Hercegovina, Dalmacija i Crna Gora i zapadna Bugarska.“³⁴⁵ S druge strane o Albancima i njihovom konfliktu sa Srbima piše: „Arnauti su raštrkani po

³⁴² Vojna na Balkanu. Vojni huškači 1912, 1.

³⁴³ Shod proti vojni 1912, 3.

³⁴⁴ Rozman 1988, 517-524.

³⁴⁵ Vojna na Balkanu. Slovenska socialna demokracija in balkanska vojna 1912, 1.

Makedoniji, zauzeli su i poarautili veći dio Stare Srbije. Arnauti dopiru do granice Crne Gore, a Skadarsko jezero je arnautsko s tri strane. ... Osim etničke raznolikosti, postoji i razlika između katoličke, pravoslavne i muhamedanske vjere. Nacionalni je osjećaj izvan gradova uglavnom nedovoljno razvijen. Turčin je prvenstveno muhamedanac, a muhamedanski Srbi i Bugari osjećaju se više Turcima nego Slavenima. ... Kod Arnauta, a i kod velikog dijela Srba i Bugara, prisutna je plemenska svijest, zbog čega se u borbi manifestira i plemensko divljaštvo.“³⁴⁶ Kao rješenje stoga časopis nudi sljedeću opciju: „S geografske i etnografske pozicije može se zaključiti da se problem balkanskih naroda ne može riješiti oružjem, nego je to prije svega kulturni problem. Ako Crnogorci zauzmu Skadar i okolicu, nisu oslobodili Slavene, nego su pokorili Arnaute, a to vrijedi i za Srbiju i za veći dio Stare Srbije. Što se tiče Makedonije, Srbi i Bugari još uvijek nisu suglasni. Balkanskim poluotokom ne može se upravljati teritorijalnim, već samo načelom nacionalne autonomije. To je moguće izvršiti samo putem autonomije općina i to je izrazito političko-kulturološki i težak problem. Stoga je za rješavanje balkanskog problema jedino ispravno stajalište ono za koje se zauzima Balkanska socijaldemokratska konferencija, t. j. da sve balkanske narodnosti trebaju težiti stvaranju federativne republike.“³⁴⁷ Crnu Goru i Dalmaciju JSDS, dakle, pripisuje Srbiji, dok bi se na području Makedonije tek trebalo dogovoriti razgraničenje između Srbije i Bugarske, no pojedinci iz JSDS, poput Henrika Tume, već su tada Makedoncima pripisivali poseban status južnoslavenskog naroda.³⁴⁸

5.2 Odmak od integralnog jugoslavenstva

5.2.1 Slom liberalne ideje velike Jugoslavije

Slovenske su liberale i socijaldemokrate početkom ratnih zbivanja povezivale želje po balkanskoj federaciji koja je trebala nastati nakon poraza Otomanskog imperija, no čini se da su socijaldemokrati, unatoč svojim utopijskim željama o svijetu bez hegemonskih i imperijalnih težnji kako među velikim silama tako i među sukobljenim stranama na Balkanu, ipak bili nešto bliže realnosti u percepciji odnosa između Slavena na Balkanskom poluotoku. Slavljenička se atmosfera u slovenskim liberalnim časopisima počela urušavati čim je vidjelo izašao konkurentski odnos pojedinih članica balkanske koalicije. Najprije su Crnogorci ostali

³⁴⁶ Vojna na Balkanu. Slovenska socialna demokracija in balkanska vojna 1912, 1.

³⁴⁷ Vojna na Balkanu. Slovenska socialna demokracija in balkanska vojna 1912, 1.

³⁴⁸ Rozman 1988, 519-520.

bez Skadra, čiju su obranu nakon dugotrajne opsade napokon slomili u travnju 1913. godine. Od toga su ratnoga plijena morali odustati jer se Habsburška Monarhija već bila počela pripremati za vojnu intervenciju. Srbija je još prije anticipirala moguće komplikacije i maknula svoje snage s teritorija koji su velesile namijenile Albaniji te se usmjerila rješavanju spornih pitanja s Bugarskom. Imala je potporu Rusije da joj se pripoje Bitola i Ohrid,³⁴⁹ a sam je Nikola Pašić (1845.-1926.) nove ambicije, suprotne predratnom dogovoru s Bugarskom, opravdavao kao '*force maior*' budući da Srbija nije dobila sve teritorije, koje su velike sile priključile Albaniji, što bi trebalo značiti da je srpsko-bugarski sporazum ništavan.³⁵⁰ Za to vrijeme srpska se vojska već pripremala za okršaj; u Makedoniji su zatvorene sve bugarske institucije, a brojni su bugarski činovnici i svećenici zatvarani. Takvu je situaciju iskoristila i Rumunjska, koja je vidjela mogućnost za promjenu bugarsko-rumunjske granice. Čini se da ni Sofija na drugoj strani nije ulagala dovoljno napora u pokušaj sprječavanja sukoba, nego je naивно vjerovala da Rusija neće dopustiti kršenje predratnih dogovora, te da bi se Srbija trebala namiriti dodatnim teritorijima na zapadu, dakle u BiH.³⁵¹

U tom je periodu najistaknutiji slovenski liberal, Ivan Hribar, pokušavao preuzeti ulogu posrednika između Bugarske i Srbije, otputovavši najprije u Sofiju i potom u Beograd. Njegovi zapisi otkrivaju da je bugarsku vladu s Ivanom Evstratijevim Gešovom na čelu doživljavao izrazito sklonom slavenskom jedinstvu, nesklonoj ratu sa Srbijom i spremnoj na razgovore, dok ga tadašnji veleposlanik Srbije u Bugarskoj, Miroslav Spalajković, odbio primiti na razgovor.³⁵² Budući da je neoslavensko djelovanje Hribara tada bilo poznato i u Srbiji i s obzirom na činjenicu da je srpska vlada obavijestila Spalajkovića o namjeravanoj Hribarovoј posjeti, te da je on i inače imao pristup najvišim srpskim političarima, odbijenica poslana od strane srbijanskog veleposlanika bila je indikator da se srpska strana u tom trenutku već bila pripremila na vojno rješenje spora s Bugarskom. To se potvrdilo u nastavku Hribarova putovanja na kojem je posjetio Beograd i imao priliku u četiri oka razgovarati s Nikolom Pašićem. Kada je pokušavao uvjeriti srpskog predsjednika vlade da bi se Srbija trebala zadovoljiti prijeratnim dogovorom, jer će ionako Bosna i Hercegovina uskoro doći po njenu vlast, Pašić mu je odgovorio: „Možda tako i bude, kao što ste rekli. No to je još u budućnosti koja nije izvjesna, i to bi nas moglo koštati puno žrtava. Dok ono što sad želimo

³⁴⁹ Diference med Srbijo 1913, 1.

³⁵⁰ Kritičen položaj 1913a, 1; Kritičen položaj 1913b, 2.

³⁵¹ Hribar 1984, 44.

³⁵² Hribar 1984, 48-50.

imati, to je već osvojeno. Shvatiti ćete, dakle, da nam je ono, što već imamo, sigurnije od onoga što bismo tek trebali dobiti.”³⁵³ Unatoč takvoj, izrazito ekspanzivno-nacionalističkoj politici, koja nije previše marila za južnoslavensku uzajamnost, ako se ta uzajamnost našla na putu povećanja srpskog teritorija, Hribar čitavo vrijeme piše o Srbiji kao Pijemotu jugoslavenstva. Štoviše, sa zadovoljstvom konstatira kako je Pašića zamolio da u svojim govorima češće upotrebljava pojam 'jugoslavenstvo' umjesto 'srpstvo', te da mu je srbijanski predsjednik vlade obećao tako napraviti. Hribar si u tom kontekstu pripisuje zasluge za sklopljen mirovni dogovor između Pašića i Gešova koji, međutim, pada u vodu nakon što je potonji podnio ostavku na mjesto predsjednika vlade Bugarske, za što Hribar odgovornim prije svih smatra bugarskog kralja Ferdinanda.³⁵⁴

Grčka je stala na stranu Srbije, čime je pokušala osigurati savez koji će joj pomoći u osvajanju Soluna. Na sve to treba dodati i činjenicu da Bugarska ni s Turskom još nije potpuno završila rat, što ju je stavljalo u bezizlazan položaj. Toga je bila svjesna i Rusija, koja je već prijedlogom kompromisnoga sporazuma u bugarsko-rumunjskom sporu Sofiji dala na znanje da joj neće nuditi zaštitu po svaku cijenu.³⁵⁵ Kad su već bili počeli otvoreni sukobi između Grka i Bugara, *Edinost* je još uvijek pisala samo o 'diferencijama među saveznicima'. Da su te razlike prerasle u oružani sukob objavljeno je tek krajem svibnja 1913. godine.³⁵⁶ O zaoštavanju srpsko-bugarskoga odnosa isti je list pisao najprije objektivno, no ubrzo je bilo moguće primijetiti priklanjanje srpskim stavovima. *Edinost* je osudila bugarska tumačenja prema kojima su Makedonci zapravo dio bugarskoga naroda,³⁵⁷ no još je više nastupala protiv austrijske politike koja je prema slovenskim tršćanskim liberalima poticala 'bratoubilački rat'.³⁵⁸ Zbog premoći nove protubugarske koalicije i činjenice da Bugarska nije na vrijeme angažirala cijeli svoj vojni potencijal³⁵⁹ te kad je već bilo jasno da nema izgleda izaći iz sukoba kao pobjednik, *Edinost* je i izravno optužila Sofiju za eskalaciju rata te nekritički prenosila pisanje srpskih časopisa.³⁶⁰ *Edinost* je, dakle, u tršćanskom kontekstu prenosila slične

³⁵³ Hribar 1984, 52.

³⁵⁴ Hribar 1984, 54-58.

³⁵⁵ Iz kasnijih zapisa Ivana Hribara je doduše moguće iščitati kako je Rusija bila nesklona ratu između Srbije i Bugarske, pa čak i da je na početku bila sklonija Bugarskoj (Hribar 1984, 23-25), no na takav je zapis Hribara vrlo vjerojatno naknadno utjecao ishod balkanskih i Prvog svjetskog rata te ambicija da prikaže Srbiju kako je kao mala država uspjela unatoč nesklonosti velikih sila.

³⁵⁶ Bolgarske izgube pri spopadnih z Grki 1913, 1.

³⁵⁷ Bolgarska in srbska akademija 1913, 2.

³⁵⁸ Balkanska vojna 1913a, 1; Grobokopi Jugoslovanstva 1913, 2.

³⁵⁹ Despot 2012, 173.

³⁶⁰ Splošno prodiranje bolgarske 1913, 1-2; Prve srbske čete 1913, 1-2.

informacije kao primjerice *Riječke novine* u Rijeci³⁶¹ te interpretirala događanja poput većine hrvatskih časopisa pod kontrolom Hrvatsko-srpske koalicije.³⁶²

Nakon drugoga kruga balkanskih ratova euforiju slovenskih liberala zamijenila je frustracija sukobima među južnim Slavenima: „Balkanski će Slaveni progledati tek kada Stara Srbija i Makedonija dođu pod tuđu šaku; ... Tada će braća i susjedi pružiti ruku jedan drugome, no bit će teško razbiti lance, otrgnuti pijavice, i teško ili nemoguće srušiti most koji su Nijemci izgradili preko balkanskih zemalja, preko duša i svetinja balkanskih naroda do Soluna i Orijenta.”³⁶³ Bugarski poraz na kraju ni za liberalne nije bio preveliko iznenađenje, iako je, primjerice, Ivan Hribar na početku vjerovao u bugarsku pobjedu,³⁶⁴ što je naknadno ispravljao u vlastitoj biografiji pišući da je već nakon Kumanovske bitke bio uvjeren u Srbiju kao Pijemot jugoslavenstva.³⁶⁵ *Edinost* je za trpljenje bugarskoga naroda okrivila upravo bugarski politički vrh, a Srbe je hvalila za milost koju su pokazali time što nisu potpuno uništili bugarsku državu: „Jedino moguće pravilno nacionalno stajalište južnoslavenstva jest da je pravo na strani Srbije (...) Valjda ne treba ponavljati da je Srbija učinila sve moguće (...) da spor riješi mirno. No i pored sve jedinstvenosti i širokogrudnosti jugoslavenskoga patriotizma srpskih državnika Srbija nije mogla odvratiti bezglave bugarske državnike od opasna puta na koji su odveli Bugarsku golemom pretencioznošću i za južnoslavenstvo nepravednom sebičnošću. (...) Rat je izazvala Bugarska, vođena izdajničkom mišlju da razbije Srbiju i njezinu državno-nacionalnu neovisnost učini iluzornom te ju tako za sva vremena onesposobi za rješavanje nacionalnoga pitanja.”³⁶⁶ Drukčiji su stav *Slovenski narod*³⁶⁷ i *Edinost* od početka 1913. zauzimali samo glede Rumunjske, koja je „licemjerno iskoristila bugarsku nemoć”.³⁶⁸ Čini se ipak da je neslavenstvo Rumunja zapravo bilo jedini razlog za različit prikaz Rumunja i Srba u slovenskim liberalnim časopisima.

S aspekta slovenskih liberala drugi je krug balkanskih ratova bitno promijenio mogućnost realizacije šire južnoslavenke ideje u obliku neke nove federacije na Balkanu koju su priželjkivali u NNS. Ta su događanja posljedično reducirala pojam 'jugoslavenski narod', iz kojega su isključeni Bugari. Slovenski panslavisti i neoslavisti te zagovornici najširega

³⁶¹ Matijević 2006, 189-215.

³⁶² Despot 2009, 109-135.

³⁶³ Avtonomija Albanije in Makedonije 1912, 1-2.

³⁶⁴ Matković 2016a, 38.

³⁶⁵ Hribar 1984, 10.

³⁶⁶ Druga balkanska vojna 1913, 1; Londonska konferenca 1913, 1.

³⁶⁷ Bolgarsko-romunski spor pred odločtivju 1913, 1.

³⁶⁸ Balkanska vojna 1913b, 11.

južnoslavenskoga koncepta odustali su od svojih ideala, no pritom nisu bili svjesni da se udaljavanjem geopolitičkoga centra priželjkivane južnoslavenske države povećava opasnost od periferizacije zapadnih primorskih krajeva. Upravo u toj činjenici, koja je trebala rezultirati smanjenjem vrijednosti toga područja u očima južnoslavenskih političkih predstavnika, Talijani su – kao primjerice iredentistički spisatelj Ruggero Fauro Timeus – vidjeli svoju priliku: „Do jučer je cilj austrijskih Slavena bio trijalizam koji je implicirao stvaranje slavenskoga kraljevstva u Austriji sastavljenog od Hrvatske, Dalmacije, Bosne, Kranjske i Julijske krajine. Glavni bi grad bio obavezno Trst. To je i izvor njihova angažmana, žele ga slavenizirati. Pored toga jezgra slavenske države trebala bi biti u njegovu zaleđu: bez njega i bez Istre ostala bi odrezana od mora. Ako pak tim zemljama dodamo Srbiju, Staru Srbiju, Sandžak, gravitacijski se centar i zemljopisno i gospodarski pomiče prema jugu. Glavni grad nove Slavije mora postati Beograd, njezine glavne luke Split i Solun. Slavenima Trst više nije potreban.”³⁶⁹ Srpski je uspon dakle uzrokovao upravo ono zbog čega je, primjerice, *Edinost* odbacivala ideje poput užega trijalizma. Interesantna je činjenica da to ovoga puta nije bio slučaj, upravo suprotno. Naime, udruga *Edinost* je izdavala i časopis *Jugoslavija*, koji je promovirao pretežno srpsku ideju jugoslavenstva, a čiji je tisak u svibnju 1914. preseljen u Prag, gdje je postao glasilo Jugoslavenske nacionalne omladine. Ipak, ni među slovenskim liberalima nije postojala potpuna jednoglasnost u vezi s podupiranjem južnoslavenske državne tvorbe sa Srbijom i bez Bugarske. Postoje i primjeri, doduše rijetki, koji pokazuju da su, primjerice, pojedinci u krugu goričke *Soče* sa zakašnjenjem ipak uvidjeli svoj položaj u južnoslavenskom kontekstu. Nešto više od mjesec dana prije Sarajevskoga atentata *Soča* je naime objavila sljedeći komentar političke situacije: „Manifestacije u Italiji pokazuju najnovije tendencije talijanske politike. Ta je politika usmjerena u prvom redu protiv nas, Slovenaca i Hrvata. ... Italija se danas sprema na rat i zauzimanje cijele obale od izvora Soče do Boke kotorske. ... I što je još zanimljivije, pritom računa na podršku Srbije.”³⁷⁰ Pomiješane reakcije slovenskih liberala, posebice onih iz Austrijskoga primorja, odražavaju njihovo lutanje u potrazi za rješenjem u iznimno teškoj situaciji za taj dio slovenskoga narodnoga korpusa. Njihovi politički pokušaji nisu polučili znatniji rezultat prije Prvoga svjetskog rata. Nisu naime uspjeli dobiti veću potporu čak ni među Slovencima, što je posljedično marginaliziralo njihovu ulogu u širem južnoslavenskom kontekstu i na razini Habsburške Monarhije. Ipak,

³⁶⁹ Pirjevec 2007, 56.

³⁷⁰ Italija, Avstrija in Jugoslovani 1914, 1.

možemo zaključiti da su u određenom razdoblju upravo slovenski liberali bili najiskreniji zagovornici integralne južnoslavenske državne ideje i neoslavizma. Istina je da ih je pritom vodio motiv slovenskih (nacionalnih) interesa, no samo su rijetki tada izražavali distinkciju između jugoslavenstva i slovenstva. Posljedično je i razočaranje južnoslavenskom nejedinstvenošću bilo izraženije. Najprije srpsko-hrvatski i potom srpsko-bugarski konflikti uzrokovali su zbunjenost slovenskih liberala, što je uz nedovoljno razumijevanje geopolitičke realnosti utjecalo i na njihovu političku marginalizaciju u širem južnoslavenskom kontekstu te uz vanjske okolnosti doprinijelo i neostvarenju cilja priključenja Primorske i Trsta slovenskoj matici.

5.2.2 Nepromijenjenost katoličko-narodnjačke vizije

Slovenski su katolički narodnjaci bili manje iznenađeni sporom dojučerašnjih balkanskih saveznika. U vrijeme pojačavanja trenja između Srbije i Bugarske, *Slovenec* isprva piše kako će spor vjerojatno ipak razriješiti Rusija, odnosno Car, pritom navodeći sklonost bugarskog predsjednika vlade ruskoj arbitraži.³⁷¹ Bugari se općenito prikazuju uglavnom pozitivno i koja stranu koja je najviše sklona mirnom rješenju,³⁷² što također odražava stajališta Janeza Evangelista Kreka koji je u to vrijeme, prema svjedočenju Šušteršiča nakon Krekove smrti, bio probugarski nastrojen.³⁷³ *Slovenec* u to vrijeme piše, da bi eventualna promjena prijeratnog sporazuma i odricanje Bugarske od dijela Makedonije moglo biti isključivo plod dobre volje Bugarske³⁷⁴ i da Srbija na to nema pravo ni po sporazumu ni prema prirodnom pravu, jer je Makedonija etnografski ipak bugarska.³⁷⁵ Kad je savez između Srbije i Grčke protiv Bugarske već bio neminovan dopisnik iz Londona u *Slovenecu* piše da je kakav potez Srba i Grka daleko nemoralan. Pritom argumentira da su Grci i Srbi napredovali na bojišnici protiv Turaka nakon što su Bugari slomili otpor Turaka na glavnim točkama i da je politika Srbije nerealno megalomanska, što autor potkrepljuje navođenjem srpske literature u kojoj se i slovenska područja označuju kao dio srpske sfere, iako ni tu, kao ni u Makedoniji, nema nikakvih prirodnih prava na teritorij. U tom kontekstu dopisnik smatra da bi Austrija trebala nastupiti kao čimbenik koji će spriječiti srpsko širenje, dok bi Italija trebala spriječiti Grčku.³⁷⁶

³⁷¹ Balkanska zveza in obča ideja 1913, 1-2.

³⁷² Balkanski zapetljaji 1913, 5.

³⁷³ Šušteršič 1996, 104.

³⁷⁴ Mir 1913, 1.

³⁷⁵ Zavezniki – sovražnici 1913, 2.

³⁷⁶ Zavezniki – sovražnici 1913, 2.

Istovremeno, u *Slovenecu* se ipak objavljuju i izvješća njihova beogradskog dopisnika koji je sklon Srbiji, no njegovi dopisi nisu objavljavani na prvim stranicama časopisa. Također se u časopisu prenosi i pisanje ruskih časopisa o mogućnosti autonomne Makedonije, ako sporazum o podjeli ne bi bio moguć.³⁷⁷ Ni toj ideji u *Slovenecu* nisu neskloni, argumentirajući to činjenicom institucionalne nerazvijenosti makedonskog područja u kojem nepostojanje različitih obrazovnih institucija nije dublje ukorijenilo jezične razlike među stanovništvom.³⁷⁸

Nakon početka drugog kruga balkanskih ratova i uključanja Rumunjske na stranu Srbije i Grčke *Slovenec* relativno objektivno donosi izvješća s ratišta, no pritom Rumunjsku ne napada kao primjerice glasila NNS ili JSDS. Odgovornost za to prenosi na Rusiju koju smatra odgovornom za vršenje pritiska na Rumunjsku.³⁷⁹ Potonja je naime prema ruskom geopolitičkom planu trebala odigrati ulogu čimbenika koji će smanjiti bugarski potencijal za formiranje Velike Bugarske i što bi potom trebalo Bugarima onemogućiti položaj središnje slavenske sile u Jugoistočnoj Europi, što bi pak imalo negativan utjecaj na moć Rusije, pogotovo u slučaju partnerstva između Bugarske i Austro-Ugarske. Upravo uključivanje Rumunjske u rat *Slovenec* opisuje kao 'briljantan' potez Rusije koja je time onemogućila austrijsko posredovanje u korist Bugarske protiv Srbije, jer bi to impliciralo gubitak partnerstva s Rumunjskom pa i Grčkom.³⁸⁰ Za bugarski poraz glavno slovensko katoličko-narodnjačko glasilo krivi otegotne okolnosti, pa čak i novinske članke određenih austrijskih dopisnika koji su objavljivali strateške i taktičke planove bugarske vojske.³⁸¹ Za praćenje tijeka Drugog balkanskog rata u *Slovenecu* znakovito je detaljno opisivanje borbenih taktika i strategija te objavljivanje dopisa različitih dopisnika koji su gajili simpatije prema različitim stranama, pa tako časopis unutar istog broja donosi izvješća o zločinima različitih strana na bojišnici.³⁸² No, unatoč opsežnom izvještavanju *Slovenec* rat na Balkanu ipak ne stavlja u prvi plan, kao što je to bilo u glasilima drugih stranaka, prije svega onih NNS. Na prvim stranicama uvijek su mjesto nalazile unutarnje političke teme koje su se odnosile na Slovence i često također Hrvate, pa se tako, primjerice, u cijelosti prenose objave Stjepana Radića iz drugih časopisa.³⁸³ To je implicitno potvrđivalo usmjerenje SLS prema stvaranju pretežno katoličke

³⁷⁷ Prepir za Makedoniju 1913, 2.

³⁷⁸ Zaveznici – sovražnici 1913, 2.

³⁷⁹ Vojska na Balkanu 1913, 4.

³⁸⁰ Iščimo sporazuma z Rusijo 1913, 4.

³⁸¹ Poraz bugarskih armad 1913, 1.

³⁸² Bugarske grozovitosti 1913, 4.

³⁸³ Jugoslovansko vprašanje 1913b, 1; Veliko vprašanje 1913, 1.

južnoslavenske države unutar Habsburške Monarhije. I kada je potvrđen mirovni sporazum između zaraćenih strana, *Slovenec* donosi sljedeće izvješće: „Mir na Balkanu završava mnoge stvari. Naša zemlja sada može ponovno stupiti u bliži kontakt sa susjedom Srbijom, koja će imati i suviše posla s kulturnom asimilacijom makedonskog teritorija da bi se mogla baviti mislima na Bosnu. Solun dobiva gospodara koji će ga uzdignuti u uspješan trgovački grad, Albanija će se urediti prema našim željama, naši interesi su dovoljno zaštićeni, ako se pobrinemo za iskreno prijateljstvo sa svim balkanskim zemljama. To nam je jedina pametna politika nakon odustajanja od vlastitog teritorijalnog širenja na Balkanu.“³⁸⁴ Posebno je pritom bilo zanimljivo stajalište slovenskih katoličkih narodnjaka glede Bugarske: „Bugarska je gotovo uništena.' Ta je tvrdnja uvelike pretjerana. Bugarska je i dalje najveća balkanska sila nakon Rumunjske, a od svih se zemalja Srbija najmanje povećala, čak manje i od Grčke, koja je, primjerice, imala najmanje žrtava. 'Edirne je izgubljen.' Nažalost, ali Bugarska ga je izgubila jer je htjela cijelu Makedoniju za sebe i dio skopskog vilajeta, pa je ispraznila čataldsku liniju vojnika ... Bugarska će razmišljati o revanšu, dobila ona sad centralnu Makedoniju ili ne, glavno je hoće li išta postići. To je njena stvar, ne naša. Ako govorimo sasvim iskreno - a to će svaki bugarofil potvrditi - dati Bugarskoj centralnu Makedoniju ne može imati drugog smisla nego joj dodatno olakšati revanš. S tim argumentom naša diplomacija misli nešto sasvim drugo od onoga što govori. Priznati Bugarskoj Makedoniju do Vardara nije ništa drugo nego ugroziti vezu Srbije sa Solunom, dajući Bugarskoj svu željeznicu. Ako to želi imati, neka to učini sama kad misli da je kucnuo čas, naša stvar to nije. Nama je svejedno da li je veza sa Solunom u rukama Srba i Grka, ili Srba, Grka i Bugara, ali nije svejedno Srbima, Grcima i Bugarima. Neka oni to dogovore međusobno. ... Žao nam je Bugarske. Da je mačem dobila ono što je tražila, nikome to ne bi smetalo. Samo bismo onda žalili Srbiju. No, zbog Makedonije nema potrebe riskirati europski sukob. Naši radnici su gladni kruha, naši seljaci žele svoje sinove natrag, naša industrija vrišti za narudžbama s Balkana, naša unutarnja situacija vrišti za sanacijom. Nije ni čudo da čak i 'Neue Freie Presse' poziva našu diplomaciju da sada mirujemo, zaboga. Ovom pozivu pridružuje se cijelo austrijsko stanovništvo.“³⁸⁵ Unatoč početnim simpatijama za Bugarsku, *Slovenec* očigledno ipak ne žali previše za njenim gubitcima i to ne smatra gubitkom za jugoslavensku ideju koju zastupa SLS. Balkanski ratovi, dakle, potonju nisu skrenuli s kursa koji je bio zacrtan i prije njihova izbijanja.

³⁸⁴ Mirujmo 1913, 1.

³⁸⁵ Mirujmo 1913, 1.

Neovisno o uspješnosti u osiguravanju političkog položaja Slovenaca u Bečkoj skupštini, koji je uvelike nadilazio njihov udio u broju stanovništva u austrijskom dijelu Monarhije, Šušteršičev utjecaj u njegovoj vlastitoj stranci pred sam je početak rata već bio bitno oslabio. Raskol s grupacijom okupljenom oko Janeza Evangelista Kreka kulminirao je u ožujku 1914. kada Šušteršič i formalno gubi vlast u VLS, dok Anton Korošec preuzima vođenje Hrvatsko-slovenskog kluba. No prema van se ipak doimalo da je spor prije svega bio plod osobnih razmirica i konkuriranja za prevlast unutar najjače slovenske političke stranke te da velike razlike u geopolitičkim pogledima između Kreka i Šušteršiča nema. To potvrđuju i naknadni Šušteršičevi zapisi iz 1922. kad je bio već posve izgurao iz slovenskog političkog prostora.³⁸⁶ VLS je naime nastavila s politikom zahtijevanja zajedničke domovine za jedinstveni hrvatsko-slovenski narod u habsburškom okviru, što je potvrdio i sam Krek desetak dana nakon smjene Šušteršiča: „Ja stojim na stajalištu da je za nas Jugoslavene jedino mjesto u austrijskoj državi, svim prevarama koje smo doživjeli unatoč ... Opasnost je ovdje i blizu. Ako pritisne Englez na moru, Francuz s lijeve, Rus s desne i balkanske države s juga, onda je sigurno da će Talijan pokušati ostvariti svoje želje po vladanju na Jadranu. I ako Njemačka i Austrija budu poražene, što će se dogoditi? Njemačka bi još nekako opstala, dok bi Austrija prestala biti velesila. Na jednoj bi strani izgubili naše Primorje, granica između Italije i Austrije pomakla bi se prema sjeveru, na drugoj bi pak strani balkanske države, prije svih Srbija, uzele Bosnu i Hercegovinu. I u tom sam slučaju siguran kako bi nas i Mađari napustili samo da bi spasili sebe, da bi dobili Rijeku i uništili Hrvatsku. Misao da bi Srbija dobila jednom naše zemlje je neosnovana, jer im to nikad ne bi dozvolila Italija koja Primorje želi imati za sebe. Slovenci i Hrvati bili bi uništeni, a Austrija potpuno razbijena. ... Zato mirnog srca mogu reći da je i u korist Nijemca da podupre savez između Slovenaca i Hrvata. Tu nismo u pitanju samo mi, nego i Nijemci, ne ide samo za nas, nego i za Njemačku. ... u unutarnjoj politici treba napraviti reda, prije svega treba dati Slovincima i Hrvatima ono što im pripada, a to je zajednička domovina.“³⁸⁷ Takav je stav Krek u javnosti ponovio nekoliko puta prije sarajevskog atentata i početka Prvoga svjetskog rata, no nije se bitno promijenio ni nakon toga: „Riješite jugoslavensko pitanje tako da katoličke Hrvate i Slovence stavite zajedno unutar austrijskoga carstva i tada će zemlja biti toliko jaka da ćete uvijek imati slobodne morske putove.“³⁸⁸ Srbija, dakle, nije bila u planovima slovenskih katoličkih narodnjaka u

³⁸⁶ Šušteršič 1996, 155-156.

³⁸⁷ Jugoslovanstvo in delavstvo 1914, 1.

³⁸⁸ Jugoslovanski odgovor 1914, 1-2.

zajedničkoj državi sa Slovincima i Hrvatima, dok se Habsburška Monarhija ipak percipirala kao državni konstrukt koji štiti Slovence i Hrvate od Italije. Pogledavanje prema Srbiji, bez da bi se to najprije uskladilo s interesima Austrije, u takvom bi odnosu snaga značilo odbacivanje habsburškoga štita. Ne čudi stoga što su *Slovenec* i *Zora*, glasilo katoličko-narodnjačke mladeži i akademskih starješina, negativno kritički su gledali na formiranje jugoslavenskog nacionalističkog društva *Jugoslavija* kojeg su u Pragu formirali srpsko akademsko društvo *Šumadija*, hrvatsko društvo *Hrvat* te dva slovenska, *Adrija* i *Ilirija*. *Zora* je u svom 8. broju 1914. prenijela cijeli proglas novoformirane jugoslavenske nacionalističke omladine i pritom konstatirala kako je borba njihovog društva *Dan* (koje je *Zoru* izdavalo) za jugoslavenske ideale starija nego je kod nacionalista sama ideja jugoslovenstva, no da su te dvije ideje istoga imena ne samo potpuno različite, nego i direktno suprotstavljene.³⁸⁹ Naznake eventualnog propuštanja Srbije u slovensku viziju jugoslovenstva, koje su se kod katoličkih narodnjaka nakratko pojavile tijekom balkanskih ratova, bile su, dakle, tek naznaka da bi VLS prihvatila i tu realnost do koje bi doveo splet međunarodnih okolnosti, no i takva bi se država temeljila na katoličkom vodstvu te, dakako, prihvatanju vladavine Habsburgovaca. Kako to u onom trenutku ipak nije bilo izgledno, glasila SLS su ispostavljala nužnost uspostavljanja dobrih međudržavnih odnosa, a u periodu nakon balkanskih ratova pisala su i o činjeničnom poboljšanju odnosa Srbije i Austro-Ugarske. Tako se, primjerice, odmah u kolovozu 1913. ponovo dozvolio rad srpskih društava u Bosni i Hercegovini pod njihovim narodnim zastavama.³⁹⁰ Taj je trend ipak naglo bio prekinut sarajevskim atentatom na Franju Ferdinanda.

5.2.3 Realna kritika i utopijske ideje socijaldemokrata

Drugi balkanski rat, odnosno već vrijeme pregovora neposredno prije njega označilo je pomak u politici slovenskih socijaldemokrata. Naime, nesporno je bilo njihovo zagovaranje neovisne Albanije tijekom prvog kruga ratovanja. U tim su trenutcima članci *Zarje* ponekad i vrlo oštro nastupali kontra srpskoj politici. No, kada se ispostavilo da će dio velikih sila spriječiti Srbiju pri njenom napredovanju do Jadranskog mora preko albanskog teritorija, JSDS je ipak dala prednost načelu nemiješanja u balkanske ratove od strane Habsburške Monarhije i u tom je kontekstu ponekad čak omalovažavala Albance te njihovo nacionalno pravo:

³⁸⁹ Jugoslovanski nacionalizam 1913/1914, 222.

³⁹⁰ Reaktiviranje srpskih društva u Bosni in Hercegovini 1913, 5.

„Velika, srednja, mala Albanija - što nas briga kakva bi trebala biti i koja? Skadar, Prizren, Janina - što nas briga za te gradove za koje većina Austrijanaca niti ne zna da postoje? Naši momci i naši ljudi vrijede više od svih ovih gnijezda i od cijele Albanije, koja do sada nije podastrla ni najmanji dokaz da uopće ima ikakvu sposobnost živjeti. Čak ni pobjednički balkanski narodi neće postići sve ono za čim su čeznuli i zadovoljiti će se užim granicama nego što ih je njihova mašta zacrtala. Koji su nas bogovi ovlastili da stvorimo državu za Albance, kakvu ni sami ne zahtijevamo, i da proljevamo krv svojih naroda za albanske granice? Tko nas je ovlastio da svojim vojnim korpusom protežiramo Albance, ako nismo znali zadovoljiti ni vlastite narode? Ako grof Berchtold nije sposoban sačuvati mir, onda bi bilo najbolje da si priušti mirovinu i najgorljivije traži da ga ostave doma na njegovu lijepom imanju. Austrijski narodi imaju dosta briga kod kuće; Albanija je za nas Hekuba, a za oholost arnautskih begova nemamo ni vremena, ni novca, ni krvi.“³⁹¹ *Zarja* je, dakle, u sukobu kritike austrijske politike i teritorijalnih pretenzija Srbije ostala dosljedna prvoj, a drugu donekle zatomila nauštrb albanske samostalnosti na cjelovitom albanskom etničkom području.

Do kraja razdoblja primirja i pregovora između prvog i drugog kruga balkanskih ratova kritika bečke politike od strane JSDS slijedi tezu da bi Austro-Ugarska trebala tražiti partnere na cijelom Balkanu, jer je to bilo od gospodarske važnosti za državu. Pritom je prema *Zarji* za iskreno partnerstvo bilo potrebno nemiješanje u sukobe na među balkanskim narodima. No, također i sama JSDS u *Zarji* priznaje da Austrija nije ključan faktor mira, nego su to među velikim silama prije svega Njemačka i Engleska, a puno ovisi i o samim balkanskim narodima: „Sve je jača svađa među balkanskim saveznicima oko podjele plijena; imovinski bijes divlja i prijeti novim prelijevanjem krvi. Postrojbe, koje su jučer zajedno marširale kao bratske u borbi protiv zajedničkog neprijatelja, sada bruse svoje oružje da bi ga na kraju upotrijebile jedne protiv drugih. Balkanski savez, jedva rođen, već puca i dolaze trenuci kada se novi balkanski rat čini neizbježnim. Da to ovisi samo o volji, krv bi se sigurno opet prolila na Vardaru. Ne, balkansko pitanje još nije riješeno! I neće biti riješeno čak i ako uspijemo sačuvati savezništvo i spriječimo krvavi rat između Srbije i Bugarske. ... 'Balkan balkanskim narodima.' To je zvučalo tako moderno, tako slobodoumno, gotovo revolucionarno, kao da ne dolazi iz europskih kabineta i njihovog ledenog žandarskog konzervativizma, nego odnekud iz stvarnog života. No, ipak su usta europske diplomacije izgovorila tako lijepu i za njih neobičnu riječ da je to bilo gotovo nevjerovatno. No budući da

³⁹¹ Mars pleše kankan 1913, 1.

su usta poznata, jasno je i da je riječ izgovorena po starom diplomatskom pravilu, a to je da bi se prikrila prava misao. Danas to postaje očigledno i lakovjernim ljudima. Diplomatski izraz 'Balkan balkanskim narodima' znači na jezik koji razumiju obični ljudi: neturski Balkan pod zaštitom kapitalističkih europskih velesila.³⁹² U tom okviru slovenski socijaldemokrati prepoznaju širu situaciju u Europi u kojoj je postojao sukob između dviju trojke: „dvije velike kapitalističko-militarističke skupine uspostavljene da čuvaju europsku ravnotežu na službenom jeziku, a u stvarnosti se bore za različite kapitalističke interese. U središtu najvećih europskih proturječnosti je konkurencija njemačke industrije i trgovine s engleskom industrijom i trgovinom. Oko Njemačke se, dakle, grupira jedna, a oko Engleske druga grupa. Sva ljubomora između Francuske i Njemačke, između Austrije i Rusije od sekundarnog su značaja u usporedbi s trgovinskim natjecanjem Engleske i Njemačke. Strah je uzrokom obiju skupina, strah koči njihov krvavi sukob i štiti njihov opstanak. Postojanje trojstva s jedne strane i uzajamnog trojstva s druge strane ometa jednostrano ostvarivanje interesa jedne ili druge kapitalističke zemlje na Balkanu. Na mjesto nekog individualnog imperijalizma dolazi 'europski koncert'. Dogovorene velesile igraju ulogu čuvara na Balkanu.“³⁹³

Socijaldemokratska je *Zarja* nakon izbijanja drugog vala ratnih sukoba u 1913. još jednom ponovila kako je bila u pravu kada je, unatoč kvalifikacijama u drugim slovenskim (prije svega liberalnim) časopisima da socijaldemokrati drže antislavenske, odnosno proturske prodike, naglašavala da se i prvi balkanski rat vodio za hegemonске i imperijalne interese vladajućih elita Srbije, Bugarske, Grčke i Crne Gore, dok su se oslobađanjem balkanskih naroda i idejom balkanskog saveza služili samo kao paravanom: „Za dinastije je pobjeda nad Turskom bila tek prva faza do njihovih ciljeva. Petru i Ferdinandu (...) balkanski je savez bio samo sredstvo za prvo povećanje svoje moći; kada je teritorij koji joj se mogao oduzeti bio otrgnut Turskoj, ideja saveza postala je prepreka okrunjenim špekulantima. Ferdinand želi biti car Velike Bugarske (...), Petar želi veću moć pa samim tim i Veliku Srbiju, a Konstantin sa svojom 'čistom helenskom krvlju' u germanskim žilama osjeća istu živu potrebu Velike Grčke. Svaki bi od tih simpatičnih avanturista rado bio car cijelog Balkana.“³⁹⁴ *Zarja* stoga rješenje za dugotrajan mir vidi u Balkanskom savezu: „Za slobodu balkanskih naroda ne bi nigdje bilo više prostora, nego u tijesnom balkanskom savezu, u kojem bi granica između Srbije i Bugarske značila isto koliko i granica između Hrvatske i Slavonije ili između

³⁹² Novi Balkan 1913, 1.

³⁹³ Novi Balkan 1913, 1.

³⁹⁴ Nova vojna na Balkan 1913, 1.

Dolenjske i Notranjske. Nigdje ne bi bilo toliko jamstva za neovisnost balkanskih naroda kao u Balkanskom savezu, koji bi bio prava velesila. No, u takvom bi savezu bili Ferdinandi i Petri i Konstantini samo dekoracija bez posebnog značaja. I zbog gramzljivosti ove uvezene gospode balkanski narodi moraju se još jednom poklati i uništavati.“³⁹⁵

Ulogu Rumunjske u ratu, kao i većina slovenskih časopisa, uredništvo *Zarje* karakteriziralo je kao nemoralnu, no jednako je tako oštro napadalo i druge sudionike rata: „Kako god završio Drugi balkanski rat, koliko god izgubila Bugarska, dobila Srbija, špekulativna Grčka i razbojnička Rumunjska, što god da je temelj konačnog mira – sigurno je jedno, i bilo je i prije ovog neumoljivog, barbarskog, krajnje zločinačkog rata: balkanski će narodi time biti oslabljeni ne za nekoliko godina, već za čitave generacije. Čak ni velik narod ne može nadomjestiti toliku prolivenu krv i tisuće ubijenih ljudi u tako kratkom periodu. Srbi i Bugari morali bi uzgajati ljude na drveću da bi se ponovno pojavilo onoliko života koliko su ga progutali grobovi u ovom kratkom vremenu strašnog, beskrupuloznog rata.“³⁹⁶ Istovremeno je, kao i liberalne slovenske novine, glasilo JSDS nastavilo s kritikom austrijske politike koja se nije znala putem uloge mirovnog medijatora između zaraćenih balkanskih naroda nametnuti kao njihov dugoročni ekonomski partner. No, za razliku od NNS, JSDS unatoč jugoslavenskom nazivu stranke ne štedi kritiku na račun takozvane 'borbe za slavenske narode' koja je uzrokovala rat: „U vojnim krugovima broj mrtvih i ranjenih s obje strane procjenjuje se na pedeset tisuća. Barabe koje brane ovaj triput prokleti rat i podržavaju beskrupulozne šovinističke huškače (...) to leglo blebeće u ime nekakvog slavenstva. Hoće li svojim slavenskim blebetanjem nadomjestiti na tisuće i tisuće pobijene braće. ... Rat za dobrobit naroda, zar ne? A žene? Djeca?!“³⁹⁷

I nakon trenutnog razrješenja spora, odnosno nakon potpisa mirovnog sporazuma, *Zarja* nije prestajala s kritikama ratnih politika. Znajući da mirovni sporazumi ne mogu biti dugoročni, ako je jedna od strana, ovog puta Bugarska, prisiljena na sporazum pod uvjetima koje diktiraju ratni pobjednici: „Isprpljene vojske, ispražnjene državne blagajne i kolera - to su faktori koji su sklopili mir u Bukureštu. Ugovor, koji su potpisali kako bi prikrili potpunu nesposobnost da nastave rat, već u prvim riječima počinje s velikom lažju koja je karakteristična za sav taj 'mir'. Prijateljstvo će odsada vladati između kralja Bugara i kraljeva Srbije, Grčke i Crne Gore - tako stoji u ugovoru. Otkud to prijateljstvo koje nije kumovalo

³⁹⁵ Nova vojna na Balkan 1913, 1.

³⁹⁶ Avstrija in novi Balkan 1913, 1.

³⁹⁷ Petdesettisoč žrtev 1913, 3.

sklapanju mira? Očajničkom gestom u stanju potpune napuštenosti Bugari su potpisali ovaj ugovor, a s trijumfalnim ponosom Srbi i Grci. Kako bi se to prijateljstvo trebalo roditi, kad je na jednoj strani gorka svijest o porazu, a s druge strane preuzetni osjećaj pobjede?“³⁹⁸ Bukureški je ugovor za njih značio primirje i pripreme za novi pokolj. To je samo bilo vrijeme za odmor vojski: „kadrove treba osposobiti jer su opustošeni smrću i bolnicom; potrebno je napuniti državnu blagajnu rasipnim kreditima i lihvarskim porezima. Kad odrastu djeca koja se sada igraju vojnika s drvenim mačevima, kad par žetvi utoli najgoru glad, kad će egzekutor opet moći nešto oduzeti ljudima, kad se opet popravi i zamijeni pokvareno oružje za ubojstva, onda će se opet oglasiti topovi na balkanskim ravnicama, a balkanske će vode opet biti umrljane krvlju. To znači 'mir' postignut u Bukureštu. Zašto je ovo farsa, a ne mir. To je ugovor sklopljen pod pritiskom viših, nepobjedivih sila; to nije mir koji bi uredio balkansku situaciju prema potrebama balkanskih naroda, nije mir koji bi bio sklopljen u svrhu održivosti. U Bukureštu su podijelili teritorij. Učinili su ono na što su upozoravali balkanski socijalisti. Zbog podjele teritorija izbio je prvi rat s Turskom; bivši saveznici poklali su se zbog podjele; zbog podjele će prije ili kasnije opet tjerati ljude u klaonicu.“³⁹⁹ Slovenski socijaldemokrati, dakle, nisu bili zadovoljni mirom, ako isti nije bio sklopljen u uvjetima ravnopravnosti, koja bi omogućila trajno rješenje. Ostali su na stajalištu da je balkansko pitanje granica potrebno riješiti mirnim putem prema formiranju balkanske (kon)federacije. Sama ideja doduše nikad nije bila detaljno obrazložena, primjerice, bi li ista uključivala zasebne republike u široj konfederaciji ili bi to trebala biti jedna država federativnog tipa, te bi li to rješenje uključivalo i teritorijalni diskontinuitet pojedinih država, odnosno federalnih jedinica. Činjenica je također da u stvarnosti takva ideja nije ni bila razmatrana kod relevantnih aktera, tako da ni sami članovi JSDS bar u dogledno vrijeme nisu vjerovali u mogućnost njene realizacije.

³⁹⁸ Mir, ki ni mir 1913, 1.

³⁹⁹ Mir, ki ni mir 1913, 1.

6 Odnos prema jugoslavenskoj ideji početkom Prvog svjetskog rata

6.1 Reakcije na početku rata

6.1.1 Dokazivanje lojalnosti i distinkcija jugoslavenskih ideologija

Čin atentata na Franju Ferdinanda naišao je na osudu praktički cijelog slovenskog političkog spektra, no slovenske su se stranke ipak bitno razlikovale glede mjera koje bi država trebala poduzeti. Kranjski je zemaljski sabor na inicijativu slovenskih katoličkih narodnjaka, koji su činili većinu u tom zastupničkom tijelu, 1. srpnja 1914. izrijekom oštro osudio atentat i velikosrpsku propagandu, dok je Ivan Šušteršič od povjerenika SLS zahtijevao izvještavanje o svim pojavama velikosrpstva, zapravo o svim antidržavnim i antidinastijskim izjavama. Štoviše, Šušteršič je javno pozvao i na vojni odgovor Srbiji,⁴⁰⁰ a pritom ni glavno katoličko-narodnjačko glasilo, *Slovenec*, nije iznosilo drugačije stavove. Uredništvo časopisa nije pokazivalo ni najmanju sumnju u motive atentata: „Žalujemo prije svega Slovenci i Hrvati koje je (Franjo Ferdinand) volio, poštovao našu važnost za državu i našu odanost koja je najsnažnija podrška vevlasti Monarhije. ... sin srpskog naroda uništio je život najvećeg prijatelja austrijskih Jugoslavena. Bila je to crna mržnja koja je pogodila Franju Ferdinanda. Mržnja prema Austriji koja se isprijecila na putu velikosrpskim krivotvoriteljima; mržnja protiv onoga koji je htio konsolidirati Austriju i prije svega u njoj urediti jugoslavensko pitanje podržavajući hrvatske i slovenske elemente koji ne vole Veliku Srbiju, nego u interesu svog nacionalnog postojanja i svog kulturnog napretka žele veliku Austriju, u kojoj bi svi Hrvati i Slovenci trebali biti ujedinjeni kao čvrsta međa između Zapada i Istoka.“⁴⁰¹ Iz vizure *Slovenca* kako uzrok atentata tako i izvor budućih prijetnji bila je velikosrpska ideologija koja: „... nastoji stvoriti veliku srpsku državu na ruševinama Austrije, pregovarajući s Mađarima, Talijanima i Rumunjima. Pritom bi Hrvati i Slovenci bili dijelom žrtvovani svojim najgorim neprijateljima, Nijemcima, Talijanima i Mađarima, a dijelom bi završili pod jarmom netolerantnih, liberalnih i ujedno bizantskih Srba. Za nas Slovence sasvim je sigurno da bismo bili podijeljeni među najveće nacionalne neprijatelje. To za katoličke Jugoslavene ne bi bilo 'nacionalno oslobođenje', nego nacionalno ropstvo i smrt. Dijelili bismo sudbinu Bugara u Makedoniji, Grčkoj i Rumunjskoj, koje je Srbija nemilosrdno prodala tradicionalnim

⁴⁰⁰ Pleterski 1998, 315.

⁴⁰¹ Ob rakvah 1914, 1.

protivnicima slavenstva.“⁴⁰² Može se zaključiti kako uredništvo pravi distinkciju između dva bitno različita jugoslavenstva. Prvo je bilo ono s perspektive katoličkih Slovenaca i Hrvata koji su prema Šušteršiču i *Slovencu* u to vrijeme ustrajali na hrvatsko-slovenskoj jedinici unutar Austrije, što je zapravo bio stari trijalistički cilj prema kojem bi južnoslavenska područja, okupljena na temelju hrvatskog državnog prava i sa središtem u Zagrebu, pored austrijske i ugarske jedinice predstavljala treći političko-pravni element Habsburške Monarhije. Drugo je bilo takozvano 'neiskreno jugoslavenstvo' koje želi nametnuti velikosrpski državni koncept: „Kako Hrvati i Slovenci ne bi primijetili što ih čeka, ako se osnuje Velika Srbija, propaganda je, naravno iz Beograda, u austrijsko jugoslavenske zemlje ubacivala zapanjujuće i varljive fraze o 'jugoslavenskom nacionalnom kulturnom jedinstvu'. Pod tom krinkom provodi se propaganda u imperijalističke svrhe Kraljevine Srbije na štetu Austrije, hrvatske državne misli i nacionalne samostalnosti Slovenaca. Posebno je u te mreže upala mladež ... Vjerovala je u tobožnju misiju Srbije da ujedini sve Jugoslavene u sebi, da ih sve oslobodi i stvori jedinstvenu 'jugoslavensku naciju'. Tako je šovinistički srpski imperijalizam zaslijepio mnoge mlade ljude. ... Gnjusni sarajevski zločin treba otrijezniti one koje su bili zavedeni. ... Tko je među njima slijedio ove ideje u dobroj namjeri, iz neznanja, iz maglovitog idealizma, sada ima priliku promisliti kamo velikosrpska misao zapravo cilja, što želi, koje su joj stvarne namjere. Želi pogoditi Habsburgovce (...) nas Hrvate i Slovence, koji kao samostalna i kulturna, napredna i ujedinjena nacija možemo postojati samo u Austrijskoj Monarhiji. ... Svi domoljubni elementi dužni su učiniti sve da austrijsku katoličku misao u našem i hrvatskom narodu, u kojem je ona tako duboko ukorijenjena, uzdignu do takve snage i svijesti da velikosrpsko imperijalističko mišljenje, ma gdje ono bilo, bude potpuno uništeno i ugušeno. To hitno zahtijeva naš vitalni nacionalni interes. Želimo postojati kao nacija, što možemo samo u ovoj monarhiji, želimo sačuvati našu kršćansku kulturu i civilizaciju kojoj prijete bizantska Srbija, ne želimo imati ništa s anarhističkim srpskim liberalizmom, koje ima svog saveznika u slavenskom liberalizmu.“⁴⁰³ Slovenci su katolički narodnjaci, dakle, velikosrpsku ideologiju postavljali u kontekst liberalizma koji je male narode prisiljavao na asimilaciju i posljedično njihovo nestajanje. Uz identifikaciju glavnog vanjskog neprijatelja *Slovenec* je jasno naglasio i koja je politička opcija prema SLS glavni unutarnji suparnik – slavenski, odnosno slovenski

⁴⁰² Naš sovražnik 1914, 1.

⁴⁰³ Naš sovražnik 1914, 1.

liberali. U tom su se okviru pojavljivali i pozivi na uništenje velikosrpske državne ideje, čak i pozivi na ratnu osvetu te kaznene mjere koje je prema Srbiji trebala poduzeti Austro-Ugarska.

Pozive na kažnjavanje Srbije ipak treba staviti u kontekst vremena. Naime, austrijski su velikonjemački političari nakon atentata u svojim časopisima *Slovenec* preko njihova slavenstva povezali sa Srbima te time i trijalistička nastojanja gurali u kontekst antidržavne politike. *Slovenec* o tom piše: „Ne možemo tolerirati da naši nacionalni neprijatelji zlorabe čin srpske ruke, ocrnjuju lojalni hrvatski i slovenski narod kako bi autoritativne krugove usmjerili u protuslavenski kurs u našim zemljama uopće, da bi ubrzali germanizaciju i suzbili naše pravedne nacionalne zahtjeve. Stoga se sav katolički slovenski i hrvatski narod mora svom snagom odlučiti na uništenje velikosrpske imperijalističke ideje koja temelji na strašnom sarajevskom događaju te se širi putem plaćenih emisara. ... Moramo dostojanstveno osvetiti smrt našeg najvećeg prijatelja neumornim i neustrašivim radom za njegove vjerske i domoljubne ideale. Naš je neprijatelj velikosrpska imperijalistička misao – ona mora biti ugušena.“⁴⁰⁴ Jednim su dijelom pozivi na kažnjavanje Srbije i gušenje velikosrpstva, dakle, predstavljali upravo pokušaje skidanja stigme nelojalnih Austrijanaca sa slovenskog naroda, pa se najžešća antisrpska retorika upotrebljavala upravo u onim člancima koji su pozivali na trijalističku reformu Habsburške Monarhije.

Frustrirani pisanjem pojedinih njemačkih časopisa, koji su nakon atentata u isti koš stavljali sve južne Slavene, *Slovenec* izričito navodi da se upravo SLS čitavo vrijeme zauzimala za stvaranje hrvatsko-slovenske jedinice koja bi imala obrambenu funkciju pred ekspanzivnim velikosrpstvom te da su upravo Slovenci i Hrvati najlojalniji branitelji austrijske države.⁴⁰⁵ Te je teze na velikom skupu SLS, 5. srpnja 1914., ponovio i Šušteršič, koji se u međuvremenu i osobno našao na udaru pojedinih njemačkih glasila da je prikriveni igrač velikosrpske politike:⁴⁰⁶ „Tko vjeruje da je Pilat nevin za Kristovu smrt, tko vjeruje u to, neka vjeruje i da je srpska vlada, vlada ubojica, vlada beskrupuloznih ubojica koji su na brutalan način ubili i zaklali vlastitog kralja, neka vjeruje da je ta vlada nevinna! Bombe su urotnici dobili u Beogradu. Bombe koje su bacili iz vojnog su arsenala u Kragujevcu. Možda se u Srbiji prodaju bombe kao kod nas krumpir i mrkva? ... Dragi moji, bombe i revolveri, čak i novac je u Beogradu dan ovim mladićima koji su počinili zločin. Tamo se kuhala ta zločinačka zavjera, jer su se bojali da će, ako Franjo Ferdinand postane Car, to biti kraj velikosrpskoj propagandi

⁴⁰⁴ Naš sovražnik 1914, 1.

⁴⁰⁵ Kaj pa zdaj? 1914, 1.

⁴⁰⁶ Pleterski 1971, 24.

i svatko tko ima bilo kakve sumnje neka pogleda ovo bezobrazno pisanje srpskih novina ... Ako list piše da mučenici nisu nadvojvoda Franjo Ferdinand i Sofija, već da je ubojica mučenik, to je vjerojatno dovoljno. I srpska vlast to tolerira! Tim povodom srpski listovi još uvijek ismijavaju Austriju, govoreći da je klimava. Neka radije pogledaju trulež vlastite zemlje koja smrdi po cijeloj Europi. Mi Austrijanci imamo hvala Bogu Cara milošću Božjom, a Srbi imaju svoga kralja milošću ubojica. ... a kad nas Car pozove da se obračunamo sa zločincima koji su izazvali sarajevsku katastrofu, onda će ova tzv. 'braća Srbi' podsjećati na one janjičare koji su svojedobno klali svoju braću (...) onda će ta 'braća' osjetiti našu šaku, onda će teška šaka slovenskog vojnika, slovenskih momaka razdrobiti krhotine onog Srbina u kojem živi pohlepna megalomanija“⁴⁰⁷ Ljubljanski biskup Jeglič ocijenio je taj govor Šušteršiča ostrim, no pravednim⁴⁰⁸ i pritom u svoje memoare zapisuje: „Nadam se da će centralna vlada uvidjeti kako je svojim nasilnim postupanjem protiv Slavena općenito, a posebice protiv Hrvata, podupirala srbofilstvo. Neka također uvidi da jugoslavenski elementi nisu pouzdani, dostojni povjerenja smo samo mi, katolici, koji se Boga bojimo i stoga svoju domovinu ljubimo.“⁴⁰⁹

Ništa manje jasno glede atentata i distinkcije jugoslavenstva nije bilo ni uredništvo katoličkog lista *Zora*: „Prokleta ruka ludog razbojnika usmrtila je u ime srpstva najplemenitijeg prijatelja Jugoslavena, usmrtila je i njegovu ženu, plemenitu slavensku krv, najljepši biser u kruni naše vladarske dinastije, koju su srca svih austrijskih Slavena uzbuđeno grlila u najiskrenijoj ljubavi. Uzalud ovih dana tražimo srpsko viteštvo, ni traga ljutnje i bijesa prema izopćeniku koji je svojoj izopačenoj strasti žrtvovao visoku ženu koja je živjela samo uz svoje ognjište. Samo Slovenci i Hrvati tuguju nad grobovima svojih nada i liju suze nad lijesom kojim je prekriven naš nesretni kralj, naša nesretna kraljica. Boginja osвете, dira dea, okrutno će progoniti one koji su svojom zlom rukom posegnuli u krv, sve dok se zlokobni čin ne osveti... Sigurno je, međutim, da je mladi atentator bio prožet srodnim idejama i oruđem onih čimbenika koji moralno i materijalno podupiru i propagiraju novi jugoslavenski nacionalistički pokret. Možda će sada Slovenci i Hrvati progledati i pustiti trećeg 'brata' da ode svojim putem mimo praga naše kuće.“⁴¹⁰ Odbacivanje Srba iz slovensko-hrvatskog jugoslavenskog koncepta prema slovenskim je katoličkim narodnjacima neskriveno imalo i dublje ideološke korijene. U tom je pogledu i kritika jugoslavenskog nacionalizma, koji se

⁴⁰⁷ Pod staro slovensko zastavo 1914, 1-2.

⁴⁰⁸ Jeglič 2015 (6. 7. 1914.), 592.

⁴⁰⁹ Jeglič 2015 (5. 8. 1914.), 594.

⁴¹⁰ Jugoslovansko gibanje 1913/1914, 258.

propagirao upravo putem srbofilnih liberalnih slovenskih časopisa, temeljila na načelno jednakoj argumentaciji kao i kritika prevladavanja liberalnog nacionalizma u Habsburškoj Monarhiji. No, dok su se u slučaju realizacije potonjeg u SLS bojali izlaganju slovenskog pučanstva procesima germanizacije, jugoslavenski je nacionalizam imao za posljedicu pravoslavnu asimilaciju dijela Slovenaca i Hrvata, dok bi se drugi prepustio Talijanima i/ili Nijemcima: „Ovaj novi nacionalizam ne samo da nije ravnodušan, nego da je skroz na skroz liberalan ... neprijateljski nastrojen prema svakoj pozitivnoj religiji. Za njega je katolicizam predrasuda. Možda će se Srbi složiti da je pravoslavlje predrasuda, ali od Slovenaca i Hrvata, ako Bog da, neće to doživjeti. Da bi se među Slovence pod novom krinkom uvodio stari liberalizam, protiv njega protestiramo i od toga ćemo se braniti. ... Što znači 'suverenost naroda u državi'? Ako ovaj pokret zahtijeva suverenitet jugoslavenstva u monarhiji, onda je ta misao izražena u ovom obliku apsurdna. U jednoj državi samo jedan narod može biti suveren, ne i više njih. ... Možemo u dno duše biti uvjereni da će nas, Slovence, službena Rusija prodati za Dardanele, a službena će Srbija napraviti isto za zdjelu leće na istočnoj obali Jadrana. Nemamo prijatelja izvan Monarhije. Bez iluzija! ... I oni koji trezveno misle uvjereni su da je opstanak Slovenaca zajamčen samo pod habsburškim orlom. Naše vlastito postojanje za nas je svetije od osobnih i imperijalističkih interesa bilo kojeg prijatelja, pa neka to bude i bude brat. Pokret koji bi želio naš napredak, ali bi potkopao temelje našeg postojanja, bio bi u jedru kontradiktoran i vrijedan smrti. Kakav bi trebao biti naš stav o jugoslavenskom nacionalizmu? Iz navedenog proizlazi da ga potpuno i bezuvjetno odbijamo. Imamo i druge razloge. Čak i kada bi nacionalisti bili potpuno ravnodušni prema vjeri, mi ih ne bi mogli slijediti. ... Nema programa bez kulturnih načela. Katolicizam nama daje najviša kulturna načela, a to nacionalisti odbacuju. Ergo! Postoji jaz između katoličkih i liberalnih kulturnih težnji koji se ne može premostiti nijednom lijepom frazom.“⁴¹¹ Kao alternativu srpskom jugoslavenskom nacionalizmu Zora pored trijalističke vizije postavlja i šire povezivanje katoličkih Slavena u Monarhiji: „Možemo se ponositi svojom tradicijom, svojom organizacijom, koja uključuje ne samo južnu nego i sjevernu braću; još tješnje se povežimo s drugovima Hrvatima, još tješnji neka budu kontakti s Česima i Poljacima. ... Temeljitim teorijskim i praktičnim radom utemeljenim na našim načelima katolički Slovenci i Hrvati riješit ćemo austrijski jugoslavenski problem. Na međunarodnom planu, masonerija, koja

⁴¹¹ Jugoslovansko gibanje 1913/1914, 259-260.

služi interesima židovstva i kulturi bombi te razbojnika, neće vladati u našem vilajetu, pa čak i ako masoneriji služi naš brat po krvi.“⁴¹²

Njemački su pritisak nakon 28. lipnja 1914. najjače osjetili koruški Slovenci. Atentat je i za njih predstavljao pucanj u nadu da bi se u Koroškoj ipak moglo prići bliže realizaciji ideje razgraničenja između njemačkog i slovenskog područja što bi umanjilo njemačke pritiske koje je u toj zemlji već prije iskušavalo slovensko stanovništvo. Ne čudi stoga pisanje slovenskog katoličkog časopisa *Mir* koji konstatira: „Posebice mi Slovenci i Hrvati imamo specifičan razlog za tugovanje nad otvorenim grobom pokojnog prestolonasljednika. Bio nam je posebno blizak, mio i drag ... nije bio katolik samo po krsnom listu, ne samo za paradu, nego su on i cijela njegova obitelj uistinu živjeli katolički život ... Zato su ga ljuto mrzili neprijatelji svete Crkve: pravoslavna Srbija, Los-fon-Romovci i sva masonerija. Svima je njima jednako bio prepreka na putu i svi su jednako odahnuli kad je pao. ... uvidio je da moć zemlje na jugu mora počivati na Slovincima i Hrvatima (...), koji su uvijek bili najvjerniji stup Monarhije i dinastije, koji su u teškim i nesretnim danima uvijek nepokolebljivo stajali uz svoga Cara, čak i od drugih naroda i potlačeni i potlačeni od vlade njemačke i mađarske, mada smo bili pastorki u zajedničkoj kući, mi Slovenci i Hrvati uvijek smo služili državi i dinastiji s odanošću i ljubavlju prvorođenca! ... Danas se priznaje da je u planovima pokojnikovim nama Slovincima i Hrvatima bila dana osobito važna zadaća, da nas je htio uzdići u novi politički život, da nam je htio nekako oživjeti staru Iliriju! Jedan je visoki dostojanstvenik ovih dana rekao da smo mi Slovenci s Franjom Ferdinandom izgubili moćnog zaštitnika! Želio je nacionalno i politički zadovoljiti nas i Hrvate i kod ta dva naroda stvoriti snažan bedem protiv velikosrpske i talijanske propagande te im izmaknuti tlo pod nogama. Zato je i bio prepreka na putu te propagande i zato je morao pasti. ... Zato su slovenski i hrvatski narod ustali kao jedan čovjek da daju oduška svojoj boli zbog gorkog gubitka. Hrvati su u svetom gnjevu jurišali na Srbe te je došlo do krvavih obračuna, dok smo mi Slovenci doduše tiho, ali dostojanstveno izražavali svoju iskrenu, duboku tugu u bezbrojnim izjavama svih naših organizacija, društava i mnogih pojedinca.“⁴¹³ Unatoč takvim izjavama koruški njemački nacionalisti nisu odustajali od povezivanja Slovenaca s atentatorima na Franju Ferdinanda i time dovodili u pitanje slovensku odanost Habsburškoj Monarhiji i Austriji. Štoviše, slovenske pokušaje političke emancipacije jednačili su sa velikosrpskim programom pa su

⁴¹² Jugoslovansko gibanje 1913/1914, 260-261.

⁴¹³ Tabor v Št. Jakobu v Rožu 1914, 1-2

koruški Slovenci, slično kao njihovi sunarodnjaci iz Kranjske, morali svakodnevno dokazivati svoju lojalnost postojećoj državi i naglašavati distinkciju između programa hrvatsko-slovenske države i velikosrpskog koncepta: „Mi znamo zašto se otvorena srca držimo Austrije; znamo da izvan nje nemamo što tražiti, da izvan njenih granica nemamo braće po krvi poput Nijemaca i Talijana, koji u slučaju nesreće mogu pasti u meke ruke već 'spašene' braće. Kod nas je drukčije: naše je domoljublje, dakle, utemeljeno na egzistencijalnim uvjetima postojanja našeg naroda ... Zato je nečuvena besramnost kako u posljednje vrijeme neki divlji njemački listovi, poput 'Freie Stimmen', kleveću i lažu. (...) 'Freie Stimmen' (...) je prije samo nekoliko mjeseci pisao o prestolonasljedniku tako da je glavni državni odvjetnik morao dati ostavku (...) jer ga nije zaplijenio. A sad nas upravo ti isti žele učiti domoljublju i odanosti! Ti ljudi koji hodočaste na Bismarckov grob (...), ti štovatelji svega što miriše na Prusku (...), ti ljudi koji redovno završavaju sastanke prkosnom pjesmom 'Wacht am Rhein', ti ljudi koji čak i u austrijskom parlamentu kliču 'Heil Hohenzollern' – navlače plašt austrijskog patriotizma i usuđuju se sramotiti naše domoljubne osjećaje pune sućuti te izazivaju lojalno slovensko stanovništvo na ovaj nečuven način!“⁴¹⁴ U sklopu kampanje dokazivanja lojalnosti Austriji, kojoj su slovenski katolički narodnjaci u ono vrijeme pripisivali attribute 'zaštitnika malih naroda', u Koruškoj su se organizirali skupovi na kojima su se izražavale proaustrijske i antisrpske parole. Evgen Jarc, primjerice, u sklopu skupa slovenskih katolika u Koruškoj u srpnju 1918. naglašava: „To nas je pogodilo u prvom redu kao Jugoslavena. Zašto je ubijen? Iznenadujući odgovor! Metak Jugoslavena – Srbina ubio je najvećeg prijatelja Jugoslavena, u jugoslavenskom gradu kojim je vladao slavenski ministar. Tko može objasniti ovu tragediju? Imamo objašnjenje. Velikosrpska agitacija (...) znala je da Franjo Ferdinand želi udovoljiti Slovincima i Hrvatima te im dati nacionalna prava. To je protiv velikosrpskog programa. Budući da nas je želio zadovoljiti, pao je kao žrtva.“⁴¹⁵

U to se vrijeme ni mariborski časopis slovenskih katoličkih narodnjaka, *Straža*, koja je tada bila pod utjecajem Antona Korošca, nije razlikovala glede prenošenja antisrpskih stavova. Naglašavala je kako Srbi u Habsburškoj Monarhiji imaju, primjerice, puno bolje uvjete za narodnu autonomiju nego Bugari u takozvanoj Novoj Srbiji (Makedoniji), no da Bugari unatoč represiji pokušavaju legalnim putem popraviti status te nisu zločinci za razliku od Srba.⁴¹⁶ Već 6. srpnja *Straža* je pisala i o spekulacijama prema kojim je Gavrilu Principu

⁴¹⁴ Tabor v Št. Jakobu v Rožu 1914, 2.

⁴¹⁵ Tabor v Št. Jakobu v Rožu 1914, 2.

⁴¹⁶ Bolgarski glas o atentatu 1914, 2.

oružje za atentat dao Milan Pribičević (brat Svetozara i časnik u srpskoj vojsci)⁴¹⁷ te da su atentatori povezani ne samo sa velikosrpskim krugovima nego i s antikatoličkim socijaldemokratima.⁴¹⁸ U nepunih se mjesec dana u slovenskim katoličkim glasilima atmosfera užarila do te mjere da je *Slovenec* objavio pjesmu „Bojni grom“ u kojoj se traži osveta za Franju Ferdinanda: „S kanoni vas pozdravimo vi Srbi; dom hladen vam postavimo ob vrbi...“ (Topovima vas pozdravljamo, vi Srbi; dom vam hladan postavljamo uz vrbu...)⁴¹⁹

Objave katoličko-narodnjačkih glasila, bila ona iz Kranjske, Štajerske ili pak iz Koruške, bila ona pod utjecajem Janeza Evangelista Kreka, Antona Korošca ili Šušteršiča, nisu se bitno razlikovale, iako će kasnije neki povjesničari⁴²⁰ naglašavati kako je dio SLS bio nezadovoljan porukama koje je u javnosti početkom rata slao Šušteršič.

6.1.2 U poziciji petokolonaša

Ubojstvo Franje Ferdinanda i njegove supruge rezultiralo je osudom i kod slovenskih liberala, no to se odnosilo na sam čin ubojstva, ne i na njegove političke motive. Štoviše, pojedinci, poput Ivana Laha, koji su jugoslavenstvo mjerili prema stupnju usklađivanja vlastitih političkih ciljeva s onima Kraljevine Srbije, smatrali su atentat dokazom da je Bosna i Hercegovina (BiH) srpska i da takva želi i ostati. Krivci za nemire su prema tom mišljenju bili oni koji su provocirali srpski narod u vrijeme velikih narodnih obljetnica, u prvom redu sam prestolonasljednik.⁴²¹ Ivan Hribar, primjerice, kada je već bila formirana Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca (Kraljevina SHS), u svojim memoarima piše kako je Franjo Ferdinand bio autokrat i apsolutist najgore vrste te da je njegova smrt čovječanstvo gurnula u najkrvaviji rat dotada, no da je nakon toga nikla sloboda za potlačene narode. Pritom dodaje: „Da je Franjo Ferdinand ostao živ i da nije zasjeo na prijestolje nakon Franje Josipa, svijet ipak ne bi ostao uskraćen za veliko klanje. No po svoj prilici, to ne bi donijelo slobodu potlačenima i kulturu novog rasta kakva se sada srećom počinje primjećivati, nego bi slijedilo još gore ropstvo i, kao rezultat toga, opasno propadanje duhovnog dobra.“⁴²² Prema Hribaru je, dakle, rat bio neizbježan, no njegov zapis možemo razumjeti i kao bojazan da bi Franjo Ferdinand ipak uspio sačuvati Habsburšku Monarhiju i time spriječio formiranje Kraljevine SHS. „Na sreću“,

⁴¹⁷ Nekaj o Milanu Pribičeviću 1914, 2.

⁴¹⁸ Čabrinovič – socijaldemokrat 1914, 2.

⁴¹⁹ Pod staro slovensko zastavo 1914, 1.

⁴²⁰ Pleterski 1971, 11-12.

⁴²¹ Lah 1925, 84.

⁴²² Hribar 1984, 415.

pisao je Hribar, u 1914. ipak se pojavio Gavrilo Princip koji je sa svojim „junačkim činom“ stvorio povod za ujedinjenje.⁴²³ Dakako, tako snažnih izljeva antihabsburških stavova na početku rata kod slovenskih liberala nije bilo. Štoviše, uredništvo *Slovenskog naroda*, najtiražnijeg i najutjecajnijeg slovenskog liberalnog dnevnika, smrt Franje Ferdinanda u početku opisuje kao nenadoknadv gubitak za državu,⁴²⁴ ali se protivi ultimatumu Srbiji te posljedičnoj vojnoj invaziji na tu zemlju. Uredništvo lista je također snažno kritiziralo reakcije koje su bile usmjerene protiv srpskog pučanstva: „U Bosni je uvedena stroga cenzura telegrama i u svijet dolazi samo ono što ona dozvoljava. Ali ovo što se izvještava je strašno. Brzjav javlja da su najniži slojevi, muslimani i katolici, pokrenuli pravi pogrom nad Srbima u Sarajevu. Ova rulja napada Srbe, ubija ih i kolje, uništava im imovinu, ruši im kuće, stanove i radionice te krade, krade, krade... I sama službena izvješća opširno izvješćuju o tome, ali ništa ne govore što je učinjeno protiv toga. U Bosni ima preko tisuću vojnika, tisuće žandara i policajaca te detektiva, ali katolička i muslimanska rulja i dalje može ubijati, paliti, pljačkati i krasti. Atentati na nacionalne predstavnike i vladare nisu neuobičajeni. ... ali nikada i nigdje cijeli narod nije preuzeo odgovornost za postupke pojedinaca, nikada i nigdje se takav čin nije osvećivao ubijanjem, pljačkom i krađom nedužnih ljudi kao što se to sada događa u Bosni. Ovo nisu domoljubne demonstracije (...) to su zločini koje su počinili svećenici i njihovi saveznici iz političkih razloga.“⁴²⁵

Slično su pisali svi liberalni časopisi, a najoštrij u kritici protusrpskih reakcija su bili liberalni slovenski studenti u Pragu koji su se okupljali oko pretežno srbofilskih časopisa (*Glas juga, Naš glas, Slovenski dom, Dan*). Bilo je doduše i drugačijih reakcija. Primjerice, tadašnji gradonačelnik Ljubljane, Ivan Tavčar, ispraćao je vojnike na bojišnicu, govoreći im pritom da će se boriti za slovenski narod,⁴²⁶ no to ipak nije bio pravi odraz mišljenja većine slovenskih liberala. NNS je ostala na prijeratnoj poziciji prema kojoj je Srbija činila neizostavni dio zamišljene južnoslavenske zajednice, stoga se stranka našla na udaru tadašnjih austrijskih vlasti. Primjerice, već u kolovozu 1914. zatvoren je Ivan Hribar bez obzira što su slovenski liberali u Ljubljani tada bili na vlasti.⁴²⁷ Pod još su se oštrijim režimom našli liberali u Goričkoj gdje su talijanske vlasti slovenska društva prikazivale kao prosrpsku petu kolonu te su zatvarale utjecajnije pojedince, posebice urednike liberalnih novina poput Andreja

⁴²³ Hribar 1984, 423.

⁴²⁴ V žalnih dnevh 1914, 1.

⁴²⁵ Pogrom na Srbe 1914, 1.

⁴²⁶ Pleterski 1971, 16.

⁴²⁷ Hribar 1984, 12.

Gabrščka.⁴²⁸ S obzirom na kasniji razvoj događaja i ulogu Italije u ratu, paradoksalno zvuči činjenica da su gorički Talijani u 1914. organizirali čak i „domoljubne“ skupove na kojima su se orile austrijske i protuslavenske parole. Unatoč tomu neosporan je zaključak da su liberalna slovenska glasila zaista pokazivala simpatiju prema Srbima i Srbiji koja je iz njihove vizure i dalje predstavljala Pijemont jugoslavenstva.⁴²⁹ Uz to slovenski su liberali početak ratne kampanje iskoristili i za kritiku djelovanja SLS, navodeći da “slovenski svećenik nije ni Slovenac ni Slaven te je stotruko gori od svakog nacionalnog neprijatelja. Nijemci, Mađari i Talijani su otvoreni neprijatelji, dok je slovenski svećenik podao izdajnik kojemu više nije mjesto u slavenskoj obitelji i mora biti protjeran s prijezirom, ako se ikada želi pretvarati da je Slovenac i Slaven.”⁴³⁰ Sam početak rata, dakle, nije obilježilo mijenjanje ideološkog usmjerenja kako katoličkih narodnjaka tako ni liberala. Štoviše, čini se kako je početak rata razlike između dviju glavnih slovenskih političkih stranaka još produbio.

Treća stranka po snazi, JSDS, sarajevski je atentat na Franju Ferdinanda dočekala na 9. saboru stranke. Indikativno je da članstvo nakon toga nije prihvatilo rezoluciju kojom bi osudilo atentat ili bar izrazilo žaljenje,⁴³¹ unatoč tomu što ju je predsjednik stranke, Anton Kristan (1881.-1930.), eksplicitno predložio. Njoj se tada suprotstavio Henrik Tuma, argumentirajući da JSDS nema ništa zajedničko s Habsburgovcima i njihovim nadvojvodama kao ni sa „šovinističkim krugovima austrijskih nacionalističkih stranaka“.⁴³² Zanimljivo je da stranačko glasilo, *Zarja*, 1. srpnja 1914. opširno prenosi događanja na stranačkom kongresu, no pritom prešućuje raspravu o formalnom stavu JSDS glede atentata. Tek na 2. i 3. stranici donosi duži članak o tom događaju, u kojem se distancira od napadača odbacujući metodu uzimanja ljudskog života kao nešto na što bi socijalni demokrati mogli pristati. Pritom ipak ne prejudicira motive napadača i upozorava na senzacionalističko pisanje drugih časopisa koji u atentatu vide velikosrpsku urotu te smatra da je zapravo posve svejedno je li to bio čin pojedinca fanatika ili plan neke druge šovinističke organizacije. Uredništvo *Zarje* je pak sigurno kako je taj pucanj u Sarajevu ipak prije svega bio pucanj u predstavnika sustava koji nije bio dobar.⁴³³ Nakon toga časopis je nastavio s prenošenjem uglavnom antiratnih poruka i pritom kritizirao politiku austrougarskih vlasti prema bosanskohercegovačkim Srbima, koji

⁴²⁸ Gabršček 1934, 471.

⁴²⁹ Ivašković 2020.

⁴³⁰ Pleterski 1971, 11.

⁴³¹ Redžić 1977, 225.

⁴³² Pleterski 1971, 10.

⁴³³ Atentat 1914, 2-3.

su se glede školovanja i drugih kulturno-obrazovnih aktivnosti više usmjeravali prema Beogradu, što ih je dodatno radikaliziralo.⁴³⁴ *Zarja* je također, slično kao NNS, prenijela nedvosmislenu kritiku JSDS ultimatumu kojeg je austrijska vlada dala Srbiji što je impliciralo zabranom tog časopisa.⁴³⁵ Unatoč tomu, potrebno je naglasiti da se kao treća politička snaga među Slovencima socijaldemokrati nisu snažno opredijelili ni za jednu stranu. S jedne se strane to može shvatiti kao bojazan da bi u slučaju većih sukoba s državnim tijelima stranka mogla potpuno nestati s političke scene. U zatvoru je tada naime završio Ivan Cankar, jedna od najpoznatijih osoba slovenske socijaldemokracije. S druge strane, zbog ideoloških sklonosti, JSDS nije htjela sudjelovati u ratu čiji su motivi na obje strani proizlazili iz političkih ciljeva koji su stranci bili odbojni. Stranka je, dakle, kao i u vrijeme balkanskih ratova prije svega slala poruke o grozotama i besmislenosti rata.

6.2. Ustrajanje na slovensko-hrvatskoj nedjeljivosti

Za Slovence je najvažniju prekretnicu u prvom dijelu rata označilo stupanje Italije na stranu Antante. To nije samo ugrožavalo slovenski zapadni teritorij, već je iz vizure slovenskih katoličkih narodnjaka neprijatelj dolazio s područja na kojem se nalazio vrhovni autoritet – Papa. Janez Evangelist Krek, koji je dotada bio nešto umjereniji pri javnim nastupima, pojačao je svoju aktivnost, a poglavito je nastojao osnažiti svoje veze s Hrvatima.⁴³⁶ U dogovoru s hrvatskim partnerima SLS se obratila neposredno Papi sa spomenicom čiji je cilj bio podsjetiti Vatikan na zahtjeve Slovenaca i Hrvata, njihovo nacionalno i vjersko jedinstvo te važnost koju imaju u pogledu prisutnosti katoličkog elementa na Balkanu.⁴³⁷ Taj je dokument bio revolucionaran za slovensku katoličku političku struju, jer se u njemu prvi put spominje i mogući raspad Austro-Ugarske. Antun Mahnić, koji je spomenicu sastavio, predlaže uključivanje svih Slovenaca i Hrvata u hrvatsko kraljevstvo bez Srbije.⁴³⁸ Isto su zahtijevali i hrvatski te slovenski svećenici u Rijeci, a na tom je saboru sudjelovao i Krek. Taj je memorandum predložio već dobro poznati trijalistički model doduše pretpostavljao opstanak Habsburške Monarhije, no posebno je naglašavao da Slovenci i Hrvati imaju pravo na slobodan odabir vlastitog vladara. Slovenski povjesničar, Janko Pleterški, na temelju svjedočenja ruskih agenata spekulirao je da se na tom sastanku govorilo i o mogućnosti

⁴³⁴ Razmere v Bosni in Hercegovini 1914, 1.

⁴³⁵ Nota avstrijske vlade srbski 1914, 2.

⁴³⁶ Rahten 2005, 208-209.

⁴³⁷ Mrkonjić, Neralić i Matijević, 2009.

⁴³⁸ Prunk, Toplak i Hočevar 2006, 68-69.

priključivanja hrvatskih i slovenskih teritorija Srbiji pod vladavinom Karađorđevića što je objasnio kao neiskreno taktiziranje provedeno u dogovoru s Antom Trumbićem i Franom Supilom s ciljem požurivanja austrougarskih vlasti pri povezivanju slovenskih i hrvatskih teritorija.⁴³⁹ Čak i da su te spekulacije o riječkom sastanku osnovane, o tome se sigurno nije govorilo na sastanku Hrvatsko-slovenskog parlamentarnog kluba u listopadu 1915. u Mariboru. Tu se naime opet izričito spominje samo potreba za hrvatsko-slovenskom jedinicom unutar Habsburške Monarhije te se implicira pogubnost dualističkog uređenja. U studenom iste godine o hrvatsko-slovenskom povezivanju govore i Šušteršič te ljubljanski biskup Jeglič. Njemački su nacionalizam ocijenili kao najveću prijetnju za Slovence, a njegovu mađarsku inačicu za Hrvate, stoga i njih dvojica ponovo donose zaključak o nužnosti hrvatsko-slovenskog ujedinjenja.⁴⁴⁰ Na istome se sastanku donosi i nacrt pokušaja utjecanja na novog prestolonasljednika Karla I. što je kasnije rezultiralo novom spomenicom kojom su u siječnju 1916. slovenski biskupi apelirali na nužnost jednakopravnosti svih naroda u državi.

Razvoj situacije na terenu ipak nije išao u prilog zahtjevima SLS što se odrazilo na pesimističnije pristupanje mogućnosti ujedinjavanja Hrvata i Slovenaca. To se moglo primijetiti već 16. prosinca 1915. na sastanku Hrvatsko-slovenskog kluba u Mariboru kad je na izlaganje Vjekoslava Spinčića, prema kojem je trebalo pripremati sve zemaljske skupštine na jedinstven nastup za ujedinjenje Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, BiH te slovenskih područja, Krek ustvrdio da Slovenci i Hrvati sami ipak neće moći postići taj cilj te bi se trebali osloniti još na Nijemce ili na Mađare. U potonjem bi se slučaju trebalo ići na traženje subdualističkog rješenja, a prvi bi korak trebao biti osiguravanje BiH posebnog statusa kao što ga je Hrvatska-Slavonija imala unutar Ugarske. Spinčić je pak smatrao da bi uspostavu posebne jedinice okupljene oko Hrvatske trebalo tražiti zajedno s podupiranjem poljskih političko-pravno emancipacijskih zahtjeva. Pritom bi Hrvatsko-slovenski klub trebao tražiti i potporu drugih južnoslavenskih stranaka, između ostalih i slovenskih liberala. No Krek je i do tog pitanja bio suzdržan, jer je smatrao kako bi povezivanje s liberalima Šušteršič mogao iskoristiti u kontekstu njihovog unutarstranačkog spora.⁴⁴¹ Nejedinstvo SLS, dakle, usporavalo je donekle slovensku konvergenciju i posljedično povezivanje na široj južnoslavenskoj osnovi, no suzdržanost Kreka bila je razumljiva i s aspekta suzdržanosti austrijske vlade. Spinčić se u to mogao uvjeriti u siječnju 1916. na sastanku s ministrom

⁴³⁹ Pleterski 1971, 54-55.

⁴⁴⁰ Jeglič 2015 (8. 11. 1915.), 642.

⁴⁴¹ Pleterski 1971, 67-68.

unutarnjih poslova, Hohenloheom, koji mu je iznio planove i razmišljanja vlade o reformi Austrije nakon, kako je sam ministar predviđao, pobjede Centralnih sila u ratu. Plan je pored njemačko-češke uključivao i formiranje poljske te južnoslavenske, odnosno hrvatske jedinice. Potonja međutim ne bi uključivala i slovenska područja. Teško je vjerovati da Krek nije predviđao taj stav vladajućih, stoga njegovo inzistiranje na traženju izvan-južnoslavenske potpore pri rješavanju južnoslavenskog pitanja i priključivanja Slovenaca Hrvatima u slučaju pozitivnog ratnog ishoda za Habsburšku Monarhiju možemo smatrati posljedicom realpolitike, odnosno uviđanja da ni jedan ishod rata ne nudi optimističnu perspektivu za Slovence. Pobjeda Antante nosila je vrlo izvjesno anektiranje dobrog dijela slovenskih područja od strane Italije, dok bi pobjeda Centralnih sila za Slovence uzrokovala još snažniji pritisak austrijskih Nijemaca.

Na drugoj su strani, slovenski liberali unatoč nadzoru državnih vlasti u skladu sa svojom neoslavenskom orijentacijom uspjeli uspostaviti kontakt s tadašnjom ruskom vladom i zatražiti pomoć u pogledu sprječavanja podjele slovenskog i hrvatskog teritorija između velikih sila u slučaju pobjede Antante. U skladu s tim, u zimi 1914. Hribar pokušava iskoristiti geopolitičko preslagivanje kako bi Rusiju zainteresirao za pitanje Trsta. Tadašnjem ruskom ministru vanjskih poslova, Sergeju Sazonovu (1860.–1927.), predlaže ideju prema kojoj bi Trst, ako grad postane jugoslavenska luka, bio uporište ruske mornarice.⁴⁴² Istovremeno, NNS preko više kanala održava i komunikaciju sa srbijanskim predstavnicima. Hribar, primjerice, Pašića pokušava zainteresirati za ideju slavenske banke s francuskim kapitalom, dok u listopadu 1914. Andrej Munih (1875.–1919.), urednik tršćanskog časopisa *Jugoslavija*, i Leopold Lenard (1876.–1962.), svećenik u selu Slap kod Vipave, pišu srpskom ministru vanjskih poslova o želji Slovenaca po udruživanju sa Srbima i Hrvatima. Pritom izražavaju želju da bi Slovenci prema Srbiji bili u jednakom odnosu kao što je Bavarska prema Prusiji. Kao alternativu tome navode Sloveniju kao protektorat velikih sila sve dok ne nastupe okolnosti koje bi dozvolile spajanje Slovenije s Jugoslavijom. Slovenskim se teritorijem pritom označava prije svega Trst, a u dopisu se naglašava da autonomija ne pripada samo Hrvatima, nego i Slovencima. Slična je spomenica bila predana i ruskom konzulu u Veneciji.⁴⁴³ Na kraju je NNS ipak ostala praznih ruku. Rusija je naime odlučila ne zaoštravati odnose unutar Antante na račun, iz njihove vizure, marginalnih balkanskih interesa.⁴⁴⁴ Unatoč tomu, ti pokušaji, kako

⁴⁴² Hribar 1984, 74-75.

⁴⁴³ Pleterski 1971, 33-34.

⁴⁴⁴ Prunk 1992, 172-174

od strane SLS prema Vatikanu tako i NNS prema Rusiji, u prvoj godini rata upućuju na primarni geopolitički cilj dviju najjačih slovenskih stranaka, a to je osiguravanje slovensko-hrvatskih područja u jednoj državnoj formaciji, dok se o širem jugoslavenstvu (izvan Habsburške Monarhije) možda razmišljalo u liberalnim krugovima, ali je s obzirom na tijek rata u njegovoj prvoj polovici ta vizija bila izvan okvira ostvarivoga. Pritom je vrlo važna činjenica da ni diplomatske aktivnosti SLS tako ni one NNS nisu polučile značajniji rezultat, što je pored ostalih čimbenika utjecalo na usmjeravanje obiju stranaka prema postizanju većeg stupnja unutar-slovenske kohezivnosti.

Socijaldemokrati su također, u okvirima svojih mogućnosti, pokušali djelovati na međunarodnom planu. Unatoč svom antiratnom stavu, pojedinci, među njima i jedan od najutjecajnijih, Henrik Tuma, potajno su se nadali i određenim pozitivnim učincima rata za slovensko narodno pitanje. Tako je, primjerice, nakon ulaska Italije u rat Tuma, predviđajući pobjedu Centralnih sila, smatrao kako bi talijanski poraz mogao dovesti do aneksije onog dijela Italije kojeg su naseljavali Slovenci, čime bi cijeli narod bio u jednoj državi.⁴⁴⁵ No, izuzev akata pojedinaca, stranačka su glasila ipak u drugi plan gurala pitanje granica nakon rata. U sklopu izvanredne sjednice JSDS, 25. prosinca 1916., stranka ponavlja svoj stav prema kojem je nacionalno pitanje moguće riješiti u okviru federacije kulturnih autonomija svih naroda.⁴⁴⁶ Iz toga se iščitava da je državnopravno pitanje za socijaldemokrate bilo od sekundarnog značenja. Oni su, dakle, za razliku od komunista kasnije, percipirali nužnost društvenih promjena koje moraju doći odozdo, iz samog društva, dok su državni teritorijalni oblik i vlast trebali biti posljedica demokratske odluke naroda. Politička bi elita trebala sudjelovati tek toliko da omogući uvjete obrazovanja i kulturne rasti naroda. Takav je stav bio ponavljan nekoliko puta tijekom rata, između ostalog i u uvodniku prvog broja časopisa *Naprej*, koji je počeo izlaziti umjesto zabranjene *Zarje*: „Težnja naroda za samoodržanjem, za višom kulturom, za neovisnošću – ta se težnja tijekom rata pretvorila u divljačku mržnju među narodima. Zadaća je socijaldemokracije oduvijek bila da pokušava uravnotežiti proturječja među narodima, ističući zajedničke zadaće nacija prema čovječanstvu, odlučno se zalagati za oslobođenje potlačenih naroda, svim silama podržavati kulturne težnje svog naroda. Jugoslavenska socijaldemokratska stranka ni na koji način ne prezire činjenicu da je narodna egzistencija slovenskog naroda ugrožena. Budući da sama priznaje tu činjenicu, spremna je

⁴⁴⁵ Tuma 1937, 379.

⁴⁴⁶ Kermavner, Golouh i Pijade 1951, 282-283.

svugdje i uvijek zastupati one etničke težnje Slovenaca koje su za njih od demokratskog, civilizacijskog, gospodarskog i kulturnog značaja. Prije ili kasnije, ona će se, međutim, oštro suprotstaviti svakom šovinističkom pokretu, jer je za nju težnja naroda za sve većim napretkom plemenito kulturno rivalstvo, no ne i niska borba uzavrelih strasti. Jugoslavenska socijaldemokracija je uvjerena da će se ukorijeniti među slovenskim narodom - koji je skroz na skroz proleterski - samo ako ubrza razvoj svog obrazovanja i svojih narodnih kulturnih institucija, jer su samo obrazovani ljudi sposobni učenja socijalizma. Kad su slovenske buržoaske stranke njegovale partikularnu lokalnu politiku, jugoslavenska se socijaldemokracija već bila zalagala za zajedničku autonomiju slavenskih naroda na jugu. Slovenske su građanske stranke donedavno prezirale praktičan rad za tu ideju. Rat ih je odmaknuo od tog uskog horizonta. Jugoslavenska će socijaldemokracija svim silama raditi na ujedinjenju jugoslavenskih naroda u autonomnu skupinu i očuvanju kulturne neovisnosti svakog od tih naroda. Prvi je uvjet za miran razvoj naroda najveća i najšira demokratizacija cijelog javnog života. Samoupravljanje naroda gdje god je birokracija vladala toliko godina, samoopredjeljenje kad je riječ o smrti i životu naroda - to nam nisu nove parole, jer radimo za njihovo pravo razumijevanje, za njihovo produblјivanje od kada smo počeli s radom.“⁴⁴⁷ Unatoč tomu što se samo pitanje granica za JSDS činilo nešto manje važnim, ne i nevažnim, stranka ipak ustraje na jugoslavenskom integralnom kulturnom konceptu kao nečem samorazumlјivom. Pritom doduše ne opredjeljuje bi li ta jugoslavenska kulturna cjelina trebala opsezati sve južne Slavene, uključujući i Srbe te Bugare, ili samo onaj dio koji se nalazio u Habsburškoj Monarhiji.

6.3 Konvergencija katoličko-narodnjačke i liberalne vizije

6.3.1 Uzroci približavanja

Nakon ulaska Italije u rat drugi su prijelomni trenutak rata označile dvije smrti vodećih ljudi u Austriji. Najprije je 21. listopada 1916. u atentatu ubijen predsjednik vlade Cislajtanije, Karl von Stürgkh (1859.-1916.), a samo mjesec dana kasnije umire i Franjo Josip. Prva je smrt djelovala nepovoljno na položaj SLS, jer su njemački nacionalistički časopisi još pojačali kritiku emancipacijskih nastojanja unutar Austrije te su čak i trijalističku ideju označavali kao politiku iredentizma, rušenja Monarhije i približavanja Slovenaca Srbiji. Ipak,

⁴⁴⁷ Sodrug! Sodružice 1917, 1.

budući da je među savjetnicima novog Cara Karla I. bio i velik broj pripadnika takozvanog belvederskog kruga, na trenutak se činilo kako će novi vladar početi provoditi planove koje je prije njega prema slovenskim nadama bio zacrtao Franjo Ferdinand. Krek je nastavio suradnju sa starčevićancima koji su u Hrvatskom saboru trebali artikulirati zahtjev za državnompravnom reformom koja bi ujedinila hrvatska i slovenska područja. Stavovi glede načina implementacije tog plana nisu bili jedinstveni što se manifestiralo na novom sastanku Hrvatsko-slovenskog kluba 28. studenog 1916. u Gracu gdje je većina poduprla ideju da prema Beču treba nastupiti usklađeno s Česima. Takav je zaključak implicitno potvrdio gubitak snage Šušteršiča unutar Kluba. On je naime, poučen iskustvom raspada nekadašnje parlamentarne Slavenske unije kojeg su bili uzrokovali upravo partikularistički ciljevi Čeha, bio protiv slovenskog oslanjanja na češke stranke. Kreku je prevagu donijela podrška Spinčića koji je zastupao stajalište šire južnoslavenske akcije što je pored 20 članova SLS, 4 dalmatinska i 3 istarska pravaša impliciralo uključivanje Dalmatinskog kluba (5 dalmatinskih Hrvata i 2 srpska predstavnika) te predstavnika slovenskih liberala.

Kod slovenskih se liberala podrška pokušavala pridobiti na nižoj razini, prije svega kod dijela naprednjaka okupljenih oko tršćanske *Edinosti*. Ne čudi stoga što je upravo taj časopis popratio sastanak Hrvatsko-slovenskog kluba sa zaključkom kako je potrebno poduzeti sve mjere s ciljem udruživanja cjelokupnog slovenskog i hrvatskog naroda pod žezlom Habsburgovaca.⁴⁴⁸ Velik je dio tršćanskih Slovenaca doduše na početku rata intimno bio na strani Srbije, no kada se u rat uključila Italija, prevladao je strah da bi eventualni poraz Austro-Ugarske značio i talijansku aneksiju Primorja. Ipak, ne treba zanemariti da je kod pojedinih liberala mržnja prema Austriji išla toliko daleko da su se paradoksalno čak nadali kako bi Talijani mogli brzo doći do Ljubljane i time potaknuli kapitulaciju Habsburške Monarhije te stvaranje južnoslavenske države oko Srbije. Gubitak dijela slovenskih teritorija, dakle, nisu smatrali važnijim od šire južnoslavenske slike.⁴⁴⁹ Upravo je to pokušala iskoristiti talijanska strana koja je u siječnju 1915. preko diplomata Carla Gallija (1878.-1966.) pokušala uvjeriti Slovence okupljene oko tršćanske *Edinosti* da ostanu pasivni prilikom stupanja Italije u rat te u konačnici pristanu na talijansko anektiranje kako Trsta tako i Rijeke. Predstavnici *Edinosti* to odbacuju. Istovremeno im Trumbić⁴⁵⁰ u kontekstu razgraničenja s Italijom savjetuje

⁴⁴⁸ Razne politične vesti 1916, 1.

⁴⁴⁹ Lah 1940, 18-20.

⁴⁵⁰ Suprotno od nastojanja Svetozara Pribičevića, Trumbićevu je najveću bojazan predstavljalo upravo razdvajanje slovenskih i hrvatskih teritorija, što je uključivalo i ideju ostavljanja znatnog dijela primorskih Slovenaca i Hrvata pod Italijom. Sprječavanje toga postaje njegov osnovni cilj djelovanja,

ustrajanje na ideji slovenskog Trsta, dok bi na sjeveru granica trebala ići po rijeci Soči. To je predstavljalo bitno drugačiju postavku od onih iz vremena novog kursa u 1905, stoga su tršćanski liberali, među njima Otokar Rybář, Gustav Gregorin (1860.-1942.) i Josip Wilfan (1878.-1955.), Trumbiću dali punomoć za zastupanje primorskih Slovenaca. Pritom su naglašavali da je temeljno poslanje zajedničkog političkog djelovanja upravo nedjeljivost slovenskih i hrvatskih teritorija. Ta se slovensko-hrvatska suradnja doduše nije manifestirala i formiranjem posebnih slovensko-hrvatskih jedinica za otpor Talijanima što neki povjesničari⁴⁵¹ objašnjavaju uplitanjem carske Rusije koju su navodno primorski liberalni Slovenci slijedili kao vrhovni autoritet. No pritom svakako valja dodati da formiranje slovensko-hrvatske vojske sigurno ne bi dozvolio ni tadašnji austrijski politički vrh. No kontakti s predstavnicima hrvatskih političkih stranaka te s Jugoslavenskim odborom pokazuju da su slovenski liberali unatoč represiji državnih vlasti u vrijeme rata ipak uspjeli ostati na političkoj pozornici. Štoviše, njihovo je djelovanje bilo vrlo dinamično, a zabrane su ih očito još dodatno stimulirale na traženje novih političkih partnerstava. U tom je okviru ne treba zanemariti da i sam Hribar, koji nakon atentata na Franju Ferdinanda završava u zatvoru u Ljubljani, ostaje vrlo aktivan. Uostalom, čak mu se i kao glavni razlog za zatvaranje navodilo upravo dopisivanje a Antom Tresić Pavičićem.⁴⁵² Ipak, najveći je uspjeh bio prodor liberalnih ideja u katoličku SLS. Korošec i Krek su naime u suradnji s liberalima vidjeli polugu za povećanje vlastite legitimnosti koju su trebali imati kao sveslovenski predstavnici u okviru koordiniranja djelovanja Hrvatsko-slovenskog kluba (kasnije Jugoslavenskog kluba) i Hrvatskog sabora prema Caru. Upravo zbog šireg koalicijskog potencijala spomenuta su dvojica bili u prednosti pred Šušteršičem, koji je u odnosu prema liberalima ostao na prijeratnim pozicijama te s njima uopće nije kontaktirao.⁴⁵³ Na polako odmicanje SLS od Šušteršičevog kursa utjecao je i razvoj ratnih događanja. Prijetnja raspada države te posljedično mnogo veća ovisnost o Njemačkoj okrenula je politiku Karla I. u suprotnom smjeru od one kojoj su se Slovenci prije rata nadali. Nijemci u Habsburškoj Monarhiji nisu bili

što je na kraju i impliciralo Trumbićevu frustriranost ishodom Prvog svjetskog rata i načinom formiranja poslijeratne jugoslavenske države te determiniralo njegove političke stavove u poznijim godinama.

⁴⁵¹ Pleterski 1971, 43-46.

⁴⁵² Hribar 1984, 115-116.

⁴⁵³ Štoviše, ratno je stanje još pogoršalo odnos NNS prema Šušteršiču. Hribar, primjerice, Šušteršiča eksplicitno više puta označava kao germanofila koji je iskoristio atentat na Franju Ferdinanda kako bi još više stekao naklonost austrijskih vlasti te provodio antisrpsku politiku koju je, prema Hribaru, provodio i sam prestolonasljednik te tako isprovocirao vlastiti atentat (Hribar 1984, 94-95 i 214).

nimalo skloni ideji južnoslavenske jedinice, već su tražili jače veze s Mađarima i učvršćivanje dualizma. Kao rezultat toga Karlo I. okrunjen je za kralja Ugarske, a prisega na ugarski ustav sprječavala ga je pri mijenjanju unutarnjeg uređenja tog dijela države.⁴⁵⁴ Dok je to impliciralo rješavanje hrvatskog pitanja u okviru subdualističkog modela, Karlo I. odložio je prisegu na austrijski ustav što mu je otvaralo put k reformi zapadnog dijela Monarhije. Iz slovenske vizure to nije moglo slutiti na dobro, jer je u to vrijeme formiran zahtjev njemačkih političkih stranaka za ustavnim aktom koji bi austrijski dio monarhije, izuzev Dalmacije koja bi se prepustila, Ugarskoj,⁴⁵⁵ proglasio njemačkom nacionalnom državom.⁴⁵⁶

Manevarski se prostor slovenskih političkih stranaka sve više sužavao s otvaranjem bojišta na Soči i kristalizacijom ratnih ciljeva Antante iz kojih se moglo iščitati da bi 'oslobađanje' južnih Slavena za Slovence zapravo značilo gubljenje Primorja. Šušteršič je zbog toga uputio javan protest američkom predsjedniku: „Slovenski narod ne živi ni pod kakvom tuđinskom dominacijom, nego pod nasljednim gospodstvom dinastije Habsburg, kojoj je lojalan s beskrajnom ljubavlju i nepokolebljivom odanošću, o čemu govore i činjenice u ovom ratu na svim ratištima. Nasuprot tome, upravo sporazum želi nametnuti stranu dominaciju hrvatsko-slovenskom narodu, jer želi veliki dio hrvatsko-slovenskog teritorija priključiti dijelom Srbiji, dijelom Italiji! Hrvatsko-slovenski narod svoje interese i ideale ostvaruje samo unutar Habsburške Monarhije ... Ovu izjavu imam pravo dati u svojstvu načelnika 'Slovenske ljudske stranke u Kranjskoj', najjače stranačke organizacije austrijskih Jugoslavena, kao i u ime svih Slovenaca Kranjske kao njezin autonomni poglavar.“⁴⁵⁷ No Antantine ciljeve ništa manje nije kritizirao ni Korošec koji u pismu ministru vanjskih poslova, Czerninu, Antantino 'oslobađanje Slavena' označava kao licemjerje i ponavlja tezu o hrvatsko-slovenskoj lojalnosti Habsburgovcima.⁴⁵⁸ Iz navedenog proizlazi da velikih sadržajnih razlika u deklarativnom stavu između Korošca i Šušteršiča u to vrijeme još nije bilo. Veće su razlike postojale u dijelu strategije koja se odnosila na povezivanje s hrvatskim strankama. Šušteršič je na tom polju imao uži manevarski prostor što je potvrdio u studenom 1915. na sastanku s Jegličem kada kao jedinu povjerenja vrijednu stranku u Hrvatskoj navodi frankovce. No, ta se pravaška struja u svojoj inačici adrese fokusira samo na ujedinjenje Hrvatske i BiH, dok povezivanje hrvatskih i slovenskih teritorija dopušta tek kao mogućnost, jer smatra da austrijski Nijemci

⁴⁵⁴ Rahten 2005, 213-214.

⁴⁵⁵ Prunk, Toplak i Hočevar 2006, 70.

⁴⁵⁶ Prunk 2002, 86.

⁴⁵⁷ Slovenci Wilsonu 1917, 1.

⁴⁵⁸ Dnevne novice 1917, 5.

neće dopustiti odvajanje većeg dijela slovenskog teritorija od Austrije. Nakon toga Šušteršič u slovenskim katoličkim krugovima sve teže pronalazi objašnjenje zašto bi SLS trebala podržavati tu struju pravaša. Budući da je srpski dio Hrvatsko-srpske koalicije (HSK) također bio protiv spominjanja slovenskih područja u adresi naslovljenoj na Cara,⁴⁵⁹ u tom su trenutku Slovenci mogli računati samo na starčevićance,⁴⁶⁰ čiju je adresu tada podržao i Stjepan Radić, kojima je pak Anton Korošec bio puno bliži od Šušteršiča.

Nepovoljna međunarodna situaciji, dakle, ipak nije potakla koheziju unutar SLS. Štoviše, jaz između dva pola se povećavao, a širi manevarski prostor Kreka i Korošca u pogledu dobivanja podrške kod Hrvata i pri građenju partnerstva s liberalima omogućilo je toj dvojici bolje polazište. Krekovu je konačnu pobjedu u unutarstranačkoj utakmici za vlast 30. rujna 1916. naznačio i ljubljanski biskup koji je tada povukao podršku Šušteršiču, što je u svom dnevniku obrazložio upravo Šušteršičevim manjkom potencijala za stvaranje sveslovenskog jedinstva. Jeglič prije svega nije bio zadovoljan nemogućnošću Šušteršiča da pronađe zajednički jezik s liberalima,⁴⁶¹ njegovim negativnim utjecajem na uredničku politiku *Slovenca*,⁴⁶² gubitkom utjecaja kod drugih Slavena te posljedično i sve manjim utjecajem kod austrijske vlade.⁴⁶³ Kap koja je prelila čašu bio je Šušteršičev otvoreni spor s Krekom koji se sve više manifestirao i izvan SLS te je kaljao ugled stranke. Od Krekova odbijanja pomirenja sa Šušteršičem⁴⁶⁴ Jeglič se sve više počeo oslanjati na Korošca, kojega je još početkom 1914. bio označio kao 'duhovno slabog',⁴⁶⁵ no biskupovo se mišljenje promijenilo uslijed Korošćeve političke talentiranosti koja se manifestirala preko sposobnosti građenja šire suradnje kako sa slovenskim liberalima, tako i Hrvatima te Srbima. Ograničavajući je faktor za Šušteršiča bila i njegova nepokolebljiva lojalnost habsburškoj kruni, dok je Korošec prema Beču nastupao s većom dozom opreza. Njegovi deklarativni stavovi o lojalnosti Austriji bili su isključivo taktičke naravi te je s tog vidika bio fleksibilniji, što je bilo od presudne važnosti kad se u obzir počeo uzimati mogući poraz Centralnih sila. Istovremeno, mlađa generacija liberala uspjela

⁴⁵⁹ Pleterski 1971, 97 i 165.

⁴⁶⁰ U svom su prijedlogu tzv. adrese Cara pozvali na ukidanje dualizma i žurno ujedinjenje Hrvata te Slovenaca na temelju narodnog načela i hrvatskog državnog prava. Pritom su optužili austrijske i ugarske vlasti za ugnjetavanje Hrvata i Slovenaca te borbu protiv dualizma označili jednako važnom kao borbu protiv ratnih neprijatelja države (Prunk, Toplak i Hočevar 2006, 71).

⁴⁶¹ Jeglič 2015 (30. 9. 1916.), 678.

⁴⁶² Jeglič 2015 (1. 7. 1917.), 711.

⁴⁶³ Jeglič 2015 (15. 7. 1917.), 713.

⁴⁶⁴ Jeglič 2015 (28. 5. 1917.), 708.

⁴⁶⁵ Jeglič 2015 (21. 1. 1914.), 580.

se nametnuti kao veza između SLS i Jugoslavenskog odbora i time si omogućila aktivno oblikovanje slovenske politike onog vremena. Dok je Bogumil Vošnjak (1882.-1959.) bio aktivni član Jugoslavenskog odbora, na unutarnjem su planu iznimno važnu ulogu imali urednik *Slovenskog naroda*, Albert Kramer (1882.-1943.), i Gregor Žerjav, koji je kao Korošček tajnik doprinio njegovu (pre)usmjeravanju od traženja hrvatsko-slovenske zajednice unutar Habsburške Monarhije k ideji formiranja šire jugoslavenske zajednice. Čini se kako se ključni trenutak te preobrazbe dogodio u listopadu 1917. prilikom Koroščeva posjeta češkim političarima kod kojih je osjetio snažne protunjemačke osjećaje.⁴⁶⁶ Nakon toga čak je i Hribar konstatirao kako je „Korošec, potvrđen u vjeri svojim posjetom Pragu, zastupao nacionalne težnje pravocrtno i bez popuštanja na način da bolje nismo mogli poželjeti“.⁴⁶⁷ Hribar se pritom u svojim memoarima pohvalio i da je sam skupio novce za troškove koje su iziskivala putovanja Korošca i Žerjava. Potonji je također od Korošca dobio punomoć za sastavljanje interpelacija kojim je Jugoslavenski klub vršio pritisak na austrijsku vladu, što je predstavljalo novu stranicu u odnosu slovenskih katoličkih narodnjaka i liberala.

6.3.2 Odnos prema Svibanjskoj i Krfskoj deklaraciji

Promjena u hijerarhiji slovenskih katoličkih narodnjaka značajno se odrazila na djelovanje Hrvatsko-slovenskog kluba koji je krajem studenoga 1917. odlučio zauzeti radikalniji stav prema austrijskim vlastima i oštrijim metodama tražiti ujedinjenje Hrvata i Slovenaca. Korošec, Krek i Spinčić 9. su ožujka na sastanku s predsjednikom vlade Clam-Martinicom ponovo predložili državnopravnu jedinicu Hrvata i Slovenaca koja bi bila brana pred talijanskim i srpskim pretenzijama. No ni na tom sastanku, kao ni kasnije u mjesecu svibnju na sastanku kod Cara, vladajući nisu pokazivali sklonost takvoj reformi te su sastanke prije svega koristili kao opipavanje pulsa kod hrvatskih i slovenskih predstavnika glede opcija koje su se tada otvarale u slučaju sklapanja separatnih sporazuma Austro-Ugarske sa zaraćenim državama. Austrijska je vlada, primjerice, preko takozvane grupe Karla Danzera⁴⁶⁸ ispitivala mnijenje hrvatskih i slovenskih stranaka glede mogućnosti trajne aneksije Srbije i Crne Gore. Indikativno je da je Krek tada još bio protiv biloakvog povezivanja pravoslavnih južnih Slavena sa slovensko-hrvatskom jedinicom, smatrajući da su interesi Slovenaca i Hrvata u Monarhiji i Srba u Srbiji s državotvornog aspekta suprotni. To ipak nije značilo da

⁴⁶⁶ Pleterski 1971, 147-148.

⁴⁶⁷ Hribar 1984, 270.

⁴⁶⁸ Urednik bečkoga tjednika *Danzer's Armee Zeitung*.

nije bio spreman na određeno popuštanje u smjeru priznavanja narodne posebnosti Srba koji su već bili naseljavali jugoistočni dio Monarhije te bi time trebali pripasti trećoj habsburškoj jedinici. Na to ukazuje i njegov pristanak na preimenovanje Hrvatsko-slovenskog kluba u Jugoslavenski što je prije svega trebalo zadovoljiti dvojicu srpskih zastupnika iz Dalmacije od kojih se tražila potpora kasnijoj Svibanjskoj (Majskoj) deklaraciji. To je, prema pisanju Šušteršičevog časopisa *Resnica*, Krek dogovorio sa srpskim poslanikom iz Dalmacije, Dušanom Baljkom, nakon što je već bila usvojena deklaracija koja je spominjala isključivo Slovence i Hrvate koji bi se trebali okupiti na temelju hrvatskog državnog prava u okviru Habsburške Monarhije.⁴⁶⁹ Činjenica je pak da su spominjanje Srba u izjavi zahtijevali i slovenski liberali koje se pokušalo pridobiti za potporu izjavi. Korošec je već prije stupio u kontakt sa Žerjavom i sa štajerskim slovenskim naprednjacima, dok je Spinčić preuzeo ulogu privlačenja utjecajnih pojedinaca, poput Josipa Smodlake, na hrvatskim područjima.⁴⁷⁰ U skladu s njima formirana je izmijenjena izjava koju je Korošec pročitao u Beču 30. svibnja 1917.: „Potpisani poslanici, udruženi u Jugoslavenski klub, izjavljuju da na temelju narodnog načela i hrvatskog državnog prava traže ujedinjenje svih područja Monarhije pod žezlom dinastije Habsburško-Lotarinske nastanjena Slovencima, Hrvatima i Srbima u neovisno državno tijelo koje će biti slobodno od svake narodne vlasti stranaca te će biti izgrađeno na demokratskim temeljima. Za ispunjenje ovog zahtjeva svog jedinstvenog naroda zauzimat će se svim svojim snagama. S tom će rezervom potpisnici sudjelovati u radu parlamenta.”⁴⁷¹

Većina se autora koji su kasnije analizirali izjavu slaže da je deklaracija za ono vrijeme bila relativno radikalna,⁴⁷² jer je pokušala ujediniti narodno načelo i hrvatsko državno pravo te povezati čitav južnoslavenski prostor u Monarhiji. Unatoč zagovaranju ideje očuvanja Monarhije, snažno se suprotstavila interesima dvaju najutjecajnijih naroda. Budući da je kako Nijemcima tako i Mađarima prijetila oduzimanjem izlaza na Jadransko more, odbijanje ovih zahtjeva u bečkoj skupštini bilo je sasvim razumljivo. No taj je akt puno više značio za unutar-slovensku koheziju. Deklaracija je među Slovencima potaknula pravu euforiju, a dokument se spominjao u praktički svakom javnom istupu. Deklaraciji je 15. rujna 1917. potporu dao i ljubljanski biskup Jeglič, iako je primio informacije da su Hrvati iz Dalmacije, Senja i pogotovo neki katolički svećenici protiv spominjanja Srba zbog bojazni da će oni iskoristiti trenutak za

⁴⁶⁹ K zgodovini jugosl. deklaracije z dne 30. maja 1917 1918,1-2.

⁴⁷⁰ Upravo je Smodlaka kao uvjet potpori deklaraciji postavio unošenje Srba u izjavu te se pritom suprotstavljao spominjanju hrvatskog državnog prava.

⁴⁷¹ Prunk, Toplak i Hočevar 2006, 72.

⁴⁷² Sirotković i Margetić 1988, 224.

izdajstvo i otrgnuti katoličke južne Slavene od Austrije.⁴⁷³ Svoje je razloge za taj čin objasnio u dopisu austrijskoj vladi: „Poduzeo sam taj korak a) kao protest protiv planova tih Jugoslavena u Londonu, Parizu itd. koji žele imati jugoslavensku državu pod krunom Karađorđevića, b) kao protest protiv nepravde Nijemaca i Mađara koja je već počinjena i koja nam još prijete, i c) kao sredstvo za konsolidaciju Austrije na jugu protiv vanjskih protivnika.“⁴⁷⁴ Na nagovor Jegliča, vjerojatno istim argumentima kao austrijskoj vladi, i Šušteršič je podržao deklaraciju.

Dokumentu su podršku iskazali i slovenski liberali. Među prvima je bio ljubljanski ogranak NNS koji je svoju interpretaciju značenja Deklaracije prenio u *Slovenskom narodu*: „Jugoslaveni i Česi se načelno slažu da je rješenje nacionalnog problema u smislu istinske neovisnosti naroda moguće samo na ruševinama dualizma. Nije moguć kompromis između dualizma i deklaracije. U pozitivnom smislu, Nijemci su naporno radili na konstruiranju određenih nepremostivih proturječnosti između jugoslavenske i češke deklaracije. Jugoslavenska deklaracija temelji se na načelu zajedničkog narodnog prava, želimo samo ono što je uistinu narodno naše, da naša država obuhvaća samo jugoslavenski narodni teritorij, hrvatsko državno pravo služi nam samo kao organizacijsko sredstvo.“⁴⁷⁵ To je bio odgovor na pisanje njemačkih časopisa da su zahtjevi austrijskih Slavena nekompatibilni, jer su se Česi pozivali na narodno, a južni Slaveni na povijesno hrvatsko državno pravo. Potonje je kod slovenskih liberala uglavnom već prije bilo odbačeno kao institut oko kojega bi se trebali okupljati južni Slaveni, pa je iz te vizure njihovo pristajanje na tekst Svibanjske deklaracije predstavljalo određeno popuštanje. No slovenski su liberali jasno nadredili 'prirodno' narodno pravo povijesnomu, dok su se slovenska katolička glasila na takva pisanja liberala oglašila. To je bio znak da koncept povijesnog hrvatskog državnog prava i sa stajališta slovenskih katoličkih narodnjaka ima sve manju ulogu te se koristi uglavnom u komunikaciji s Bečom, dok se u deklaracijskom tekstu ostavio radi zadovoljavanja hrvatskih partnera. S tog se aspekta sve više nazirao pobjednik u jednom od osrednjih ideoloških sporova slovenskih liberala i katoličkih narodnjaka, koji se odnosio na temeljni postulat na kojem bi se trebala graditi jugoslavenska država. Ne čudi stoga što je i trščanska *Edinost* ubrzo nakon *Slovenskog naroda* izrazila potporu Svibanjskoj deklaraciji unatoč njenom naglašavanju hrvatskog državnog prava, protiv kojeg su se nakon 1905. najviše bunili upravo slovenski liberali iz

⁴⁷³ Jeglič 2015 (28. 7. 1917.), 715.

⁴⁷⁴ Jeglič 2015 (11. 11. 1917.), 730.

⁴⁷⁵ Za skupno deklaracijsko politiko 1917, 1.

Trsta: „Naša se deklaracija također poziva na državno pravo, na hrvatsko pravo; no i to pravo obuhvaća isključivo slavenske zemlje i stoga podupire naš zahtjev za ujedinjenjem, koji je utemeljen na narodnom načelu.“⁴⁷⁶ Uz malo retoričke akrobacije, dakle, postignut je konsenzus dviju glavnih slovenskih stranaka oko prihvaćanja teksta Deklaracije te je putem stranačkih organa pokrenuto skupljanje potpisa podrške toj izjavi među stanovništvom.⁴⁷⁷ Samo su ženske udruge na slovenskim područjima⁴⁷⁸ tada prikupile oko 200.000 potpisa što je za ono vrijeme među Slovencima bilo iznimno postignuće. Time je Svibanjska deklaracija, izuzev trenutne suzdržanosti socijaldemokrata iz Jugoslavenske socijaldemokratske stranke (JSDS), dobila legitimnost u slovenskom društvu.⁴⁷⁹

Suzdržanost treće slovenske političke stranke, JSDS, glede podrške Svibanjskoj deklaraciji bila je posljedica više čimbenika. Djelomično je to bio plod neuspješnih pregovora između Antona Kristana i Kreka koji su u travnju 1917. razmatrali moguću suradnju koja bi trebala dodatno osnažiti Krekov položaj prema Šušteršiču.⁴⁸⁰ Budući da Kristan u tom trenutku ipak nije vidio dovoljno koristi u priključivanju politike socijaldemokrata onoj slovenskih katoličkih narodnjaka, JSDS nije posebno naglašavala Svibanjsku deklaraciju, koja je u prvom redu bila projekt SLS, te je u sljedeće pola godine ponavljala svoje stavove iz Tivolske rezolucije.⁴⁸¹ Drugi se dio razloga za privremeno neprihvatanje Deklaracije odnosilo na činjenicu da se bitan dio stranačkog članstva ipak protivio dokumentu, iako se, primjerice, socialistička omladina bila eksplicitno izjasnila za rješavanje narodnog pitanja u skladu s Deklaracijom.⁴⁸² Skeptici su, dakle, prije svega dolazili iz starije garniture članstva JSDS koja se, poput Henrika Tume, protivila Deklaraciji zbog njezinog oslanjanja na hrvatsko povijesno državno pravo.⁴⁸³ U to se vrijeme naime trebala održati Stocholmska konferencija socijaldemokrata te je za tu priliku sam Tuma sastavio posebnu spomenicu, koja se protivila institutima poput povijesnog prava na neki teritorij. Na kraju ta izjava ipak nije pročitana jer do održavanja konferencije nije došlo, ali se iz nje mogu dobro iščitati stavovi kako Tume tako

⁴⁷⁶ Čehi in Južni Slovani 1917, 1.

⁴⁷⁷ Deklaracija, Jugoslovanski klub in S. L. S. 1918a, 3.

⁴⁷⁸ Tržaško jugoslovansko ženstvo za deklaraciju 1918, 1; Deklaracija, Jugoslovanski klub in S. L. S. 1918b, 3.

⁴⁷⁹ Prunk, Toplak i Hočevar 2006, 73.

⁴⁸⁰ Tuma 1937, 363-364.

⁴⁸¹ Kermavner, Golouh i Pijade 1951, 316-319.

⁴⁸² Kermavner, Golouh i Pijade 1951, 328.

⁴⁸³ Rahten 2012, 102.

i JSDS.⁴⁸⁴ Tuma u tom dokumentu sam sebe predstavlja kao predstavnika slovenskog, hrvatskog i srpskog proletarijata iz austrijskog dijela Monarhije (Koruške, Štajerske, Kranjske, Goričke, Trsta, Istre i Dalmacije). U nastavku krivnju za rat pripisuje njemačkoj i austrougarskoj strani te tek djelomično srpskoj, no pritom uključene tri strane diferencira. Dok je prema njemu Njemačka željela ovladati svijetom, Austro-Ugarska je stupanjem u rat pokušavala riješiti problem rastućeg slavenskog i rumunjskog stanovništva. Tuma predviđa da će se Habsburška Monarhija federalizirati ili raspasti na dva dijela.⁴⁸⁵ U slučaju poraza Centralnih sila predviđa raspad Austro-Ugarske, dok bi u slučaju pobjede Monarhija mogla biti dovedena u vazalni odnos s Njemačkom. Sam pak predlaže preoblikovanje dvojne monarhije u jadransko-dunavsko-balkanski savez nacionalnih država. U takvom bi novom savezu trebale biti državne jedinice Čeha i Slovaka, alpskih Nijemaca, Mađara, Rumunja i Jugoslavena. Pored toga predlaže formiranje samostalne Poljske. Funkcija bi jugoslavenske državne jedinice trebala biti zatvaranje Nijemcima i Mađarima put do Jadrana, a Talijanima do Balkana. Pritom jugoslavenska jedinica ipak ne bi uključivala Srbiju i Crnu Goru. Prema Tumi, Srbiju je naime trebalo formirati u prijeratnim granicama te joj priključiti Crnu Goru što bi joj dalo izlaz na Jadransko more. Pored toga bi joj trebalo omogućiti dobivanje zapadne Makedonije te Soluna, što bi ju trebalo zadovoljiti i smanjiti pritisak srpske iredente u jugoslavenskoj državi jadransko-dunavsko-balkanskog saveza. Ipak, Tuma je razmišljao i o potencijalnom uključivanju Srbije u jadransko-dunavsko-balkanski savez i također o srpskom dobivanju pristupa Splitu preko BiH. Zanimljivo je da za Srbe i Hrvate smatra kako su po jeziku jedan narod kojeg u Monarhiji ima 7 milijuna, a izvan 5.⁴⁸⁶ Istovremeno navodi da Slovenci, Hrvati i Srbi tvore jednu gospodarsku cjelinu te da su Slovenci po kulturnom stremljenju jedan narod s Hrvatima, iako ih na početku sam Tuma diferencira te kaže kako su Hrvati (poput Čeha i Poljaka) narod, dok su Slovenci (poput Malorusa i Slovaka) tek narodnost, jer nisu politički organizirani poput naroda u Habsburškoj Monarhiji.⁴⁸⁷ U tom je dokumentu, dakle, bilo puno nedorečenosti, no Tumine se ideje uređenja južnoslavenskog prostora mogu sažeti u dvije opcije. Prva je podrazumijevala izostavljanje Srbije i Crne Gore iz jugoslavenske države habsburških južnih Slavena, što Tumu približava razmišljanjima slovenskih katoličkih narodnjaka prije i početkom Prvog svjetskog rata. U tom bi slučaju

⁴⁸⁴ Marušič i Rozman 2011, 10-11.

⁴⁸⁵ Rahten 2012, 102.

⁴⁸⁶ Tuma u Marušič i Rozman 2011, 81.

⁴⁸⁷ Tuma u Marušič i Rozman 2011, 76.

Srbiju trebalo namiriti izlascima na more preko Soluna i Crne Gore, što nije daleko od razmišljanja Šušteršiča tijekom balkanskih ratova. Druga je pak opcija prema Tumi predviđala veliku južnoslavensku državu, u kojoj bi Srbi trebali djelovati kao povezujući element za sve ostale južne Slavene.⁴⁸⁸ Bugarskoj na drugoj strani Tuma predviđa dobivanje istočnog dijela Makedonije i izlaz na Egejsko more. Takva bi bugarska država također trebala opsezati područja do Enosa te Drame i Kavale. Istovremeno, Istanbul bi bio slobodan trgovački grad pod zaštitom europskih država, dok za Albaniju Tuma predlaže autonomiju, ali istovremeno sumnja u mogućnost opstanka te ispostavlja i mogućnost njezine podjele između Srbije i Grčke, koja bi trebala dobiti i cijeli Cipar. Tuma je, dakle, uzimao u obzir da južni Slaveni i balkanski narodi nisu posve neovisni od širih geopolitičkih događanja, stoga pušta otvorenih više opcija, no ti prijedlozi ipak nisu konkretnije obrazloženi, niti su predstavljeni javnosti, a još su manje imali relevantan utjecaj na političku stvarnost. S druge strane, ni Etbin Kristan, koji je u ljeto 1917. u SAD predlagao formiranje jugoslavenske federativne države, nije naišao na puno sluha.⁴⁸⁹ Budući da sa svojim prijedlozima nisu bili uspješni te ujedno njihove ideje nisu bile jako daleko od suštine zahtjeva iz Svibanjske deklaracije, koji su bar kao privremeno rješenje bili prihvatljivi za većinu članstva JSDS, stranka se na kraju ipak priklonila deklaracijskom pokretu. To se argumentiralo kao nužnost uspostavljanja nacionalne države Jugoslavena koja bi prema JSDS trebala biti preduvjet za daljnju klasnu borbu. Do usvajanja zaključka o formalnoj podršci došlo je na saboru JSDS krajem prosinca 1917., kada je i sam Tuma pozdravio Svibanjsku deklaraciju i time praktički dovršio proces konvergencije stavova slovenskih političkih stranaka glede državnopravne budućnosti Slovenaca u Habsburškoj Monarhiji.

6.3.3 Obrat SLS k narodnom načelu

Svibanjska je deklaracija ujedinila slovenske stranke, no nije uspjela konsolidirati SLS. Ideološke su se unutarstranačke razmirice prenosile i na odnos prema jugoslavenskoj viziji te su se manifestirale i u javnosti. Primjerice, *Slovenec* je još 4. srpnja 1917. u kontekstu pisanja o prijetnjama aspiracija Nikole Pašića po građenju centralističke Velike Srbije pisao: „Prije smo se rata borili protiv svih tendencija koje su se okretale oko Srba i u ratu je naš narod dokazao da sa srpskim težnjama nema ništa zajedničkog. ... Mi odlučno odbacujemo svako miješanje

⁴⁸⁸ Tuma u Marušić i Rozman 2011, 98.

⁴⁸⁹ Kermavner, Golouh i Pijade 1951, 287-289.

'jugoslavenskog odbora' u kojem je nekoliko prebjega iz našeg naroda, a koji ni prije rata nisu imali prava govoriti u ime naroda. ... naš narod (...) takve pokušaje najodlučnije osuđuje i otklanja. Za takve 'jugoslavenske' ispade naš narod nema razumijevanja ni volje. To je već više puta korjenito dokazao i opet će! Naš je program (...) ujedinjenje Hrvata i Slovenaca pod habsburškim žezlom. Takvo će ujedinjenje biti najbolja i najčvršća brana države na jugu protiv velikosrpskih aspiracija koje su jednako neprijateljske katoličkoj Austriji kao i katoličkomu hrvatsko slovenskom narodu!"⁴⁹⁰ Indikativno je da pritom *Slovenec* ne odbacuje ideju privremene autonomije za hrvatsko-slovenska područja, odnosno ujedinjenja Hrvata i Slovenaca u okviru dualističkog uređenja, što je pak bilo u skladu sa Šušteršičevim sukcesivnim pristupom rješavanju jugoslavenskog pitanja. Međutim, nekoliko tjedana kasnije, 28. srpnja, *Slovenec* o Svibanjskoj deklaraciji već piše kao o minimumu slovenskih zahtjeva,⁴⁹¹ što je impliciralo rezolutno odbijanje dualizma te je odražavalo Krekov i Koroščev stav prema kojem SLS neće sudjelovati s austrijskom vladom koja bi ignorirala zahtjeve Deklaracije. *Slovenec* je u srpnju 1917. u kontekstu odbacivanja koncepta narodne/nacionalne autonomije u različitim državnim jedinicama počeo objavljivati i izrazito protunjemačke članke kakvi su se dotada mogli pročitati samo u slovenskim liberalnim glasilima.⁴⁹² Konačno je pobjedu Korošca i Kreka *Slovenec* potvrdio i eksplicitnim odbacivanjem instituta povijesnog prava te zalaganjem za realizaciju narodnog načela: „Sustav je htio da budemo samo junački Kranjci, Štajerci, Korošci, Primorci, i bio je toliko naivan da je na taj način mislio izbrisati našu slovensku svijest. Slovenci su u Cislajtarnji podijeljeni u 4 zemlje: Kranjsku, Korušku, Štajersku, Primorsku i još su ugarskoj polovici dali naše prekomurske Slovence da nas lakše kontroliraju. Danas nam razni pozvani i nepozvani njemački državnici još uvijek objašnjavaju svetost i nepovredivost zemaljskih granica – nollite tangere historiam – ne diraj u povijest. Potreba ih je natjerala da izmisle svojevrstu kombinaciju zemaljske i nacionalne autonomije ... Nagovještavaju nam da su nam spremni ponuditi neke ustupke u obliku mrvica, ali nema govora o bilo kakvoj nacionalnoj autonomiji cijeloga naroda, o kršenju svetih granica i povijesti – ne daj Bože. ... Ali ako misle da će izbrisati prava širokih masa i naroda, krvlju izborena na ratištima, s raznim izmišljenim pravima zapisanima na prašnjavim aktima i magarećim kožama, u krivu su. Danas našu budućnost neće diktirati mrtvo slovo na papiru na prašnjavom pergamentu, već živa potreba naroda, stvarna situacija sadašnjeg tjeka

⁴⁹⁰ Zanimiva razkritja ob rekonstrukciji srbskega kabineta 1917, 1.

⁴⁹¹ Avstrijski Slovani 1917, 1.

⁴⁹² Ivašković 2020.

vremena. Danas narodi moraju sami odlučiti o svojoj budućnosti. Svaka kombinirana zemaljska nacionalna autonomija značila bi smrt, odnosno da ne bismo mogli ni živjeti ni umrijeti. Danas mi Slovenci priznajemo samo jedan pojam Slovenije kao sastavnog dijela ujedinjene austrijsko-jugoslavenske cjeline. Za ovaj smo naš veliki nacionalni ideal ratovali za veliku i jaku Austriju, za taj ideal smo prolili krv i samo na toj osnovi Austrija može biti jaka. ... Ideja o umjetnom odvajanju Slovenaca i Slavena putem sadašnjih zemalja mora pasti. Austrijska se monarhija mora preobraziti u saveznu državu slobodnih naroda. Ovo je naš 'ceterum censeo'! I sada, kada se formira nova vlada, kada nam se obećava reforma ustava, mi iz sveg glasa pozivamo: Dolje zemaljske granice, dolje s našom patnjom i našom bijedom!"⁴⁹³ Ovakvi su zapisi bili nešto potpuno novo za vodeće slovensko katoličko-narodnjačko glasilo što je bio znak da Šušteršič u njegovoj uredničkoj politici nije više imao značajnijeg utjecaja. Štoviše, djelovanje Kreka neposredno prije njegove smrti pokazuje da je koncept autonomije za njega bio neprihvatljiv do te mjere da bi deklaracijski pokret lako mogao odbaciti i habsburški okvir, ako se ne bi priznalo teritorijalno ujedinjavanje južnoslavenskih zemalja unutar Monarhije. To se može iščitati iz njegove zadnje objave u *Hrvatskoj državi*, 4. rujna 1917.: „Dinastija neka zna da se slovenski, hrvatski i srpski narod može zadovoljiti jedino samostalnom državom. Zahtjev za samostalnu državu nije Antantina politika, težnje za slobodom i samostalnošću starije su od Antante, takva nastojanja nisu veleizdaja. Veleizdaja je robovanje.”⁴⁹⁴ Iz navedenog se može zaključiti da je novo vodstvo SLS u to vrijeme planiralo dvije mogućnosti. U slučaju opstanka Habsburške Monarhije to bi bila treća jedinica koja bi objedinila sva južnoslavenska područja. Dok se to prema Beču komuniciralo kao minimum zahtjeva, kao alternativu SLS je signalizirala da bi Jugoslavija od Trsta do Drine mogla egzistirati i kao neovisna država. To je i nakon Krekove smrti, u početku doduše implicitno, nastavio izjavljivati Korošec osobno i preko drugih članova Jugoslavenkog kluba.

Zaokret SLS od povijesnog k narodnom/prirodnom pravu ne možemo sa sigurnošću pripisati i djelomičnim utjecajem Krfske deklaracije, jer vijest o njenom konačnom sadržaju tada još nije bila stigla na slovenska područja. Kad se pak o dogovoru Trumbića i Pašića doznalo, *Slovenec* nije pokazivao izrazito negativan stav do djelovanja Jugoslavenkog odbora kao što je to bilo u vrijeme Šušteršičevog uplitanja u uređivačku politiku. Časopis tek prenosi pisanje *Züricher Zeitung*a da dogovor na Krfu nema realne mogućnosti opstanka, jer da se i

⁴⁹³ Proč z deželnimi mejami 1917, 1.

⁴⁹⁴ Prunk 1985, 14.

ponovo uspostavi Srbija, nema više mogućnosti za ostvarenje velikosrpskih ideala.⁴⁹⁵ Štoviše, u kontekstu opisivanja talijanskih aspiracija prema istočnoj obali Jadrana i prema dijelovima Kranjske *Slovenec* djelomično afirmativno piše o Krfskoj deklaraciji, jer bi ona zapravo trebala sputavati Talijane.⁴⁹⁶ Dakako, uredništvo pri svakom spominjanju Krfske deklaracije napominje da SLS ipak ostaje na stajalištima iz Svibanjske deklaracije.

Na drugoj se strani liberalna tršćanska *Edinost* jasnije negativno opredijelila do Krfske deklaracije koju je smatrala potencijalno opasnom za dogovaranje preko leđa tršćanskih Slovenaca: „Čitajući Krfski sporazum, odmah smo primijetili nedostatak jasne odredbe o odnosu s Italijom. Nalazimo doduše zahtjev za slobodnim i otvorenim Jadranskim morem, koji je nedvojbeno usmjeren protiv talijanskih težnji za prevlašću na ovom moru; no, sporazum o zapadnoj granici predložene jugoslavenske države potpuno šuti. Ta je šutnja tim karakterističnija kada svi znamo da je Italija objavila rat s jasno zacrtanim ciljem osvajanja dotad „neoslobođenih“ teritorija, a među njima, dakako, prvenstveno Trsta. Znamo i to, da se talijanske težnje ne svode samo na grad Trst, nego Talijani pod imenom Trst zahtijevaju i cijelo područje Goričke do Romona i Triglava; da, također žele i dobar dio Notranjske, otprilike do Logatca, cijele Istre i svih onih istarskih te dalmatinskih otoka koje iz strateških razloga smatraju potrebnim za svoju dominaciju nad Jadranom. ... Naslutili smo razloge ove šutnje, a zatim se prisjetili vijesti koje se javljale da se upravo glede ovih zemalja već postigao dogovor između Pašića i talijanske vlade. Da Talijani nisu odustali od svojih težnji prema našim primorskim krajevima, može se zaključiti po silini s kojom još uvijek navaljuju na Sošku frontu. Stoga smo zaključili da je 'sporazum' koristio formulaciju o kompaktnosti jugoslavenskog stanovništva kao uvjet za pripadnost budućoj državi samo da bi se nekako opravdalo to što su se dogovorne strane već odrekle ovih područja u korist Italije. Naravno, htjeli smo uložiti najoštriji prosvjed protiv takvog stava, jer u Primorju kao kompaktni talijanski teritorij priznajemo samo furlansku ravnicu, dok cijelo ostalo Primorje smatrali smo i smatramo danas kompaktnim slavenskim područjem, čiji slavenski karakter ne mijenjaju spomenuti manje-više potalijančeni primorski gradovi. Prije 30 su godina upravo zbog potalijančenih obalnih gradova proglašavali Dalmaciju talijanskom provincijom; danas i najgorljiviji Talijani moraju priznati slavenski karakter te jugoslavenske zemlje, pa stoga više ne temelje svoje težnje na narodnom načelu, nego na strateškim potrebama. Kao što nikada

⁴⁹⁵ Jugoslovansko vprašanje 1917, 1.

⁴⁹⁶ Ponicare v Gorici 1917, 1.

ne možemo pristati da se proda Dalmacija, tako, naravno, nikada nećemo dragovoljno dopustiti da se naše Primorje preda na milost i nemilost Italiji. Suprotno 'sporazumu', koji o ovom pitanju razumljivo šuti, sa svom odlučnošću pozivamo se na deklaraciju 'Jugoslavenskog kluba' od 30. svibnja ove godine te sa svom jasnoćom naglašavamo da i naše Primorje spada u okvir ove deklaracije, isključujući samo furlansku ravnicu."⁴⁹⁷

Tršćanski su se slovenski liberali, dakle, jasno očitovali glede obiju deklaracija te odbacili onu Jugoslavenskoga odbora, iako su slovenski naprednjaci naizgled, putem Bogumila Vošnjaka i preko same punomoći dane Trumbiću, bili zastupljeniji tamo nego u Jugoslavenskom klubu gdje su glavnu riječ ipak imali Krek, Korošec i Spinčić. Pritom je jasan naglasak tršćanskih liberala da Slovenci u Primorju neće pristati na to da budu moneta za trgovanje između Pašića i Talijana. Također neće pristati ni na priznavanje jugoslavenskih opcija koje bi se dogovarale s Rimom, ako bi to impliciralo prepuštanje značajnog dijela slovenskih etničkih teritorija Italiji. Pored nejasnosti glede teritorijalnog opsega jugoslavenske države predviđene Krfskom deklaracijom, što je bilo od primarnog značenja za kritiku od strane *Edinosti*, uredništvo je časopisa primijetilo te se obrušilo i na maglovito formulirano unutarnje uređenje: „ ... smatramo prikladnim skrenuti pozornost na bitne nedosljednosti i proturječnosti između odredbi ovog sporazuma i - riječi državnika Antante. Prema raznim izjavama potonjih, nova bi država trebala biti federalna, svojevrsna zajednica triju jugoslavenskih skupina. Iz ovog sporazuma (...) proizlazi da bi nova država trebala biti jedinstvena: s istim grbom, istom zastavom, jednim parlamentom, ali bi njezin ustav predviđao samo mogućnost stvaranja lokalnih autonomija. To je velika, bitna razlika koja dovodi do zaključka da ni sama gospoda državnici Antante još nisu jasni i međusobno suglasni oko ustroja ove nove države!“⁴⁹⁸ Društvo *Edinost* je tako na svojoj skupštini 28. kolovoza 1917. i formalno izrazilo protest protiv „svakog raspolaganja teritorijom Dalmacije i Austrijskog Primorja, koje se sastoji od granične zemlje Goričko-Gradišćanske, grada Trsta i granične zemlje Istarske, bez sudjelovanja i protiv volje velike većine stanovništva ovih zemalja od vlasti antante ... Pripajanje ovih zemalja Talijanskom kraljevstvu značilo bi i krvavo kršenje narodnog načela, jer, s izuzetkom furlanske nizine na desnoj obali Soče do Krmina i nekoliko na pola talijaniziranih gradova na obali, sve su te zemlje naseljene isključivo slavenskim stanovništvom, koje i u samom Trstu te posebno u njegovoj okolini čini zapravo

⁴⁹⁷ Še enkrat o krfskem 'dogovoru' 1917, 1.

⁴⁹⁸ Krfski 'dogovor' 1917, 1.

jedini autohtoni element, dok u Dalmaciji Slaveni čine 98 % ukupnog stanovništva. U gospodarskom smislu, odcjepljenje bi ovih zemalja rezultiralo odsijecanjem čisto slavenskog zaleđa od mora, što bi cijelo Jugoslavenstvo dovelo pod gospodarsku dominaciju Kraljevine Italije te bi izazvalo žestok otpor i nove ratne komplikacije. Jugoslaveni okupljeni u Trstu, nepokolebljivo stojeći na stavovima deklaracije 'Jugoslavenskog kluba' u Bečkom Zastupničkom domu od 30. svibnja 1917., najsvečanije su protestirali protiv drskih talijanskih težnji za spomenutim jugoslavenskim zemljama i protiv svake samovoljne odluke o njihovoj sudbini te posebno protiv toga da bi se i jedan djelić jugoslavenskog teritorija žrtvovao talijanskoj pohlepi.⁴⁹⁹ Iz navedenog se, dakle, jasno očituju dva elementa na kojima je temeljila konvergencija slovenskih liberala i katoličkih narodnjaka, a to su bili slovensko-hrvatska nedjeljivost i narodno načelo.

6.3.4 Kraj lojalnosti Habsburškoj Monarhiji

Pobjeda u bitci na rijeci Soči donijela je kratkotrajnu nadu Slovincima da Talijani neće moći tražiti ono što im je obećavao Londonski pakt. Trščanski liberal Otokar Rybář je čak izrazio nadu da ta pobjeda omogućuje priključenje Slovenaca s osvojenih područja matici.⁵⁰⁰ Pobjeda nad Italijom i mir s Rusijom trebali su, dakle, jamčiti čak i nove teritorijalne akvizicije Habsburške Monarhije na njenom jugu. Takvom je stajalištu, na temelju jednog dopisa engleskog publicista Roberta Williama Seton-Watsona, naginjao i Gregor Žerjav, dok je nekadašnji liberal Henrik Tuma, koji je u međuvremenu prešao u socijaldemokrate, upozoravao da sa strateškog aspekta trenutna situacija ne znači mnogo za Slovence, ako Antanta na kraju pobijedi u ratu.⁵⁰¹ To ubrzo shvaćaju i u *Edinosti* koja 20. ožujka 1918. piše: „ali mi, koji vidimo kako se sada cijeli naš narod budi i oduševljava svojom nacionalnom samostalnošću, čvrsto vjerujemo da će nam nacionalna ideja donijeti i ispunjenje naših srčanih želja. Ne računamo na pomoć Antane, (...) naprotiv, dobro znamo (...) da bi pobjeda Antante značila ne samo za veliki dio Slovenije (cijelo Primorje i veliki dio Kranjske) odcjepljenje od ostatka Jugoslavije, a time i nacionalnu smrt, nego i neograničenu dominaciju imperijalističke Italije na Jadranskom moru i svim njezinim obalama, odnosno potpunu ekonomsku ovisnost po milosti Antante rođene Jugoslavije u najužim granicama.“⁵⁰² Ipak, uredništvo *Edinosti* i u

⁴⁹⁹ Naše stališće nasproti italijanskim aspiracijam 1917, 1.

⁵⁰⁰ Domaće vesti. Proslava zmage v Trstu 1917, 2.

⁵⁰¹ Pleterski 1971, 219.

⁵⁰² Nekoliko odgovora 1918, 1.

tom trenutku ostaje na poziciji prema kojoj se narodnu volju Slovenaca, ako se ujedine, neće moći zaobići: „Mi ne očekujemo sva rješenja odozgo, uvjereni smo naime da će neslomljena i nesalomiva snaga nacionalne ideje nadvladati i najotpornije snage i dovesti nas do nacionalnog ujedinjenja i samostalnosti. Našim se pitanjem već bavi cijeli svijet, pa i - austrijska vlada (...). U nekoliko mjeseci skladan nastup cijelog naroda i njegovih predstavnika postigao je više od svih socijalističkih rezolucija i konferencija posljednjih godina.“⁵⁰³

Dok je sve očiglednija Antantina pobjeda gurala liberale prema katoličkim narodnjacima radi potrebe nacionalne konsolidacije Slovenaca, približavajući se poraz Centralnih sila prisiljavao je slovenske katoličke narodnjake na reviziju odnosa s habsburškom dinastijom. S povećanjem mogućnosti poraza Beča stranka se, pored hrvatskog državnog prava, počela odmicati i od drugog postulata svoje predratne političke strategije. S tog je kursa nije skrenula ni Krekova smrt. To se moglo iščitati najprije iz novogodišnjeg pregleda 1917. godine, kada *Slovenec* prikazuje učinak rata na slovenski puk. U tom se članku naime ne spominje samo trpljenje ratne štete na bojištu, nego i gospodarsko iscrpljivanje slovenskog pučanstva uslijed povećanih poreza koje je nametnula država, što je zapravo označilo početak sve oštrijih kritika koje su bile usmjerene prema Beču. Za 1918. uredništvo najavljuje formiranje *Narodnog Sveta*, kraj rata i slobodu koja bi trebala doći s - istoka: „No dobit ćemo i prijeko potrebnu narodnu organizaciju – Narodni Svet koji se sada formira uz poticaj obnovljene Vseslovenske ljudske stranke. Novi život posvuda! ... Rat je! Ali čovjek osjeća novi dašak zore mira, i to ne više daleke, nego bliske, bliske. Svi znamo da ćemo 1918. imati mir. 1918. ćemo vratiti svoje ljude kućama ... S istoka dolazi ova blagodat – kamen se pokreće – ruska revolucija ga je pokrenula. A mir moramo imati na principu dogovora svih naroda.“⁵⁰⁴ Na drugoj su strani prevrat i uspon boljševika na vlast slovenski liberali dočekali sa strepnjom da će slavenska matica postati anacionalna te će time prestati biti oslonac drugim Slavenima. O tome jasno piše Ivan Hribar u svojim sjećanjima. No, također i priznaje kako bi bez revolucije u Rusiji južni Slaveni puno teže realizirali svoju državu, jer bi carska ruska vlast potpisala drugačiji mirovni sporazum s Centralnim silama što bi vrlo vjerojatno ojačalo Austro-Ugarsku.⁵⁰⁵

⁵⁰³ Nekoliko odgovora 1918, 1.

⁵⁰⁴ Novoletno premissljevanje 1917, 1.

⁵⁰⁵ Hribar 1984, 359-360.

U spomenutom se pregledu 1917. godine uredništvo *Slovenca* i neposredno dotaklo unutarnjeg raskola u SLS te ukazalo na Šušteršičev poraz kojeg nije spriječila ni Krekova smrt, što je uzrokovalo i odmicanje SLS od lojalnosti Monarhiji po svaku cijenu. To se moglo također iščitati iz memoranduma kojeg je Jugoslavenski klub objavio 31. siječnja 1918. u kontekstu sklapanja mirovnog sporazuma između Centralnih sila i novih ruskih vlasti, a koji u okviru naglašavanja prava naroda na samoodređenje više nije spominjao takozvanu habsburšku klauzulu.⁵⁰⁶ To je bilo dobro prihvaćeno ne samo kod slovenskih liberala nego i kod socijaldemokrata. Štoviše, JSDS 26. veljače 1918. predlaže popravke Svibanjske deklaracije te uz hrvatsko državno pravo predlažu i uklanjanje habsburške klauzule.⁵⁰⁷ Ubrzo nakon toga, na zagrebačkom sastanku (skup političara iz Hrvatske i Slavonije, Dalmacije, Bosne i Hercegovine, Istre, Međimurja, Kranjske i ostalih slovenskih područja) 2. i 3. ožujka 1918., Korošec eksplicitno izjavljuje da ne vjeruje u neriješen ishod rata te požuruje hrvatske i srpske partnere pri potvrđivanju vlastite legitimnosti kako bi jedinstveno mogli nastupati prema Beču i Antanti. Korošec je očito predviđao poraz Centralnih sila, što pak nije značilo da je prevideo i nestanak Habsburške Monarhije. Ipak, vjerujući da okolnosti vode k mirovnoj konferenciji na kojoj će se rješavati jugoslavensko pitanje, želio je ujediniti stavove te ojačati legitimnost Jugoslavenskog kluba, odnosno sebe samoga kao njegovog predsjednika. Korošec je u tom pogledu svoju zadaću na slovenskom terenu obavio. Naime, na tom su sastanku uz njega sudjelovali ne samo urednik katoličko-narodnjačkog *Slovenca*, Izidor Cankar (1886.–1958.), nego i vođa slovenskih liberala, Gregor Žerjav, kao i glavni urednik liberalnog *Slovenskog naroda*, Albert Kramer.⁵⁰⁸ Dvije su najjače slovenske političke opcije, dakle, tada već bile nastupale posve jedinstveno u pogledu temeljnih odrednica, dok treća po snazi, JSDS, nije opstruirala njihov rad.

Možemo, dakle, zaključiti da slovenski katolički narodnjaci i liberali Prvi svjetski rat dočekuju na suprotnim ideološkim pozicijama koje su uključivale i različite poglede na jugoslavensko pitanje. Dok je primarni politički cilj SLS bilo formiranje habsburške slovensko-hrvatske državnopravne jedinice utemeljene na hrvatskom povijesnom državnom pravu, slovenski su liberali od kraja balkanskih ratova kao jugoslavenski Pijemont percipirali Srbiju. Nakon atentata u Sarajevu glasila najutjecajnije slovenske političke stranke iskazivala su jednoglasan protusrpski stav. Štoviše, ljubljanski biskup Jeglič posebno je naglašavao zasluge

⁵⁰⁶ Pleterski 1971, 158.

⁵⁰⁷ Kermavner, Golouh i Pijade 1951, 489.

⁵⁰⁸ Šišić 1920, 125-126.

habsburških južnih Slavena pri okupaciji Srbije.⁵⁰⁹ Slovenski su liberali na drugoj strani unatoč osudi čina atentata osuđivali protusrpske demonstracije te pri eskalaciji nasilja naglašavali odgovornost austrougarske politike. No, ratni je apsolutizam odnio određene koncesije koje su si mali narodi unutar Austro-Ugarske uspjeli izboriti u mirnom razdoblju, snažna je cenzura pogodila i Monarhiji lojalne stranke te njena glasila, čak i slovenske katoličke čitanke u gimnazijama.⁵¹⁰ Upravo zbog toga časopisi u tom dijelu povijesti prestaju biti najbolji izvor autentičnih misli i ideja unutar SLS. Svaki se prijedlog reforme naime iz vizure Beča smatrao kao pokušaj slabljenja Monarhije što je suzilo manevarski prostor SLS. Istovremeno, periferni južnoslavenski položaj Slovenaca u tom je prijelomnom geopolitičkom trenutku očito djelovao kao snažan kohezivni faktor, jer je upravo budućnost slovenskih područja bila nejasna. Povećanje vjerojatnosti Antantine pobjede, koja je donosila mogućnost implementacije odredbi Londonskog pakta, potaklo je i slovenske liberale na guranje pod tepih dijela razmirica sa SLS. Pritom im je u prilog išao ishod unutarstranačke borbe između Šušteršiča na jednoj te Kreka i Korošca na drugoj strani. Novo je vodstvo SLS krenulo putem okrupnjavanja vlastitog političkog legitimiteta preko zauzimanja vodećih pozicija u zastupničkim tijelima austrougarskih južnih Slavena. U tom procesu Korošcu desna ruka postaje Gregor Žerjav. U takvim okolnostima SLS postepeno odbacuje najprije koncept hrvatskog povijesnog državnog prava, a nakon toga se odriče i habsburškog državnog okvira, što stranku vodi prema prihvaćanju šireg južnoslavenskog koncepta.

⁵⁰⁹ Jeglič 2015 (27. 8. 1914.), 597.

⁵¹⁰ Jeglič 2015 (19. 7. 1915.), 624.

7 Slovenske vizije jugoslavenstva krajem Prvog svjetskog rata

Drugu polovicu Prvog svjetskog rata slovenska je politička elita zbog neizvjesnosti i iznimno velikog uloga dočekala relativno kohezivno. Pobjeda bi Centralnih sila naime za Slovence implicirala još snažniji pritisak austrijskih Nijemaca, dok je sve izvjesnija pobjeda Antante predstavljala prijetnju implementacije odredbi Londonskog pakta i anektiranja dobrog dijela slovenskih područja od strane Italije. U pokušajima konsolidacije vlastite pozicije glavne su slovenske političke stranke, prije svega katolički narodnjaci unutar SLS i liberali iz NNS, pokušavali potaknuti zajednički nastup što šireg spektra južnoslavenskih političkih opcija s područja Habsburške Monarhije. To je 1917. rezultiralo Svibanjskom (majskom) deklaracijom koja je do kraja te godine, unatoč spominjanju habsburškog državnog okvira, hrvatskog državnog prava te izričitim spominjanjem Slovenaca, Hrvata i Srba, pored katoličko-narodnjačke i liberalne, dobila i formalnu podršku i od strane slovenskih socijaldemokrata. Sukladno tome, predsjednik Jugoslavenkog kluba, Anton Korošec, odbacivao je svaku mogućnost sudjelovanja u vladi koja ne bi pristala na koncept Svibanjske deklaracije. Čak i kad su austrijske vlasti uspjele pridobiti Slovenca Ivan Žolgera (1867.-1925.) za mjesto u vladi, Korošec mu je odrekao legitimnost zastupanja slovenskih interesa.⁵¹¹ No to nije značilo da u 1918. drugih ideja nije bilo. Štoviše, s obzirom da reforme u smjeru bar djelomičnog ispunjenja Deklaracijskih zahtjeva nisu stizale, ne samo da su se alternativne vizije sve jasnije izražavale, već su i sami tvorci Svibanjske deklaracije prilagođavali svoju političku strategiju na način da sebi nisu zatvarali mogućnosti sudjelovanja i pri implementaciji drugačijih vizija na južnoslavenskom prostoru.⁵¹² To je otvaralo nove perspektive i politička takmičenja na slovenskom političkom području, a cilj je ovog poglavlja prikazati okolnosti u kojima su se alternative oblikovale, identificirati njihove razlike u odnosu prema zahtjevima iz Svibanjske deklaracije i na kraju prikazati čimbenike koji su presudno utjecali na slovensko pristupanje južnoslavenskoj državi izvan Habsburške Monarhije.

7.1 Nemogućnost implementacije Svibanjske deklaracije

Svibanjska deklaracija, izuzev razbuktavanja slovenskog političkog života i identifikacije onih elemenata državnog razvoja oko kojih su se mogle složiti tri najveće

⁵¹¹ Pleterski 1971, 135-136.

⁵¹² Perovšek 1998, 13.

slovenske stranke, Slovincima nije donijela puno bitnih promjena. Car Karlo I. je naime ostao neaktivan, iako se na početku činilo kako nema negativan stav prema samom aktu, no nije bio u mogućnosti uvoditi radikalne promjene, pogotovo nije imao snage za ukidanje dualizma. Sam je sebe ekskulpirao tako da je prisegnuo na ugarski ustav, što je impliciralo nepromjenjivost ugarskih granica, dok je rješavanje južnoslavenskog pitanja pokušavao prepustiti vladi koja bi sitnim koncesijama, poput prepuštanja jednog mjesta u vladi Slovincima ili Hrvatima te amnestije za slovenske i hrvatske političke zatvorenike, trebala namiriti zahtjeve glavnine habsburških južnih Slavena. Krajnja je mogućnost u manevarskom prostoru Karla I. bila svojevrsna autonomija koja, međutim, ne bi bitno zadirala u dualističko uređenje Austro-Ugarske. No slabljenje Beča osjetili su i Slovenci, pogotovo liberali čiji su zahtjevi postajali sve oštriji. Gregor Žerjav, koji se prometnuo u ključnu figuru ne samo na slovenskom liberalnom polu, nego i kao spona između liberala i Korošca, koji je pod Žerjavovim utjecajem ideološki sve više odmicao od prijeratnih polazišta SLS te se počeo priklanjati protuhabsburškim stavovima, u Zagrebu izdaje brošuru o narodnom razgraničenju u Štajerskoj i Koruškoj. S aspekta austrijske vlade i posebice austrijskih Nijemaca na takvu je provokaciju trebalo odgovoriti pritiskom na Karla I., što je smanjilo Carevu benevolentnost prema stavovima iz Deklaracije Jugoslavenskog kluba. 12. svibnja 1918. zabranjeni su skupovi u ime davanja potpore deklaracijskim zahtjevima, da bi 25. svibnja Karlo I. njemačkim predstavnicima iz slovenskih zemalja eksplicitno obećao da do nikakvog odvajanja slovenskih teritorija od ostatka Austrije neće doći.⁵¹³ Isključivo radi rasprave o južnoslavenskom pitanju 30. se svibnja sastala zajednička austrougarska vlada pod predsjedanjem Cara. Mađari su i dalje predlagali ideju proširenog subdualizma prema kojoj bi Hrvatska-Slavonija bila proširena s Dalmacijom, dok bi BiH bila neposredno priključena Ugarskoj te ne bi postala dijelom hrvatske podjedinice. Austrijski je predsjednik vlade pak predložio trijalistički model s Hrvatskom-Slavonijom, Dalmacijom i BiH kao posebnom cjelinom, odnosno trećom habsburškom jedinicom. Po nijednom prijedlogu Slovenci, odnosno njihovi teritoriji nisu bili predviđeni za spajanje s Hrvatima.⁵¹⁴ Takvi su nepromijenjeni stavovi i onaj dio slovenskih katoličkih narodnjaka koji je bio lojalan habsburškoj kruni odvratili od iluzija da bi za Habsburšku Monarhiju povoljan ishod rata, a to je u onom trenutku značilo sklapanje separatnih mirovnih sporazuma koji bi omogućili opstanak

⁵¹³ Pleterski 1971, 177.

⁵¹⁴ Pleterski 1971, 243.

Monarhije, donio bitan pomak za Slovence. Štoviše, u slučaju pozitivnog razvoja rata unutarnja bi se snaga Nijemaca i Mađara u Monarhiji mogla dodatno povećati nauštrb manjih naroda. Razumljivo je, dakle, da nakon tog 30. svibnja i veći dio katoličko-narodnjačke slovenske političke elite, koji je dotad bio lojalan Monarhiji, prihvaća Koroščevu strategiju, koja se pod utjecajem slovenskih i čeških liberala bila oblikovala već krajem 1917.⁵¹⁵ U skladu s njom sve otvorenije počinje pogledavati prema opcijama koje su uključivale mogućnost raspada postojeće države te u tom kontekstu u komunikaciji s Bečom koristi sve oštriji diplomatski ton.

Upravo su svibanjske izjave Cara odredile smjer kojim će ići jedro slovenske političke elite. Povećana je kohezivnost Koroščeve struje u SLS i liberala koji su već 1. lipnja održali zajednički skup na kojem je osnovan *Narodni svet* za slovenska područja koji bi se trebao podrediti Narodnome vijeću u Zagrebu. Na taj su sastanak pozvani i predstavnici socijaldemokratske JSDS, koja doduše pristaje na sudjelovanje u osnivanju, no ne i na članstvo u odboru *Narodnog sveta*.⁵¹⁶ Savezništvo SLS i liberala koji su umjesto NNS oformili Jugoslavensku demokratsku stranku (JDS) te implicitno i socijaldemokrata bilo je bitno za prikazivanje slovenskog jedinstva. Liberali su zahvaljujući svom većem utjecaju u urbanim slovenskim sredinama odigrali važnu ulogu u priređivanju velikih manifestacija čija je funkcija bila prikazati upravo slovensko jedinstvo, no također i sveslavenskog stava o nužnosti reformiranja Habsburške Monarhije. 16. i 17. kolovoza u Ljubljani se održavaju 'Slavenski dani' na kojem pored slovenskih, hrvatskih i srpskih predstavnika Monarhije sudjeluju i češki te poljski predstavnici, što je bilo važno zbog tada još nejasnog stava Poljaka koji su doduše doprinijeli rušenju Seidlerove, no potom nastavili suradnju s antireformskom Hussarekovom vladom. S južnoslavenskog je pak aspekta indikativna bila izjava Srđana Budisavljevića (1883.-1968.), disidenta Hrvatsko-srpske koalicije i pokretača lista *Glas Slovenaca, Hrvata i Srba*: „ne želimo biti robovi Mađara, ne želimo nikakvu veliku Srbiju, želimo imati unutar Monarhije našu jugoslavensku jedinstvenu državu kojoj će pripadati svi Srbi, Hrvati i Slovenci... Zagreb će biti središte Jugoslavena“.⁵¹⁷ Može se, dakle, zaključiti da u tom trenutku Svibanjska deklaracija ostaje jedino sredstvo kojim se javno nastupalo prema državnim i zemaljskim vlastima unatoč tomu što se značajan dio slovenskih liberala zauzimao za što širu Jugoslaviju. No, te su manifestacije također bile bitne za naglašavanje prava na

⁵¹⁵ Hribar 1984, 270.

⁵¹⁶ Dnevne beleške 1918, 3-4.

⁵¹⁷ Pleterski 1971, 249.

samoodređenje habsburških južnih Slavena i da će, pripoji li Italija dio slovenskog i hrvatskog teritorija, Antanta prekršiti svoje deklarativno temeljno načelo u međunarodnim odnosima.

Pristajanje na Svibanjsku deklaraciju impliciralo je djelomično popuštanje slovenskih liberala zbog prihvaćanja koncepta koji je ipak bio bliži prijeratnim polazištima slovenskih katoličkih narodnjaka, što se očitovalo i 10. srpnja na sastanku Ivana Tavčara (u svojstvu predstavnika slovenskih liberala) i Andreja Kalana (kao načelnika SLS za Kranjsku) kod Henrika Attemsa (1858.-1937.), zemaljskog predsjednika Kranjske. Na tom su sastanku Tavčar i Kalan osudili Trumbićevo i Pašićevo djelovanje te su naglasili da ustraju na zahtjevima svih južnih Slavena lojalnih Habsburškoj Monarhiji koji su definirani u Svibanjskoj deklaraciji.⁵¹⁸ Istom se taktikom prema Beču služio i Korošec koji je u društvu Spinčića 23. srpnja te godine kod novog predsjednika vlade, Maxa Hussareka (1865.-1935.), oštrim tonom zahtijevao neodgodive garancije za formiranje južnoslavenske jedinice. Hussarek nije imao mandat za ozbiljnije pregovore, no spomenuo je da glede ujedinjavanja Hrvatske-Slavonije i Dalmacije vjerojatno ne bi bilo problema, ali da Bosna nema predstavnika koji bi to mogao odobriti. Tom je prilikom kao Hussarek kao poseban problem ispostavio Trst, Pulu te još neke gradove na Jadranu koji prema njegovom mišljenju nisu bili južnoslavenski. Korošec je na Hussarekovo pitanje, što zapravo Jugoslavenski klub namjerava s Trstom, izričito naveo kako bi taj grad trebao biti u državi 'Jugoslaviji' te da bi 'Jugoslaveni' vladali sporazumno s Talijanima. Također je napomenuo da bi željeznicama upravljala jugoslavenska vlada, a Nijemcima bi, kao i drugima, bila omogućena slobodna trgovina. Na to je Spinčić dodao da pod Trst spadaju i Istra te Gorička te da Nijemci nemaju pravo zahtijevanje Kočevja, Ptuja, Celja i Maribora. Hussarek se branio konstatacijom da na temelju postojećeg uređenja nije moguća takva reforma, na što Spinčić ustvrđuje kako je trenutni sustav zastario te da je Habsburška Monarhija formirana radi obrane protiv Turaka, a ne s ciljem njemačkog i mađarskog vladanja nad Hrvatima. U skladu s tim, nova bi jugoslavenska država morala biti u poziciji koja će joj omogućiti da s drugima državama, pod žezlom Habsburga dakako, raspravlja o svim pitanjima.⁵¹⁹

Iz navedenoga se nameće zaključak kako se Hussarekova vlada nadala razbijanju savezništva južnih Slavena djelomičnim namirivanjem Hrvata čime bi ih odrezala od Slovenaca. U skladu s tim je predsjednik austrijske vlade pokušao ublažiti slovenske zahtjeve

⁵¹⁸ Zečević 1968, 342 i 365.

⁵¹⁹ Pleterski 1971, 310.

intervenirajući neposredno kod ljubljanskog biskupa Antona Bonaventure Jegliča. O tom događaju biskup piše u svom dnevniku 29. rujna 1918.: „U petak sam dobio pismo upozorenja od Hussareka, ministarskog predsjednika. Opisuje opasnost jugoslavenskog pitanja koje se razvija u neprijateljskom smjeru prema Austriji. Optužuje me za moj nastup u tom pogledu, osuđuje moje pismo svećenicima, optužuje me za neprijateljstvo prema Nijemcima i naređuje mi da se povučem u drugi plan te da od sada postupam ispravno. Budući da se ovo upozorenje temelji na potpuno pogrešnim informacijama o našoj situaciji, danas sam primjereno odgovorio. Ukratko sam opisao razvoj situacije u Sloveniji, odnosno u SLS-u i Jugoslaviji. Opisao sam uspjeh kako su obrazovani ljudi, vojnici, gotovo cijeli narod i omladina sada s nama i u SLS te da se crkveni život sve više razvija. Dodao sam, 'da je narod i dalje lojalan Austriji i monarhiji na temelju Svibanjske deklaracije, ali da se u inteligentnijim krugovima, posebice u Hrvatskoj, počinje razvijati smjer koji više ne naglašava Austriju, pa čak i smjer koji od Austrije zazire. No tko je kriv? Kažem otvoreno i slobodno da središnje vlasti u Beču i Budimpešti. Kao što su te vlasti uzgojile iredentizam, ruso- i srbofilstvo, tako sada odvrćaju Jugoslavene od sebe jer se ne obaziru na njihov poziv na pravdu te ih progone, tlače i ugrožavaju njihovu budućnost. Nije ni čudno što polako okreću leđa državi koja je prema njima nepravedna.' Priložio sam prijevod svog poziva svećenicima da ga ministar pročita i shvati da me krivo optužio. Za Njemačku sam rekao da smo protiv nje iz ljubavi prema Austriji, jer je (njemačka politika) takva da će Austrija biti potpuno ovisna o njoj. Priložio sam i knjižicu *Um die Jugoslawija*. Konačno, pozvao sam ga da radi na tome da nam sada, kada se reformira ustav, omogući potpunu pravednost i da Austrija izađe iz ovih turbulencija kao moćna savezna država zadovoljnih nacija; također sam ga upozorio da je sadašnje djelovanje vlade štetno za Austriju i vodi ju u propast: od koje neka nas Bog sačuva. Poslao sam prijepis cijelog dopisa i Caru.“⁵²⁰

Očito je da Jeglič krajem rujna još uvijek nastupa s pozicija Svibanjske deklaracije, dok za Korošca smatra da je spreman na dvije opcije: „Spreman želi biti za svaki slučaj: ako Austrija opstane, ili ako ju Antanta podijeli kako sada izgleda“.⁵²¹ Korošec je očigledno sve više uzimao u obzir potonju opciju.⁵²² To se nije očitovalo samo iz njegovog požurivanja što šireg kruga habsburških južnih Slavena pod kapu Jugoslavenskog kluba kojeg je sam vodio, već je to vidljivo i iz pisanja *Slovenca* koji 30. rujna u članku „*Kaj pa je?*“ očekuje poraz Austro-

⁵²⁰ Jeglič 2015 (29. 9. 1918.), 760.

⁵²¹ Jeglič 2015 (25. 9. 1918.), 759.

⁵²² Hribar 1984, 268-273.

Ugarske i time novu Jugoslaviju postavlja izvan Habsburške Monarhije.⁵²³ Iako je tadašnja vlast razumljivo cenzurirala dio tog članka, to svjedoči o pristajanju Korošca da se i javno opredijeli za onaj jugoslavenski koncept kojeg su prije njega već bili zazivali slovenski liberali. *Slovenski narod*, primjerice, raspad Monarhije eksplicitno spominje već početkom rujna.⁵²⁴

7.2 Alternativne vizije

7.2.1 Jugoslavija u Podunavskoj konfederaciji

Najveći takmac Antona Korošca na katoličko-narodnjačkom slovenskom polu bio je Ivan Šušteršič, nekada prvo ime SLS i najutjecajnji Slovenac u austrijskom političkom životu. Sa svojim lojalnim stavom prema habsburškoj dinastiji i uvjerenošću da Slovenci trebaju zajedno s Hrvatima tražiti način da se Beču predstave kao zaštitnik austrijskih interesa na Balkanu, bio je nositelj koncepta habsburškog trijalizma. Prema toj bi se ideji u državi na temelju hrvatskog povijesnog državnog prava formirala katolička južnoslavenska jedinica kao brana pred talijanskim iredentizmom i velikosrpstvom te bi ujedno smanjila snagu Ugarske. Rat je, dakako, smanjio njegov utjecaj, jer je širi krug katoličkih narodnjaka s vremenom počeo uviđati da bi se Austrija mogla naći na strani poraženih. Upravo je to smanjilo i mogućnost povratka Šušteršiča na čelo SLS, čak i kada je Krek neočekivano preminuo 8. listopada 1917. Nova garnitura u SLS već je bila čvrsto konsolidirala unutarnju stranačku hijerarhiju, što je Šušteršiču, koji je ostao lojalan Austriji i habsburškoj kruni cijeli period rata, ne samo onemogućilo konkuriranje za vrh stranke, nego su ga i donedavni politički partneri postepeno napuštali te prelazili na stranu njegovih konkurenata. Korošec je tako Šušteršiča do druge polovice 1918. već posve izolirao od mogućeg utjecanja na slovenske i hrvatske poslanike u državnoj skupštini.⁵²⁵ Tako, primjerice, Fran Šuklje u *Slovencu*, koji je nekada bio pod Šušteršičevim utjecajem, objavljuje članke eksplicitno usmjerene protiv donedavnog stranačkog šefa i njegovog političkog djelovanja.⁵²⁶ Može se reći da je u zadnjoj godini rata u pisanju *Slovenca* upravo on na mjestu glavne mete kritika zamijenio, bar privremeno, druge slovenske političke stranke. Šušteršič se, dakle, u 1918. našao u paradoksalnoj situaciji u kojoj je bio nominalno prvi čovjek Kranjske i osoba s pristupom najvišim položajima u habsburškoj dinastiji, no u vlastitoj stranci nije više imao nikakvu moć.

⁵²³ Kaj pa je 1918, 1.

⁵²⁴ Pravna vsebina majniške deklaracije 1918, 1.

⁵²⁵ Rahten 1999b, 200.

⁵²⁶ Deželna ustava, deželno gospodarstvo in dr. Šušteršič 1918, 1.

To ipak ne znači da je nekadašnji stranački čelnik u vrijeme dok je Habsburška Monarhija još postojala bio irelevantan politički čimbenik. Iako stranačku infrastrukturu nije mogao nadomjestiti, ne može reći da nije pokušavao biti politički aktivan. Između ostaloga, pokrenuo je izdavanje vlastitih časopisa kako bi svoje mišljenje podijelio sa što širim krugom slovenske javnosti i u kojim je do samog kraja Habsburške Monarhije iznosio alternativne ideje uređenja južnoslavenskog prostora.

Svibanjsku deklaraciju, unatoč njenom spominjanju hrvatskog državnog prava i habsburške krunu, Šušteršič nikad nije iskreno prihvatio. Primjerice, kada je zemaljski odbor Kranjske, u kojem je Šušteršič još uvijek imao glavnu riječ, osudio djelovanje Ante Trumbića i Jugoslavenskog odbora kao nelegitimnog predstavnika Slovenaca, odbor istovremeno nije prihvatio prijedlog liberala da se pritom pozove na odredbe Svibanjske deklaracije.⁵²⁷ Smatrao je naime da postavljanje ultimatumu austrijskim vlastima udaljava Slovence (i Hrvate) od jedinih potencijalnih partnera. Šušteršič je doista bio iznimno lojalan Austriji, no to ipak nije značilo da je i nekritično pristupao njenom vodstvu, pogotovo kad je u pitanju nemogućnost Beča da uvidi kako su Slovenci i Hrvati stup „prave austrijske državotvornosti“.⁵²⁸ Upravo je to prema Šušteršiču olakšavalo velikosrpskoj propagandi usmjeravanje južnoslavenskog pitanja u smjeru stvaranja proširene srpske države. Također je bio kritičan do povijesnih grešaka austrijske politike, prije svega formiranja Goričko-Gradišćanske, Trsta i Istre kao zasebnih jedinica 1849., što ih je udaljilo od Kranjske i povećalo snagu talijanskih iredentista.⁵²⁹ Svoje je teze, doduše u diplomatskom tonu, Šušteršič pokušao predstaviti i samom Caru Karlu I. 11. siječnja 1918. Pritom je ponovio svoja stajališta glede srodnosti Slovenaca i Hrvata, dok je po pitanju Srba bio sklon njihovom uključivanju do te mjere da bi u formiranoj južnoslavenskoj državi, *Iliriji*, katolici ipak imali većinu. Ako to ne bi bilo moguće zbog otpora Mađara, Šušteršič je predložio osnivanje slovensko-hrvatske upravne jedinice unutar austrijskog dijela Monarhije sa sjedištem u Ljubljani. Takva bi Ilirija uključivala područja Kranjske, Goričko-Gradišćanske, Istre, Trsta, Dalmacije, južne Štajerske i južne Koruške, što je bitno odstupalo od zahtjeva iz Svibanjske deklaracije. Bio je to zapravo prijedlog nove vrste subdualističkog rješenja, koje je za razliku od slučaja rješavanja status BiH u vrijeme aneksije predviđalo posebnu južnoslavensku jedinicu unutar Austrije. Na istoj se audijenciji Šušteršič dotakao i srpskog pitanja te naglasio potrebu za njegovim rješenjem unutar Habsburške Monarhije, jer

⁵²⁷ Pleterski 1971, 178.

⁵²⁸ Šušteršič 1996, 97-98.

⁵²⁹ Rahten 1999b, 202.

„dok pored Bugarske postoji samostalna Srbija, mira neće biti“.⁵³⁰ Od južnoslavenskih bi naroda, dakle, samo Bugari trebali ostati izvan Monarhije u vlastitoj državi - Velikoj Bugarskoj.

Zanimljivo je da je tadašnji predsjednik vlade, Ernst Seidler, samo 12 dana nakon Šušteršičeve audijencije kod Cara Karla I. ponudio Antonu Korošcu povezivanje slovenskih i hrvatskih područja unutar Austrije, no ne i onih u Ugarskoj. Ono što bi Šušteršič gotovo sigurno bio prihvatio, barem kao prvi korak k ujedinjenju slovenskih i hrvatskih područja, Korošec i ostali slovenski katolički narodnjaci unutar Jugoslavenskog kluba nisu. Razumljivo je stoga da iste osobe nisu bile impresionirane ni carevim Manifestom od 16. listopada 1918. koji je predviđao federalizaciju austrijske polovice Monarhi je, a što je zapravo Antanti trebalo pokazati austrijsku spremnost na implementaciju načela narodnog samoodređenja i autonomije, dok se Ugarsku u tom dokumentu nije spominjalo. Ono što se kasnije pokazalo kao konačan prekid komunikacije između bečkog dvora i relativno ujedinjenje slovenske političke elite ipak nije obeshrabilo Šušteršiča. U svojem časopisu *Novice* nastavlja s izlaganjem vlastite vizije južnoslavenske države. Između odbijanja Manifesta i proglašenja Države SHS u nekoliko je brojeva tog lista predstavljena ideja o Jugoslaviji u Podunavskoj konfederaciji, a Šušteršič potrebu za njim argumentira na sljedeći način: „Položaj jugoslavenske države kao jedne od podunavskih Sjedinjenih Država bio bi neusporedivo povoljniji. U te bi se Dunavske Sjedinjene Države ubrajale sve one nacionalne države koje proizlaze iz sadašnje Habsburške Monarhije. Nema sumnje da su te zemlje ekonomski međusobno snažno povezane. Stoljeća zajedničkog života stvorila su veze koje ostaju i nakon što nestane sadašnji državni sustav sa svim birokratskim aparatom, pogotovo kada nestane sve ono što je sustavno otuđivalo narode od države. Jugoslavija je uglavnom morska obala ove dunavske skupine. Ostalo je zaleđe. Organski državnopravni savez sa zaleđem dao bi Jugoslaviji značajan položaj u toj skupini. Može se reći da će Jugoslavija u doglednoj budućnosti moći ostvariti važnu ulogu u tim Sjedinjenim Državama. Jasno je, međutim, da bi taj razvoj bio moguć samo ako bi jugoslavenska država bila potpuno neovisna i suverena. Prvo je, dakle, bez ikakve sumnje nužno da se ta suverenost i samostalnost u potpunosti uspostavi i da tada jugoslavenski narod slobodno odlučuje o svojim stalnim kontaktima sa susjednim nacionalnim državama koje su izrasle na tlu današnje austrougarske Monarhije.“⁵³¹

⁵³⁰ Rahten 1999b, 203.

⁵³¹ Izolirana Jugoslavija ali Zedinjene države 1918, 1.

Iz navedenoga je vidljivo kako je i Šušteršič tada prihvatio neminovnost raspada tadašnje Austro-Ugarske, odnosno njezino potpuno rasformiranje, što bi pak trebalo omogućiti narodima na njenom području konzumaciju prava na samoodređenje. Upravo je u tom vidio mogućnost za uspostavu katoličke Jugoslavije u okviru šireg saveza podunavskih država.

U narednim brojevima Šušteršič detaljnije objašnjava kako bi podunavska konfederacija bila neke vrste gospodarska, carinska i monetarna unija sa zajedničkom valutom. Štoviše, Šušteršič predviđa i zajedničku vanjsku politiku, no istovremeno bi pojedine članice konfederacije mogle imati vlastita diplomatska predstavništva u inozemstvu. Svaka bi članica imala svoju vojsku te bi sama birala oblik državnog uređenja. Da je ideja u temelju bila konfederalna, jasno je bilo vidljivo iz zamisli da bi svaka članica trebala zadržati pravo na izlazak iz unije: „Sjedinjene Države, koje bi zauzele mjesto dosadašnje podunavske Habsburške Monarhije, uključivale bi Jugoslaviju, njemačku Austriju, Čehoslovačku, Poljsku, Ukrajinu, Rumunjsku i Mađarsku. ... Ove pojedinačne države prvo se uspostavljaju kao neovisne i suverene države. Svaka od njih bira vlastitu vladu i svoj oblik države, bilo republikanski ili monarhijski. Tek tada dolaze u međusobni kontakt kako bi se radi sigurnosti povezale u labavu državnu zajednicu kao 'Sjedinjene Države'. Zajedničkim bi poslovima upravljalo Savezno vijeće sastavljeno od izaslanika saveznih država. Zajednički bi poslovi bili prvenstveno ekonomske prirode u tolikoj mjeri da bi Sjedinjene Države - kao primjerice Švicarska ili Amerika - prema van formirale jedinstveni ekonomski teritorij sa zajedničkom carinskom granicom i zajedničkom valutom. U tom bi pogledu najbolje bilo prihvatiti franak (dinar ili lev). Vanjska politika također treba biti zajednička, što uključuje i zajednička predstavništva u inozemstvu, no to ne umanjuje pravo svake pojedine države da ima i vlastita predstavništva te konzulate u svakoj stranoj državi. Vojska ne bi bila zajednička ... Svaka država neka uzdržava samo onoliko vojske koliko je potrebno za zaštitu unutarnjeg mira i reda. ... Državni je oblik pojedine države u državnoj zajednici nebitan. Svaka neka se uredi onako kako njen narod želi. Mogu biti republike ili monarhije i svaka može imati drugu dinastiju. To je nebitno za savez. Također se mora unaprijed kazati da svaka država, ako želi, može u svakom trenutku istupiti iz unije. U ovom slučaju, naravno, ta će država izgubiti sve koristi od saveznih veza. Ono što u ustavu unije nije jednoglasno uz afirmaciju svih državnih narodnih predstavnika definirano kao 'zajednička stvar', spada u isključivu nadležnost svake pojedine države i unija u tim pitanjima nema pravo glasa. Takav bi savez bio izuzetno povoljan za Jugoslaviju; kao i za Čehoslovačku i druge države. Taj bi savez omogućio Jugoslaviji da u potpunosti iskoristi svu svoju ekonomsku snagu, posebice svoj pomorski

položaj koji je sam po sebi njezino najdragocjenije blago. Na toj bi se osnovi u najkraćem roku razvila bogata mentalna i materijalna kultura, a nacionalno bi siromaštvo bilo zamijenjeno nečuvenim bogatstvom.“⁵³²

U navedenom se može primijetiti kako Šušteršičeva vizija povezivanja podunavskih naroda u osnovama vrlo slična kasnijoj ideji Europske unije. No, Šušteršičeva bi ideja trebala imati specifičnu geopolitičku funkciju: „... S narodnog aspekta, međutim, takav bi savez imao i tu pogodnost da odvraća austrijske Nijemce od priključenja k Njemačkoj. Ako se oni izoliraju, prije ili kasnije morati će u Njemačku jer ne mogu drugdje. No, ako se vežu za interese susjednih slavenskih zemalja, neminovno će se dogoditi isti proces kao i kod njemačkih Švicaraca koji su u neuništivoj interesnoj zajednici s romanskim državljanima sretni i zadovoljni što ne pripadaju Njemačkoj.“⁵³³ Takva bi uloga Podunavske konfederacije trebala prema Šušteršiču djelovati privlačno za glavne sile Antante, jer bi ta državna tvorba uz postojeću Švicarsku trebala smanjiti potencijalnu snagu ujedinjene Njemačke. Pritom nekadašnji prvi čovjek slovenske političke scene nastavlja kako bi takvoj konfederaciji na čelu trebao biti član dinastije Habsburg. Time Šušteršič zapravo identificira primarno geopolitičko poslanje Habsburške Monarhije, a to je sprječavanje njemačke dominacije u Europi: „Savez bi vodilo Savezno vijeće. Predsjedanje Saveznim vijećem i zajedničko zastupanje trebali bi biti u nadležnosti dinastije Habsburg. Time se jednom zauvijek eliminira svaka konkurencija za predsjednika te se eliminiraju nezdrave ambicije pohlepnih pojedinaca. Prava saveznog predsjednika bila bi ista kao i prava švicarskog saveznog predsjednika i engleskog kralja. Podrazumijeva se kako bi se sve pojedine države trebale dogovoriti o preciznoj definiciji tih prava, koja bi bila zajamčena saveznim ustavom. Time bi se najkraćim putem riješila sva dinastička pitanja koja će nesumnjivo odigrati svoju ulogu i na mirovnom kongresu. Na taj način niti jedna država ne žrtvuje ni trun svog suvereniteta, autonomije ili neovisnosti. Svaka si može urediti život prema svom ukusu, po volji naroda. U užu državnu zajednicu ulazi samo svojom voljom u zaštiti vitalnih interesa, s pravom slobodnog odvajanja. Na čelu saveza (...) bio bi potomak najstarije europske dinastije koji će utjeloviti i dostojno zastupati pred cijelim svijetom volju sedam slobodnih naroda.“⁵³⁴ Šušteršič, dakle, predviđa neke vrste transformacije Habsburške Monarhije i to u onom smjeru kojeg je promovirao praktički cijelu svoju političku karijeru.

⁵³² Podunavske Zedinjene države 1918, 1.

⁵³³ Podunavske Zedinjene države 1918, 1.

⁵³⁴ Podunavske Zedinjene države 1918, 1.

Podunavska bi konfederacija, dakle, trebala biti brana pred njemačkim nacionalizmom, a Jugoslaviju, u koju ne pribraja Srbiju, Šušteršič prije svega vidi kao pomorsku silu koja će imati oslonac u državama svog podunavskog zaleđa što bi joj trebalo omogućiti zaštitu pomorskih interesa pred Italijom: „Jugoslavija leži uz Jadran; velik dio obale je naš nacionalni posjed. To nam daje velike mogućnosti za život i razvoj, ali ne smijemo zanemariti da na istoj obali imamo moćnog susjeda, tri put jačeg po broju stanovnika i nerazmjerno jakog na polju kulture, financija i trgovine. Taj će nam susjed biti konkurent. S njim će se Jugoslavija na mirovnom kongresu morati boriti za najdragocjenije dijelove svog nacionalnog teritorija.“⁵³⁵ Može se zaključiti kako Šušteršič njemačke i talijanske teritorijalne aspiracije i dalje vidi kao najveće prijetnje kako za buduću Jugoslaviju u Podunavskoj konfederaciji tako i za same Slovence u njoj. Pritom također ispravo predviđa predstojeću diplomatsku borbu za Jadran.

U južnoslavenskom okviru Šušteršič za Jugoslaviju vidi opasnost isključivo u srpskim pretenzijama: „Pašić je odlučujućim krugovima u Londonu pokazao novu mjenicu, koju su svojom krvlju potpisale srpske trupe, i traži da se ta mjenica plati tako što će iz bugarskih ruševina izrasti - Velika Srbija! Dakle ne Jugoslavija, ne zaokruženi jugoslavenski teritorij u smislu Svibanjske deklaracije, nego samo Velika Srbija.“ Pritom kritizira tadašnje stanje u slovenskoj politici, pogotovo djelovanje Korošca i struju unutar SLS koja je pristala na suradnju sa Srbima: „Naša unutarnja politika nedavno je gotovo u potpunosti prešla u jugoslavensku struju. Ova politička struja nije toliko rođena i promicana spoznajom i sveobuhvatnim priznanjem te sviješću da smo mi Slovenci, Hrvati i Srbi jedan narod, nego je ta politika nastala iz otpora njemačkom apsolutizmu. ... Moto s kojim se većina mladih slaže je: Jugoslavija - ili smrt! Što kaže Pašić? Kaže: Velika Srbija - ili smrt! A velika je razlika između Jugoslavije i Velike Srbije! Jugoslavija, kako ju shvaća Svibanjska deklaracija, ne negira Monarhiju, nego izričito traži da ostanemo pod našim starim vladarom. Jugoslavija dalje traži da se polako odrekemo nekadašnjeg imena, da Slovenac više neće govoriti da je Slovenac, nego da je Jugoslaven. To traži Jugoslavija i od Hrvata i Srba. Velika Srbija je, međutim, nešto sasvim drugo. ... ako velika Srbija ustane, mrtva je 'Jugoslavija', jer Srbima ni na kraj pameti ne pada da se odreknu svog prastarog srpskog imena, koje tako duboko živi u srcu srpskog naroda, a sa srpskim imenom usko je vezana sva srpska tradicija od Dušana Silnog do kraljevića Marka; krvava povijest turskih borbi i ono što ne smijemo zanemariti, s njim je usko

⁵³⁵ Dinastično vprašanje 1918, 1.

povezana i srpska - a ne jugoslavenska! - narodna crkva. ... Zato Pašić ne traži 'Jugoslaviju', već otvoreno Veliku Srbiju..."⁵³⁶ U spajanju sa Srbijom Šušteršič, dakle, ne vidi put ka Jugoslaviji, već neminovno stapanje u Velikoj Srbiji i pritom primjećuje razliku između slovenskih pretežno liberalnih jugoslavenskih unitarista i srpske vizije jugoslavenstva. U nastavku stoga opisuje svoja predviđanja kako će se razviti jugoslavenska ideja, ako se u njoj glavna uloga prepusti Srbiji: „Za Veliku Srbiju srpska politika zahtijeva i dobar dio hrvatskih i slovenskih zemalja, ako ne i svih. Sada se moramo zapitati ne samo što će nam donijeti Velika Srbija, nego i kakve bi bile posljedice! Da vidimo! U kojoj bi ulozi Srbi mogli doći k nama? Ne bi došli kao 'spasitelji' i braća (...), nego kao pobjednici osvajači ... Zaista bi nas 'spasili' od germanstva, to priznajemo. No zato bismo raskinuli starodavne veze naših zemalja s našom dinastijom i s Podunavljem, s kojim smo ekonomski vrlo blisko povezani. ... I kako bi izgledali naši seljaci da na litanijama jednog dana čuju molitve za kralja Petra ili Aleksandra! Oni seljaci i njihovi sinovi koji već pet godina krvare za - Karla! I naša inteligencija bi trebala malo razmisliti o posljedicama srpske okupacije. Sigurno je da se svaki osvajač osjeća kao gospodin. Tako će se osjećati i Srbi. Neće u Ljubljani slati slovenskog namjesnika ili Ivana Hribara za potkralja, nego će Srbin sjediti u Ljubljani da vlada i upravlja slovenskim zemljama! Kao što smo nekad zavidjeli Nijemcu što je uzimao naše bolje poslove, tako ćemo kroz neko vrijeme mrziti i Srbina, jer će vladati i gospodariti, a mi ćemo služiti. O 'Jugoslavenstvu' se neće puno govoriti. Pogledajmo dalje crkvenu situaciju. ... nikakav konkordat neće spriječiti da u Velikoj Srbiji pravoslavna crkva bude državna crkva. ... Srbi će na sve načine nastojati Slovence i Hrvate pretvoriti u Srbe. Najčešća su sredstva za to škola i crkva. U školi će i uredima dominirati srpski jezik, a crkva će imati zadatak ubrzati taj proces. ... Ovo su samo neke od točaka koje ističemo da svatko za sebe ima priliku razmisliti kuda plovimo u ovim kritičnim vremenima, ako gledamo samo trenutne uspjehe, a ne posljedice. Jer i mi mislimo na posljedice, mi smo to što jesmo: Slovenci i Austrijanci.“⁵³⁷ Iz navedenog se očituje Šušteršičevo predviđanje velikosrpske hegemonije i pokušaje sustavne asimilacije Slovenaca i Hrvata u državi s političkim centrom u Srbiji.

Nekadašnje prvo ime slovenske politike u to vrijeme iskreno zastupa ideju Jugoslavije koja bi opsezala područja od Trsta do Drine te bi joj vladao predstavnik habsburške dinastije. Od te opcije, za koju vjeruje da je za Slovence optimalna, Šušteršič nije odustajao do samog

⁵³⁶ Pred odločtvijo 1918, 1-2.

⁵³⁷ Pred odločtvijo 1918, 1-2.

kraja Habsburške Monarhije. U zadnjem broju časopisa *Resnica* od 26. listopada 1918. objavljuje: „U svojoj se odluci 'Narodno vijeće' ne dotiče dinastičkog pitanja, odnosno državnog oblika, već samo naglašava da Slovenci, Hrvati i Srbi žele biti ujedinjeni u jedinstvenu, neovisnu i suverenu državu unutar svojih etnografskih granica. Jugoslavenski narod to zaista želi. To je temelj na kojem narod želi izgraditi svoj budući državni dom. Prema odluci 'Narodnog vijeća' dinastičko pitanje još nije riješeno, već ide posebnim kolosijekom. Ne skrivamo da vidimo vitalni nacionalni interes da se ovo pitanje riješi u dogovoru s habsburško-lorenskom dinastijom. ... Mi, koji nikada nismo skrivali svoje dinastijske osjećaje, održavamo svoju vjernost dinastiji toliko dugo da će nas od nje odvezati samo čin krune ili važeći međunarodni akt. Ako se ovo drugo dogodi, svoju lojalnost ćemo prenijeti na novu državnu vlast.“⁵³⁸ Iz zadnjeg je broj časopisa primjetno kako se Šušteršič ipak nije mogao posve distancirati od stvarnosti te je pomišljao i na opciju formiranja Jugoslavije pod drugom krunom. O toj mogućnosti raspravlja u članku s naslovom „Dinastičko pitanje“ u kojem konstatira: „Jugoslavija je izvjesna. Ostaje samo dinastijsko pitanje. ... Poznate su naše dinastijske emocije, ali ne želimo to stavljati u prvi plan, nego želimo raspravljati o tom pitanju sa stajališta neograničene slobode samoodređenja. U principu, ovo je pitanje: želimo li biti potpuno neovisni u budućnosti ili jedna od onih neovisnih i suverenih država koje bi u budućnosti trebale činiti Habsburško-Lorenske Sjedinjene Države. Potpunom neovisnošću može se smatrati biti još jednom pod dinastijom, primjerice u duhu krfskog programa pod dinastijom Karađorđević, ili postati republika. Uzgred budi rečeno da bismo u ovom slučaju mi bili za republiku. Ne vidimo razumnog razloga da, ako se već rastanemo od jedne dinastije, potonju zamijenimo drugom ... No to nikako nije glavna stvar. Mnogo je važnije pitanje koje se mora najprije riješiti, a to je puna neovisnost ili pristupanje Sjedinjenim Državama. Iznad svega, ponavljam i naglašavam, naš etnografski teritorij mora biti cjelovito osiguran našom jugoslavenskom državom. To je *conditio sine qua non* preko kojeg koji nitko ne može. Nije tajna da je, s čisto nacionalnog stajališta, potpuna neovisnost vrlo primamljiva. No trebamo razmišljati malo dalje: o mogućnostima života i razvoja te nesmetanog postojanja naše nove zemlje. Jugoslavija leži uz Jadransko more; velik dio obale je naš nacionalni posjed. To nam daje velike mogućnosti za život i razvoj, ali ne smijemo zanemariti činjenicu da na istoj obali imamo moćnog susjeda ... Italija će u vojsci biti jača nego ikada prije i ta će moć predstavljati

⁵³⁸ Deželni glavar dr. Ivan Šušteršič o položaju. Wilsonov odgovor in sklep 1918, 2.

latentnu prijetnju Jugoslaviji. Liga naroda neće nas moći zaštititi od te prijetnje.“⁵³⁹ Šušteršič, dakle, na kraju ipak prihvaća realnost prema kojoj će Habsburška Monarhija prestati postojati, no smatra kako nema nikakvih razloga da se novonastale države ne bi povezale u novu zajednicu, dakako, kao potpuno suverene jedinice koje bi imale i pravo izlaska iz tog saveza.

U ideji Podunavske konfederacije Šušteršič nije bio posve usamljen. U hrvatskoj je historiografiji dobro poznat koncept Stjepana Radića, koji se jednako protivio direktnom spajanju sa Srbijom⁵⁴⁰ te je prema uzoru na Sjedinjene Američke Države (SAD) predložio stvaranje hrvatske države koja bi bila utemeljena na hrvatskom državnom pravu i načelu samoodređenja.⁵⁴¹ U okviru alternativa, kad je postalo jasno da habsburška država neće opstati, predložio je i stvaranje Podunavske federacije koja bi određeno vrijeme bila pod francuskim ili američkim protektoratom. Na slovenskoj je pak strani, jedan od ideologa SLS, Aleš Ušeničnik, kada je već bilo jasno da Centralne sile nikako ne mogu dobiti rat, u svojoj brošuri *Um die Jugoslavija* iz kolovoza 1918 potvrdio da su Slovenci, u prvom redu velika većina slovenskih katolika, nesporno vjerni habsburškoj dinastiji. Štoviše, Svibanjsku deklaraciju označava kao dokument koji bi Car Karlo I. mogao iskoristiti u okviru Wilsonovog načela o samoodređenju naroda te bi pozivom na taj dokument sile Antante, odnosno SAD mogle odbiti zahtjev srpskog kralja Petra za priključenjem habsburških južnoslavenskih područja Srbiji.⁵⁴² Pored Ušeničnika, još u veljači 1918. nekadašnji slovenski liberal i potom socijaldemokrat, Henrik Tuma, predlaže formiranje srednjeeuropskog saveza slobodnih naroda/država: „Na Austro-Ugarsku je potrebno prema njenom unutarnjem etnografskom sastavu i njenom povijesnom razvoju gledati kao na jedro i uzor europskog saveza država. Vodstvo i formiranje europske republike nisu unaprijed pripisani Njemačkoj, nego austro-ugarsko-slavenskoj jadranskoj, dunavskoj, sudetskoj i karpatskoj državi. ... Samo bi oslobođenje svih naroda između Baltika i Jadrana, između Egejskog i Crnog mora stvorilo temelj slobodnog suverenog europskog saveza država. ... Jedino pomoću ustanovljenja prave Srednje Europe Poljaka, Čeha, Mađara, Rumunja i južnih Slavena omeđiti će se Njemačku, Rusiju i Italiju na njihove geografske i etnografske granice te će time takve organski povezane europske države postati ne samo moguće, već nužne. ... To je oslobođenje Europe.“⁵⁴³ Tuma je, dakle, slično kao i nešto kasnije Šušteršič, predviđao da za manje srednjeeuropske narode

⁵³⁹ Dinastično vprašanje 1918, 1.

⁵⁴⁰ Radić 1971, 334.

⁵⁴¹ Ivašković 2018, 525–551.

⁵⁴² Ušeničnik 1918, 58–59.

⁵⁴³ Rahten 2002b, 108.

nije najbolja opcija potpuna međunarodna neovisnost, jer bi ih to činilo ranjivima i posljedično prepuštenima na milost velikim silama, prije svega Njemačkoj, Rusiji i Italiji. Raspad stare države trebao bi stoga omogućiti povezivanje manjih naroda u posebnu cjelinu, a ključno bi vezivno tkivo te tvorevine bio strah novih država pred većim i snažnijim susjedima te njihovim pretenzijama. Kao što je vidljivo iz ovih zapisa, za hrvatsko-slovensku inačicu Jugoslavije to je, kako prema Šušteršiču tako i prema Tumi, prije svega bila Italija.

7.2.2 Teritorijalno i kulturno integralna alternativa

Slovenski socijaldemokrati iz JSDS nisu imali svojih predstavnika na najvišoj austrijskoj parlamentarnoj razini, stoga je ostalo članstvo bilo u manjoj mjeri vezano na mišljenja i izjave najviše pozicioniranih stranačkih predstavnika te se u slovenskim socijaldemokratskim krugovima simultano razvijalo i živjelo više različitih ideja jugoslavenske države. Jedna od tih je i spomenuta ideja Henrika Tume, dok je drugu granu socijaldemokrata, koja će nakon rata formirati komunističku političku formaciju, predstavljao Dragotin Gustinčič. U JSDS se učlanjuje nakon Tume, u 1910., no s početkom Prvog svjetskog rata postaje relevantniji u južnoslavenskom kontekstu. Prije nego će Italija stupiti u rat, 1915. godine, Gustinčič emigrira u Srbiju, gdje pokušava srpsku vladu zainteresirati za pitanje slovensko-talijanskog razgraničenja, posebice za pitanje Trsta, te dobiva njenu potporu za kasnije djelovanje u društvima i izdavačkim kućama pod njenim okriljem. Potom bježi preko Crne Gore i Albanije te se na Božić 1915. ponovo vraća u Italiju da bi iz Italije produžio za Švicarsku.⁵⁴⁴ Tamo se zapošljava u informativnom birou kojeg organizira upravo srpska vlada, no uskoro dolazi u sukob s njom zbog svog protivljenja centralističkim stavovima koje je biro promovirao. Posljedično gubi novčanu potporu srpske vlade, što Gustinčiča okreće prema tadašnjoj vlasti u Crnoj Gori. Svoj sukob s velikosrpskim glasilima nastavlja u Zürichu 1917. i 1918. u okviru pisanja za časopis *La Yougoslavie* u kojem se zauzima za formiranje federativne jugoslavenske države kontrirajući tako srpskom glasilu *La Serbie*, koje je tada izlazilo u Ženevi i koje je zagovaralo centralističko uređenje.⁵⁴⁵

Zanimljivo je da Gustinčič tada kao razloge za federalizam navodi različite stupnjeve društvene razvijenosti pojedinih dijelova buduće države kako s gospodarskog tako i intelektualnog aspekta te pritom eksplicitno navodi da bi centralističko uređenje dovelo do

⁵⁴⁴ SI-AS-1546, Zbirka biografija, kut. 15, Življenjepis Dragotina Gustinčiča.

⁵⁴⁵ SI-AS-1546, Zbirka biografija, kut. 15, Življenjepis Dragotina Gustinčiča.

gušenja prije svega ekonomsko i kulturno naprednijih dijelova zamišljene Jugoslavije. Federalizam, koji zagovara *La Yougoslavie* pred kraj rata, ne bi temeljio na narodnom principu. Uredništvo časopisa naime naglašava da Jugoslaveni čine jedinstvenu naciju. Ipak, kao idealno unutarnje rješenje za jugoslavensku državu uredništvo vidi formiranje provincija sa što većom autonomijom. Za razliku od srpskih glasila *La Yougoslavie* je predviđala integralnu južnoslavensku državu koja bi uključivala i Bugare. Dakako, ni Bugarska ne bi unutar Jugoslavije postojala kao cjelovita upravna jedinica, nego bi bila podijeljena na tri do pet provincija. Kod zacrtavanja unutarnjih granica uredništvo *La Yougoslavie* slovenskim pokrajinama priključuje Istru, dok Hrvatsku razbija na više dijelova zbog, kako uredništvo navodi, straha pred jačanjem 'provincijalizma'.⁵⁴⁶ Zanimljivo je da kasnije časopis ipak odustaje od crtanja granica, smatrajući kako bi taj zadatak trebali preuzeti stanovnici buduće Jugoslavije putem samoopredjeljenja. Pokrajinske bi upravne jedinice trebale imati ovlasti na području financija, gospodarstva, školstva, sudstva i vjerskih pitanja, dok bi državni centar bio nadležan za međunarodne poslove, obranu, željeznice, poštu, međunarodnu trgovinu i međunarodne financije.

Slično kao Šušteršič i Gustinčić najveću opasnost vidi u centralizmu velikosrpskih krugova, koji su svojom idejom o Velikoj Srbiji Hrvatima i Slovencima prema njegovom mišljenju nudili puno manje nego su imali u Austro-Ugarskoj. Uredništvo *La Yougoslavie* stoga izražava strah da bi se puno Slovenaca i Hrvata moglo radije opredijeliti za Austriju nego za centraliziranu Jugoslaviju, pogotovo nakon srpskog dogovaranja s talijanskom stranom o razgraničenju u okviru Londonskog pakta. Krfsku deklaraciju časopis na trenutak predstavlja kao odstupanje srpske vlade od velikosrpskih aspiracija, no uskoro to označava samo kao njeno taktičko odstupanje kako bi prikrila vlastitu unutarnju krizu, koja se manifestirala nakon solunskog procesa. Federalističko bi uređenje prema uredništvu časopisa trebalo smanjiti sukobe koji su u budućoj državi bili neminovni. No Gustinčić smatra kako to neće biti zbog nacionalnih tenzija, već zbog velikih socijalnih i gospodarskih razlika. Također je zanimljivo da je uredništvo časopisa, a tu je glavnu riječ uz Gustinčića imao Nikola Smodlaka,⁵⁴⁷ predviđalo kako će Jugoslavija još dugo ovisiti o pomoći i investicijama europskih zemalja, koje će biti zainteresirane za ulaganja u novu državu samo pod uvjetom njezine stabilnosti. Preduvjet za to je pak trebao biti federativni demokratski sustav po uzoru na Švicarsku i njeno

⁵⁴⁶ Vovko 1973, 119.

⁵⁴⁷ Nikola Smodlaka je bio liječnik podrijetlom iz Dalmacije koji je sebe smatrao Jugoslavenom, odnosno Srbinom (Vovko 1973, 117).

kantonalno uređenje. U tom se okviru *La Yougoslavie* zauzima za subjektivitet prije svega Crne Gore, što ne čudi s obzirom na financiranje Gustinčića od strane tadašnjih crnogorskih vlasti, a samoodređenje se predviđa i za područje Makedonije te Vojvodine.⁵⁴⁸

Kad je postalo očito da Bugarska neće postati sastavnim dijelom jugoslavenske države, Gustinčić argumentira da novo unutarnje uređenje države mora temeljiti na pokrajinama koje će omogućiti formiranje nove svijesti - jugoslavenstva. Time bi se trebao spriječiti razdor kojeg su stvarali 'povijesni šovinistički srbizam i kroatizam' te bi se ujedno onemogućilo eksploataciju periferije od strane državnog centra.⁵⁴⁹ Naglašavanje srpstva, hrvatstva ili slovenstva *La Yougoslavie* smatra nepoželjnim, odnosno štetnim za jugoslavensku naciju. Štoviše, Jugoslavija bi trebala predstavljati korak naprijed s nacionalnog aspekta, no to je bilo usko povezano s predviđenom socijalnom reformom. Jugoslavija je, dakle, prema uredništvu časopisa trebala biti model novog društvenog (antikapitalističkog) uređenja. Istovremeno, Gustinčić svako zauzimanje za Državu Srba, Hrvata i Slovenaca označava kao aspiraciju buržoazije za očuvanje vlastitih povlastica. U vrijeme rata jedan od kasnije najistaknutijih ideologa jugoslavenskih komunista, dakle, predviđa federativno uređenje s opsežnom autonomijom pokrajina, no također i nacionalni jugoslavenski unitarizam. Ipak, potonje je bilo od sekundarnog značenja, dok je primarni zadatak tog kruga tadašnjih socijaldemokrata bio suprotstavljanje centralističkim aspiracijama velikosrpskih krugova i pokušaj integriranja svih južnoslavenskih naroda u jednu državu.

Srpska vlada i njezini velikosrpski stavovi nisu predstavljali jedinog suparnika 'neovisnoj jugoslavenskoj demokraciji' kako je sam sebe predstavljao krug oko *La Yougoslavie*. Ta je politička grupacija došla i u sukob s Jugoslavenskim odborom pod vodstvom Ante Trumbića.⁵⁵⁰ Jugoslavenski je odbor u pisanju *La Yougoslavie* eksplicitno označavan kao organ bez legitimnosti, jer nikada nije dobio punomoć naroda. Štoviše, uredništvo i srpsku vladu predstavlja kao nelegitimnu silu, za koju se nada da će ju zbaciti sam srpski narod. Pritom naglašava njezino štetno djelovanje u odnosu prema Crnoj Gori te u odnosima s Italijom, koji su za Slovence i Hrvate bili od presudne važnosti. Upravo je iz vizure Rima, prema pisanju

⁵⁴⁸ Pritom je zanimljivo da su slovenski socijaldemokrati, kasnije i komunisti, smatrali Makedonce posebnim narodom koji nije ni srpski ni bugarski. Takav je stav već prije Prvog svjetskog rata zastupao Henrik Tuma, dok je Gustinčić na tome ustrajao i u kasnijoj raspravi jugoslavenskih komunista 1923. (Perovšek 1978-1979, 17-44).

⁵⁴⁹ Vovko 1973, 119-123.

⁵⁵⁰ Upravo je Trumbić kategorički odbacio mogućnost Gustinčićevog nastupa na kongresu potlačenih naroda Austro-Ugarske koji se 8. i 9. travnja 1918. održao u Rimu. Gustinčić je pritom neuspješno lobirao kod organizatora kongresa, a njegovo je protestno pismo objavio samo jedan talijanski časopis.

La Yougoslavie, Pašić bio idealni sugovornik, jer se bio spreman odreći velikom dijelu jadranske obale. Na drugoj strani uredništvo kao potencijalno rješenje vidi mogućnost preseljenja, odnosno razmjene stanovništva, koja bi omogućila jasne i trajne granice.⁵⁵¹ Budući da potonje ipak smatra malo vjerojatnim rješenjem, nudi i alternativnu mogućnost. Trst bi u slučaju 'pametnog kompromisa' prema uredništvu časopisa trebalo prepustiti Italiji, dok bi Slovenci na području Gorice i Furlanije formirali vlastitu republiku koja bi bila u konfederaciji s Italijom. Jednako bi bilo ponuđeno Talijanima na području Istre.⁵⁵² Taj prijedlog uredništvo iznosi u zadnjem broju u studenom 1918. te pritom velike nade polaže u jugoslavensku konstituantu za koju smatra da će imati legitimnost predstavljanja svih 'Jugoslavena'. Zanimljivo je da u tom okviru *La Yougoslavie* sa simpatijom piše o Korošcu kao pravom nasljedniku Janeza Evangelista Kreka. Časopis u tom kontekstu ne piše negativno o Svibanjskoj deklaraciji i pozdravlja kasnije formiranje Narodnog vijeća u Zagrebu kao svojevrsnog prethodnika jugoslavenske konstituante.⁵⁵³ Ipak, slično kao Šušteršič, i uredništvo *La Yougoslavie* (kao uostalom i većina članstva JSDS) ostaje na margini političkog spektra s relativno malim utjecajem na razvoj događaja. Budući da su među zapadnim europskim državama Jugoslavenski odbor i srpska vlada uživali bitno veći ugled i posljedičnu podršku, dio se slovenskih socijaldemokrata okreće prema još izraženijem naglašavanju podrške idejama boljševika, dok se dio članstva koji je djelovao na zapadu pokušava preusmjeriti prema politici SAD.

7.3 Odbijanje austrijskog prijedloga i požurivanje Hrvata

Za razliku od ideologija s jasnim odrednicama, koje su se mogle primijetiti kod Šušteršiča i Gustinčiča, u središtu je slovenske političke pozornice ipak bio Korošec, kojeg je karakterizirao puno pragmatičniji pristup politici, što mu je omogućavalo suradnju s Gregorom Žerjavom, odnosno liberalima i nakon toga također s hrvatskim te posebice srpskim političkim predstavnicima. Za Korošca su, razumljivo, najprije vrlo utjecajne bile informacije koje su tada stizale s hrvatskih područja. Svoj je oštar nastup prema austrijskim vlastima pred ljubljanskim biskupom 25. rujna 1918. opravdavao upravo mišljenjem da se Hrvati izrazito protive Austriji te su za potpuno neovisnu republiku. Nakon tri tjedna ljubljanski biskup korigira to mišljenje i u dnevnik zapisuje da među Hrvatima nema

⁵⁵¹ Vovko 1973, 124.

⁵⁵² Jadransko vprašanje 1918, 284.

⁵⁵³ Dr. Anton Korošec 1918, 301.

jedinstvenog stava te da je jedan dio hrvatske inteligencije za republiku s predsjednikom Karađorđevićem na čelu, drugi dio za monarhiju s kraljem također iz dinastije Karađorđević, dok je dio prema njemu za potpunu implementaciju Svibanjske deklaracije.⁵⁵⁴ Ljubljanski se biskup naknadno ispravlja i na dan proglašenja Države Slovenaca, Hrvata i Srba (Država SHS) zapisuje kako su Hrvati ipak, kao što ga je i Korošec uvjeravao, u velikoj većini za republiku.⁵⁵⁵ Iz navedene rasprave, o tome treba li buduća južnoslavenska država biti republika ili kraljevina pod Karađorđevićima, očito je da se u tada dominantnoj struji slovenskih katoličkih narodnjaka ozbiljno računalo s mogućnošću da se habsburški južni Slaveni priključe Srbiji. Također je vidljivo kako je vodećim ljudima SLS bilo jasno da većina Hrvata, ako do takvog povezivanja dođe, naginje ka republikanskom uređenju. Iz dnevnčkih zapisa ljubljanskog biskupa vidljivo je i to da su se slovenski katolički narodnjaci priklanjali toj opciji, dok su se liberali u JDS, posebice Koroščeva desna ruka u Jugoslavenskom klubu, Gregor Žerjav, zalagali za centraliziranu državnu tvorbu sa središtem u Srbiji.⁵⁵⁶ Istovremeno, ključne osobe slovenske socijaldemokracije iz vizure ljubljanskog biskupa nisu bile sklone monarhiji. Ivan Cankar, primjerice, navodno nije vjerovao da Jugoslavija može opstati pod srpskim kraljem te je čak smatrao kako će na kraju Srbi sami zbaciti kralja i uspostaviti republiku.⁵⁵⁷ To ukazuje na relativno slabo poznavanje srpske politike od strane šireg spektra tadašnjih slovenskih političara, što je u kontekstu analize djelovanja slovenskih katoličkih narodnjaka ustanovio i slovenski povjesničar Andrej Rahten.⁵⁵⁸

Nakon Hussarekovog neuspjeha razbijanja slovenskog deklaracijskog pokreta i njegovog odvajanja od hrvatskih težnji za ujedinjenjem hrvatskih teritorija u jedinstveno političko-pravno tijelo, pojedini austrijski političari razmišljaju i o drugim opcijama. U tom je kontekstu zanimljiva ideja autonomne Slovenije, koja ne bi bila dijelom hrvatske jedinice, ali bi bila teritorijalno zaokružena unutar Austrije.⁵⁵⁹ To bi bila neka nova vrsta subtrijalizma, ako bi Hrvati uspjeli užu Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju odvojiti od Ugarske i Austrije, odnosno dvojnog subdualizma, ako bi pak Hrvatska-Slavonija ostala u sastavu Ugarske te bi joj se eventualno priključila još Dalmacija pa bi hrvatsko kraljevstvo predstavljalo posebnu jedinicu unutar Ugarske. U takvom bi zamišljenom raspletu Slovenija imala sličan status kao što ga je

⁵⁵⁴ Jeglič 2015 (16. 10. 1918.), 762.

⁵⁵⁵ Jeglič 2015 (9. 10. 1918.), 765.

⁵⁵⁶ Jeglič 2015 (25. 10. 1918.), 763; Jeglič 2015 (29. 10. 1918.), 765.

⁵⁵⁷ Jeglič 2015 (26. 11. 1918.), 769.

⁵⁵⁸ Rahten 2012, 101.

⁵⁵⁹ Pleterski 1971, 255.

Hrvatska-Slavonija dotad imala unutar Ugarske. Slovenski su političari takav prijedlog u ono vrijeme ignorirali, odnosno uzeli na znanje pri požurivanju procesa povezivanja slovenskih s hrvatskim područjima koje je još uvijek usporavala HSK. Korošec je naime već bio konsolidirao stavove slovenskih stranaka, odnosno podršku uspostavi *Narodnog sveta* i priznavanje vlasti Narodnom vijeću. Posljedično su i slovenski socijaldemokrati u Zagrebu 6. listopada zajedno s hrvatskim delegatima na jugoslavenskoj socijalističkoj konferenciji usvojili zaključak da će podupirati rad Narodnog vijeća zajedno s ostalim strankama iz naroda Slovenaca, Hrvata i Srba, ako taj rad nije u suprotnosti sa socijalističkim načelima. No konačno je formiranje krovne organizacije u Zagrebu kasnilo. Korošec stoga pored direktnog obraćanja na predstavnike hrvatskih stranaka vrši pritisak i putem svojih glasila te pritom eksplicitno navodi da: "Slovenci koji imaju najveću i najugroženiju državnu granicu ne mogu toliko čekati raščišćavanje situacije na Banovini i da u međuvremenu ostanu pasivni. Tko bar malo zna o borbama u Mariboru, Koruškoj, Gorici, Trstu i zapadnoj Istri, priznati će da se željezo mora odmah kovati."⁵⁶⁰ Nakon kapitulacije Bugarske pritisak slovenskih predstavnika postaje još jači, jer je postalo izvjesno da ni pobjeda u bitci na rijeci Soči neće bitno promijeniti širu geopolitičku podjelu karata. Potrebno je, dakle, bilo pridobiti simpatije Antante, a u tom je pogledu primarno bilo ostvarivanje savezništva barem s habsburškim Srbima. Ulazak HSK u Narodno vijeće 8. listopada predstavljalo je ostvarenje cilja u koje su upravo slovenski političari predvođeni Korošcom uložili najviše energije. Pritom je znakovito upravo Korošec izabran za predsjednika tog organa što je na neki način bilo način bilo i priznanje značaju Jugoslavenskog kluba i SLS-a za djelovanje u vrijeme rata. Uslijed takvog razvoja događaja ne čudi da biskup Jeglič do samog kraja vjeruje kako će glavne sile Antante, Englezi, Francuzi i Amerikanci, spriječiti Italiju pred anektiranjem slovenskih područja.⁵⁶¹

Deklaracijom od 19. listopada 1918. na cijelom je južnoslavenskom području Habsburške Monarhije vlast preuzelo Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba koje je isti dan odbacilo spomenuti Manifest Cara od 16. listopada kao i svaki budući prijedlog koji bi pokušavao parcijalno rješavati pitanje Slovenaca, Hrvata i Srba na području Monarhije.⁵⁶² Liberalni *Slovenski narod* o tom činu piše: „Slovenski se narod narugao Manifestu Karla I. kao dokumentu koji bi trebao baciti 'pijesak u oči' Wilsonu, nudeći južnim Slavenima nadomjestak za Jugoslaviju u obliku Ilirije, u kojoj bi se Slovenci trebali odreći svojih teritorija u Koruškoj i

⁵⁶⁰ Krizman 1968, 174–175.

⁵⁶¹ Jeglič 2015 (26. 11. 1918.), 770.

⁵⁶² Boban 1992, 45.–60.

Primorju.“⁵⁶³ Slične su bile reakcije i katoličko-narodnjačkih časopisa,⁵⁶⁴ što navodi na zaključak da je sa slovenskog stajališta povezivanje s drugim južnim Slavenima ovog puta nudilo bolju perspektivu od one koju je nudio Beč. Štoviše, glavni urednik katoličko-narodnjačkog *Slovenca*, Izidor Cankar, u to je vrijeme odbio objaviti nekoliko članaka koji su pohvalno pisali o engleskim lokalnim samoupravama, dok je pristao objavljivati one koji su naglašavali centralizam i unitarizam aludirajući na jedinstvo južnih Slavena.⁵⁶⁵ Primjer toga je članak objavljen 26. listopada 1918. u kojem piše: „Ustrojstvo i uprava jugoslavenske države mora se temeljiti na dva načela: 1. da smo mi, narod Slovenaca, Srba i Hrvata, po svojim gospodarskim i općim kulturnim prilikama jedan narod, sjedinjen istom poviješću stradanja i sporog uskrsnuća; 2. koliko god među nama još ima jezičnih i kulturnih razlika, trebamo ih u dogledno vrijeme, s izuzetkom vjerskih razlika, otkloniti pametnim, razboritim radom, ali bez nasilja.“⁵⁶⁶ Ipak, pri čitanju tog članka treba imati na umu da u tu unitarnu državu *Slovenec* ne pribraja Kraljevinu Srbiju, nego misli na državu habsburških 'Jugoslavena', što zapravo implicira ideju koju je svojevremeno Aleš Ušeničnik bio zamislio⁵⁶⁷ kao slovensko-hrvatsku unitarnu državu. Tri dana kasnije, 29. listopada, u Hrvatskom je saboru proglašena Država Slovenaca, Hrvata i Srba,⁵⁶⁸ čime se preduhitriло pokušaje uspostavljanja sovjetskih republika prema boljševičkom modelu,⁵⁶⁹ dok se u Ljubljani na taj dan održao veliki skup podrške odluci koji je prerastao u miting kulturno integralnog jugoslavenstva. U prvom su planu na tom skupu Mihajlo Rostohar (1878.-1966.), koji u funkciji vojnog poručnika odriče lojalnost Austriji, i Ivan Hribar, koji preuzima ulogu prvog govornika te izjavljuje da su Slovenci, Hrvati i Srbi „narod istoga jezika i iste krvi“.⁵⁷⁰ Slovenci, dakle, nisu poput Hrvata u Saboru formalno prekinuli veze s Habsburškom Monarhijom, nego je to učinjeno na spomenutom skupu od strane osoba koje tada nisu imale taj stupanj legitimnosti da bi mogle odlučivati u ime većine Slovenaca. Formalni je prekid veza s Monarhijom bio posredan, jer je Narodna vlada SHS u Ljubljani formalno podređena Narodnom vijeću SHS u Zagrebu, što se, između

⁵⁶³ Pred proklamacijo - 'Ilirije' 1918, 1.

⁵⁶⁴ Jugoslovani ne odnehajo od svojih zahtev 1918, 1.

⁵⁶⁵ Perovšek 1996, 63.

⁵⁶⁶ Ustava in uprava v jugoslovanski državi 1918, 1.

⁵⁶⁷ Perovšek 2004, 102.

⁵⁶⁸ Sirotković 1992, 61.-74.

⁵⁶⁹ Banac 1992, 301.

⁵⁷⁰ Manifestacijski sprevod v Ljubljani 1918, 1-2.

ostaloga, potvrdilo i na praktičnom planu prilikom imenovanja ljudi na diplomatske funkcije.⁵⁷¹

7.4 Odnos prema ujedinjenju sa Srbijom...

7.4.1 ...kod slovenskih katoličkih narodnjaka

Slavlje 29. listopada nije prekinulo neizvjesnost koja je u ono vrijeme vladala kod slovenskih političara. Članovi Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba (Narodno vijeće SHS) bili su izloženi pritisku vanjskih čimbenika, posebice ratnih pobjednika, koji nisu željeli dopustiti formiranje država bez njihovog nadzora. Pri tom su prednjačile francuska i britanska diplomacija. Dok se potonja već 1915. Londonskim paktom obvezala teritorijalno namiriti Italiju i Srbiju, prva je tražila saveznika koji će obuzdati talijansko širenje i ujedno neće slijediti njemačke interese na drugoj strani Alpa.⁵⁷² Ne iznenađuje stoga da su upravo britanska i francuska diplomacija potaknule razgovore predstavnika Države SHS i Nikole Pašića, predsjednika vlade Kraljevine Srbije. Uslijedili su kratki pregovori i potpisivanje Ženevske deklaracije 9. studenog 1918. kojom je bilo propisano uspostavljanje zajedničke jugoslavenske države, a ujedno je buduća ustavotvorna skupština opunomoćena za odlučivanje o temeljnim pitanjima državnoga uređenja. Potpisivanjem sporazuma, koji je predviđao federativne temelje države koja je trebala nastati spajanjem Države SHS i Kraljevine Srbije, srpska je vlada ne samo priznala legitimnost Narodnome vijeću SHS kao predstavniku Države SHS, već je priznala i ravnopravnost dvaju državnih entiteta.⁵⁷³ Suprotno tome, Pašić nije dozvolio da sastanku kao jedna od strana prisustvuje i crnogorski predstavnik, iako se Korošec na poticaj Gustinčića bio za to zauzeo.⁵⁷⁴ Pašić je, dakle, mogao bar taktički priznati Slovence i Hrvate kao subjekt udruživanja, no ne i Crnogorce. To je ustvrdio i sam u svojoj izjavi neposredno pred konferenciju, 25. listopada iste godine: „Srbi ne želimo zauzimati hegemonski stav u budućem Kraljevstvu SHS. Svečano izjavljujem da Srbija smatra nacionalnom dužnošću oslobađanje Srba, Hrvata i Slovenaca. Oslobođeni će imati pravo na samoodređenje, tj. pravo izjaviti žele li se pridružiti Srbiji u smislu Krfske deklaracije ili žele formirati neovisne države. Ne dozvoljavamo da bi se Hrvatima i Slovincima pravo na samoodređenje na kojigod način ograničavalo. Čak i na Krfskoj deklaraciji nećemo inzistirati,

⁵⁷¹ Rahten 2012, 118.

⁵⁷² Kovač 2003, 141–172.

⁵⁷³ Perovšek 2005, 200.–201.

⁵⁷⁴ Perovšek 2010a, 189–192.

ako ista nije u skladu s njihovim željama.⁵⁷⁵ Ta je izjava odražavala duh trenutka u kojem se veličalo načelo samoodređenja naroda, a koje je pod američkim utjecajem pobjedonosna Antanta prikazivala kao jedan od svojih najvažnijih doprinosa međunarodnim odnosima i pravu. Pašić to očigledno nije mogao ignorirati u svojim govorima, no također je bio svjestan boljeg polazišnog položaja Srbije u odnosu na Hrvate i Slovence. Njima se doduše dopuštala iluzija o slobodnom odlučivanju između opcije zajedničke države sa Srbima i one prema kojoj bi formirali neovisnu državu, ali se pritom uvijek davalo na znanje kako bi ta potencijalna neovisna država Slovenaca i Hrvata ostala bez područja na koja su države pobjednice, Italija i Srbija, pretendirale i koja su im uostalom bila obećana Londonskim paktom. Prema takvom tumačenju, čak bi i ostatci slovenskih i hrvatskih teritorija vrlo teško opstali kao neovisan međunarodni subjekt.

S obzirom na navedene okolnosti Ženevska je deklaracija bila značajno političko postignuće Trumbića i Korošca koji su s pojedinim članovima srpske oporbe uspjeli pridobiti Pašićev pristanak na nagodbu koja je trebala biti temelj jugoslavenskoj dvojnoj državi.⁵⁷⁶ Sporazum je naime sadržavao kako federalne tako i konfederalne elemente na kojima bi buduća ustavotvorna skupština trebala temeljiti svoj rad. Takvu bi novu državu trebala voditi dvanaesteročlana vlada. Polovicu bi ministara predložila srpska vlada i ti bi polagali prisegu srpskome kralju, dok bi drugi dio vlade predložilo Narodno vijeće SHS čijemu bi predsjedniku prisegnula druga šestorica ministara.⁵⁷⁷ Ženevska je deklaracija, dakle, za razliku od Krfskog sporazuma, uskratila prepuštanje vlasti dinastiji Karađorđević nad cijelim područjem buduće države, jer bi, barem do usvajanja ustava, Narodno vijeće trebalo imati funkciju vrhovne vlasti na teritoriju Države SHS. Upravo je to bio glavni uzrok da na kraju srpska vlada ipak nije potvrdila dogovor.⁵⁷⁸ Štoviše, 13. studenog u Zagreb stiže srpski potpukovnik Dušan Simović (1882.-1962.) u funkciji delegata Kraljevine Srbije pri Narodnom vijeću SHS i uz prisustvo Pribićevića suočava hrvatsku stranu, odnosno Antu Pavelića (stomatologa), sa zbiljom. Simović naime nabroja teritorije, uključujući cijelu BiH, veliki dio Dalmacije (do rta Ploča/Planka) i polovicu Slavonije, te zaključuje kako će nabrojeno u svakom slučaju postati dio Srbije jer je to izvojevano u ratu, a zapadno od te crte Hrvati i Slovenci mogu odlučiti žele li sa Srbijom ili će stvarati zasebnu državu.⁵⁷⁹ Slovenska je strana

⁵⁷⁵ Prepeluh 1987, 130.-131.

⁵⁷⁶ Lampe 2000, 111.

⁵⁷⁷ Rahten 2002b, 26.

⁵⁷⁸ Engelsfeld 2002, 277; Perovšek 2005, 201.

⁵⁷⁹ Krizman 1989, 337.

tada očito već bila svjesna neminovnosti povezivanja sa Srbijom i Crnom Gorom što je vidljivo iz dnevnčkih zapisa biskupa Jegliča. Ključan je čimbenik bila prijetnja da Antanta neće priznati Jugoslaviju, ako se habsburški južni Slaveni ne udruže i sa Srbijom,⁵⁸⁰ a potom bi Srbi s područja Habsburške Monarhije uz pomoć srpske vojske ionako sami izvršili priključenje Srbiji. Italija bi posljedično mogla dodatno protegnuti svoje aspiracije prema istoku, dok je u pojedinim hrvatskim i slovenskim dijelovima još uvijek prijetilo izbijanje boljševičke revolucije.⁵⁸¹ Ljubljanski biskup pritom u svojim zapisima izražava bojazan za život katolika u državi pod pravoslavnim kraljem, a posebno je primjetan njegov strah da će i na slovenska područja doći srpska vojska što bi prema njemu onemogućilo slobodno formiranje konstituante nove države.⁵⁸² Unatoč tomu Jeglič kasnije (nakon Prvo-prosinačkog akta) zaključuje kako je „*priključenje Srbiji ipak najprimjerenije rješenje*“.⁵⁸³ Na takav je stav kod slovenskih katoličkih narodnjaka djelomično utjecala i činjenica da je srpski major Stevan Švabić, koji se nakon razmjene zarobljenika našao u Ljubljani s nekolicinom drugih pripadnika srpske vojske koji su tada već bili bivši zarobljenici, trikom pridonio zaustavljanju talijanskog prodora prema Ljubljani.⁵⁸⁴ Prihvatanje Srbije u jugoslavensku viziju slovenskih katoličkih narodnjaka bilo je, dakle, taktičke prirode. To je naime omogućavalo, bar s tadašnje točke gledišta, bolje polazište za osiguravanje slovenskih interesa nakon rata.

7.4.2 ...i kod slovenskih liberala

Percepcija geopolitičke situacije kod slovenskih liberala nije bila bitno drugačija nego kod ljubljanskog biskupa i pripadnika SLS. No ideološke su razlike ipak uzrokovale drugačiji pristup potencijalnoj srpskoj okupaciji od strane slovenskih liberala. Liberali su naime cijelo vrijeme bili za uključivanje svih Srba u Jugoslaviju. Štoviše, Viktor Sušnik 19. listopada 1918. u *Slovenskom narodu* eksplicitno navodi kako bi „Jugoslavija bez najboljeg, politički najzrelijeg i nakon ratnih događaja u budućnosti i najutjecajnijeg jugoslavenskog naroda, jednom riječju: Jugoslavija bez Srba bila bi samo politički monstrum, sličan osakaćenim bogaljima

⁵⁸⁰ Jeglič 2015 (6. 12. 1918.), 770.

⁵⁸¹ Jeglič 2015 (22. 11. 1918.), 768.

⁵⁸² Jeglič 2015 (11. 11. 1918.), 767.

⁵⁸³ Jeglič 2015 (6. 12. 1918.), 771.

⁵⁸⁴ Švabić je naime prema pisanju Janka Brejca poslao pismo upozorenja talijanskom zapovjedništvu u Logatec da su jedinice srpske vojske (iako su tada u stvarnosti još bile daleko na istoku) već u Ljubljani te da bi daljnje prodiranje talijanskih trupa moglo dovesti do sukoba između saveznika (Rahten 2012, 27-28).

berlinskoga kongresa.“⁵⁸⁵ Štoviše, koncentracija moći u srpskoj vlasti trebala je olakšati položaj habsburških Slavena: „Ako imamo srpsku državnost uz sebe, ništa nam se više ne može dogoditi. Srbi će znati ne samo za sebe, nego i za Hrvate i Slovence izvrsno urediti zajedničku državu, ne namećući nam srpstvo. ... Mislite li da će ponosni slobodni Srbin, koji je za slobodu patio više nego itko drugi, dopustiti da mu oni, koje je on sam spasio i stvorio im nepovratnu priliku stvoriti snažnu i slobodnu naciju, na kraju dana stvaraju smiješne poteškoće? Gledajte, Srbi kao naša krv nam zaista nude zajedničku slavensku slobodu za koju mi Slovenci i Hrvati nismo učinili gotovo ništa, iako smo za njom čeznuli. I sad se mogu naći beskrupulozni ili bezumni ljudi koji bi taj neprocjenjiv dar ocjenjivali, kritizirali i uvjetovali! Tko ne osjeća monstruoznost takvog ponašanja, ne osjeća ljudski i pokazuje da je potpuno nedostojan izlaska iz sluganstva. Vjerujte, ne trebamo mi Srbiji, treba samo ona nama!“⁵⁸⁶

Kod slovenskih je liberala glorifikacija Srbije bila konstanta od početka 20. stoljeća, no ovog su puta upozoravali i na alternativu, odnosno kako bi se prema njima događaji mogli odvijati, ako Slovenci ne bi dragovoljno prihvatili srpsku inačicu jugoslavenske države: „Ako bi nas sudbina tako strašno udarila da bi kod nas odlučili oni republikanci i federalisti – onda će se Srbija okrenuti od svih nas ... Srbija će onda tražiti od Antante sve što ona smatra srpskim: Bosnu, Banat i vezu preko Slavonije, južnu Dalmaciju i obje svoje kraljevine; Srbiju i Crnu Goru. Antanta će joj dati ono što Srbija želi. Ostat ćemo tužna lešina bez glave, ruku i nogu. Wilson i cijeli svijet će reći da nismo zreli i naša će sudbina biti zapečaćena. Nećemo više ni svoju državu moći stvoriti. ... Tko se danas opire tome da nas Srbija vodi i da o nama i za nas ima prvu i posljednju riječ, veleizdajnik je Jugoslavije, ali je i dželat te veleizdajnik slovenstva i hrvatstva. Braćo i sestre! Držite se Srbije, kao što se čovjek u morskim valovima drži spasonosne stijene, ljubite ovu moćnu, ponosnu i slobodnu slavensku Srbiju cijelom dušom svojom, svim srcem svojim: pokaži joj da ste joj vječno zahvalni za njeno otvoreno bratstvo, molite ju da nam oprost, jer joj u vrijeme njenog mučeništva mi nismo znali i nismo mogli pomoći. ... Hoćemo li i mi biti takvi, da ćemo rađe tjerati sebe natrag u bezdušnu štalu gospodara koji nas već čekaju sa svih strana sa krmivom, ali i sa bičem u ruci. Je li to bolje nego zaboraviti na razne prividne posebnosti i smiješno se bojati da nam netko, dok budemo na slobodi, ne otme vjeru ili slovenski jezik ili što već? ... I zar ne želimo upravo to da jezične razlike postupno nestanu same od sebe pa da budemo jači? Posljednji put: Kroz Srbiju vodi

⁵⁸⁵ V Jugoslaviji 1918, 2.

⁵⁸⁶ Biti ali ne biti 1918, 1-2.

put slavenske slobode, drugog puta nema!“⁵⁸⁷ Srbija je, dakle, u očima liberala bila spasiteljica, koja bi se međutim, ako ne bi naišla na zahvalnost i prepuštanje glavne riječi u pitanjima državne politike od strane Slovenaca (i Hrvata), mogla pretvoriti u neprijatelja koji će u svakom slučaju uzeti svoj dio kolača kao članica Antante, što bi ostalim Slovencima i Hrvatima onemogućilo stvaranje samostalne države.

Pored *Slovenskog naroda* i drugi liberalni časopisi pišu o Velikoj Srbiji kao izvjesnoj činjenici te pritom naglašavaju da bi svako suprotstavljanje srpskoj volji za Slovence bilo pogubno. List *Domovina* u tom kontekstu donosi članak s eksplicitnim smjernicama za slovensku politiku: „Kada nam je pomoć Srbije bila najpotrebnija, kod nas je iznenada počela katastrofalna rasprava o tome treba li imati republiku ili monarhiju. Ova je svađa postala krajnje opasna jer je s jedne strane davala povoda našim vanjskim neprijateljima da se miješaju u naše poslove, a s druge strane prijetila je stvoriti duboki jaz između nas i Srbije. Talijanske su novine počele pisati o nejedinstvu među Jugoslavenima, o mogućnosti da se umjesto jedne jake i jedinstvene jugoslavenske države sa Srbijom na čelu stvore tri samostalne države i to Velika Srbija, mala Hrvatska i još manja Slovenija. Ovo mišljenje talijanskih časopisa nije sasvim neutemeljeno, jer je i kod nas bilo političara koji su se izjasnili za plemensko samoodređenje, to jest da ostanemo Slovenci za sebe, Hrvati za sebe i Srbi za sebe.“⁵⁸⁸ U tom kontekstu i spor za republiku ili monarhiju list *Domovina* vidi kao prijetnju: „da nas posvađa sa Srbima, jer smo počeli uzurpirati pravo da određujemo kakva će Srbija biti u budućnosti. Mi, koji smo u ovom ratu najmanje učinili za naše oslobođenje, htjeli smo poručiti Srbima, koji su krv prolijevali za svoju slobodu i nezavisnost godinama i godinama po raznim europskim ratištima, koji su za tu slobodu žrtvovali blagostanje i imovinu svoje bivše zemlje, da se odreknu svog kralja i pretvore kraljevstvo u republiku. Mi, koji smo stoljećima živjeli u ropstvu, usudili smo se govoriti o slobodi onim Srbima koji su tu slobodu uživali desetljećima.“⁵⁸⁹ Pritom i taj list ističe neposredne prijetnje za habsburške Slavene, ako ne prihvate srpsko jugoslavenstvo: „Naša je politika bila na putu da Srbiju dovede do toga da se za nas uopće ne zanima. Srbija si je teritorije naseljene Srbima, a to su u Ugarskoj Bačka i Banat, zatim Slavonija, Bosna i Hercegovina, te veliki dio Dalmacije, već bila zajamčila posebnim ugovorima s državama Antante. Velika je Srbija već bila uspostavljena kada su naši vojnici još prolijevali krv za austrijskog Cara i njegovog saveznika Vilima. Srbija se u pitanje hoće li joj i

⁵⁸⁷ Biti ali ne biti 1918, 1-2.

⁵⁸⁸ Ujedinjenje s Srbijom 1918, 1.

⁵⁸⁹ Ujedinjenje s Srbijom 1918, 1.

ostale jugoslavenske zemlje pripasti neće miješati, nego je prepustila nama da ga sami riješimo. Mi smo, međutim, to pitanje počeli rješavati praktički protiv Srbije. Moglo bi se dogoditi da mirovni kongres započne, a da mi nismo osigurali svoju neovisnost i slobodu. U toj bismo situaciji bili prepušteni sami sebi, a Talijani i Nijemci bi se cjenkali oko naših granica, dok bismo mi to samo mogli promatrati, jer ne bismo imali predstavnika i zagovornika. ... Ujedinjenje sa Srbijom za nas je od najveće važnosti. Budući da smo se sada pridružili Srbiji, imamo zastupnika kod Antante i Amerike koji je svuda priznat i koji će također moći raditi za što povoljnije određivanje naših državnih granica prema Italiji i njemačkoj Austriji te Ugarskoj. Pomoću Srbije moći će se popraviti ekonomska situacija, otkloniti posljedice koje su pogodile poraženu zemlju, poboljšati naše financije te osigurati svakodnevnu hranu i druge potrepštine. Srbija je jedina u stanju održati mir i red te osigurati da se ne razviju boljševičke prilike kao što se događa drugdje.”⁵⁹⁰ Značajan je dio slovenskih liberala, dakle, pored strahovanja pred Talijanima, austrijskim Nijemcima i Mađarima, ujedinjenje sa Srbijom vidio i kao sredstvo za uklanjanje opasnosti boljševizma. Iz te je vizure dolazak srpske vojske i državnog represivnog aparata bio poželjan, jer su prema tumačenju liberala oni trebali ne samo zaštititi slovenske granice, nego i spriječiti anarhiju te potencijalni uspon komunizma.

Iako je velika većina slovenskih liberalnih političara zastupala unitarnu ideju jugoslavenske nacije, velik dio njih nije negirao razlike između Slovenaca, Hrvata i Srba. Ivan Hribar se naime kritički osvrće na ideju Frana pl. Šukljeta koji izlazi u časopisu *Slovenec* između 5. i 8. listopada 1918. pod naslovom 'V zaželjeni deželi',⁵⁹¹ u kojem Šuklje predlaže podjelu jugoslavenske države na tri jedinice: Sloveniju, Hrvatsku u užem smislu i Bosnu i Hercegovinu, kojoj bi pripojio Dalmaciju. Šuklje pritom kaže: „Naravno da slovenskoj grupi prisvajam i istarske Hrvate jer smo s njima ionako udruženi u bratskoj ljubavi...“.⁵⁹² Slovenska bi jedinica tako pored Istre opsezala i Kranjsku, donju Štajersku, slovenski dio Koruške i Primorje, odnosno ukupno tadašnja 2 milijuna stanovnika i 40.000 km². To bi Šuklje podijelio dalje na tri okruga s po 600 do 700 tisuća stanovnika i dalje na 'okraje' s približno 10 do 15 tisuća stanovnika. Takvoj se ideji najprije, doduše na unitarističkim osnovama, suprotstavlja Karel Triller (1862.-1926.) u *Slovenskom narodu*, 18. listopada,⁵⁹³ no također i vođa liberala, Ivan Hribar, koji zaključuje kako vjeruje da je 'Zedinjena Slovenija' ipak najprimjerenija

⁵⁹⁰ Ujedinjenje s Srbijom 1918, 1.

⁵⁹¹ V zaželjeni deželi 1918a, 1-2; V zaželjeni deželi 1918b, 1.

⁵⁹² V zaželjeni deželi 1918b, 1.

⁵⁹³ Ponesrečen načrt 1918, 2-3.

samoupravna jedinica. Hribar pritom i dodaje da ne bi trebalo dijeliti ni Hrvate, pogotovo ne odvajati Dalmaciju od Hrvatske kao što od Hrvatske ne treba odvajati ni istarske Hrvate jer su etnografski kriteriji ipak bitniji od drugih.⁵⁹⁴ Iz toga se očituje da ni liberali nisu u svakom trenutku bili za potpunu stapanje kako Slovenaca s Hrvatima, tako ni obrnuto. Ipak, kod većine se slovenstvo, hrvatstvo i srpstvo smatralo tek fazama prema oblikovanju jedinstvene jugoslavenske nacije koju su povijesne okolnosti u prošlosti razdvojile.⁵⁹⁵ Ipak, liberali nisu u cijelosti bili na liniji srpskog jugoslavenstva, jer su, kao što je vidljivo i u citiranom članku Viktora Sušnika, a što je primijetio i Šušteršič, pri pozivanju na ujedinjenje sa svim Srbima i Hrvatim jednako spominjali i Bugare. To je vidljivo i iz pisanja u onom razdoblju kad su se dopisnici slovenskih liberalnih časopisa takmičili tko će napisati ljepši članak o Srbiji i dinastiji Karađorđević: „Danas u nama mora biti svijest da želimo postati jedinstvena zemlja od Soče do Egejskog mora, želimo postati jedna nerazdvojna država s Kraljevinom Srpskom, koja je u svjetskom ratu toliku krv prolila, i želimo stupiti s državama Antante u onaj odnos ljubavi i prijateljstva koji i danas veže Kraljevinu Srbiju s tim zemljama. Ukratko rečeno, već danas osjećamo da bi svaka pa i najmanja granica bila štetna! Mi želimo biti cjelina od Ljubljane pa do Soluna! Na taj ćemo način doći do onih veza s Antantom koje trebamo, ako želimo Jugoslaviju spasiti. Te su nam veze potrebne, ako želimo riješiti i sudbonosno financijsko pitanje. Posvuda na tom polju do rješenja se može doći samo putevima koji vode kroz Beograd. Prvo što od srca želimo je naime da srpske čete okupiraju cijeli teritorij koje spada pod Narodnu vladu u Ljubljani. Ta okupacija, koja treba sezati i na Korušku, je početak utvrđivanja odnosa i Narodnom vijeću savjetujemo da ju s najvećom energijom isposluje kod vodstva srpske armije. Tu se ne smije ni jedan sat više kasniti!“⁵⁹⁶ Liberali su, dakle, i u vrijeme priželjkivanja srpske okupacije ostajali na teritorijalno integralnom jugoslavenskom konceptu, koji je bio u suprotnosti sa srpskom jugoslavenskom ideologijom prema kojoj je trebalo stvarati državu sa srpskom većinom. Najeksplicitnije to prikazuje Ivan Hribar upravo u vrijeme formiranja Kraljevine SHS. U svojim se sjećanjima naime hvali kako je Pašiću savjetovao pojačanu prisutnost srpske književnosti i narodne poezije u hrvatskim i slovenskim školama „da Hrvati i Slovenci preuzmu iz njih duh koji je napajao srpski narod u borbi za krst časni i slobodu zlatnu“.⁵⁹⁷ Pritom je također savjetovao i uvođenje 'srpsko-

⁵⁹⁴ Hribar 1984, 282-286.

⁵⁹⁵ Perovšek 1996, 44.

⁵⁹⁶ Srbija na pomoć 1918, 1.

⁵⁹⁷ Hribar 1984, 364.

hrvatskog' jezika u slovenske škole, no i slovenskog u srpske te hrvatske škole, kao i uvođenje ruskoga te uklanjanje njemačkog jezika iz jugoslavenskog školstva. Hribar je, dakle jednakopravnost zagovarao i na jezičnom polju, iako je razlike u jezicima kao i većina slovenskih liberala, koji su se razlikovali samo glede pitanja treba li te razlike ukloniti odmah ili pak treba to prepustiti 'prirodnome' razvoju,⁵⁹⁸ smatrao nesretnom okolnošću. Pritom je također Pašićevu nasljedniku na položaju predsjednika vlade, Stojanu Protiću (1857.-1923.), iznosi prijedlog pridruživanja Bugarske Kraljevini SHS što utemeljuje sljedećim argumentima: „Činio mi se to naime krajnje povoljan psihološki trenutak i rekao sam da tu okolnost treba iskoristiti jer se – ako ju zakasnimo- neće više ponoviti. Bugarska je bila pobijedena te je krvarila iz stotinu rana. Zločinci, koji su ju bili upleli u rat protiv nas i naših saveznika, morali su pred narodnim nezadovoljstvom pobjeći u inozemstvo. Na vlasti su bili oni pošteni slavenofili koji su bili savjetovali neka u rat uđe na strani Antante ili da ostane strogo neutralna. Koburška je dinastija kod Antante zbog izdaje kralja Ferdinanda bila do krajnosti omražena; bugarski je narod bio potučen te je sa strahom očekivao ono 'vae victis!' (jao pobijedenima!) koje je trebalo uslijediti. Došao je do spoznaje da je, zaveden od svoje dinastije i onih političara koji su bili slijepo oruđe u njenim rukama, griješio protiv slavenstva. Kajao se te je pogledavao prema – milosti. Pritom je vidio kako je susjedna Srbija pod svojom narodnom dinastijom, koja je znala računati s narodnim osjećajima, izašla kao pobjednik iz ratnog vihora bez presedana koji je Bugarima donio takvo poniženje. Uz te je okolnosti bilo skoro sigurno da bi se bugarski narod za cijenu svog oslobođenja ratne odštete i reparacija, što smo mu mi mogli ponuditi (...), odlučio za ujedinjenje s nama, koji bi mu bili u zajednici vrlo vjerojatno ponudili takav položaj kao što su ga imali Hrvati u Ugarskoj i kakvog su si u svojim borbama s državnom upravom htjeli izboriti Česi u Austriji. Da bi se nam sami Bugari približili, nakon svega što se dogodilo, nisu imali hrabrosti; no za očekivati je bilo da bi bili smatrali kao svoje odrješenje, ako bi im se mi približili te im ponudili prijateljsku desnicu.“⁵⁹⁹

Hribar je u tu svrhu čak planirao i posjetu Sofiji u prosincu 1918., no od toga ga je odgovorio Protić s argumentom da Bugarska mora biti kažnjena za svoje sudjelovanje u ratu. Hribar je u svojim sjećanjima takav stav srpskog državnika objasnio njegovom jednostranošću i uskrudnošću, ne i dijelom velikosrpske strategije. Hribar je taj trenutak ispravno ocijenio

⁵⁹⁸ Perovšek 1996, 151-153.

⁵⁹⁹ Hribar 1984, 375-376.

kao kobnu propuštenu priliku kojom se moglo osigurati položaj Jugoslavije te također spriječiti kasniji atentat na kralja Aleksandra.⁶⁰⁰

7.5 Zaključno o slovenskim mogućnostima neposredno prije Prvo-prosinačkog akta

Kod Slovenaca je, unatoč pokušajima predstavljanja drugačije slike u pojedinim historiografskim radovima koji su nastali u specifičnom kontekstu između dva svjetska rata,⁶⁰¹ izgleda tek tijekom krajem Prvog svjetskog rata prevladao stav o rješavanju slovenskog pitanja izvan, a ne unutar Habsburške Monarhije. Istina je također da je i u to vrijeme postojalo više alternativa, no tek značajniji porazi austrougarske vojske i posljedično urušavanje Habsburške Monarhije te istovremena nespремnost bečkih i još manje mađarskih političkih elita da udovolje prije svega višestoljetnim hrvatskim,⁶⁰² a u tom okviru i slovenskim ambicijama o političkoj emancipaciji,⁶⁰³ potaknulo je njihove političke predstavnike na raskid svih državnih spona s Austro-Ugarskom u listopadu 1918. Napuštanju Habsburške Monarhije bitno je pridonijela informacija kako će sile Antante ipak dopustiti rasformiranje te državne tvorbe. Unatoč naizgled ujedinjenom djelovanju, posebice onom između SLS i NNS koje se odrazilo preko suradnje Korošca i Žerjava, tri su pola slovenske političke scene ipak razdvajale značajne ideološke razlike. Odnosile su se na temeljne geopolitičke parametre nove države te uopće nisu bile male. No te se tenzije u onom trenutku ili nisu prenosile u slovensku javnost ili su ih prenosili mediji relativno malog dosega. Pored navedenoga, kako slovenski liberali tako ni slovenski katolički narodnjaci u ono vrijeme nisu najbolje razumjeli tradiciju srpske državne misli, tako da u tim danima, izuzev intimnih strahova zabilježenih u bilješkama i dnevnicima pojedinih slovenskih katoličkih narodnjaka, među relevantnim političkim čimbenicima snažnijeg suprotstavljanja ujedinjenju sa Srbijom nije bilo. Tu je, dakako, iznimku činio Šušteršič, koji pak sa svojim *Novicama* i *Resnicom* više nije imao značajnijeg utjecaja na kreiranje javnog mnijenja.

Pored talijanske opasnosti i navedenog nedovoljnog poznavanja srpske velikodržavne ideologije na naizgled kohezivan odnos Slovenaca do ujedinjenja sa Srbijom utjecala je i činjenica da se Vojvodina već bila pridružila Srbiji tijekom samih pregovora predstavnika Države SHS i srpske vlade. Narodno vijeće SHS na području Vojvodine nije imalo značajnijeg

⁶⁰⁰ Hribar 1984, 377.

⁶⁰¹ Primjerice Lavrič, Mal i Stele 1939.

⁶⁰² Čepulo, Margetić i Beuc 2006, 113.-122.

⁶⁰³ Stavbar 2017, 55-60.

političkog utjecaj koji bi bio poduprt i mogućnošću aktivacije vojne sile, dok je srpska vojska tada već bila nagomilala svoje snage u toj pokrajini. Odmah nakon priključenja Vojvodine i u Crnoj je Gori srušena vlast kralja Nikole Petrovića te je proglašeno ujedinjenje države sa Srbijom. Pored toga, u Hrvatskoj su se u tom razdoblju formirala dva bloka, što se odrazilo i na djelovanje Narodnog vijeća SHS. Dok su s jedne strane pojedini članovi zajedno s Jugoslavenskim odborom nastojali postići međunarodno priznanje Države SHS, druga je strana predvođena Svetozarom Pribićevićem nastojala postići ujedinjenje sa Srbijom što je prije bilo moguće i to bez prethodnoga međunarodnog priznanja Države SHS. U tom je periodu u pogledu državnih alternativa najplodniji bio Radić, koji je prema uzoru na SAD predložio stvaranje hrvatske države koja bi bila utemeljena na hrvatskom državnom pravu i načelu samoopredjeljenja. Kad je postalo jasno da habsburška država neće opstati, predložio i je stvaranje Podunavske federacije koja bi određeno vrijeme bila pod francuskim ili američkim protektoratom. Potraga za nacionalnim alternativama temeljila se na osnovnoj pretpostavci da Država SHS treba više vremena kako bi mogla ravnopravno pregovarati o (kon)federalnom povezivanju sa Srbijom jer u danim okolnostima Hrvatima prijete opasnost od centralističkog i unitarističkog režima u kojem bi jednako kao i ostali nesrpski južnoslavenski narodi postali samo privjesak Srbiji.⁶⁰⁴ Zatim, kada je postalo očito da će se habsburški južni Slaveni spojiti s Kraljevinom Srbijom, Radić je predložio tročlano predsjedništvo koje bi sačinjavali srpski kralj, hrvatski ban i predsjednik slovenskog Narodnog vijeća. Prema tom planu, ustavotvornu bi skupštinu trebala činiti 42 člana: 10 iz srpske skupštine, 10 iz hrvatskog parlamenta i 10 iz slovenskog Narodnog vijeća, Bosna bi imala pravo izbora četiri člana, a Crna Gora, Dalmacija, Vojvodina i Istra imale bi po dva člana.⁶⁰⁵ Međutim, Radić nije naišao na značajniju potporu (ovaj je njegov prijedlog naime poduprla samo grupa socijalista). Radićevo protivljenje, dakle, nije imalo značajnijeg učinka jer, slično kao i Šušteršič na slovenskoj strani, nije imao politički kapital koji bi omogućio ostvarivanje alternativnih ideja. Nemoć zagovaratelja alternativa odrazila se na činjenici da Država SHS nije dobila više od mjesec dana kako bi mogla ravnopravnije pregovarati o (kon)federalnom povezivanju sa Srbijom. Štoviše, mnogi hrvatski političari, slično kao i slovenski liberali, čak su tvrdili kako bi Država SHS i Kraljevina Srbija trebale preuzeti uloge koje bi bile adekvatne statusu poraženog, odnosno pobjednika u ratu, što je podrazumijevalo

⁶⁰⁴ Banac 1988a, 216.

⁶⁰⁵ Prepeluh 1987, 171 – 175.

nejednakost dvaju entiteta unutar buduće države.⁶⁰⁶ Posljedično, i kad bi htjela, slovenska politička elita nije imala praktički nikakvog ozbiljnijeg oslonca u političkim grupacijama drugih južnoslavenskih naroda pri pokušaju nametanja drugačijeg razvoja događaja. U takvim je okolnostima odbor Narodnog vijeća SHS na kraju ipak imenovao 28 članova izaslanstva koje je dobilo zadatak izvršenja odluke o spajanju. Toj je grupi dan i poseban dokument, takozvani 'Naputak', u kojem je među ostalim bila i odredba kako konačnu vrstu organizacije države treba odrediti konstituanta s dvotrećinskom većinom.⁶⁰⁷ Međutim ti su uvjeti Narodnog vijeća SHS zanemareni, odnosno nitko od delegata nije se osvrtao na njih nakon dolaska u Beograd. Istovremeno, srpska je diplomacija vješto spriječila povratak Korošca i Trumbića iz Ženeve, čime je Pribićeviću omogućila preuzimanje uloge najvažnijega predstavnika Države SHS. On je izostanak slovenskih katoličkih narodnjaka iskoristio tako da ih je zamijenio centralizmu sklonim slovenskim liberalima⁶⁰⁸ te je na kraju pod njegovim utjecajem 1. prosinca 1918. vlast predana srpskom prestolonasljedniku Aleksandru Karađorđeviću.

Neki će povjesničari, primjerice Janko Pleterski, konstatirati da je jedinstvena odluka Slovenaca za Jugoslaviju u 1918. zapravo bila njihova odluka za opstanak Slovenaca kao naroda.⁶⁰⁹ Činjenica je pak kako je razvoju Slovenaca kao naroda uvelike pridonio i specifičan ustroj Habsburške Monarhije. Bi li njen eventualni opstanak i nakon 1918. implicirao promjene na štetu manjih naroda, o tome možemo samo nagađati. Činjenica je pak da se na slovenskom političkom prostoru postigla zavidna razina ujedinjenja stavova prije svega između dotad najvećih konkurenata, liberala i katoličkih narodnjaka, što potvrđuju i kasniji zapisi Janka Brejca,⁶¹⁰ a na što su uistinu uvelike utjecali vanjski faktori ugroze koji su prijeli da će veliki dio slovenskog etničkog teritorija biti anektiran od Italije. Slovence je, dakle, nedefiniranost razgraničenja na zapadu i sjeveru nagnala na žurbu ujedinjenja sa Srbijom. No, tezu o jedinstvenoj slovenskoj odluci za Jugoslaviju možemo prihvatiti samo uvjetno, jer se pod tim pojmom još u listopadu i studenom 1918. skrivalo puno različitih vizija države, čak i

⁶⁰⁶ Jedan od eksplicitnijih primjera obrane te teze jest onaj Mate Drinkovića: „Mi ne osnivamo ni Velike Srbije, ni Velike Hrvatske, ni Velike Slovenije, nego veliku, jaku i moćnu jugoslavensku državu. Moramo ipak glasno priznati, da je srpska kraljevina izašla u ovome ratu pobjednicom, a mi (Hrvati) da smo pobijeđeni. Razum i poštenje nalaže svakom patriotu, da u ovim velikim momentima istupi za narodno i državno jedinstvo.“ (Šišić 1920, 277).

⁶⁰⁷ Sirotković 1992, 61-74.

⁶⁰⁸ Perovšek 1996, 93-103.

⁶⁰⁹ Pleterski 1971, 224.

⁶¹⁰ Rahten 2012, 22.

nakon što je bilo izvjesno da Habsburška Monarhija neće opstati. Analogno se i u hrvatskom kontekstu često izvan konteksta tumači stav austrougarskog generala Stjepana Sarkotića (1858.-1939.) koji je u svojim pismima na jesen 1918. razočaran zaključio kako je i 60 % Hrvata inficirano jugoslavenskom idejom.⁶¹¹ Južnoslavenski su koncepti naime bili toliko različiti da je praktički nemoguće govoriti o željama većine stanovništva, što je ukazivalo i na neusklađenost koncepata najvažnijih političkih stranaka. Istodobno je južnoslavenske ideje na habsburšku i izvan-habsburšku varijantu također neprimjereno pojednostavljivanje. Naime, čak i kada je bilo manje-više jasno, da će Srbija i Crna Gora postati dijelom jugoslavenske države, a da će izvan te tvorevine ostati Bugarska, ideološki su rascjepi u kontekstu željene vizije jugoslavenske države ipak i dalje postojali. Primjerice, prilikom dalmatinskog prijedloga o što bržem pripojenju Srbiji zbog talijanske ugroze i opasnosti od izbijanja boljševičke revolucije, prema kojem je Aleksandar Karađorđević kao regent trebao preuzeti privremenu vlast do konstituiranja ustavotvorne skupštine i pritom izabrati članove ministarskog vijeća, odnosno pet ili sedam guvernera⁶¹² koji bi imali funkciju posrednika između pokrajinskih vlada i centralne vlasti, slovenski su liberali izrazili potporu, dok su katolički narodnjaci uz podršku socijalista bili protiv takvog prijedloga. Ta se podjela na centraliste i autonomiste sačuvala i u prvim godinama postojanja Kraljevine SHS. Pritom je, dakako, potrebno istaknuti da to ne znači da na slovenskoj katoličko-narodnjačkoj strani nije bilo onih koji su favorizirali što veću vlast u rukama srpskog kralja, pravdajući to ugrozom Talijana, Nijemaca te napominjući da su ideje samostalne hrvatske i slovenske republike jednake ludilu, jer bi takva 'država imala život muhe jedno-dnevnice'.⁶¹³ Upravo u činjenici postojanja (pre)više alternativa treba tražiti dio uzroka rascjepkanosti i posljedične neusklađenosti opozicijskih struja u predstojećem parlamentarnom životu Kraljevine SHS.

⁶¹¹ Lampe 2000, 108.

⁶¹² U Zagrebu za Hrvatsku i Slavoniju, u Splitu za Dalmaciju, u Ljubljani za Sloveniju, u Sarajevu za BiH i u Beogradu za Srbiju te eventualno i na Cetinju za Crnu Goru i u Novom Sadu za Vojvodinu.

⁶¹³ Na to pot ne gremo 1920, 1.

8 Slovenske dileme i rascjepi u vrijeme oblikovanja Kraljevine SHS

Prvi je svjetski rat rezultirao kristalizacijom različitih južnoslavenskih državnih vizija što se odrazilo i na pravne te političke akte koje su različite strane objavljivale tijekom Prvog svjetskog rata. S jedne su strane glavni elementi Svibanjske (Majske) deklaracije iz 1917. bili habsburški državni okvir⁶¹⁴ i hrvatsko povijesno državno pravo,⁶¹⁵ dok se na drugoj strani kao preduvjet zajedničke države isticala vladavina kraljevske dinastije Karađorđević. Ako i uzmemo u obzir teze pojedinih povjesničara kako je spominjanje Habsburgovaca u Svibanjskoj deklaraciji bila samo taktička, tj. neiskrena klauzula,⁶¹⁶ koncept hrvatskog državnog prava je nesporno u dobrom dijelu hrvatskih političkih grupacija ipak bio osnovom svakog razmišljanja o državnoj budućnosti Hrvata, što je, dakako, bilo u suprotnosti s temeljnom paradigmom srpskih državnih ideja. Te suprotnosti nisu u potpunosti nestale ni u jednom razdoblju Kraljevine SHS, odnosno Kraljevine Jugoslavije, a ti su se različiti stavovi sukobili već kod pitanja interpretacije samog akta formiranja poslijeratne države. Temeljna je ambicija ovog poglavlja prikazati kako je kod vodećih slovenskih političkih grupacija percipiran sam proces ustavnog oblikovanja Kraljevine SHS i kako se preko toga zrcalio odnos prema pitanju integralnog jugoslavenstva. U ovom je razdoblju, dakako, u prvom redu riječ o različitim pogledima na pitanje kulturnog jugoslavenstva, no, kako će biti prikazano u nastavku, dio je Slovenaca i dalje smatrao da jugoslavenska država stvorena 1. prosinca 1918 nema konačan teritorijalni oblik kako na svom zapadu tako ni na istoku. Ipak, u središtu je pažnje bilo unutarnje uređenje nove države, stoga je kao prethodno pitanje u tom okviru prije svega potrebno razmotriti slovenski odnos prema pitanju pravnog (dis)kontinuiteta između Kraljevine Srbije i Kraljevine SHS te analizirati stavove slovenskih političkih aktera glede unutarnjeg uređenja u vrijeme formiranja Vidovdanskog ustava.

8.1 Razdoblje do Vidovdanskog ustava

8.1.1 Slovenske nade i (ne)zadovoljnici

Dio je slovenske elite, slično kao i kod Hrvata, pozdravio čin ujedinjenja sa Srbijom. 3. prosinca je tako Narodno vijeće SHS u Zagrebu objavilo da je prestalo vršiti vrhovnu i suverenu vlast na području Države SHS te da „od 1. prosinca cijeli naš narod čini zajedničku

⁶¹⁴ Prunk, Toplak i Hočevar 2006, 72.

⁶¹⁵ Sirotković i Margetić 1988, 224.

⁶¹⁶ Lukan 2014, 85.

slovensko-hrvatsko-srpsku državu pod regentstvom Njegovog kraljevskog visočanstva prestolonasljednika Aleksandra“.⁶¹⁷ I Narodna vlada iz Ljubljane u posebnoj je poruci kralju Petru i regentu Aleksandru s oduševljenjem pozdravila spajanje: „Narodna vlada SHS u Ljubljani s iskrenim oduševljenjem pozdravlja ujedinjenje svih Srba, Hrvata i Slovenaca pod regentom Vašeg Kraljevskog Visočanstva ... Posebno se usuđujemo izraziti zahvalnost za blagohotna i utješna obećanja o odlučnijoj obrani cjelokupnog etnografskog teritorija SHS, posebno na našim sjevernim i zapadnim granicama ... Živio jugoslavenski Trst! Živjela jugoslavenska Gorica i Istra! Bog neka blagoslovi ujedinjenu Jugoslaviju! Bože sačuvaj kralja Petra i regenta Aleksandra!“⁶¹⁸ Iz te je poruke vidljivo da je slovenska vlada novu državu imenovala Jugoslavijom što je odražavalo slovensko pristajanje na novi nadnacionalni nazivnik i implicitno također težnju za stvaranjem nove jugoslavenske nacije. Istovremeno, sa slovenskog je stajališta izuzetno značajno bilo spominjanje Trsta, Gorice i Istre u kontekstu hvale kralju i njegovu nasljedniku što je izražavalo nadu da će ujedinjena jugoslavenska država na čelu s pobjedničkom srpskom kraljevskom dinastijom uspjeti spriječiti talijanske ambicije prema tim teritorijima. Ta je nada bila ispostavljena i od strane Janka Brejca koji je imenovan predsjednikom vlade za Sloveniju, a koji je još u siječnju 1919. ustvrdio: „Moramo učiniti sve da ne izgubimo ni Trst, ni Goričku, ni Klagenfurt, ni Beljak. Trst nam je posebno drag jer znamo da je Trst naš ključ prema vanjskom svijetu. Bez Trsta bismo otupjeli, bili bismo paralizirani. Ne možemo zaobići ni Goricu, jer se ona pokazala kao najbolja obrambena točka u ovom ratu. Ove gradove ne možemo zaobići jer tamo živi najbolji dio našeg naroda koji je oduvijek imao kontakt s vanjskim svijetom i zato nam je i potreban. Naš je tisućljetni neprijatelj ušao u ove gradove. Došao je samo zbog ishitrenih obećanja svojih prijatelja, koji su mu obećali nešto što nisu smjeli (...) Što se tiče Koruške, moramo znati da je se ne smijemo odreći ni pod koju cijenu. Danas se moraju i koruski Slovenci osloboditi, ako nisu izgubljeni za naš narod, da ih više nikada ne možemo spasiti.“⁶¹⁹ Dio slovenskih katoličkih narodnjaka pokušao se, dakle, uključiti u nove državne strukture pokazujući pozitivan odnos prema srpskim vlastodržcima kako bi osigurao povoljnije polazište za rješavanje vitalnih slovenskih interesa u procesima razgraničenja s Talijanima i Nijemcima.

S druge strane, politički je krah formiranjem Kraljevine SHS u prvom redu doživio dio slovenske katoličke političke elite koji je još bio lojalan Ivanu Šušteršiču. Neuspjeh u

⁶¹⁷ Prepeluh 1987, 198.

⁶¹⁸ Zečević 1977, 182.-183.

⁶¹⁹ dr. Janko Brejc o nalogah vlade 1919, 2.

nastojanju održanja granice na Drini, prijenos težišta vlasti na Beograd te prihvaćanje srpskog monarha za Šušteršiča je bilo ravno potpunom porazu, kao što je to bila i percepcija u različitim pravaškim strujama te u katoličkom političkom krugu okupljenim oko Josipa Stadlera u BiH. No, dok je Šušteršič svoje nezadovoljstvo izražavao eksplicitno te je morao na kraju i pobjeći iz nove države, postojao je i dio slovenskih katoličkih narodnjaka koji nije bio zadovoljan aspletom, iako se bio odrekao Šušteršiča te svoje nezadovoljstvom novom državom nije izražavao javno. Tako je primjerice biskup Jeglič, koji je još donedavno smatrao Srbiju najboljim rješenjem, u novoj državi ubrzo primijetio nejednak status stanovništva u pojedinim segmentima društva. Ljubljanski biskup u svom dnevniku zapisuje kako je očigledna nejednakost između srpskih vojnika i onih koji su pripadali austrougarskim postrojbama, što je prema njemu omogućavalo širenje antisrpskog sentimenta kod katoličkog stanovništva.⁶²⁰ U svoj dnevnik također zapisuje kako su se liberalni unitaristički časopisi počeli još žešće negativno izražavati prema Katoličkoj Crkvi, a istovremeno nikakve reakcije nije bilo iz Srbije.⁶²¹ Iako je sam ljubljanski biskup u prvim danima nakon nastanka Kraljevine SHS još smatrao kako možda ipak postoji mogućnost za vjersku uniju, odnosno za pristup pravoslavnih vjernika katolicizmu,⁶²² uskoro je i sam uvidio da će reforme na području školstva biti usmjerene u prvom redu k smanjenju društvenog utjecaja Katoličke Crkve. Pored toga, ponašanje srpske vojske na terenu uzrokovao je, između ostalog, i nesklonost Slovenaca u Koruškoj prema novoj jugoslavenskoj državi. Predsjednik je pokrajinske vlade, Janko Brejc, koji je bio izražavao nadu u zaštitu slovenskih područja od strane Srbije, u službenoj procjeni štete, koju su lokalnom koruškom stanovništvu prouzročile vojske, naveo kako je ukupna visina štete 30 milijuna tadašnjih kruna. No pritom je i priznao kako je omjer između štete njemačke i 'naše' vojske bio 12 prema 18 milijuna kruna, što je vrlo vjerojatno bar djelomično utjecalo i na rezultat kasnijeg plebiscita.⁶²³ Možemo pretpostaviti da suparnika spajanja u novu državu, dakle, ni među slovenskim stanovništvom nije bilo malo, no to se svakako nije moglo usporediti nezadovoljstvom na nekim drugim južnoslavenskim područjima. Slovenci su o tome relativno malo znali, jer ih slovenski časopisi nisu o tome obavještavali. Primjerice, slovenski časopisi nisu ili su relativno šturo prenijeli vijest o pobuni 5. prosinca u Zagrebu.⁶²⁴ Katoličko-narodnjački je *Slovenec* pisao kako su bunu digli pijani vojnici i pritom ne spominje

⁶²⁰ Jeglič 2015 (5. 12. 1919.), 793.

⁶²¹ Jeglič 2015 (8. 1. 1919.), 773.

⁶²² Jeglič 2015 (7. 6. 1919.), 779.

⁶²³ Rahten 2012, 63.

⁶²⁴ Gabelica 2005, 467-477.

razloge prosvjeda civila, no spominje kako je taj dan vlada Narodnog vijeća uvela preventivnu cenzuru na sve tiskovine.⁶²⁵ Slična se kvalifikacija pijanih pobunjenika mogla pročitati i u *Slovenskom narodu* koji prenosi kako su se ljudi nakon toga okupili i klicali kralju Petru te novoj državi.⁶²⁶ Jedino je socijaldemokratski *Naprej* izrazio sumnju u navode katoličko-narodnjačkih i liberalnih časopisa te postavio pitanje nije li ipak nešto krivnje za krvoproliće i kod nove vlasti.⁶²⁷ Još su manje slovenske tiskovine pisale o sudbini crnogorskog kralja Nikole te se nigdje nije moglo pročitati da su zagovornici neovisne Crne Gore podignuli ustanak koji je nova vlast krvavo ugušila. Slovenski su se mediji oglušili i na djelovanje srpske vojske na katoličkim te muslimanskim područjima u BiH,⁶²⁸ koje je uključivalo uvođenje smrtne kazne i djelovanje srpske vojske kao da se radi o okupiranom teritoriju, a ne oslobođenom, te je prouzročilo nekoliko spontanih buna civilnog stanovništva.⁶²⁹

Unatoč tomu što su vijesti koje bi u negativnom svjetlu prikazale srpsku vojsku među Slovence stizale na kapaljku, među dijelom se stanovništva pojavilo negodovanje, što se posljedično odrazilo i na djelovanje dijela slovenskih političara. U okviru njihove političke borbe korišten je niz pravnih instrumenata kojima se pokušavala postići veća autonomija pojedinih naroda unutar Kraljevine SHS. Pritom je bilo nužno oboriti pretežno srpske teze, odnosno dokazati kako su južnoslavenski teritoriji iz Habsburške Monarhije u Kraljevinu SHS ušli preko Države SHS, kojoj je barem formalnopravno bila jednakopravna u odnosu prema Kraljevini Srbiji. Time se pokušavalo opovrgnuti tezu prema kojoj je dominacija Srbije u Kraljevini SHS bila utemeljena na pravu, dok bi ostali narodi trebali prihvatiti činjenicu kako su u ratu bili na strani poraženog te bi sukladno tome trebali snositi posljedice. Prema takvom je tumačenju Srbija u ratu pretrpjela goleme gubitke upravo od poražene strane čije je teritorije potom anektirala, stoga je na potonje trebalo gledati kao svojevrsnu naplatu ratne štete. Utvrđivanje pravnog odnosa između Države SHS i Kraljevine Srbije te nastale Kraljevine SHS postalo je, dakle, prvoklasno političko pitanje u razdoblju nakon Prvo-prosinačkog akta jer je

⁶²⁵ Krvavi vojaški izgredi v Zagrebu 1918, 1.

⁶²⁶ Krvavi izgredi v Zagrebu 1918, 1.

⁶²⁷ V Zagrebu je tekla kri 1918, 1.

⁶²⁸ Zanimljivo je svjedočenje Ivana Meštrovića koji je u svojim memoarima opisao izjave nekadašnjeg urednika časopisa *Slovenski jug*, Bože Markovića, iz 1917. Prema njemu bi morali u poslijeratnom razdoblju na hrvatskim područjima bar na deset godina uvesti vojnu diktaturu, sve dok se Hrvati ne bi asimilirali i priučili državi. Još radikalniji je bio odnos do jugoslavenstva kod predstavnika vladajuće radikalne stranke. Meštrović tako prenosi izjavu Stojana Protića: „Kad pređe naša vojska Drinu, dat ću Turcima dvadeset i četiri sata, pa makar i četrdesetosam, vremena da se vrate na pradjedovsku vjeru, a što ne bi htjelo, to posjeći, kao što smo u svoje vrijeme uradili u Srbiji.“ (Meštrović 1993, 73).

⁶²⁹ Banac 1988a, 240–245.

sa sobom nosilo brojne implikacije na ostale sfere društvenog života. Zagovornici unitarizma na jednoj i velikosrpske doktrine na drugoj strani branili su tezu o prijenosu pravnog subjektiviteta s Kraljevine Srbije na Kraljevinu SHS, ispostavljajući upravo činjenicu srpske pobjede u ratu. U tom je kontekstu Habsburška Monarhija zbog ratnih sukoba prestala postojati, dok je Srbija nakon rata proširila svoju vlast na dio područja ratnog gubitnika. U pokušaju opovrgavanja tih teza važnu su ulogu imali upravo slovenski pojedinci, posebice Ivan Žolger.

Na drugoj strani, negativnih dojmova o novoj državi praktički nije bilo među slovenskim liberalima. Štoviše, s obzirom na njihovu predratnu retoriku, činilo se da su upravo oni najzadovoljniji stvaranjem nove države pod srpskim kraljem u kojoj su vidjeli državni okvir koji će im omogućiti prevagu u okviru unutar-slovenske političke utakmice. Neki su potezi novih vlasti uistinu ukazivali na to da bi slovenski liberali mogli postati njihovi miljenici. Pojedinci iz slovenskih liberalnih redova dobili su naime neke istaknute političke položaje. Tako je, primjerice, Ivan Hribar zauzeo mjesto prvog poslanika Kraljevine SHS u Pragu.⁶³⁰ Posljedično je i JDS u razdoblju između Prvo-prosinačkog akta te izbora u konstituantu još jače nastavila s retorikom o potrebi formiranja snažne unitarne jugoslavenske države, dakako pod srpskim vodstvom. Pritom nisu skrivali želju po monarhijskom uređenju države te su svaku kritiku usmjerenu na činjenicu da je sam Prvo-prosinački akt implicirao i budući status države kao monarhije odbacivali kao irelevantnu za slovensko pitanje u onom trenutku. *Slovenski narod*, primjerice, piše: „Danas je opasnost neizbježna, a naša bi prava dužnost bila okupiti sve naše snage u jedinstvenu, neprobojnu falangu protiv neprijateljske navale. Umjesto toga, mi se dijelimo na 'republikance' i 'monarhiste', i to u trenutku kada je samo pitanje tko nas može spasiti. Ako je to u ovom slučaju Srbija i nitko drugi, onda je jasno kao na dlanu, i ako je ta Srbija danas monarhistička, onda će nas spasiti monarhistička Srbija.“⁶³¹ I slovenski su liberali, dakle, u Srbiji vidjeli spasitelja koji će Slovincima pružiti podršku u pitanjima od vitalnog slovenskog interesa. No s obzirom na to da su Gorica i Trst bili pretežno liberalni, za slovenske je liberale to impliciralo i važnu bitku u unutar-slovenskoj političkoj utakmici.

Socijaldemokrati u ulozi vječne opozicije, koja se u austrijskom političkom okviru nijednom nije uspjela probiti u parlament, zadržali su nešto oštriji stav prema novoj vlasti. U

⁶³⁰ Matković 2016a, 12.

⁶³¹ Nekaj predzgodovine o naši svobodi 1918, 1.

vrijeme spajanja Države SHS i Kraljevine Srbije optuživali su srpsku vladu da poznaje detalje Londonskog pakta, no da detalje drži za sebe: „srpska vlada zna više o tim stvarima. ... Sva naša politika luta u mraku jer mi ne poznajemo te ugovore: ne znamo što Krfski sporazum predviđa za dio jugoslavenskog naroda koji je živio u Austriji, (...) ne znamo što predviđa Londonski ugovor u pogledu talijanskih aspiracija na naš teritorij! Želimo jasnoću kod ovih pitanja! Ne trebaju nam nikakve diplomatske i političke tajne, barem kad je naša koža u pitanju! Na kraju krajeva, mi (...) Slovenci smo još uvijek ljudi koji, iako smo bili prisiljeni boriti se protiv naše braće iz Srbije, imamo pravo izraziti svoje zahtjeve i želje u pogledu naše zajedničke jugoslavenske budućnosti!“⁶³² Ipak, i socijaldemokrati već sljedećeg dana s nadom prenose odgovor regenta Aleksandra na sadržaj spomenice *Narodnog vijeća*, u kojoj se posebno naglašava važnost vraćanja slovenskog i hrvatskog teritorija koji je pod talijanskom upravom te se odbacuju odredbe Londonskog pakta. Aleksandar naime obećava kako će prvi zadatak biti uređenje „granica tako da budu skladne s etnografskim granicama cjelokupnog našega naroda.“⁶³³

Na temelju navedenog može se zaključiti da iako prihvaćanje nove države nije bilo pozitivno u svim segmentima slovenske politike, znatan se dio slovenskih političara pokušao uključiti u nove državne strukture, pokazujući pozitivan odnos prema Srbiji kako bi osigurao povoljnije polazište za rješavanje vitalnih slovenskih interesa u procesima razgraničenja s Talijanima i Nijemcima. Upravo je to kao temeljni cilj unisono naglašavano od svih slovenskih političkih stranaka koje su pritom pozivale nove vlasti da ni pod koju cijenu ne dopuste implementaciju Londonskog pakta.⁶³⁴

8.1.2 Pravna borba protiv velikosrpske teze o proširenoj Srbiji

Dio slovenske katoličko-narodnjačke političke elite nije mogao prihvatiti tumačenje kako su se nekadašnji habsburški južnoslavenski teritoriji i narodi priključili Kraljevini Srbiji, koja je predstavljena kao osloboditeljica svih južnih Slavena s prirodnim pravom na širenje svog teritorija.⁶³⁵ Štoviše, kako iz od pojedinih hrvatskih⁶³⁶ tako i iz slovenskih krugova počela

⁶³² Jasnosti 1918, 1.

⁶³³ Odgovor regenta 1918, 1.

⁶³⁴ Gačić 2017, 1051-1070; Lipušček 2012.

⁶³⁵ Čulinović 1963, 136–150.

⁶³⁶ U razdoblju od formiranja Države SHS do njezina udruživanja s Kraljevinom Srbijom Stjepan Radić je u Hrvatskom saboru marginaliziran kao zastupnik koncepta povijesnog hrvatskog državnog prava. Za potonje se među tadašnjim, a i današnjim srpskim političkim i povjesničarskim krugovima moglo čuti kako je nedosljedan koncept jer bi stvaranje Hrvatske na tom temelju bilo u konfliktu s povijesnim

su se ispostavljati potencijalna nezakonitost i nelegitimnost načina donošenja Prvo-prosinačkog akta, implicirajući time kako je isti zapravo ništavan. Teza o nezakonitosti i nelegitimitnosti čina ujedinjenja temeljila se na činjenici da potpisi nisu bili ratificirani u skupštinama ni na jednoj strani pred legitimnim predstavnicima dvaju međunarodno pravnih entiteta, nego je nova država rezultat djelovanja nelegitimnih predstavnika koji su iskoristili njima sklone međunarodne okolnosti.⁶³⁷ Doista, u procesu formiranja Kraljevine SHS zanemareni su brojni dotad uobičajeni principi pregovora po međunarodnom pravu.⁶³⁸ Zbog odsutnosti ratifikacije Prvo-prosinačkog akta pojavile su se kvalifikacije spajanja kao nelegitimnog čina koji je proveden u suprotnosti s tada važećim propisima. Umjerenija je tadašnja politička oporba pak tvrdila kako je Kraljevina SHS ipak nastala spajanjem dvaju jednakopravnih entiteta te da je nova država bila rezultat obostrane volje. Pritom treba naglasiti da su se tada među Slovencima čak i najžešći srbofilni krugovi suprotstavljali tvrdnji da je Kraljevina SHS proširena Srbija. *Slovenski narod*, primjerice, hvaleći ulogu Srbije u veljači 1919. piše: „Srbija, koja je u ovom ratu stradala više od bilo koje druge zemlje, zajedno s nama dala je novu žrtvu. Izgubila je staru međunarodnu poziciju i sad s nama čeka novo priznanje. Kao i sve druge njezine žrtve, ne smijemo joj zaboraviti ni ovu.“⁶³⁹ Ovaj je stav, dakle, osporavao tezu o priključenju teritorija Države SHS Kraljevini Srbiji i zagovarao pravni diskontinuitet između stvorene države te bilo kojeg od dvaju entiteta koji su sudjelovali u njezinu formiranju. Upravo potonje je uz pitanje državnosti Države SHS postalo prvoklasno političko pitanje na kojem su se lomila koplja velikosrpske doktrine i one opozicije koja se zauzimala za jednakopravnost i subjektivizaciju nekadašnjih habsburških područja u novoj

pravima drugih naroda, primjerice Mađara. Međutim, takva objašnjenja nisu utemeljena jer koncept formiranja države na hrvatskoj državnoj osnovi nije negirao postojanje mađarskog državnog prava i međunarodnog subjektiviteta mađarske države, tek je eventualno dovodio u pitanje njegovu teritorijalnu dimenziju. S druge je pak strane unitaristička jugoslavenska doktrina negirala kako postojanje hrvatskog državnog prava tako i mogućnost postojanja bilo kakvog drugog državnog subjekta na bilo kojem južnoslavenskom području (izuzevši bugarskog), osim onoga koji bi se temeljio na državnoj tradiciji Kraljevine Srbije.

⁶³⁷ Granda 2008, 198.

⁶³⁸ Prije svega se to odnosilo na prekoračenje ovlasti Središnjeg odbora Narodnog vijeća SHS, koji nije tražio mišljenje vlastita plenuma. Ako i prihvatimo hipotetičku odsutnost državnih svojstava Države SHS, a samim tim i nepostojanje njezine državnosti, taj bi čin onda trebao odobriti Hrvatski sabor, odnosno Sabor Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije koji je držao vlast nad hrvatskim dijelom nekadašnjih habsburških južnoslavenskih teritorija, a čiji je subjektivitet nedvojbeno potvrđen pri raspadu Habsburške Monarhije. Na proces povezivanja s Kraljevinom Srbijom snažno je utjecalo tročlano predsjedništvo Središnjeg odbora Narodnog vijeća SHS, koje je za pregovore ovlastilo izaslanstvo čiji članovi, međutim, nisu izabrani na plenarnoj sjednici, stoga je akt udruživanja zapravo bio jednostrani čin regenta Aleksandra, koji je u svakom slučaju trebao ratifikaciju (Vukas ml. 2017, 81).

⁶³⁹ Zveza narodov 1919, 1.

državi. Naime, ako bi se održala teza o pravnom kontinuitetu, to bi podrazumijevalo da je Kraljevina SHS pravni nasljednik Kraljevine Srbije, dok bi teritoriji i narodi Države SHS predstavljali samo dodatak koji je Srbija stekla pobjedom u ratu bez obzira na status državnosti Države SHS, koja se konstituirala na području raspadnute Austro-Ugarske preko legitimnih predstavničkih tijela⁶⁴⁰ te je *de facto* bila složena država.⁶⁴¹

Interesantna je činjenica da je pitanje odnosa između Kraljevine SHS i Kraljevine Srbije prva pokrenula Njemačka u okviru spora oko likvidacije njemačke imovine u Kraljevini SHS. Pritom je tvrdila da Kraljevina SHS, kao nova država, prema odredbama Versajskog ugovora nema ista prava kao druge savezničke države. Sporazum je naime podijelio poslijeratne zemlje na 'nove' i 'stare', što je impliciralo značajne ekonomske posljedice. Njemačka je tako bila obvezna nadoknaditi ratnu štetu samo civilnom stanovništvu državama Antante i stanovništvu teritorija koji su bili priključeni tim državama.⁶⁴² Jedan od načina naplate štete predstavljalo je prenošenje njemačke imovine u tim zemljama na države ratnih pobjednika.⁶⁴³ Izuzeće je vrijedilo za nove zemlje koje nisu imale državnopravni subjektivitet u vrijeme rata ni 'kauze' da bi mogle izvesti likvidaciju jer nisu ni postojale u vrijeme izvršenja štete. Unatoč tome i neke su od ovih zemalja također prisvojile njemačku imovinu, zbog čega je u 297. članku Versajskog ugovora omogućen povrat takve protupravno stečene imovine. Njemačka je to pravo mogla ostvariti pred *ad hoc* mješovitim sudovima, što je i pokušala tužbom protiv Kraljevine SHS. U konkretnom je slučaju, dakle, sud morao najprije odlučiti o prethodnom pitanju, tj. je li Kraljevina SHS nova ili stara država. Pritom je donekle iznenađujuće ustvrdio kako je Kraljevina SHS 'stara' zemlja. Potonje je, razumljivo, išlo u prilog velikosrpskoj doktrini jer je s tim presuda navodno potvrdila kako je Kraljevina SHS ipak pravni nasljednik

⁶⁴⁰ Ta je legitimnost ipak bila ograničena jer primjerice na području Hrvatske i Slavonije do 1918. nije bilo općeg prava glasa te je sastav Hrvatskoga sabora određivalo samo 8 posto stanovništva, što je i legitimnost relativne većine Hrvatsko-srpske koalicije stavljalo pod upitnik (Krizman 1989, 27).

⁶⁴¹ U tom kontekstu hrvatska je država promijenila vlast te se stavila pod novi suverenitet Narodnoga vijeća SHS, no nije ukinula nijednu svoju instituciju. Iako nije postojalo formalno međunarodno priznanje Države SHS, to prema deklarativnoj teoriji i nije konstitutivni element državnosti, stoga se može zaključiti kako je ova državna tvorba ipak ispunjavala sve osnovne kriterije međunarodnog subjektiviteta koji su kasnije i formalno određeni Konvencijom iz Montevidea, a to su trajno stanovništvo, teritorij, efektivna vlast i mogućnost stupanja u odnose s drugim državama (Montevideo Convention 1933, čl. 1). Također se možemo složiti i s tvrdnjom da je država imala pravnu sposobnost uspostavljanja odnosa s drugim subjektima međunarodnog prava. Štoviše, iz kratkog života Države SHS mogu se primijetiti i implicitni akti priznanja te države od strane drugih međunarodnih subjekta koji su postavljali institucije za stupanje u odnos i komunikaciju s predstavnicima Države SHS.

⁶⁴² Treaty of peace with Austria 1919, čl. 177. i 178.

⁶⁴³ The peace treaty of Versailles 1919, čl. 243. i 297.

Kraljevine Srbije. Prema takvom tumačenju ime 'Kraljevina SHS' predstavljalo je samo nov naziv za državu koja je u svojoj biti samo proširena predratna Kraljevina Srbija. Sudsku je presudu u slučaju Njemačke protiv Kraljevine SHS zadovoljno prokomentirao tada vodeći srpski pravnik, Dušan Subotić, koji je i sam bio član mješovitog sudskog vijeća u predmetnom sporu. Naglasio je da je sud pravni kontinuitet Kraljevine SHS razmatrao s međunarodnopravnog stajališta, te da se međunarodnopravni subjektivitet Kraljevine SHS temelji na državnom subjektivitetu Kraljevine Srbije.⁶⁴⁴

Presuda unatoč nesklonoj političkoj klimi ipak ni u tadašnje vrijeme nije prošla nezapaženo u slovenskoj javnosti, posebice ne kod dijela slovenskih pravnika koji su imali bitnu političku funkciju. Na presudu i popratni komentar Subotića uslijedio je naime odgovor slovenskog pravnika Ivana Žolgera, bivšeg ministra u austrijskoj vladi i uglednog diplomata koji je za vrijeme rata tražio mogućnost pravnog udruživanja Hrvata i Slovenaca u kontekstu dualističkog uređenja,⁶⁴⁵ a nakon rata biva imenovan članom mješovitih komisija koje su odlučivale o poslijeratnim državnim granicama Kraljevine SHS s Austrijom i Mađarskom.⁶⁴⁶ Žolger je u članku s naslovom '*Da li je naša Kraljevina nova ili stara država?*' analizirao mišljenje o kontinuitetu srpske države s gledišta međunarodnopravnih odredaba iz toga vremena, no pritom je analizirao i nadležnost konkretnoga suda pri donošenju konačne presude o pravnom karakteru država općenito. Najprije je ispostavio činjenicu da je 'novost' zemlje formalne prirode, dok pravo na likvidaciju njemačke imovine proizlazi iz materijalnih činjenica, točnije iz činjenice 'postojanja civilnog stanovništva koje je na ovaj ili onaj način (nezakonitim provođenjem neprijateljstava ili izvanrednih naredbi koje narušavaju imovinske odnose) oštećeno njemačkim postupkom'.⁶⁴⁷ Nadalje je, prema mišljenju Žolgera, sud ocijenio novost države, iako je to bilo izvan njegove nadležnosti. Prema članku 297. Versajskog ugovora Kraljevina SHS nije nova država jer je doista imala civilno stanovništvo koje je u ratu bilo oštećeno njemačkim postupcima. Stoga je Žolger također smatrao, kao što je bilo i presuđeno, da njemačka tužba nije osnovana, ali je osporio pojednostavnjeno tumačenje suda oslonjeno na takozvani 'valutni fakt'. Sporazumi iz Saint-Germaina i Trianona su naime kod određivanja iznosa naknade zbog ratne štete definirali valutni odnos između zemlje koja plaća reparacije i zemlje koja ima pravo na odštetu, odnosno države primateljice. Kod isplate odštete

⁶⁴⁴ Subotić 1922.

⁶⁴⁵ Pleterski 1971, 61-62.

⁶⁴⁶ Krizman 1975, 20.

⁶⁴⁷ Žolger 1923, 7.

trebao se primjenjivati ženevski tečaj koji je postojao dva mjeseca prije raspada Austro-Ugarske. U tom su se kontekstu Poljska i Čehoslovačka smatrale novim državama jer nisu imale vlastitu novčanu valutu za vrijeme rata.⁶⁴⁸ Analogno tome, činjenica kako je dinar postojao kao valuta u Kraljevini Srbiji, a zatim nakon rata i u Kraljevini SHS, bila je odlučujuća da sud potonju klasificira kao staru zemlju. Promatrajući slučaj s današnje točke gledišta kroz pravnu logiku tada važećih međunarodnih načela, možemo zaključiti da je Žolgerovo mišljenje bolje utemeljeno i pravno dosljednije. Postojanje međunarodno priznate valute za Kraljevinu SHS naime nije bio ni nužan, a još manje konstitutivan kriterij prema kojem bi se država mogla opredijeliti starom. Hipotetski se naime neka država može i odreći svoje monetarne suverenosti i prihvatiti valutu druge zemlje, ali to ne znači da se odrekla i svog međunarodnog subjektiviteta. Jedan takav atribut, koji je s vidika državnosti zapravo opskuran i prema kojem su se razlikovale Kraljevina SHS na jednoj i Poljska te Čehoslovačka na drugoj strani, nije mogao biti jedini i odlučujući faktor u razlikovanju stare i nove države. Mirovne sporazume, naime, treba tumačiti u skladu s njihovim poslanjem jer oni uglavnom samo određuju pojedinačna prava i obaveze država, dok njihov subjektivitet pretpostavljaju i ne spuštaju se u analizu njihova podrijetla. Dakle, čak je i u preambuli sporazuma iz Saint-Germaina navedeno samo to da se Austro-Ugarska kao država raspala, da su nastale 'čehoslovačka' i 'jugoslavenska' država te da su obje zemlje međunarodno priznate. Poslanje sporazuma bilo je, dakle, regulacija odnosa između država Antante i poraženih zemalja, ali sporazum ni na koji način nije posezao u akte već uspostavljenih država, niti je bio sklopljen s namjerom propitkivanja njihova načina konstituiranja.

Žolger u svojoj kritici presude, njezina obrazloženja i stava Dušana Subotića kao ključni kriterij određivanja 'novosti' neke države ispostavlja njezino ustavno određenje. Prema njegovim riječima upravo temeljni ustavni akt određuje utemeljuje li neka država svoju opstojnost s oslanjanjem na prethodnu državu, odnosno postoji li pravni kontinuitet između Ustava sadašnje i prošle države, ili se pak sadašnji Ustav od prošle državne tvorbe i njezina ustavnog uređenja ograđuje, a pritom nije bitno je li ograđivanje eksplicitno ili implicitno.⁶⁴⁹ Prema istom autoru nije bilo nikakve sumnje da privremeni ustavni akt Kraljevine SHS nije bio stvoren prema normama Ustava Kraljevine Srbije iz 1903., što implicira prekid kontinuiteta između prošle srpske države i nove države Srba, Hrvata i Slovenaca. Postupak

⁶⁴⁸ Treaty of peace with Austria 1919, čl. 248.

⁶⁴⁹ Žolger 1923, 11.

donošenja privremenog Ustava Kraljevine SHS naime nije bio u skladu s odredbama srbijanskog Ustava i njezina članka 200. kojim su bili definirani jedini mogući postupci prema kojima se u Kraljevini Srbiji moglo donositi ustavne promjene. Kao rezultat toga, dakle, uspostava Kraljevine SHS predstavljala je kršenje i posljedično prekid ustavnog poretka Kraljevine Srbije. Dodamo li tomu i činjenicu neprovođenja 'Naputka', možemo se složiti s tezom da Prvo-prosinački akt „po svome porijeklu on je više oktroj, jer niti je za tu proklamaciju regent imao oslonca u 'Naputku' Narodnog vieća u Zagrebu, niti ovlaštenja u odredbama srbijanskog Ustava od 1903. godine.“⁶⁵⁰ Štoviše, neustavnost Prvo-prosinačkog akta s aspekta Ustava Kraljevine Srbije iz 1903. također je proizlazila iz činjenice da je Kraljevinu SHS proglasio regent, a ne kralj koji je jedini imao pravo na eventualno teritorijalno proširenje Srbije.⁶⁵¹

Prekid kontinuiteta između Kraljevine Srbije i Kraljevine SHS imao je osnovu u međunarodnom sporazumu koji nije slijedio pravila srpskog Ustava jer međunarodni sporazum nije bio potvrđen u skupštini Kraljevine Srbije, kako je to bio predviđao članak 52. njezina Ustava.⁶⁵² Vlada Kraljevine SHS također je bila sastavljena protivno odredbama ovog Ustava te je svoj legitimitet temeljila na istom, neratificiranom međunarodnom sporazumu.⁶⁵³ Ključni argument za pravni diskontinuitet između Kraljevine Srbije i Kraljevine SHS bio je, dakle, skriven u Prvo-prosinačkom aktu koji je predstavljao međunarodni sporazum, a čija je bit bila određivanje postupka izrade novog Ustava, koji pak ni na koji način nije tražio uporište u srpskom Ustavu, niti je tada bio poznat u međunarodnom pravu. U ovom slučaju naime nije bilo cesije, debelacije, okupacije ili akcesije, što su bile jedine priznate mogućnosti povećanja, odnosno proširenja neke države prema tadašnjem međunarodnom pravu.⁶⁵⁴ U slučaju formiranja Kraljevine SHS dogodilo se upravo suprotno. Kraljevina Srbija je naime sklopila sporazum s predstavnicima Države SHS, priznajući time njezinu ravnopravnost, što ukazuje na čin spajanja, a to je uz raspad, secesiju i dekolonizaciju predstavljalo jedan oblik derivativnog nastanka države.⁶⁵⁵ Na temelju navedenoga može se zaključiti kako je Narodno

⁶⁵⁰ Čulinović 1956, 210.-211.

⁶⁵¹ Koprivica-Oštrić 1993, 69.

⁶⁵² Ustav za Kraljevinu Srbiju 1903, čl. 52.

⁶⁵³ Treba napomenuti da je u prvoj privremenoj vladi od 20 ministara bilo 13 Srba, 4 Hrvata, 2 Slovenaca i 1 bosansko-hercegovački musliman, čime je bilo omogućeno privremeno centralističko uređenje države (Engelsfeld 2002, 297).

⁶⁵⁴ Žolger 1923, 13.

⁶⁵⁵ Türk 2007, 89.

vijeće SHS (na području Države SHS) imalo iste ovlasti kao i najviši instituti vlasti u Kraljevini Srbiji.

Na kraju možemo ustvrditi da analiza Prvo-prosinačkog akta dovodi do zaključka da je postupak spajanja uključivao kršenje ovlasti Narodnog vijeća SHS, odnosno da potonje nije u cijelosti konzumiralo svoje pravo u skladu intencijom Hrvatskoga sabora i njegova zaključka od 29. listopada⁶⁵⁶ jer nije uključivao naknadnu ratifikaciju vlastita plenuma, nego je većinu odluka donio tročlani Središnji odbor. Čak i pri samom činu spajanja Narodno je vijeće SHS ovlastilo 28 članova koji, međutim, nisu bili izabrani na plenarnom zasjedanju. Osim toga, izaslanstvo koje je otišlo u Beograd, ignoriralo je 'Naputak' i sam potpisani akt nije dobio potrebnu ratifikaciju Skupštine na drugoj strani, što bi bilo u skladu s tada važećim uređenjem Kraljevine Srbije. Stoga je ujedinjenje bilo izvedeno preko ovlasti što se tiče hrvatske strane i mimo Ustava, ako ga promatramo sa srpske strane. Upravo je ovaj pravni moment zasigurno jedan od ključnih faktora koji je i Žolgera vodio do zaključka kako je Kraljevina SHS ipak bila nova država jer je ista dobila novi Ustav koji je prekinuo kontinuitet prethodnog srpskog Ustava, a samim time i kontinuitet Kraljevine Srbije.

8.1.3 Novi potencijalni politički partneri

Formiranjem Kraljevine SHS spojile su se različite političke tradicije, a slovenske su se stranke prvi put našle u mogućnosti djelovanja izvan Austrije, što je potpuno promijenilo sliku njihovih potencijalnih političkih partnera. Preseljenje glavnog grada iz Beča u Beograd postavilo je srpske stranke središte slovenske političke pozornosti. Budući da su u Srbiji krajem 19. i početkom 20. stoljeća razvoj političke utakmice između tri struje (liberalne, radikalno-nacionalne i katoličko-narodnjačke)⁶⁵⁷ često prekidali nasilni prevrati praćeni političkim ubojstvima, razvoj državnih institucija na kakve su slovenski političari bili navikli bio je onemogućen. Neprijateljstvo između dviju srpskih kraljevskih obitelji, sporiji gospodarski razvoj, stalna opasnost od sukoba te na kraju i stvarni rat oblikovali su svojevrsnu političku kulturu u kojoj je za svaku stranku koja je pretendirala na vlast najvažniji faktor bio nadzor nad represivnim organima. S druge strane, bilo bi netočno reći da su se Slovenci i Hrvati nalazili u stabilnijem političkom okruženju, no njihovi su politički predstavnici morali voditi računa o mnogo jačim političkim snagama unutar Habsburške Monarhije i, još važnije,

⁶⁵⁶ Boban (1992) smatra da stoga za Hrvatski sabor Prvo-prosinački akt nije bio obvezan.

⁶⁵⁷ Perović 2009, 35–90.

nisu imali mogućnosti ovladavanja takvim oružanim snagama da bi potencijalna primjena sile mogla predstavljati jednu od opcija u političkoj strategiji za poboljšanje vlastitog položaja. Slovenci i Hrvati su se, dakle, bili primorani oslanjati prvenstveno na diplomatsko, odnosno parlamentarno djelovanje. Te su se razlike u političkoj kulturi između zapadnog i istočnog dijela prelile i na parlamentarno djelovanje novonastale Kraljevine SHS.⁶⁵⁸

Politička stranka koja je slovenskim liberalima i katoličkim narodnjacima nudila najveći manevarski prostor u potencijalnoj koaliciji bila je Narodna radikalna stranka (NRS). Imala je daleko najveću podršku Srbiji, prije svega u srpskim ruralnim sredinama.⁶⁵⁹ Stranka je bila privržena velikosrpskoj ideji i nije se slagala s izostavljanjem koncepta povijesnog prava na državu. No u tom su okviru stranački čelnici NRS smatrali da hrvatsko državno pravo nije položilo 'povijesni ispit' pa se Kraljevina SHS prema njima trebala temeljiti samo na tradiciji srpske države. Mišljenje je unutar NRS također bilo da nije bilo potrebe za stvaranjem hibridne jugoslavenske nacije jer bi Hrvati i Slovenci s vremenom trebali usvojiti ključne elemente srpske kulture. Slijedom toga, politička strategija NRS uključivala je ideju jake središnje državne uprave, ali nije u potpunosti isključila postojanje određenih samoupravnih elemenata. Potonji bi pak trebali podrazumijevati i potrebu za mijenjanjem povijesnih granica, što je zapravo značilo redukciju hrvatske jedinice prema lingvističkoj teoriji koja je implicirala da Hrvati žive samo na području čakavskog narječja. Program NRS promicao je ideju političke centralizacije i upravne decentralizacije koja bi omogućila koncentraciju političke moći u Beogradu, dok bi administrativnu autonomiju dobile srpske enklave u većinski hrvatskim područjima. Sukladno tome, prijedlog unutarnjeg teritorijalnog razgraničenja prema NRS predviđao je ukidanje povijesnih granica, što bi pridonijelo stvaranju srpske većine u dalmatinskom zaleđu. Stojan Protić, primjerice, predlagao je i spajanje Hercegovine i Crne Gore, čime bi Hrvati u zapadnoj Hercegovini postali manjina. Slični motivi stajali su tada i iza prijedloga spajanja Bačke te Srijema.⁶⁶⁰

Demokratska je stranka (DS) za razliku od NRS predstavljala političku opciju koja je pokušala ignorirati, odnosno što prije izbrisati kulturološke razlike između Slovenaca, Hrvata i Srba te je samim time bila ideološko puno bliža stavovima unitarističkih slovenskih liberala koji su i aktivno participirali u njezinom formiranju. Južnoslavensku je državu DS vidjela kao idealnu priliku za ostvarenje ideje nedjeljive jugoslavenske nacije. No, kako je pokazao

⁶⁵⁸ Gašparič 2014, 63–78.

⁶⁵⁹ Perović 2009, 45.

⁶⁶⁰ Tomic 2009, 162–163.

povijesni razvoj, ova je politička grupacija svoj program više temeljila na srpskoj nacionalnoj ideologiji nego na nekoj vrsti panslavizma, što će se kasnije pokazati jednim od elemenata razdora u stranci. Ljubomir Davidović, kao formalni predsjednik stranke, i još više stranački ideolog, Svetozar Pribićević, isprva su zagovarali specifičnu jugoslavensku naciju koja se imala formirati uz dva preduvjeta: 1) isključenjem Bugara iz te nacije i 2) srpskim vodstvom države.⁶⁶¹ Jedan od ključnih ciljeva u ovoj političkoj strategiji bila je implementacija jake središnje državne uprave, što je podrazumijevalo odbacivanje bilo kakvog oblika federalizma. DS je stoga u predizbornoj kampanji za ustavotvornu skupštinu birače nastojala uvjeriti u štetnost očuvanja povijesnih granica unutar države. Potonje bi naime prema vodstvu stranke koristile samo separatističkim skupinama koje su financijski podržavali vanjski neprijatelji države s ciljem povećavanja unutarnjeg potencijala za rušenje jugoslavenskog jedinstva. DS je kao ključne vanjske prijetnje državi prikazivala Italiju, Njemačku i Mađarsku što je djelomično odgovaralo realnom stanju, a idealno se uklopilo u političku strategiju stranke kao sredstvo discipliniranja Slovenaca (i Hrvata) u pokušajima pridobivanja što veće podrške ideji državnog centralizma i narodnog unitarizma koji su trebali osnažiti vanjskopolitičku poziciju Kraljevine SHS. U skladu s programom DS-a, koncept jugoslavenske nacije zahtijevao je jedinstvenu državnu upravu, pa je stranka smatrala legitimnim nastojanje za prekid pravnih tradicija država koje su postojale prije Kraljevine SHS.⁶⁶² Naravno, politički pokret unutar DS-a bio je splet različitih pogleda na budućnost južnih Slavena; i sam je Svetozar Pribićević dramatično mijenjao svoju perspektivu tijekom prvog desetljeća života nove države,⁶⁶³ stoga bi bilo pretenciozno pojednostavljivati politiku te stranke. No činjenica je kako su demokrati na početku bili jedna od najžešćih promotora državne centralizacije što se isprva poklapalo s velikosrpskim programom NRS.⁶⁶⁴ Unatoč programskim razlikama između NRS i DS, obje su se stranke zalagale za slično unutarnje državno uređenje te su stoga bile, uz pretpostavku prevladavanja osobnih animoziteta, vrlo vjerojatni koalicijski partneri nakon izbora za konstituantu. K tome je u prilog išla i činjenica da su te stranke imale različite izborne baze. NSR je naime prije svega imala podršku u Srbiji, dok je DS ciljala na srpske birače izvan Srbije i unitarizmu sklone Hrvate i Slovence. Upravo je to bio važan čimbenik koji je doprinio sprječavanju međusobnog nadmetanja dviju stranaka u predizbornoj kampanji.

⁶⁶¹ Ivašković 2018, 529.

⁶⁶² Banac 1988a, 175.

⁶⁶³ Matković 1972.

⁶⁶⁴ Dobrivojević 2006.

Pored dviju najvećih pretežno srpskih stranaka, koje su se zauzimale za centraliziranu Kraljevinu SHS, postojale su i one marginalnije koje su se zauzimale za decentralizaciju. Međutim, ideja većih autonomija unutar Kraljevine SHS imala je toliko malu podršku da potencijalno koaliranje s njima slovenskim strankama nije omogućavalo značajniji manevarski prostor u postizanju vlastitih političkih ciljeva. To ipak ne znači da opozicijski pokreti nisu rasli i u Srbiji, ali su ideje, oko kojih su okupljali glasače, bile takve da su odbijale kako slovenske katoličke narodnjake tako i liberale. KPJ je tada naime rasla na valu ideje o društvenom preuređenju i povećanju prava radništvu, dok je prema nacionalnom pitanju imala sličan odnos kao i DS.⁶⁶⁵ U tom je smislu bila konkurent demokratima te im je počela preuzimati sve veći udio podrške javnosti u gradovima. Stranka je imala status treće političke snage u zemlji s posebno snažnom podrškom u Beogradu. U glavnom je gradu vlast čak morala prekršiti izborna pravila i uvesti poseban režim koji je spriječio Filipa Filipovića (1878.-1938.) da postane gradonačelnik.⁶⁶⁶ U svom je programu stranka zagovarala sovjetski model države, a dio je članstva radi toga bio spreman i na nasilne metode. KPJ, okarakteriziranoj kao najopasnijoj neprijateljici države, u prosincu se 1920. vladinim dekretom ograničuje djelovanje, a sljedeće godine, nakon ubojstva ministra unutarnjih poslova, Milorada Draškovića (1873.-1921.), rad je stranci potpuno zabranjen.

Politička scena u hrvatskim krajevima za Slovence je bila poznatija, no istovremeno i rascjepkanija. Na takvo je stanje utjecalo više čimbenika, prije svega su to bili značajan postotak Srba u dalmatinskom zaleđu, Slavoniji i Srijemu i različite političke tradicije te gospodarsko stanje u Dalmaciji i Hrvatskoj-Slavoniji. U Hrvatskoj-Slavoniji daleko je najpopularnija bila Hrvatska pučka seljačka stranka (HPSS) čiji se program temeljio na nacionalnom samoodređenju, autonomiji i republikanizmu.⁶⁶⁷ Spajanje koncepta hrvatskog povijesnog državnog prava s naslijeđem borbe za prava seljaka stranci je omogućilo široku potporu ne samo među seljacima, nego i u dijelu hrvatskog građanstva. Nakon uspostave Kraljevine SHS vođa stranke, Stjepan Radić, predložio je uvođenje američkog federalnog modela koji je predstavljao ideal državnog uređenja ne samo zbog korištenja federalnih načela, već i zbog toga što je u to vrijeme američka diplomacija naglašavala važnost samoodređenja svakog naroda.⁶⁶⁸ Prema programu HPSS, južnoslavenska je država trebala

⁶⁶⁵ Ribičić 2009, 241–268.

⁶⁶⁶ Tomasevich 1979, 24.

⁶⁶⁷ Avramovski 1986, 38.

⁶⁶⁸ Pirjevec 1995, 14.

biti jedinstvena samo prema vanjskom svijetu, dok bi iznutra trebala funkcionirati kao zajednica država. Dakako, idealna bi južnoslavenska država trebala uključivati i Bugarsku, a srpska kraljevska dinastija ne bi trebala zauzimati najvišu poziciju u državnoj hijerarhiji slično kao što ni Sjedinjene Američke Države nisu mogle postojati pod (britanskim) monarsima. U prvoj fazi ustavnog procesa HPSS čak nije priznavala ni spajanje Države SHS i Kraljevine Srbije kao legitiman čin te je peticijom, koja je okupila 115.167 potpisnika u samo šest tjedana, nastojala pridobiti pozornost američkog predsjednika Woodrowa Wilsona.⁶⁶⁹ Zbog toga su vlasti prema stranci postupale slično kao i prema KPJ čiji su članovi više puta bili zatvarani. Radić je i sam završio u zatvoru, odakle je ipak uspio poslati pismo i francuskoj vladi u kojem prosvjeduje protiv proširenja vojničkih zakona Srbije na teritorij Hrvatske i zbog nezakonitog regrutiranja hrvatskih državljana u srpsku vojsku.⁶⁷⁰ Program HPSS u to je vrijeme, dakle, temeljio na nepriznavanju legitimiteta Prvo-prosinačkog akta i na zahtjevu za formiranjem posebne, isključivo hrvatske ustavotvorne skupštine. Kada je postalo jasno da federalizacija za DS i NRS ne dolazi u obzir, stranka je radikalizirala svoja stajališta i počela slijediti ideal potpuno neovisne hrvatske republike. Takva Radićeva stranka za glavne slovenske stranke kako zbog strateško-ideoloških tako i zbog taktičkih političkih razloga nije bila vrlo atraktivan partner. Ideološke uzroke za nesklad sa SLS ponajprije treba tražiti u Radićevoj kritičnosti prema kleru RKC, dok slovenski liberali nisu mogli prihvatiti antiunitarističku doktrinu HPSS. S taktičkog pak vidika Radićeva je revolucionarnost, iako prožeta pacifizmom, za Slovence predstavljala prijetnju naglog i nekontroliranog urušavanja postojeće države koja bi Slovence mogla koštati i onog teritorija kojeg su bili uspjeli spasiti pred Talijanima i Nijemcima. SLS je stoga političko partnerstvo u Hrvatskoj i BiH u prvom redu tražila u Hrvatskoj pučkoj stranci (HPS), koja je bila ustrojena prema načelima i na poticaj najjače slovenske stranke. Ne čudi stoga što je djelovanje HPS uglavnom bilo obilježeno zalaganjem za pokrajinske i općinske autonomije u okvirima onoga što je predlagala SLS, dok se istovremeno HPS protivila prijedlozima HPSS. Štoviše, takozvani 'pučkaši' i formalno su djelovali pod okriljem Jugoslavenskog kluba kojem je predsjedavao Korošec i kojim se

⁶⁶⁹ „Mi svi potpisani i podkrižani hrvatski državljani i državljanke iznad 18 godina izjavljujemo na temelju međunarodnog priznatog prava samoodređenja naroda da smo po svojoj duši i pameti za neutralnu hrvatsku seljačku republiku, te za hrvatski tisućljetni državni narod zahtijevamo saziv posebne hrvatske konstituante i to bezuvjetno prije, nego što mirovni kongres u Parizu stvori konačnu odluku o sudbini hrvatskog naroda. Ovlašćujemo glavni odbor Hrvatske Pučke Seljačke Stranke (skraćeno HPSS) i predsjednika HPSS Stjepana Radića, da ovaj naš zahtjev iznese pred mirovni kongres u Parizu.“ (Paver 1970, 54).

⁶⁷⁰ Banac 1988a, 234.

pokušala prenijeti slovensko-hrvatska parlamentarna suradnja iz austrijskog dijela Habsburške Monarhije u Kraljevinu SHS. Pored HPS, za SLS bila privlačna i Bunjevačko-šokačka stranka koja se programski doduše zalagala za jedinstvenu državu, no unutar toga tražila autonomiju za Vojvodinu, za agrarnu reformu i za ravnopravnost Katoličke te Pravoslavne Crkve.⁶⁷¹

Pored navedenih, od relevantnijih hrvatskih stranaka treba spomenuti i Hrvatsku zajednicu (HZ) koja se formirala u srpnju 1919. spajanjem starčevićanaca i Napredne demokratske stranke (NDS). Starčevićeva stranka prava i NDS su naime surađivale već u Privremenom narodnom predstavništvu te unutar njega osnovali Narodni klub. Iako se HZ deklaratorno zalagala za parlamentarnu monarhiju te narodno i državno jedinstvo, stranka je bila sklona federalizaciji države s relativno velikim ovlastima za federalne jedinice čime je otvarala vrata za potencijalno partnerstvo s HPSS. Još se snažnije za decentralizaciju zauzimala Hrvatska stranka prava (HSP), koja je bila sastavljena uglavnom od nekadašnjih pripadnika ČSP. Temeljila je na programu objavljenom u ožujku 1919. te se zauzimala „da očuva hrvatskom narodu njegovo hiljadugodišnje od djedova baštinjeno pravo na svoju slobodnu hrvatsku državu. Ona je republikanska, jer je demokratska, t. j. jer hoće da Hrvatski narod sam bude gospodar u svojoj slobodnoj hrvatskoj državi“.⁶⁷² HPS pritom kao hrvatske pokrajine, koje bi trebale biti dijelom slobodne Hrvatske, navodi (užu) Hrvatsku, Slavoniju, Dalmaciju s otocima, Rijeku s Gorskim kotarom, Međimurje, Prekmurje, Bosnu, Hercegovinu i Istru s otocima. U programu također izričito navodi: „Samoodlukom stvoreni zaključak braće Slovenaca za priključenje toj hrvatskoj državi stranka će prava s oduševljenjem podupirati.“⁶⁷³ No HSP je imala relativno mali politički kapital. Štoviše, sa slovenskog su aspekta njezini stavovi bili još radikalniji od onih HPSS, a dominantna klima kod slovenskih katoličkih narodnjaka i liberala bila je daleko one kad su prvaci SLS ili još prije liberali poput Tavčara nazdravljali u ime Ante Starčevića i Slovenaca kao 'alpskih Hrvata' te pristajali na koncept hrvatskog državnog prava. Posljedično pravaši nisu bili u užem izboru potencijalnih političkih partnera za ključne slovenske stranke.

Od ostalih stranaka na ovom mjestu treba spomenuti još Jugoslavensku muslimansku organizaciju (JMO) koja je od svog ustanovljenja 1919. godine uživala najveću podršku među bosansko-hercegovačkim muslimanima. JMO se na političkoj pozornici pokušala, slično kao i

⁶⁷¹ Skenderović 2006, 795-816.

⁶⁷² Prebeg i Pavelić 1919, 3.

⁶⁷³ Prebeg i Pavelić 1919, 3-4.

SLS, izboriti za što povoljniji položaj radi osiguravanja vlastite prevlasti na bosanskohercegovačkim područjima, a to je impliciralo traženje partnerstva kod jedne od dvije najjače stranke. U tom je kontekstu za JMO NRS bila nešto prikladniji politički partner, jer je kod radikala, u usporedbi s demokratima, bilo nešto više sluha za očuvanje unutardržavnih povijesnih granica. Posljedično je JMO bila stranka koja je bila nešto bliža slovenskim katoličkim narodnjacima nego liberalima što će se pokazati i pri oblikovanju koalicija koje su obilježile parlamentarno razdoblje Kraljevine SHS.

8.1.4 Rascjepi...

8.1.4.1 ... u SLS...

Dominantnu je političku stranku među Slovencima u vrijeme tranzicije obilježilo unutarnje razdvajanje, a dio slovenskih katoličkih narodnjaka neko se vrijeme nije uspio snaći u novim okolnostima. Jedan od egzemplarnih primjera lutanja u traženju temeljnih političkih odrednica, koje je u ono doba vladalo i šire u slovenskom društvu, prikazuje ljubljanski biskup koji u svom dnevničkom zapisu iz srpnja 1920. priznaje kako je smatrao da je za Slovence opstanak Austrije najbolje rješenje te da se zauzimao za formiranje Jugoslavije unutar Habsburške Monarhije, no da je rat sve te stavove preokrenuo i da posljedično, bar za Slovence, formiranje Kraljevine SHS nije bilo nesretno rješenje.⁶⁷⁴ Štoviše, zaokret slovenskih katoličkih narodnjaka prema srpskom južnoslavenskom rješenju oslikava biskupova misao kako je upravo Radićeva seljačka stranka najopasnija te da bi njegov dobar rezultat na predstojećim izborima za ustavotvornu skupštinu mogao dovesti do hrvatskog bojkota Skupštine i čak do krvoprolića.⁶⁷⁵ To je, kako se čini, prije svega ipak bio stav Antona Korošca. U to je vrijeme naime upravo on imao najviše utjecaja na oblikovanje biskupovog mišljenja, što se može zaključiti iz analize objava mariborske *Straže*, časopisa pod snažnim utjecajem prvog čovjeka SLS, koji je najžešće iskazivao proturadićevske stavove. Približavanje srpskim strankama preko promoviranja unitarne jugoslavenske ideje primjetno je bilo u čitavoj 1920. godini. Pritom je zanimljivo da je uredništvo tog časopisa koristilo pan(jugo)slavensku retoriku koja je već prije Prvog svjetskog rata bila prisutna kod njihovih najvećih političkih konkurenata - slovenskih liberala. *Straža* je svoju obranu unitarno uređene države u ožujku 1920. započela sljedećim navodom: „Mi, Jugoslaveni, smo jedan narod. Kad su naši pradjedovi

⁶⁷⁴ Jeglič 2015 (14. 7. 1920.), 808.

⁶⁷⁵ Jeglič 2015 (3. 11. 1920.), 817.

zauzeli svoju današnju domovinu od Tilmenta u Veneciji do Crnog i Egejskog mora, među njima nije bilo etničke razlike. Već su tada postojala različita narječja ali (...) nije bilo oštih granica između jednog narječja i drugog. Ni danas nema takvih granica. Nitko ne može reći gdje prestaje slovenski jezik, a počinje hrvatski ili srpski. Isto tako, nije moguće povući granicu između srpskog i makedonskih narječja i između njih te bugarskog. Jezično gledano, mi, Južni Slaveni, jednako smo ili čak i više jedan narod nego su to Nijemci koji se također dijele po narječjima".⁶⁷⁶ *Straža* je, dakle, integralno kulturno jugoslavenstvo povezivala s teritorijalno-integralnim jugoslavenskim konceptom u kojeg je pribrajala i Bugare. No, potonji s približavanjem izbora za konstituantu sve češće bivaju izostavljani iz članaka o potrebnoj jugoslavenskoj unifikaciji, a u drugoj se polovici godine kao o 'Jugoslavenima' govori samo još o Srbima, Hrvatima i Slovencima: „Ako ispovijedamo narodno jedinstvo, to znači: Svi su Jugoslaveni zapravo jedan narod, makar su ih povijest i kultura podijelile. Imena: Slovenac, Hrvat, Srbin nisu plemenska, nego samo politička i znače samo političke tvorevine u kojima su do sada živjeli neki Jugoslaveni. No mi stojimo i na stajalištu jedne zemlje. To znači: želimo da svi Jugoslaveni, koliko je moguće okupiti raspršene dijelove, sačinjavaju jednu političku jedinicu koja mora biti sama po sebi potpuno samostalna i jedinstvena.“⁶⁷⁷ Iz navedenoga je moguće primijetiti više elemenata Korošćeve strategije. U prvom se redu zalagao protiv federalizacije, što je bilo u skladu s političkim odrednicama NRS i DS. Posebice je zanimljivo da je borbu protiv federalizacije branio unitarističkim tezama te se sukladno tome borio protiv podjele po narodnom načelu.: „Narodno jedinstvo je stvar činjenice, a ne volje. Mi jesmo jedan narod, priznali to ili ne ... Državno je jedinstvo stvar volje, jer o volji ljudi ovisi u kojim državama žele živjeti. ... Želimo imati zajedničku državu jer znamo da je to prirodni uvjet našeg opstanka. ... Ali mi ne želimo samo jednu, nego i jedinstvenu državu, odnosno ne želimo da ova država bude nekakva federacija više država. Za naše je velike zadaće potrebno da naše snage budu što koncentriranije. Samo će se tako moći uistinu raditi na veliko-poteznoj ne samo europskoj, nego možda kasnije i globalnoj politici. Razlog protiv federalizacije je i taj što se takvom podjelom ne bi moglo raditi na velikoj željezničkoj, carinskoj, trgovačkoj, socijalnoj, agrarnoj politici itd. Nadalje, vidimo da samo mali ekstremni reakcionarni elementi i pojedine ekstremne socijalističke ideološke frakcije imaju federalizaciju u svom programu. ... prije svega ne smije zavladatai nekakav federalizam plemena: Slovenaca, Srba i Hrvata, jer

⁶⁷⁶ Za državno in narodno jedinstvo 1920, 1.

⁶⁷⁷ Za državno in narodno jedinstvo 1920, 1-2.

takvih plemena u stvarnosti nema.⁶⁷⁸ Indikativno je kako je *Straža* naglašavala da dotadašnje granice između zemalja ionako nisu bile u skladu s narodnim načelom. U tom se kontekstu uredništvo časopisa koristi poznatom velikosrpskom tezom prema kojoj se, ako bi se već trebalo podijeliti državu na takozvana 'plemena', Hrvati reduciraju na čakavsko područje. Implicitno se tu može iščitati nada pisca da bi se pomoću udovoljavanja velikosrpskim aspiracijama radikala slovenska područja mogla čak i proširiti prema istoku, što bi trebalo biti upozorenje hrvatskim strankama da ne ustraju na narodnom načelu: „Kad bismo iz Hrvatske uzeli sve što govori kajkavski, a Srbi bi uzeli štokavsko i pravoslavno, od Hrvata ne bi ostalo gotovo ništa. Ali mi ne želimo tu vrstu plemenskih borbi, jer ta plemena zapravo ne postoje. To su samo političke tvorevine koje nemaju pravo na postojanje u jedinstvenoj zemlji, kao ni naši krajevi, turski pašaluci ili sandžaci ili crnogorske nahije. Zemlju treba iznova administrativno podijeliti prema novim modernim načelima, tako da narod ima što širu samoupravu i da se centralizira samo ono što je potrebno za razvitak našeg jedinstvenog naroda i države.“⁶⁷⁹ U nastavku, dakle, *Straža* brani ideju crtanja novih, 'modernih' administrativnih granica i nakon toga što širu decentralizaciju. U tom se pogledu SLS udaljava od politike DS-a te se u potpunosti pokušava podrediti strategiji NRS. Takvo nešto bilo je nezamislivo čuti od strane slovenskih katoličko-narodnjačkih glasila u vrijeme Habsburške Monarhije i očito je odražavalo taktiku Korošćevog kruga kako se približiti vlastima u Beogradu te se u vrijeme državne tranzicije izboriti za što bolji politički položaj.

No u SLS je postojalo i alternativno usmjerenje. Predvođeno je bilo tajnikom stranke, Franom Kulovcem (1884.-1941.), koji je i u vrijeme najsnažnijih izljeva prosrpskih stavova kod Korošca i Brejca ipak ispostavljao nužnost republičkog uređenja države te je upravo radi toga zagovarao suradnju s Radićem, kojeg su Korošec te pod njegovim utjecajem i ljubljanski biskup Jeglič tada bili prezirali.⁶⁸⁰ Kulovec, dakako, nije bio sam. Štoviše, njegova je kršćansko-socijalna opcija bila dovoljno jaka da je izdavala svoje dnevno glasilo (*Večerni list*) te je uspijevala bar donekle spriječiti Korošćevu prevlast u glavnom stranačkom listu, *Slovincu*. Do 1921. i sam biskup Jeglič barem donekle mijenja mišljenje, na što su utjecali kako Kulovec tako i politika Beograda koju je biskup imao prilike iskusiti na vlastitoj koži. Približavanjem izbora za konstituantu počeo se naime povećavati pritisak na slovenske katoličke krugove te se u tom okviru od strane unitarista i centralista čak i ljubljanskog biskupa optuživalo za suradnju

⁶⁷⁸ Za državno in narodno jedinstvo 1920, 1-2.

⁶⁷⁹ Za državno in narodno jedinstvo 1920, 1-2.

⁶⁸⁰ Rahten 2012, 124.

s Radićevom strankom čime je navodno poticao nasilan otpor novoj državi. Te optužbe nisu bile benigne jer su, primjerice, bile i službeno potvrđene dopisom hrvatskog bana Matka Laginje komandi IV. armijske oblasti u Zagrebu u kojem je pisalo: „U klerikalnoj stranci postoji jaka struja za kidanje svih veza s Beogradom, a ta struja potječe od nadbiskupa Jegliča s kojim je u vezi i buduće povlačenje njihovih ljudi iz javne politike koja održava veze s Beogradom.“⁶⁸¹ U tom su okviru u javnost bile puštene glasine kako SLS s ljubljanskim biskupom želi odcijepiti Sloveniju od Kraljevine SHS te ju priključiti talijanskom kraljevstvu čime bi svi Slovenci bili u istoj državi.⁶⁸² To, dakako, nije imalo stvarne osnove. Štoviše, Jeglič se najviše bojao upravo talijanske aneksije još većeg dijela slovenskog teritorija te je bio nesklon Radićevim idejama i još više njegovim, prema biskupovom mišljenju, pretjerano revolucionarnim načinom političkog djelovanja. Neosnovane su optužbe prema biskupovim zapisima bile djelo srpskih krugova s ciljem difamiranja SLS pred izbore za konstituantu. Pritom su prema njemu vrlo vjerojatno bili umiješani i glavni konkurenti SLS na slovenskim područjima, prije svih Gregor Žerjav i JDS, koji su u to vrijeme objavljivali izrazito srbofilske članke te pokušavali ocrniti slovenske katoličke narodnjake.

Korošec u vrijeme pred prve izbore pokušava braniti položaj SLS i odbaciti optužbe usmjerene prema Jegliču na način da još žešće naglašava monarhističke stavove: „Ja sam monarhist, a i svaki mi republikanski nastrojen domoljub mora priznati da mi još nismo spremni za republiku. Da nam je Radić, Pribičević ili Protić predsjednik, naša bi država već bila izgorjela u najsurovijem građanskom ratu, bila bi odavno razbijena.“⁶⁸³ Korošec je, dakle, pored monarhističkih stavova jasno ispostavljao i svoje, odnosno političke suparnike NRS, čime je srpske radikale implicitno označavao kao najpoželjnije partnere. Uskoro se to pretvorilo i u eksplicitno nuđenje političkog savezništva: „Naša će stranka morati gledati na koga se osloniti, a bez sumnje morat će se osloniti na radikale jer su nam oni kao predstavnici srpskog seljaštva najbliži. ... Nije bitan samo lijep program, prije svega se radi o političkim snagama, a njih moramo tražiti u kontaktima sa srodnim strankama, prije svega srpskim radikalima. Za nas nema druge političke taktike. ... Mi ćemo se, dakle, bez sumnje često susretati s preustrojenom srpskom radikalnom strankom u skupštini i nadamo se da ćemo naići na prijateljski sluh za naše ciljeve.“⁶⁸⁴ Takav je stav, uz nastupe drugih ispostavljenih

⁶⁸¹ Jeglič 2015 (9. 11. 1920.), 818.

⁶⁸² Jeglič 2015 (20. 11. 1920.), 819.

⁶⁸³ Vodilne misli za volilni boj v konstituantu 1920, 1.

⁶⁸⁴ Srbska radikalna stranka 1920, 1.

funkcionara iz redova SLS, poput Janka Brejca,⁶⁸⁵ pojedine povjesničare doveo do zaključka da su i slovenski katolički narodnjaci prihvatili unitarističku doktrinu Beograda.⁶⁸⁶ To je uzimajući u obzir samo izjave Korošca i 'njegove' *Straže* točno, no takvi su stavovi ipak uspjeli poljuljati Koroščev položaj i u vlastitoj stranci. Njegova opozicija okupljena oko Kulovca nije bila marginalna. Štoviše, nakratko je čak izgledalo kako će Korošca njegova kolaboracija sa srpskim dvorom dovesti u položaj istovjetan onom Šušteršiča pred kraj Habsburške Monarhije zbog Šušteršičeve (pre)snažne lojalnosti habsburškoj dinastiji. Kršćansko-socijalno krilo SLS u *Večernom se listu* svojim objavama direktno suprotstavljao Koroščevim stavovima: „Prije nekoliko je dana dr. Korošec u Mariboru iznio neke uvodne misli za predizbornu kampanju u ustavotvornoj skupštini. Moramo naglasiti da te misli vodilje nisu izborni poziv u ime cijele stranke, već su to misli političara koji je ispostavio neke od stvari koje će imati važnu ulogu na izborima. Stav stranke iznijet će se u izbornom pozivu.“⁶⁸⁷ Iz tog se može iščitati da se opozicijska struja u SLS nije libila iznositi unutarstranačke podjele u javnost te se na ideološkom polju snažno suprotstavljala formiranju unitarne i centralističke države: „U ustavotvornoj se skupštini moraju sva tri jugoslavenska plemena pošteno pogledati u oči i konačno sporazumjeti o svojim pravima i dužnostima u novoj zajedničkoj domovini. Ovdje se mora jednom zauvijek utvrditi i zajamčiti da smo sva tri brata: Slovenci, Hrvati i Srbi, u kući svojih otaca, na svojoj zemlji, u svojoj državi u svemu i potpuno jednakopravni. ... Drugo, potrebno je da sva tri brata međusobno odrede vlastiti djelokrug u svom neposrednom domu.“⁶⁸⁸ U tom se kontekstu argumentirala i nužnost za širokim samoupravnim ovlastima na razini svakog od triju naroda: „Mi smo braća, jednakopravni u svemu i s jednakim obvezama, ali svaki od nas ima svoju obitelj sa svojim posebnim potrebama i mogućnostima. Svaki od nas ima i svoj poseban dom i imanje... Nema nikakvog smisla da sada sve te domove i njihove članove pomiješamo te tražimo da se svaki Slovenac u Beogradu i Zagrebu osjeća kao kod kuće ... To je apsurd i tako nešto može zahtijevati samo iskorijenjeni intelektualac i liberalni demokrat te okorjeli centralist... Jasno je i to da svaki od tri brata mora biti gospodar u svojoj kući do jasne granice kako bi mogao upravljati svojom obitelji i brinuti se za njezine neposredne potrebe koje on sam najbolje poznaje. Uzajamno sva braća mora brinuti za sigurnost vanjskih granica, za promet, za novac, za trgovinu s inozemstvom; općenito, sva tri

⁶⁸⁵ Vidi Rahten 2012, 125-127.

⁶⁸⁶ Banac 1988a, 324.

⁶⁸⁷ Za kaj gre 1920, 1.

⁶⁸⁸ Za kaj gre 1920, 1.

brata djeluju kao jedno u svemu što se neposredno tiče cjeline i kada su u pitanju odnosi s vanjskim svijetom. Svaki pametan čovjek mora priznati da će samo na temelju takovog unutarnjeg uređenja, kojeg mi zovemo pokrajinskom autonomijom, vladati u našoj zemlji red i mir te će se ona moći uspješno razvijati.“⁶⁸⁹ Kulovec, dakle, odbacuje kulturno integralni koncept južnoslavenske države. Srbi, Hrvati i Slovenci su prema tom tumačenju 'braća', dakle srodni narodi, koji pak nisu mogli postati jedno, niti bi ih u to trebalo prisiljavati novim 'nenarodnim' administrativnim granicama.

8.1.4.2 ... kod liberala...

Glavnina slovenskih liberala, koja je uključena u JDS pod vodstvom Alberta Kramera, sudjeluje sa Svetozarom Pribičevićem u osnivanju svedržavne Jugoslavenske demokratske stranke (JDS) u Sarajevu u veljači 1919. Nova JDS, koja će djelovati na razini cijele Kraljevine SHS, prema nekim je indicijama bila projekt potekao od Aleksandra Karađorđevića s ciljem stvaranja snažnog parlamentarnog konkurenta srpskim radikalima u NRS i, još važnije, s ciljem stabiliziranja nove države uz pomoć stranke koja će biti zastupljenija od NRS u svim njenim dijelovima.⁶⁹⁰ Je li Aleksandar Karađorđević neposredno djelovao radi stvaranja svedržavne unitarističke stranke, manje je bitno od činjenice da mu je politički kurs te opcije svakako najviše odgovarao. Dio slovenskih liberala, koji se uključuje u demokrate, ustraje na centralističkom i jugoslavensko-unitarističkom kursu. Pritom se kako Kramer tako i Ivan Tavčar nisu libili naglašavati kako bi se Slovenci morali odreći slovenstvu u ime jugoslavenstva. Štoviše, zahtjevima slovenskih katoličkih narodnjaka i socijaldemokrata po formiranju slovenske skupštine (*Državni zbor*) koji bi, jednako kao Hrvatski sabor za hrvatska područja, trebao biti zakonodavno tijelo za slovenski teritorij, JDS se u svom časopisu, *Slovenski narod*, snažno suprotstavila: „... mi, Slovenci, želimo imati svoju jugoslavensku državu, želimo da ova država izraste iz istih zdravih korijena iz kojih je nastala prethodna mala zemlja naše braće Srba, koji su prolili obilje dragocjene krvi, od koje nijedna kap nije natopila bojno polje, a da to nije učinila i za nas. Želimo da srpski narod, kao što je imao prvo mjesto u borbama, ima takav utjecaj i u osnivanju naše države. Srpski duh mora nas sve nadahnjivati, ako želimo da se Jugoslavija ne raspadne na razne kutove i kutiće koji će svatko vući na svoju stranu, tako da bi uskoro imali i državno tijelo na kojem bi svaki ud radio protiv

⁶⁸⁹ Za kaj gre 1920, 1.

⁶⁹⁰ Perovšek 1996, 147.

drugog uda.“⁶⁹¹ Pored unitarizma za taj je dio liberala i dalje bilo neupitno tko bi trebao stajati na čelu države i kakav bi tip vladavine trebala imati. Kramer je već uoči formiranja svedržavne JDS u svom časopisu objavio: „Duboko sam uvjeren da ova zemlja mora biti monarhija i da joj na čelu mora stajati dinastija čiji se poglavar prije mnogo godina borio u Bosni kao revolucionar za nacionalna prava i koji je oko sebe za nacionalnu borbu okupio srpske junake koji su mu vjerno služili. Izabrali smo monarhiju iz dubokog uvjerenja da je to jedina mogućnost za mirnu i brzu konsolidaciju našeg naroda. ... Prva vlada Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca izborila je centralistički oblik države. Duboko sam uvjeren da je unutarnja konsolidacija naše nacije i njenih nacionalnih interesa moguća samo ako se umjetno složeni konglomerati, koji su činili našu kraljevinu, uistinu ujedine. Zato smo ćemo konstituenti predložiti ustav utemeljen na državnom centralizmu. ... Kroz nekoliko ćemo mjeseci biti pred izborima za konstituantu. Trebali bi biti izabrani svi oni koji žele da se državom upravlja jedinstveno centralistički na temelju narodne slobode i samouprave. Moramo se boriti protiv svega što je protiv nacionalnog interesa, što nas dijeli i što potiče separatizam. Ako će većina naroda biti zastupljena u našoj ustavotvornoj skupštini i ako je kamen temeljac narodnog uređenja položen voljom naroda, onda će ustavotvorna skupština biti izraz narodne volje i jamstvo sretne budućnosti. Ako pogledamo povijest i ako dopustimo da se u narodu pojave federalistički i separatistički elementi i ako se ne ujedini u čvrstu četvrt protiv neprijatelja države, bojim se da će naša konstituenta imati mnogo problema koji nisu ni potrebni ni korisni.“⁶⁹² Za JDS, dakle, svaki je oblik federalizma već bilo stavljano u kontekst separatizma. Stranka doduše nije nastupala protiv upravne decentralizacije, ali je istovremeno naglašavala nužnost što veće političke centralizacije radi postizanja nacionalnog jedinstva i državne stabilnosti. Položaj Slovenaca i Hrvata prema tom stajalištu nije trebalo političko-pravno nikako odmicati od Srbije, jer: „Bez Srbije mi Slovenci bismo bili, jednako kao i Hrvati, kao dijete bez majke.“⁶⁹³

Iz programa JDS implicitno se može iščitati pristanak na srpski koncept južnoslavenske države, što je značilo okupljanje južnih Slavena oko Srbije i istovremeno isključivanje Bugarske iz zamišljene države. To je bilo vidljivo već u srpnju 1919. u deklaraciji koja je spominjala ratnu odštetu. JDS je naime zahtijevala da „Njemačka, Njemačka Austrija, Mađari, Bugari i Turci isplate Srbiji, koja je toliko učinila za pobjedu Antante, svu ratnu štetu

⁶⁹¹ Zborovanje zaupnikov JDS 1919, 1.

⁶⁹² Obće smeri JDS v jedinstveni državi 1919, 1.

⁶⁹³ Zemlja 1919, 1.

i troškove svih vrsta.“⁶⁹⁴ Stranka je također i jasno zastupala tezu o potrebi širenja nekadašnjeg srbijanskog ustavnog sustava na ostala područja Kraljevine SHS: „Stajali smo i stojimo na stavu da moramo podržati svaku akciju koja teži sprječavanju cijepanja naroda. ... Danas je nacionalnost istovjetna s državnošću. U cijeloj zemlji postoji samo jedan narod. Težimo tome da nema individualnih razlika između Srba, Hrvata i Slovenaca. ... Što se tiče ustavnog uređenja, mi smo u tom pogledu zauzeli stav, da ne stvaramo probleme našim srpskim državljanima, koji stoje na stanovištu da se srpski sustav proširi i na naše zemlje.“⁶⁹⁵ Takvim su stavovima članovi slovenske JDS stekli naklonost demokrata na državnoj razini čime su osnažili svoj položaj i u okviru unutar-slovenske političke utakmice sa SLS. Štoviše, na području prosvjete JDS je uspjela uvesti modifikacije kojima je slovenske škole usmjerila k vođenju 'kulturno i duhovno' unitarističke politike.⁶⁹⁶

No, unatoč zadovoljstvu stvaranjem nove jugoslavenske države, koje je bilo prisutno kod većine slovenskih liberala, već 1919. dolazi do rascjepa i na tom političkom polu. Štoviše, za razliku od podjele koja je tinjala unutar SLS, na liberalnom su se polu formirale dvije nove stranke - Samostalna seljačka stranka (*Samostojna kmetijska stranka* - SKS) i Narodno socijalistička stranka (*Narodno socialistična stranka* - NSS). NSS nije nastala kao neposredan derivat JDS, već kao stranka koja je trebala privući sve one koji su se razočarali u politiku JDS ili JSDS.⁶⁹⁷ Socijalizam kao temeljna ideološka postavka programa NSS imao je dodatak snažne jugoslavenske nacionalističke komponente. S tog se je aspekta, dakle, NSS diferencirala od socijaldemokrata, koji su za novu stranku predstavljali samo kopiju njemačkih socijalista, dok su komunisti iz te vizure bili percipirani kao filijala Moskve. Ipak, u NSS su jasno diferencirali političko i kulturno jugoslavenstvo te su u tom pogledu zastupali stajalište da je formiranje zajedničke države Srba, Hrvata i Slovenaca posve zadovoljavajuće postignuće za jednu generaciju i da bi se budućim naraštajima trebalo prepustiti kulturno ujedinjenje Jugoslavena. NSS je zastupala stav prema kojem su Slovenci politički morali biti Jugoslaveni, no da su u kulturnom pogledu, barem u onom trenutku, trebali ostati Slovenci. To se jasno očitivalo kod jezičnog pitanja, što se može iščitati iz objava stranačkog časopisa, *Jugoslavija*. Sve dok Hrvati ustraju na latinici i Srbi na ćirilici, dotle se ni Slovenci ne bi trebali odreći svom slovenskom jeziku. Načelno, dakle, NSS zastupa načelo jedan narod, jedna

⁶⁹⁴ Resolucije predlagane i sprejete na zboru zaupnikov JDS 1919, 2.

⁶⁹⁵ Naša politična smer 1919, 2.

⁶⁹⁶ Perovšek 1996, 141-143.

⁶⁹⁷ Volilne koalicije 1920, 1.

država, jedan jezik i posljedično smatra kako bi bilo principijelno od Slovenaca da prihvate 'srpsko-hrvatski', no da to ne treba forsirati. Za stranku je poželjno postepeno kulturno ujedinjenje kroz promišljenu prosvjetnu politiku, u kojoj je od vitalnog značenja bilo uvođenje dodatnih predmeta u školama.⁶⁹⁸ Stranka je također smatrala kako bi zapravo bilo najbolje kad bi se svi odrekli svojih dotadašnjih identiteta i imena te bi prihvatili novi 'nadidentitet'. U tom se kontekstu spominju Makedonci, za koje članstvo NSS misli da će radije prihvatiti jugoslavenski identitet, nego da ih se tjera da priznaju srpstvo kao vlastitu identitetsku odrednicu.⁶⁹⁹ Zanimljivo je ipak da je NSS izražavala nužnost federalizacije države, a pritom se zalagala za jedinstvenu Sloveniju i odbacivala prijedlog o državnim jedinicama koje ne bi imale više od 700.000 stanovnika. Štoviše, smatrala je kako oni, koji se zalažu za centralističko unitarno uređenje, među Slovencima zapravo u narodu šire negativizam prema Srbima te da time ruše jugoslavensku državu: „Po ljubljanskim su se gostionama počeli okupljati ljudi koji su sebi dali uzvišenu titulu 'čistih' Jugoslavena i htjeli bi počistiti iz naroda sve one koji o jugoslovenstvu imaju drugačije mišljenje od njih. Znamo za njih i znamo da se radi o više ili manje nesposobnim ljudima, koji bi na bilo koji način željeli igrati neku važnu ulogu u našoj javnosti... Utukli su sebi u glavu, između ostalog, da se slovenstvo i jugoslovenstvo kao dva različita pojma međusobno isključuju te da svatko već teško griješi protiv jugoslovenstva, ako govori o slovenskom jeziku, o slovenskoj književnosti i umjetnosti, o slovenskoj kulturi ... Ako danas imamo ujedinjeno jugoslovenstvo, to nas nikako ne opravdava da skrnavimo ideju jugoslovenskog jedinstva na način na koji to rade 'čisti i potpuni' Jugoslaveni. Više nego ikad, naš ideal moramo shvatiti ozbiljno. Ali čuvajmo se svih ekstrema!“⁷⁰⁰ Zanimljivo je, međutim, kako se unatoč zalaganju za što širu samoupravnu autonomiju i naglašavanju slovenske posebnosti, NSS često negativno osvrta na Hrvate koji su prema mišljenju stranačkog vodstva prezirali slovensku kulturnu posebnost i 'separatizam': „Slovinci ne misle biti politički narod. Politički želimo biti samo Jugoslaveni. Ali slovenska je kultura - koliko god skromna bila - danas činjenica o kojoj bi posebno morali voditi računa naši ljudi s one strane Sutle. Slovenska nam je kultura toliko draga, jer je rođena u mukama i u teškim borbama s njemačko-austrijskim tlačiteljima. ... Unatoč činjenici da je Hrvatska već pola stoljeća u obrazovanju potpuno autonomna, dok smo se mi morali boriti za svaku državnu školu, među Hrvatima je tri puta više nepismenih nego među Slovencima. Možda Hrvati i to smatraju

⁶⁹⁸ Jugoslovanski književni jezik 1918, 2.

⁶⁹⁹ Perovšek 1996, 177.

⁷⁰⁰ Bodimo pametni 1919, 1.

slovenskim separatizmom? Vjerojatno. Ali razlika između nas i Hrvata je u tome što smo u prošlosti mi radili, a Hrvati frazirali. Tako je bilo u prošlosti, kada smo bili robovi, tako je i danas kad smo slobodni. Hrvati viču da im središnja vlast oduzima autonomiju, a Slovencima viču da su separatisti. ... Mi bismo samo željeli da među nama Jugoslavenima postoje samo takvi separatisti kao što smo mi, Slovenci, da bi bili duboko uvjereni kao i mi kako je budućnost svih nas, Srba, Hrvata i Slovenaca, samo u jakoj i jedinstvenoj državi Srba, Hrvata i Slovenaca.⁷⁰¹ Na drugoj su se strani pak u objavama stranačkih glasila NSS glorificirali Srbi. Uredništvo časopisa *Jugoslavija* puno je energije trošilo na skidanje negativnih oznaka koje su se bile vezale uz Srbe i Srbiju za vrijeme rata: „Ako razmislite kako su Srbi u našem narodu oduvijek opisivani kao ubojice, pljačkaši itd. (...) Otrov, kojim su njemačko-mađarsko leglo i njihove sluge zatrovale naš narod, djelovao je tako pogubno da bi nam trebao rad barem jednog naraštaja prije nego što bismo mogli izbaciti taj otrov. ... Sada smo pod Srbima, ali mi to uopće ne osjećamo. Iz toga je jasno da naš narod zamišlja odnos koji bi trebao vladati između nas i Srba na isti način kao onaj što je postojao između nas i Nijemaca: Srbi su gospodari, mi smo sluge. Ali taj je odnos potpuno pogrešan. Srbi se nisu borili da nas porobe, nego da nas oslobode njemačkog i mađarskog jarma. Zato ni danas, kada živimo sa Srbima u istoj državi, nismo ispod Srba, niti su oni iznad nas, nego smo jedni uz druge, kao dva jednaka i ravnopravna brata. Za ljubav našu i naše hrvatske braće, Srbi se odrekoše svoje slavom ovjenčane Kraljevine Srbije i osnovaše s nama i Hrvatima novu državu, Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca. ... A na nama je da u novu zemlju ponesemo sve ono najbolje i da se otresemo svega lošega što smo naslijedili od Austrije.“⁷⁰² Za NSS je, dakle, barem isprva bio karakterističan spoj ideje o slovenskoj autonomiji, posebice na kulturnom području, koja bi pak trebala biti uklopljena u državu pod srpskim vodstvom.

SKS je na liberalnom polu slovenske politike tada predstavljala frakciju koja se odcijepila od JDS te je u novim okolnostima pokušala preuzeti dio slovenskih ruralnih glasova od katoličko-narodnjačke SLS. Pritom joj je kao svijetao uzor služio proces uspona HPSS među Hrvatima, no SKS se nije probila dalje od osvajanja glasova veleposjednika koji su ionako već prije, uslijed nesklonosti SLS-u, bili više na strani slovenskih liberala. Stranka je promovirala jednakopravnost troje 'bratskih plemena', Srba, Hrvata i Slovenaca. Pritom je naglasak bio na distinkciji troje naroda unutar jugoslavenske zajednice te se ispostavljala nužnost da ni jedno

⁷⁰¹ Slovenski 'separatizem' in Hrvatje 1919, 1.

⁷⁰² Pod Srbi 1919, 1.

od tih 'plemena' ne smije biti u položaju gospodara drugim plemenima. Time se SKS pokušavala približiti slovenskom seljaku, no stranka je još uvijek naglašavala i to da će pokušavati i dalje raditi na ujedinjenju troimenog naroda.⁷⁰³ Ipak, za razliku od demokratskih unitarista, SKS je bila sklona pokrajinskoj samostalnosti, odnosno autonomiji slovenskih područja, no do izbora u konstituantu nije detaljnije elaborirala kakav bi položaj slovenske jedinice unutar jugoslavenske države trebao biti. Na kraju možemo zaključiti kako se nijedna od tri slovenske liberalne struje nije suprotstavljala ideji da nova država bude monarhija pod krunom Karađorđevića. SKS, primjerice, u svom glasilu *Kmetijski list* piše: „ako Srbi kažu da mora biti republika, onda ćemo i mi reći: Živjela republika!“⁷⁰⁴ Iz toga proizlazi da se je odluka o državnom uređenju prepuštala Srbima, a Slovenci bi u tom pogledu trebali pokazati zahvalnost Srbiji zbog 'oslobođenja' i prihvatiti njihovu odluku kakva god bila. SKS je takvom lojalističkom politikom prema Srbiji nastavila sve do usvajanja Vidovdanskog ustava.

8.1.4.2 ... te kod socijalista i komunista

Podanički odnos kako značajnog dijela slovenskih katoličkih narodnjaka tako i liberala prema novim vlastima u Beogradu u predizborno su vrijeme pokušavali kapitalizirati slovenski socijaldemokrati u svom glasilu *Naprej*.⁷⁰⁵ Pritom su vukli paralelu između Korošca i njegovog nuđenja radikalima te Šušteršiča i njegove odanosti Habsburškoj Monarhiji. No, ujedinjenost u kritici nije im omogućila izbjegavanje unutarstranačkih podjela u predizborno vrijeme. Dio je članstva JSDS naime zagovarao reformni pristup mijenjanja stvarnosti, dok je drugi dio, koji je bio skloniji boljševičkoj ideologiji, zagovarao radikalnije suprotstavljanje postojećim strukturama vlasti. Predstavници reformnog dijela stranke uključivali su se u rad vlade kako u prijelaznom razdoblju u vrijeme Države SHS, tako i nakon toga u strukturama vlasti Kraljevine SHS. Tako je, primjerice, Anton Kristan postao ministar u vladi Ljube Davidovića, a na slovenskim se područjima nastavila suradnja s liberalima i djelomično također s katoličkim narodnjacima. Na drugoj su se strani tome protivili pojedinci poput Dragotina Gustinčiča, Lovre Klemenčiča (1891.-1928.) i Milan Lemeža (1891.-1971.). Ljubljanski se dio JSDS odcijepio u ožujku 1920. te se nakon toga povezao s komunistima iz drugih područja Kraljevine SHS. Reformni dio stranke pak, nakon privremenog raspuštanja stranke i pregovora za uključivanje u rad komunista koji su propali nakon krvavog gušenja

⁷⁰³ Perovšek 1996, 119.

⁷⁰⁴ Perovšek 1996, 181.

⁷⁰⁵ Po regentovem obisku 1920, 1.

štrajka željezničara 24. 4. 1920.,⁷⁰⁶ u svibnju 1920. obnavlja stranku i nastavlja svoj stranački put mimo Komunističke stranke Jugoslavije, odnosno njene slovenske filijale – Komunističke stranke Jugoslavije za Sloveniju. Potonja preuzima nadzor nad dotadašnjim socijaldemokratskim časopisom *Rdeči prapor*, dok starija garnitura socijaldemokrata, odnosno reformni JSDS, svoj politički program nastavlja promovirati u listu *Naprej*.⁷⁰⁷

Jugoslavenski pa tako i slovenski komunisti u prvim su godinama lutali glede pitanja jugoslavenstva. Južnoslavenska komunistička emigrantska stranka kao posebna se sekcija 16. svibnja 1918. uključila u Rusku komunističku partiju boljševika, a unutar nje do 15. listopada iste godine djeluju i bugarski komunisti. U studenom 1918. formira se Komunistička stranka boljševika Srba, Hrvata i Slovenaca, koja za svoj cilj planira formirati 'Jugoslavensku Socijalističku Federativnu Sovjetsku Republiku'. No, federalistički se stav ubrzo zamjenjuje centralističkim, iako se i u krugovima srpskih komunista, u prvom redu Filipa Filipovića, priznavalo da su Slovenci, Hrvati i Srbi tri različita naroda, što se pak nije priznavalo Makedoncima i Crnogorcima.⁷⁰⁸ KPJ je tako na početku svog djelovanja na području Kraljevine SHS, 1919. i 1920. godine, jugoslavensku državu doživljavala kao jedinstvenu nacionalnu državu. Unitaristička se ideologija može nazrijeti kako preko samog naziva stranke s imenicom 'Jugoslavija'. Ipak, pri oblikovanju njezine organizacijske strukture moglo se nazrijeti priznavanje određenih povijesnih teritorijalnih cjelina. U travnju 1919., kada su se konstituirali stranački izvršni odbori, Slovenci nisu prisustvovali, jer je u JSDS bar na trenutak prevladala reformistička, a ne revolucionarna struja. Ipak, pri toj je konstituirajućoj sjednici indikativno da je Beogradu određen kao centar za Srbiju i Makedoniju. Pritom je zanimljivo da, iako je Makedonija stavljena u okvir sa Srbijom, ipak je imenovana Makedonijom, a ne 'Južnom Srbijom' kako je pokrajina nazvana nakon balkanskih ratova. U Novom Sadu je pak smješteno središte za Bačku, Banat i Baranju, u Zagreb za Hrvatsku i Slavoniju, u Sarajevu za Bosnu, Hercegovinu i Crnu Goru, u Splitu za Dalmaciju te u Ljubljani za Sloveniju.⁷⁰⁹ Ta je podjela, dakle, tek donekle uzimala u obzir povijesne pokrajine, no već je i to na vukovarskom kongresu u lipnju 1920. uklonjeno. Tada je naime zapisano da će se državno područje podijeliti prema stranačkim potrebama te da će KPJ i dalje ostati na braniku nacionalne jedinstvenosti i jednakopravnosti svih 'narodnosti' u državi. Pritom je pojam narodnosti označavao manjinske

⁷⁰⁶ Tom je prilikom tadašnja policija ubila 15 osoba.

⁷⁰⁷ Deželak Barič 2017, 88-90.

⁷⁰⁸ Pleterski 1967, 278-280.

⁷⁰⁹ Pleterski 1967, 277.

narode, ne i konstitutivne narode Kraljevine SHS. Izvor sklonosti unitarizmu kod KPJ Ivo Banac objašnjava činjenicom da je prva generacija nesrpskih komunista proizlazila iz redova revolucionarne nacionalističke omladine,⁷¹⁰ no pritom treba uzeti u obzir da je i sustav djelovanja komunizma, s obzirom na centralno-plansko planiranje svih relevantnih društvenih djelatnosti, ipak puno bliže centraliziranom državnom uređenju, koje je pak lakše provedivo u okviru unitarne države. Sloveniju su na tom kongresu zastupali Milan Lemež, Anton Metarnik i Jože Nahtigall⁷¹¹ te su stoga ti stavovi preneseni i u glasilo slovenskih komunista, *Rdeči prapor*: „Statut zahtijeva jednu centralno organiziranu komunističku partiju i to je sasvim prirodno. Samo tako organizirana stranka može dosljedno provoditi svoj program. Kad bismo dopustili pojedinim pokrajinama autonomiju u partijskom djelovanju, sigurno bismo imali komunizam posebne vrste u Hrvatskoj i Sloveniji, a to ne ide. No to također nije moguće iz sljedećeg načelnog razloga: Komunistička partija je borbena vojska našeg proletarijata. Armada, međutim, ne pati od nikakvog federalizma. Antantu su uvijek pobjeđivale Njemačka i Austrija jer nije imala jedinstveno vodstvo. Jugoslavenski proletarijat se stoga ne smije prepuštati takvim emocionalnim partikularističkim sanjarenjima. Ova načelna obrazloženja trebaju dakle pratiti naš rad na vukovarskom kongresu, i ne sumnjam da će nas naš proletarijat ispravno shvatiti i brižljivo čuvati teško stečeno jedinstvo svoje stranke.“⁷¹² No, unatoč takvom početnom stavu, upravo će među slovenskim komunistima oko *Rdečeg prapora* dvije godine kasnije krenuti proces devijacije od centralističkog usmjerenja.

U ono pak vrijeme, jedini relevantan političar, koji je ustrajao na kritici centralizma, bio je Dragotin Gustinčić. Iako se u tom razdoblju nalazio u tranziciji iz socijalista prema komunistima, nastavlja sa svojom obranom federalističkog koncepta, a pritom ponovo spominje pisanje *La Yougoslavie* i spominje teritorijalnu podjelu prema kojoj bi Istra sa Slovenijom činila jednu teritorijalnu jedinicu, Srijem, Bačka i Banat bi zajedno činili drugu cjelinu, uža Hrvatska, Slavonija, jugozapadna Bosna i dio Hercegovine (do pola mostarskog i konjičkog područja) te veći dio Dalmacije bi bio treći, dok bi Crna Gora s ostalim dijelovima Hercegovine i dijelom južne Dalmacije bila posebna jedinica. No, također još jednom spominje kako je u načelu za samoodređenje naroda na temelju kojeg bi se trebale promijeniti povijesne granice između pokrajina. Posebno pritom naglašava nužnost samoodređenja za Crnu Goru i Makedoniju čime niječe njihovu pripadnost Srbiji. U nastavku također ponovo naglašava:

⁷¹⁰ Banac 1988a, 307-315.

⁷¹¹ Koprivica-Oštrić 1984, 144.

⁷¹² Po vukovarskem kongresu 1920, 1.

„Također sam počeo do krajnjih granica ismijavati zloban buržujski progon Bugara. U svojim raspravama nisam prešutio kako ja i njih smatram Jugoslavenima i da ih želim u Jugoslaviji. Za nas socijaliste to je samo po sebi razumljivo. Bugarski socijalisti u Ženevi odobrili su moj plan i rekli da bi i oni bili za to da se Bugarska podijeli na tri do pet samoupravnih pokrajina, koje imaju velike ekonomske i kulturne razlike, i da se te pokrajine zatim pripoje Jugoslaviji.“⁷¹³ Unatoč unitarističkom konceptu potvrđenom na Vukovarskom kongresu, među dijelom slovenskih komunista, dakle, već tada snažno živi federalistički južnoslavenski državni ideal, u kojega se uključuje i Bugare.

8.2 Proces donošenja ustava

8.2.1 Reakcije na plebiscit u Koruškoj i Rapalski ugovor

Ustavotvorni je proces službeno započeo još 3. siječnja 1919. godine kada je regent Aleksandar sazvaio privremenu skupštinu radi izrade zakona za izbore u ustavotvornu skupštinu. Indikativno, članove te skupštine odredila je sama vlada.⁷¹⁴ Tim je zakonom Srbija podijeljena na veći broj manjih izbornih jedinica, što je potom omogućilo bolji rezultat političkim strankama s jačom podrškom u Srbiji.⁷¹⁵ U to se vrijeme malo slovenskih časopisa bavilo tim pitanjem, više su pažnje posvećivali upoznavanjem srbijanskih političkih stranaka i odnosom snaga među njima.⁷¹⁶ Slično su i pred same izbore krajem 1920. drugi događaji zaokupljali pažnju Slovenaca više od samog ustava. Prije svega je to bilo iščekivanje rezultata plebiscita u Koruškoj. Nekoliko dana nakon njegove provedbe, kad je postalo jasno da je slovenska, odnosno jugoslavenska strana izgubila, kod većine je vladala zbunjenost, no to nije vrijedilo za Kulovčevu opozicijsku struju unutar SLS koja se okupljala oko *Večernog lista*. Rezultat plebiscita označio je početak još žešće kritike Kulovčevog časopisa na račun nove državne centrale i podaničkog Korošćevog odnosa prema Beogradu: „Slovenski narod krvari iz nove rane: Koruški je plebiscit nepovoljan za nas i pokrajina bi trebala pripasti austrijskoj republici. To će se, dakako, odraziti i na predstojeće pregovore s Italijom, koja sada sigurno neće htjeti posustati te će postavljati i nove zahtjeve: da Italija i Austrija graniče izravno jedna na drugu čak i kod Karavanki. Time bi Slovenija postala bogalj kojemu su oduzeti najvažniji vitalni organi. Nijedan narod ne bi tako skupo platio svoje oslobođenje od Austrije i sjedinjenje

⁷¹³ Centralizem ali federalizem 2020, 3.

⁷¹⁴ Sirotković i Margetić 1988, 233.

⁷¹⁵ Ribičič 2009, 245.

⁷¹⁶ Stranke v Srbiji 1919, 1.

s Hrvatima i Srbima kao Slovenci... glavni je krivac središnja vlast kojoj uopće nije stalo do Koruške i slovenskih interesa, nego ju zanima par ušljivih albanskih gnijezda. Evo krivca! Dok tamo dolje u Beogradu ne shvate da mi nismo Velika Srbija, nego Jugoslavija, da nije zadatak naše centralne vlasti da uvodi ćirilicu, a da pritom puni svoje džepove provizijama i izvoznim dozvolama, sve dok ne shvatiti da se radi o slobodnoj i ravnopravnoj braći, a ne o pokorenim građanima drugog reda, toliko dugo ćemo doživljavati razočaranje za razočaranjem, a nakon Koruške na red dolazi Gorenjska. I sami smo slijepi da se ne možemo svi ujediniti, barem u tome da moramo tražiti što potpuniju autonomiju, da moramo osigurati mjesto koje nam pripada u Jugoslaviji, da nešto značimo u Beogradu i pred cijelim svijetom, a ne da se i dalje proglašavamo nevažnom pokrajinom koja može pronaći svoj spas samo, ako se što prije odrekne slovenstva i svog kulturnog identiteta.“⁷¹⁷ I dok je Kulovec pokušavao kapitalizirati slovenski poraz za okretanje politike najveće slovenske stranke, Korošec se našao u nezahvalnom položaju kako objasniti ljudima da pobjednička Srbija iz tabora Antante nije Slovincima pomogla osvojiti bar zonu A, već je ta zajedno sa zonom B pripala poraženoj Austriji.

Od vrhuške SLS, kao ni od liberalne JDS, nisu se mogle čuti kritike na račun Beograda. Štoviše, *Stráža* u članku sa znakovitim naslovom 'Izgubili smo jer smo sami krivi!' odbacuje predbacivanja koja su za poraz optuživala srpsku vojsku čije je djelovanje u Koruškoj navodno odvratilo tamošnje Slovence od glasovanja za pridruživanje Kraljevini SHS: „Kažu (da smo izgubili) zato što se srpska vojska u prvim danima okupacije ponašala nedolično. — Oprostite, ta je izlika vrlo nategnuta. Koliko su volkswehr-ovci opljačkali, no nijednog Nijemca nisu odvratili od toga da glasa za Austriju! Na kraju, za sve mora biti kriv ovaj jadni srpski vojnik koji se borio za nas! Nije lijepo uvijek svu krivnju svaljivati na Srbe, pogotovo ako je tako neutemeljena kao u našem slučaju. U Koruškoj zapravo postoji velika mržnja prema Srbima, ali to je rezultat sustavnog i dugotrajnog grđenja od strane Nijemaca i prije i tijekom rata. Novi porezi su svakako imali određenog utjecaja, ali ne toliko značajnog. Svaki Korušanin dobro zna da je u Austriji mnogo gore. Ni vojna obveza nije bio jedan od presudnih uzroka poraza.“⁷¹⁸ Isti se časopis također suprotstavio demonstracijama koje su nakon poraza uslijedile u Mariboru i Ljubljani na koje je pozivao JDS⁷¹⁹ te se nakraju složio s tim da je za gubitak pokrajine najviše kriv izostanak zauzimanja Koruške odmah nakon proglašenja

⁷¹⁷ Bridka ura 1920, 1.

⁷¹⁸ Izgubili smo, ker smo sami krivi 1920, 1.

⁷¹⁹ Potvorjen plebiscit 1920, 1.

Države SHS. Slično je tada razmišljao i Hribar koji je nekoliko godina kasnije u svojim zapisima za neuspjeh Slovenaca u Koruškoj krivio neaktivnost Narodne vlade u Ljubljani, koja nije bila spremna poduprijeti generala Rudolfa Maistra za vojno zauzimanje Celovca/Klagenfurta i Beljaka/Villach, kao što je to Maister učinio s Mariborom.⁷²⁰ U ono su vrijeme liberalni časopisi *Jutro*,⁷²¹ *Domovina*⁷²² i *Slovenski narod* te katoličko-narodnjački *Slovenec* za ishod plebiscita krivili Nijemce koji su navodno fabricirali rezultat. *Slovenec* stoga upućuje poziv vladi da nikako ne prizna rezultate glasovanja, jer bi tako jedna trećina Slovenca ostala u Italiji, Austriji ili Mađarskoj,⁷²³ dok liberali pozivaju na protest protiv rezultata, no ne i protiv vlade Kraljevine SHS. Pritom nezadovoljstvo naroda, koje se kanaliziralo prema Srbiji i vlastima u Beogradu, označavaju kao nezrelost i naivnost te konačno i kao rezultat djelovanja protudržavnih elemenata: „Mi, Slovenci, stoljećima smo bili u ropstvu. Drugi su mislili i vladali, mi smo gundali, ali bili poslušni. Kada smo dobivali svoju državu, zamišljali smo ju kao skup užitaka. Mislili smo da je država tu samo da daje. Zaboravili smo da su građani država. Ukratko: Nezreli smo, jako nezreli.... Vrlo smo odlučni kada je riječ o graničnim pitanjima. I ispravno je tako! Ali kad se naredi popis stoke za vojsku, kad su u pitanju oružane vježbe, tu već drugi vjetar puše. Ako se išta čuje o mogućnosti rata, sve se posakriva ispod klupe. Srbi neka se bave time. ... Vrištimo, ako nam Talijani nešto razbiju, ali mi sami u Mariboru razbijamo prozore, stolove i stolice ne brinući se da na kraju sve to ide iz naših džepova. Predbacujemo Korušcima da ne vjeruju Jugoslaviji: a mi sami svaki dan udaramo i sahranjujemo svoju državu. ... Danas cijela Ljubljana govori o Srbima, koji su dali alpske krajeve za Skadar, koji su nas ionako namjeravali prepustiti Talijanima ... Čovjek se može samo za glavu uhvatiti, kad čuje kakve se gorostasne gluposti šire. ... Vrištimo protiv centralizma, ali kada lokalne vlasti odluče nešto neprijatno, tražimo ministarstva da uskoče i riješe stvar. Kad su u pitanju izbori za Ustavotvornu skupštinu, svaka dolina i svaki stol hoće svoga poslanika. Sposobnost i znanje su sporedna stvar. ... Vidimo trun u oku bližnjega, ali brvna u svom oku ne osjećamo.“⁷²⁴ U to se vrijeme liberalno *Jutro* od *Straže* zapravo diferencira samo na način da u kontekstu komentiranja rezultata plebiscita i pokušaja ekskulpiranja vlasti također promovira i centralističko uređenje države.

⁷²⁰ Hribar 1984, 427-473.

⁷²¹ Gorostasne nemške sleparije 1920, 1.

⁷²² Vesnič o Koroški 1920, 1.

⁷²³ Pogum 1920, 1.

⁷²⁴ Nezrelost 1920, 1.

Slovenski socijaldemokrati za razliku od Koroščeve struje u SLS i JDS u kontekstu komentara na rezultat plebiscita krivnju ipak djelomično prenose i na Beograd, koji prema njima nije pokazao dovoljno interesa za posebnosti slovenskih, a pritom i koroških područja. JSDS krivi Srbe da su jednostavno pokušavali prenijeti način vladanja iz Srbije i među Slovence, što očito nije bilo dobro prihvaćeno te je rezultiralo time da se puno Slovenaca radije odlučilo za Austriju. No, pritom socijaldemokrati još veću krivnju svaljuju na slovenske 'građanske' stranke, SLS i JDS, koje prema njima nisu pronašle načina kako zaštititi Slovence, a jednako tako su bili, prema socijaldemokratima, i neuspješni pri pridobivanju srpskog interesa za Korošku.⁷²⁵ S druge strane, slovenski komunisti isprva ne pišu puno o plebiscitu, čak više pažnje posvećuju stanju seljaka u tom području. Za slovenski poraz u Koroškoj krive međunarodne buržujске čimbenike i, prema njima, neusporedivo veću privlačnost austrijske parlamentarne republike gdje radnici imaju puno veća prava od Jugoslavije, u kojoj vlada 'diktatura buržoazije i vojske'. Pritom u komunističkom *Rdečem praporu* ponovo kao primjer nasilja vladajućih nad radništvom navode gušenje štrajka željezničara.⁷²⁶ Zanimljivo je da, iako u okviru provedbe plebiscita nisu ispostavljali nacionalne implikacije koje su imali rezultati plebiscita na Slovence, nacionalno je pitanje u prvom planu kada komunisti komentiraju unutarnju političku situaciju. Pritom najviše kritiziraju Pašića i radikalnu stranku: „Srpski radikali su stranka koja se uvijek zalagala za uspostavu Velike Srbije, odnosno prevlast srpskog plemena nad Hrvatima i Slovencima. Na tom stajalištu stoje i danas, osobito njihovi predstavnici Pašić i Protić. S tog gledišta promatraju i pitanje jugoslavenskog ustava. Prema Pašićevim željama, zemlju treba urediti kao Francusku, odnosno strogo centralistički. Sva moć države, njezine financije, sve treba biti koncentrirano u Beogradu. Zemljom bi vladala birokracija, prvenstveno srpska. Pašić, međutim, ima drugi i recept, koji se sastoji u tome da se sve srpske pokrajine ujedine u jednu cjelinu, kako bi one činile neku vrstu Pruske u Jugoslaviji. Iz ovog ili onog plana jasno je da srpski radikali teže k uspostavi svoje prevlasti u državi, odnosno žele da zavlada srpski imperijalizam u svoj svojoj okrutnosti.“⁷²⁷ Komunisti, dakle, za razliku od socijaldemokrata reformista odgovornost u prvom redu prenose na Beograd, puno manje na druge slovenske stranke, koje pak označavaju samo kao pijune velikosrpske politike.

⁷²⁵ Koroški plebiscit 1920, 1.

⁷²⁶ Koroška 1920, 1-2.

⁷²⁷ Notranji politični pregled. Paši čin bodoča ustava 1920, 4.

Ubrzo nakon neuspjeha u Koruškoj Slovence (i Hrvate) pogodilo je i privremeno razgraničenje s Italijom koje je dogovoreno Rapalskim ugovorom. Italija nije dobila sve što je bilo predviđeno Londonskim paktom, no dobila je Istru, grad Zadar, otoke Cres, Lošinj, Lastovo i Palagružu, dok je grad Rijeka pretvoren u Slobodnu Državu Rijeku. Za Slovence je pak najvažniji dio bilo talijansko anektiranje Trsta, Gorice, Gradišćanske i dijela Kranjske. Slovenski politički predstavnici i tom prilikom reagiraju slično kao i nakon plebiscita u Koruškoj. *Slovenec* se u članku znakovita naslova, 'Žrtvovani', obrušava na tri delegata koji su „jednim potezom pera trećinu našeg naroda izručili Italiji (...) i najprobuđenije njegove sinove prenijeli iz jednog ropstva u još gore ropstvo.“ Pritom uredništvo ne sumnja da je u pozadini zavjera protiv Slovenaca (i Hrvata): „Da je to smišljeno od strane naših izaslanika i našeg veleposlanika u Rimu, da je provedeno preko cjelokupne vlade i da je kod nas na djelu struja koja je jača od ove vlade, koja ne osjeća jugoslavenstvo, a najmanje ima srca za naš jadni slovenski narod, jasno je.“⁷²⁸ Vesnića, Trumbića i Stojanovića u tom se članku označava izdajnicima koji su pod paravanom dobrosusjedskih odnosa s Italijom žrtvovali trećinu Slovenaca i veliki dio Hrvata. *Slovenec* čak smatra kako će priključivanje 'milijun Jugoslavena' Italiji potonju potaknuti k još snažnijem poticanju separatizma unutar Kraljevine SHS.⁷²⁹ Sljedećeg dana stoga *Slovenec* poziva na veliki protest protiv Rapalskog ugovora.⁷³⁰ Ipak, indikativno je da ja glavno slovensko katoličko-narodnjačko glasilo sklapanje ugovora o razgraničenju označilo kao antijugoslavenski čin. U istom se broju prenosi i tekst Antona Mahnića kako treba prihvatiti novu državu kao 'Božje djelo' te da bi za Slovence puno pogubnije bilo kad bi Nijemci izašli kao pobjednici iz rata. Ipak, prema Mahniću, država treba služiti slobodnome narodu, dok centralizam ograničava slobodu, stoga se zalaže za autonomije pojedinih naroda u Kraljevini SHS.⁷³¹ Potpuno drugačije viđenje situacije od *Slovenca* donosi časopis *Straža*, koji ne vidi zavjeru protiv Slovenaca. Štoviše, srpski se dio pregovaračkog tima pokušava ekskulpirati, dok se glavnu odgovornost prenosi na Trumbića kojemu je, prema *Straži*, bilo stalo samo do Dalmacije, dok je Slovence prepustio Italiji. Istovremeno, uredništvo prenosi bitan dio odgovornosti i na Slovence zbog njihovog predugog razmišljanja o tome žele li jedinstvenu državu ili ne te su svojom separatističkom retorikom djelovali suprotno od cilja konsolidacije države. Ipak, *Straža* smatra pozitivnim što

⁷²⁸ Žrtvovani 1920, 1.

⁷²⁹ Žrtvovani 1920, 1.

⁷³⁰ Velik protestni shod 1920, 1.

⁷³¹ Besede biskupa dr. Antona Mahnića o Jugoslaviji 1920, 1.

na predmetnom ugovoru nije bilo potpisa nijednog Slovenca, što je prema uredništvu tog časopisa sporazumu oduzimalo dio legitimnosti.⁷³² Kulovčev *Večerni list* na drugoj strani također kritizira Trumbića, no ispostavlja da su uz Slovence 'prodani' i brojni Hrvati kojima se oduzimaju najljepši dijelovi obale, dok se, kako je tada izgledalo, Srbiji otvara put prema Solunu.⁷³³ Time Kulovčeva struja opet insinuira mogući tihi dogovor između talijanske i srpske diplomacije. Stranački je disident, Ivan Šušteršič, pak za katastrofalno razgraničenje kako u Koruškoj tako i ono s Italijom krivio manjak angažmana vodstva SLS. Šušteršič je naime bio mišljenja kako je američki predsjednik Wilson bio sklon pritisku na Italiju da donekle popusti, a čak ni talijanski premijer Francesco Nitti (1868.-1953.) prema njemu nije čvrsto ustrajao na onoj crti razgraničenja koja je postignuta Rapalskim ugovorom.⁷³⁴

Dojmove liberala najbolje prikazuje *Slovenski narod*, koji ne okrivljuje nikoga iz vlasti Kraljevine SHS jer je ugovor prema uredništvu sklopljen pod diktatom Italije. U samom razgraničenju taj dio slovenskih liberala vidi još jednu u nizu zavjera protiv Slavena, pa tako stavlja u isti kontekst bugarsko gubljenja pristupa moru, činjenicu da Čehoslovačka nema more i da ni Poljskoj nije omogućena nijedna značajnija luka. Prema *Slovenskom narodu*, dakle, cilj je poslijeratnog uređenja Europe potlačiti Slavene, stoga u skladu sa svojim neoslavenskim usmjerenjem uredništvo poziva na sveslavensku uzajamnost.⁷³⁵ Na drugoj strani *Jutro*⁷³⁶ i tršćanska *Edinost*⁷³⁷ bez emotivnih komentara prenose fakte o ugovoru, dok *Domovina* kritizira vladu i ugovor smatra sramotnim.⁷³⁸ Ivan Hribar pak za Rapalski ugovor, slično kao i dio slovenskih katoličkih narodnjaka, okrivljuje neaktivnost Trumbića te pritom zapisuje kako je u tom pogledu u vanjskoj politici 'nažalost pobijedila hrvatsko-slovenska koncepcija nad srpskom'. Srbofilini izljevi Hribara u njegovim se memoarima nastavljaju zahvalom Pašiću, koji je prema Hribarovim navodima čak spasio Hrvate od gubitka Dalmacije do Šibenika, odnosno spriječio implementaciju Londonskog pakta.⁷³⁹ Hribar također zauzima posve srpsku poziciju prema kojoj su Srbi omogućili slobodu bar onom dijelu Slovenaca i Hrvata koji su bili uključeni u Kraljevinu SHS te kritizira stavove slovenskih katoličko-narodnjačkih

⁷³² Slovenija izgubljena, Banac in kompanija rešena 1920, 1.

⁷³³ Prodani 1920, 1.

⁷³⁴ Šušteršič 1996, 27-36.

⁷³⁵ Naš poraz v jadraskem vprašanju 1920, 1.

⁷³⁶ Besedilo pogodbe med Italijo in Jugoslavijo 1920, 1.

⁷³⁷ Po podpisu rapalske pogodbe 1920, 1.

⁷³⁸ Po podpisu pogodbe 1920, 2.

⁷³⁹ Hribar 1984, 476-477.

novina i zastupnika SLS koji su nijekali isključive zasluge srpskoj vladi te srpskoj vojsci za slobodu (dijela) Hrvata i Slovenaca.⁷⁴⁰

Socijaldemokrati u listu *Naprej* izražavaju protest protiv sporazuma, navodeći da isti ne rješava granično pitanje i dobrosusjedske odnose, već ih zaoštrava i 'sije sjeme novih ratova'.⁷⁴¹ Pritom uredništvo ispostavlja kako nacionalni tako i gospodarski gubitak za 'Jugoslaviju'. Komunistički *Rdeči prapor* na drugoj strani tek 17. studenog, i to na drugoj stranici, donosi komentar na Rapalski ugovor te se pritom obrušava na vlast, uključujući kralja, i na slovenske katoličke narodnjake: „Djetinjasti su oni koji smatraju da Vesnić, Trumbić i Stojanović nisu imali precizne ovlasti za ugovor koji su sklopili s Giolittijem i grofom Sforzom. Naivni su oni koji vjeruju vijestima što su ih donosile novine s naslovom 'regent nezadovoljan ugovorom'. Još su djetinjastiji oni koji misle da slovenske buržujске stranke i dr. Korošec te dr. Kulovec o ovome nisu bili obaviješteni.“⁷⁴² Komunisti, dakle, kao kreatore politike koja je rezultirala lošim ugovorima o granici vide u političkom Beogradu, dok slovenske katoličke narodnjake smatraju poslušnicima koji izvršavaju naređenja tog centra moći, a sami nemaju istinsku volju za mijenjanjem situacije. Pritom kao pravi razlog za tako brzi dogovor vide u ambiciji tadašnjih vlasti za stvaranjem stabilnog vanjskopolitičkog okruženja kako bi se mogle posvetiti eliminaciji jedinog pravog unutar-političkog oponenta – komunistu. Na kraju u istom broju časopisa obećaju kako će, kad dođu na vlast, preko svih tih stvari napraviti 'križ' te će nacionalni problem riješiti s talijanskim i njemačkim proletarijatom na temelju 'istinskog samoodređenja'.⁷⁴³ Slovenski komunisti, dakle, rješenje nude u obliku revolucije i sovjetizacije područja koje je jugoslavenska buržoazija izgubila: „Pomoću međunarodnog proletarijata jugoslavenski će komunistički proletarijat riješiti i taj problem u vrijeme proletrske revolucije – koja nije daleko – na način da će zbrisati s lica imperijalizam, nacionalni i socijal-šovinizam. Koruška je izgubljena za kapitalističku Jugoslaviju, Primorska je izgubljena za kapitalističku Jugoslaviju, Dalmacija je izgubljena za kapitalističku Jugoslaviju! Živjela slobodna sovjetska Koruška, Primorska, Dalmacija u okviru sovjetskih republika Podunavsko-balkanske federacije!“⁷⁴⁴ Prosječni slovenski radnik i seljak možda i nisu razumjeli apstraktne koncepte poput sovjetske balkanske federacije, no eksplicitnu kritiku vlasti koja nije učinila dovoljno da bi zadržala sve Slovence u Kraljevini SHS zasigurno

⁷⁴⁰ Hribar 1984, 477-479.

⁷⁴¹ K rešitvi jadranskega vprašanja. Naš protest 1920, 1.

⁷⁴² Nacijonalni polom na Primorskem 1920, 2.

⁷⁴³ Nacijonalni polom na Primorskem 1920, 2.

⁷⁴⁴ Bankrot slovenskega narodnjaštva, 'za narodov blagorjanstva' 1920, 2.

jesu. U tom zasigurno treba tražiti barem dio razloga za relativno veliku popularnost komunista upravo među primorskim Slovencima u sljedećim desetljećima.

8.2.2 Postizborni obrat SLS

Relativni pobjednik izbora održanih 28. studenog 1920. bila je DS s 92 mandata, dok je drugoplasirana NRS osvojila 91 od ukupno 419 zastupnika u skupštini. KPJ (tada još nezabranjena) bila je treća s 58 mandata, slijedili su HPSS s 50, Savez zemljoradnika s 39, JMO sa 24, SLS 14, JSDS 10, HPS 9 (s Bunjevačko-šokačkom strankom ukupno 13), Narodna turska organizacija Džemijet 8, a sedam je manjih stranaka dobilo manje od 8 zastupničkih mjesta.⁷⁴⁵ SLS je osvojila 39 % glasova među Slovencima, što je percipirano kao poraz slovenskih katoličkih narodnjaka te je rezultiralo likovanjem njihovih suparnika iz redova liberalnih demokrata. Za usporedbu, SLS je pod Šušteršičem 1911. osvojila 87 % slovenskih mandata. Unatoč bitno lošijem rezultatu SLS, ni demokrati nisu mogli biti zadovoljni. Liberali su se, kao što je rečeno, podijelili na tri stranke, JDS, SKS i NSS, a slovenska je JDS osvojila tek 3 mandata. SKS je na drugoj strani dobila 8, a NSS 2 poslanička mjesta.⁷⁴⁶ No, gledajući cjelovitu sliku slovenske političke scene, podjela nije uzrokovala bitne pomake, jer se i SKS nakon izbora potpuno priklonila politici vladajućih srpskih stranaka. Time je dio slovenskih seljaka otrgnula od SLS i privela u liberalni unitaristički tabor. Iznenađujuće dobar rezultat polučili su i socijaldemokrati (JSDS), koji su na području Štajerske osvojili čak drugo mjesto, te komunisti koji u Kranjskoj i Ljubljani osvajaju treće mjesto. Najviše je glasova u Ljubljani, u skladu s očekivanjima, ipak odnijela sastavnica svedržavnih demokrata - JDS.⁷⁴⁷ Pritom valja istaknuti da su JSDS i komunisti na slovenskim područjima osvojili po 6 mandata, no zbog greške pri brojanju u Mariboru jedan je mandat komunista pripisan JSDS, tako da je potonja osvojila 7 zastupničkih mjesta i time postala treća politička snaga među Slovencima.⁷⁴⁸

Loš je rezultat na izborima povećao rascjep u SLS. Poziciju Kulovca unutar stranke pored relativno malog broja zastupničkih mjesta, za što je odgovornost pripisana Korošcu, dodatno je ojačala i Vesničeva vlada koja je prekršila dogovore o načinu formiranja konstituante. Kulovčev *Večerni list* preko svojih objava vodi raspravu s vodstvom stranke ti ga upozorava glede mogućeg članstva u vladi: „Protivnici se sad pitaju što će S. L. S. učiniti

⁷⁴⁵ Engelsfeld 2002, 308.

⁷⁴⁶ Perovšek 1996, 162.

⁷⁴⁷ Jeglič 2015 (30. 11. 1920.), 821.

⁷⁴⁸ Deželak Barič 2017, 91.

po tom pitanju. Čudno pitanje! S.L.S. nije politička kurva, već stranka kršćanskih i narodnih načela. ... S. L. S je sada je pozvana da odlučno kaže: Ne! U takvim crnim, neljudskim, reakcionarnim namjerama ne sudjelujem ni pod koju cijenu!"⁷⁴⁹ U postizbornom periodu *Večerni list* još više prostora daje promociji Stjepana Radića i HPSS, koja se baš u to vrijeme preimenovala u Hrvatsku republikansku seljačku stranku (HRSS). Pritom prenosi Radićeve govore i zaključke stranke u cijelosti s naglaskom na cilju republikanskog tipa uređenja države: „Unutar naših granica, koje je stvorila Europa, želi stvoriti zajedničku neutralnu seljačku republiku. Stranka neće silom rušiti aktualnu vlast, ali upozorava da je 240.000 žuljevitih ruku glasalo gumenim kuglicama za republiku.“⁷⁵⁰ Indikativno je također da *Večerni list* s odobravanjem prenosi i Radićevu implicitnu prijetnju revolucijom: „Protivnica je revolucije, ali možda će ujedinjeni hrvatski narod biti prisiljen na revoluciju na cijelom svom povijesnom teritoriju. Ako nam Srbi i ne bi bili braća po jeziku i po životu, bili bismo s njima, jer želimo živjeti ljudski život u slozi sa svim našim susjedima, no dvije kraljevske vlade, talijanska i srpska, u strahu od komunista podijelile su hrvatsko Primorje i oteli nam Rijeku, Istru i Zadar. To ne priznajemo, mi smo hrvatski seljački narod, po jednoglasnoj odluci Hrvatskog sabora samostalne hrvatske države i po glasovanju goleme većine birača seljačka republika. Mi smo protiv svakog koraka, djela i riječi kojima bi se današnje stvarno stanje silom uništilo i mi ćemo svoj program provesti mirnim i pravednim putem u život. Na izborima je pobijedila narodna seljačka duša. Ako se izbori ponište u cijeloj državi, opet ćemo dobiti još veću većinu, ne samo u Hrvatskoj, nego i u Sloveniji, Dalmaciji, Bosni, Hercegovini i Vojvodini. Mi želimo seljačku republiku u dogovoru s našom braćom u granicama koje nam je dala Evropa.“⁷⁵¹ Što je najzanimljivije, poseban se naglasak daje na zamišljeno oblikovanje integralnog južnoslavenskog saveza država: „Politika Hrvatske seljačke pučke stranke nije se promijenila i ona i danas stoji na stanovištu da su svi Slovenci, Hrvati, Srbi i Bugari jedna nacionalna cjelina. ... HRSS smatra današnju bugarsku seljačku stranku i bugarsku seljačku vladu prirodnim saveznikom u radu za neutralnu jugoslavensku saveznu republiku Slovenaca, Hrvata, Srba i Bugara, unatoč činjenici da je današnja bugarska seljačka stranka još uvijek monarhistička. Stranka će u isto vrijeme nastojati da sporazumno s ostalim seljačkim strankama u Srbiji, Bosni, Dalmaciji, Sloveniji i Vojvodini ustavom zajamči seljački karakter savezne jugoslavenske republike Posljednja rezolucija govori o republikanskom pokretu

⁷⁴⁹ NE 1920, 1.

⁷⁵⁰ Za hrvatsko republiko 1920, 1.

⁷⁵¹ Za hrvatsko republiko 1920, 1.

kod južnih Slavena te da će stranka nastojati stupiti u što tješnji kontakt s ostalim republikanskim skupinama Slovenaca, Bugara i Srba.⁷⁵² Naglašavanje borbe protiv beogradskog centralizma te branjenje koncepta integralnog republikanskog tipa jugoslavenske ideologije s četiri ravnopravne republike temeljna je poruka *Večernog lista* u tom periodu, a u tom se pogledu Kulovec očito slagao sa Radićevom strategijom, koja se sastojala od borbe za federalizaciju unutar postojećih granica te po drugoj strani od privlačenja Bugarske u zamišljeni savez južnoslavenskih država. No pored toga, *Večerni list* ispostavlja i drugu srodnost svjetonazora Kulovčevog kruga u SLS i Radićeve HRSS: „ ... reakcionare su hrvatski seljaci temeljito porazili. Kako se iz njihovog sastanka vidi, hrvatski seljaci nisu toliko državopravna stranka, separatisti, nego prvenstveno socijalno-ekonomska stranka koja teži koaliciji svih jugoslavenskih seljaka od Ljubljane do Sofije. Budući da su ti seljaci velikom većinom proleterti, taj je pokret hrvatskih seljaka sasvim prirodno uključen u opći demokratski pokret u Jugoslaviji i samo se ga s tog gledišta može ispravno razumjeti. U tim težnjama ima nemjerljivo više istinske ljubavi prema zajedničkoj domovini jugoslavenskog radnog naroda i osjećaja za istinsko blagostanje zemlje nego u svim frazama dosad vladajuće 'državotvorne' klike.“⁷⁵³ Kršćansko-socijalni dio SLS-a, dakle, naginje koaliranju s Radićem i zbog ideološke bliskosti. Ipak, čini se kako je primarna poveznica između Kulovca i Radića geopolitičke prirode. HRSS je bio blizak Kulovčevom dijelu SLS-a zbor svog zauzimanja za suverenost naroda unutar jugoslavenske države te zbog zauzimanja za širi (kon)federalni model države svih južnih Slavena. U tom je okviru Kulovca i Radića zbližavalo i njihovo protumonarhističko uvjerenje, a obojicu je povezivalo i zagovaranje referenduma kao načina rješavanja problema hrvatsko-srpskog razgraničenja: „Radić želi savez jugoslavenskih seljačkih republika: bugarske, hrvatske, srpske i slovenske. U tom bi pogledu pojedine zemlje bile autonomne; hoće li imati zajedničkog predsjednika, ne zna se još točno, kao što se još ne zna ni Radićev prijedlog ustava. Hrvatske i srpske stranke, koje žele dobro našoj zemlji, prigovaraju Radićevoj konfederaciji, govoreći da će biti kamen spoticanja Bosna. Protiv toga Radić može navesti činjenicu da se Bosna opredijelila protiv Velike Srbije i izjasnila za autonomiju, jer su autonomaši dobili većinu. Radić ne vjeruje da bi Srbi prepustili hrvatski i slovenski dio, jer bi svako vojno razgraničenje i rat vodilo u borbe i propast, što nije potrebno kad se možemo međusobno dogovoriti i putem sporazuma, a ne majorizacije, odlučiti i urediti zemlju bratski.

⁷⁵² Za hrvatsko republiko 1920, 1.

⁷⁵³ Ljudske stranke v eno fronto 1920, 1.

Srbi dobro znaju da bez ovih bogatih teritorija nemaju istu vrijednost koju imaju s nama, pa neće htjeti ni samu državu uništiti samo radi državnog oblika. Budući da bugarsko približavanje ometa naša monarhistička forma, Radić je protiv monarhije, i to tim više, što monarhija traži tješnje sjedinjenje, čemu se on želi oduprijeti. Ako bi u slučaju stvaranja Velike Srbije došlo do nasilne aneksije Bosne, Radić će tražiti plebiscit. To je srž naše današnje situacije. Ne znamo što će vrijeme donijeti. Zajednica je bez glave, a demokrati žele nasilno izaći u susret svemu što nije s njima. Ali to će nasilje donijeti krvavu revoluciju, koja će nas i Srbe razdvojiti nepremostivom rijekom bratske krvi, a od toga neka nas Bog sačuva!”⁷⁵⁴ Bugari i Sofija su, dakle, konstantno spominjani već pri donošenju ustava tada postojeće države, a svaka se važnija vijest iz Bugarske, primjerice njeno potencijalno članstvo u Ligi naroda, prenosila na prvim stanicama časopisa.⁷⁵⁵ Indikativno je da tada jednake članke objavljuje i *Slovenec*,⁷⁵⁶ što je označilo, kako se tada činilo, prevagu Kulovčeve struje i u jedru najveće slovenske stranke.

Izborni je rezultat očito bio prijelomna točka kod ljubljanskog biskupa Jegliča, koji ubrzo uviđa kakav bi mogao izgledati kasniji ustav te komentira da je postojeći prijedlog potpuno u suprotnosti sa svim što je bilo dogovoreno. Ustavni je proces naime nastavljen donošenjem poslovnika o ustavnom postupku koji su, znakovito, izradili regent Aleksandar i vlada. Prema tom je poslovniku svaki zastupnik morao položiti prisegu kralju, inače nije mogao postati članom skupštine. To je, dakle, podrazumijevalo bezuvjetni pristanak na monarhijski oblik vladavine, što je znatno ograničilo nadležnosti konstituante te je kršilo odredbu o tome da bi upravo ustavotvorna skupština trebala potpuno slobodno izabrati oblik države i ustav. Također se omogućio ustav bude usvojen običnom, a ne dvotrećinskom većinom.⁷⁵⁷ Indikativno je također da je ustavna procedura također naložila poslanicima da raspravljaju samo o vladinom prijedlogu. Tek ako potonji ne bi bio usvojen, poslanici su mogli iznijeti vlastitu ustavnu inicijativu uz podršku najmanje 20 zastupnika.⁷⁵⁸ Ljubljanski biskup pritom zapisuje misao da je to opasno kako za Crkvu tako i za školstvo te je u suprotnosti sa svim težnjama slovenskog klera.⁷⁵⁹ Istog dana, kada je biskup zapisivao te misli, 9. prosinca 1920., održala se i stranačka sjednica SLS. Korošec je sastanak napustio prijevremeno, a ostali

⁷⁵⁴ Položaj in Radić. 'Ključ je v Zagrebu!' 1920, 1.

⁷⁵⁵ Bolgarija v Zvezi narodov 1920, 1.

⁷⁵⁶ Skupščina Radićeve stranke 1920, 1-2.

⁷⁵⁷ Engelsfeld 1994, 377-417.

⁷⁵⁸ Čulinović 1961, 219.

⁷⁵⁹ Jeglič 2015 (9. 12. 1920.), 821-822.

su članovi nakon njegova odlaska prihvatili da, pored imperativa autonomističkog stava kojeg moraju zastupati SLS-ovi zastupnici u ustavotvornoj skupštini, funkcije predsjedavanja stranci i ministra u vladi nisu spojive. Štoviše, nakon Korošćevog odlaska usvaja se i zaključak da je stranka republikanska što je, bar na trenutak, bila pobjeda Kulovca i njegovog kruga sumišljenika.⁷⁶⁰ Korošec je o tim naknadnim zaključcima sa sjednice saznao tek u Beogradu, a s obzirom na to da je prva dodatna postavka bila usmjerena na njega osobno, burno je reagirao, što je vidljivo iz njegovog pisma Bogumilu Remcu (1878. - 1955.) u kojem napad na sebe svodi na netrpeljivost Kranjaca prema Štajercima, dok za republikanizam konstatira kako je više plod srbofobije i suprotstavljanja jedinstvu države, nego nekih načelnih stavova. Vlastito odbacivanje republikanske ideje pak Korošec pravda na sljedeći način: „Ako se stranka preda tom (republikanskom) toku (...), trpjet će organizacija katoličke crkve, trpjet će naše srednjoškolske organizacije, naši Orlovi i osobito njegov naraštaj po narodnim školama, trpjet će naši seljaci po sudovima i poglavarstvima, trpjet će svećenici, učitelji i službenici.“⁷⁶¹ 'Njegov' časopis Straža na to dodaje: „Takva bi republika (Kranjska) pala kao zrela jabuka u grlo naših neprijatelja. I Habsburgovci iz svog švicarskog gnijezda vrebaju i već jedva čekaju kad će kruška sazrijeti. Vaša jurnjava protiv narodne države za neku maglovitu republiku je negacija vlastite države i vi svjesno ili nesvjesno stojite u službi neprijatelja slobode našeg naroda.“⁷⁶² Unatoč tomu, na taktičkom planu Korošec je ipak morao popustiti stranačkim odlukama te je odstupio s mjesta ministra, dok Brejc svoju ostavku nudi 13. prosinca. Korošec je u svom pismu Vesniću obrazložio svoje odstupanje činjenicom da SLS ne priznaje poslovnik za rad ustavotvorne skupštine. Pritom valja naglasiti kako je spomenuta apriorna determinacija monarhijskog oblika države kritizirana ne samo od strane slovenskih katoličkih narodnjaka, nego i od strane onih hrvatskih političara, koji su inače podržavali unitarnu državu, primjerice Mate Drinkovića.⁷⁶³

Potkraj 1920. odnosi u SLS već su se bili posve kristalizirali, a *Večerni list* sve više poprima status stranačke avangarde koja iznosi mišljenja koja će ubrzo potom osvanuti i u glavnom glasilu, *Slovincu*: „Odlučili smo se za načelo narodne vladavine, jer mislimo da ćemo tako lakše ubiti bizantizam, militarizam i imperijalizam, i jer smo duboko uvjereni, da će pomoću toga načela biti moguće ujedinjenje s Bugarima, koje je jedno od najviših ciljeva naše

⁷⁶⁰ Rahten 2012, 131.

⁷⁶¹ Zečević 1977, 347-348.

⁷⁶² Na to pot ne gremo 1920, 1.

⁷⁶³ Džoić 1995, 168.

nacionalne povijesti. Uvjereni smo da životni interesi Jugoslavena zahtijevaju to ujedinjenje i da to treba izvršiti ... Naš je stav stoga izrazito narodni i zalaže se za ujedinjenje svih Jugoslavena. Nitko nas neće moći nagovoriti da odustanemo od započete borbe protiv bizantizma, militarizma i imperijalizma. Mislimo da su katolici, po učenju svoje vjere, i svi njihovi odabranici pozvani boriti se za te ideale čovječnosti. Katolici moraju podržati sve težnje koje se približavaju ovom idealu i, u odnosu na katoličke skupine diljem svijeta, boriti se proti svih metoda nasilja u današnjem svjetskom poretku.”⁷⁶⁴ Paradoksalno, iz navedenog se može zaključiti da je kod kršćansko-socijalnog krila SLS bila prisutna svijest o uključivanju Bugara u jugoslavensku državu kao uvjetu slobode katolika, premda bi se na taj način dodatno smanjio udio katoličkog stanovništva u državi. Time se implicitno ispostavlja i glavni uzročnik sadašnje neslobode Slovenaca i Hrvata – velikosrpska ideologija. *Slovenec* se ubrzo priključio tom kursu te je i eksplicitno počeo povezivati ideju centralizma i velikosrpstva: „Ujedinjenje svih Jugoslavena u jednu snažnu državu bila je težnja svih naših velikana iz naše uže domovine bez obzira na stranačku pripadnost. ... Danas je ta ideja dobila žestok udarac u narodu, što su posebno pokazali izbori u Hrvatskoj. Zašto? Za to je kriva velikosrpska ideja koja opet diže glavu. Velikosrpska je ideja izgubila zamah nakon raspada Austro-Ugarske, ali nije slomljena. ... Politički i upravni centralizam u biti nije ništa drugo nego stvaranje velikosrpskog imperijalizma. A on je dinamit za našu zemlju, zato se SLS tako dosljedno i ustrajno bori protiv njega. ... Znak je velikosrpskog mentaliteta da centralisti autonomnaške stranke nazivaju separatistima, protivnicima srpstva, antidržavnim elementima i Bog zna čime još. Onaj tko želi ozbiljnu državu Srba, Hrvata i Slovenaca, neće silovati prirodni razvoj i međusobno približavanje centralizmom, nasilnom i umjetnom (...) eliminacijom svih kulturnih, gospodarskih, jezičnih i drugih razlika među jugoslavenskim plemenima.“ Ipak, *Slovenec* u istom članku još uvijek, suprotno od *Večernog lista*, smatra Radićevu borbu protiv velikosrpstva pogrešnom: „Radićeva stranka koja se zalaže za samostalnost Hrvatske za mislioca nije nikakav dokaz da je jedinstvenoj zemlji potreban politički i upravni centralizam. Suprotno! Centralistička i nesposobna uprava na svom vrhuncu iznjedrila je Radićevu stranku, bolje rečeno samo ju je ojačala i popularizirala.“⁷⁶⁵ Istovremeno, sve je veći dio članstva ipak naginjao k drugačijem mišljenju. Biskup Jeglič, primjerice, intimno sve više biva na strani *Večernog lista*. 1. siječnja 1921. godine naime

⁷⁶⁴ Vprašanje državne oblike 1920, 1.

⁷⁶⁵ Velesrpska ideja 1921, 1-2.

komentira politički položaj sljedećim riječima: „Započinjemo novu godinu in Nomine Jesu. Bojim se da nam ona donosi kulturnu borbu. Imat ćemo ju ako demokrati prevladaju. Bojim se da će nam se država raspasti jer prenapeti Srbi ne mare za nas katoličke Slovence pa su ih oko 600 tisuća lakomisleno ustupili Talijanima. Pobjedi li velikosrpska ideja, Velika će Srbija opsezati: Srbiju, Makedoniju, Crnu Goru, Dalmaciju, Bosnu i Hercegovinu, Banat, Srijem do Broda; Hrvati i mi biti ćemo prepušteni sami sebi. U tom će nas slučaju podčiniti Talijani. Kad bismo se na taj način svi Slovenci skupili te bismo dobili znatnu autonomiju, slobodu Crkve i kršćanske škole, već bismo pretrpjeli.“⁷⁶⁶ U dva je mjeseca, dakle, ljubljanski biskup zasukao stav o glavnom neprijatelju države. Od Radić taj je epitet preuzelo velikosrpstvo. Zanimljivo da Jeglič pritom čak ni prepuštanje Talijanima, ako bi to podrazumijevalo autonomiju Slovenaca, ne smatra toliko pogubnom opcijom kao ostanak dijela Slovenaca u velikosrpskoj tvorevini i drugog dijela u Italiji. Već idućeg dana biskupa posjećuje Korošec koji pak prenosi svoje zadovoljstvo činjenicom da je predsjednik vlade postao Pašić, no također prenosi i njegovo (Pašićevo) mišljenje prema kojem Srbi slovenske zahtjeve za autonomijom doživljavaju kao protivljenje državnom ujedinjenju te na to dodaje: „Ujedit ćemo u državu sve Srbe, dakle, i Bosnu i Hercegovinu i Dalmaciju. Hrvate i Slovence ćemo odrezati, neka pođu kud žele.“ Kad mu je Korošec odvratio da su Slovenci za autonomiju, ne za odcjepljenje te da će, ako budu pobijedeni na izborima, prihvatiti centralizam i ostati u opoziciji, Pašić bi mu odgovorio: „Ako je tako, morat ćemo osigurati koridor iz teritorija države kroz Hrvatsku i Italiju“. Jeglič u svom zapisu nastavlja: „Dakle, istinite su vijesti koje sam zapisao 1. siječnja 1921. I, kuda ćemo onda mi Slovenci? Korošec misli da će nas osvojiti komunisti: grozno! Izrekao je želju da podržimo monarhiju kako bi obranili sebe i Crkvu od progona.“⁷⁶⁷ Ovaj razgovor između Korošca i Jegliča oslikava položaj slovenskih katoličkih narodnjaka u ono vrijeme i način na koji je taj položaj bio korišten od strane Pašića. Potonji je najprije uspio zadobiti povjerenje Korošca, koji ga je očito smatrao boljim i poštenijim od drugih srpskih političara. Na taj je način Pašić lakše prosljeđivao informacije među kojima su bile i politički mamci na koje se SLS trebala uhvatiti ne bi li se odrekla zahtjevima za decentralizacijom, narodnom autonomijom i republikanskim uređenjem države te pristala na neprirodno partnerstvo sa srpskim radikalima protiv hrvatskih stranaka koje su težile k autonomiji ili nezavisnosti. Pašić je pritom uglavnom koristio prijetnje Talijanima, kojima bi Slovenci trebali

⁷⁶⁶ Jeglič 2015 (1. 1. 1921.), 824.

⁷⁶⁷ Jeglič 2015 (2. 1. 1921.), 824-825.

biti prepušteni, ako ne bi pristali na Kraljevinu SHS prema viziji srpskih radikala. Tome je implicitno dodavao nemogućnost slovenskog povezivanja sa Srbijom, kad bi Italija širila svoje granice na istok, ako bi se ostvarila hrvatska težnja za nezavisnošću. Na sve to je dodavao i prijetnju komunistima, koji bi lakše osvojili vlast nakon eventualnog neuspjeha katoličkih narodnjaka pri rješavanju svog položaja unutar Kraljevine SHS. Prema reakcijama Korošca i Jegliča može se zaključiti kako je geopolitička igra zastrašivanja Slovenaca, koja je imala za svrhu njihovo razdvajanje od Hrvata, bila učinkovita. No, u prvom je razdoblju nove države u sukobu između monarhista i republikanaca u SLS barem nakratko kod većine prevagnula autonomaška ideja. Čak se i sam Korošec morao prikloniti republikancima, zbog čega se povukao iz privremene vlade, a stranačka su glasila SLS pokrenula lavinu kritika ideje centralizma. Ipak, ta se kritika prije svega odnosila na djelovanje demokrata, dok se radikale, barem u *Slovincu*, nije spominjalo u negativnom svjetlu: „Njihov je centralistički nacrt samo s jugoslavenskim bojama prekriven ustavni sustav bivših austrijskih i ugarskih apsolutističkih državnika. ... Pod krinkom jugoslavenstva oni (DS) podupiru velikosrpsku državnu misao, državni jezik i religiju ... Njihovo je najbitnije političko oružje one vrste 'patriotizam' koji suparnike denuncira, sumnjiči te se sam napuhuje kao nekadašnji austrijski 'hurra-patrioti'. Zagovaraju najoštriji militarizam, djeluju pomoću cenzure, ograničavanja društvene slobode i policijskim metodama.“⁷⁶⁸

8.2.3 Ustavne alternative

Ustavotvorni je proces nakon izbora bio vrlo dinamičan. Najprije je s ciljem izrade prijedloga ustava osnovan ustavotvorni odbor, kojeg su činili Slobodan Jovanović (1869.–1958.), Kosta Kumanudi (1874.–1962.), Bogumil Vošnjak, Lazar Marković (1882.–1955.) i Ladislav Polić (1874.–1927.). Polazišta za nacrt predstavljali su srpski ustav iz 1903. i belgijski ustav. Indikativno, oba su podrazumijevala unitarnu organizaciju države. Prema prvom je nacrtu Kraljevina SHS trebala biti podijeljena na devet pokrajina: 1) Srbija; 2) Kosovo, Metohija i Makedonija; 3) uža Hrvatska i Slavonija s Rijekom, Istrom i Međimurjem; 4) Bosna; 5) Crna Gora s Hercegovinom i Bokom Kotorskom; 6) Dalmacija; 7) Srijem s Bačkom; 8) Banat; i 9) Slovenija s Prekmurjem.⁷⁶⁹ Te bi se pokrajine dalje dijelile na županije, potonje na kotare, dok bi najmanje upravne jedinice bile općine. Po uzoru na belgijski ustav, država bi bila uređena

⁷⁶⁸ Dve menataliteti 1921, 1.

⁷⁶⁹ Hohnjec 1928, 13.

centralno, a pokrajine ne bi imale klasične samoupravne ovlasti zbog specifične nadležnosti pokrajinskog načelnika koji bi mogao spriječiti provedbu svih odluka pokrajinske skupštine. Žalba na njegov veto mogla se podnijeti samo vijeću čiji je sastav određivao kralj. Štoviše, prema tom prijedlogu monarh je trebao biti nadležan i za imenovanje predsjednika prvostupanjskih upravnih sudova u svakoj pokrajini.⁷⁷⁰ No, proces usvajanja tog prijedloga nije tekao glatko. Dvije privremene vlade podnijele su ostavke, a zamijenjeni su članovi i ustavotvornog odbora. Ipak, početni se nacrt ustava nije se bitno izmijenio. Pašićeva je vlada iznijela konačni nacrt pred skupštinu. U obranu prijedloga prvi je ustao sam Pašić svojim govorom 12. svibnja 1921.: „Gospodo, želim vam skrenuti pozornost na činjenicu da ustavi nisu vječni ... naš ustav ima biti stvoren da osigura obrambeni sustav naše zemlje, ako bi naši stari neprijatelji počeli destabilizirati trenutnu situaciju. ... Kao što sam rekao na početku, smatram da ovo nije savršen ustav ... Ako je ovaj ustav nešto što bi kočilo nacionalni napredak i razvoj, pa čak i kočilo obranu naše zemlje, mi smo tu da ga popravimo.“⁷⁷¹ Iako bi se to izvan konteksta moglo smatrati Pašićevim popuštanjem i nuđenjem naknadne mogućnosti izmjena ustava, u stvarnosti to ipak nije bilo tako lako. Svaku ustavnu promjenu naime mogli su predložiti samo kralj ili Narodna skupština. U potonjem je slučaju bila potrebna potpora kvalificirane većine od 60 % svih zastupnika.⁷⁷² S druge strane, kako što je rečeno, za usvajanje ustava bila je potrebna samo obična većina od preko 50 % što ukazuje na tendenciju da se zadrži propis koji su uglavnom predlagali srpski zastupnici. Tijekom rasprave u skupštini članovi NRS i DS naglašavali su da su Srbi podnijeli mnoge žrtve za novu državu, a da to nije učinjeno za bilokakav državni oblik, nego za jedinstvenu državu. Velizar Janković (1880.-1966.), ministar željeznica, 22. je travnja 1921. imao znakovit govor: „I kad smo došli da razgovaramo o našim žrtvama, onda moram reći i ovo; naš narod, pogotovo ovaj u Srbiji koja je dala više od milijun grobova, ovaj narod nije ginuo za federalizam, autonomije i slična uređenja, nije ginuo za državu koja bi bila slična bivšoj Austriji, ginuo je za zemlju koja će iznutra nalikovati na Srbiju.“⁷⁷³ Taj je dio zastupnika, dakle, glavnu opasnost vidio u federalizmu, odnosno autonomijama pojedinih dijelova države. Na koje se dijelove misli implicitno je ukazao Ljubomir Jovanović (1865.-1928.) u svom govoru od 20. travnja 1921.: „Smatram da je potrebno ostaviti Sloveniju u jednom komadu jer je Slovenija naš zapadni dio,

⁷⁷⁰ Hohnjec 1928, 16.

⁷⁷¹ Hohnjec 1928, 20–21.

⁷⁷² Ribičić 2009, 250.

⁷⁷³ Hohnjec 1928, 21.

naša granica prema zapadu i srednjoj Europi; ako ju ostavimo u jednom komadu, moći će nas bolje zaštititi. To je moje osobno mišljenje. ... Ali ja vam također kažem: nisu svi krajevi naše države jednaki. Postoje mjesta koja imaju svoje specifične potrebe. To je, na primjer, Slovenija. No, gospodo, postoje i područja u kojima takve posebne potrebe ne postoje i za koje nema razloga za takav tretman."⁷⁷⁴ Ako su, dakle, slovenska područja, prema mišljenju nekih radikala i demokrata, mogla činiti jedinstvenu cjelinu unutar države s argumentom da bi ta jedinica na taj način bila jača, autonomija ostalih povijesnih područja predstavljala je prijetnju srpskoj viziji države. Ta su područja stoga morala biti podijeljena kako bi se izbjegla bilo kakva koncentracija moći izvan Beograda. Posljedično nije pretjerano pojednostavljivanje ako kažemo da je upravo integracija hrvatskih područja u jednu cjelinu unutar Kraljevine SHS bila antiteza srpskoj viziji južnoslavenske države. Koncept unitarizma bio je blizak i Savezu zemljoradnika iz kojeg su dolazile tvrdnje da kralj zbog stabilnosti mora biti na vrhu državne hijerarhije s potpunom kontrolom nad zakonodavnom i sudskom vlašću. Članovi JMO tvrdili su slično, dajući samo jedan dodatni prijedlog u vezi s autonomijom: priznavanje šerijatskih sudova u muslimanskim područjima.

Protiv federalizma bili su i slovenski liberali koji su postali članovi DS. Odricanje Sloveniji kao posebnoj jedinici bilo je eksplicitno u govorima tadašnjih političkih predstavnika JDS. Vekoslav Kukovec (1876.-1951.), primjerice, 29. veljače 1920 kaže: „Gorički su Slovenci usprkos mučeničkoj situaciji poslali prije mjesec dana svoje vječno slavno priznanje zajedničkoj jugoslavenskoj državi, bez uzimanja u obzir nekakve regionalne slovenske posebnosti, ravno našem beogradskom prestolonasljedniku, koji je po volji naroda predstavnik naše narodne i državne jedinstvenosti. Mi, Slovenci sa sjevera, jednako smo tako spremni, makar volimo ići u Ljubljano, boriti se svim silama protiv stvaranja Slovenije, jer danas nam ne treba više Slovenije, nego priznajemo da nam je draža velika Jugoslavija ili država Srba, Hrvata i Slovenaca."⁷⁷⁵ No, do jeseni 1920. stavovi se i kod liberala donekle mijenjaju. Ivan Tavčar naime u *Slovenskom narodu* iz rujna 1920. u opsežnom članku objašnjava kakav bi temeljni državni akt trebao izgledati te naglašava: „da je Jugoslavija jedinstvena, monarhijska država pod dinastijom Karađorđevića. ... Ako bismo se odlučili za republiku, sahranili bi državu, jer bi u našim parlamentarnim okolnostima za izbor prvog predsjednika trebali barem deset godina. Ako bi nam pak politički luđaci nametnuli kakvu drugu dinastiju,

⁷⁷⁴ Hohnjec 1928, 22.

⁷⁷⁵ Organizirajmo stranko 1920, 1.

u istom bi trenutku izbio građanski rat! ... Koliko je zla republikanska misao rodila kod naše braće Hrvata gdje je tu misao potaknuo šašav čovjek, kojeg je, umjesto da ga se poslalo u zatvor na dvije godine, trebalo smjestiti u Stenjevec (ludnicu).“ Jasan odmak od republikanizma i favoriziranje monarhije s dinastijom Karađorđević na čelu, dakle, nije bilo upitno. No, Tavčar u istom govoru nastavlja: „Nekad smo bili za jedinstvenu, centralističku državu, jer smo se nadali da će centralizam kao čelična spona držati pojedine dijelove naše države koji su odmah nakon raspada prošle države pokazivali volju za razilaženjem ... Nekad su o tom predmetu pisali Šuklje i Hribar (...), a mi smo im predbacivali pa plešu po užetu. Sad vidimo da smo im činili nepravdu te smo sami plesali po užetu kad smo branili apsolutni centralizam. Takav centralizam nema danas u sebi životnu snagu i toga su uglavnom krivi Srbi sami, jer su nam slali previše Lukića, Stefanovića i drugih koji su se iskazali s izuzetnom tvrdoglavošću te se ponašali kao da se u Ljubljani može administrirati po istim načelima kao što se vodi uprava, primjerice, u Prištini gdje se s javnim novcem kocka i pijančuje do noći.“⁷⁷⁶ Tavčar je, dakle zagovarao političku centralizaciju, ali i veće mogućnosti upravljanja na najnižim razinama samouprave, koje pak ne bi imale nacionalna obilježja. Upravo to je predložio i Albert Kramer: „Želimo čvrstu državnu organizaciju koja treba što je moguće više ubrzati unutarnje ujedinjenje našeg naroda. Zahtijevamo, dakle, jednu državu s jednim vladarom, jednom vladom i jednim zakonodavstvom, bez dual- trial- i drugih izama. Istovremeno želimo i najširu moguću narodnu samoupravu u kojoj neka općine, kotari, okružja i možda još veće upravne cjeline, koje će biti sastavljene prema gospodarskim potrebama i nikako po povijesnim i plemenskim vidicima, omoguće što intenzivnije uključivanje naroda u upravne poslove.“⁷⁷⁷ I, primjerice, Anton Melik (1890.–1966.) govori o slovenskom kulturnom centru koncentriranom u Ljubljani, iako se pritom zalaže za unitarnu državu.⁷⁷⁸ Također se i Ivan Hribar, kojeg Tavčar naknadno spominje, zauzima za više upravnih jedinica i o tome u svojim memoarima piše: „... i prije sloma Austro-Ugarske zamišljao sam takvu upravu naše buduće zajedničke države, koja bi se temeljila na kulturnoj raznolikosti njezinih dijelova. Bilo mi je jasno da na primjer Makedonija ili Crna Gora ne mogu biti upravljane po istim načelima kao Slovenija. Stoga sam smatrao razumnim da Slovenija u okviru nove države formira posebno administrativno područje sa svojom regionalnom skupštinom, kao i Hrvatska, Slavonija i Dalmacija sa svojom skupštinom. Mislio sam da ne bi

⁷⁷⁶ Kako ustavo potrebujemo 1920, 1.

⁷⁷⁷ Sedanji politični položaj 1919, 1.

⁷⁷⁸ Loboda (Melik) 1918.), 476-484.

bilo teško odrediti koja bi kulturna i gospodarska pitanja trebalo isključiti iz državnog zakonodavstva te ih prepustiti pokrajinskim. One bi onda bile u poziciji krojiti svoje zakone prema raznolikosti podneblja, prema navikama stanovništva, koje su se razvile tijekom vjekova, prema njegovim kulturnim potrebama i prema drugim sličnim razlozima i aspektima. Kad me je 1921. godine Pašić zamolio da mu iznesem svoje mišljenje o 'podjeli države na oblasti', odgovorio sam mu da savjetujem sljedeću diobu: 1. Kraljevina Srbija, 2. Stara Srbija i Makedonija, 3. Vojvodina s Bačkom i Baranjom, 4. Dalmacija bez Boke Kotorske, Hrvatska i Slavonija, 5. Bosna, 6. Crna Gora s Hercegovinom i s Bokom Kotorskom, 7. Slovenija."⁷⁷⁹ Hribar se, dakle, zauzimao za ujedinjenu Sloveniju. Štoviše, Pašića, kojeg je smatrao najvećim jugoslavenskim državljanom, upozorio je i na nužnost očuvanja institucije bana u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji. Čak i nakon usvajanja Vidovdanskog ustava, kada postaje pokrajinskim namjesnikom, Hribar koristi svoju funkciju za popularizaciju ideje 'Zedinjene Slovenije'.

Unatoč činjenici da su brojni unitaristički liberali bili za formiranje zasebne slovenske jedinice, puno je njih također bilo i mišljenja da bi takve podjele mogle potaknuti još veće razdore, posebice uzimajući u obzir da se iz vizure Beograda Hrvatima to ni pod koju cijenu nije smjelo dopustiti. Slovenski su liberali stoga na kraju većinski ipak podržali stav protiv koncentriranja Slovenaca u jednu jedinicu. Federalnu su Jugoslaviju naime vidjeli kao opasnost „da umjesto zdrave nacionalne države nastale iz žrtve u herojskim vremenima nastane tužni izrod srpsko-hrvatsko-slovenske federacije, kojoj će nedostajati narodna duša te će bolovati od neizlječivih unutarnjih bolesti.“⁷⁸⁰ Najviše energije u borbu protiv federalizma ulagao je Gregor Žerjav, tada najutjecajniji slovenski liberalni političar, koji je u svom govoru 14. veljače 1921. čak i krivnju za gubitak Koruške, Gorice te Trsta pokušao pripisati federalističkom konceptu: „Mi (Slovenci) smo u Jugoslaviji doživjeli dva ozbiljna gubitka. Zbog nesuglasica izgubili smo Korušku i našu braću u Gorici i Trstu ... zbog njih se moramo odreći svakom separatizmu ... kad god čitamo novine iz Beča i Italije imamo osjećaj da oni jako žele vidjeti frakcije koje žele separatističko i federalističko uređenje naše zemlje. ... Mislim ... da bi takva država bila jadna, i bila bi dobra samo za naše stare neprijatelje.“⁷⁸¹

Slovenski demokrati/liberali također su zastupali tezu o tome da su upravo Srbi najviše žrtava podnijeli za Kraljevinu SHS, no to je bilo primjetno u nešto manjoj mjeri nego

⁷⁷⁹ Hribar 1984, 490-491.

⁷⁸⁰ Ljubljana, 20. novembra 1920, 1.

⁷⁸¹ Hohnjec 1928, 25.

kod srpskih radikala. Demokrati su naime više naglaska davali na formiranje jugoslavenske nacije, a manje na njene dijelove. To je vidljivo i u govoru predsjednika demokrata, Ljubomira Davidovića, od 15. travnja 1921.: „I u ovim prilikama, gospodo, može se čuti povik 'ujedinite Hrvate', ili drugi 'ujedinite Srbe'... Ja sam protiv toga, gospodo, radije ističem jedan drugi poziv; s jačim, boljim, širim, većim dometom, poziv 'Jugoslaveni, ujedinite se!'“⁷⁸² Slovenci su se demokrati ideološki u potpunosti slagali s takvim jugoslavenskim konceptom, koji je bio argumentiran kao nužnost za obranu kako pred vanjskim neprijateljem tako i unutarnjim. Kao što je to prikazao Hribar na primjeru jezika, u kojem je slovenski trebao prihvatiti određene srpske i hrvatske izraze, tako je prema njemu i srpski jezik zahtijevao modifikacije u onim dijelovima gdje nije imao izvorne slavenske riječi. Slično su argumentirali i pojedini slovenski umjetnici, poput skladatelja Antona Lajovica (1878.-1960.), koji su smatrali da jugoslavenska kultura ne može opstati, ako i Slovenci u nju ne unesu nešto autentično slovensko.⁷⁸³ Na jednakom bi principu prema slovenskim liberalima trebala nastati i jugoslavenska nacija, koja nije uključivala samo odricanje Slovenaca od traženja vlastite autonomije, nego je zahtijevala i od Srba da se odreknu velikosrpstva. Jugoslavenski je unitarizam slovenskih liberala, dakle, predstavljao i sredstvo za borbu protiv velikosrpstva: „Svatko tko je politički obrazovan i razborit mora shvatiti da će se u ustavotvornoj skupštini uglavnom voditi borba o tome treba li naša država biti Jugoslavija ili Velika Srbija. Želimo moćnu Jugoslaviju, u kojoj će svi građani biti ravnopravni i jednakopravni. Kod nas ne bi trebalo biti razlike između Slovenaca, Srba i Hrvata. Pravoslavni Jugoslaven mora imati ista prava i dužnosti kao katolik ili musliman. Slovenac koji ruši Jugoslaviju, ubija samog sebe.“⁷⁸⁴ U okviru te rasprave liberalno *Jutro*, koje je nužnost centralizacije branilo na temelju negativnih gospodarskih učinaka koje bi implicirao federalizam i eventualno uvođenje carina između federalnih jedinica, komentira pisanje mariborske katoličko-narodnjačke *Straže*, za koju kaže kako je dokaz da je i dio SLS shvatio kako ekstremno zastupanje koncepta autonomije vodi u 'velikosrpsku provaliju'. Na sličnim je protuautonomaškim polazištima stajala i SKS koju je zastupao slovenski član ustavotvornog odbora, Bogumil Vošnjak. U svom govoru 7. veljače 1921. ustvrdio je kako nema dovoljno kvalificiranih ljudi za učinkovitu decentralizaciju te da bi podjela zemlje na etničkom principu potaknula separatističke tendencije i time štetila unitarizmu, koji je prema

⁷⁸² Hohnjec 1928, 22 – 23.

⁷⁸³ Opazke k avtonomistični izjavi kulturnih delavcev 1921, 1.

⁷⁸⁴ Del SLS proti plemenski avtonomiji 1920, 1-2.

Vošnjaku bio 'početak i temelj nove države'.⁷⁸⁵ Štoviše, Vošnjak je 'postigao' i to da se iz ustava kao službeni jezik na slovenskim područjima izbací 'slovenski dijalekt' te da se kao službeni jezik na području cijele države uvede takozvani 'srpsko-hrvatsko-slovenski jezik', što je trebao biti zametak jednog jugoslavenskog jezika.⁷⁸⁶

Paralelno s radom ustavnog odbora oporbene su skupine predlagale vlastite vizije ustava i, u sklopu njih, uređenja državnog teritorija. Sa slovenskog je stajališta najrelevantnija bila alternativna vizija ustava koju je predstavio Jugoslavenski klub. Njega su formirali SLS, HPS i Bunjevačko-šokačka stranka. Sam je Korošec predsjedao tom skupinom, koja je pri protivljenju vladinom ustavnom prijedlogu prosvjedovala zbog kršenja odredbi Krfske deklaracije. Ipak, ne želeći si u potpunosti onemogućiti suradnju s radikalima, prijedlog Jugoslavenskog kluba bio je svojevrsni pokušaj pronalaženja kompromisa između centralističke i federalističke vizije, a sam nacrt nije izrijeком spominjao načelo narodne suverenosti niti federalističko načelo. Država bi prema tom planu trebala bila parlamentarna monarhija s velikim državnim ovlastima, a istodobno bi trebala zadržati unutarnje povijesne granice. Jedina promjena, koju je predlagao Jugoslavenski klub, bilo je spajanje Dalmacije s Bosnom i Hercegovinom. Ostale bi jedinice bile: Slovenija (s Prekmurjem), Hrvatska-Slavonija s Međimurjem, Crna Gora, Vojvodina i Srbija. Korošec je 15. travnja 1921. komentirao taj prijedlog sljedećim riječima: „Mi dobro znamo zašto dajete toliku važnost podjeli po brojevima.⁷⁸⁷ Dali ste zadatak broju da ubije povijesne poglede na diobu zemlje. Većina Hrvata i Slovenaca zalaže se za mnogo veće jedinice i te bi jedinica trebale imati, otvoreno rečeno, povijesne granice. I to zbog toga što smatramo da će nam te povijesne granice omogućiti da uspješno očuvamo i unaprijedimo naš kulturni, gospodarski i politički život. ... Mi zahtijevamo, u skladu s našim demokratskim načelima i ciljevima, da više ljudi sudjeluje u donošenju zakona i samoupravi; stoga zahtijevamo delegiranje zakonodavnih i samoupravnih ovlasti na pokrajine koje predlažemo u svom nacrtu.“⁷⁸⁸ Prema tom bi prijedlogu pokrajine imale vlastite pokrajinske skupštine, koje bi imale zakonodavnu ovlast na temelju ustavnih odredbi, a ne na temelju prijenosa sa državne skupštine ili kralja. Prije svega bi to uključivalo nadležnost u sljedećim područjima: 1) unutarnji poslovi, 2) trgovina i obrt, 3) graditeljstvo, 4) šumarstvo i rudarstvo, 5) poljoprivreda, 6) agrarna reforma, 7)

⁷⁸⁵ Hohnjec 1928, 26.

⁷⁸⁶ Perovšek 1996, 182.

⁷⁸⁷ Vladin je prijedlog naime uključivao načelo da ni jedna jedinica nema više nego 800.000 stanovnika.

⁷⁸⁸ Hohnjec 1928, 45.

prehrana, 8) obrazovanje i religija, 9) zdravstvo, 10) socijalna politika, 11) pravosuđe i 12) financije. Detaljnije tumačenje autonomnih pokrajinskih ovlasti dao je hrvatski član Jugoslavenskog kluba Ante Dulibić (1867.-1935.) 31. ožujka 1921.: „Danas ni u teoriji ni u praksi nemate niti jednu osobu koja bi vam rekla da autonomija znači suverenost, da autonomija znači državu u državi. To je ono što ne želimo. ... Autonomija ne znači ništa drugo nego ona ovlast koju suverena država daje jednom čimbeniku ... Ako je autonomija dobra što se tiče pravosuđa i suđenja, zašto ta autonomija ne bi mogla biti dobra i kada je u pitanju uprava s drugim narodnim dobrima i kad se radi o upravi u drugim granama?“⁷⁸⁹ Nacrt je Jugoslavenskog kluba pretpostavljao da će pokrajinskog namjesnika imenovati državno ministarsko vijeće (vlada), i to između tri kandidata koje bi predložila pokrajinska skupština. Pritom bi svaki pokrajinski zakon morao biti potvrđen od strane vlade. Na saveznoj je razini ova vizija predviđala dvodomni središnji parlament, a svaki bi dom imao po 200 zastupnika. Donji bi se dom birao na razini cijele države proporcionalno, dok bi se gornji dom ('socijalno-ekonomska skupština') birao po pokrajinama. Jednu bi polovicu tog doma činili predstavnici različitih društvenih klasa, koji bi bili proporcionalno zastupljeni (radnici, seljaci itd.), dok bi drugu polovicu birao narod.⁷⁹⁰ Narod bi dobio i zakonodavnu mogućnost na način da bi za zakonodavnu inicijativu bilo potrebno 10 % birača. Pored toga, narod bi mogao pokrenuti i referendum o ukidanju zakona, a za pokretanje tog postupka potrebna bi bila podrška najmanje 20 % svih birača.

Od ostalih prijedloga, najbliže je Jugoslavenskom klubu bio Narodni klub, kojeg su sastavljali različiti hrvatski intelektualci. Narodni je klub za razliku od Jugoslavenskog ipak predlagao nešto jasniji federalistički sustav, kojeg je Ivan Pavičić temeljito opisao 10. svibnja 1921. Ustav bi se trebao temeljiti na pet načela, a to su: 1) jedinstvo zemlje, 2) suverenost naroda, 3) individualna sloboda, 4) socijalna pravda i 5) federalizam. Potonje se smatralo nužnim zbog hrvatske povijesti i njezina međunarodnog subjektiviteta koji se stoljećima čuvao u različitim političkim i pravnim subjektima. Za tu je grupu Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija bila povijesna činjenica na koju su se Hrvati bili navikli i koja nije mogla nestati preko noći. Kraljevina SHS bi tako imala šest jedinica: 1) Srbiju (koja bi uključivala Kosovo, Metohiju i Makedoniju), 2) Hrvatsku-Slavoniju-Dalmaciju (koja bi uključivala Međimurje te Istru s otocima); 3) Bosnu i Hercegovinu; 4) Crnu Goru; 5) Vojvodinu (Bačka,

⁷⁸⁹ Hohnjec 1928, 46.

⁷⁹⁰ Hohnjec 1928, 41.

Banat i Baranja) i 6) Sloveniju. Prema Pavačiću, samo su tako velike federalne jedinice mogle imati i financijsku autonomiju.⁷⁹¹ Prema tom bi prijedlogu skupština trebala biti dvodomna i pritom bi saveznu skupštinu činili izabrani zastupnici na saveznoj razini, dok bi zastupnici na razini federalnih jedinica bili uključeni u senat. Potonji bi imao pravo veta na svaki zakon koji bi predložila skupština, osim na one koji bi se odnosili na državne financije. Svaka bi federalna jedinica imala svoj sabor i bila bi ovlaštena potvrditi kraljev prijedlog za pokrajinskog poglavara. U skladu s tradicijom, čelni bi čovjek Hrvatske-Slavonije-Dalmacije nosio titulu bana. Federalne bi jedinice također trebale imati i pokrajinske sudove te autonomno zakonodavstvo, no ne bi imale međunarodni subjektivitet.⁷⁹²

Neujednačenost stavova u članstvu KPJ, dok partija još nije bila zabranjena, rezultirala je i nejedinstvom oko sudjelovanja u radu ustavotvorne skupštine. Neki od njih su bojkotirali rad, dok je dio komunista prisegnuo kralju i prisustvovao sjednicama, no ni taj dio nije sudjelovao u glasovanju o ustavnom prijedlogu. Stranka nije predložila vlastiti nacrt za ustav.⁷⁹³ Umjesto toga, samo je izjavila da zagovara režim Sovjetskog Saveza i univerzalno pravo glasa za sve građane s navršenih 18 godina. Prema modelu KPJ narod bi birao predstavnike u gradske sovjete koji bi potom, po načelu razmjernosti, predlagali svoje delegate u kotarske sovjete. Potonji bi birali svoje delegate u okružnim sovjetima, a okružni bi slali svoje delegate u pokrajinske sovjete. Konačno, pokrajinski bi sovjeti trebali predlagati svoje članove općenarodnom kongresu sovjeta.

Slovenski su se socijaldemokrati distancirali od programa KPJ. Etbin Kristan, predsjednik stranke, izričito je izjavio da JSDS neće ići revolucionarnim putem prema socijalističkom režim jer se zalaže za koncept evolucijskog državnog napretka, stoga su u JSDS bili voljni prihvatiti vladin plan ustava koji bi se potom postupno mijenjao. Njihova idealistička vizija države bila je republika s naglaskom na decentralizaciji, no pritom nisu spominjali povijesne granice između jedinica. Kristan je ovako opisao svoju viziju 14. travnja 1921.: „Kada govorim o samoupravi, ne tražim autonomiju koje se toliko plašite i za koju mislite da razbija državu. Ja sam kao socijalist za to da postoji jedna država ... jer za ekonomski su život potrebni veliki teritoriji. ... Ja sam za cjelovitu državu, ali jedna se cjelina zemlje ne smije čuvati samo žandarskim bajunetama, nego će ta cjelina biti sigurnija, ako se narod bude osjećao zadovoljnijim u ovoj zemlji. Vi to ne želite, jer da vjerujete narodu, onda biste priznali

⁷⁹¹ Hohnjec 1928, 29.

⁷⁹² Džoić 1995, 175–176.

⁷⁹³ Engelsfeld 1972, 255.

tom narodu samoupravna prava, ali vi to ne želite, jer se bojite tog naroda. ... tako da se ne usuđujete ni u ustavu reći kakvi će biti izbori za samoupravna tijela.”⁷⁹⁴ Socijaldemokrati, dakle, nisu branili decentralizaciju zbog nacionalnih motiva, što potvrđuje i Milan Korun 12. svibnja 1921.: „Što se tiče podjele zemlje na pokrajine, mi odbacujemo sve povijesne i plemenske aspekte... Razumijem stav Hrvata da su to učinili, naravno da to ne odobravam, ali smatram da je to loše. No ne mogu razumjeti povijesnu navlaku s kojom neki naši Slovenci žele nastupiti.”⁷⁹⁵ Stranka je na kraju podržala ustavni plan Josipa Smodlake, u to vrijeme jednog od najistaknutijih hrvatskih političara iz Dalmacije. I taj je nacrt nudio neke vrste kompromis između centralističkog i federalističkog modela prema uzoru na ustav tadašnje Južnoafričke unije. Država bi trebala biti jedinstvena s jakom središnjom vlašću i nedjeljivim suverenitetom, ali bi istovremeno imala administrativne jedinice sa statusom samoupravnih pokrajina. Prema Smodlakinu bi prijedlogu bilo 12 pokrajini i svaka bi imala vlastitu skupštinu, pokrajinsku vladu te pokrajinskog poglavara. Izbori za pokrajinske skupštine održavali bi se svake treće godine, dok bi poglavara pokrajine birao kralj između kandidata koje bi predložila pokrajinska vlada. Sve pokrajinske ovlasti bile bi točno definirane u ustavu i ne bi se mijenjale, ako ne bi postojala kvalificirana većina u ustavotvornoj skupštini.⁷⁹⁶

Najveća hrvatska politička grupacija okupljena u HRSS odbila je sudjelovati u radu ustavotvorne skupštine, ali je unatoč tomu predložila vlastiti ustavni plan, koji je objavljen 26. lipnja 1921.⁷⁹⁷ Stranka je zahtijevala puni narodni suverenitet i republikansko uređenje države. Suverenitet bi se, prema ovom prijedlogu, trebao ostvariti plebiscitom o sazivanju i raspuštanju ustavotvorne skupštine. Za pokretanje bi plebiscita bilo potrebno prikupiti najmanje 100.000 potpisa građana starijih od 18 godina, što je uključivalo i žene. Bilo kakva promjena povijesnih granica ne bi bila moguća bez plebiscita. Za zakonsku bi inicijativu ili amandman bilo potrebno prikupiti 30.000 potpisa građana. Suverenost bi se naroda također prakticirala kroz izborni sustav za odvojene ustavotvorne i zakonodavne parlamente. Prva bi se sazivala 14 dana nakon izbora i mogla bi raspustiti samu sebe bez kraljeve intervencije. S druge strane, zakonodavni bi parlament bio biran svake četiri godine. Prema programu HRSS, ključna bi samoupravna tijela bile općinske i županijske skupštine. I županije i općine bi trebale imati punu autonomiju u donošenju vlastitih politika i zakona u svim područjima osim

⁷⁹⁴ Hohnjec 1928, 32.

⁷⁹⁵ Hohnjec 1928.

⁷⁹⁶ Džoić 1995, 180–181.

⁷⁹⁷ Sirotković 2000, 299–307.

onih koja bi izričito bila rezervirana za državna tijela na državnoj razini. Čak ni predsjednik republike (koji bi se birao svake četiri godine) ili vlada ne bi mogli intervenirati u autonomne samoupravne poslove. Područja pod državnom nadležnošću, koja bi pokrivala vlada, trebala bi biti sljedeća: ministarstvo pravosuđa (izvršavanje pravde), gospodarski poslovni na državnoj razini, obrazovanje, zdravstvo, državna obrana, međunarodni odnosi i financije u navedenim područjima. U programu HRSS bio je uključen i članak koji je vladi zabranjivao bavljenje tajnom diplomacijom i priznavanje bilo kakvih tajnih sporazuma. Istodobno, plan je predviđao i stroga ograničenja državi u određivanju poreza na dohodak. Sudci bi trebali biti neovisni i ne bi se mogli mijenjati, premještati ili odlaziti u mirovinu prije 65. godine života, kada bi bili umirovljeni automatizmom.⁷⁹⁸

Planovi nekih drugih hrvatskih političkih stranaka bili su još subverzivniji. Primjerice, Hrvatska stranka prava objavila je 1. ožujka 1919. svoj program u kojem je izjavila da na temelju cjelokupne hrvatske povijesti ostaje privržena ostvarenju povijesne države hrvatskog naroda, pravu naroda na samoodređenje i integraciju svih hrvatskih teritorija, Hrvatske, Slavonije, Dalmacije s otocima, Rijeke, Međimurja, Prekmurja, Bosne, Hercegovine i Istre s otocima, u jedinstvenu hrvatsku državu. Pravaši su zahtijevali narodnu demokratsku republiku koja bi se upravljala iz Zagreba, a na čelu bi joj bio predsjednik države. Program HSP-a nije detaljnije definirao unutarnje ustrojstvo zemlje, ali je spominjao pokrajine sa širokom autonomijom.⁷⁹⁹

Možemo zaključiti da je rasprava o ustavu bila vrlo dinamična. Prijedlozi su uključivali cijeli spektar različitih organizacijskih koncepata; od centralističkog modela NRS-a i centralističko-unitarnog DS-a do raznih federalnih i konfederalnih modela, pa i potpuno separatističkih ideja koje su negirale legalnost i legitimnost bilo kakve zajednice nekadašnjih habsburških južnih Slavena i Kraljevine Srbije. Međutim, konačni nacrt ustava nije uzeo u obzir nijedan od alternativnih prijedloga. Štoviše, Krfska deklaracija još je jednom prekršena te je ustav uistinu i prihvaćen samo običnom većinom. Dana 28. lipnja 1921., na godišnjicu Kosovske bitke, odnosno na srpski praznik Vidovdan, 223 člana ustavotvorne skupštine glasovala su za, 35 je bilo protiv, dok su ostali bili suzdržani ili su bojkotirali rad skupštine (HRSS, KPJ i Jugoslavenski klub). Među Slovencima, protiv ustavnog su prijedloga, dakle, bili katolički narodnjaci, dok je od 13 slovenskih liberala 11 glasalo za prijedlog vlade. Pritom valja

⁷⁹⁸ Džoić 1995, 181–185.

⁷⁹⁹ Džoić 1995, 187.

naglasiti da su prije glasanja u skupštini u ustavnom odboru od slovenskih članova vladin prijedlog podržali Gregor Žerjav i Bogumil Vošnjak, dok su predstavnici SLS (Anton Sušnik), JSDS (Etbin Kristan) i komunista (Milan Lemež) bili protiv.⁸⁰⁰ Kako je zapisao povjesničar Christian Nielsen, sam je izbor dana usvajanja, a još više sadržaj usvojenog ustava, poslao poruku da temeljni državni akt predstavlja trijumf srpske nacionalne ideologije.⁸⁰¹ Činjenica da su predstavnici 72 % birača iz hrvatsko-slavonskog područja, 75 % birača iz Dalmacije, 70 % birača iz slovenskih područja, pa čak i predstavnici 57 % birača iz Crne Gore bojkotirali ili bili protiv ustava u njegovom konačnom obliku, u skladu je s tezom o srpskoj premoći u procesu konstituiranja Kraljevine SHS.⁸⁰²

8.2.4 Značenje ustava

Prihvaćena verzija ustava definirala je Kraljevinu SHS kao ustavnu, parlamentarnu i nasljednu monarhiju, dok su drugi i treći članak promicali tvrdnju o jednom narodu sastavljenom od tri plemena.⁸⁰³ Članak 46. dodijelio je zakonodavnu vlast kralju i narodnoj skupštini, no članak 49. dopunio je to navodom kako se zakon ne može prihvatiti bez pristanka kralja. U članku 47. navedeno je da kralj provodi ustavnu vlast putem odgovornih ministarstava određenih ustavom.⁸⁰⁴ Pravosuđe je prema članku 48. trebalo pripadati sudcima, a oni su trebali djelovati u ime kralja i na temelju zakona.⁸⁰⁵ Analiza kraljevih ustavnih ovlasti pokazuje da je kralj imao pravo sazivati izbore i zasjedanja skupštine. Također ju je bio ovlašten i raspustiti, a pritom nije bilo drugog uvjeta osim raspisivanja novih izbora u sljedeća tri mjeseca te konstituiranja nove parlamentarne skupštine u roku od četiri mjeseca. Teoretski, kralj je mogao opetovano raspuštati parlament onoliko puta koliko je potrebno dok ne postigne željeni sastav.⁸⁰⁶ Štoviše, s obzirom na to da ga je birao kralj i da je bio podređen ministrima, i čelna je funkcijama u pokrajinama zapravo pripadala neke vrste predstavniku vlade čije je djelovanje u potpunosti određivala središnja vlast i posljedično kralj.⁸⁰⁷ Možemo zaključiti da je skupština samo nominalno bila stavljena u isti rang s kraljem, dok je u stvarnosti zapravo bila ispod njega. Iako su vlada, pojedini ministri i skupštinski

⁸⁰⁰ Perovšek 1996, 190.

⁸⁰¹ Nielsen 2014, 40.

⁸⁰² Balkovec 1989, 241–248.

⁸⁰³ Sućeska 1985, 182.

⁸⁰⁴ Danić 1929, 32.

⁸⁰⁵ Engelsfeld 2002, 318.

⁸⁰⁶ Ribičič 2009, 251.

⁸⁰⁷ Perovšek 1993, 23.

zastupnici također imali zakonodavnu inicijativu, prema članku 78. kralj je mogao samovoljno odbiti svaki prijedlog. On je doista imao apsolutni veto bez obzira na područje pojedinog zakona i bez obzira na parlamentarnu potporu prijedlogu. Zanimljivo je da je odgovornost za svaku kraljevu zakonodavnu inicijativu bila na vladi jer je to formalno trebao potpisati i nadležni ministar.⁸⁰⁸ No, to nije ograničilo kraljeve ovlasti, jer je on prema člancima 90. i 91. bio ovlašten imenovati kako predsjednika vlade tako i ministre.⁸⁰⁹ Štoviše, ministarske sjednice vodio je sam kralj. Čak i ako je većina u skupštini tražila opoziv jednog od ministara, kralj je mogao proizvoljno odlučiti hoće li opoziv priznati ili ne. Zbog ovlasti kralja da intervenira u svakom sukobu između vlade i skupštine, Kraljevina SHS bila je prvenstveno monarhija, dok pridjev parlamentarna treba shvatiti uvjetno.⁸¹⁰ Doista, ovlasti skupštine bile su ozbiljno ograničene na račun kralja. Sam je ustav stupio na snagu tek nakon kraljevog priznanja.⁸¹¹ Iako je članak 109. određivao neovisnost sudstva, kralj je također imao snažan utjecaj i na tom području, ponajprije s mogućnošću blokiranja sudova. Zagovornici novog ustava pokušali su tu činjenicu opravdati teškoćama objedinjavanja svih sudova iz različitih područja s različitim pravnim tradicijama. Stoga se od kralja očekivalo da bude svojevrsni čimbenik homogenizacije u pravosuđu koje se sastojalo od šest pravnih sustava različitog pravnog naslijeđa, no sve do raspada Kraljevine SHS/Jugoslavije ti se sustavi ipak nisu uspjeli posve uskladiti.⁸¹² Članak 111. ustava propisivao je da sudce imenuje posebno državno tijelo, no nakon toga ih je morao potvrditi i kralj. Sudci su mogli biti razriješeni presudom redovnih ili stegovnih sudova koji su presude objavljivali u ime kralja. Kralj je također mogao zaštititi pojedince od progona i suđenja, jer je mogao zaustaviti sudski proces abolicijom, a imao je na raspolaganju institut pomilovanja i amnestije za već osuđene osobe.⁸¹³

U pogledu unutarnjeg uređenja zemlje možemo se složiti s mišljenjem da su temeljna ustavna načela u promatranom slučaju centralizam vlasti i nacionalni unitarizam.⁸¹⁴ To je bilo evidentno iz članaka koji su se odnosili na službeni 'srpsko-hrvatsko-slovenski' jezik i 'srpsko-hrvatsko-slovensku' narodnost. Kralj i regent morali su položiti zakletvu pred narodnom skupštinom da će čuvati 'jedinstvo naroda', dok su škole su morale 'omogućiti moralni odgoj

⁸⁰⁸ Ustava Kraljevine SHS 1921, čl. 87.

⁸⁰⁹ Sirotković i Margetić 1988, 243–244.

⁸¹⁰ Sućeska 1985, 184.

⁸¹¹ Ribičić 2009, 246.

⁸¹² Holcman 2008, 111–119.

⁸¹³ Sirotković i Margetić 1988, 244.

⁸¹⁴ Engelsfeld 2002, 323.

i razvijati građansku svijest u duhu narodnog jedinstva'. Štoviše, ustavom su zabranjeni svi mediji koji bi poticali separatizam na 'plemenskoj' osnovi, a svaki je građanin bio dužan 'služiti interesima narodne zajednice'.⁸¹⁵ Državna je uprava bila ustrojena na birokratskim principima te je imala obilježja centralizirane države s jasnom hijerarhijom; s kraljem na vrhu koji je predstavljao najviši autoritet u sve tri grane vlasti.⁸¹⁶ Njegova se volja provodila kroz 17 ministarstava koja su koordinirana kroz ministarsko vijeće. Država je imala jedinstveni državni teritorij, jedinstveno državljanstvo i jedinstven sustav organizacije vlasti na teritoriju. Kako bi održali centralističko-unitarni režim, kralj, DS i NRS uključili su članak 95. ustava koji je implicitno zabranjivao ideju federalizma. U članku je naime stajalo da se administrativna jedinica može odrediti samo prema prirodnim, društvenim i gospodarskim kriterijima, a pritom nijedna jedinica ne smije imati više od 800.000 stanovnika.⁸¹⁷ Jedino je JMO u članku 135. uspio donekle postići očuvanje povijesnih granica Bosne i Hercegovine.⁸¹⁸

Kralj je na prijedlog ministra unutarnjih poslova imao pravo birati pokrajinskog namjesnika, koji je vršio pokrajinsku upravu pod neposrednim nadzorom ministra. Time je omogućen prijenos poslova s postojećih pokrajinskih vlada na pojedina ministarstva. Ustav je propisivao da su ovlasti vezane za svaku pokrajinsku upravu (financijske, prosvjetne i društveno-gospodarske) pod nadzorom vladinih predstavnika. Posljedično je ministar financija imao potpunu kontrolu nad financijskim tokovima u samoupravnim jedinicama. Kontrola središnje vlasti ojačana je uredbom o oblasni i sreski samoupravi u travnju 1922. Potonja je podijelila zemlju na 33 pokrajine koje nisu bile određene povijesnim ili nacionalnim činjenicama. Srezovi i općine trebale su predstavljati jedinice lokalne samouprave, dok su pokrajine imale samo manji dio samoupravnih ovlasti. No, prvi su izbori za pokrajinske skupštine održani tek 1927. godine zbog opstrukcije centralističkih političkih stranaka.⁸¹⁹ Štoviše, čak su i te samoupravne ovlasti svedene na minimum te su dopuštale središnjim vlastima provođenje vlastitih odluka u bilo kojem trenutku. Time su još jednom potvrđene široke ovlasti kralja koji je preko takozvanog velikog župana (poglavara pokrajina) mogao spriječiti provođenje svake odluke samoupravnih tijela.⁸²⁰ Mišljenje da se radi o znatnom smanjenju uloge Zagreba i Ljubljane, koju su ta dva grada imala u Habsburškoj Monarhiji

⁸¹⁵ Perovšek 1993, 17–26.

⁸¹⁶ Sućeska 1985, 182.

⁸¹⁷ Perovšek 2009, 20.

⁸¹⁸ Ustava Kraljevine SHS 1921, čl. 135.

⁸¹⁹ Stiplovšek 2004, 1–19.

⁸²⁰ Ustava Kraljevine SHS 1921, čl. 101.

potvrdilo je i britansko veleposlanstvo u poruci svojoj vladi, napominjući i to da je kralj imao neosporno najveću ulogu u zemlji.⁸²¹ Uredba o općoj upravi nalagala je naime prijenos tadašnjih pokrajinskih ovlasti na središnju državnu upravu na način da 'opća uprava obuhvaća sve poslove od ministara za unutarnje poslove, prosvjete, agrarne reforme, za poljoprivredu i vode, za graditeljstvo, trgovinu i industriju, za narodno zdravstvo, socijalnu politiku, religiju i za šume te rude'.⁸²² Izvršitelj tih poslova bio je veliki župan koji je morao slijediti upute ministara. Svi ostali poslovi bili su u izravnoj nadležnosti pojedinih ministarstava. Kao što je već rečeno, takozvani veliki župan imao je ovlasti spriječiti bilo kakvu odluku samoupravnih tijela. Protiv njegove odluke bila dopuštena žalba državnom vijeću, koje je predstavljalo neku vrstu vrhovnog upravnog suda. Zbog svoje podređenosti ministrima i ovisnosti o izboru od strane kralja, možemo se složiti sa zaključkom da je veliki župan bio predstavnik vlasti čije je djelovanje u potpunosti određivala središnja vlast ili kralj.⁸²³ Posljedično, samoupravna tijela nisu imala nikakvu mogućnost samostalnog odlučivanja, već su predstavljala samo izvršitelje poslova o čijem se sadržaju odlučivalo u državnoj središnjici.

Na temelju navedenog može se zaključiti kako ustavno formiranje Kraljevine SHS nikako nije predstavljalo samo pobjedu jugoslavenske ideje, već je to bio trijumf specifičnog jugoslavenstva nauštrb više alternativnih državnih ideja, u prvom redu nasuprot neovisnoj hrvatskoj državi, potom i nasuprot republikanskoj ideji jugoslavenstva te također i u suprotnosti s federalnom idejom države južnih Slavena. Temeljni politički okvir ostvarene države doduše nije u potpunosti odgovarao nijednoj početnoj južnoslavenskoj viziji, ali je realizirani oblik ipak bio, s obzirom na geopolitičko i administrativno središte države te činjenicu kako je i formalnu vrhovnu vlast zauzimao srpski kralj, najbliži srpskoj ideji. Potonja je naime kao svoj glavni cilj slijedila ideju integracije svih područja naseljenih Srbima, koja će biti upravljana iz jednog centra pod kontrolom srpskog kralja. Brojnost poklonika različitih alternativnih ideja ipak opominje kako ne treba pojednostavnjivati južnoslavenski problem te baca drugačije svjetlo na teze pojedinih povjesničara kako je jugoslavenstvo realizirano u Kraljevini SHS bilo i prije ostvarenja prvo-prosinačke države sastavnicom državnih projekata te stoga državnopravni razvoj kojeg je priželjkivala većina stanovništva s izuzetkom

⁸²¹ Avramovski 1986, 42–43.

⁸²² Perovšek 1993, 22.

⁸²³ Perovšek 1993, 23.

kosovskih Albanaca.⁸²⁴ No, ustav i zakoni koji su uslijedili nakon njega nisu ostvarili svoje temeljno poslanje te nisu stabilizirali parlamentarno-monarhijsko državno uređenje kao što je to pošlo za rukom nekim drugim europskim zemljama nakon Prvog svjetskog rata. Ustavni je sustav Kraljevine SHS naprotiv uspostavio svojevrsni paradoks parlamentarizma. Unatoč nestabilnim vladama u zapadnim su državama parlamenti ipak nastali kao rezultat smanjenja moći monarha i povećanja utjecaja narodnih zastupnika, dok u slučaju Kraljevine SHS Narodna skupština nije imala mogućnosti ograničavanja kraljeve vlasti, već je zapravo bila sredstvo pomoću kojeg je kralj provodio svoju volju. Stoga se možemo složiti s mišljenjem⁸²⁵ da se u ovom slučaju ne može govoriti o dualističkom uređenju države s podijeljenim ovlastima između kralja i parlamenta, već o apsolutističkom režimu srpskog kralja koji je tek formalno potvrđen 6. siječnja 1929.

8.2.5 Slovenske reakcije

U skladu s očekivanjima i stavovima za vrijeme ustavnog procesa slovenske su reakcije na Vidovdanski akt bile različite. Katoličko-narodnjački *Slovenec* dan nakon usvajanja ustava donosi opširni izvještaj, no indikativno je da prije toga, odmah na početku prve stranice, sažima govor Ante Trumbića: „Pod krinkom jedinstva, centralistički sustav nastoji svu vlast staviti u ruke šačice ljudi. Svatko tko poznaje situaciju zna da je sve usmjereno protiv Hrvatske, jer Hrvatska će biti raskomadana bez obzira na ekonomske, socijalne i kulturne potrebe. Današnju se podjelu Srbije ne dira, a Štajerska, Kranjska i Crna Gora činit će svaka svoju oblast. Ustupci se čine muslimanima u pogledu granica Bosne i Hercegovine. Razumljiva je osjetljivost naroda koji se navikao na postojeću upravu bez obzira na administrativnu podjelu. On (dr. Trumbić) je radio za narodno ujedinjenje, koje se konačno i ostvarilo, no narod čeka unutarne oslobođenje, kojega još nema, a ne donosi ga ni ovaj ustav.“⁸²⁶ Nakon prvotnog naglašavanja Hrvata kao primarnog oštećenika, sljedeći dan isti list prenosi da je ustav usvojen na štetu dva od tri državotvorna 'plemena' te da je jedno 'pleme' uz pomoć nekoliko slovenskih i hrvatskih 'uskoka' te nekoliko potplaćenih muslimana nadglasalo Slovence i Hrvate. *Slovenec* unatoč kritici naglašava kako je usvojeni ustav fakt te ga kao takvog treba prihvatiti, ali se također protiv njega, odnosno za njegovu reviziju, treba boriti svim dopuštenim sredstvima. Časopis odobrava govor Trumbića te dodaje kako je i

⁸²⁴ Takvu tezu primjerice iznosi Lampe 2000, 101.

⁸²⁵ Ribičič 2009, 241–242.

⁸²⁶ Govor dr. Trumbića proti ustavi 1921, 1.

Slovenija podijeljena u dva dijela, a zapravo nijedan od njih nema stvarnih samoupravnih ovlasti.⁸²⁷ Konačan stav SLS *Slovenec* donosi u članku s naslovom 'Naše stališće' (Naše stajalište): „Ne može se održati ustav koji je donesen protiv volje hrvatskog i slovenskog naroda te odražava volju samo jednog plemena. Državno je jedinstvo moguće samo na temelju političke ravnopravnosti svih sastavnih dijelova naše države, dok je ovaj ustav zasnovan na principu većine. Kako bi se podvrgnulo Hrvate i Slovence samo jednoj volji, podijeljene su i Hrvatska i Slovenija kao povijesne regije te se obnovio stari austrijski regionalizam. Slovenski narod neće nikada prihvatiti centralističko razbijanje ujedinjene Slovenije, taj najvažniji postulat našega naroda od prvoga dana našega preporoda, na kranjsku i štajersku pokrajinu, kao da centralistima nije dovoljno što su koruški i primorski Slovenci otrgnuti od našeg narodnog tijela. Što se tiče samouprave, jasno je da naš narod neće preboljeti to što mu prvi ustav ujedinjene jugoslavenske države ne nudi ni onoliko prava na samoodređenje u vlastitim poslovima koliko ih je nudilo autonomno zakonodavstvo pod reakcionarnim austro-njemačkim režimom.“⁸²⁸ Mariborska, odnosno Koroščeva *Stráža* manje pažnje posvećuje komentiranju ustava i vijesti o njegovom usvajanju pridaje nešto manju važnost. No, slično kao i ljubljanski *Slovenec*, i *Stráža* se kritički odnosi prema njemu zapisujući kako se „Pašiću ipak posrećilo izmešetariti centralistički ustav pomoću kupljenih glasova“.⁸²⁹ Pritom dodaje da ustav treba priznavati, ali i zahtijevati njegovu reviziju u smjeru autonomija koje će povećati zadovoljstvo naroda i ljubav prema domovini.⁸³⁰

Potpuno je drugačije ustav dočekan od strane slovenskih liberala. *Slovenski je narod* bio pun hvale za 'državničku' politiku Nikole Pašića i slavio veliki dan za 'našu kraljevinu': „Borba za ovaj ustav bila je duga i ogorčena. Elementi, kojima je cilj razbiti državno i narodno jedinstvo, koje je plod stoljetne borbe čitavoga našega naroda za narodno oslobođenje, napregli su sve svoje sile za sprječavanje unutarnjeg uređenja naše kraljevine i održavanju kaosa izazvanim ratnom situacijom. Nadali su se što duljem neuređenom stanju u zemlji kako bi to potaklo siguran raspad našeg kraljevstva. Posrećilo im se gotovo tri godine kočiti državotvorni rad u državnim predstavništvima. Izbijale su na površinu razne vlade, iskušavali su svoju sreću razni državnici, ali na čelo je opet morao doći prokušani stari Nikola Pašić da sa svojom diplomatskom vještinom, svojim velikim političkim taktom i svojom

⁸²⁷ Za reviziju ustave 1921, 1.

⁸²⁸ Naše stališće 1921, 1.

⁸²⁹ Politični pregled. Kraljevina SHS 1921, 1.

⁸³⁰ Naša nova ustava in zahteva SHS naroda 1921, 1.

državničkom mudročću učini ono što nisu uspjeli njegovi prethodnici. Kao što je Nikola Pašić zapisan u anale male Srbije kao jedan njezinih najvećih sinova i velikana, koji je od male srpske države ni od koga uvažavane stvorio uglednu Srbiju, koja je svojim junaštvom zadala smrtni udarac nekoć svemoćnom Otomanskom Carstvu koje je prijetilo cijeloj Europi, tako će njegovo ime biti uklesano i u povijest velike ujedinjene Jugoslavije zlatnim slovima kao tvorca prvog ustava koji je kamen temeljac našeg narodnog ustroja.⁸³¹ U nastavku, nakon slavospjeva Pašiću, uredništvo *Slovenskog naroda* opisuje neuspješan atentat na regenta Aleksandra te ga pripisuje upravo rušiteljima države, koje doduše ne imenuje izričito, ali im pripisuje opstrukciju usvajanja ustava. U sljedećem broju pak isti časopis donosi izvješće svog dopisnika iz Zagreba u kojem se navodi kako ljudi nisu skloni proslavi Vidovdana te policija upotrebljava prisilu kako trgovine ne bi bile otvorene na taj praznik. Također prenosi stavove pojedinaca koji su protiv ustava, no pripisuje im padanje pod utjecaj stranih ('njemačkogovorećih') agitatora te radićevaca i frankovaca.⁸³² Upravo potonji su, dakle, od strane slovenskih liberala bili smatrani kao glavni 'rušitelji' države. Liberalno *Jutro* također iznosi zadovoljstvo usvajanjem ustava riječima: „ponovo je Vidovdan graničnik važnog razdoblja u životu našeg naroda. Kosovski je Vidovdan osvećen, sarajevski je Vidovdan nagrađen“. Pritom također zadovoljstvo iznosi činjenicom da je oporba, poput socijaldemokrata i zemljoradnika, iako protiv pojedinih dijelova ustava ipak pristala na narodno jedinstvo, dok one koji su bojkotirali rad skupštine časopis imenuje separatistima.⁸³³ Slično i *Domovina* iznosi mišljenje da usvajanje ustava donosi bolja vremena,⁸³⁴ kao što su i tršćanski liberalni Slovenci okupljeni oko *Edinosti* pozdravili donošenje prvog jugoslavenskog ustava kao veliki dan. Štoviše, Vidovdan su označili kao najveći praznik svih Srba, Hrvata i Slovenaca. Također su, međutim, i napomenuli da protiv ustava postoji i otpor znatnog dijela poslanika u ustavotvornoj skupštini te da sami ne žele prejudicirati je li taj ustav dobar ili loš, već će stvarni život pokazati nosi li to ustavno uređenje koristi ili usporava razvoj.⁸³⁵

O stavovima i poziciji JSDS glede ustava mnogo govori govor Etbina Kristana na dan usvajanja predloženog akta. Zanimljivo je da je njegovo izlaganje prenio i katoličko-narodnjački *Slovenec*: „(Kristan) kaže da socijaldemokratska stranka mora ostati u opoziciji protiv ustava koji služi i jača kapitalistički režim. Govornik lojalno priznaje da su

⁸³¹ Ob sprejeti ustavi 1921, 1.

⁸³² Na Vidov dan v Zagrebu 1921, 1.

⁸³³ Ljubljana, 29. junija 1921, 1.

⁸³⁴ Boljšim časom naproti 1921, 1.

⁸³⁵ Ustava Jugoslavije 1921, 1.

socijaldemokrati i druge oporbene stranke uspjele postići neke uspjehe u ustavotvornoj skupštini. Reakcionarne su stranke svojim radom učinile da ustav bude potpuno reakcionaran. Govornik kaže da će njegov klub glasati protiv vladinog ustavnog plana, jer se ne može složiti s njegovim najvažnijim točkama. Glas njegovog kluba ne smije se ni na koji način koristiti u smislu koji nema. Zadržava pravo da se njegov klub nastavi boriti za promjenu ustava u duhu stranačkog programa i ne dopušta da se glasovanje njegovog kluba smatra demonstracijom protiv nacionalnog jedinstva. Stranka još jednom svečano naglašava kako je već više puta jasno rekla da je zajedništvo naroda i države prvi uvjet za ostvarenje naših ciljeva. Zbog toga je stranka spremna braniti jedinstvo naroda i zemlje od svih napada i spletki s bilo koje strane. (Buran pljesak u dvorani. Predsjednik vlade Pašić odobrava njegov govor.)“⁸³⁶ Kristan je, dakle, znajući da je ishod glasovanja već poznat, na što je ukazivala i Pašićeva samouvjerenost prilikom govora vođe socijaldemokrata, mogao glasati protiv prijedloga ustava. Istovremeno, Kristan je naglašavao da se slaže s potrebom građenja snažne i jedinstvene države. S obzirom na tadašnju situaciju može se vjerovati kako bi, ako vladajući ne bi imali dovoljan broj ruku, slovenski socijaldemokrati ipak glasali za ustav upravo radi očuvanja 'zajedništva naroda i jedinstva države'. Na takav zaključak upućuje i Albin Prepeluh, koji se u proljeće 1921. odvojio od JSDS upravo zato što je stranka pristajala na centralizam. U svom časopisu znakovita naziva, '*Avtonomist*', objavljuje: „Doneseni ustav je centralistički. Vladar i poslanici već su na to prisegli. Bilo bi nerazborito, ako bi netko želio nasilno srušiti važeći ustav ili se nasilno oduprijeti njegovoj provedbi. Tko nije zadovoljan važećim ustavom, morat će krenuti putem pravne borbe. Prihvaćamo ovu borbu i vodit ćemo je muško, neustrašivo i dostojanstveno kao i do sada.“⁸³⁷ Pristajanje na centralizam, dakle, uzrokovalo je rascjep u JSDS te oslabilo tu političku grupaciju. Prepeluh u nastavku svog komentara predviđa kako će postojeći ustav unijeti razdor između Slovenaca, Hrvata i Srba, pogotovo između Hrvata i Srba, te da su stoga slovenski socijaldemokrati upravo radi jugoslavenskog jedinstva protiv sadržaja ustava. Jednako smatra i uredništvo časopisa *Naprej* koje zaključuje: „Nismo separatisti i ne djelujemo protiv jedinstvene države, ali jedno nas tjera na razmišljanje: za ustav je glasao samo 1 zastupnik izabran hrvatskim glasovima i 12 Slovenaca. Čak su se u redovima vladajućih stranaka našli ljudi koji su ustali protiv ovog ustava, među njima i Trumbić, čije je ime tako tijesno vezano uz našu državu. ... još ćemo imati ljute i srdite

⁸³⁶ Dolga Kristanova izjava 1921, 1.

⁸³⁷ Kaj pa sedaj 1921, 1.

političke i socijalne borbe... borbe dakle! Vlada vidi te borbe, no nije ih željela spriječiti u ustavu.⁸³⁸ Može se, dakle, zaključiti kako odnos Slovenaca prema Vidovdanskom ustavu nije bio jedinstven, a to nejedinstvo nije postojalo samo između stranaka, nego je tinjalo i unutar katoličko-narodnjačkog i socijaldemokratskog političkog pola.

⁸³⁸ Zmagovalci – poraženi 1921, 1.

9 Jugoslavenske vizije u parlamentarnom razdoblju

Usvajanjem Vidovdanskog ustava situacija se na slovenskoj političkoj sceni donekle smiruje, no to ne znači da glede jugoslavenskog pitanja nisu postojale turbulencije kako među političkim strankama tako i unutar njih. Taj je period doduše obilježilo često mijenjanje političkih smjerova kod najvećih slovenskih stranaka, što se po jednoj strani može interpretirati kao ideološko lutanje, no čini se kako je to ipak bilo samo mijenjanje političkih taktika, dok su strateški ciljevi ostali relativno stabilni. Ovo poglavlje najprije prikazuje zadnji politički manifest Ivana Šušteršiča, potom stavove slovenskih političkih aktera u Narodnoj skupštini te njihove reakcije nakon implementacije novog režima.

9.1 Odnos do (kon)federalizma, autonomaštva i unitarizma do 1923.

9.1.1 Ideja teritorijalno integralne savezne Jugoslavije kao Šušteršičev labudi pjev

Šušteršič ne dočekuje formiranje nove države u Ljubljani, nego odlazi u Švicarsku. No samo dva tjedna nakon Prvo-prosinačkog akta, već 16. prosinca 1918., piše Korošcu sa zamolbom da urgira kod novih vlasti kako bi se mogao vratiti u domovinu i skrbiti za obitelj. Zanimljivo je da sebe u tom pismu nudi kao potencijalnog veleposlanika nove države pri Svetoj stolici i pritom obećava lojalnost Kraljevini SHS.⁸³⁹ Nakon tog neuspješnog pokušaja u Ljubljani se vraća tek nakon nekoliko godina kad nastoji, opet neuspješno, rehabilitirati svoju političku karijeru. Unatoč tomu što tada nema više nikakve stvarne političke težine, Šušteršič ipak do zadnjih dana ostaje generatorom alternativnih jugoslavenskih vizija, stoga je važno bar nakratko opisati njegove ideje i nakon 1918. koje su opisane u njegovoj knjizi *Moj odgovor* iz 1922. godine.

Činjenica je da Šušteršič nije nijekao svoje stavove izrečene u vrijeme Habsburške Monarhije, što bi bilo i iznimno teško s obzirom na njegovu aktivnost u medijima u to vrijeme. Također je činjenica da nije skrivao svoj stav prema novoj državi. Naime Kraljevini je SHS smatrao Velikom Srbijom koja se proširila i na slovenska područja. Njegov se odnos do narodnog pitanja očituje kroz pisanje o tri 'raznovjerska plemena'. U tom pogledu Šušteršič misli na katolike, muslimane i pravoslavne kršćane, dok pri spominjanju tri različita naroda, koji su se ujedinili u politički državotvorni narod, misli na Slovence, Hrvate i Srbe.⁸⁴⁰ Pritom

⁸³⁹ Šušteršič 1996, 50-51.

⁸⁴⁰ Šušteršič 1996, 14.

smatra da su katolički politički predstavnici izgubili rat i uključili katoličke južne Slavene u dominantno pravoslavnu državu, čime su, suprotno od njegovih nastojanja da južnoslavensku državu vode Slovenci i Hrvati u okviru Habsburške Monarhije, stavljeni pod srpsko vodstvo. Njegov je pogleda s tog aspekta blizak velikosrpskim interpretacijama ratnog ishoda.⁸⁴¹ Šušteršič dakako za razliku od srpskih radikala tu činjenicu vidi u negativnom svjetlu, no smatra kako od 'istine' ne treba bježati. Šušteršič također zapisuje kako je uvjeren u postojanje drugačijih rješenja ta da je već za vrijeme rata unutar Antante postojalo dovoljno sklonosti ideji očuvanja federalizirane Austro-Ugarske, jer bi to spriječilo jačanje Njemačke što je prema njemu bio i osnovni cilj glavnih antantinih članica.⁸⁴² Krivnju za propuštanje te prilike pripisuje tadašnjim slovenskim i hrvatskim političkim vođama, koji prema Šušteršiču nisu znali ispostaviti svoje interese u okviru takve ideje. Najviše se, razumljivo, obrusio na tadašnje vodstvo SLS, u prvom redu na Korošca zbog njegove neaktivnosti u ključnim trenucima određivanja slovenskih vanjskih granica. Prema Šušteršiču, među Slovencima su samo mlado-liberali bili izraziti srbofili, no ta je politička struja bila marginalna. Istovremeno dio krivnje za rasplet nakon Prvog svjetskog rata pripisuje i austrijskom vodstvu u Beču koje često nije znalo i nije htjelo razlikovati srbofilnost od slovenskog nacionalizma. Šušteršič vodstvu SLS-a zamjera da nakon njegove smjene na čelu stranke nije bilo nikoga tko bi austrijskom političkom vrhu mogao objasniti stvarnu slovensku privrženost Austriji te nesklonost povezivanju sa Srbijom.⁸⁴³

Nakon usvajanja Vidovdanskog ustava, Šušteršič zaključuje kako su nova država i nov ustavni poredak činjenična stanja. Štoviše, smatra kako se ne treba vraćati u tvorevine slične Habsburškoj Monarhiji.⁸⁴⁴ No to nije značilo da je odustao od planiranja drugačije države od one stvorene 1918. Šušteršič vrlo jasno razmišlja o cjelovitoj integralnoj Jugoslaviji: „I Bugarska! To je vrlo delikatno pitanje s obzirom na srpsku ideologiju, koju je potrebno uzeti u obzir i poštovati, svidjela nam se ona ili ne. Na drugoj strani ipak stoji činjenica da jugoslavenski problem neće biti riješen sve dok postoji zaseban bugarski problem. Sretno rješenje znači definitivnu konsolidaciju južnih Slavena i koncentraciju svi naših naroda. Tek ćemo onda postati to što nam je namijenila Božja providnost: jedan narod, jedna država od Jadrana do Crnog mora. Onda ćemo južni Slaveni biti čimbenik preko kojeg svjetska politika

⁸⁴¹ Perović 2009.

⁸⁴² Šušteršič 1996, 48-49.

⁸⁴³ Šušteršič 1996, 87-98.

⁸⁴⁴ Šušteršič 1996, 78.

neće moći prijeći. Onda smo i bitno jači gospodarski faktor, što nam daje mnogo udobniju podlogu za gospodarski razvoj. Onda ćemo biti gospodarska i politička – velesila.”⁸⁴⁵ Budući da Habsburška Monarhija nije uspjela riješiti južnoslavensko pitanje bez podjarmljivanja Hrvata i Slovenaca, upravo je integralna jugoslavenska državna ideja trebala odigrati ulogu u zaštiti kako Slovenaca tako i Hrvata pred njihovim utapanjem u novoj velikosrpskoj državi. Dakako, u svom zapisu iz 1922., kada kod Šušteršiča još postoje političke ambicije, nužnost povezivanja s Bugarskom pokušava staviti u kontekst državnog rješenja koje bi se trebalo svidjeti i Srbima: „Srpski državnici, koliko se vidi iz događaja u zadnje vrijeme, ne ignoriraju te činjenice. Druga je pak stvar je li to dozrelo u javnom mnijenju srpskog naroda. Kad to sazrije, neće biti gotovo nikakve prepreke više. Dok to nije zrelo, nema smisla prisiljavati vođe srpskog naroda. Možemo se tješiti da ideja jednom mora prodrijeti ... Da sam ja Srbin, bio bih na stajalištu da moj kralj postane car svih južnih Slavena. Takvo bi carstvo prema uzoru na nekadašnju Njemačku bilo potpuno skladno s državnom samostalnošću Bugarske koja bi, ako bi željela, mogla zadržati svoju dinastiju kao što su, primjerice, Bavarci imali svoje Wittelsbachovce u nekadašnji carevini. Raduje me da bugarski predsjednik vlade Stambolijski, kojeg podržavaju mase i jedro bugarskog naroda – seljaci - stoji otvoreno i dosljedno na stajalištu kako je potrebno riješiti bugarski problem u smislu udruživanja s Kraljevinom SHS. ... Ne može više biti dvoumica: dinamična sila neospornih činjenica i objektivne pojave u zadnje vrijeme kako na srpskoj tako i na bugarskoj strani jamče nam da jugoslavensko carstvo od Jadrana do Ponta nije prazan san, nego realna politička ideja koja će se ostvariti kad za nju kućne pravi trenutak.”⁸⁴⁶

Šušteršičeva vizija je, dakle, sastavljena država u kojoj bi Bugarska bila posebna jedinica, što bi onda neminovno vodilo k posebnoj hrvatsko-slovenskoj jedinici unutar kraljevine kojoj bi na čelu bio srpski kralj. Slovenci bi naime sami po sebi, pogotovo nakon razgraničenja s Italijom, bili premali. Samo razgraničenje na zapadu Šušteršič smatra izuzetno loše po Hrvate i Slovence, no također zapisuje kako dogovor treba poštovati radi trajnoga mira. Na unutarnjem planu nove države ne vidi smisla u raspravljanju kako će se sam režim nazivati, no kao ključ do stabilne države vidi kompromis vladajućih s Hrvatima i pritom kao jedine legitimne predstavnike volje hrvatskog naroda vidi HRSS i Stjepana Radića.⁸⁴⁷ Prema Šušteršiču, Hrvatima je trebalo dati ono što su zahtijevali i što je u skladu s 'njihovom

⁸⁴⁵ Šušteršič 1996, 134-136.

⁸⁴⁶ Šušteršič 1996, 134-136.

⁸⁴⁷ Šušteršič 1996, 122.

ideologijom i mentalitetom', a to u ono vrijeme nije bilo ništa manje nego hrvatska republika. To je impliciralo problem eventualnog razgraničenja između Srba i Hrvata, odnosno položaja bosanskohercegovačkih područja u južnoslavenskoj državi. Šušteršič se doduše ne opredjeljuje glede toga, no indikativna je njegova konstatacija da bosanskohercegovački muslimani više naginju Hrvatima.⁸⁴⁸ U svakom slučaju, Šušteršičev plan ovoga puta nema nikakvog odjeka, ignoriraju ga i njegova nekadašnja stranka te biskup Jeglič. Na izborima 1923. doživljava novi poraz. Osvaja svega 1361 glas, nakon čega relativno brzo slijedi i njegova smrt. Unatoč tomu Šušteršič će u povijesti ostati zapisan kao jedan od najutjecajnijih slovenskih političara na početku 20. stoljeća, a ideja teritorijalnog, ne i kulturnog, integralnog jugoslavenstva kao njegova posljednja vizija uređenja južnoslavenskog prostora.

9.1.2. SLS između opozicije i tihe koalicije s Beogradom

Kraljevina SHS prošla je kroz dramatično formativno razdoblje neposredno nakon Prvog svjetskog rata. U početku se to manifestiralo eksplicitnim nasiljem, posebice na području BiH i Hrvatske, a u implicitnom se obliku uvođenje hegemonije moglo detektirati i u procesu donošenja Vidovdanskog ustava. Suprotno očekivanjima njegovih promicatelja, ustavno uređenje iz 1921. ipak nije konsolidiralo državu. Štoviše, pokušaj gušenja nacionalno-emancipacijskih ambicija manjih naroda od strane JDS i NRS te stvaranje jugoslavenske nacije na srpskim identitetskim osnovama samo je zaoštrilo odnose među narodima u novoj državi. Iako se činilo da nacionalni problem nije jedini, praktički sve polemike u skupštini obično su završavale na raspravi o (ne)pravednom unutarnjem uređenju. Sporovi su se događali i unutar višenacionalnih političkih skupina, a njihova je srž bila upravo dilema treba li graditi južnoslavensku državu kao državu srodnih naroda ili težiti izgradnji jednonacionalne jugoslavenske državne tvorevine.

Činjenica je da se vodeća slovenska stranka onog vremena nije radikalnije suprotstavljala nametnutom državnom uređenju. Na jednoj strani za to treba tražiti razloge u strahu pred izopćenjem i stavljanjem stranke i/ili njenih pojedinaca izvan zakona, ali to tiho pristajanje SLS na beogradski velikosrpski režim također je, barem djelomično, rezultat uspješne političke taktike NRS i Aleksandra Karađorđevića. Naime, pored sustavnog zastrašivanja Slovenaca od strane Pašića i regenta Aleksandara da će, ne budu li lojalni državi, biti prepušteni Nijemcima i Talijanima, obojica su koristili i taktiku nagrađivanja, odnosno

⁸⁴⁸ Šušteršič 1996, 55.

popuštanja ili bar obećanja o popuštanju Slovincima u budućnosti. Takva su, primjerice, bila obećanja ljubljanskom biskupu Jegliču da centralizam neće biti uveden, no pritom se uvijek naglašavalo kako ni federalizma u državi neće biti.⁸⁴⁹

SLS, točnije Koroščekov krug, očito je pristajao na politiku tihe koalicije s vladajućima radikalima, koje je smatrao puno boljom opcijom od demokrata koji su bili manje skloni katoličkom kleru,⁸⁵⁰ što je pak impliciralo slabije polazište u eventualnoj koaliciji kako za ostvarenje slovenskih interesa tako i manju mogućnost za ispunjenje osobnih ambicija Koroščka. Suradnju s radikalima implicitno potvrđuje sam biskup Jeglič koji u veljači 1922. u svoj dnevnik zapisuje: „Imamo dobro organiziranu SLS koja privlači sve više ljudi. Ima opsežan i dobro napisan program. Vođa dr. Korošček i narodni poslanici dosljedno ga se drže. ... Naglašavaju da žele državu, no zahtijevaju reviziju ustava i ukazuju na pogreške te nesposobnost ljudi koji su u vladi. U sporazumu s Hrvatskom pučkom strankom dogovorili su da u Radićev blok neće ići, čak i ako bi neka struja bila za taj korak. Prosuđujem da stranka postupa ispravno. Željeli su stvoriti savez s Makedoncima da ih pridobiju na svoju stranu te tako ojačaju. S njima već imaju kontakte. Zastupnik Sušnik u parlamentu je u izvjesnom govoru spomenuo i to da se Makedoncima mora dati autonomija. Taj je zahtjev srbijanske centraliste strašno uzrujao, ali je na jugu i u Bugarskoj napravio izrazito dobar utisak. Bog neka spriječi uspjeh elemenata koji unose razdor.“⁸⁵¹ Jeglič, dakle, smatra ispravnim koaliranje s HPS i izbjegavanje suradnje s Radićem. To je u ono vrijeme išlo na ruku NRS u njejoj strategiji sprječavanja okrupnjavanja političkog kapitala na zapadu države. Pritom je razdvajanje dviju najvećih stranaka koje su imale legitimnost predstavljanja slovenskog (SLS) i hrvatskog (HRSS) naroda bio osnovni strateški cilj. SLS i HRSS pak nisu bile toliko programski nekompatibilne, što je uostalom uspješno argumentirala Kulovčeva struja unutar SLS, koliko su zapravo bile nespojive osobnosti Radića i Koroščka. Potonji je naime nakon učvršćivanja vlastita položaja u stranci te nakon toga i obnašanja funkcije predsjednika Jugoslavenskog kluba pa i predsjednika samog Narodnog vijeća teško nalazio zajednički jezik s Radićem kojeg je percipirao kao svojeglavog i posljedično nepredvidljivog. U potencijalnoj suradnji s vođom HRSS Korošček nije anticipirao samo mogućnost gubitka položaja vodeće osobe u hrvatsko-slovenskom savezništvu, jer Radić nije priznavao autoritet drugim političarima, nego i ulazak u političko partnerstvo čiji bi rezultat zbog Radićeve naravi bio

⁸⁴⁹ Jeglič 2015 (19. 1. 1922.), 850.

⁸⁵⁰ Jeglič 2015 (28. 12. 1922.), 873.

⁸⁵¹ Jeglič 2015 (12. 2. 1922.), 853-854.

neizvjestan. SLS je stoga u svoju borbu protiv centralizma krenula sporijim putem. Kao što Jeglič u svojim zapisima potvrđuje, stav je Korošca bio da centralizam treba polako nagrizati traženjem saveza u drugom dijelu države – s Makedoncima. Koliko je ta suradnja stvarno nudila mogućnost vođenja relevantne uloge na državnoj razini, ostaje u domeni spekulacija, no činjenica je da se preko Makedonije otvarala mogućnost suradnje s Bugarskom. Potonju slovenski katolički narodnjaci nisu zaboravljali ni u jednom trenutku parlamentarnog djelovanja, očekujući da bi se geopolitičke okolnosti zaista mogle promijeniti u smjeru formiranja teritorijalno integralne Jugoslavije.

Za određeni dio slovenskih birača takva politika SLS bila preblaga prema Beogradu. Nije naime donosila vidljive rezultate, a po drugoj je strani tolerirala gospodarsku eksploataciju slovenskih područja. Upravo se to može iščitati iz introspektivnih dnevnčkih zapisa ljubljanskog biskupa, u kojima je vidljivo kako je Jeglič s vremena na vrijeme sumnjao u ispravnost političkih odluka vodstva SLS. Nepravednu agrarnu reformu, centralistički stisak na području obrazovanja te korupciju javne uprave često bi pripisivao Božjoj kazni: „Sigurno je da su krajem 1915. naši bili vjerolomni do austrijske države te su željeli savez sa Srbima. Kažnjava li nas sad Bog zbog toga? Ako se ovako nastavi, naš će narod potpuno osiromašiti. Mržnja prema srpskoj upravi i neposredno do Srba raste iz dana u dan. Koliko li je samo službenika i časnika otpuštenih iz službe, izbačenih na cestu, a umjesto njih se zapošljava nesposobne Srbijance koji su svi koruptivni. Za kolike milijune se ništa ne zna kamo nestaju. Deus miseratur nostri!”⁸⁵² Dio slovenskih političara koji je predvodio proces priključivanja slovenskih teritorija Kraljevini SHS, prije svega Anton Korošec, stanje u kojem se prema slovenskom narodu predstavljaju kao opozicija centralističkoj vlasti, a istovremeno pristaju na centralističku politiku te čekaju bolje okolnosti, tada bilo optimalno u okvirima danih mogućnosti. Unatoč gubitcima na sjevernoj granici slovenski su političari od Korošca do Janka Brejca i ljubljanskog biskupa Jegliča vidjeli to kao jedino rješenje da Slovenci potpuno ne nestanu uslijed talijanizacije i germanizacije. Štoviše, upravo gubitci teritorija i dijela naroda koji je ostao na austrijskoj strani granice bili su upotrjebljeni kao argument kako bi bili završili i ostali Slovenci da nisu prihvatili jugoslavensku državu pod srpskim vladarom. To stanje najbolje opisuje slovenski pisac Fran Saleški Finžgar (1871.-1962.) u svom članku s naslovom 'Jugoslavija ili smrt' u časopisu *Slovenec* 28. siječnja 1922., u kojem naglašava da Slovenaca ne bi bilo da se nisu priključili Srbiji, jer ih veliki narodi nisu ni priznavali do 1918.:

⁸⁵² Jeglič 2015 (18. 11. 1923.), 890.

„Danas imamo svoju državu, krv je došla k svojoj krvi, grana svojemu drvetu gdje joj je i mjesto. Ne zaboravimo da smo za svjetsku diplomaciju rođeni tek onda kada je prvi put napisano: SHS. Regenti Ministarstva vanjskih poslova u Beču svjedoče da se ime Slovenci nijednom nije spomenulo u diplomatskom vijeću. Mi za taj svijet nismo postojali. Ako to znamo, lakše je razumjeti spremnost Antante da pristane na tužnu amputaciju našeg narodnog tijela. I ako smo mi postojali i nismo mogli birali tada, kada nas za svjetsku javnost uopće nije ni bilo, nećemo oslabiti sad kada smo zelena grana jugoslavenskoga stabla. Ali te istine moramo biti itekako svjesni, i ta radosna svijest mora biti toliko jaka da nas sve nedaće i sav sadašnji režim ni na koji način ne pokolebaju, a kamoli uguše.“ No, u nastavku Finžgar, pored slavljenja Srbije, dodaje još jedan naglasak: „Naše oči moraju biti usmjerene prema jugu – i to ne samo na Vardar, nego preko Marice do Carigrada. Tek tada – pa neka čekamo stotinu godina, a to se sigurno neće dogoditi - kada se i posljednji balkanski Slaven utjelovi u našoj državi, kad pet mora pruži svoja pleća našim lađama, tek tada će naš glas u skupštini naroda vrijediti i onda se više nećemo cjenkati s Talijanom za barošku luku – ona ionako ni nije luka – nego ćemo drugačije razgovarati i za otetu nam braću. Ovu svijest o narodnosti – učimo od Nijemaca, Francuza, Talijana i također od srpskoga pastira – treba njegovati sa svom ljubavlju i sa svom energijom. Budimo svjesni ljepote i bogatstva naše domovine. Neka nas ne plaše primitivni uvjeti na jugu. Prirodno zdrava i žilava nacija ima veću budućnost od namirisano života zasićenog dekadenta.“⁸⁵³ Slovenski su katolički narodnjaci, dakle, pristali na srpsku inačicu jugoslavenske države, unatoč, kako kaže Saleški Finžgar, primitivizmu koji se odražavao i u načinu vladanja, jer je prema njima i takva država nosila bolju zaštitu za Slovence od alternativa koje su se bile nudile. No, i iz tog se zapisa ponovo očituje da je i nekoliko godina nakon formiranja Kraljevine SHS bitan dio kako slovenske političke elite tako i drugih društveno utjecajnih pojedinaca razmišljao o teritorijalno integralnoj južnoslavenskoj državi koja bi trebala ojačati položaj Slovenaca prema Talijanima i Nijemcima. Štoviše, Saleški Finžgar smatra to prirodnim putom koji je neizbježan te u priključenju Bugarske vidi kako bolju vanjskopolitičku poziciju Slovenaca tako i njihov slobodniji unutarnjopolitički položaj.

9.1.3 Autonomiške i federalne alternative socijalista i komunista

Neaktivnost SLS koristile su druge slovenske političke struje, prije svega autonomiška struja socijaldemokrata, koji je u pogledu nacionalnog pitanja ispostavljala 'svijetli' primjer

⁸⁵³ Jugoslavija ali smrt 1922, 2.

Stjepana Radića kao nacionalnog vođe. Časopis *Autonomist* Albina Prepeluha 11. veljače 1922. piše: „U našoj maloj slovenskoj domovini situacija je takva da imamo puno stranačko-političkih vodstava, ali nema političkog vođe slovenskog naroda ... To se danas ne može reći za Hrvate. Oni imaju svog Radića oko kojeg se okupila velika većina poljoprivrednika, inteligencije i svećenstva. Hrvatski narod na okupu drži jedna politička misao: da mu se mora dati pravo na samoodređenje! U tom je zahtjevu hrvatski narod toliko složan da je danas više nego jasno kako će postići svoj cilj. Hrvatsko je pitanje u Jugoslaviji adut preko kojeg nitko, ma tko bio, ne može prijeći ni sada ni kasnije. Time je također rečeno i da Jugoslavija može biti samo federalna država vođena načelima zakonodavne nacionalne autonomije.“⁸⁵⁴ U raspravi o potrebi unutarnjeg uređenja i potrebnog rješavanja u smjeru narodnih autonomija Prepeluh ispostavlja i šire geopolitičke silnice koje će utjecati na nužnost unutarnjih reformi u južnoslavenskoj državi: „Ovoj državnoj konstrukciji, koja će imati tri morska izlaza; na Jadransko, Crno i Egejsko more, pristupit će i braća Bugari, koji će nam biti najbliži most prema bratskoj Velikoj Rusiji kao što Hrvati i mi Slovenci činimo most prema Zapadu. Iz ovoga slijedi dvostruka spoznaja. Prvo, da je tako velika južnoslavenska država kojom vladaju poljoprivrednici i radnici potrebna svima u svijetu, a posebno Balkanskom poluotoku kao jamstvo mira i slobodnog političkog, ekonomskog, društvenog i kulturnog širenja svih Južnih Slavena. Drugo, iz te temeljne spoznaje proizlazi da se naša slovenska kultura i politički smjer ne mogu razlikovati od načelno autonomne ili, ako hoćete, federalističke. U orijentaciji naše unutarnje državne politike Slovenci se stoga moraju sasvim jasno, otvoreno i izravno postaviti na poziciju slovenske narodne autonomije! Nema drugog izlaza za cijeli slovenski narod.“⁸⁵⁵ Pored toga, slično kao i Šušteršič, Prepeluh naginje k teritorijalno integralnom južnoslavenskom konceptu: „Za našu unutarnju politiku postaje više nego očito da Bugari ne mogu ostati vani. O tom savezu političke ravnoteže danas se raspravlja u Ateni i, naravno, u Bukureštu. ... S ovog širokog stajališta svakome je jasno koliko je pogrešna i bez budućnosti politička misao takozvanih jugoslavenskih nacionalista, koji ne vide ni pedlja pred nosom. Slovenci se ne moraju bojati nikakvih praznih prijetnji 'amputacijama', nego moraju zauzeti odlučan slovenski narodno-autonomaški stav! Kao što je raspad stare Austro-Ugarske bio preduvjet za novi razvoj, tako je danas preduvjet našeg daljnjeg kulturnog, gospodarskog i društvenog napretka pad jugoslavenskog centralizma. Neka samo dijele naš narod na 'oblasti',

⁸⁵⁴ Naš problem 1922, 1.

⁸⁵⁵ Naš problem 1922, 1.

neka samo rade s njim razne eksperimente; narod će ostati! Ostat će na svojoj zemlji i tako pobijediti! Mnogi se pitaju tko će onda vladati u ovoj autonomistički uređenoj zemlji? Da se razumijemo: demokrati sigurno ne. Stalež koji je najbrojniji vladat će, ako je pametan. Seljak će vladati, jer je ova zemlja izrazito poljoprivredna. Osim njega, vladat će i radnička klasa, ako je pametna, jer je ona nakon seljaka najbrojnija.”⁸⁵⁶ I *Avtonomist*, dakle, kao i slovenska katolička glasila pretpostavlja nužnost priključivanja Bugarske Kraljevini SHS kako radi geopolitičke nužnosti osnaživanja jugoslavenske države tako i radi preraspodjele snaga unutar buduće federalistički uređene Jugoslavije. Pritom Prepeluh, koji će se nekoliko godina kasnije prometnuti u važnog političkog aktera za Slovence, jasno identificira političku taktiku Beograda, koji je prijetnjama o prepuštanju Slovenaca izvan jugoslavenske države, osiguravao pasivnost najveće slovenske stranke.

Nakon zabrane i prelaska u ilegalno djelovanje komunisti reformiraju svoj pogled na nacionalno pitanje koje pokušavaju staviti u službu pridobivanja podrške masa protiv tadašnjih vlasti. Tranzicija od unitarističkog prema federalnom konceptu više naroda najprije je bila primjetna upravo kod slovenskih komunista. Federalističku su avangardu predvodili Vladislav Fabjančič (1894.-1950.) i Lovro Klemenčič (1891.-1928.). Pritom je zanimljivo da su obojica bili najprije privrženi centralizmu. Štoviše, Fabjančič je bio i urednik *Rdečega prapora* koji je nekritički prenosio zaključke s vukovarskog kongresa. No, nakon zabrane komunista Fabjančič i Klemenčič pokušavaju pridobiti širu potporu među slovenskim socijalistima, zauzimaju se za legalizaciju njihovog političkog djelovanja te na kraju kao komunistički disidenti nastupaju na izborima u ožujku 1923. Iako je taj pokušaj neslavno prošao, to je ukazalo na značajne razlike između svedržavne Partije i dijela slovenskog komunističkog vodstva. Federalistički su se stavovi među Slovencima privrženim ideji komunizma u razdoblju od 1921. do 1923. najviše objavljivali u glasilu *Delavske novice* koje već u svom prvom broju zapisuju da će „samo federacija balkanskih radnih naroda zauvijek napraviti kraj bratoubilačkim ratovima na Balkanu.”⁸⁵⁷ U 1922. nastavljaju s brojnim člancima koji elaboriraju zamišljenu (kon)federaciju: „... jugoslavenska proleterska klasa solidarna s međunarodnim klasno svjesnim proletarijatom, od samog početka svoga djelovanja pa do danas, dala je mnoge žrtve u svojoj iskrenoj borbi za međusobno bratstvo, jednakost i slobodu Slovenaca, Hrvata, Srba i Bugara. Proleterske socijalističke partije kod Slovenaca, Hrvata, Srba

⁸⁵⁶ Naš problem 1922, 1.

⁸⁵⁷ Smernice 'Delavskih novic' 1921, 1.

i Bugara, u najtežim su vremenima, kada je jugoslavenska buržoazija vodila bratske narode u bratoubilačku borbu, visoko držale crveni znak na kojem je pisalo federativna narodna vlada Slovenaca, Hrvata, Srba, Bugara i ostalih malih balkanskih naroda, najotvorenije ideje nacionalnog oslobođenja i ujedinjenja. Dokaz, dokumenti o Balkanskoj Socijalističkoj Federaciji.⁸⁵⁸ Iz navedenog se očituje jasan teritorijalno integralni federalni južnoslavenski koncept, a tri mjeseca kasnije u istom glasilu slovenski komunisti idu i korak dalje te objavljuju novi cilj: „Konfederacija slobodnih republika južnih Slavena, gdje će vladati radni narod, veliki je, realan i svijetli cilj seljaka i radnika. Do tog će cilja ići u čvrstom jedinstvu.“⁸⁵⁹ Bi li ta konfederacija, pored južnih Slavena, uključivala i ostale balkanske narode, nije posve jasno. Ipak, posve je jasna intencija da se svakom od četiri izrekom spomenutih južnoslavenskih naroda prizna pravo na vlastitu republiku te se pritom naglašava temeljno pravo na samoodređenje: „Kakav stav ima klasno svjesni proletarijat prema pitanju autonomije? On brani i, gdje ima moć, provodi u djelo načelo potpunog samoodređenja naroda. Kao što vrijedi za samoodređenje svih naroda, tako je i za samoodređenje slovenskog, hrvatskog i srpskog naroda. Samoodređenje je mnogo širi pojam od autonomije. Autonomija i federacija spadaju u okvir samoodređenja. Ako većina slovenskog naroda traži autonomiju ili federaciju kao neposredni, minimalni cilj, klasno svjesni proletarijat će podržati borbu za to, jer to odgovara njegovim načelima u nacionalnom pitanju. Proletarijat je prvi protivnik nacionalnog i ekonomskog imperijalizma, koji se izražava u centralizmu srpske buržoazije. Taj imperijalizam tlači ne samo slovenski i hrvatski, nego i srpski radni narod.“⁸⁶⁰ Štoviše, prema Klemenčiču je teorija o narodnom jedinstvu Srba, Hrvata i Slovenaca predstavljala samo 'masku imperijalizma srpske buržoazije'.⁸⁶¹ Upravo se iz tog citata najbolje očituje stavljanje nacionalnog pitanja, bar u onom trenutku, u funkciju ostvarivanja cilja pridobivanja potpore kod što širih masa. Slovenski su komunisti, dakle, shvatili da je slovenski i hrvatski sentiment prema autonomiji, odnosno vlastitoj državnoj jedinici ipak prejak da ga ne bi pokušali iskoristiti pri svom usponu prema vlasti.

⁸⁵⁸ Proletarijat in srbo-hrvaško-slovenski spor, 1.

⁸⁵⁹ Centralizem in avtonomija, 8.

⁸⁶⁰ Zveza delovnega ljudstva 1922, 1-2.

⁸⁶¹ Filipič 1994, 27.

9.1.4 Ustrajanje na 'slovenskom' tipu unitarizma

Nakon 1922., kada KPJ definitivno odustaje od unitarističkog pristupa, među Slovencima samo liberali ostaju lojalni centralističko-unitarističkom uređenju jugoslavenskog pitanja. U skladu s tim, od te je struje dolazilo i najmanje kritika na račun vlasti u prvom periodu Kraljevine SHS. Pojedini su slovenski kulturni djelatnici, poput primjerice Frana Ilešiča (1871.-1942.), čak išli toliko daleko da su likovali nad vlastitim dojmom kako mlađi naraštaj Slovenaca uopće više ne poznaje ideal '*Zedinjene Slovenije*' i da im pogled u svijet ide isključivo preko Beograda.⁸⁶² Sukladno je tome liberalno *Jutro* bilo jedno od najžešćih oponenta hrvatskom republikanizmu: „Tvrde da smo mi demokrati protivnici sporazuma s Hrvatima, to nije istina. Uvijek smo se zalagali za potpuno narodno i državno jedinstvo. Uvijek smo zastupali stav da među nama treba postojati potpuna ravnopravnost. Ova je država hrvatska koliko i srpska i slovenska! Na žalost, znamo da danas u Hrvatskoj postoji jedna jaka stranka koja ne priznaje ni jugoslavensku državu, ni narodno jedinstvo, koja traži neko hrvatsko državno pravo i neku svoju republiku bez nas i Srba. Prijatelji moji, mi se ovom separatističkom stavu nikako ne možemo pridružiti, jer je on protudržavan, protunarodan. S takvim stavom i s takvim programom mi narodni Slovenci ne možemo sklapati sporazum. Ako dopustimo Hrvatima da stvore nekakvu svoju republiku između nas i Srba, onda to ne znači naše oslobođenje, nego znači komadanje, znači da smo ponovo izloženi našim starim neprijateljima na sjeveru i na jugu, to znači našu narodnu smrt.“⁸⁶³ Iz te je perspektive, dakle, uvođenje bilokakvog federalizma u državi zapravo značilo „kraj za Jugoslaviju i početak Velike Srbije, vazalne male Hrvatske i Slovenije kao talijansko-njemačke provincije“.⁸⁶⁴ Stoga je upravo *Jutro* bilo najradikalnije pri argumentiranju nužnosti odricanja Slovenaca od vlastitog slovenstva, smatrajući kako je „jugoslavenstvo negacija teze o tri naroda“.⁸⁶⁵ Koherentnost glede unitarističkog pogleda na jugoslavensku naciju ipak nije spriječila podjele unutar JDS. Dio se starijih članova naime odcijepio od stranke i ubrzo priklonio NRS što je označilo i njihov brzi politički kraj, jer time nisu mogli privući značajniji broj slovenskih glasača.⁸⁶⁶ Glavnina je ipak ostala lojalna demokratima i barem u prvim godinama

⁸⁶² Perovšek 1996, 270.

⁸⁶³ Z ljubljanskega shoda JDS. Govor dr. Puca 1922, 3.

⁸⁶⁴ Ljubljana, 30. avgusta 1924, 1.

⁸⁶⁵ Ljubljana, 25. oktobra 1922, 1.

⁸⁶⁶ Perovšek 1996, 245-248.

unitarističkoj doktrini. No i kod dijela slovenskih liberala, donedavnih zaljubljenika u novu državu pod srpskim vodstvom, pojavila se sumnja u dobre namjere Beograda.

Najradikalnije se centralizmu suprotstavila slovenska politička frakcija koja je u 1922. po uzoru na HRSS osnovala novu Slovensku republikansku stranku (SRS), koja se bila zauzimala za slovensku republiku, no koja je ubrzo doživjela raspad i već 1923. nestala s političke scene.⁸⁶⁷ U 1922. obrat doživljava i NSS koja je sve žustrije počela braniti slovensku samobitnost. Časopis *Jugoslavija*, primjerice, u ljeto 1922. piše: „Moramo reći istinu: Slovenci smo nacionalna individua kao Rusi, Srbi, Česi ili Bugari, i ako smo se bez licemjerja ujedinili s našom braćom Srbima i Hrvatima u zajedničku državnu tvorevinu, ne znači da ćemo zatajiti svoju narodnu posebnost. Na brojnijoj braći, Srbima i Hrvatima, ostaje da urede svoj odnos s nama u zajedničkoj državi kako bi bila zajamčena naša narodna posebnost i ravnopravnost svakoga našeg čovjeka. Nitko neće s frazama i silom moći riješiti unutarnju situaciju u jugoslavenskoj državi.“⁸⁶⁸ NSS doduše tada i dalje čvrsto zagovara političko jugoslavenstvo, što je zapravo značilo lojalnost državi, no istovremeno u više navrata ispostavlja da u toj jugoslavenskoj državi ipak živi više naroda koje ne bi trebalo na brzinu homogenizirati: „Jugoslavenska ideja kao misao našeg državnog jedinstva je sveta i nepovrediva, dok je jugoslavenstvo kao jezični i kulturni program stvar povijesti.“⁸⁶⁹ U tom je kontekstu branjenja autonomaštva NSS oblikovala prijedlog prema kojem bi Slovenci služili vojni rok samo na slovenskom području te da se u državi formira šest autonomnih jedinica, odnosno Slovenija, Hrvatska (sa Slavonijom, Dalmacijom, Međimurjem, Istrom i otocima), Srbija (s Makedonijom i 'starom Srbijom'), Vojvodina (Bačka, Banat i Baranja), BiH i Crna Gora.⁸⁷⁰ Čak je i Mihajlo Rostohar, koji je 29. listopada 1918. imao najžešći govor kojim je slavio stvaranje nove jugoslavenske države, stao na stranu slovenske narodne samobitnosti. Posebice se to odnosilo na slovenski jezik koji je prema Rostoharu bio ključni dokaz slovenske posebnosti u južnoslavenskoj državi: „Ako u državi postoje dva jezika, jasno je da ne može postojati jedan jugoslavenski narod, jer narod koji bi imao dva svoja jezika sociološki je nonsens. Zbog toga nipošto nisam separatist, ako priznajem činjenice i potvrđujem postojanje slovenskog naroda, ali jesam i ostajem branitelj političkog i državnog jedinstva Srba, Hrvata i Slovenaca, i u tom smislu ja sam Jugoslaven. Za mene jugoslavenstvo ne isključuje postojanje slovenskog naroda,

⁸⁶⁷ Perovšek 1996, 206-207.

⁸⁶⁸ Imperializam ali idiotizam 1922, 1.

⁸⁶⁹ Praktično jugoslovanstvo 1922, 1.

⁸⁷⁰ Perovšek 1996, 213-214.

no za mene Jugoslavija znači državnu političku integraciju, a ne postupnu narodnu asimilaciju ili reintegraciju u fiktivan jugoslavenski narod. Da se konkretnije izrazim, kažem: ja sam za to da Slovenci sa ostalim Jugoslavenima tvore jednu nacionalnu volju, koja se izražava u državnom jedinstvu, ali nisam za nestanak Slovenaca kao naroda.“⁸⁷¹

Nisu samo liberalni frakcionaši izražavali neslaganje s određenim elementima unitarističke doktrine. Kada je provedena konverzija kruna u dinare prema kursu 4 krune za 1 dinar, što je bilo daleko od realnog stanja, i Ivan Hribar posreduje kod Stojana Protića s argumentom da će takva konverzija dovesti do siromaštva u zapadnim dijelovima države, a da je zadaća vlade upravo štititi gospodarski slabije slojeve ljudi od iskorištavanja. Nakon što ga je Protić odbio, predbacivši mu boljševizam, Hribar zapisuje: „Ne bez britkih briga počeo sam tada spoznavati da je u glavama većine odlučujućih srpskih državnika ukorijenjena orijentalna misaonost koja je bitno drugačija od zapadnjačke.“⁸⁷² To je u skladu s tezom slovenskog povjesničara, Andreja Rahtena, da su slovenski političari do 1918. vrlo slabo poznavali srpsku politiku i političare.⁸⁷³ Pritom je zanimljivo kako je upravo Hribar, kao jedan od najžešćih pobornika jugoslavenskog unitarizma među Slovencima, kritizirao srpsku stranu i s aspekta nedovoljnog zauzimanja za 'pravi' kulturni unitarizam koji bi bio rezultat razmjernog utjecaja u društvu Kraljevine SHS. To se naime ispostavilo kod jezičnog pitanja, točnije kod problema različite pravne terminologije. Hribar je pokušao doprinijeti rješenju na način prema kojem je predložio da Hrvati i Slovenci određene izraze zamjene izvorno slavenskim, dok bi Srbi ipak trebali još više pogledavati prema slovenskom i hrvatskom nazivlju, jer je u tome bilo puno manje turcizama nego u srpskom.⁸⁷⁴ Hribar je i na tom području doživio odbijanje. Iako je to sam bio smatrao kao pomanjkanje stvarnog unitarizma kod srpske politike, vjerojatnije je kako je to samo bio indikator različitog poimanja unitarizma. Dok je prema Hribaru jedinstvenu jugoslavensku naciju trebalo oblikovati tako da se iz svakog njezinog dijela uzme ono što je 'čišće' (jugo)slavensko, u Srbiji je unitarna doktrina podrazumijevala širenje srpskih elemenata na sva područja nove države.

Sličnog je stava Hribarovom bio i Matija Murko (1861.-1952.), slovenski jezikoslovac, povjesničar i etnolog koji je, između ostaloga, bio i jedan od ustanovitelja revije *Nova Evropa*. Nju su pokrenuli pretežno srpski kulturno-integralno jugoslavensko usmjereni intelektualci.

⁸⁷¹ Naziranje o sedanji državni krizi 1924, 1.

⁸⁷² Hribar 1984, 485.

⁸⁷³ Rahten 2012, 101.

⁸⁷⁴ Hribar 1984, 486-487.

Upravo u *Novoj Evropi* Murko 1922. objavljuje članak 'Slovenački književni jezik',⁸⁷⁵ a njegovu slovensku verziju objavljuje u *Ljubljanskom zvonu* pod naslovom 'Slovenski jezik v Jugoslaviji'.⁸⁷⁶ Iako je i sam branio ideju kulturno-integralne Jugoslavije, smatra da bi slovenski jezik trebao ostati samostalan bar dok se ne izvrši političko i ekonomsko ujedinjenje. Nametanje 'srpsko-hrvatskoga' jezika Slovincima prema Murku je bilo neizvedivo u praksi, jer bi to impliciralo nužnost uvođenja tog jezika kao isključivo važećeg u sve obrazovne, religijske i administrativne institucije. To bi, pak, prema Murku bilo jednako imperijalnim aspiracijama koje su nekada imali Nijemci i Mađari. No, odmah potom dodaje: „Priznajem da bi ja kao slavist više volio što manje slavenskih jezika i da bi (...) u Jugoslaviji imali samo jedan književni jezik; drage bih volje i djelovao za takvo jedinstvo kao što sam se uvijek borio za književno jedinstvo Hrvata i Srba, no kao znanstvenik moram na temelju činjenica iz prošlosti i sadašnjosti slovenskog jezika izvlačiti stvarne zaključke te se ne mogu ogriješiti protiv pojma prave demokracije.“⁸⁷⁷ Također, slično kao i Hribar, Murko smatra da bi i 'Srbohrvati' trebali učiti slovenski jezik kao i Slovenci 'srpskohrvatski'. Takvo mišljenje je podržao i jedan od slovenskih ustanovitelja Nove Evrope, Leonid Pitamic (1885.-1971.), koji je također unatoč svom načelnom stavu o praktičnim prednostima jednog jezika, njegovo formiranje vidio kao posljedicu dugotrajnije 'ljubavi', a ne državnog intervencionizma.⁸⁷⁸ Štoviše, smatrao je da bi Slovence trebalo kompaktnije organizirati unutar Kraljevine SHS te se zbog bojazni da bi veća politička kohezivnost štajerskih Nijemaca mogla uzrokovati njihovu prevlast u tom području zalagao za spajanje Mariborske i Ljubljanske oblasti.⁸⁷⁹ Za to se zalagao i Hribar, pozivajući se na koncept Ujedinjene Slovenije (*Zedinjena Slovenija*) koji je prema njemu predstavljao temeljni cilj političkog djelovanja Slovenaca. Ipak, činjenica je kako se dio slovenskih liberala tome suprotstavljao. Spomenuti Fran Ilešič u *Srpskom književnom glasniku* 1922. reagira upravo na Hribarov apel za ujedinjenjem slovenskih oblasti s člankom u kojem koncept Ujedinjene Slovenije označava kao 'jednu u brzini revolucionarnih događaja nabačenu misao' te kao 'anakronizam'.⁸⁸⁰

S druge je strane stav o samostalnosti slovenskog jezika bio je, dakle, raširen i u onom dijelu Slovenaca koji su se inače zauzimali za 'jugoslavensko jedinstvo'. To potvrđuje i Božidar

⁸⁷⁵ Murko 1922a, 132-140.

⁸⁷⁶ Murko 1922b, 385-395.

⁸⁷⁷ Murko 1922b, 391.

⁸⁷⁸ Nećak 1992, 8-9.

⁸⁷⁹ Pitamic 1923, 352-354.

⁸⁸⁰ Ilešič 1922, 66-67.

Borko (1896.-1980.), novinar ljubljanskog *Jutra* i dopisnik *Nove Evrope*, koji u 1925. objavljuje članak s nazivom 'Književno pismo iz Slovenije' odmah na početku piše: „Bez obzira na današnje i sutrašnje sporazume i diskusije o slovenskom pitanju, Slovenci nastavljaju živjeti kao potpuno samostalna kulturna jedinica. Unatoč svim sumnjama hoće li moći sačuvati pred Srbohrvatima – ili bolje u Jugoslavenstvu – svoju kulturnu individualnost, njihova je ljubav za svoj jezik i svoju književnost ostala gotovo netaknuta od političkih utjecaja i promjena. Istina, ima ljudi – naročito 'profesionalnih političara'- kojima je ova strana narodnog života više ili manje tuđa (...), pa im je stoga lako biti 'širokogrudan' kad je riječ o napuštanju slovenskog jezika u korist srpskohrvatskoga. Međutim, ona narodna jezgra, koja živi u slovenskoj tradiciji, i koja voli jezik, pisce i knjige, neće i ne može postaviti sve ovo na tržište te sklapati kojekakve kompromise na štetu životnih interesa slovenskog naroda.“⁸⁸¹ U tom kontekstu Borko naglašava važnost svih onih književnika koji su se zauzimali za posebnost slovenskog jezika te svoj članak u *Novoj Evropi* završava na sljedeći način: „Ako Slovenci žele dokazati svoje pravo na opstanak kao posebna kultura, moraju, unatoč neznatnim prostornim dimenzijama, živjeti dušom velikog naroda; a to znači da slovenska književnost mora tražiti sintezu dosadašnjih svojih tradicija i velikih čovječanskih težnji, kao što je to tražio Cankar na kraju svoga života – ona mora ići barem zajedno sa narodnim masama, ako ne ispred njih!“⁸⁸² Borko takav stav nije napustio ni u 1928., kada se u *Novoj Evropi* ponovo javlja s člankom 'Jedna kultura i jedna psiha'. U tom zauzima stav kojeg je kasnije zastupao hrvatski povjesničar Ivo Banac,⁸⁸³ a odnosi se na činjenicu da su se pojedine nacionalne ideologije i identitetske odrednice kod južnih Slavena razvile zasebno kod Slovenaca, Hrvata i Srba puno prije formiranja zajedničke države. No, Borko ide i jedna korak dalje konstatirajući: „Srbi, Hrvati i Slovenci, ušli su u zajedničku državu dosta kasno, kao razvijeni individualiteti, svaki sa svojom vlastitom tradicijom i svojim kulturnim osjećanjima. Oni u kulturi nisu jedno, i ne treba ni da budu jedno.“⁸⁸⁴

Ideologija kulturno integralnog jugoslavenstva je, dakle, i kod najžešćih slovenskih unitarista bila bitno drugačija od ideologije beogradske vrhuške. Kad k tome dodamo i već spomenutu težnju slovenskih liberala po povezivanju Kraljevine SHS i Bugarske, za što se zauzimao i slovenski ogranak Orjune (Organizacije jugoslavenskih nacionalista),⁸⁸⁵ možemo

⁸⁸¹ Borko 1925, 433-434.

⁸⁸² Borko 1925, 438.

⁸⁸³ Banac 1988a, 377.

⁸⁸⁴ Borko 1928, 16.

⁸⁸⁵ Perovšek 1996, 256.

zaključiti da su strateški ciljevi slovenskih liberala i beogradskih kako radikala tako i demokrata bili bitno drugačiji, no da slovenska strana to u ono vrijeme nije uspjela razaznati. S druge su pak strane, ideologije slovenskih katoličkih narodnjaka i Beograda kako s aspekta teritorijalno integralnog tako i iz vizure kulturno integralnog jugoslavenstva bile u suprotnosti, no političke su se taktike u tom periodu ipak djelomično preklapale. Istovremeno, u sva je tri slovenska politička pola i dalje primjetna želja da se Kraljevina SHS spoji s Bugarskom. Dok je kod slovenskih unitarista to bio prirodan slijed događaja kojemu su bili skloni zbog svoje jugoslavenske ideologije, kod pretežnog je dijela katoličkih narodnjaka to bio put prema smanjenju unutarnjeg srpskog pritiska na Slovence (i Hrvate).

9.2 Pokušaji priključivanja i korištenja hrvatskog republikanizma

9.2.1 Pokušaj suradnje i ambivalentan odnos prema HRSS

Nesklonost kulturno integralnom jugoslavenskom konceptu od strane većine Slovenaca i Hrvata pokazala se na izborima u ožujku 1923., a i ukupni su rezultati na razini države označili početak slabljenja takozvanog 'demokratskog unitarizma'. NRS je naime pobijedila sa 108 izabраниh predstavnika, dok je JDS osvojila manje od polovice mandata radikala (51). S druge strane, HRSS je nadmašila očekivanja i zauzela drugo mjesto sa 70 zastupnika, a oporbena se retorika očito bila isplatila i SLS, koja je s 21 zastupnikom (od ukupno 26 slovenskih mandata) bila apsolutni pobjednik među Slovencima te tako bitno popravila rezultat u odnosu na izbore za konstituantu. Od drugih je stranaka JMO osvojila 18 mandata, turski Džemijet 14, Zemljoradnička stranka 10 mandata, dok su ostale stranke osvojile 8 ili manje mandata.⁸⁸⁶ Rezultati izbora, unatoč relativnom porazu nositelja jugoslavenske nacionalne ideje JDS, nisu označili i početak lakšeg rješavanja odnosa između Srba, Hrvata i Slovenaca. Dvije su najjače političke grupacije bile na različitim stranama, a NRS je nastavila s konceptom koji je na zapadu zemlje doživljavan kao pokušaj velikosrpskog širenja.

Za najjaču slovensku stanku rezultati izbora imali su dva učinka. Prvi se očitovao kroz nastavak opozicijske retorike, jer se ona očito isplatila u predizborno vrijeme. Zastupnici SLS su stoga u Narodnoj skupštini i nakon izbora nastavili s jednakim verbalnim smjerom. Pritom je sa svojim antiunitarističkim govorima najaktivniji, dakako, ostao Fran Kulovec koji je

⁸⁸⁶ Engelsfeld 2002, 331.

nastavio sa svojim anticentralističkim i antiunitarističkim govorima: „Za njih narodno jedinstvo znači da smo mi Slovenci, Hrvati i Srbi jedan te isti narod, s jednim te istim jezikom, s jednom kulturom i jednom individualnošću. Ako nismo, to ćemo morati postati u dogledno vrijeme. Ako ne mirnim putem, onda državnom silom. To je vaše poimanje. ... Najkarakterističnija je obilježba jednog naroda njegov jezik. Molim vas, je li to isti jezik kojim mi govorimo i kojim vi govorite? Sigurno je da Slovenci imaju svoj jezik, svoju kulturu, svoju nacionalnu posebnost. ... Gospodo, mi imamo tri naroda – Srbe, Hrvate i Slovence.“⁸⁸⁷ No, s druge se su strane izbori pokazali kako koalicijski potencijal za SLS i nije prevelik. Po jednoj su strani svojom retorikom od sebe udaljavali srpske radikale i demokrate, dok se u politici prema Hrvatima izjalovio pokušaj uzdizanja HPS. Potonja je doživjela debakl, što je ukazalo na propast projekta slovenskih katoličkih narodnjaka da privuku značajniji dio hrvatskog biračkog tijela preko sestrinske stranke. Štoviše, Radićeva je HRSS postigla još bolji rezultat nego na prošlim izborima te je učvrstila status legitimnog predstavnika hrvatskog naroda. Posljedično je, dakle, SLS bila prisiljena napraviti korak prema Radiću, ako je željela postati relevantan čimbenik na državnoj razini, a da pritom eventualnom koalicijom s jednom od dvije najveće srpske stranke ne bi ukaljala svoj anticentralistički i antiunitaristički ugled kod slovenskog stanovništva. Zanimljivo je da je prijelomni trenutak, koji je omogućio slovenskim katoličkim narodnjacima približavanje Radiću i HRSS, zapravo bio pomak JMO. Od povećanja uloge Mehmeda Spahe (1883.-1939.) ta se stranka počela udaljavati od NRS te se sve više okretati prema anticentralističkim strankama, to jest prema Radiću. To je na kraju i SLS stimuliralo ka uključivanju u to političko partnerstvo, koje je s obzirom na veličinu biračkog tijela omogućavalo dobro polazište za brže postizanje temeljnih slovenskih političkih ciljeva. Osnovan je oporbeni Federalistički blok u kojeg su pored HRSS, SLS, JMO ušla i 3 zastupnika Bunjevačko-šokačke stranke.

Pašić je na kraju, unatoč koncentraciji anticentralističkih snaga, ipak uspio sastaviti vladu, pridobivši dio federalista obećanjem da neće dijeliti slovenski i hrvatski teritorij.⁸⁸⁸ U Federalističkom se pak bloku pokazao manjak kohezivnosti, koji se odražavao preko različitih političkih taktika. HRSS je naime krenula putem ometanja parlamentarnog rada svojim nesudjelovanjem na sjednicama, dok je SLS participirala u parlamentarnim raspravama i u skupštinskom radu preuzela ulogu vođe opozicije. U tom kontekstu ljubljanski biskup Jeglič

⁸⁸⁷ Rahten 2002b, 96.

⁸⁸⁸ Đokić 2010, 82.

u svojim zapisima navodi kako Korošec spretno okuplja sve nezadovoljnike te da slovenski katolički narodnjaci pokušavaju pronaći veze za bolju suradnju s Radićevom strankom, no da se mnogi u SLS ne slažu s taktikom HRSS.⁸⁸⁹ Na odluku stranke da se ne isključe iz skupštinskog rada utjecala je činjenica rješavanja zapadne državne granice s Italijom, a bojkot bi otežao predstavljanje vlastitih stavova te bi i u slovenskoj javnosti mogao biti interpretiran kao nezainteresiranost, odnosno nespremnost za sudjelovanje u rješavanju tog pitanja. Zapadna je granica stoga, razumljivo, bila glavna tema u istupima zastupnika SLS. Pašićevu se vladu u tom okviru optuživalo za zapostavljanje zapadnog dijela države te za vođenje politike popuštanja u odnosima s Italijom prema čijoj su viziji južni Slaveni uz Jadransko more pripadali talijanskoj interesnoj sferi. Pritom se pozivalo i na izjave tadašnjeg vodstva fašističke Italije koje je prema stavovima SLS-ovih zastupnika smatralo kako vlastite ciljeve u pregovorima s Kraljevinom SHS može postići upravo preko podrške Beogradu pri zadovoljavanju srpskih nacionalnih interesa, primjerice pri širenju države prema Solunu. Mussolini je, barem se tako čini, zaista našao podršku u kralju Aleksandru i tadašnjem ministru vanjskih poslova Kraljevine SHS, Momčilu Ninčiću (1876.-1949.). Ekonomski snažna Rijeka predstavljala je naime opasnost za poziciju Beograda, jer je nudila gospodarski potencijal na kojem bi se mogli napajati svi hrvatski i slovenski nezadovoljnici postojećom državom.⁸⁹⁰ Za tadašnju bi vlast stoga bilo mnogo poželjnije glavno pomorsko težište premjestiti na jug, po mogućnosti u Kotor ili barem u Split, što bi pak olakšalo promet prema Srbiji te joj omogućilo brži razvoj i ujedno zakočilo gospodarski rast onih dijelova u kojem je bio prisutan antisrpski sentiment. Tadašnja je jugoslavenska diplomacija, iz vizure slovenskih i hrvatskih nezadovoljnika novom državom, također više pogledavala prema Solunu i Egejskom moru, nego je iskazivala interes za zaštitu hrvatskih i slovenskih područja na sjevernom Jadranu. Takva je politika rezultirala sporazumom između Italije i Kraljevine SHS 24. siječnja 1924. godine, odnosno između Mussolinija na jednoj i Pašića te Ninčića na drugoj strani. Rijeci je ukinut poseban status, grad dobiva Italija,⁸⁹¹ dok Kraljevina SHS zadržava pravo na luke Baroš i Delta, teritorij u zaleđu te pravo zakupa bazena Thaon di Revel u riječkoj luci na rok od 50 godina.⁸⁹²

⁸⁸⁹ Jeglič 2015 (20. 1. 1924.), 895.

⁸⁹⁰ Krizman 1975, 41–42.

⁸⁹¹ Dokumenti (1915-1955) 1975, 268–269.

⁸⁹² Engelsfeld 2002, 347.

Slovenec je prilikom takvog raspleta izrazio snažan protest i u Ljubljani najavio prosvjede protiv sporazuma s Italijom.⁸⁹³ Štoviše, u to vrijeme čak i Koroščeva *Straža* konstatira da je „mržnja protiv Hrvata i Slovenaca pobijedila nad općim državnim interesima“ te da su „velikosrpski radikali, Nijemci i Turci jedini za to da se sporazum prihvati, jer misle da će time oslabiti položaj Hrvata i Slovenaca u državi.“⁸⁹⁴ Nakon tako nepovoljnog razgraničenja u sve se većem dijelu SLS pojavljivalo razumijevanje za bojkot rada Narodne skupštine od strane HRSS: „Još kao srednjoškolac dr. Krek je sanjao da će doći vrijeme kada će se svi južni Slaveni ujediniti i stvoriti potpuno slobodnu državu. ... Ako bi danas dr. Krek mogao vidjeti sve strahote Pašićeva režima, morao bi zajedno s pjesnikom uzviknuti: 'Mili Bože, kamo sam to zašao?!' ... Jer uzalud bi tražio duh demokracije, uzalud bi u ovom režimu tražio duh jednakosti i duh slobode. Umjesto demokracije danas vlada Pašićev apsolutizam, umjesto jednakosti vlada korupcija, danas imamo nasilje umjesto slobode, i to je nasilje otišlo toliko daleko da ni poslanici, izabrani voljom naroda, ne mogu ostvariti svoja prava, da ni narodni zastupnici ne mogu u parlamentu djelovati i vršiti svoje zastupničke dužnosti. U parlamentarnoj zemlji parlament mora biti izraz istinske volje naroda. Do danas se to nije dogodilo u ovoj skupštini jer nema braće Hrvata.“⁸⁹⁵ Liberali su, dakako, bili nešto drugačijeg viđenja. Po jednoj je strani za liberale izrazito nepovoljan bio već Rapalski sporazum, za kojeg je, primjerice, Hribar okrivio Trumbića.⁸⁹⁶ Nakon što je Rijeka i pravno pripojena Italiji *Slovenski narod* piše: „Sa stajališta nacionalnih interesa cijelog našeg naroda, a posebno sa stajališta Hrvata i Slovenaca, svi mi Slovenci, kao i Hrvati i Srbi, nedvojbeno smo duboko povrijeđeni ne samo takvim rješenjem za Rijeku, nego i time što je značajan dio naše zemlje s našom braćom ostao pod Italijom. Ali s gledišta državnih interesa, surove stvarnosti međunarodnih događanja i opće političke situacije, u kojoj se naša kraljevina nalazi, moramo, unatoč dubokoj boli, pozdraviti ovaj sporazum između naše kraljevine i susjedne Italije.“⁸⁹⁷ Oštrije je pak bilo *Jutro* koje konstatira da je ugovor ponižavajući,⁸⁹⁸ dok je tršćanska *Edinost* najprije bila nešto opreznija glede interpretacije Rimskih ugovora, što je razumljivo s obzirom na to da su već osjećali pritiske talijanskih vlasti. Stoga je izražavala i sumnju kako u uspjeh prosvjeda koje su organizirali slovenski katolički narodnjaci tako i u povezivanje SLS u

⁸⁹³ Jugoslovanski klub proti pogodbi vlade z Italijo 1924, 1; Protestni shod 1924, 2.

⁸⁹⁴ Politični položaj 1924, 1.

⁸⁹⁵ Posl. Sušnik o nalogi opozicije. Krekova državna misel 1924, 1.

⁸⁹⁶ Hribar 1984, 476-477.

⁸⁹⁷ Sporazum z Italijo 1924, 1.

⁸⁹⁸ Ljubljana, 26. januarja 1924, 1.

opozicijski blok protiv srpskih radikala, jer su članovi opozicije imali previše različitih ciljeva.⁸⁹⁹

Unatoč mišljenju liberalnih novina, činilo se kako se nakon stupanja u Federalistički blok i nakon razgraničenja s Italijom SLS bar na trenutak vratila izvornim ideološkim postavkama, dok je taktički sve kohezivnije djelovala s HRSS. U tom je okviru počela ponovo naglašavati razlike između njih i slovenskih liberala u odnosu prema vjerskoj autonomiji katolika. To se, primjerice, očitovalo prilikom organiziranja proslave povodom praznika sv. Save kada su slovenske škole dobile poziv u kojem se pozivalo kako bi bilo primjereno da svaki razred pošalje dva predstavnika na proslavu. Dok je liberalno *Jutro* 'klanjanju u spomen srpskog genija' donijelo duži članak, naglašavajući pozitivne vrijednosti koje učenici pri tom usvajaju,⁹⁰⁰ *Slovenec* je oštro protestirao protiv takve 'obaveze' za slovensku djecu: „Nemamo ništa protiv toga ako naša školska omladina slavi sv. Savu kao prosvjetitelja u bratskom srpskom narodu. Bilo bi, dakako, pošteno da naše škole na isti način - barem ravnopravno - slave slovenske i hrvatske kulturne djelatnike iz prošlosti. Ne bismo se nimalo bunili kada bi proslavu u čast sv. Save organizirali ljubljanski Srbi te bi više školsko vijeće našu školsku mladež pozvao na ovu proslavu. ... Međutim, kada takve proslave organizira pravoslavna crkvena zajednica, one imaju vjerski, konfesionalni karakter. Naša katolička školska mladež ne smije sudjelovati na takvim proslavama. Želimo vjersku toleranciju, ali ne vjerski indiferentizam. Budući da slično konfesionalno obojene proslave, na koje bi po zastupnicima trebala polaziti i školska mladež, nužno vode u vjerski indiferentizam, oštro prosvjedujemo protiv okružnice višeg školskog vijeća o ovom pitanju i tražimo da se ona ukine.“⁹⁰¹

SLS se uspjela diferencirati u odnosu prema drugim slovenskim strankama kao politička snaga koja najviše štiti slovensku posebnost u novoj državi, što se odrazilo na slovenskoj potpori toj stranci, no unutar Federalističkog bloka ipak nije do kraja slijedila radikalni opozicijski smjer. Sa strateškog aspekta se naime sve jasnije očitovalo kako neće moći doći do vlasti bez pomoći barem dijela srpskih stranaka. Upravo u to vrijeme dolazi i do razilaženja unutar JDS, unutar koje je Ljubomir Davidović u svojoj ambiciji rušenja Pašića počeo kalkulirati i sa suradnjom s HRSS-om, što je za Pribičevića u tom trenutku bilo neprihvatljivo. Potonji u ožujku 1924. napušta JDS, osniva svoju političku stranku i već

⁸⁹⁹ Kakšne bodo posledice 1924, 1.

⁹⁰⁰ Naši kraji in ljudje. Svetosavske proslave 1924, 3.

⁹⁰¹ Protestiramo 1924, 3.

sutradan s Pašićem formira novu parlamentarnu većinu.⁹⁰² No, kad je HRSS prestala bojkotirati rad skupštine i ujedinila se sa SLS, JMO i Davidovićevom grupom u oporbeni blok, i ta se vlada našla u krizi. Tada Davidović dobiva pravo formiranja nove izvršne vlasti, a za stabilnu mu je većinu trebao i Radićev HRSS. Tome se protivio kralj te je upravo iz srpskog dvora u prosincu 1924. izašla inicijativa za zabranu HRSS-a na temelju 'Zakona o zaštiti države' uz obrazloženje da stranka djeluje pod vodstvom Komunističke internacionale. Tada i sam Radić završava u zatvoru,⁹⁰³ a iz slovenske je vizure zanimljivo da su se pored SLS takvoj politici protivili čak i slovenski liberali za koje se činilo kako su ideološko nespojivi s HRSS-om. Radića su naime doživljavali kao protudržavni element, čak i kao veleizdajnika, no unatoč tomu Hribar u svojim memoarima iznosi mišljenje da je tadašnja vlast krivo postupala prema vođi najveće hrvatske stranke. Umjesto da ga je pokušala pridobiti za 'jugoslavensku stvar' i iskoristi njegove retoričke sposobnosti u vlastitoj diplomaciji, Radić je zatvoren te je prema Hribarovu mišljenju i prije smrti napravljen mučenikom, što je Hrvate samo još više udaljilo od jugoslavenske ideje kakvu su zagovarali slovenski liberali, odnosno demokrati.⁹⁰⁴ Pritom je potrebno naglasiti kako Korošec i SLS, unatoč kritici politike vlasti prema HRSS, intimno ipak nisu imali bitno drugačije mišljenje o Radiću od slovenskih liberala. To se iz razdoblja smjenjivanja vlada najbolje može iščitati iz zapisa ljubljanskog biskupa, koji su zapravo bili ogledalo Korošćevih razmišljanja. Vladu u kojoj su participirali Davidović, Korošec te Spaho biskup, dakako, smatra poštenom, dok u kralja pokazuje sve manje povjerenja te predviđa njegov gubitak povjerenja kako kod vođa stranaka tako i kod naroda.⁹⁰⁵ No, indikativno je da je ljubljanski biskup pritom kritičniji do Radića nego do srpskih stranaka i kralja: „Sinoć je kralj dao mandat Pašiću za sastavljanje vlade. Budući da je Pašić bolestan, zastupat će ga Trifković (Marko), Kako je to moguće! Politiku poštenja, sporazuma i pravednosti kralj je odobravao, veselio se vladi Davidović-Korošec-Spaho. Jedva je čekao da se korupcija zaustavi i kazni. Sad je izručio vladu upravo korupcionašima. Budući da će to biti izborna vlada, parlament će se raspustiti i raspisat će se izbori što će se odvijati pod okriljem bajuneta, posebice u Hrvatskoj. Za to je kriv i šašavi Radić sa svojim demagoškim govorima protiv kralja, protiv monarhije. Čudno, kad god su naši sa spretnom politikom došli do točke da se politika i vlada promijene na dobro, nastupio je on te je svojim govorima sve srušio. Tko, koja

⁹⁰² Matković 1971, 7-24.

⁹⁰³ Biondich 2000, 201.

⁹⁰⁴ Hribar 1984, 397-398.

⁹⁰⁵ Jeglič 2015 (20. 10. 1924.), 906.

stranka i struja tako na njega utječe, tko ga potkupljuje?“⁹⁰⁶ Radić je, dakle, iz vizure dijela slovenskih katoličkih narodnjaka u svojim istupima bilo preradikalan pa su posljedično i njegovi zahtjevi bili opredijeljeni kao neostvarivi i nekonstruktivni. No, pritom ipak treba uzeti u obzir da Korošcu nikako nije odgovaralo pretjerano širenje simpatija prema Radiću unutar njegove stranke, stoga je posredovanje takvog mišljenja koje se odražavalo u zapisima ljubljanskog biskupa vrlo vjerojatno bila taktika Korošca pri njegovoj borbi za mjesto najutjecajnijeg političara među katoličkim južnim Slavenima. Činjenica je naime da je želja po svrgavanju monarha i uspostavi republike postojala i u dijelu SLS. Ta je struja zahtijevala da se stranka odmah izjasni za republiku te je kritizirala svog nominalnog vođu zbog njegova djelovanja u Beogradu. Među njima je bio i Janko Brejc, koji se zauzimao za tješnju suradnju s Radićem te je smatrao Koroščevu politiku punom grešaka.⁹⁰⁷ U to se uvjerio i sam biskup Jeglič koji krajem 1924. zapisuje: „Dakle, republikanska je misao obuzela sve. Izgleda da se i među narodom brzo širi. Kralj je sam kriv. Imao je u svojim rukama odlučujuću moć, a odlučio se za najgore korupcionaše i naše neprijatelje. Tko ga može braniti? Nije nemoguće da izgubi krunu te se ustavnim putem uvede republika. Dakako, to bi morala biti savezna republika sastavljena od tri dijela: slovenskog, hrvatskog i srpskog.“⁹⁰⁸ Jedro najveće slovenske stranke je, dakle, tada računalo i s tom mogućnošću, a to je SLS vratilo bliže polazišnim postavkama glede jugoslavenskog pitanja. S druge strane, dok je Korošec zauzimao mjesto prvog čovjeka SLS, a istovremeno je Radić bio na čelu HRSS, iskrena suradnja dviju stranaka ipak nije bila moguća. To će vrlo brzo potvrditi i daljnji razvoj događaja.

9.2.2 (Kon)federalni koncepti slovenskih komunista

Dok su parlamentarne stranke taktizirale i sklapale nove koalicije pri svojim pokušajima dolaska na vlast, komunisti su se suočavali s poteškoćama koje su bile posljedice njihovog zabranjivanja. Pritom se kao ključni izazov nametalo oblikovanje političke strategije koja će stranku približiti pučanstvu Kraljevine SHS, što je impliciralo nužnost oblikovanja smjernica koje će zadovoljiti ne samo radnika, nego prije svih i seljaka. Između 9. i 12. svibnja 1923. u Beču je održana druga konferencija KPJ koja je formalno potvrdila ono što je slovenski komunistički tisak objavljivao već godinu dana ranije. U rezoluciji o nacionalnom pitanju u Jugoslaviji konstatira se kako su srpsko građanstvo i monarhija drugim narodima nametnuli

⁹⁰⁶ Jeglič 2015 (5. 11. 1924.), 907.

⁹⁰⁷ Jeglič 2015 (18. 11. 1924.), 909.

⁹⁰⁸ Jeglič 2015 (16. 11. 1924.), 908.

brutalno gospodarenje te da otpor protiv toga udružuje sve klase hrvatskog i slovenskog naroda. U nastavku se ustvrđuje kako je u interesu proletarijata Jugoslavije podrška tim potlačenim narodima u njihovoj borbi za pravo na samoodređenje, uključujući i pravo na potpuno odcjepljenje. U tom se kontekstu kritiziraju tradicionalne građanske stranke među Slovencima i Hrvatima koje su prema Partiji bile spremne na kompromis sa srpskom buržoazijom, dok se HRSS ipak spominje kao stranka s kojom se može stvoriti jedinstveni blok u borbi za pravo na narodno samoopredjeljenje.⁹⁰⁹ Rezolucija je očito bila sastavljena pod dojmom velikog uspjeha HRSS na izborima, no i u vrijeme približavanja te stranke Komunističkoj internacionali. Iz vizure komunista upravo je nezadovoljstvo Hrvata, prije svega hrvatskog seljaštva, bilo percipirano kao snaga pomoću koje bi se i KPJ mogla uključiti u jugoslavensku političku utakmicu. Ne čudi stoga da je Partija u svojim dokumentima od tada dalje spominjala uspostavu 'seljačko-radničkih' republika čime je naglasila želju po privlačenju podrške od strane seljaka. Pritom također valja istaknuti kako je u svibnju 1923. u spomenutoj rezoluciji ponovo naglašeno da Makedonci ne mogu biti smatrani kao nacionalna manjina, a Partija tom prilikom najavljuje i poseban dokument koji će biti sačinjen samo u vezi makedonskog pitanja. KPJ je, dakle, tada odlučila aktivirati naboj koji je donosilo nezadovoljstvo Hrvata, Slovenaca i Makedonaca prema srpskim vlastima. Odgovor na pitanje zašto je KPJ u toj strategiji odlučila igrati na nacionalnu kartu Makedonaca, a ne Bugara, slojevit je. No, dio odgovora svakako treba tražiti u tome da bi u slučaju potenciranja bugarskog pitanja u Kraljevini SHS, KPJ olakšala vlastima pri označavanju Partije kao političke sile koja potiče dezintegraciju države te je zapravo vodi vanjski neprijatelj.

U okviru promjene smjera KPJ korak prema priznavanju više naroda s pravom samoopredjeljenja napravili su i srpski komunisti. U 1923. je naime izašla knjiga Sime Markovića, *Nacionalno pitanje u svetlosti marksizma*, u kojoj je glavna teza da su se kako Srbi, tako i Hrvati i Slovenci oblikovali u tri suvremene samobitne nacije.⁹¹⁰ Pritom je zanimljiva konstatacija Dragotina Gustinčića kako je do izlaska Markovićeve knjige postojala podjela na dvije struje, „na srbijansku, to jest centralističku, kojoj je 'narodno jedinstvo' nedodirljivi aksiom, i na izvan-srbijansku: federalističku, koju se nitko nije usudio javno izraziti i još manje podučavati.“⁹¹¹ U istom članku Gustinčić navodi kako je povodom predavanja o tome da su „Slovinci, Hrvati i Srbi jednako tako zasebni narodi kao Nijemci, Mađari, Rumunji, Albanci i

⁹⁰⁹ Pleterski 1967, 286.

⁹¹⁰ Marković 1923.

⁹¹¹ Glose k narodnostnem vprašanju 1923, 3.

drugi“ naletio na otpor srpskih komunista te da se takav stav među komunistima 'vrlo polako udomaćio'.⁹¹² Iz redova slovenskih komunista u ono se vrijeme u kontekstu kritike velikosrpskog režima kao poseban subjekt spominju najprije i Makedonci, a potom i bosanskohercegovački muslimani: „Režim koji vodi svoju diktatorsku politiku protiv cjelokupne radničke klase Jugoslavije, režim koji vodi svoju centralističku politiku hegemonije srpske buržoazije protiv drugih naroda, režim koji Slovence, Hrvate i Muslimane tretira kao građane drugog reda, režim koji Makedoncima ne priznaje ni najosnovnija narodna prava, koji progoni nacionalne manjine (Nijemce i Mađare) – postigao je da danas protiv šačice beogradskih bankara stoji većina radnog naroda u Srbiji i cjelokupno nesrpsko stanovništvo ove zemlje (...) i zato mu više nije dovoljan 'legalizirani' bijeli teror. Režim stoga mobilizira fašističke bande Orjune i Srnao protiv radničkih organizacija i protiv pokreta potlačenih nesrpskih naroda.“⁹¹³

Na kraju je, dakle, na razini svedržavne KPJ prevladao federalistički stav, koji se bar deklaratorno složio s Gustinčičevom tezom da Slovincima, Hrvatima, Makedoncima i Srbima pripada pravo do vlastitog političkog života i razvoja.⁹¹⁴ No, pritom je potrebno naglasiti da Partija svoju 'borbu za nacionalna prava' pojedinih naroda Kraljevine SHS nije uplela u svoj politički program kao strateški cilj, već prije svega kao taktičko sredstvo za borbu protiv tadašnjih vlasti. To je najbolje potvrdio upravo list slovenskih komunista, *Glas svobode*, koji je nakon *Delavskih novic* kratko vrijeme u 1923. izlazio u Ljubljani. Novim su se nazivom časopisa komunisti i simbolički preusmjerili od borbe za radnička prava k širem pojmu borbe za slobodu što je imalo za implikaciju privlačenje ruralnog seljačkog stanovništva: „... zahtijevamo da u onim zemljama, gdje nacionalno pitanje igra veliku ulogu, naše stranke znaju koristiti nacionalni element protiv buržujskog režima. Na primjer, ruski boljševici znali su iskoristiti ukrajinske nacionaliste protiv Kerenskog. Mi, naravno, nismo uzeli ukrajinske nacionaliste u svoje redove, ali smo rekli: kada boljševici zauzmu državnu vlast, mi ćemo osloboditi sve nacije koje je ugnjetavao carizam, mi ćemo istrijebiti carsku tradiciju i tradiciju Kerenskog te smo za neovisnu republiku Ukrajinu. Kad bismo, pak, rekli: Dragi ukrajinski seljaci, Marx je rekao da proleter nema domovine, nažalost nas ukrajinsko pitanje ne zanima, to ne bi bio ni marksizam, ni internacionalizam, nego obična karikatura.“⁹¹⁵ Slovenski su

⁹¹² Glose k narodnostnem vprašanju 1923, 3.

⁹¹³ Proti fašistovskim napadom – delavska obramba 1923, 3.

⁹¹⁴ K problemu narodnega vprašanja v Jugoslaviji 1923, 3.

⁹¹⁵ Nacionalno vprašanje na seji kominterne 1923, 2.

komunisti u toj godini u skladu s navedenim objavili i svoju posebnu rezoluciju u kojoj pak ne navode samo tri naroda koji bi imali pravo na svoju republiku, već konstatiraju kako moraju: „zahtijevati: neovisnost Slovenije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Makedonije i Crne Gore u okviru Dunavsko-balkanske federacije... Danas se sva ova četiri plemena osjećaju samostalnim narodima (Srbi, Hrvati, Slovenci i Makedonci) i to njihovo uvjerenje mora biti presudno za nas.“⁹¹⁶ Kao samostalni se narod, dakle, navode još Makedonci, dok se pri opredjeljivanju broja državnih jedinica jugoslavenske federacije eksplicitno spominju još i BiH te Crna Gora. Naglašavanje Crne Gore imalo je tradiciju u Gustinčičevim tumačenjima jugoslavenskog federalizma i činilo se kako je upravo njegova vizija pobijedila unutar KPJ nasuprot srpskim centralističkim idejama. No, to ipak nije bilo posve tako. Gustinčičeva je ideja naime uključivala još jedan element, a to je povezivanje sudetskih, podunavskih i balkanskih država u komunističku (kon)federaciju, dok su komunisti iz Srbije toj ideji bili neskloni te su, prema Gustinčiču, uvjetno prihvaćali samo opciju 'balkanske federacije'. O njoj, pak, Gustinčič zapisuje: „'Balkanska federacija', za koju se dobro zna da bi ju mi, Slovenci, prihvatili samo kao ultima ratio, to jest ako bismo se našli u takvom položaju kao što smo bili u 1918. ... Svatko tko poznaje povijesni i gospodarski razvoj naših pokrajina – a drugovi u Srbiji općenito vrlo slabo poznaju te stvari! – sasvim je jasno da Srbija prirodno teži centralizmu i da se ni naši srpski drugovi ne mogu preko noći otresti tog prirodnoga gospodarsko-povijesnoga zakona. Dojučerašnji je najviši ideal Srbije bio ujedinjenje svih Srba u jednu državu i ništa više. Nitko u Srbiji nije mogao zamisliti to ujedinjenje na drugi način, nego kao širenje gospodarski i kulturno zaostale kraljevine Srbije i njezino gospodarsko jačanje novim dijelovima srpstva. Dakle centralizam. Ako se 1918. dogodilo i više, to se definitivno dogodilo protiv osjećaja i želja Srbije. Drugačije je kod nas. Slovenija, Hrvatska i Vojvodina borile su se za svoju neovisnost gotovo cijelo stoljeće, makar ta borba bila samo politička i ideološka. Osim toga, svi mi imamo druge ekonomske i kulturne potrebe. Ovdje to znaju čak i naši stari liberali. Različita poimanja države, autonomizma i federalizma među nama temelje se, dakle, na našoj povijesti i našem gospodarstvu.“⁹¹⁷ Gustinčič svoju raspravu o 'balkanskoj federaciji' završava na sljedeći način: „mi, slovenski proleter, ne želimo ništa čuti o balkanskoj federaciji – barem ne sljedećih 50 godina. Drugovi iz Srbije, koji još uvijek guraju ovu parolu, moraju znati da bi živjeli u balkanskoj federaciji bez Slovenaca, kao i bez

⁹¹⁶ Perovšek 1990, 70-73.

⁹¹⁷ Glose k narodnostnem vprašanju 1923, 3.

nekih drugih jugoslavenskih pokrajina, ako se u srednjoj Europi osnuje još jedna socijalistička federacija. Mi, Slovenci, već smo siti 'balkanske' Jugoslavije i stvarno nismo spremni svoju balkanizaciju pojačati još jednom 'balkanskom' federacijom. Ovo su svakako gorke riječi, ali politički moral, njihove osobne međusobne borbe, njihova ekonomija i njihova potpuna organizacijska nesposobnost ni najmanje nas ne vuku u Balkansku federaciju. Moramo konačno - ma koliko bilo teško - ovo otvoreno reći; za to što su se u našoj stranci često oblikovale federalističke težnje, kriva je prije svega politička praksa naših drugova iz Srbije... Ako je riječ o federaciji, radilo se i o Dunavsko-balkanskoj federaciji koju mi zastupamo, zahtijevamo njezino točno definiranje. Riječi 'federacija' i 'autonomija' nisu jednoznačno definirani pojmovi. I Radič traži 'federaciju', a slovenski klerikalci 'autonomiju', no mi im se i na jednom i na drugom lijepo zahvaljujemo!"⁹¹⁸ Gustinčić stalno propitkuje jugoslavenski državni okvir te glasno iznosi retoričko pitanje što zapravo Hrvate i Slovence vuče prema povezivanju s balkanskim narodima, a ne s primjerice Austrijom, Mađarskom, Češkom i Slovačkom. U tom okviru javno odgovara srpskim kolegama da „želimo s vama u zajedničku federaciju, ali kao gospodarsko i tehnički zaostali, dođite vi k nama, u srednju Europu! Vi trebate pomoć da se uredite i organizirate u moderan gospodarski život, a tu vam pomoć mi, Slovenci i Hrvati, ne možemo sami dati. ... Mi bismo sami bili također u proleterskoj federaciji samo vaše žrtve, kao što smo danas žrtve radikalske Jugoslavije te bismo mogli gospodarski i kulturno zaostati, kao što se to i danas događa.“⁹¹⁹ Gustinčić je, dakle, relativno oštar prema odnosu Srba do Slovenaca i Hrvata, a to zapravo pokazuje i stanje među slovenskim komunistima. Pod tim je utjecajem i u rezoluciji treće državne konferencije KPJ u Beogradu zapisano kako država Slovenaca, Hrvata i Srba nije homogena nacionalna država, već država u kojoj razred jednog naroda tlači druge narode, te pritom, suprotno od Markovića u svojoj knjizi, eksplicitno dopušta svim narodima samoodređenje.

U Ljubljani u to vrijeme počinje izlaziti *Delaosko-kmetški list* (Radničko-seljački list) koji je svojim nazivom dodatno naglasio potrebu za privlačenjem seljaka i to poglavito onih u kojima su komunisti vidjeli revolucionarni naboj za rušenje vlasti. U tom se okviru o nacionalnom pitanju u listopadu 1924. piše: „Danas u svijetu, a posebno kod nas, nacionalno pitanje još uvijek ima veliku ulogu u javnom životu. Svjetski rat 1914-18 nije riješio to pitanje, nego ga je još više zaoštrio, posebno u srednjoj Europi, kamo pripadamo i mi Slovenci, iako

⁹¹⁸ Glose k narodnostnem vprašanju 1923, 3.

⁹¹⁹ Perovšek 2009, 155-156.

su nas trenutno gurnuli na Balkan. ... Socijaldemokrati, primjerice, kažu: mi osuđujemo slovenski, hrvatski i srpski nacionalizam – ali u praksi podržavaju centralizam srpske buržoazije i brane teoriju da su SHS troimeni narod. Ta teorija o troimenom narodu zapravo je samo paravan za srpski centralizam. Slovenci se osjećaju kao samostalan narod, a ne kao pleme nekog drugog naroda. Vidimo, dakle, da se socijaldemokratska pozicija oslanja na srpski centralizam, a time i na njegov militarizam. ... Jer centralizam nije nešto što visi u zraku, niti nešto što počiva na par napisanih paragrafa Vidovdanskog ustava, centralizam ima svoj glavni oslonac u militarizmu i monarhizmu. Nacionalno pitanje u Jugoslaviji nije, dakle, ustavno pitanje, nego borba za samoodređenje svake narodnosti znači za radnika i seljaka – borbu protiv prevlasti srpske buržoazije, koja se temelji na militarizmu, borbu protiv reakcije, borbu za slobodu radnika i seljaka.“⁹²⁰

Slovenski komunisti, dakle, jasno definiraju dvije postavke. U prvom redu je to cilj slovenske nacionalne emancipacije, pri čemu u pojedinim svojim objavama idu toliko daleko da svrstavanje Slovenaca u balkansku državnu tvorevinu vide samo kao privremenu situaciju. Istovremeno jasno identificiraju srpske stranke i kralja(!) kao temeljne političke suparnike. Na drugoj strani ne žele zatvarati mogućnost za suradnju s HRSS. Iako je potonja iz vizure KPJ politički konkurent kojoj želi preuzeti dio glasačkog tijela, komunisti ne napadaju Radića, znajući da bi to impliciralo gubitak potencijalne podrške Partiji među seljacima. Ipak, u vrijeme približavanja HRSS i iz slovenskog komunističkog tiska može se razaznati neslaganje s tom taktikom: „Nacionalno, agrarno i socijalno pitanje moraju rješavati samo oni kojih se ta pitanja prvenstveno tiču – a to su radnik i seljak. Uđe li Radićeva HRSS u današnju vladu, također će se pokazati da se ta pitanja ne mogu riješiti savezom kapitalističkih gospodara i seljaka. Jer su interesi gospode i seljaka potpuno suprotni. Inače to vodstvo HRSS samo sluti kad kaže da bi u vladu ušlo samo kako bi se osiguralo slobodno provođenje izbora: HRSS izravno izjavljuje, da sadašnja vlada neće riješiti nijedno prijeko pitanje, jer ga ne može riješiti pod ovim uvjetima u kojima je došla na vlast. HRSS sve stavlja na izbore. Ali ako izbori rezultiraju s porazom srpske centralističke i militarističke gospode, sasvim je jasno da ta gospoda neće svojevóljno odustati od vlasti pod pritiskom gumenih loptica, već će nastojati svoju prevlast održati silom. I tada će također postati jasno svim radničkim i seljačkim masama da nacionalno, agrarno i socijalno pitanje neće i ne može riješiti nitko drugi do radnik

⁹²⁰ Delavec in kmet bosta rešila tudi nacionalno vprašanje 1924, 1.

i seljak u zajedničkoj, jedinstvenoj i odlučnoj borbi.“⁹²¹ KPJ, dakle, predviđa potrebu za nasilnim rušenjem vlasti, što bi trebalo biti opravdano ciljem borbe za samoopredjeljenje svih naroda unutar jugoslavenske države. Ipak, pritom napominje da će se zauzimati za njihovo 'dragovoljno federativno povezivanje'.⁹²² Takvi su stavovi, dakako, bili pod snažnim utjecajem Staljina i komunističke matice u Moskvi. Potonja, pak, nije htjela unaprijed ograničavati manevarski prostor geopolitičkog preuređivanja prostora Jugoistočne Europe, stoga nije htjela jasno odrediti trebaju li se jugoslavenski komunisti boriti za odcjepljenje Hrvatske, Slovenije, Makedonije i Crne Gore ili trebaju nastojati s implementacijom 'dragovoljnog povezivanja'. Staljin je 30. ožujka 1925. eksplicitno dopustio sve mogućnosti, konstatirajući kako pravo na odcjepljenje ne treba odmah shvaćati i kao dužnost.⁹²³ Time su, bar privremeno, zastala trenja unutar KPJ glede nacionalnog pitanja. To bi se radikalnije potezalo tek u onim trenucima kada je to zahtijevala Moskva. Tako je u kontekstu očekivanja invazije na Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika (SSSR) KPJ u Dresdenu početkom studenog 1928. eksplicitno navela rušenje postojeće državne tvorevine kao cilj Partije.⁹²⁴ To je, pored rušenja sustava vladavine, impliciralo i mijenjanje teritorijalnog oblika tadašnje Jugoslavije. Prema navedenom, KPJ je tada predviđala neku vrstu konfederacije balkanskih država, jer su zaključci u Dresdenu pravo na odcjepljenje davali Sloveniji, Hrvatskoj, Crnoj Gori i Makedoniji, dok su pravo na samoodređenje i pripojenje k matičnim državama trebali dobiti jugoslavenski Mađari i Albanci.

9.3 Urušavanje parlamentarizma i odnos prema novom ustroju

9.3.1 Otvoreno takmičenje SLS i HSS

Novi su izbori provedeni 8. veljače 1925. Na njima su demokrati doživjeli pravu katastrofu, osvojivši samo 36 mjesta u Narodnoj skupštini. Istovremeno su radikali svoju moć povećali na 143 mandata, dok je Pribičević Nacionalnom bloku dodao još 21. SLS je osvojio 20, a JMO 15 zastupničkih mandata. HRSS je, unatoč Radićevu zatvaranju, praktički ponovila uspjeh s prošlih izbora osvojivši 67 mandata. U to se vrijeme kulturni rat intenzivirao što je povećalo represiju na etnički miješanim područjima. Na udaru su se našle brojne prije svega hrvatske udruge o čemu ljubljanski biskup Jeglič piše: „... u Bačkoj i Baranji se progone

⁹²¹ Delavec in kmet bosta rešila tudi nacionalno vprašanje 1924, 1.

⁹²² Pleterski 1967, 290.

⁹²³ Pleterski 1967, 292.

⁹²⁴ Pijade 1949, 145.

udruge koje imaju vjersko ili plemensko obilježje. Vladini organi zahtijevaju da izbace ime katoličko ili hrvatsko te da se moraju i drugovjerci u njih primati. Budući da udruge to ne mogu učiniti, šest su ih raspustili. U velikoj smo opasnosti da taj progon krene i kod nas. Posebice su privatne škole u opasnosti da ih ministar prosvjete onemogući. Odupiremo se, no gubimo. Prikrivena će se vjerska borba uskoro morati pretvoriti u javnu i očitu.“⁹²⁵ Ljubljanski se biskup u takvom ozračju neposredno konfrontirao s tadašnjim ministrom prosvjete, Pribičevićem, jer je vlada onemogućavala Crkvi postavljanje vjeroučitelja u škole.⁹²⁶ No unatoč zajedničkom neprijatelju slovenski se dio Katoličke Crkve u toj borbi nikad nije previše oslanjao na jedinstvo s Hrvatima. Štoviše, često je za sebe i u odnosima sa Svetom Stolicom zahtijevao poseban tretman, odvojen od Hrvata.⁹²⁷ Istovremeno, latentno je međusobno nepovjerenje između Radića i Korošca potpomognuto pritiskom vlasti na HRSS rezultiralo formalnim napuštanjem republičko-federativne koncepcije i priznavanjem Vidovdanskog ustava od strane predstavnika najveće hrvatske stranke. Izbacivanje pridjeva 'republikanska' iz naziva HRSS omogućilo je Radiću izlazak iz zatvora i sudjelovanje u do tada nezamislivoj koalicijskoj vladi s radikalima. Sam je Radić u toj vladi preuzeo dužnost ministra prosvjete. Time je Hrvatska seljačka stranka (HSS) zamijenila Pribičevićeve samostalne demokrate koji su ju napustili u znak prosvjeda protiv sporazuma Pašić-Radić. Radić je, dakle, nakon neuspjelog pokušaja internacionalizacije hrvatskog nacionalnog pitanja, za što je neuspješno lobirao u Beču, Londonu i Parizu, te nakon jalovih rezultata stranačkog pristupanja seljačkoj internacionali pod okriljem Kominterne, napravio potpuni zaokret u svojoj političkoj taktici. Strateški je cilj doduše ostao isti, a to je bio što veći stupanj političke emancipacije Hrvatske, ali su se metode djelovanja promijenile.

Slovenski su političari različito prihvatili Radićev obrat. Iz vizure SLS takav je čin HSS-a predstavljao Radićevu 'sramotnu kapitulaciju',⁹²⁸ a to je i najveću slovensku stranku natjeralo u traženje alternativnih političkih strategija. Radićev zaokret, razumljivo, doveo je do raspada bloka narodnog sporazuma i seljačke solidarnosti, koji su prethodno činili HSS, SLS i JMO, a slovenski su katolički narodnjaci polako počeli odstupati od autonomističkog te se približavati samoupravnom programu unutarnjeg državnog uređenja. Izbori 1925. predstavljali su, dakle, pomak od kooperativnog prema natjecateljskom odnosu između SLS

⁹²⁵ Jeglič 2015 (17. 4. 1925.), 921.

⁹²⁶ Jeglič 2015 (27. 6. 1925.), 925.

⁹²⁷ Jeglič 2015 (4. 6. 1925.), 923.

⁹²⁸ Koalicijska vlada RR pred durmi. Sramotna kapitulacija HSS 1925, 1.

i HSS, odnosno u otvoren početak takmičenja za koalicijsko mjesto sa srpskim strankama u vladi. Takav se odnos reflektirao, iako Radić nije bio favorit Katoličke crkve u Hrvatskoj kao što je to bio Korošec kod ljubljanskog biskupa, i na dodatno zahlađenje odnosa između slovenskih i hrvatskih crkvenih krugova.⁹²⁹

Radićevo stupanje u vladu donekle je iznenadilo slovenske komuniste. Time je prema njima bila probijena fronta potlačenih naroda te je iz njega ispao glavni čimbenik u državi, a to su bili hrvatski seljaci.⁹³⁰ No Radićev je obrat, posredno doduše, imao puno značajnije implikacije na liberalnom slovenskom polu. U prvom je redu uklanjanje problema hrvatskog republikanizma za NRS značilo da se može posvetiti uklanjanju najvećih političkih konkurenata za vlast, demokrata. To je najoštrije osjetilo najradikalnije jugoslavensko unitarističko krilo demokrata – Orjuna, koja je nakon vidovdanskih nereda u Ljubljani odlukom od 30. lipnja 1926. razoružana. Jedro slovenskih demokrata u to vrijeme ipak ostaje lojalno Pribičeviću, pogotovo dio slovenskih demokrata koji je bio vezan na Gregora Žerjava. Taj dio liberala ne mijenja svoju ideologiju. Štoviše, ostaje na čvrstim unitarističkim stavovima, ali ovog puta neprijatelja ne traži toliko u federalizmu koliko u velikosrpsvu. Teza je demokrata tada bila da se isključivo jugoslavenstvom, a ne slovenstvom ili hrvatstvom, može boriti protiv velikosrpsva.⁹³¹ I upravo će se to kasnije pokazati kao ključni element približavanja Radića i Pribičevića. Potonji se naime sa svojom Samostalnom demokratskom strankom (SDS), nakon neuspjelog pokušaja zadržavanja na vlasti pomoću Pašića, sve više počinje okretati k jugoslavenskom konceptu koji se nalazio između integralne (unitarne) i konfederalne opcije. U Srbiji i danas mnogi o takvoj koncepciji govore kao o realnom jugoslavenstvu,⁹³² jer je Pribičević trebao braniti federativnu državu koja bi omogućila suživot različitih nacionalnih ideja unutar Jugoslavije. Razvoj događaja nakon 2. svjetskog rata dovodi u pitanje teze o 'realnosti', jer se pokušavalo udružiti postojanje krnje južnoslavenske države (bez Bugarske) sa središtem u Beogradu, u federativnom obliku i uz demokratsku vlast, a vrlo je upitno bi li demokratska vlast uspjela i održati državu u navedenim teritorijalnim okvirima. Drugim riječima, iskreno priznavanje volje naroda, ne uzimajući u obzir vanjskopolitičke čimbenike, takvu bi geopolitičku tvorbu vrlo vjerojatno vodilo k dezintegraciji.

⁹²⁹ Jeglič 2015 (19. 7. 1925.), 928.

⁹³⁰ Pleterski 1967, 292.

⁹³¹ Ljubljana 17. avgusta 1925, 1.

⁹³² Bakić 2004, 85-86.

Posljedice Radićevog priključenja vladi osjetile su i druge liberalne stranke. SKS, primjerice, tada uskače u upražnjeno mjesto i počinje zagovarati autonomiju Slovenaca, iako je stranka 1921. bila podržala Vidovdanski ustav. Zbog toga je u prosincu 1924. iz svojih redova isključila najvatrenijeg zagovornika unitarne doktrine, Bogumila Vošnjaka, te se u lipnju 1925. povezuje s republikancima Albina Prepeluha. Koalicija stranaka najprije zahtijeva zakonodavnu samoupravu za Sloveniju, da bi se početkom svibnja 1925. SKS i Prepeluhovi republikanci slili u jedinstvenu *Slovensku kmetijsku stranku* (Slovenska seljačka stranka).⁹³³ Nova se SKS, dakle, od zagovornika unitarizma i centralizma pretvorila u najsnažnijeg zagovornika slovenske autonomije. Dakako, svoj je obrat pokušala retoričkim akrobacijama uključiti u svoj dotadašnji unitaristički koncept, navodeći da Slovenci žele ostati Slovenci i da „tko nije dobar Slovenac, ne može biti ni dobar Jugoslaven“. Pritom se stranka posebno jako obrušavala na one Slovence koji su pokušavali biti „veći Srbi od Pašića“. U tom se kontekstu posebno istaknuo parlamentarni zastupnik SKS, Ivan Pucelj (1877.-1945.), koji je u više navrata zahtijevao ravnopravnu uporabu slovenskog u svim državnim institucijama te je odbijao govoriti drugim jezikom u Narodnoj skupštini.⁹³⁴ Na drugoj se strani NSS upravo s Radićevim obratom odrekla autonomaštva te je svoju borbu protiv političkog katolicizma nastavila tako da se slila s ostalim 'demokratima', koji su u ono vrijeme također prolazili kroz redefiniranje svoje političke strategije. JDS se naime iz unitarne stranke transformirala u srpsku nacionalističku stranku. U drugoj je polovici 20-ih godina prošlog stoljeća, dakle, jugoslavenska politička scena svjedočila svojevrsnoj konvergenciji programa političkih stranaka upravo prema federalističkom uređenju. S jedne su se strane 'autonomaši' počeli sve više priklanjati središnjoj vlasti te su tako odustajali od radikalnih zahtjeva po višem stupnju političko-pravne emancipacije, dok su se s druge strane nekadašnji nositelji unitarizma udaljavali od izvornih unitarističko-idealističkih ideja te su krenuli prema federalnom konceptu kojeg su pak pokušavali staviti u okvir jačanja Jugoslavije i tako sačuvati karakter stranaka koje se bore za jugoslavensko jedinstvo. To je, između ostalog, i dovelo do kidanja dotadašnjih partnerstava te pojačalo konkurentski odnos između HSS i SLS.

Slovenski komunisti, suprotno od SLS, čak i nakon Radićevog pristupanja vladi u svojim objavama uglavnom kritiziraju velikosrpstvo koje je prema i u vanjskoj politici sklapalo sporazume nauštrb Slovenaca, Hrvata i Makedonaca: „Prizna li Italija velikosrpskoj

⁹³³ Perovšek 1996, 222.

⁹³⁴ Perovšek 1996, 225-228.

buržoaziji Solun i grčku Makedoniju, velikosrpska će buržoazija izgubiti interes za pitanje Slovenaca i Hrvata u Julijskoj krajini; i oboje će se zajedno boriti protiv nacionalnog ujedinjenja njemačkog naroda. Slovenci će, dakle, opet kao sitniš za podmićivanje služiti velikosrpskom imperijalizmu kojim će ovaj izravnati svoje račune s fašističkom Italijom. ... Absurdno je misliti da su Slovenci i danas glupi kao što su bili u svjetskom ratu i 1918. godine. Pitanje jedinstva slovenske nacije ne može se prije maknuti s dnevnog reda, dok se to jedinstvo ne postigne. Zato će Slovenci uvijek biti na strani naroda koji služe imperijalistima kao sitniš. Zato će sve naše simpatije biti na strani njemačkog naroda i na strani Makedonaca i uvijek ćemo i posvuda zahtijevati samoodređenje naroda – dakle, samoodređenje svakog naroda, pa tako i Slovenaca.“⁹³⁵ Takva se retorika nastavila i u predizborno vrijeme krajem 1926. i početkom 1927. godine. Pritom se puno više kritika usmjeravalo prema socijaldemokratima, dok Radić nije bio tema objava. Od slovenskih zastupnika koji će biti izabrani na predstojećim izborima zahtijevaju: „1. da se izjasne protiv centralizma, koji skupštinama oduzima svako pravo i pretvara ih u puko oruđe vladajuće gospode u Beogradu; 2. da se izjasne za samoodređenje naroda prema odcjepljenju - da zahtijevaju pravo na samostalnu državu za Slovence u Jugoslaviji i Italiji, da brane samostalnu i ujedinjenu Sloveniju.“⁹³⁶ Takav se je stav raširio među širi krug kulturnih djelatnika, ne samo među komuniste, nego i znatan dio socijaldemokrata. Slovenski književnik, Jože Dolenc (1912.-1994.), primjerice, u časopisu *Svobodna mladina* u njegovom prvom broju u 1928. piše: „Budući da nama, Slovencima, kao narodu nisu priznata temeljna nacionalna prava, ravnopravnost i suverenost ni u jednoj državi na koje smo podijeljeni, s pravom tvrdimo da smo mi Slovenci kao cjelina neslobodan narod; iz toga proizlazi da je potpuno besmisleno slovenski problem vezati uz neku od tih država ... uvjereni smo da se slovenski problem može riješiti na bolji i uspješniji način: pravom na samoodređenje i na odcjepljenje.“⁹³⁷

Suprotno pozivima komunista SLS se pripremala upravo na koaliciju s onim snagama koje su komunisti smatrali velikosrbima. Takmičenje Korošca i Radića u katoličkim se časopisima uoči izbora 1927. nije se skrivalo, što potvrđuje pisanje *Slovenca*, koji je ovako prenio Korošćev govor sa sabora SLS: „Što se tiče naše taktike u budućem parlamentu, znamo da se ona mora određivati prema trenutnoj situaciji, ali generalno već danas možemo reći da ćemo nastojati zastupati interese države i Slovenije ne samo iz oporbe, nego i u bliskoj suradnji

⁹³⁵ Drobiž velesrpske buržuazije ali Slovenci 1926, 1.

⁹³⁶ Kaj bomo zahtevali od izvoljenih 1926, 2.

⁹³⁷ Dolenc 1928, 5-6.

s drugim državotvornim strankama s kormilom vlasti u rukama. ... Tijekom naše desetotjedne participacije u vladi našli smo u radikalnoj stranci jednako ozbiljne poglede na našu državnu politiku i mnogo razumijevanja za naše slovenske prilike te zahtjeve, stoga nam je želja da u budućem parlamentu s radikalnom strankom stvorimo (...) još prisnije i tješnje odnose nego što su bili do sada. Imamo čvrstu volju i iskrenu te otvorenu namjeru odrediti svoju taktiku tako da Slovenija više (...) ne bude izložena nestabilnim i stalno promjenjivim situacijama, već da svoje parlamentarne snage stavi izravno u službu cijele države i na taj način nastoji i slovenskom narodu zajamčiti sve dobrobiti tako usmjerene politike. Mislim da nakon izbora, kad se stanje u radikalnoj stranci opet konsolidira, nećemo naići na riječi odbacivanja."⁹³⁸ 'Nestabilnost i stalna promjenljivost' su riječi za koje se može gotovo sigurno ustvrditi kako su bile namijenjene Radiću. Radikali su s druge strane za Korošca predstavljali stabilnost i polugu vlasti koja će kako Slovencima, tako i samom Korošcu donijeti navise koristi. Ponovna participacija SLS u vladi označila je i novo razdoblje boljih odnosa slovenskih katoličkih narodnjaka s kraljem, što potvrđuje i ljubljanski biskup navodeći parolu SLS: „mi smo tamo gdje je kralj i korist otadžbine“.⁹³⁹

Na izborima su se Koroščeva predviđanja obistinila. Nije naime došlo do značajnijih promjena u odnosu snaga. NRS je ponovno pobijedila sa 112 mandata, Radićev je HSS zadržao drugo mjesto sa 61 zastupničkim mjestom, dok su se demokrati donekle oporavili s 59 osvojenih mjesta. Na slovenskim je područjima SLS zadržala primat s 20, dok je JMO osvojila 9 mandata.⁹⁴⁰ Bez obzira na sličan omjer snaga, promijenjeni su odnosi između stranaka utjecali na to da je vlada sastavljena tek krajem veljače 1928. Tada se naime realizirao predizborni dogovor NRS i SLS, kojima su se pridružili JMO i jedan disident JDS. SLS je tako uspio istisnuti HSS, a promjena retorike u SLS najbolje se očitovala u Koroščevom govoru na skupštini NRS: „Poštovani radikalni klube! Duboko sam dirnut pozdravima predsjednika kluba i vlade. SLS je od ujedinjenja do danas bila u bliskom savezu s članovima kluba radikala. Čak i u vrijeme dok nismo bili zajedno, suosjećali smo i održavali kontakt s vama. ... Donosimo vam vjernost, srdačnost, radinost i marljivost. Mislim da će upravo zbog ovih kvaliteta koje donosimo naša suradnja biti srdačnija. U odgovoru na vaš pozdrav, kličem: Živio radikalni klub!“⁹⁴¹

⁹³⁸ Programatični volivni govor dr. A Korošca 1927, 1-2.

⁹³⁹ Jeglič 2015 (27. 10. 1927.), 980.

⁹⁴⁰ Engelsfeld 2002, 334.

⁹⁴¹ Prva skupna seja Jugoslovanskega in radikalnega kluba 1928, 1.

Korošev dogovor o ulasku SLS u vlade Nikole Uzunovića (1873.-1954.) i potom Velimira Vukićevića (1871.-1930.) među slovenskim je strankama najžešću reakciju pobudio u SKS. Prema njenim zastupnicima naime upravo su sluganski slovenski zastupnici s Korošcom na čelu omogućili velikosrpskoj opciji da opstane kao vladajuća sila u državi, stoga su prema njima izgubili svu legitimnost zastupanja slovenskog naroda. SKS je pritom na sebe preuzela ostvarivanje političkog cilja postizanja samostalnosti za slovenski narod, a to je uključivalo i „vlastitu državnost, potpunu slobodu i neovisnost“.⁹⁴² Takvim se stavom SKS približila HSS-u koji je bio prisiljen pronaći alternativu. Ipak, tih opcija nije bilo mnogo, pa su na kraju Radić i Pribićević, nekada najveći politički suparnici s potpuno različitim državnim koncepcijama, sklopili gotovo nezamislivo partnerstvo između HSS i Pribićevićeve SDS. Heterogenu su koaliciju dopunjavali slovenska SKS te crnogorski federalisti. Tako je nastala Seljačko-demokratska koalicija (SDK) koja je postala opozicija NRS, SLS i njihovim saveznicima.

Donekle iznenađujuće, novo se seljačko-demokratsko partnerstvo pokazalo sadržajno koherentnim. Oporba je naime zbilja redove i fokusirala se na zajedničkog suparnika, NRS, odnosno njenu velikosrpsku igru u kojoj su najprije demokrati, a potom i HSS bili samo pijuni. Koalicija je postigla konsenzus oko ključnih točaka, posebice oko neravnopravnosti pojedinih dijelova države. Osim NRS, glavna je meta opozicije bio upravo Korošec, koji je dobio mjesto ministra unutarnjih poslova u vladi i tako uspio ishoditi nešto veći stupanj autonomije Ljubljanske i Mariborske pokrajine. Ta činjenica, međutim, nije mogla kompenzirati poreznu neravnopravnost, odnosno poreznu privilegiranost Srbije u odnosu prema takozvanim prečanskim područjima,⁹⁴³ što je osnažilo kohezivnost SDK. Iz vizure Pribićevićeve SDS borba za izjednačavanje poreza bila je skladna sa stranačkim jugoslavensko-unitarističkim i državno centralističkim programom. To je potvrdio i slovenski predstavnik SDS, Albert Kramer, koji na pitanje ljubljanskog dopisnika *Politike* 'što s federacijom' odgovara da „Seljačko-demokratska koalicija čvrsto stoji na unitarističkom principu. Srbijanci, tj. vladini radikali htjeli bi natjerati stranke Koalicije da napuste taj princip, no članovi Koalicije žele samo da se prilike u našoj državi konačno srede i da dođe do potpune ravnopravnosti.“⁹⁴⁴ Istovremeno, HSS je to stavljala u kontekst borbe protiv velikosrpstva, odnosno političke borbe protiv podređenosti Hrvata Beogradu. Takva je situacija dovela do toga da su najveći slovenski

⁹⁴² Perovšek 1996, 228-230.

⁹⁴³ Matković 1971, 7-24.

⁹⁴⁴ Matković 1971, 20.

unitaristi, poput Gregora Žerjava, koji su smatrali da se „pravo Jugoslavenstvo bori protiv velikosrpske i klerikalne reakcije“,⁹⁴⁵ bili na istoj političkoj strani sa Stjepanom Radićem, jer je i njemu odgovarala protuvelikosrpska retorika, dok mu antiklerikalni stav nije smetao. Pritom je indikativno da je Žerjav u svojim političkim govorima protiv vlade prvi put otvoreno nastupio i protiv 'Istoka' kojeg je od početka 20. stoljeća gotovo u svakoj prilici glorificirao. Tako je, primjerice, u *Jutru* komentirao očekivani ishod tadašnje političke utakmice: „Tko će pobijediti? Već se sada može reći da to neće biti prečani ni Srbi, nego Jugoslavija. Pobijedit će ideje i kultura Zapada, jer u povijesti još nije bilo primjera da bi Orijent bio uzor nekome u upravi i gospodarstvu.“⁹⁴⁶ Slovenski su liberali, dakle, kao zadnji krenuli s pokušajem suradnje s Radićem. Iako ideološko naizgled nespojivi, upravo se ta suradnja činila kao kompaktnija kako od one sa slovenskim katoličkim narodnjacima tako i od one sa slovenskim komunistima koja je pak ostala u latentnoj fazi te se nikad nije manifestirala u obliku koalicije. Ovakvo je stanje relativno uspješne kolaboracije hrvatskih seljaka, slovenskih liberala i prečanskih Srba u Narodnoj skupštini potrajalo do 20. lipnja 1928. Tada zastupnik radikala, Puniša Račić, ubija dva i ranjava tri člana HSS-a, među njima i Radića, koji upravo od posljedica ranjavanja umire 8. kolovoza iste godine.⁹⁴⁷

9.3.2 Reakcije na ubojstva u Narodnoj skupštini

Ubojstva su izazvala šok ne samo u političkoj sferi, nego i šire u društvu. To je, razumljivo, najviše odjeknulo u hrvatskoj javnosti, u kojoj se značajan broj pristaša ideje hrvatske republike uslijed umorstava okrenuo u smjeru radikalnog protivljenja bilo kakvoj zajedničkoj državi sa Srbijom. Ipak, najzanimljivija je bila reakcija Pribičevića koji se nakon skupštinskih atentata prometnuo u radikalnog zagovornika narodnih posebnosti unutar države, a to je utjecalo i na pucanje čvrstog unitarističkog stava kod slovenskih članova SDK. SDK je zbog ubojstava odmah napustila parlamentarni rad. 1. kolovoza, dakle prije nego što će Stjepan Radić preminuti, održana je konvencija stranke u Zagrebu, a ljubljansko *Jutro*, između ostaloga, ovako prenosi njene zaključke: „Napominjemo da su kraljevine Hrvatska i Crna Gora i sve narodne posebnosti koje su bile zastupljene u Narodnoj skupštini dragovoljno ušle u državnu zajednicu s Kraljevinom Srbijom, ne odričući se svojih povijesnih državnih i narodno-političkih individualnosti u korist bilo koje druge ujedinjene pokrajine, već samo u

⁹⁴⁵ Ljubljana 17. aprila 1928, 1.

⁹⁴⁶ Ljubljana 7. aprila 1928, 1.

⁹⁴⁷ Pavličević 2002, 362.

korist državne zajednice SHS, te da su taj korak od 1. prosinca 1918. i ustav od 28. lipnja 1921. iskorišteni za učvršćivanje hegemonije bivše Kraljevine Srbije nad svim ostalim pokrajinama i narodnim dijelovima. Stoga izjavljujemo da je u narodnoj svijesti postojeći državni sustav poznatim događajima potpuno uništen i da smo odlučni voditi odlučnu borbu za novi državni sustav koji će jamčiti potpunu ravnopravnost svih spomenutih individualnosti.”⁹⁴⁸ Naglašavanje posebnosti pojedinih dijelova države na tom zagrebačkom sastanku nadopunjeno je i Pribičevićevim govorom u kojem jasno pravi distinkciju između hrvatskog i srpskog naroda.⁹⁴⁹ U skladu s tim slovenski su liberalni časopisi neko vrijeme nakon kobnih 20. lipnja i 8. kolovoza 1928. objavljivali članke koji su dotad bili nezamislivi za unitarističko jedro slovenskih liberala s Albertom Kramerom i Gregorom Žerjavom na čelu. *Slovenski je narod* prenio kako je iza ubojstava u Narodnoj skupštini stajala urota srpskih radikala.⁹⁵⁰ Isti je časopis oštro kritizirao vlast zbog cenzure opozicijskih glasila,⁹⁵¹ prije svega slovenskog *Jutra*, koje je među slovenskim časopisima bilo najoštrije u osudama radikala i slovenskih katoličkih narodnjaka: „Ne možemo se osloboditi sumnje da naša klerikalna stranka igra na dvije strane prema starom principu isusovaca, govoreći da ako Hrvate potlačimo, pa makar i krvlju, pridobit ćemo hegemoniste da nam daju Sloveniju u trajni zakup.”⁹⁵² Liberali su se, dakle, oštro obrušili na Korošca kojeg na mjesto mandataru nije doveo „nijedan pozitivan smjer u državnoj politici, nego jedino taktički potez hegemonističke klike da na čelu vlade, koja vodi oštru borbu s Hrvatstvom, ne stoji Srbijanac, nego prečan, Slovenac, katolički svećenik. To je sav ideal hegemonista i nikakva konstruktivna ideja. I za taj je račun za njih dr. Korošec dovoljno loš, odnosno dovoljno dobar...”⁹⁵³ *Jutro* je također pozivalo i na bojkot vlade, no ta kritika nije opsezala i vlast kralja Aleksandra.⁹⁵⁴ Vladu, posebno slovenske katoličke narodnjake s Korošcom na čelu, kao zagovornike ubojice predstavljao je i liberalni tjedni list *Domovina*.⁹⁵⁵ Štoviše, taj je časopis od unitarizma na trenutak krenuo potpuno drugim smjerom, pa je čak pisao o višem civilizacijskom stupnju 'prečana' i činjenici da trenutno u državi prevladava manjina nad većinom koja je pritom najciviliziraniji dio

⁹⁴⁸ Za prerojeno državo enakosti in svobode 1928, 1.

⁹⁴⁹ Perovšek 1996, 264.

⁹⁵⁰ Zločinska zarota proti voditeljem KDK 1928, 1.

⁹⁵¹ 'Jutro' prvič zaplenjeno" 1928, 1.

⁹⁵² Jutri se sestanejo v Zagrebu predstavniki prečanskih pokrajin 1928, 1.

⁹⁵³ Hegemonisti se še ne morejo dogovoriti o razdelitvi ministrskih stolčkov 1928, 1.

⁹⁵⁴ Ljubljana 22. junija 1928, 1.

⁹⁵⁵ Klerikalci kot zagovorniki morilcev 1928, 1.

Jugoslavije.⁹⁵⁶ No, i taj je tjednik polagao nadu u kralja, koji bi trebao raspisati nove izbore.⁹⁵⁷ O „dobro pripremljenim ubojstvima“ u Narodnoj skupštini pisao je i *Kmetijski list* autonomaške SKS.⁹⁵⁸ No pojedini su liberalni mediji ipak ostali na liniji državnog jedinstva kao primarne vrijednosti, pa su naglašavali da su ubojstva individualni čin Puniše Račića, a ne rezultat stavova vlade, što se, primjerice, moglo pročitati u tršćanskoj *Edinosti*.⁹⁵⁹ Pritom ipak treba naglasiti kako je to prije svega bio rezultat okolnosti u kojima su djelovali tršćanski Slovenci u to vrijeme, stoga je razumljiv njihov stav neprenošenja vijesti koje bi mogle poljuljati ugled Kraljevine SHS kod slovenskog stanovništva u Italiji.

Potpuno drugačije od liberalnih časopisa reagirala su slovenska katolička glasila. *Slovenec* je 21. lipnja objavio sljedeći tekst: „Poslanik Puniša Račić počinio je djelo kao osoba, kao Crnogorac, koji je već poznat po svojoj usijanoj krvi, koji je bio, oprostite nam na ovom izrazu, vrlo sličan komiti, i naravno da radikalna stranka kao takva ne može biti za to odgovorna, a još manje naravno aktualna vladajuća većina. ... Druga stvar, koju ne smijemo izgubiti iz vida, je ponašanje naše opozicije. Bez daljnijega, moramo naglasiti da je njezin opstrukcijski rad u Narodnoj skupštini dozlogrdio svima koji doista volimo našu državu...“⁹⁶⁰ Uredništvo *Slovenca* silno se trudilo prikazati akt Puniše Račića kao osobnu osvetu te je pokušavalo dio moralne krivnje za njegov čin prebaciti na opoziciju.⁹⁶¹ U to vrijeme, dakako, slovenska katolička glasila nisu ni mogla kritizirati vladu, jer je na njeno čelo kao prvi nesrpski predsjednik stao sam Korošec. S tim je dobio formalne ovlasti kakve nikad prije nijedan Slovenac nije imao. To je impliciralo politiku nečinjenja bilo čega što bi uznemiravalo najjaču političku grupaciju koja ga je mogla srušiti s vlasti. Vođa SLS svoje je stavove potvrdio i govorom povodom desete obljetnice oslobođenja od Austro-Ugarske u kojem je ponovio tezu o 'nadjudskim žrtvama Kraljevine Srbije' u toj borbi.⁹⁶² Pod Koroščevim utjecajem čak ni ljubljanski biskup Jeglič nije u aktu Puniše Račića vidio napad na legitimne predstavnike Hrvata, već osobnu osvetu tog jednog radikala prema Račiću te stoga ni on nije imao razumijevanje za hrvatski bojkot djelovanja tadašnje vlade. Štoviše, ljubljanski ga biskup naziva 'djetinjastim' i 'nepromišljenim'.⁹⁶³ Hrvatski su biskupi na drugoj strani otvoreno

⁹⁵⁶ Ob desetletnici ujedinjenja bi morala biti zadovoljna vsa država 1928, 1.

⁹⁵⁷ Politični pregled 1928, 3.

⁹⁵⁸ Perovšek 1996, 226.

⁹⁵⁹ Krvoprelitje v beograjski skupščini 1928, 1.

⁹⁶⁰ Krvavi dan v narodni skupščini 1928, 1.

⁹⁶¹ Kako se je odigrala tragedija 1928, 1.

⁹⁶² Rahten 2012, 143.

⁹⁶³ Jeglič 2015 (1. 8. 1928.), 998; Jeglič 2015 (15. 10. 1928.), 1003.

istupili protiv stavova slovenskih katoličkih narodnjaka čime su se dodano udaljili slovenski i hrvatski dijelovi Katoličke Crkve. Od hrvatskih je stranaka samo marginalna SLS-ova filijala, HPS, sa svojim jedinim zastupnikom ostala u vladi radikala, SLS, JMO i Davidovićevih demokrata.⁹⁶⁴ No, takav sastav ipak nije jamčio stabilnost države. Korošec je primoran podnijeti ostavku kralju, a na raspoloženje i strahove slovenskih katoličkih narodnjaka ukazuju zapisi ljubljanskog biskupa na novogodišnji dan 1929.: „Što će biti sada? Nitko ne zna. Kralj ostavku još nije prihvatio. Pribičević se gura u vladu. Ako on dođe, bit ćemo nesretni. Oh, dao Bog da Korošec dobije nalog za sastavljanje nove vlade. Prepreka su Hrvati. Strašno protiv države govore. Mrze državu, posebno Korošca i Slovence. Korošec je nastupao pomirljivo. Uvijek im drži otvorena vrata da dođu u Beograd i u vladu. Ne žele. Preko časopisa uznemiravaju narod i u njemu šire mržnju. A uz granice čeka Talijan. Našu državu namjerava raskomadati. Hrvati k njemu hrle. Naša se vojska sprema. Teško nama Slovincima, ako nas Talijani dobiju u ruke.“⁹⁶⁵ Slovenskim su katoličkim narodnjacima tada, dakle, strah pred unutarnjom nestabilnošću i osobni interesi pojedinaca, prije svih Korošca, predstavljali glavne odrednice vođenja slovenske politike. Čini se kako je pritom Korošec u razgovorima s Jegličem prenosio odgovornost za nemogućnost suradnje s Hrvatima isključivo na hrvatsku stranu. Neko su se vrijeme u SLS ipak nadali kraljevoj pomoći pri smirivanju hrvatskog nezadovoljstva, ali je s vremenom povjerenje u Aleksandra opadalo. Štoviše, Korošec ljubljanskom biskupu već prije skupštinskih ubojstava iznosi mišljenje da je kralj pod utjecajem tri do četiri opasna čovjeka te da se SLS u Beogradu u prvom redu bori protiv masonskog utjecaja na dvor.⁹⁶⁶ To će se nepovjerenje iz vizure SLS pokazati utemeljenim, jer potezi kralja nisu išli na ruku očekivanjima vodstva slovenskih katoličkih narodnjaka.

9.3.3 Suočavanje s diktaturom

U trenucima parlamentarnog kaosa, pola godine nakon ubojstva hrvatskih skupštinskih zastupnika, na scenu je stupio Aleksandar Karađorđević. 6. siječnja 1929., uz objašnjenje da više neće biti posrednika između njega i naroda, raspustio je Narodnu skupštinu, poništio Vidovdanski ustav i tako postao apsolutni nositelj vlasti. Zanimljivo je da su prve reakcije katoličko-narodnjačkog *Slovenca* bile pozitivne. Časopis je naime zastupao tezu da država još nije zrela za demokraciju, da narod najveće povjerenje ima upravo u

⁹⁶⁴ Rahten 2002b, 150–151.

⁹⁶⁵ Jeglič 2015 (siječanj 1928.), 1009.

⁹⁶⁶ Jeglič 2015 (26. 3. 1928.), 992.

kralja⁹⁶⁷ i da je kraljev akt prekinuo razdoblje politiziranja što bi u prvom redu trebalo doprinijeti razvoju gospodarstva.⁹⁶⁸ Pritom je katoličko-narodnjačko glasilo prenosilo i izvješća o oduševljenju naroda u hrvatskim gradovima⁹⁶⁹ te o pozitivnim komentarima iz Francuske, Austrije i Njemačke.⁹⁷⁰ Kralj je nakon objave neposredne vladavine pokušao brisati sve za što je smatrao da bi moglo uzrokovati bilo kakve nemire u državi. Uvođenjem *Zakona o kraljevskoj vlasti i vrhovnoj državnoj upravi* poništio je dotad formalno tripartitno uređenje i sam sebi pripisao isključivu ovlast donošenja zakona, imenovanja vlade, izbora sudaca itd. Nizom zakona osnažio je represivni aparat koji je trebao neutralizirati sve antidržavne elemente. Bilo je zabranjeno osnivanje udruga koje nisu imale posebno kraljevo dopuštenje, a na lokalnoj su razini povučene sve općinske uprave. Čak su i lokalnu vlast tada preuzeli ljudi koje je postavio sam kralj. Kad je raspuštena Narodna skupština, ljubljanski biskup Jeglič priznaje kako je to čemu svjedoči 'strašna diktatura', no i u tom trenutku implicitno dodaje da su krivci za takvu situaciju Hrvati koji su nedostupni za bilo kakav dogovor te zaključuje: „Čini mi se da je taj krajnji korak (diktatura) korak zajedništva i jedini način da se država ispravno uredi: nov ustav itd. ... zabranjeno je okupljanje. Bravo! Sad neće biti huškača, stoga možemo računati na miran razvoj. Ako ovo ne uspije, u državi će poći svatko sebi.“⁹⁷¹ Katolička struja, dakle, nije skrivala zadovoljstvo diktaturom. Dok bi se pozitivne objave u katoličkim glasilima mogle interpretirati kao pokušaj umiljavanja SLS kod kralja, privatni intimni izvori ipak pokazuju da su slovenski katolički narodnjaci uistinu računali kako bi kralj mogao smiriti napetosti i tako stabilizirati državu. No, oduševljenje diktaturom nije dugo trajalo. Kad je Korošec primio informaciju da se je korak uvođenja diktature pripremao već dulje vrijeme iza leđa vladi, on i posljedično Jeglič pod njegovim utjecajem konačno mijenjaju stav o kralju. U pet se dana u biskupovim dnevničkim zapisima Aleksandar od potencijalnog zaštitnika države pretvorio u čovjeka koji na duši između ostaloga nosi i umorstvo posljednjeg kralja iz loze Obrenović.⁹⁷² Unatoč tomu katolička glasila u javnost i dalje šalju drugačiju sliku. *Slovenec* naime za probleme pada Korošćeve vlade krivi SDK,⁹⁷³ dok o kraljevom aktu piše kao o jedinom mogućem izlaz iz krize. Štoviše, prema *Slovencu*, narod je za taj čin bio kralju

⁹⁶⁷ Vlada zakonitosti, pravice in enakosti 1929, 1.

⁹⁶⁸ Program nove vlade 1929, 1.

⁹⁶⁹ Hrvati z navdušenjem pozdravljajo nov položaj 1929, 1.

⁹⁷⁰ Simpatični komentari iz tujine 1929, 2.

⁹⁷¹ Jeglič 2015 (6. 1. 1929.), 1010.

⁹⁷² Jeglič 2015 (11. 1. 1929.), 1010.

⁹⁷³ Zakaj je padla parlamentarna vlada 1929, 1.

duboko zahvalan.⁹⁷⁴ Iako se, dakle, s kraljevom politikom nije slagao, SLS pokušava ne smanjivati vlastiti politički manevarski prostor te ostaje dosljedan kritici HSS i Pribičevićevih demokrata, dok kritika stvarnih nosioca moći izostaje.

Liberalna su slovenska glasila, *Domovina* i *Slovenski narod*, nakon proglašenja kraljevog manifesta suzdržanija od katoličko-narodnjačkih i objektivno prenose samo promjene u zakonima i položajima u vladi te o raspuštanju stranaka. Pritom ne komentiraju je li to prema njihovom mišljenju dobro ili ne. Ipak, pojedini istaknuti slovenski liberali intimno su vjerovali kako je Aleksandrov čin najbolje rješenje za državu. Hribar, primjerice, u svojim memoarima piše: „Kralj Aleksandar, naše gore list, privržen svome narodu svakom žilicom svog plemenitog srca, napojen mlijekom rodoljublja, odgojen u svijetlim tradicijama srpske prošlosti koja tako veličanstveno sija iz državničke mudrosti i veličine cara Dušana i vlastitom životnom žrtvom Miloša Obilića, a ohrabren briljantnim primjerima svog velikog oca, kralja Petra I., kako treba shvaćati dužnosti vladara, presjekao je hrabrim zamahom krajnje zamršen čvor ispleten bratskim svađama potaknutim zlim utjecajima naših neprijatelja. Kao vješt i savjestan kapetan, videći da kormilari nisu dorasli svojoj zadaći i da lađa tone, čvrstom i vještom rukom preuzima sam kormilo, tako je učinio i naš Kralj. Povijesno važnim manifestom od 6. siječnja 1929., nakon što je svim silama pokušao približiti na smrt podijeljene političke stranke i pridobiti ih da mimo političkih strasti konstruktivno rade za dobrobit zemlje i nacije, i nakon što je na svoju veliku žalost shvatio da se sav njegov trud odbija od tvrdoglavosti i osobnim ambicijama vodećih političara, obavijestio je narod da je odlučio privremeno preuzeti vodstvo u svoje ruke. ... I pritom je potrebno naglasiti da je malo vijesti iz Beograda izazvalo u državi toliko iskrenog odobravanja te je tako dobro primljeno kao što je taj manifest.“⁹⁷⁵ Iz takvih se zapisa starijih slovenskih liberala vidi da zapravo nikad nisu napustili misao kako je upravo srpski kralj onaj kohezivni čimbenik koji treba povezati južnoslavenske narode te da je samo tako moguće stvoriti unitarističku jugoslavensku naciju. Mlađa generacija liberala, na drugoj strani, bila je nešto opreznija s istupima te je nestrpljivo iščekivala sljedeći kraljev korak. Slično su reagirali i slovenski socijaldemokrati, dok su komunisti osjetili još snažniji pritisak vlasti te su poput hrvatskih revolucionarnih organizacija pretrpjeli gubitke kako zbog politički motiviranih sudskih procesa tako i uslijed političkih ubojstava.⁹⁷⁶ Uvođenje diktature prisiljava i dobar dio slovenskih komunista na odlazak u

⁹⁷⁴ Verbum regis 1929, 1.

⁹⁷⁵ Hribar 1932, 131-133.

⁹⁷⁶ Janjatović 1983, 1-31; Janjatović 1994, 219-244.

inozemstvo. Glavnina ne ostaje neaktivna, nego djeluje u jugoslavenskim i internacionalnim komunističkim organizacijama, očekujući da će diktatura samo ubrzati raspad tadašnje južnoslavenske države.⁹⁷⁷

Država je 3. listopada 1929. preimenovana u Kraljevinu Jugoslaviju čime je na simboličnoj razini označeno približavanje unitarističkoj viziji. S ciljem brisanja podjela između naroda izvršen je i unutarnji preustroj države, koji je trebao razbiti povijesne teritorijalne cjeline i time neutralizirati eventualne federalističke elemente. Država je podijeljena na devet banovina (Dravska, Savska, Vrbaska, Drinska, Dunavska, Primorska, Zetska, Moravska i Vardarska) i grad Beograd, koji je dobio status posebne jedinice. Iako je većina slovenskog naroda ostala unutar Dravske banovine, u Savsku su banovinu uključeni Slovenci s područja Bele krajine što je izazvalo nezadovoljstvo primarno kod slovenske katoličko-narodnjačke struje. Slovenski kler zajedno s predstavnicima SLS zato kreće u sustavno poticanje belokranjskih općina k zahtijevanju priključenja Dravskoj banovini.⁹⁷⁸ Veliko nezadovoljstvo na tom političkom polu kod Slovenaca uzrokovalo je i nova vlast, koja je ulagala puno napora ne bi li onemogućila djelovanje privatnih (katoličkih) škola i katoličkih organizacija koja su putem sportskih društava djelovala u području javnog školstva. Kada su slovenski i hrvatski crkveni poglavari prosvjedovali kod kralja, on bi se pokušao prikazati neupućenim u sva događanja. No to je nailazilo na sve manje razumijevanja kod slovenskog klera kod kojeg već krajem 1929. postoji puno skepticizma glede opstanka Kraljevine Jugoslavije. Izgleda kako je tek tada zapravo shvaćena političke strategija kralja i istaknutijih srpskih političara, što se očituje iz sljedećeg Jegličeva zapisa: „Korošec je rekao da nikome ne vjerujemo, ni kralju. Govori se da ministri kralju predlažu kojekakve odredbe: nije istina, kralj zna za sve. Sad je samo odgodio, a u dogledno će vrijeme opet početi. Sad sam gotovo uvjeren, a to sam već više puta čuo, kralj laže. Pesimizam o našoj državi raste. Sve više prevladava uvjerenje da će se (država) raspasti. Užas! Slovencima će biti još gore: skoro ćemo sigurno doći pod okrutne Talijane. Smiluj nam se Bože!”⁹⁷⁹ SLS se u tim trenucima, dakle, našla u situaciji između čekića i nakovnja, jer koliko god neiskrena bila beogradska vlast, koja je djelovala ideološko u potpunoj suprotnosti s načelima slovenskih katoličkih narodnjaka, talijanska opasnost ipak je percipirana kao znatno veća prijetnja za slovenske interese.

⁹⁷⁷ Pleterski 1967, 298.

⁹⁷⁸ Jeglič 2015 (11. 10. 1929.), 1027.

⁹⁷⁹ Jeglič 2015 (31. 12. 1929.), 1035.

10 Slovenske ideje u okviru Kraljevine Jugoslavije

10.1 Reforme i kriza unitarizma

10.1.1 Smjena katoličkih narodnjaka i Slovenska deklaracija

Unutarnja politička kriza Jugoslavije i kraljev apsolutizam poklopili su se s velikom ekonomskom krizom koja je zahvatila većinu europskih gospodarstava u kasnim 1920-ima, a početkom 1930-ih njezini su učinci počeli snažno utjecati na politička uređenja diljem europskog kontinenta. Kao uzrok problema identificirani su regulatorni nedostaci gospodarskih sustava koji su temeljili na valu dobrobiti liberalizacije. To je utjecalo na ponovno jačanje državnih institucija, a na političkoj su sceni prosperirale stranke koje su zagovarale veću državnu kontrolu u svim društvenim sferama. U Jugoslaviji je rastao udio osiromašenog seljačkog stanovništva za kojeg nije bilo dovoljno obradive zemlje. Čak je i industrijski razvijeniji zapadni dio države mučio problem ruralne prenaseljenosti, koja je prema nekim procjenama premašivala europski prosjek za čak 20 do 25 %. Na to su upućivali i službeni podatci iz 1931. godine prema kojima je i na slovenskim područjima čak 83 % stanovnika živjelo na selu, a u ostalim je dijelovima Jugoslavije taj udio bio i veći.⁹⁸⁰

Aleksandar je bio svjestan negativnog naboja koji se akumulirao prilikom kombiniranja učinaka ekonomskog pomanjkanja i nacionalnog nezadovoljstva. Potonje je rezultiralo njegovim uspostavljanjem kontakata sa slovenskim i hrvatskim političarima. Iako su novim unutarnjim uređenjem ukinute samouprave mariborske i ljubljanske oblasti, što su pojedini slovenski povjesničari ocijenili kao vraćanje borbe za slovensku autonomiju na početak,⁹⁸¹ djelomičnu želju po smirivanju nacionalnih napetosti kod kralja možemo iščitati već u 1931., kada Belu Krajinu (točnije okrug Metlike i Črnomlja) priključuje Dravskoj banovini. To je prema pojedinim historiografskim navodima bila kraljeva nagrada Slovencima i SLS-u upravo zbog lojalnog držanja tijekom diktature,⁹⁸² no dio razloga zasigurno treba tražiti i u tome da je Aleksandar makedonska i slovenska područja smatrao geopolitički najizloženijima, stoga je upravo na njima trebalo osigurati zadovoljstvo stanovništva koje bi posljedično bilo lojalnije postojećoj državi. Većina članstva SLS ipak to nije smatralo dovoljnim. U to se vrijeme iskristalizirao manjak kohezije u stranci, točnije podjela katoličkog

⁹⁸⁰ Čepič (i drugi) 1995, 16.

⁹⁸¹ Stiplovšek 2000, 315-325.

⁹⁸² Perovšek 2006a, 94.

tabora na katoličko-narodnjački i kršćansko-socijalni dio. Povod za to je bila Papina enciklika *Quadragesimo anno* iz 1931., u kojoj je poglavar Rimokatoličke Crkve liberalizam i socijalizam označio kao ideje utemeljene na ateizmu. Pritom je pozvao katolike na borbu protiv društvenog razvoja u smjeru liberalno-socijalnih ideja i na provođenje katoličkih načela na svim područjima društvenog života. Socijalistički orijentirana katolička struja odbila je priznati Papinu encikliku, a u okviru 'Jugoslavenskog strukovnog saveza' branila je načela koja su ideološki doduše bila suprotna staroj struji, no to se nije značajnije odrazilo na viziju jugoslavenske države. Ipak, u to vrijeme, točnije 2. rujna 1931., kada postaje jasna kraljeva ambicija novog ustavnog uređenja, dolazi do prekida sudjelovanja SLS u vladi. Poziciju slovenskih katoličkih narodnjaka zauzimaju slovenski liberali. Ivan Pucelj postaje ministar bez lisnice, dok je Albert Kramer preuzeo sektor graditeljstva. Kad su liberali preko Drage Marušiča (1884.-1964.) preuzeli i funkciju bana Dravske banovine,⁹⁸³ činilo se kako će s pozicije državne vlasti i na slovenskim područjima uspjeti izgurati SLS s trona, dok će Aleksandar učvrstiti vlast u državi.

S namjerom potpuno slobodnog vođenja politike kralj je dan nakon izlaska SLS iz vlade, 3. rujna 1931., u novom ustavu svoje funkcije odredio još šire nego mu je to dopuštao Vidovdanski ustav. Puna ovlast u izvršnoj i nadzor nad zakonodavnim dijelom vlasti dopunjena je člankom 116., koji je kralju dopuštao da u slučaju izvanrednog stanja djeluje neovisno o zakonima. Za razliku od Vidovdanskog ustava, Kraljevina Jugoslavija više nije bila parlamentarna država, a ustav je jasno definirao prioritet nasljednosti nad ustavnošću.⁹⁸⁴ Slovenski su liberali, dakako, u *Jutru* imali puno riječi hvale za nov 'moderan i demokratski' ustav,⁹⁸⁵ iako je bilo očito da je i njihova stranačka djelatnost u potpunosti ovisna o kralju. Iz navedenih su se promjena očitovale bitne razlike između kraljevih interesa i onih političkih stranaka. Dok je stranačkim vođama primarni cilj bilo osvajanje vlasti i tek u sljedećoj fazi realizacija vlastite zamisli o unutarnjem uređenju zemlje, institucija kralja nije bila suočena s prijetnjom smjene na izborima. Jedina stvarna opasnost za kralja bila je unutarnja nestabilnost zemlje. Ako bi se naime pokazalo da su unutarnji prijevori i razlike u jugoslavenskoj državi preveliki te da ona ne može preživjeti svoje dječje bolesti, ozbiljno bi bila ugrožena i sama vladavina Karađorđevića. Unutarnja bi nestabilnost zapravo bila signal Aleksandrovog neuspjeha pri očuvanju geopolitički važnog konstrukta te bi tako došla u pitanje i potpora

⁹⁸³ Perovšek 2006b, 258.

⁹⁸⁴ Blagojević i Radonić 2012, 123-144.

⁹⁸⁵ 3. september 1931, 1.

zemalja Antante koje bi potom vrlo vjerojatno bile prisiljene tražiti alternativni model države sa zadanom geopolitičkom funkcijom. U tom bi se slučaju Aleksandar teško mogao održati čak i samo kao kralj Srbije, jer su njegov neuspjeh u očuvanju svesrpske države čekali prvenstveno unutarnji srpski politički protivnici. Kralj se tako našao pred zidom; najjača politička stranka očito nije bila u stanju ispuniti zadatak. Štoviše, nesposobnost se radikala manifestirala ubojstvima u Narodnoj skupštini koja su unutarnje međunacionalne antagonizme dovela do usijanja. Iz te vizure, političke stranke, uključujući i srpske, nisu bile samo neuspješne pri stabilizaciji zemlje, nego su predstavljale i glavne aktere kaotičnog stanja koje se moglo preliti u opće nasilje. Logično je, dakle, bilo predviđanje da bi to, pored raspada Kraljevine Jugoslavije, vrlo vjerojatno označilo i kraj epohe Karađorđevića kao jugoslavenske i srpske dinastije. Kralj je stoga odlučio u potpunosti staviti pod kontrolu stranačku aktivnost, što je u praksi značilo da svaka stranka za svoje djelovanje treba dozvolu na režimskoj listi izabраниh poslanika i senatora. 15. prosinca 1931. na taj je način odobrenje za osnivanje dobila Jugoslavenska radikalna seljačka demokracija (JRSD),⁹⁸⁶ koja se potom konstituirala 1. svibnja 1932. čime objedini bivše članove NRS te disidente nekadašnje DS i HSS, dok se od Slovenaca u stranku odmah uključuju članovi SDS i SKS. Njezinim predsjednikom postaje nekadašnji radikal, Nikola Uzunović (1873.-1954.), dok od Slovenaca najvidljiviju funkciju ponovo zauzima Albert Kramer koji postaje generalnim tajnikom stranke.⁹⁸⁷ Kohezivni je faktor tog šarolikog članstva bilo zauzimanje za nacionalni unitarizam i državni centralizam. U skladu s tim stranka se već na svom prvom kongresu, 20. srpnja 1933., preimenovala u Jugoslavensku nacionalnu stranku (JNS). Uzunović pritom ostaje predsjednik, a Kramer generalni tajnik, dok je mjesto podpredsjednika zauzeo još jedan Slovenac, Ivan Pucelj. Isti onaj koji je svojevremeno kao član SKS u Narodnoj skupštini odbijao govoriti drugim jezikom osim slovenskim,⁹⁸⁸ sada je postao drugi član u hijerarhiji stranke čije mišljenje prema ideji slovenske autonomije najzornije prikazuje jedan od brojnih citata njegovog stranačkog kolege Kramera u *Jutru*: „Ubuduće će svaka operacija s bilo kakvim državnopravnim, autonomističkim ili plemenskim formulama, na koje smo izgubili toliko dragocjenog vremena i energije, protiv sebe imati jasnu volju narodne većine. Svi ti stari programi moraju otići u ropotarnicu.“⁹⁸⁹ Jednako se i sam Pucelj, iako je bio za decentralizaciju, suprotstavljao

⁹⁸⁶ Na delo za novo vsedržavno stranko 1931, 1.

⁹⁸⁷ Prebivalstvu Jugoslavije 1932, 1.

⁹⁸⁸ Prvi kongres vsedržavne stranke 1933, 1.

⁹⁸⁹ Slovenci pri volitvah 1931, 2.

bilokakvoj ideji federalizacije zbog već poznatog razloga vanjske ugroze koja bi iz latentne 'zasigurno' prešla u akutnu, ako bi Slovenci dobili svoju, Hrvati svoji i Srbi svoju državu u državi. Indikativno je da na sjednici stranke Pucelj jasno konstatira kako su svi Srbi protiv federalizacije, da je jednakog mišljenja i narod u Bosni, a da ideju podjele zastupaju samo Hrvati i slovenski katolički narodnjaci,⁹⁹⁰ ali da čak ni oni nisu nikad nisu izašli s nekim realnim programom federalizma.⁹⁹¹ Slovenski su se liberali u tom razdoblju, dakle, tijesno vezali uz kraljevu politiku i pritom s naglašavanjem unitarističke ideologije kako stranački čelnici tako i liberalna slovenska glasila zapravo postaju dvorski glasnogovornici.

Među slovenskim katoličkim narodnjacima je pak raspuštanje SLS dovelo do unutarstranačkog otpora politici Korošca. Dio je stranačkih disidenata nastavio s radom u okviru SLS-ovih organizacija, a zadržali su i pozicije u stranačkim časopisima. U prvoj polovici desetljeća taj se dio vraća na jasne autonomaške pozicije te se time približava hrvatskim zahtjevima, dok se istovremeno udaljuje od unitarne doktrine Beograda, prisiljavajući i samog Korošca na reviziju vlastite političke taktike. Nakon izlaska iz vlade takvi su unutarstranački pritisci ubrzo doveli i do vrhunca slovenskog autonomaštva u sveukupnom razdoblju Kraljevine Jugoslavije. To se odrazilo u obliku posebne izjavi pod nazivom Ljubljanske punktacije, koja se nazivala i Slovenskom deklaracijom. Tu je izjavu krajem 1932. potpisao osobno sam Anton Korošec, a dokument je prvi objavio tršćanski časopis *Il Piccolo* početkom siječnja 1933. Glavni su zaključci deklaracije bili da je slovenski narod podijeljen u četiri države (Jugoslaviju, Italiju, Austriju i Mađarsku), stoga je njegov temeljni zahtjev da se sjedini u jednu političku cjelinu, jer se samo tako može obraniti i osigurati napredak Slovenaca.⁹⁹² Glavni bi dio naroda, koji je živio u Jugoslaviji, trebao prema deklaraciji preuzeti zadatak centra koji će privlačiti ostale slovenske dijelove. Pored toga, slovenski bi se narod morao izboriti za samostalan položaj i unutar Jugoslavije, što bi povećalo atraktivnost Slovenije za ostale dijelove naroda iz susjednih država. Kako bi se to postiglo, deklaracija navodi nužnost dogovora Slovenaca, Hrvata i Srba o stvaranju države s demokratskim samoupravnim jedinicama, među njima i Slovenije. Time su, dakle, ne samo uskrsnuli ideali 'Zedinjene Slovenije', pri čemu su upravo jugoslavenski Slovenci trebali dobiti „položaj u državi koji će trajno služiti kao privlačna sila za ostatak naroda, koji živi u drugim

⁹⁹⁰ Prva seja banovinskega odbora JRKD 1932, 2.

⁹⁹¹ Po svečanostih 1931, 2.

⁹⁹² Grdina s.d.

zemljama“,⁹⁹³ već se SLS približila stavovima HSS, odnosno onome za što se najveća hrvatska stranka bila zauzimala na hrvatskim područjima. Radilo se, dakle, o povratku na slovenska nacionalna polazišta koja su u prvom redu težila ograničenom suverenitetu Slovenaca unutar Jugoslavije, a potom i ponovnom zalaganju za priključenje Slovenaca koji su ostali izvan domovine. Takva načelna stajališta bar su na trenutak vratila SLS na onu razinu radikalne podrške autonomiji koja je u stranci vladala početkom 20-ih godina, no ipak treba naglasiti kako katoličko-narodnjačka slovenska struja više nije ni pomišljala na rješavanje slovenskog nacionalnog pitanja izvan postojećeg jugoslavenskog državnog okvira.

10.1.2 Modifikacija unitarističke doktrine?

Suprotno nadanjima slovenskih liberala, uključivanje u vladu i zalaganje za unitarnu Jugoslaviju nije im donijelo veću popularnost među slovenskim stanovništvom. Njihova ideološka usmjerenja i razvoj drugih sličnih stranaka spriječili su ih da ozbiljnije konkuriraju SLS. Kao i prije Prvog svjetskog rata, čvrsto su stajali na jugoslavenskim unitarističkim temeljima te su pritom često iskazivali i protucrkvene stavove. To je obeshrabilo pobožnog slovenskog seljaka koji u tako kratkom vremenu ipak nije stigao razviti snažniji osjećaj pripadnosti novoj jugoslavenskoj državi. Štoviše, preveliko naglašavanje potrebe po odbacivanju slovenstva uzrokovalo je reakciju i unutar liberalnih slovenskih krugova. Primjer toga je bio Josip Vidmar (1895.-1992.) koji je sa svojom knjigom *Kulturni problem slovenstva* već prije Ljubljanskih punktacija, 1932., osporavao tezu prema kojoj Slovenci ne mogu biti kulturno samobitni zbog njihove malobrojnosti te upozoravao na to da će slovenski liberali sa svojom unitarističkom doktrinom odvratiti većinu svojih pristaša i usmjeriti ih prema katoličkim narodnjacima.⁹⁹⁴ Oko takve se misli rodila i nova liberalna frakcija koja je pokrenula vlastiti časopis *Sodobnost* (Suvremenost) koji se postavio na stranu obrane slovenskog identiteta.⁹⁹⁵ Na trenutak se činilo kako je to i glavninu slovenskih liberala ipak prisililo k djelomičnom uzmicanju i odustajanju od naglašavanja 'utapanja slovenstva u jugoslavenstvu'. U 1932. godini naime liberalno *Jutro* kreće u objavu serije članaka čija je svrha bila dokazati kako su slovenstvo i jugoslavenstvo dva pojma bez isključivosti i suprotnosti te pritom definira povijesnu funkciju jugoslavenske ideologije: „Jugoslavenstvo se u povijesnom procesu na slavenskom jugu pojavilo kao ideja, no ne i kao imperijalistička težnja. Zbog toga

⁹⁹³ Čepič (i drugi) 1995, 22.

⁹⁹⁴ Vidmar 1932.

⁹⁹⁵ Perovšek 2006b, 263.

je jugoslavenstvo od početka predstavljalo živu suprotnost velikosrpskim i velikohrvatskim težnjama koje su imale imperijalističke ambicije i koje su ujedno željele stvoriti izrazito separatističke političke i kulturne tvorevine na slavenskom jugu. Jugoslavenska ideja nije se pojavila kao negacija svega dosadašnjega ili kao valjak koji će sve izravnati, nego kao kohezija koja treba sve dijelove učvrstiti u čvrstu cjelinu i stvoriti veću, otporniju državu na slavenskom jugu nego bi to bile separatne državice i koja bi trebala dati svima, do sada raskomadanim dijelovima, svijest nacionalne zajednice, jer je takva svijest nužan uvjet unutarnje i vanjske moći.⁹⁹⁶

Primarna je funkcija jugoslavenstva prema slovenskim liberalima, dakle, bila pacifikacija velikohrvatske i velikosrpske ideje te ujedinjenje Hrvata i Srba. Isti članak u nastavku donosi i percepciju funkcije jugoslavenske ideje prema Slovencima: „Razumljivo je stoga da Slovenci nismo prihvatili jugoslavensku državnu i nacionalnu ideju kako bismo se što prije od onoga što jesmo po prirodi i kulturnoj individualnosti transformirali u nešto drugo. Prihvatismo ga poglavito zato da se sa Srbima i Hrvatima sjedinimo u jedno otpornije narodno-državno tijelo i tako obranu svoje zemlje i opstojnosti naslonimo na šire zaleđe te da se lakše i kulturno širimo u ovoj slobodnoj domovini. Čak se ni Srbi i Hrvati nisu ujedinili sa Slovencima da bi nam se nametnuli i iz nas istisnuli ono što je po prirodi i povijesnim stečevinama naše. Svrha njihovog zajedništva s nama bila je stvoriti zajedničku državu, zajedničku domovinu, zajedničku nacionalnu svijest koja će nas sve štiti i voditi kroz oluje povijesti, ako one ikada naiđu na nas ili oko nas. Način tog suživota stvar je političke prakse, a princip je stvar nacionalnih sudbina koje su nas od istog ishodišta preko tisućljetnog raskola dovele do današnje zajednice.“⁹⁹⁷ Ujedinjenje Srba i Hrvata je, dakle, trebalo ponuditi mogućnost Slovencima za sigurno utočište, što je u biti ponavljanje teze kako državna jugoslavenska ideja iz slovenske vizure ima primarno obrambenu geopolitičku funkciju, odnosno omogućavanje zaleđa koje bi trebalo osigurati Slovence pred najezdom većim narodima. Uredništvo *Jutra* u nastavku ipak konstatira kako ujedinjenje „zahtijeva žrtve, ali ne one suštinske, jer bi to bilo protiv same ideje jugoslavenstva. Mi, Slovenci, smo se dragovoljno i iz nedvojbenih nacionalnih interesa integrirali kao samostalna kulturno-nacionalna individualnost u visoko organizirani državno-politički narod. ... Prelazak Slovenaca u politički jedinstveni jugoslavenski narod (da tog naroda nema, Slovenci bi bili tek

⁹⁹⁶ Slovenstvo in jugoslovenstvo 1932, 7.

⁹⁹⁷ Slovenstvo in jugoslovenstvo 1932, 7.

nacionalna manjina u ovoj državi), u narod koji je nositelj sadašnje države i ravnopravan je u svim svojim dijelovima, što ne znači degradaciju na nešto niže. Naprotiv: to znači napredovanje u bolje organiziranu naciju i jače nacionalno-državno tijelo. U jugoslavenskoj naciji svi atributi srpstva, hrvatstva i slovenstva ostaju i moraju ostati, ali je jasno da se moraju nekako međusobno uskladiti i da nema mjesta separatističkim tendencijama koje razaraju potrebnu svijest o zajedništvu. Stoga visoko organiziran narod, kao živa sinteza tradicionalnih i još uvijek djelatnih narodnih ili, ako hoćete, plemenskih individualiteta, ne može i ne smije uništiti takve elemente kao što su, primjerice, jezik, kulturni karakter i drugo. ... Bit jugoslavenstva je podređenost višoj sintezi, ali nipošto nadmoć jačeg dijela nad slabijim.“⁹⁹⁸ U istom, 'vidovdanskom' broju časopisa *Jutro* donosi i pojedine citate Janeza Evangelista Kreka te Ivana Cankara iz prošlosti pomoću kojih pokušava prikazati kako unitaristička misao nije ograničena samo na liberale, nego i na slovenske velikane iz drugih političkih polova. Pritom je posebno zanimljivo stavljanje ilirizma u kontekst modificiranog unitarističkog jugoslavenstva pri čemu se navodi Krekov zapis iz 1916.: „Kulturni pokret poznat kao ilirizam želio je ujediniti Slovence s Hrvatima pomoću zajedničkog jezika. To se nije dogodilo, no to nije posljedica prevelike jezične razlike, nego državnog dualizma. Zato slovenski i hrvatski čelnici teže ujedinjenju Jugoslavena u političku cjelinu. Političko jedinstvo će na kraju biti praćeno kulturnim i jezičnim jedinstvom, bez nasilja i samo po sebi. ... Kad bi nestale umjetne političke granice između Jugoslavena, ubrzo bi došlo i do jezičnog ujedinjenja Slovenaca i Hrvata, a i Srba, jer je hrvatski jezik identičan srpskom. Iako Slovenci i Hrvati zasad nemaju zajednički jezik, narodna je svijest obadva plemena stoljećima zajednička.“⁹⁹⁹

Vidmaru se suprotstavio Božidar Borko, već spomenuti novinar *Jutra* i dopisnik *Nove Evrope*, odbijajući Vidmarovu tezu da slovenski liberali 'naprednjaci' žele utopiti slovenstvo u jugoslavenstvu i pritom naglašava ključnu razliku između takozvanih 'samoslovenaca' i 'naprednjaka', a to je da potonja priznaje mogućnost prirodne asimilacije. Iako Borko smatra potencijalni nestanak slovenskog identiteta kao gubitak za svu Jugoslaviju, ujedno i ne vidi druge budućnosti za Slovence nego „u uskim vezama s ostalim balkanskim Slavenima, i u današnjoj jugoslavenskoj državi koju je stvorila povijest i koju valja usavršavati.“¹⁰⁰⁰ Ipak, prema Borku postojanje jugoslavenske države nije impliciralo negaciju slovenskog narodno-kulturnog karaktera, posebice ne posebnosti slovenskog jezika, ali da je još prerano govoriti o

⁹⁹⁸ Slovenstvo in jugoslovenstvo 1932, 7.

⁹⁹⁹ Slovenci smo Jugosloveni 1932, 8.

¹⁰⁰⁰ Borko 1932, 429.

tome u kojem smjeru će se država razvijati, a još je manje poželjno prema njemu bilo nasilno utjecanje na 'prirodnu i zdravu zajednicu' južnoslavenskih naroda.

Ipak, ono što se činilo kao djelomični uzmak liberala po pitanju jugoslavenskog unitarizma, nije potrajalo dugo. Isticanje slovenstva ispred jugoslavenstva doživljavano je uskogrudnim i kratkovidnim. U rujnu 1932. *Jutro* donosi članak o slovenskom pjesniku Otonu Župančiču (1878.-1949.) u kojem, između ostalog, piše: „ ... uskogrudno samoslovenstvo mračna je zabluda koja bi mogla zaustaviti cijeli naš razvoj i postaviti pohlepu, uobraženost i megalomaniju kao maksime protiv zdravog životnog instinkta naših ljudi. ... Veliko je djelo napravio Oton Župančič, kad je s pravom bezobzirnošću istupio protiv duševnog incesta – Župančičeve riječi! – kojoj su put pripremale budne straže, želeći slovenstvo za sva vremena gurnuti u samoću, uskogrudnost i mračnjaštvo.“¹⁰⁰¹ Potvrdu da se zapravo ništa bitno nije promijenilo u političkom usmjerenju glavnine slovenskih liberala na kraju je dao i sam Albert Kramer na konstituirajućoj skupštini JRSD za Savsku banovinu kada je u svom govoru naglasio: „Stranka ne treba likvidirati plemenske posebnosti u duhu jugoslavenstva, već ih samo želi asimilirati i ujediniti u čvrstu cjelinu.“¹⁰⁰² Politika asimilacije slovenstva u jugoslavenstvo ostala je, dakle, temeljem JRSD i njene nasljednice JNS, što je uostalom jasno izražavao i program stranke koji je kao temeljno poslanje opredijelio „odgoj naroda u duhu jugoslavenske ideje i s ciljem izgradnje jedinstvene jugoslavenske narodne kulture.“¹⁰⁰³

U skladu s navedenim, slovenski su liberali očekivano napali Ljubljanske punktacije u cijeloj seriji objava svojih časopisa,¹⁰⁰⁴ između ostaloga zapisujući kako narod: „program formuliran u Koroščevim punkcijama smatra nacionalnim grijehom koji bi Slovencima donio nesreću i propast.“¹⁰⁰⁵ Što je to prema liberalima impliciralo pogubnost Ljubljanskih punktacija, najbolji se može osjetiti u detaljnom izlaganju ljubljanskog gradonačelnika Dinka Puca (1879.-1945.) prilikom ljubljanskog liberalnog skupa u siječnju 1933.: „Moramo biti jasni što ova rezolucija znači. Uglavnom sljedeće: mi bismo trebali razbiti ovu našu državu i uspostaviti novu, u kojoj zapravo trebaju biti tri države. Jednom riječju, dr. Korošec je zauzeo stav kojeg su prije određenog vremena zauzela neka gospoda u Zagrebu te su rekli da akt od 1. prosinca 1918. više ne vrijedi i da se treba vratiti na prijašnje stanje. To je užasna riječ. Ako se želimo vratiti u taj period, želimo se staviti u stanje raspada, u te naprosto užasne uvjete

¹⁰⁰¹ Budni čuvarji 1932, 2.

¹⁰⁰² Manifestacija jugoslovenske misli v Zagrebu 1932, 1.

¹⁰⁰³ Konstituiranje Jugoslovenske nacionalne stranke 1933, 1.

¹⁰⁰⁴ Nihče se ne sme igrati z življenjskimi narodnimi interesi 1933, 1.

¹⁰⁰⁵ Separatistične punktacije in severna meja 1933, 2.

kojih se svi još dobro sjećamo. Ostali bismo izolirani u svijetu bez ikakve međunarodne podrške. Jedina nada 1918. bila nam je ujedinjenje s Hrvatima i Srbima u jednu državu, što je dovelo do akta od 1. prosinca 1918. Taj je akt značio spas slovenstva, potpunu slobodu slovenskog naroda i jamstvo slovenske kulture. Ako se vratimo na položaj prije 1. prosinca 1918., opet bismo goli i boski stajali u svijetu i opet bismo čekali sporazum s Hrvatima i Srbima. Odrekli bismo se međunarodnog priznanja naše zemlje i bili bismo plijen svojih protivnika.“¹⁰⁰⁶ Pored interpretacije formiranja Kraljevine SHS kao spasa za Slovence, ljubljanski gradonačelnik nastavlja s dobro poznatom tezom o neodrživosti Slovenaca kao nacije u samostalnoj državi u slučaju inzistiranja na redefiniranju postojeće države, jer bi time istupili iz geopolitičkog okvira kojeg su odredile zemlje pobjednice u Prvom svjetskom ratu: „I dalje: trebamo li sklopiti novi dogovor? A što bi se dogodilo, ako taj dogovor ne bude postignut? Kad bi Srbi rekli da im ne treba, jer već imaju svoj izlaz na more? Ili kad bi Hrvati rekli da već imaju svoju neovisnu državu? U ovom bi slučaju Slovenci izvisili. Slovenci znaju da samo u okviru Jugoslavije, u društvu naših prijatelja, moćne Francuske i zemalja Male Antante, imamo sigurnost da se možemo obraniti i sačuvati. Lako je reći da ćemo biti sami svoji gospodari i da ćemo sve sami urediti da bude kako treba. Ali moramo mudro razmisliti je li to uopće spojivo s našim gospodarskim interesima. Igrati se federalizmom znači ugroziti postojanje velike i moćne Jugoslavije, a time i nacionalnu egzistenciju Slovenaca.“¹⁰⁰⁷ Pored geopolitičke dimenzije, Puc naglašava i posve ekonomske razloge za odbacivanje zahtjeva slovenskih katoličkih narodnjaka: „K tomu se dodaju životni gospodarski interesi, koji su takovi da slovenska zemlja ne bi mogla postojati, odnosno razvijati se kao samostalna gospodarska jedinica. Ne možemo sami uzdržavati naše ljude, moramo izvoziti proizvode naše industrije. Ne možemo sami zaposliti prirast inteligencije. Zatvaraju nam se sve granice. Trebamo li se sada granicama odvajati od Hrvata i Srba? Već smo dovoljno izgubili gubitkom Rijeke i Trsta, a kad bismo se odvojili od hrvatskih i srpskih pokrajina, život bi nam postao nemoguć. U cijelom se svijetu nastoje stvoriti što veća ekonomska područja, a mi bismo trebali ići prema manjem prostoru? Učinimo li to, moglo bi se reći da smo se posvađali s umom.“¹⁰⁰⁸ Na kraju, ljubljanski gradonačelnik ponavlja stare parole slovenskih liberala o poželjnosti srpskoga kralja kao vladara svih Srba, Hrvata i Slovenaca: „Izjava dr. Korošca nabraja samo stvari koje ne možemo prihvatiti. Ona također zanemaruje činjenicu koja je vrlo važna. Obitelj

¹⁰⁰⁶ Slovenci ogorčeno zavraćajo in ostro obsojajo politiko razdiranja 1933, 1.

¹⁰⁰⁷ Slovenci ogorčeno zavraćajo in ostro obsojajo politiko razdiranja 1933, 1.

¹⁰⁰⁸ Slovenci ogorčeno zavraćajo in ostro obsojajo politiko razdiranja 1933, 1.

Karađorđević uopće ne spominje, ostavljajući ovo pitanje potpuno otvorenim. Mišljenja smo kako je u današnjem nemirnom vremenu samo u osobi našega kralja jamstvo opstojnosti naše državne zajednice. U današnjoj situaciji treba zahvaliti Bogu što imamo ovakvog vladara i kralja. Zato se zalažemo za monarhiju s obitelji Karađorđević na čelu.“¹⁰⁰⁹

Na istom je skupu liberala ponovljeno nekoliko govora sa sličnim sadržajem, između ostalih i onaj Ivana Hribara. Nakon toga je usvojena je rezolucija u kojoj je, između ostalog, stajalo: „Cjepkanje velike Jugoslavije na nekoliko malih samostalnih jedinica predstavljalo bi opasnost za sam opstanak države, a time i opasnost od novog ropstva Slovenaca pod tuđinskim jarmom te ujedno i opasnost za teško stečen europski mir.“¹⁰¹⁰ Indikativno je da su, pored općem suprotstavljanju ideji federalizma i slavljenja kralja Aleksandra kao najčvršćeg stupa zajedničke države, liberalna glasila u to vrijeme zahtijevala i kaznu za sve koje su sudjelovali u oblikovanju 'separatističkih' punktacija.¹⁰¹¹ To se vrlo brzo i obistinilo. Krajem siječnja 1933. vlasti su Dravske banovine naime naredile takozvanu 'konfinaciju' za vodeće članove SLS, između ostalih i za Korošca te Kulovca, kojima je slobodno kretanje nakon toga opet dozvoljeno tek u listopadu 1934.¹⁰¹²

10.1.3 Od odcjepljenja do 'dragovoljnog federalizma'

Ustrajanje na istim unitarističkim ideološkim polazištima i potpuno priklanjanje politici kralja Aleksandra i marionetske vlade nije polučilo veću popularnost vladajućeg dijela liberala među Slovencima. Štoviše, dobar je dio liberalnog slovenskog stanovništva odlučio potražiti alternative. Jedan se manji dio priklonio socijalistima koji su nakon uvođenja apsolutizma preko radničkih organizacija pokušali privući što veći udio radničkog sloja pučanstva. No, socijalisti nisu nudili značajno drugačiju opciju od liberala. Štoviše, djelujući preko krovne jugoslavenske sindikalne organizacije (Ujedinjeni radnički sindikat Jugoslavije), posredno su surađivali s vladom.¹⁰¹³ Istovremeno, dok je postojala nesmetana suradnja s liberalnom strujom, reformistički socijalisti nisu htjeli imati ništa s KPJ. Liberali su naime percipirani kao ideološki bliski srpskim strankama na vlasti i posljedično kao dobar posrednik reformnih težnji relativno malobrojnih slovenskih socijalista prema vlastima u Beogradu. Komunisti su, naprotiv, doživljavani kao polu-legalna organizacija koja im je predstavljala

¹⁰⁰⁹ Slovenci ogorčeno zavraćaju in ostro obsojajo politiko razdiranja 1933, 1.

¹⁰¹⁰ Slovenci ogorčeno zavraćaju in ostro obsojajo politiko razdiranja 1933, 1.

¹⁰¹¹ Slovenci tostran in onstran meja 1933, 1.

¹⁰¹² Perovšek 2006b, 272.

¹⁰¹³ Čepič (i drugi) 1995, 25.

konkurenciju u njihovim nastojanjima dobivanja podrške među radničkom klasom. No, komunisti su bolje od liberala i socijalista identificirali želje prosječnog Slovenca. Kod potonjeg naime nije postojala primarna ambicija za promjenom društvenog poretka, nego je prije svega postojala želja za većom autonomijom i ujedinjenjem Slovenaca. Slovenski su komunisti stoga krenuli u povezivanje revolucionarnih komunističkih ciljeva sa slovenskim nacionalnim idealima. Na to su ih dodatno potakle i Ljubljanske punktacije kojima se SLS bila istaknula kao vođa slovenskih nacionalnih zahtjeva. Komunisti su stoga puno energije ulagali najprije u rušenje vjerodostojnosti SLS, a potom i u oblikovanje vizije koja bi Slovincima bila privlačnija od one slovenskih katoličkih narodnjaka, a to je zapravo značilo rješavanje nacionalnog pitanja na terenu.

S ciljem diskreditacije teza iz Ljubljanskih punktacija Dragotin Gustinčič u travnju 1933. objavljuje tekst s naslovom '*Narodni problem Slovencev in Dr. Koroščeve punktacije*'. U tom naglašava da SLS zbog svoje kapitalističke suštine ne može voditi borbu za rješavanje slovenskog narodnog pitanja, jer će se katolički narodnjaci u ključnim trenucima ipak staviti na stranu kapitala te posljedično izdati deklaratorne autonomaške i federalističke ciljeve.¹⁰¹⁴ Gustinčič pritom dodaje da je nacionalno pitanje Slovenaca jedino moguće riješiti unutar odnosa KPJ, KP Austrije i KP Italije, jer je to usko vezano na pitanje klasne borbe radničkog sloja. Indikativno je da, iako spominje KPJ kao subjekt koji treba sudjelovati u rješavanju slovenskog pitanja, Gustinčič u svojem elaboratu iz 1933. ne odustaje od pozicioniranja Slovenaca u srednjoeuropski prostor i naglašava da Slovenci nikako ne mogu pristati da budu jugoslavenska provincija te da im pripada status samostalnog naroda te samostalna federativna republika.¹⁰¹⁵ Gustinčič u tim zahtjevima nije bio usamljen. Razdoblje diktature je naime oslabilo vezu između slovenskih komunista i vrha KPJ, stoga se u tom razdoblju pojavljuju i radikalniji prijedlozi, poput primjerice onog Mirka Košira (1905.-1951.) o neposrednom kontaktu slovenskih komunista i Kominterne.¹⁰¹⁶ Istovremeno, slovenski komunisti unutar Jugoslavije ipak vide mogućnost za suradnju s drugim nekomunističkim pokretima. Prije svega s dijelom HSS-a i s ustaškim pokretom čija je osnovna karakteristika iz komunističke vizure bila upravo želja po nacionalnoj emancipaciji Hrvata. Ta je nacionalna energija nosila revolucionarni naboj što je približavalo komuniste tom pokretu. Kako bi privukli što više ljudi iz tog političkog spektra, slovenski su komunisti prema uzoru na

¹⁰¹⁴ Perovšek 2010b, 13-14.

¹⁰¹⁵ Perovšek 2010b, 33-34.

¹⁰¹⁶ Gligorijević 1992, 280-281.

Hrvatski nacionalno revolucionarni pokret osnovali *Slovenske narodne revolucionare* za koje je slovenski književnik Lovro Kuhar (1893.-1950.) napisao programsku brošuru s naslovom '*Boj za osvoboditev in združitev slovenskega naroda*' (Borba za oslobođenje i ujedinjenje slovenskog naroda).¹⁰¹⁷ U njoj se odmah na početku eksplicitno navodi kako je „većinu Slovenije zaposjednuo velikosrpski imperijalizam, Primorsku talijanski imperijalizam, a slovenski je narod u južnoj Koruškoj velikosrpska vojna monarhija zajedno s talijanskom imperijalizmom potisnula pod vlast austrijskih tlačitelja“.¹⁰¹⁸

Povećanje stupnja radikalnosti i militantnosti slovenskih komunista poklopilo se sa stupanjem mlađeg naraštaja na političku scenu. Za Slovence su najznačajniji Boris Kidrič (1912.-1953.) i Edvard Kardelj, posebice potonji koji pseudonimom u razdoblju od 1932. do 1935. objavljuje djelo '*Narodno vprašanje kot znanstveno vprašanje*' koje, slično kao Gustinčičeva brošura, veže slovensko pitanje uz klasnu borbu. Također, u to se vrijeme na terenu mogla primijetiti pojačana aktivnost slovenskih komunista u odnosima s komunističkim partijama susjednih zemalja. Sporazum s komunistima Austrije i Italije 1934. godine, u kojem je definirano pravo na samoodređenje slovenskog naroda, bio je veliki iskorak upravo slovenskih komunista u smjeru ispostavljanja nacionalnog pitanja kao neizostavnog dijela njihova političkog programa.¹⁰¹⁹

Na unutarnjem planu od izuzetnog je značaja bila IV. Državna konferencija KPJ, 24. i 25. prosinca 1934., u Ljubljani. Na njoj je naime donesena odluka o konstituiranju nacionalnih komunističkih partija Hrvatske (KPH) i Slovenije (KPS), koje su potom formirane u 1937. To je djelomično omogućilo skretanje pažnje s ideoloških na nacionalno pitanje Slovenaca, jer je slovenskim komunističkim čelnicima trebalo omogućiti lakše donošenje političkih odluka u skladu sa slovenskim potrebama. Takvo je pozicioniranje ciljalo na omekšavanje onog dijela stanovništva kod kojeg nije bio ucijepljen snažan antikomunistički stav. Pritom je zanimljivo kako je u ljeto 1935. glasilo *Proleter* pokazalo potrebu objašnjavanja formiranja dviju unutar-partijskih organizacija s nacionalnim predznakom. Izostanak formiranja KP Srbije u tom je kontekstu objašnjeno nedostatkom potrebe, jer su Srbi već bili vladajući narod te u postojećoj državi nisu bili potlačeni. Istovremeno se časopis ogradio od teze da stvaranje zasebnih jedinica slovenskih i hrvatskih komunista znači razbijanje Jugoslavije ili njezinu federalizaciju, već samo preduvjet za slobodu samoodređenja kako hrvatskog tako i slovenskog naroda koji

¹⁰¹⁷ Filipič 1981, 115-116.

¹⁰¹⁸ *Boj za osvoboditev in združitev slovenskega naroda* 1933, 1-2.

¹⁰¹⁹ Čepič (i drugi) 1995, 26.

će potom odlučiti žele li se odcijepiti ili ostati u zajedničkom savezu, odnosno žele li imati svoje federalne ili autonomne jedinice.¹⁰²⁰

KPJ je, dakle, tada pokušala ostaviti otvorene sve mogućnosti kako bi privukla što više ljudi, odnosno kako barem nikoga ne bi odvratila od eventualne podrške Partiji. Pritom se pazilo da najpopularnije stranke kod Slovenaca i Hrvata ne kritiziraju oštro, već su u svojoj retorici naglašavali pozitivan odnos KPJ do 'malog' čovjeka, dakle seljaka i radnika. Što se tiče prava na odcjepljenje, Partija je to sve manje naglašavala, što posebno važi za slovenske komuniste. Shvatili su naime da je u slovenskom stanovništvu ukorijenjena bojazan pred anektiranjem i preostalim slovenskih područja od strane Talijana, odnosno Nijemaca, te da inzistiranje na odcjepljenju neće doprinijeti većoj popularnosti komunista. Posljedično je odcjepljenje u objavama komunista zamijenila sintagma o 'jednakopravnosti naroda' koja se posebice intenzivno plasirala među Hrvate, no primjetna je bila i među Slovencima. Što je ta jednakopravnost označavala, najbolje govori zaključak politbiroa Centralnog komiteta KPJ iz 1935.: „Svi zakoni koji koče slobodan razvoj nesrpskih naroda moraju biti ukinuti; ukinuti se mora umjetna podjela države na banovine; omogućiti moramo slobodno djelovanje svim hrvatskim, slovenskim, makedonskim i albanskim kulturno-prosvjetnim i drugim nacionalnim društvima te ustanovama, protjerati iz Hrvatske i iz drugih narodno neravnopravnih zemalja sve kolonizatorske okupatore i nositelje velikosrpske hegemonije; ukinuti zabranu isticanja hrvatske i drugih nacionalnih zastava, amblema i natpisa; otkloniti nejednakost u plaćanju poreza i raspodjeli kredita; tražiti da se prečanskom narodu vrate milijuni opljačkani u vrijeme kad su krune zamijenjene za dinare; zabraniti vojnu službu izvan vlastite pokrajine; osigurati uporabu materinskog jezika u svim javnim i državnim ustanovama; zaustaviti razgradnju industrije u nesrpskim sredinama i favoriziranje gospodarskog razvoja samo u Srbiji; dati Crnogorcima dio reparacija dobivenih na njihov račun; tražiti da se na važna mjesta i položaje u državnoj upravi i vojsci ne postavljaju samo Srbijanci, već da se i na tom području osigura ravnopravnost svih naroda. Komunisti se izjašnjavaju za sazivanje i slobodno biranje skupština svih naroda u Jugoslaviji, prije svega Hrvatskog sabora, a zatim i sazivanje slovenske, makedonske, crnogorske, bosanske i vojvođanske narodne skupštine. Hrvatski sabor i drugi narodni sabori moraju sva pitanja rješavati suvereno.“¹⁰²¹

¹⁰²⁰ Pleterski 1967, 305-306.

¹⁰²¹ Pleterski 1967, 310-311.

Koliko god oštar bio ton prema srpskom centralizmu, iz navedenih zaključaka ipak se jasno očituje kako se KPJ odlučila za opstanak Jugoslavije koja se, s obzirom na navode potpune suverenosti pojedinih narodnih skupština, stanovništvu prikazivala kao oblik (kon)federacije. U skladu s navedenom strategijom iz Centralnog komiteta KPJ (CK KPJ) u Sloveniju je tada stiglo sljedeće pismo: „Naš slogan 'Ujedinjena i slobodna Slovenija' ostaje izraz konačnog rješenja slovenskog narodnog pitanja. No danas ne smijemo težište naše politike u nacionalnom pitanju pomicati na konačno rješenje ovoga pitanja. S obzirom na to: 1. da velika većina Slovenaca danas ne zahtijeva odcjepljenje Slovenije, kao što to ne zahtijeva ni nijedna slovenska narodna organizacija; 2. da je međunarodna situacija danas takva da bi odcjepljenje Slovenije moglo dovesti do imperijalističkog rata – a mi smo protiv rješavanja narodnog pitanja ratom i oslanjanjem na druge imperijalističke sile; 3. da je danas moguće ujediniti veliku većinu slovenskog naroda oko parola čije ostvarenje znači potkopavanje temelja velikosrpske hegemonije i slobodnog razvoja; s obzirom na sve te momente, naša Parija danas ne zagovara odcjepljenje Slovenije od Jugoslavije.“¹⁰²² Od tada dalje simultano se spominju kako pravo Slovenaca na samoopredjeljenje tako i (kon)federalni odnos Slovenaca s drugim jugoslavenskim narodima. U skladu s tim je 1937. zapisan i manifest Komunističke stranke Slovenije koji kao cilj navodi ujedinjenu i slobodnu Sloveniju, no istovremeno i konstatira kako je budućnost slovenskog naroda i njegov opstanak osiguran samo u slobodnom savezu 'bratskih naroda Jugoslavije u formi savezne države'.¹⁰²³ Ipak, takve su formulacije nerijetko uzrokovale pomutnju u slovenskim komunističkim redovima. Pojedinci su naime smatrali da bi, ako je već dogovoren konfederalni odnos, Slovenci trebali imati svoju partiju koja će biti u konfederalnom odnosu s drugim jugoslavenskim komunistima, dok bi KPJ bila samo koordinator, ne i izvor političkih smjernica. Takve su ideje bile preopasne za KPJ, stoga se Kardelj 1937. vraća iz Moskve upravo radi konsolidacije slovenskih redova i odstranjivanja separatističkih devijacija.¹⁰²⁴ Ipak, i sam Kardelj unatoč tome i dalje nastavlja zastupati tezu o Slovincima kao zasebnom narodu zbog posebnog jezika i kulture na povezanom teritoriju te, što je najvažnije, s vlastitom narodnom svijesću. To je pod pseudonimom Sperans elaborirao u svojoj knjizi s naslovom '*Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*'.¹⁰²⁵ Mogućnost za emancipaciju Slovenaca kao malog naroda u tom djelu vidi u

¹⁰²² Pleterski 1967, 311-312.

¹⁰²³ Pleterski 1967, 314.

¹⁰²⁴ Nedog 1978, 87-93.

¹⁰²⁵ Kardelj 1939.

okviru rješavanje općeg klasnog pitanja u Europi, pa čak i u svjetskom kontekstu. Uloga komunista, koje je dakako percipirao kao predvodnike progresivnih snaga koje će promijeniti svijet, trebala je biti okupljanje što šireg sloj pučanstva, ponajprije radnika, seljaka i demokratskog dijela građanstva, te ih pripremiti na te sveeuropske procese promjene društvenog sustava.¹⁰²⁶

10.1.4 Slovenska vezanost na rješavanje hrvatskog pitanja

Iz vizure političkog Beograda odnos s Hrvatima bio je znatno zamršeniji nego sa Slovencima. Nakon uvođenja diktature krenula je potraga za hrvatskim političarima koji su imali potencijal naslijediti Radićevu ulogu nacionalnog vođe. Oni s najmanje otpora prema monarhiji bili su upravo u vrijeme apsolutizma postavljeni na ministarske položaje, čime se s jedne strane nastojalo hrvatskom stanovništvu pokazati da su ravnopravni član kraljevine, a s druge su strane prema srpskom stanovništvu trebali poslužiti kao dokaz da nisu svi Hrvati protiv zajedničke države. Prvi Aleksandrovi sugovornici koji su trebali preuzeti mjesto hrvatskih predstavnika bili su bivši HSS-ovci, što je upućivalo na kraljevu ambiciju da smanji utjecaj te političke grupacije. Ipak, kralju to nije pošlo za rukom, iako je i Vladka Mačeka (1879.-1964.), novog predsjednika HSS-a, u nekoliko epizoda držao u zatvoru. Prema svjedočenju hrvatskog kipara Ivana Meštrovića, to je navodno bio rezultat mišljenja kraljevih savjetnika, koji su mu prenijeli mišljenje kako je Mačekov krajnji cilj potpuno odcjepljenje Hrvatske, dok ga je prema vlastitim zapisima navodno sam Meštrović ipak uvjerio u Mačekovu lojalnost jugoslavenskoj državi.¹⁰²⁷ To je svjedočenje, dakako, potrebno uzimati s velikom dozom rezerve, no iz više je izvora potvrđeno kako je kralj na kraju ipak odustao od uporabe sile kao isključive metode rješavanja hrvatsko-srpskog pitanja te je prihvatio činjenicu da će sugovornika morati pronaći upravo među prvacima HSS. Važnu je ulogu u tome odigrao Ivan Šubašić (1892.-1955.) koji je uživao kraljevo povjerenje, između ostalog i zbog činjenice da se kao dragovoljac u Prvom svjetskom ratu borio na srpskoj strani. Pored toga, i on je, kao Meštrović, navodno Aleksandru jamčio Mačekovu odanost postojećoj državi.¹⁰²⁸

Neovisno o tome je li netko i uolikoj mjeri uspio uvjeriti kralja Aleksandra u Mačekovu lojalnost, novi se vođa HSS karakterno uistinu jako razlikovao od svog ubijenog

¹⁰²⁶ Perovšek 2010b, 53-58.

¹⁰²⁷ Meštrović 1993, 233.

¹⁰²⁸ Đokić 2010, 119-120.

prethodnika. Ne samo da je u javnim istupima davao pomirljiviji dojam, drugačiji je bio i po metodama ostvarivanja političkih ciljeva. Njegove su sposobnosti djelovanja izvan granica Jugoslavije bile doduše bitno manje od međunarodno vrlo aktivnog Radića, no nakon uvođenja diktature na unutarnjem je planu politički prostor bio nešto jednostavniji, a time i manevarski prostor za pogrešno biranje saveznika, odnosno pregovarača uži. Maček je očito bio uvjeren kako put do hrvatsko-srpskog sporazuma vodi preko kralja te da bi njegova pozornost mogla Hrvatima donijeti mnogo više od pronalaženja sugovornika među političkim strankama čija je moć oscilirala i posljedično onemogućavala osiguranje trajnog rješenja. Maček je prema van pokazivao nešto hladniji odnos prema srpskoj kruni, nastojeći tako zadržati podršku svojih birača i smanjiti pritisak hrvatske antijugoslavenske političke opcije. Sa srpske su pak strane Mačeka često optuživali za suradnju s frankovcima, ali se od njih razlikovao kako po metodama tako i po sadržaju svojih političkih ciljeva. Prema Dragoljubu Jovanoviću (1985.-1977.), članu Saveza zemljoradnika, Maček je za razliku od frankovaca tražio mogućnost očuvanja hrvatske posebnosti što nije podrazumijevalo i traženje potpuno neovisne države, već samo hrvatsku autonomiju unutar Jugoslavije.¹⁰²⁹ Prema Mačekovoj bi viziji Hrvatska trebala imati jasno definiran teritorij i određene autonomne ovlasti na zakonodavnom planu. Time se trebala stvoriti svojevrsna dualistička država, slična uređenju nekadašnje dvojne Habsburške Monarhije. Šire je vodstvo HSS smatralo kako bi hrvatski dio trebao obuhvaćati užu Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju, uključujući Srijem do Zemuna. Ostalo je predstavljao manevarski prostor za pregovore. Prema nekim zamislima unutar stranke, prije svega kod Augusta Košutića (1893.-1964.) i Jurja Krnjevića (1895.-1988.), stanovnici BiH trebali bi plebiscitom odlučiti kome će se priključiti. S druge strane, postojala je i mogućnost podjele BiH na sličan način kao što je u Habsburškoj Monarhiji Hrvatska-Slavonija bila pod Budimpeštom, a Dalmacija pod upravom Beča. Dio bi BiH, dakle, trebao pripasti Srbiji, a dio Hrvatskoj. Osim toga, hrvatski je nacrt uključivao i većinski katoličko-protestantski dio Vojvodine koji se nalazio u trokutu Subotica – Sombor – Bačka Palanka – Ilok.¹⁰³⁰ Prema zapisima Milovana Đilasa (1911.-1995.)¹⁰³¹ i svjedočanstvu spomenutog Ivana Meštrovića¹⁰³² Maček je uspio pridobiti pažnju kralja Aleksandra, koji je navodno bio odlučio stupiti s njim u kontakt te ga pustiti iz zatvora. Iako je vjerodostojnost

¹⁰²⁹ Jovanović 1975, 44.

¹⁰³⁰ Đokić 2010, 124.

¹⁰³¹ Đilas 1973, 157.

¹⁰³² Meštrović 1993, 236.

tih iskaza pod upitnikom te su, ako ih je uistinu i bilo, takve izjave Aleksandra možda bile samo plod političkog taktiziranja, činjenica je da mu je u onom trenutku rješenje hrvatskog pitanja donosilo unutarnju stabilnost države. U rujnu 1932. došlo je naime do pobune u Lici. Iako je ustanak propao, označio je početak ustaške borbe protiv beogradskog centralizma za oslobođenje Hrvatske. Ni ostali hrvatski politički pokreti, uključujući one s HSS-om u središtu, nisu ostali neaktivni, već su zajedno sa srpskom oporbom u studenom 1932. objavili tzv. Zagrebačke punktacije koje su tražile izmjenu ustava i federalizaciju zemlje. To je pokrenulo val deklaracija kako među Slovencima tako i bosanskohercegovačkim muslimanima. SLS je naime ubrzo objavila već spomenute Ljubljanske, JMO Sarajevske punktacije, a osuda centralizma došla je i iz Vojvodine putem Novosadske rezolucije.¹⁰³³

Usljed vala rezolucija potaknutih hrvatskim nezadovoljstvom Maček je 29. travnja 1933. osuđen na tri godine zatvora. To je naišlo na pozitivnu reakciju slovenskih liberala. Ljubljansko *Jutro*, primjerice, prenosi govor Alberta Kramera: „Čitamo kako su izjave gosp. Mačeka tumačili kao želju hrvatskog naroda za vlastitom državom i kako su već obećali da će pojedine europske zemlje podržati tu želju. Na slovenske punktacije nije bilo takvog odgovora. Naši vanjski neprijatelji nisu Slovencima obećali samostalnu državu. Zašto ne? Sigurno ste svi vidjeli karte kako su pojedini političari zamišljali podjelu Jugoslavije. Srbija bi opet ostala država za sebe, Hrvati bi dobili novu državu, ali bi izgubili more i Dalmaciju koja bi postala talijanska, ali na ovoj karti nema slovenske države. Slovensku bi zemlju do Trbovlja i Celja zadržali Talijani, a štajerske bi krajeve dali Austriji i Mađarskoj. Iz ovoga se najjasnije vidi kamo vodi takva politika. ... Jučer je državni sud izrekao presudu i o takozvanim zagrebačkim punktacijama. Dr. Maček je osuđen na tri godine. Država ne dozvoljava igranje s njom! Treba samo pogledati Njemačku, kako se tamo odnose prema protivnicima režima. Tamo imaju koncentracijske logore za oporbu ... U Njemačkoj niti jedan dužnosnik koji je protiv režima ne može ostati na svom mjestu. ... Usporedite našu domaću 'diktaturu', na koju se neki toliko žale, pa nam recite koliko ih je kod nas ta diktatura pogodila?! ... Država je dugo popustljiva, ali i za nju postoje granice koje mora čuvati u svom interesu, u interesu svoje egzistencije i egzistencije cijelog naroda.“¹⁰³⁴ Slično, dakle, kao što su zazivali pritvaranje slovenskih katoličkih narodnjaka, slovenski su liberali smatrali da pozivanje na hrvatsko

¹⁰³³ Boban 1987, 41-54.

¹⁰³⁴ Minister dr. Albert Kramer 1933, 1.

državno pravo zapravo ruši postojeću državu i time njegovi pobornici zaslužuju zatvorsku kaznu.

Unatoč njegovom zatvaranju Mačeku je ipak išla na ruku činjenica da Davidovićeve grupa demokrata nije razmišljala kao slovenski liberali te je i sama zagovarala ideju o četiri federalne jedinice. Uz slovensku, hrvatsku i srpsku, trebala bi naime postojati i četvrta, u tzv. prijelaznom hrvatsko-srpskom području.¹⁰³⁵ Kralj je, prema Meštrovićevu svjedočanstvu, navodno čak bio spreman pristati na dualizam kako bi smirio unutarnje političke napetosti. Prema tim bi navodima dualističko uređenje trebalo omogućiti zadovoljenje hrvatskih nacionalnih interesa i istodobno postojanje jedne zajedničke krune. Time bi Hrvati imali bolji status nego u Habsburškoj Monarhiji, jer bi povezali hrvatske krajeve, a ujedno bi dobili autonomiju koja bi nadilazila ovlasti hrvatskih vlasti u posljednjih nekoliko stoljeća. Do sukoba je pak dolazilo glede Srijema, no to je pitanje, kako se ispostavilo, predstavljalo premostiv problem u kontekstu šireg dogovora. Postavlja se, dakako, pitanje što bi bilo s ostalim područjima. Po svoj prilici, Makedonija i Crna Gora bile bi u srpskoj sferi, no pitanje slovenskih teritorija bilo je otvoreno.¹⁰³⁶ Nakon razgraničenja jugoslavenske države na zapadu, slovenski je teritorij ostao relativno mali, ali HSS nije mogao biti njihov politički predstavnik jer osim u Prekmurju nije imao značajniju podršku stanovništva.¹⁰³⁷ Tu je bilo potrebno pokazati dobru volju prema članovima SLS, ponajprije prema njihovim vođama, kojima je bilo ograničeno kretanje. No, slovensko je pitanje u usporedbi s hrvatskim za kralja impliciralo još jednu neugodnost, jer nikako nije mogao prihvatiti ulogu zaštitnika slovenskih interesa u odnosima s Italijom i Austrijom s obzirom da bi to dodatno destabiliziralo položaj Jugoslavije.

Iz navedenoga se može zaključiti kako razdoblje apsolutizma nije zaustavilo proces odumiranja jugoslavenskih unitarističkih političkih skupina, uključujući i slovenskih. Stranke u zapadnom dijelu države sve su više isticale nacionalne ciljeve kao glavnu polugu za dobivanje potpore kod stanovništva bez obzira na ostale sastavnice političkih programa. Zabrana stranaka, dakle, nije ispunila svoju svrhu, jednako kao što iz vizure dinastije Karađorđević pozitivne učinke nije polučilo ni zatvaranje hrvatskih i slovenskih političkih vođa. Naprotiv, ovo je razdoblje povezano s gospodarskom krizom utjecalo na povećanje broja onih koji su bili spremni djelovati ilegalno i pritom se služiti radikalnijim metodama za

¹⁰³⁵ Đokić 2010, 169.

¹⁰³⁶ Đokić 2010, 125.

¹⁰³⁷ Peršak 2009, 133–150; Krišto 2009, 111–122.

postizanje svojih ciljeva. Svaka relevantna politička skupina tražila je vanjsku potporu kod barem jedne od europskih velesila. KPJ je bila pod utjecajem i kontrolom Komunističke internacionale, a njezini su čelnici morali proći kroz niz testova sovjetske tajne službe koja revolucionarnim komunističkim pokretima diljem svijeta nije dopuštala veliku autonomiju. S druge strane, radikalni narodnooslobodilački pokreti jačali su i nalazili zaštitu kod susjednih zemalja koje su aspirirale k širenju svog teritorija nauštrb Kraljevine Jugoslavije. Dok je *Vnatrešna Makedonska Revolucionerna Organizacija* (VMRO) imala potporu Bugarske, jezgra hrvatske pravaške struje okupljala se u krugu pravnika Ante Pavelića (1889.–1959.). Hrvatska revolucionarna ustaška organizacija prihvatila je pravašku ideologiju utemeljenu na hrvatskom državnom pravu, a glavni joj je cilj bila hrvatska država izvan Jugoslavije i sličnih državnih zajednica koje bi temeljile na spajanju Hrvatske i Srbije. Ustaškoj je organizaciji omogućeno djelovanje iz Italije koja je u tome i pokroviteljstvu nad Albanijom vidjela mogućnost izgradnje monopola na Jadranu.¹⁰³⁸ Upravo je makedonsko-hrvatska nacionalistička koalicija pod pokroviteljstvom Rima pripremila nekoliko planova za atentat na kralja Aleksandra, a naposljetku i onaj u Parizu 9. listopada 1934. Taj je čin s jedne strane označio kraj gotovo šestogodišnje apsolutističke vladavine, a s druge strane također potvrdio nastavak korištenja najekstremnijih metoda u rješavanju nacionalnog pitanja u Jugoslaviji.

10.2 Repozicioniranje slovenskih stranaka u kontekstu prevladavanja ideje federalizma

10.2.1 Put prema Banovini Hrvatskoj

Slovenski su časopisi bili ujedinjeni u osudi atentata. Svi su katoličko-narodnjački i liberalni listovi svakodnevno donosili hvalospjeve o ubijenom kralju. Ipak, katoličko-narodnjački se *Slovenec* uz mnoštvo objava o Aleksandru kao jugoslavenskom ujedinitelju nije previše osvrtao na atentatore, odnosno na motive kojima su atentatori bili vođeni.¹⁰³⁹ Liberalno *Jutro* slično je pisalo, no spomenulo je da je atentator bio član VMRO, ali se ni tu nije raspravljalo o motivima.¹⁰⁴⁰ *Domovina* je pak nakon nekoliko dana izašla s detaljima o atentatorima i najoštrije osudila kako VMRO tako i Antu Pavelića.¹⁰⁴¹ Barem naizgled, učinak atentata kod Slovenaca je bio suprotan od onoga čemu su se organizatori i izvršitelji nadali, a

¹⁰³⁸ Pavličević 2002, 370; Armstrong 1968, 396–410.

¹⁰³⁹ Nj. vel. kralj Aleksander I. 1934, 1-2; Čuvajte Jugoslavijo! 1934, 1; Močnejše od smrti 1934, 1; Tvorec našega edinstva 1934, 1.

¹⁰⁴⁰ Marsejska tragedija 1934, 8.

¹⁰⁴¹ Na sledi za zločinsko tolpo 1934, 5-6.

to je sukob između pretendenta na kraljev položaj zbog mladosti kraljevskog nasljednika. To je trebalo dovesti do anarhije i ubrzanja unutarnjeg raspadanja jugoslavenske države. No, te se nade nisu ostvarile. Kraljeva smrt na najvišu je poziciju u državi gurnula tročlano Kraljevsko namjesništvo u kojemu je najznačajniju ulogu imao knez Pavle Karađorđević (1893.–1976.). Aristokratskim se odgojem i oksfordskim obrazovanjem razlikovao od većine srpskih političara. Dobro je poznao međunarodne prilike, izvor nepodnošljive unutarnje situacije te činjenicu tko zapravo stoji iza atentata u Parizu. Usredotočio se na dva cilja, koja je Aleksandar doduše već bio postavio prije njega, a to su rješavanje nacionalnog pitanja u zemlji i jačanje partnerstva u međunarodnoj zajednici što je državu trebalo zaštititi od talijanskih ambicija na Balkanu. Međutim, za razliku od ubijenog kralja, Pavle je izabrao drugačije metode. Politikom malih koraka nastojao je postići dugoročne ciljeve, koji ne bi smjeli dolijevati ulje na vatru sukoba među narodima u Jugoslaviji. Preduvjet za oba strateška cilja bilo je smirivanje napetosti unutar zemlje, stoga je opet dozvoljen rad strankama (osim komunistima), a iz zatvora i pritvora pušteno je mnoštvo političkih zatvorenika, među njima i Vladko Maček s kojim su odmah počeli razgovori o situaciji u Hrvatskoj. Maček je pokušao iskoristiti trenutak neizvjesnosti te je zahtijevao reviziju ustava i ponovno sazivanje ustavotvorne skupštine. Pavle je to izbjegavao tvrdeći da ustavne promjene nisu moguće prije punoljetnosti kraljevog nasljednika Petra II., što mu je trebalo dati dovoljno vremena za dobivanje podrške među srpskim strankama, odnosno kod vlade. Na njeno je čelo u ljeto 1935., nakon raskola unutar JNS, došao Milan Stojadinović (1888.–1961.). JNS je na izborima 5. svibnja 1935. pobijedila sa 60,61 %, ali je zbog posebnosti izbornog sustava dobila 303 od 307 mjesta u Narodnoj skupštini. Pobjednik izbora dobio je naime tri petine zastupničkih mandata bez obzira na stvarnu razliku u odnosu na ostale stranke, a preostale su se dvije petine dijelile prema izbornom rezultatu.¹⁰⁴² To je trebalo osigurati stabilnost zemlje, no taj je institut omogućio relativnoj srpskoj većini apsolutnu moć odlučivanja u zakonodavnoj i izvršnoj vlasti. Pored dvije liste koje nisu skupile dovoljan broj glasova da bi ušle u Narodnu skupštinu, jedina je opozicijska politička snaga pod vodstvom Vladka Mačeka¹⁰⁴³ djelovala unutar Udružene opozicije (UO), koju su isprva sastavljale HSS, SDS, JMO, Demokratska i dio Zemljoradničke stranke.

¹⁰⁴² Engelsfeld 2002, 360–361.

¹⁰⁴³ U Dravskoj je banovini Maček surađivao s pojedincima, primjerice dr. Rudolfom Dobovišekom (1891.–1961.), koje je prilikom izbora uključivao na svoju listu.

Stojadinović se u onom trenutku nije pokazao spremnim za dogovor s hrvatskom opozicijom. Dio uzroka za to treba tražiti u činjenici da iako je bio na čelu najjače stranke u zemlji, nije imao dovoljno veliku potporu među srpskim stanovništvom. Barem ne onom postotku kakvu su među slovenskim, hrvatskim i muslimanskim stanovništvom imale SLS, HSS i JMO. Drugi dio uzroka pak leži u njegovim osobnim karakteristikama te u gledavanju na nove političke vođe u centralnoj Europi, prije svega u Njemačkoj. To je impliciralo njegovo nepristajanje na redukciju funkcije predsjednika vlade na nekoga kome će glavne političke smjernice određivati knez Pavle. Osnivanjem nove Jugoslavenske radikalne zajednice (JRZ) pokušavao je izolirati HSS čiji pristup vladi očito nije bio moguć, jer je to zahtijevalo prethodnu promjenu unutarnjeg uređenja. Posljedično je mnogo truda uloženo u pridobivanje glavne slovenske političke grupacije, SLS, koja se na kraju ipak odlučila za pristupanje JRZ i tako praktički bez izbora osigurala kontrolu nad svim institutima vlasti u Sloveniji. Time su katolički narodnjaci konačno istisnuli unitarističke liberale, a SLS se nakon toga posvetila obračunu s Narodnom frontom (*Ljudska fronta*, LF) koja je bila osnovana te godine te je nastojala okupljati širu koaliciju s promoviranjem lijevih ekonomskih politika. U tom su okviru slovenski komunisti privukli socijaliste, kršćanske socijaliste, nacionalne demokrate i slovenske 'mačekovce' u Seljačko-radnički pokret (*Kmečko-delaosko gibanje*) koji je djelovao sve do povlačenja socijalista 1937. godine.¹⁰⁴⁴

Pored SLS, Stojadinović je ipak na svoju stranu uspio dobiti i JMO. Predstavnicima bosanskohercegovačkih su muslimana, dakle, slično kao i slovenski katolički narodnjaci, nakon Ljubljanskih i Sarajevskih punktacija ponovo krenuli tražiti način kako preko participacije u vlasti postići koncesije koje će voditi svojevrsnoj autonomiji BiH.¹⁰⁴⁵ Uz uključivanje glavnih stranaka Slovenaca i bosanskohercegovačkih muslimana, Stojadinoviću je bilo u interesu smanjiti pritisak iz oporbenih redova. Nadao se da će oštrina HSS-a i njegovo inzistiranje na rješavanju hrvatskog pitanja popustiti, ako bude djelovao unutar šire koalicije oporbenih stranaka u kojima će snažno biti zastupljeni i srpski demokrati. Paradoksalno, tadašnjoj je vlasti čak i pogodovalo objedinjavanje oporbenih stranaka i njeno prividno jačanje, ali uz dodatak da njezina središnja nit njenog djelovanja više neće biti rješavanje nacionalnog pitanja kroz neki oblik konfederacije, već će se zadovoljiti i određenim oblikom autonomije ili federacije. Pritom je dakako bilo važno da eventualne federalne jedinice imaju ipak što manje

¹⁰⁴⁴ Slično Čepić (i drugi) 1995, 26.

¹⁰⁴⁵ Hasanbegović 2010, 9–44.

nacionalni karakter te time na dugi rok ne teže ka daljnjem odvajanju od državne središnjice. No, iako se privlačenje SLS i JMO činilo kao Stojadinovićev uspjeh, takva je izolacija HSS nudila izvjesnu perspektivu koja je već bila viđena krajem 20-ih godina. Ne čudi stoga da se knez Pavle više puta požalio na netaktičnost srpskih političara koji nisu bili spremni na dogovor s Hrvatima. Čini se kako je kod kneza postojala bojazan da bi marginalizacija Mačeka implicirala pad njegove popularnosti u hrvatskom narodu. Štoviše, ako Mačekova politika ne bi vodila k zadovoljenju minimuma hrvatskih zahtjeva, dodatno bi ojačale pristaše antijugoslavenskih hrvatskih skupina koje su zahtijevale prekid svih državnih veza sa Srbijom.

Mogućnost predugog *statusa quo* i samog je Mačeka primoralo na promjenu stava. Iako se još 1935. bio protivio formiranju jedinstvenog oporbenog bloka, 1937. su se okolnosti promijenile. Najprije se suočio s realnošću da sam knez Pavle neće donijeti kritičnu odluku koja bi razbuktala nezadovoljstvo u srpskom dijelu zemlje. 1937. je došlo do takozvane konkordatske krize u kojoj je SPC podržala prosvjede protiv sporazuma između Stojadinovićeve vlade i Vatikana koji je trebao donijeti određene privilegije RKC. To je, između ostaloga, dovelo i do izbijanja nereda u Beogradu i drugim srpskim gradovima.¹⁰⁴⁶ Konkordat na kraju nije ratificiran, a nemiri su barem privremeno zaustavili i procese srpsko-hrvatskog dogovora o preuređenju zemlje. Maček se stoga odlučio na novi krug pregovora sa srpskom oporbom što je u listopadu 1937. urodilo plodom, odnosno sporazumom između HSS-a, Davidovićevih demokrata, Jovanovićevih zemljoradnika, Stanojevićevih sljedbenika i grupe Adama Pribičevića. Time je stvoren Blok narodnog sporazuma koji se zalagao za novu ustavotvornu skupštinu prema kojoj bi Jugoslavija ostala ustavna i parlamentarna monarhija. Na njenom bi čelu ostao kralj iz obitelji Karađorđević, ali bez apsolutističkih ovlasti koje je imao u okviru Ustava iz 1931. Unatoč određenim unutarnjim nesuglasticama oko prirode državnog uređenja takva je udružena oporba 1938. dobila 44,9 % glasova.¹⁰⁴⁷ Time je započelo novo razdoblje u traženju kompromisa između cjelovite i sastavljene Jugoslavije u čijem je središtu trebao biti srpsko-hrvatski sporazum.

SLS je na izborima jednom potvrdila svoju dominaciju u slovenskom političkom prostoru suverenom pobjedom od 78,6 % slovenskih glasova. Udruženi liberali i socijaldemokrati postigli su tek 14 %, dok je Narodna fronta (LF) osvojila 7,4 % glasova.¹⁰⁴⁸

¹⁰⁴⁶ Đilas 1973, 306.

¹⁰⁴⁷ Engelsfeld 2002, 360–361.

¹⁰⁴⁸ Čepić (i drugi) 1995, 24.

Zanimljivo je da se SLS u predizborno vrijeme potpuna priklonila Stojadinovićevoj retorici prema kojoj su izbori 1938. zapravo značili izbor između 'za' ili 'protiv' Jugoslavije, istovremeno naglašavajući da prihvaćanje Jugoslavije ne implicira odricanje od slovenstva.¹⁰⁴⁹ Time je potpuno napustila radikalne zahtjeve za autonomijom i svoje djelovanje usmjerila u druge ideološke sastavnice političkog programa. Najveći je dio energije od slovenskih nacionalnih zahtjeva usmjerila k borbi protiv komunizma i marksizma, što je i na vanjskopolitičkom planu značilo pokušaj približavanju njemačko-britanskoj politici u odnosu prema SSSR. U tom je okviru SLS definitivno odustala i od snova o teritorijalno-integralnom jugoslavenstvu. Pod pokroviteljstvom Velike Britanije je naime još u siječnju 1937. potpisan ugovor o 'vječnom prijateljstvu' između Bugarske i Jugoslavije. U tom se Bugarska obvezala kako neće tražiti reviziju državne granice u Makedoniji i istočnoj Srbiji te će čak podržati jugoslavenske ambicije za dobivanje Soluna, dok bi Jugoslavija zauzvrat trebala podržati bugarske zahtjeve za izlaz na Egejsko more.¹⁰⁵⁰ Istovremeno prema Italiji nije više postojala ambicija za reviziju granica, što je SLS postavilo u kontekst pijuna u okviru srpske geopolitičke strategije. Na unutrašnjem se planu SLS upustila u borbu protiv LF koja je na izborima podržala Mačekov HSS kao glavnu opozicijsku snagu.¹⁰⁵¹ Upravo je različito pozicioniranje HSS i SLS impliciralo razliku između slovenskih i hrvatskih komunista. Slovenski su naime imali mnogo širi prostor za djelovanje, jer su skupljali sve nezadovoljnike s vlašću koji među slovenskim strankama prave alternative nisu imali. Dok je SLS bila aktivni sudionik vlasti, ideološki prostor liberala i socijaldemokrata nije dopuštao prevelike devijacije od onoga što je nudio Stojadinović. No, potonji se nije dugo zadržao na vlasti nakon izbora. Potezima iz pozadine, 4. veljače 1939., knez Pavle vješto ga smjenjuje te već sljedećeg dana na njegovo mjesto dolazi Dragiša Cvetković (1893.-1969.) koji je po strateškim kako unutarnjim tako i vanjskopolitičkim potezima djelovao kao Pavlova produžena ruka. Glavni je cilj, dakako, ostalo rješavanje hrvatskog pitanja kao najvećeg akutnog unutarnjeg problema. Na temelju 116. članka Ustava, koji je dopuštao izmjene unutarnjih granica u slučaju vanrednog stanja,¹⁰⁵² činilo se kako će to biti riješeno već 27. travnja 1939. kada je sklopljen prvi sporazum između

¹⁰⁴⁹ Đokić 2010, 211-214.

¹⁰⁵⁰ Krizman 1975, 75-84.

¹⁰⁵¹ Nedog 1978, 103-111.

¹⁰⁵² Engelsfeld 2002, 381.

Cvetkovića i Mačeka.¹⁰⁵³ Zanimljivo je da su se takvom sporazumu usprotivili kako JMO tako i SLS. Dok je Spaho bio protiv podijele BiH na dva dijela, kod Korošca je postojala bojazan od ponovne periferizacije SLS, jer u slučaju hrvatsko-srpskog dogovora Korošec više ne bi bio ključni čimbenik vladajuće većine. Štoviše, ne bi više uopće bio potreban za stabilnu vlast. Ipak, sporazum je bio neminovan. Nakon određenog popuštanja Mačeka, 26. kolovoza iste godine, u Brdu pri Kranju konačno je dogovoren kako oblik tako i nadležnosti novostvorene jugoslavenske jedinice Banovine Hrvatske.¹⁰⁵⁴

10.2.2 Reakcije i očekivanja Slovenaca

Uspostava Banovine Hrvatske bila je zapravo jedina relevantna pobjeda autonomaško-federalističke politike u Kraljevini Jugoslaviji. Štoviše, implicirala je bitnu promjenu državnog uređenja koja se u okviru unitarističkog i centralistički oktroiranog ustava iz 1931. provela putem uvođenja izvanrednog stanja. Sam je akt o formiranju Banovine Hrvatske naime odstupao od ustavnog načela jugoslavenskog narodnog jedinstva.¹⁰⁵⁵ Značajna je državopravna implikacija tog propisa bilo priznanje postojanja posebnog hrvatskog naroda, koji je na temelju prava na samoodređenje u Banovini Hrvatskoj mogao ostvariti svoje pravo na samostalan politički, gospodarski i kulturni razvoj. Time je, dakako, izmijenjen i dotadašnji centralistički državni ustroj, jer je novoformirana jedinica imala poseban državopravni položaj u sastavu Kraljevine Jugoslavije. Štoviše, imala je i određena obilježja državnosti.¹⁰⁵⁶ Formiranje Banovine Hrvatske omogućilo je formiranje nove vlade, kojoj je na čelu ponovo bio Cvetković, no na funkciju podpredsjednika stupa Vladko Maček. Slovence u toj vladi pak zastupa SLS-ov Miha Krek (1897.-1969.) kao ministar građevinarstva.¹⁰⁵⁷ Ipak, trajnost tog postignuća bila je upitna; ustav se naime nije promijenio. Visio je i dalje nad glavom sporazuma poput Damoklovog mača.

¹⁰⁵³ Prema tom su sporazumu Banovinu Hrvatsku trebale sastavljati Savska i Primorska banovina s Dubrovnikom, dok bi se granice na području Srijema i današnje BiH određivale plebiscitom (Đokić 2010, 233).

¹⁰⁵⁴ Prema člancima 4., 7. i 15. Uredbe o Banovini Hrvatskoj, kralj je i dalje ostao vrhovna vlast te je mogao sazivati i raspuštati Hrvatski sabor. Međutim, Hrvatska je imala značajne autonomne ovlasti. Propisom su bile predviđene tri institucije, a to su Hrvatski sabor, ban i banska uprava. Banovina je imala ovlasti na području poljoprivrede, trgovine, industrije, šumarstva, rudarstva, prosvjete, školstva itd. Vanjska politika, međunarodna trgovina, vojska, javna sigurnost, carina i financije ostali su pak u nadležnosti Jugoslavije. Na federativni sustav asocirala je i činjenica da je u potencijalnim sporovima između Kraljevine Jugoslavije i Banovine Hrvatske odlučivao Ustavni sud.

¹⁰⁵⁵ Perovšek 2002, 49-60.

¹⁰⁵⁶ Čulinović 1954, 298.

¹⁰⁵⁷ Nova vlada je prisegla 1939, 1.

Kod slovenskih je katoličkih narodnjaka uspostava hrvatske banovine dočeka podijeljeno. Na jednoj je strani postojala već spomenuta bojazan Korošca o periferizaciji Slovenaca i njegove uloge u državnoj politici. Korošec je to prikazao kao zapostavljanje Slovenaca u usporedbi s Hrvatima te je odmah zahtijevao preimenovanje Dravske u Slovensku banovinu.¹⁰⁵⁸ Većina je pak članstva SLS vijest o dogovoru između Cvetkovića i Mačeka dočekala vrlo pozitivno, jer je sporazum implicirao očekivanja da bi analogno stvarno mogla biti uspostavljena i slovenska banovina s jednakim ovlastima kao hrvatska. Ta su očekivanja ubrzo dobila i pravnu osnovu, jer je uz uspostavu Banovine Hrvatske bila izdana i 'Uredba o proširenju propisa uredbe o banovini Hrvatskoj na ostale banovine'.¹⁰⁵⁹ I zaista, nova je vlada formirala komisiju čiji je zadatak bio pripremiti sve potrebne zakonske prijedloge za prijenos nadležnosti u smislu odredaba o proširenju propisa hrvatske banovine na druge banovine, među njima i na Dravsku.¹⁰⁶⁰ U povjerenstvo su pored Kreka imenovani još srpski pravnik Mihajlo Konstantinović (1897.-1982.) te Slovenac Stanko Majcen (1888.-1970.), pomoćnik bana Dravske banovine. Od jeseni 1939. se, dakle, intenzivno radilo na osnivanju slovenske banovine. Pripremljeni su brojni dokumenti, poput uredbe o osnutku slovenske banovine, uredbe o ustrojstvu banovinske vlasti i banovinske skupštine kao slovenskog parlamentarnog tijela, čak i uredbe o izborima u banovinsku skupštinu i njezin poslovnik te uredbe o banovinskom proračunu i upravnom sudu za Sloveniju.¹⁰⁶¹ Konačno je 17. veljače 1940. usvojen i zaključak o uspostavi Banovine Slovenije od strane banovinske komisije. U skladu s tim, pripreme su bile vršene i na državnoj razini. Ministarstva su naime pripremala akte o prijenosu nadležnosti na pojedine urede u Ljubljani. Te godine Andrej Gosar (1887.-1970.), SLS-ov predstavnik u konstituenti Kraljevine SHS i potom ministar za socijalnu politiku u 1927. i 1928., objavljuje i studiju *Banovina Slovenija: politična finansijska in gospodarska vprašanja*, u kojoj navodi državnopravne i gospodarske razloge za stvaranje slovenske banovine.¹⁰⁶² No, rat je stigao prebrzo. Banovinsko je vijeće imalo još jednu sjednicu u veljači 1941.¹⁰⁶³ na kojoj se, međutim, više nije raspravljalo o aktiviranju već donesenih propisa.

¹⁰⁵⁸ Đokić 2010, 276.

¹⁰⁵⁹ Uredba o proširenju propisa 1939, 510.

¹⁰⁶⁰ Komisija za prijenos kompetenc na banovino Slovenijo 1939, 1.

¹⁰⁶¹ Perovšek 2002, 52.

¹⁰⁶² Gosar 1940.

¹⁰⁶³ Stiplovšek 2000, 339-341.

Za razliku od SLS unitaristička se JNS u vrijeme konstituiranja Banovine Hrvatske i planiranja Banovine Slovenije našla u rascjepu između vlastitog političkog programa i stvarnosti u kojoj se, suprotno od državnog centralizma i nacionalnog unitarizma, nazirala pobjeda federalističkog koncepta uređenja jugoslavenske države. Budući da kontriranje sporazumu kojeg je blagoslovio knez Pavle nije imalo smisla, i JNS pozdravlja sporazum Cvetković-Maček, a ljubljansko *Jutro* pritom hvali mudrost Mačeka i Cvetkovića pri nalaženju kompromisnog rješenja.¹⁰⁶⁴ Isti časopis naglašava kako je Banovina Hrvatska državopravna jedinica hrvatskog narodnog karaktera, ujedno je i nova organizirana domovina Hrvata te nastavlja: „Stvaranje banovine Hrvatske stavlja na dnevni red preustroj ostatka zemlje po sličnim načelima. Ako je banovina Hrvatska postala državopravna jedinica hrvatskog nacionalnog predznaka i predstavlja novoustrojenu 'domovinu Hrvata', automatski se implicira program uređenja ostatka Jugoslavije po istim načelima. Nakon banovine Hrvatske moraju doći banovina Slovenija i banovina Srbija. Država dobiva novi ustroj i oni koji misle da je osim banovine Hrvatske i banovine Slovenije moguće nagovoriti Srbe da svoj teritorij podijele na više banovina, prema našem mišljenju, varaju se.“¹⁰⁶⁵ Može se, dakle, zaključiti da su liberali smatrali kako cijelo državno područje istočno od Banovine Hrvatske treba predstavljati Banovinu Srbiju. Jugoslavija bi tako bila sastavljena svega od tri dijela, Crnogorci, Makedonci i bosanskohercegovački muslimani ne bi imali svoje federalne jedinice: „Izvan rasprave su samo dvije stvari, prva: buduće uređenje Jugoslavije bit će zasnovano na federalističkom principu, druga: većina Srba želi uz Hrvatsku i Sloveniju svoju jedinstvenu srpsku jedinicu.“¹⁰⁶⁶ Istovremeno, *Jutro* ipak naglašava i potrebu za rješavanjem unutarnjeg uređenja države na način da to ne remeti zajedničke interese Srba, Hrvata i Slovenaca, koji su prema stavu uredništva tog slovenskog liberalnog časopisa iznad partikularnih interesa kako Srba, tako i Slovenaca i Hrvata.¹⁰⁶⁷ Časopis se stoga protivi financijskoj autonomiji, koja bi implicirala posebne trošarine ili čak i carine između pojedinih banovina.¹⁰⁶⁸ *Jutro*, dakle, pristaje na ograničenu federalizaciju, no nikako i na konfederalni model, naglašavajući kako ni Srbi, ni Hrvati, pa tako ni Slovenci ne mogu preživjeti izvan Jugoslavije. Ne samo da ne mogu, prema uredništvu časopisa ni ne žele te su za Jugoslaviju bili spremni i umirati: „... život Slovenaca, Hrvata i Srba ovisi o životu Jugoslavije, a volja naroda za slobodom i

¹⁰⁶⁴ Sporazum 1939, 1.

¹⁰⁶⁵ Nič slepomišenja 1939, 1.

¹⁰⁶⁶ Nič slepomišenja 1940, 1.

¹⁰⁶⁷ Načela mladine 1940, 1.

¹⁰⁶⁸ Nezdosten odgovor 1939, 1.

spremnost na sve žrtve najjače su oružje u borbi za kralja i domovinu. Ako je postojao još netko tko je mogao pomisliti da bi Slovenci, Hrvati i Srbi bili spremni brinuti se uglavnom za vlastitu 'kućicu' u slučaju opasnosti, sada je morao shvatiti svoju pogrešku. Južna Srbija nije srpsko pitanje! To je i hrvatsko i slovensko pitanje. A Bitola, kao i svako drugo mjesto uz naše granice, ne može se odvojiti od Jugoslavije bez borbe na život i smrt, ne samo sa Srbima, nego i s Hrvatima i Slovencima. To je danas svakome jasno, kao što je jasno i to, da je sila cijele Jugoslavije u obrani za svaki komadić hrvatske zemlje, za svaki pedalj slovenske zemlje. Možemo živjeti samo zajedno. To instinktivno osjeća cijeli naš narod, bez obzira na to nosi li slovensko, hrvatsko ili srpsko ime. I zato je cijeli narod spreman, ako treba, zajedno i umrijeti."¹⁰⁶⁹ Iz pisanja *Jutra* u zadnjim se godinama Kraljevine Jugoslavije može razaznati duboko ukorijenjeni strah slovenskih liberala da bi federalizacija države mogla voditi k izolaciji slovenskih područja, što u ono vrijeme nikako nije bilo poželjno s obzirom na rat koji je već buktio u Europi. Unitaristička misao iz te je vizure nudila svojevrsni privid snage jugoslavenskog naroda i zajedničke države. No, koliko je to mišljenje bilo daleko od stvarnog stanja u tadašnjem društvu, ubrzo će pokazati eskalacija rata i na području Kraljevine Jugoslavije.

Zanimljivo je, dakle, da su unitaristički liberali zbog političkog oportunitizma i obrane višeg cilja, unutarne stabilnosti Jugoslavije, pozdravili stvaranje Banovine Hrvatske. Na drugoj pak strani komunisti, koji su od 1924. u načelu podupirali federalizaciju države, nisu bili oduševljeni što im je jedno od glavnih sredstava za borbu protiv postojećih struktura vlasti, revolucionarni naboj hrvatskog stanovništva motiviran nacionalnom neravnopravnošću, oduzeto. Taj svoj stav nisu ni pokušali sakriti te su Banovinu Hrvatsku opredijelili kao pokušaj vlasti da putem podijele oblasti između 'buržujskih' stranaka smanji revolucionarni naboj i inicijativu radničke klase pri rješavanju nacionalnog pitanja.¹⁰⁷⁰ S aspekta svedržavne KPJ, suprotstavljanje sporazumu između Cvetkovića i Mačeka predstavlja još jedan dokaz da rješavanje nacionalnog pitanja unutar Jugoslavije za komuniste nije bilo konačno strateško odredište, već isključivo taktičko sredstvo za postizanje drugih ideoloških ciljeva. S druge strane pak, ako uzmemo u obzir samo slovenske komuniste, njihovo je nezadovoljstvo razumljivije, jer slovensko pitanje nije bilo riješeno, a rješavanje

¹⁰⁶⁹ Prebujena življenska sila našega naroda 1940, 1.

¹⁰⁷⁰ Pleterski 1986, 275; Matković 1998, 214.

hrvatskog pitanja, kako se tada činilo, smanjivalo je slovenske mogućnosti za kapitaliziranje hrvatskog nezadovoljstva kao poluge za ujedinjavanje Slovenaca.

10.3 Ideje slovenskog katoličko-narodnjačkog pola u 2. svjetskom ratu

Nakon njemačke invazije na Jugoslaviju Slovenci su se našli u nezahvalnom položaju. Hitlerove su ambicije naime bile očite. Njemačke su trupe odmah zauzele su ključne geostrateške položaje, uključujući rudnike Trbovlje i željezničku prugu prema Zagrebu. Osim toga, Nijemci su zauzeli slabo naseljena planinska područja, za koja je nacistički plan predviđao bržu germanizaciju, dok su najveći slovenski grad prepustili Talijanima. Zbog specifične podjele teritorija i okupacijskih ciljeva, slovenska su se područja s nacionalnog gledišta našla u izuzetno nepovoljnoj situaciji. Od jedanaest teritorijalno-administrativnih jedinica jedino je talijanska pokrajina Ljubljana imala središte na slovenskom teritoriju. Istodobno su doneseni pravni akti, poput sukcesijskog sporazuma, u kojem se Slovenci kao narod nisu niti spominjali, što je impliciralo značajno nazadovanje slovenskog statusa s obzirom na njihov položaj u Kraljevini Jugoslaviji i Austro-Ugarskoj. U njemačkoj i mađarskoj okupacijskoj zoni nove su vlasti ubrzo počele provoditi mjere takozvanog 'novog poretka', a nove su vlasti u početku čak bile pridobile određene simpatije siromašnijih slojeva stanovništva. Zanimljivo je da su, unatoč blažim oblicima okupacije, Talijani dočekani s većim neodobravanjem. U prvim je tjednima naime u jugoistočnim dijelovima (Novo mesto, Trebnje, Šentjernej i dolina rijeke Mirne u Dolenjskoj) došlo do prototalijanskih demonstracija. Štoviše, prosvjednici su zahtijevali pripojenje njemačkoj zoni.¹⁰⁷¹ Takvi su zahtjevi ipak ubrzo splasnuli kada su Nijemci i Mađari počeli provoditi masovnu mobilizaciju slovenskog stanovništva.

SLS je okupaciju dočekala bez Antona Korošca koji je preminuo u prosincu 1940. Novo je vodstvo stranke s obzirom na neizvjesnost rata pokušalo igrati na više karata. Na jednoj je strani stranka preko Mihe Kreka kao ministra i kasnije podpredsjednika jugoslavenske vlade jamčila lojalnost Kraljevini Jugoslaviji. Tako je, primjerice, još prije kapitulacije države, 30. ožujka 1941., stranačko vodstvo usvojilo odluku da „u slučaju neprijateljske okupacije nijedan član stranke, ni viši ni niži, neće nikada surađivati s neprijateljem, ni izravno ni neizravno, niti će ikoga navoditi na suradnju koliko god taj pritisak bio jak, pa čak i po cijenu života...”¹⁰⁷² Na

¹⁰⁷¹ Čepič (i drugi) 1995, 38-40

¹⁰⁷² Vodopivec 2006, 237; Čepič (i drugi) 1995, 31.

drugoj su strani, također još prije napada na Jugoslaviju, 5. travnja 1941., Fran Kulovec i Miha Krek lobirali kod njemačkih posrednika za uspostavu slovensko-hrvatske države, odnosno za uspostavu slovenske države pod njemačkom zaštitom. Do kontakta s njemačkim vlastima morali su doći posredstvom Slovačke, a upravo ih je primjer Slovačke držao u nadi da bi Berlin mogao imati sluha za neovisnu Sloveniju. Obojica su vjerovali kako se Jugoslavija neće moći obnoviti i da će sile Osovine dugoročno dominirati kontinentalnom Europom. Kad su saznali za plan uspostave Nezavisne Države Hrvatske (NDH), minimalni cilj njihovog pokušaja bilo postizanje barem priključenja slovenskih područja Hrvatskoj, koja je za Slovence opet igrala ulogu utočišta pred Talijanima i Nijemcima. Međutim, odgovora s njemačke strane nije bilo. Paralelno s Kulovčevim i Krekovim pokušajem, ban Dravske banovine, Marko Natlačen (1886.-1942.), također je tražio način kako pobuditi interes kod Nijemaca za očuvanje Slovenije barem u danim (jugoslavenskim) teritorijalnim okvirima, a zauzvrat je jamčio lojalnost Trojnog pakta. No, i ta je diplomatska inicijativa ostala bez ikakve reakcije na drugoj strani. Natlačen je stoga nastavio tražiti sugovornika na talijanskoj strani. Najprije je pokušao posredovati u Rimu kod Pape, a nakon toga i kod samog Mussolinija ne bi li našao sluh za ujedinjenje slovenskih područja pod Italijom. No, nakon uviđanja da ni jedna od sila Osovine nema interesa za nacionalne ambicije Slovenaca, Natlačen u lipnju 1941. razočaran napušta Rim.

Paralelno s relativno neuspješnim traženjem oslonca kod sila Trojnog pakta, slovenski katolički predstavnici pokušali su ostvariti kontakte i sa savezničkim taborom. Najprije u SAD preko patera Kazimira Zakrajšeka (1878.1958.). Iza toga je ponovno stajao Marko Natlačen uz pomoć ljubljanskog biskupa Gregorija Rožmana (1883.-1959.).¹⁰⁷³ Zaokret prema saveznicima nije implicirao i nužan povratak slovenskih katoličkih narodnjaka na jugoslavenski koncept. U to se vrijeme geopolitičkih lomova najprije pokušavala progurati ideja ujedinjenje slovenske države u okviru katoličko-protestantske Srednje Europe. Poželjnija južnoslavenska opcija za slovenske katoličke narodnjake bilo je udruživanje s katoličkim Hrvatima. Ipak, slovenski katoličko-narodnjački tabor prihvaća realnost prema kojoj su im na raspolaganju stajale samo dvije opcije: 1) priznanje trenutne podjele u geopolitičkoj viziji sila Osovine ili 2) pokušaj integracija slovenskog prostora u širi jugoslavenski kontekst prema savezničkim vizijama. U skladu s tim, zajedno s predstavnicima slovenskih liberala, slovenski su katolički narodnjaci u rujnu 1941. oblikovali nacionalni politički program koji je identificirao sljedeće ciljeve: 1)

¹⁰⁷³ Godeša 2006, 245-247

obnovljena i proširena Kraljevina Jugoslavija; 2) samostalni i ravnopravni sastavni dio Jugoslavije bit će slobodna Slovenija sa svim svojim gospodarskim i prometno zaokruženim područjima na temelju narodnog načela; 3) unutarnje uređenje obnovljene Jugoslavije mora se izvršiti uz suglasnost svih njezinih sastavnih dijelova na temelju jednakosti prava i dužnosti na federativnoj osnovi.¹⁰⁷⁴ Prva je točka, dakle, odražavala želju slovenskih liberala za očuvanjem Kraljevine Jugoslavije, ali i za uključivanjem onih slovenskih područja koja su ostala izvan te države nakon razgraničenja s Italijom i Austrijom. S druge strane, iz druge i treće točke proizlaze načela narodnog samoodređenja i federativnog uređenja. Slovenija bi stoga u 'budućoj staroj' Jugoslaviji trebala imati status federalne jedinice, što je bio zahtjev katoličko-narodnjačkih krugova. Taj je program pročitao i na londonskom radiju 23. studenoga 1941. te je tako postao i službeni stav katoličko-narodnjačko-liberalnog, odnosno slovenskog kontrarevolucionarnog političkog pola. Program je naknadno još jednom potvrđen u proljeće 1942. u programu 'Slovenske zaveze'.

Realizam i legalizam koji su katoličko-narodnjački slovenski politički pol nagnuli k prihvaćanju jugoslavenskog koncepta nije uspio u potpunosti potisnuti intimne želje pojedinih slovenskih katoličkih narodnjaka. Tijekom rata su naime sporadično u javnost procurila i pojedina razmišljanja o slovensko-hrvatskoj ili samostalnoj slovenskoj državi. *New York Times* je, primjerice, u siječnju 1943. izvijestio da Slovenci teže samostalnoj državi s Trstom, ako se ne bi realizirala obnova Jugoslavije.¹⁰⁷⁵ U proljeće iste godine Miha Krek, koji je kao podpredsjednik jugoslavenske vlade u egzilu pozivao Slovence da se priključe jedinicama Draže Mihailovića (1893.-1946.),¹⁰⁷⁶ Englezima je pokušao predstaviti ideju samostalne slovenske države kao alternative u slučaju neuspjeha Jugoslavije. No, naišao je na sličnu reakciju kao kod Nijemaca dvije godine ranije. Krek ipak nije odustajao od te ideje. Kada je poražena Italija, 17. studenog 1944., u Rimu lobira za savezničko osvajanje slovenskih područja koje bi prema tom prijedlogu trebalo biti objedinjeno pod jedinstvenom upravom sve do političkog rješenja nakon rata.¹⁰⁷⁷ Čak i nakon rata, 10. srpnja 1945., Krek ponavlja tu misao pred Britancima, no ti su tada već imali drugačiji plan. Prema zapisima Edvarda Kardelja, KPJ je tada zapravo najviše strahovala upravo pred savezničkim iskrcavanjem na hrvatskom ili slovenskom području, jer bi osim gubitka kontrole KPJ nad tim teritorijem,

¹⁰⁷⁴ Vodušek Starič 1994, 140.

¹⁰⁷⁵ Godeša 2001, 1045-1050.

¹⁰⁷⁶ Tomasevich 1979, 202-203.

¹⁰⁷⁷ Vodušek Starič 1992, 89.

kontrarevolucija mogla zahvatiti i šire područje nove Jugoslavije, odnosno aktivirati članstvo HSS i odvratiti četničke trupe od bijega ili prelaska u partizane.¹⁰⁷⁸

Pored Kreka, postojalo je još nekoliko pojedinačnih pokušaja, poput Vladimira Vauhnika (1896.-1955.),¹⁰⁷⁹ koji su na slovenskoj političkoj sceni imali marginalan utjecaj, pa je stoga i ishod takvih lobiranja bio predvidljiv. Ipak, u tom kontekstu vrijedi spomenuti ideju vođe slovenske 'straže', postrojbe koja se formirala radi sprječavanja partizanskih upada u slovenska sela unutar talijanske okupacijske zone, Lamberta Erlicha (1878.-1942.). Erlich je naime u dokumentu s nazivom 'Slovenski problem' iznio ideju ujedinjenja južnih i sjevernih Slavena između Baltika, Jadrana i Egejskog mora. Takav bi slavenski savez činio tampon zonu između Nijemaca i Rusa¹⁰⁸⁰ te bi time trebao odgovarati prije svega Velikoj Britaniji. Ipak, taj dio slovenskog katoličko-narodnjačkog pola nije uspio zainteresirati ni značajniji broj Slovenaca, a kamoli ključne aktere na međunarodnoj razini. Dio je liberalnih i katoličko-narodnjačkih slovenskih političara bio sklon ponovnom formiranju Jugoslavije s tri naroda, Srbima, Hrvatima i Slovencima, te se uzalud nadao iskrcavanju saveznika u Istri.¹⁰⁸¹ Sličnu je sudbinu doživio i zadnji protukomunistički pokušaj formiranja alternativne južnoslavenske ideje koji je zabilježen 21. travnja 1945. Tada su naime slovenski general Leon Rupnik (1880.-1946.) i ljubljanski biskup Gregorij Rožman Paveliču, Stepincu i Mačeku poslali memorandum o osnivanju zajedničkog tijela Srba, Hrvata i Slovenaca, koje je trebalo djelovati kao kontra uteg komunističkim vlastima. Osobito je zanimljiv bio slovenski prijedlog o formiranju konfederalne državne zajednice Slovenaca, Hrvata i dijela Srba, koja bi trebala zadovoljiti zapadne saveznike, a pritom hrvatske ustaške vlasti nije tjerala u novu Jugoslaviju.¹⁰⁸²

¹⁰⁷⁸ Kardelj 1946, 411.

¹⁰⁷⁹ Godeša 2006, 315-344.

¹⁰⁸⁰ Godeša 2006, 297-305.

¹⁰⁸¹ Čepič (i drugi) 1995, 70.

¹⁰⁸² Matković 2002, 233.

11 Jugoslavenske vizije slovenskih komunista u Drugom svjetskom ratu i poraću

Najintenzivnije su se promjene u Jugoistočnoj Europi događale tijekom velikih geopolitičkih zaokreta nakon dvaju svjetskih ratova. Iako su se u tim trenucima pojavljivale mnoge varijacije kako južnoslavenske tako i šire balkanske državne ideje, nesporna je činjenica da su makro-geopolitički okvir krajem Drugog svjetskog rata odredile velike sile, ne obazirući se pritom mnogo na težnje naroda na tom području.¹⁰⁸³ Ipak, za postizanje vlastitih ciljeva velike su sile trebale snage na terenu koji su provodili tu politiku. Pojedinci koji su upravljali tim snagama imali su u okviru širih geopolitičkih vizija velikih sila manevarski prostor za zadovoljavanje vlastitih interesa. U tom kontekstu treba razumjeti i funkcioniranje na relaciji 'velikih sila', unutar kojih je važnu ulogu igrao SSSR, odnosno Kominternu kao kanalizator relacija na najvišoj razini prema KPJ i njoj podređenim organizacijama poput KPS. Cilj je ovog dijela disertacije stoga najprije predstaviti kontekst u kojem su djelovali slovenski komunisti i pritom preko prikaza mijenjanja njihove retorike i djelovanja identificirati slovenske poglede na uređenje Jugoistočne Europe, odnosno na teritorijalno-integralni koncept jugoslavenstva. Bugarsko-jugoslavensko pitanje doduše nije bilo marginalizirano u jugoslavenskoj historiografiji,¹⁰⁸⁴ no zaključci su se tih analiza nakon razlaza u Informbirou često pojednostavljeno svodili na optuživanje druge strane za neuspjeh šire južnoslavenske ideje, ne reflektirajući primarne motive vlastitih političkih elita. Najprije je stoga predstavljen odnos KPS i KPJ, dok je u drugom dijelu naglasak na analizi odnosa između velikih sila, KPJ i Bugarske komunističke partije (BKP).

11.1 Kontekst djelovanja slovenskih komunista početkom rata

Pozicija slovenskih komunista ovisila je o tri čimbenika. Prvog su, dakako, predstavljali stavovi Kominterne koji su bili rezultat makro-geopolitičkih odnosa i ambicija Moskve. Drugu je predstavljalo vodstvo KPJ, dok su treću komponentu činili stavovi pojedinaca unutar KPS. Između te tri razine postojala je jasna hijerarhija. Najnovije analize formiranja jugoslavenskih komunističkih struktura i popunjavanja pojedinih funkcija u ovoj organizaciji naime potvrđuju pretpostavku o bliskoj povezanosti KPJ i sovjetskih tajnih službi GPU (*Gosudarstvennoje političeskoje upravljenje*), odnosno NKVD (*Narodnyj komissariat vnutrennih del*). Izvješća povjesničara i publicista koji su imali pristup ruskim državnim

¹⁰⁸³ Tsakaloyannis 1986, 37–55.

¹⁰⁸⁴ Nešović 1979; Avramovski 1980.

arhivima pokazuju da Josip Broz Tito (1892.-1980.) ne bi mogao zauzeti dominantan položaj u KPJ bez pomoći sovjetskog obavještajnog aparata,¹⁰⁸⁵ koji mu je pomogao pobijediti konkurenciju unutar jugoslavenskih komunističkih struktura.¹⁰⁸⁶ Razumljivo je stoga da je razvoj situacije u najvećoj mjeri odražavao odnose na najvišoj razini, dakle između velikih sila, no u pojedinim su aktima slovenskih komunista ipak vidljive i intimne želje koje odražavaju kako svjetonazor pojedinaca unutar Partije tako i razmišljanja njihove uže okoline unutar koje su djelovali.

S usponom Josipa Broza Tita, koji je kasnije postao ne samo vladar, nego i personifikacija te simbol poslijeratne južnoslavenske države, u KPJ je već bio ustaljen koncept federativne države, iako se kod pojedinaca u KPJ osjećala sklonost kulturno integralnom jugoslavenstvu.¹⁰⁸⁷ Prema pojedinim svjedočanstvima i sam se Broz rijetko opredjeljivao prema nacionalnoj pripadnosti. Kasnije, u vrijeme hrvatskog proljeća 1971., u kontekstu obračuna s hrvatskim komunističkim vodstvom, navodno je izjavio: "Ja za sebe kažem: ja sam Jugoslaven i ne mogu biti ništa drugo. Ja sam Jugoslaven po dužnostima, po položaju, ali i po duhu. Ali nisam poricao da sam rođen u Hrvatskoj. Zašto bih sad trebao naglašavati da sam Hrvat? Odrastao sam u Jugoslaviji u krugu radničke klase."¹⁰⁸⁸ Naravno, tadašnji citat odraz je drugog vremena i okolnosti u kojima je izrečen, stoga bi ipak bilo pogrešno tvrditi da sam Tito, kao ni drugi pojedinci u KPJ, nije svojevremeno osjećao simpatije prema drugačijim jugoslavenskim konceptima. U predratnom razdoblju je privrženost konceptu samoodređenja bio odraz prije svega činjenice ilegalnog djelovanja KPJ te njenog pokušaja prodora u izbornu bazu H(R)SS. Razumljivo je da su stoga i slovenski komunisti u prijeratnom razdoblju bili bliži oporbenim konceptima unutarnjeg državnog uređenja, unatoč tome što su osjećaji dijela desne frakcije u KPJ prema Jugoslaviji bili puno bliži unitarističkim. Koja će frakcija pobijediti ipak je na kraju bila odluka Moskve. I prije početka rata europski su komunistički pokreti naime bili podređeni moskovskoj matici. Tako se, kako je prikazano u prošlom poglavlju, kod slovenskih komunista još na Pokrajinskoj konferenciji u prosincu 1934. moglo čuti kako je potrebno razbiti Kraljevinu Jugoslaviju, no ta je ideja ubrzo, točnije nakon splitskog plenuma

¹⁰⁸⁵ Simić 2009.

¹⁰⁸⁶ Mnogi izvori navode da je u procesu borbe za položaj u vrhu KPJ upravo Josip Broz dao mnoštvo informacija i dezinformacija koje su diskvalificirale njegove političke konkurente u očima Kominterne kao 'trockiste'. U pravilu su ih sovjetske obavještajne službe uklanjale u vrlo kratkom roku nakon Titovih pisama kadrovskom odjelu Kominterne (ili policijskom odsijeku ovog odjela) čime si je moskovski stožer jamčio lojalnost KPJ (Eiletz 2009, 157).

¹⁰⁸⁷ Marković 2000, 235–253.

¹⁰⁸⁸ Broz 1977a, 311–312.

1935., napuštena upravo zbog šire sovjetske geopolitičke vizije. Prema potonjoj, pod vlašću komunista jugoslavenska bi komunistička država naime mogla postati sovjetski most prema Jadranu, čime bi Moskva proširila svoj utjecaj na Sredozemlje koje je inače tradicionalno bilo u sferi britanskog utjecaja. U tom je kontekstu, čak i sa sovjetskog gledišta, primjerenije bilo sačuvati na životu Jugoslaviju u sličnim geografskim okvirima, ali drugačije vanjskopolitičke orijentacije.¹⁰⁸⁹ Tim se postavkama ulazi i u Drugi svjetski rat, a aktivnosti komunista na području Jugoslavije nisu odstupale od temeljnih okvira sporazuma Molotov-Ribbentrop. Ipak, među pojedinim slovenskim komunistima određene su dileme postojale. Njih je, primjerice, u svojim dnevničkim zapisima iznio Edvard Kocbek (1904.-1981.). Iz njih je vidljivo da su se pojedini slovenski komunisti oduševljavali sporazumom dviju progresivnih sila, nacističke Njemačke i komunističke SSSR, dok drugi već tada nisu baš imali puno povjerenja u politiku Moskve. Kocbek naime prije travanjske invazije na Jugoslaviju zapisuje: „Kermavner¹⁰⁹⁰ je uvjeren da će se kapitalistički sustav urušiti sam od sebe i da će nacional-boljševička Njemačka osloboditi Čehe i Poljake te koruške Slovence. ... Ude¹⁰⁹¹ je odgovorio da za paktom nema nikakvog mesijanstva, već su to isključivo računi i koristi obaju režima, te da je za Slovence upravo sad nadasve važna potpuna trezvenost. K(ermavner) je potom postavio tezu da je pakt omogućio njemački napad na Poljsku, ali zato prouzročio nešto bitnije; učvrstio je mir Sovjetskog Saveza i osigurao koristi društvene revolucije, te je stoga takav kriterij jedini legitiman i objektivno legalan. Ude je izrazio sumnju o jasnosti takvog kriterija, jer nikad nije moguće dovoljno dobro znati kada i koga treba izigrati radi revolucionarnog cilja, posebice zato, jer nije moguće ni SSSR uzimati kao apsolutno pozitivnu naprednu silu, niti je moguće Zapad tretirati kao apsolutno negativan oblik vladavine“.¹⁰⁹² S današnje pozicije možemo zaključiti kako je u tom zapisu spomenuti Dušan Kermavner, koji je za razliku od Lojze Udeja bio visokopozicionirani dužnosnik Partije, potpuno promašio sa svojim predviđanjima da će Njemačka osloboditi koruške Slovence, dok je Ude već tada ispostavio dvije ključne sumnje u SSSR i sljedbenike ideje komunističke revolucije. Prva se odnosila na kriterije prema kojima bi se određivala 'dozvoljena' žrtva za postizanje revolucionarnih ciljeva. Iz te se sumnje, između ostaloga, može iščitati Udejeva bojazan prema

¹⁰⁸⁹ Pirjevec 2011, 34.

¹⁰⁹⁰ Dušan Kermavner (1903.-1975.) je između 1925. i 1929. bio slovenski član Pokrajinske konferencije KPJ, 1928. postaje sekretar CK KPJ, a na 4. kongresu KPJ u Dresdenu izabran je za zamjenika člana CK KPJ.

¹⁰⁹¹ Lojze Ude (1896.-1982.), slovenski pravnik.

¹⁰⁹² Kocbek 1982, 295.

kojoj je žrtvovnije interesa Poljaka i Čeha prijetilo da bi i slovenski nacionalni ciljevi mogli biti žrtvovani u svrhu takozvanih 'viših revolucionarnih' ciljeva. Ta je bojazan bila tim veća, jer se za Moskvu već tada moglo nazrijeti kako slijedi isključivo svoj državne interese, što je bitno smanjilo mogućnost računanja na pomoć SSSR manjim narodima, ako to neposredno ne bi koristilo samoj Moskvi.

Udejeve su se slutnje vrlo brzo potvrdile prilikom Hitlerove invazije na Jugoslaviju. Iako SSSR u tome nije sudjelovao, činjenica je Moskva nije ni reagirala. To je područje naime barem privremeno prepušteno njemačkoj interesnoj sferi, dok je SSSR stekao pravo na kontroliranje teritorija na području Rumunjske.¹⁰⁹³ Štoviše, u to se vrijeme činilo kako je Josif Visarionovič Staljin (1878.-1953.) posve ravnodušan prema jugoslavenskom pitanju. S kraljevskom je vladom ipak održavao vezu i više nego mjesec dana nakon njemačkog napada na Jugoslaviju, točnije sve do 8. svibnja 1941. Tek je tada, upravo zbog njegovih optužbi da Moskva nije osudila okupaciju Kraljevine Jugoslavije, SSSR protjerala jugoslavenskog poslanika. Unatoč tomu moskovska središnjica u tom trenutku nije imala ambicije dizati revoluciju u tom dijelu Europe, već je razmišljala o priznavanju državnih tvorevina nastalih na području sadašnje bivše jugoslavenske države. U tim je okolnostima sovjetsko vodstvo razmišljalo i o priznanju NDH, slično kao što je učinjeno u slučaju Slovačke. Takav je stav moskovske centrale odredio i djelovanje KPJ.

Nakon napada na Jugoslaviju većina jugoslavenskih komunista postupala je po ustaljenoj praksi, odnosno dosljedno neprijateljskom stavu prema jugoslavenskoj vladi i kralju Petru II. Rezultat je bio promicanje dezerterstva među jugoslavenskim vojnicima širenjem teze da su vojnici u kraljevskoj vojsci samo topovsko meso za britanske imperijalističke planove.¹⁰⁹⁴ Budući da je u novim okolnostima SSSR sa svojim konkludentnim ponašanjem neizravno naznačila prešutno priznanje nastalog stanja, koje je impliciralo rušenje subjekta s važnom funkcijom u britanskoj i francuskoj makro-geopolitičkoj viziji uređenja Europe, KPJ to, dakako, nije smjela osporiti. Egzistencija u komunističkom sustavu naime, kao što je rečeno, nije bila moguća bez bezuvjetnog ispunjavanja naputaka Moskve. U skladu s tim, i dio je slovenskih komunista odmah priznao novonastalo stanje. Prekmurski su slovenski komunisti naime nakon pripajanja Prekmurja Mađarskoj odmah poslali svog zastupnika u Budimpeštu, a zajedništvo je slovenskih i mađarskih komunista u Prekmurju

¹⁰⁹³ Moskva je pritom dobila i više nego je bilo predviđeno sporazumom sklopljenim 23. kolovoza 1939., jer je uz aneksiju Besarabije dobila i Sjevernu Bukovinu (Krizman 1975, 121).

¹⁰⁹⁴ Tomasevich 1979, 86.

potaknuto obostranim očekivanjima u pogledu početka revolucije u samoj jezgri Europe - u Njemačkoj.¹⁰⁹⁵ Istovremeno, talijanski i njemački vojnici su još krajem lipnja 1941. letcima slovenskih komunista pozivani na slijeđenje ciljeva Crvene armije koja je i 'vaš (talijanski i njemački) i naš najbolji saveznik'. I sama slovenska komunistička vrhuška nije pokazivala drugačije stavove. Boris Kidrič navodno je u svibnju 1941. čak napisao: „Ponosan sam što smo srušili tu jugoslavensku neman!“¹⁰⁹⁶ Ipak, slovenski su komunisti i u to vrijeme bar deklaratorno naglašavali već dobro poznato načelo samoodređenja cjelokupnog slovenskog naroda, no jugoslavenski državni okvir između 6. travnja i 22. lipnja 1941. nije spominjan.¹⁰⁹⁷

Do napada Njemačke na SSSR određen je dio jugoslavenskih komunista, uključujući dio slovenskih, prihvatio nove državne okvire. S druge strane, dokazi o drugačijem intimnom odnosu pojedinih komunističkih simpatizera, poput spomenutog Udeja, postoje te se s historiografskog stajališta mogu činiti zanimljivima, čak i indikativnima. Činjenica je ipak da su ta mišljenja bila manje relevantna i nisu imala značajnijeg utjecaja na djelovanje komunista na terenu. No, ubrzo će uslijediti novi prijelom u međunarodnim odnosima, koji će potaknuti i komuniste ka mijenjanju kako retorike tako i državnopravnih ciljeva. Situacija se naime dramatično promijenila napadom Njemačke na SSSR. Upravo 22. lipnja 1941. jugoslavenska historiografija bilježi i prve komunističke diverzantske akcije u Hrvatskoj i Srbiji. Potonje ipak nisu imale značajnijeg učinka,¹⁰⁹⁸ slično kao što to nisu imali ni pokušaji sklapanja sporazuma s manjim političkim strankama s ciljem sprječavanja povratka 'na staro'.¹⁰⁹⁹ No, od tog se trenutka u letcima i glasilima KPJ mogao uočiti obnovljeni trend poistovjećivanja fašizma s najvažnijim ideološkim neprijateljem komunista – kapitalizmom.

Nakon početnog šoka zbog njemačke izdaje Kominterna je počela tražiti mogućnosti za iskorištavanje punog vojnog potencijala svih komunističkih pokreta ne bi li smanjila pritisak *Wehrmachta* na SSSR. 9. srpnja 1941. vrhovna je komunistička organizacija službeno donijela odluku o uspostavi paralelnog centra moći na cijelom području bivše Jugoslavije.¹¹⁰⁰ Time je i formalno započeo proces svrgavanja vlasti koju su u raznim dijelovima Kraljevine

¹⁰⁹⁵ Godina 1980, 35–37.

¹⁰⁹⁶ Godeša 2006, 19–25.

¹⁰⁹⁷ Vodušek Starič 1992, 36.

¹⁰⁹⁸ Žarić 1988, 137–162.

¹⁰⁹⁹ KPJ je, primjerice, sklopila dogovor s predsjednikom Zemljoradničke stranke, Dragoljubom Jovanovićem u kojem se uz zajedničku borbu protiv okupatora i zajedničkih radničko-seljačkih odbora navodi i borba za sovjetsku vlast te zajednička borba protiv engleskih agenata i njihovih pokušaja uspostavljanja starog sustava (Broz 1977b, 42).

¹¹⁰⁰ Banac 1990, 20; Cenčić 1983, 226–227.

Jugoslavije uspostavili Njemačka i njezini saveznici. Moskvi je išlo na ruku da je članstvo KPJ mentalno bilo relativno dobro pripremljeno na rat. Osim njenog temeljnog cilja, revolucionarnog prevrata kojeg je u ratu bitno lakše izvesti, KPJ je zbog svog tretmana od monarhijskih jugoslavenskih vlasti tijekom većeg dijela međuratnog razdoblja provodila pripreme za djelovanje u ilegali što joj je olakšalo i djelovanje u izvanrednim ratnim okolnostima. To je Partiji predstavljalo značajnu komparativnu prednost u odnosu na druge stranke koje nisu navikle djelovati mimo zakona te se nisu najbolje snašle u anarhiji Drugog svjetskog rata. Temeljni je cilj bilo uništenje, odnosno preuzimanje državnog aparata predratne Jugoslavije, što je kasnije potvrdio i sam Josip Broz na petom kongresu KPJ.¹¹⁰¹ Unatoč jasnom cilju, barem na samom početku rata južnoslavenski državni okvir se s obzirom na neizvjestan ishod rata nije podrazumijevao. Dio komunista, uključujući brojne slovenske, koji su djelovali na terenu i dalje je preko načela narodnog samoodređenja koketirao i s idejom manjih nacionalnih komunističkih tvorevina što je i dalje nailazilo na plodno tlo kako na hrvatskim tako i na slovenskim područjima.¹¹⁰² Od naglašavanja nacionalnih prava i slobode ovisilo je pridobivanje narodnih masa koje su bile nužno potrebno prije svega za jačanje borbenog potencijala, jer se vodstvo KPJ, za razliku od slovenskih katoličko-narodnjačkih struja i središnjeg dijela HSS, znatno manje branilo oružanog sukobljavanja s protivnicima. U tom su se okviru KPS i KPH pokušavale osloboditi antinacionalne stigme, koja se naglašavala od strane njezinih suparnika. Zbog navedenog su se motivi znatnog dijela aktivnih boraca (partizana) za sudjelovanje u ratu u mnogočemu razlikovali od motiva vrha KPJ. Upravo je zbog heterogenosti partizanskih jedinica i razvoj državnih ideja u to vrijeme bio relativno šarolik. Ti su se koncepti razlikovali kako u pogledu vanjskih granica željene državne tvorevine, tako i u pogledu granica i autonomije pojedinih jedinica unutar nje. Alternativne državotvorne ideje, koje se nisu uvijek uklapale u okvire vrha KPJ, bile su uglavnom prisutne među slovenskim i hrvatskim partizanima, dok je povlačenje komunista iz Srbije krajem 1941. donekle umrtvilo srpsko partizansko djelovanje.

11.2 Razvoj „Osvobodilne fronte“

Razvoj pokreta koji je prerastao u oružani otpor okupatorskim snagama na slovenskim je područjima imao specifičan put. Do zametaka onoga što će kasnije prerasti u *Osvobodilnu*

¹¹⁰¹ Simić 2009, 165.

¹¹⁰² Tomasevich 1979, 29.

frontu (OF) dolazi već krajem travnja 1941. Tada se pokret još nazivao antiimperijalističkom frontom slovenskog naroda, a naziv OF ustalio se tek nakon njemačkog napada na SSSR. Na početku rata pokret nije imao značajniji opseg, niti je u samoj KPS postojao konsenzus o odnosu prema Njemačkoj koja je tada još bila u paktu sa SSSR. Među slovenskim je komunistima doduše bio znatan udio onih koji su, prema opisima zapadnih informatora, pokazivali 'patološko divljenje' prema Sovjetima.¹¹⁰³ Sukladno tome, i na slovenskom je tlu na samom početku rata bilo više kritika zapadnih saveznika pod vodstvom Velike Britanije što je kulminiralo davanjem statusa azila jugoslavenskoj vladi i kralju. U skladu s tim, unutar KPS postojala je određena nesklonost prema jugoslavenskom državnom okviru, što se pak kasnije pokušavalo prikriti uništavanjem i krivotvorenjem dokumenata.¹¹⁰⁴

U usporedbi s drugim ograncima KPJ, slovenski su se komunisti našli u nešto osjetljivijem položaju, jer su im periferni geografski položaj i izravna njemačka kontrola vlasti u sjevernoj okupacijskoj zoni otežavali kontakt sa središnjicom. S druge strane, to je omogućilo donekle autonomniji razvoj komunističkog pokreta tijekom samog rata. KPS je u tom procesu djelovala kao jezgro koje je oko sebe okupljalo sve političke i druge društvene pokrete koji nisu bili skloni prethodnom režimu, a istovremeno su se protivili okupaciji. Pojedini članovi bivših državnih institucija donekle su im olakšali posao određenim nepromišljenim potezima, jer su se kompromitirali pokušajima suradnje s njemačkim, talijanskim ili mađarskim okupacijskim vlastima. Time je OF doista mogla postati konglomerat raznih protu-okupatorskih snaga u koji je ušao i onaj dio pristaša predratnog režima, koji nije pronašao ili nije želio pronaći utočište kod sila Osovine. U izvršnom su odboru OF bili zastupljeni predstavnici svih osnivačkih grupa, između ostalih i kršćanski socijalisti, pojedini isključeni članovi sokolske organizacije i neki drugi kulturni djelatnici. Ipak, s obzirom na podršku u stanovništvu i prisutnost u javnom životu, skupine unutar OF, osim KPS, bile su uglavnom marginalne, što je utjecalo na to da organizacija zapravo nikada nije bila koalicija ravnopravnih partnera. KPS je naime od samih početaka imala moć određivanja najvažnijih pozicija u organima OF, posebice u oružanim postrojbama i propagandno-obavještajnoj službi. Iz vizure koalicijskih partnera organizacija je predstavljala platformu za izlazak na političku scenu, dok je KPS iskoristila prisutnost relativno heterogenih skupina kako bi se naglasio slovenski karakter pokreta i kako bi se prema van bar donekle prikrila komunistička

¹¹⁰³ Vodušek Starič 1992, 112.

¹¹⁰⁴ Više u Godeša 2006, 18–20.

ideološka komponenta. To je bitno utjecalo na privlačenje slovenskih masa, posebice onih Slovenaca koji se nakon razgraničenja Kraljevine SHS s Mussolinijevom vladom našao na talijanskoj strani, jer je upravo taj dio iskusio višegodišnju fašističku represiju te je u ratnim okolnostima vidio mogućnost za ponovo pripojenje slovenskoj matici. Motivi tog dijela slovenskog stanovništva za pristupanje partizanskom pokretu su, dakle, u puno većoj mjeri bili nacionalno-emancipacijski, a manje su vezani uz ostale komponente komunističkog svjetonazora. Na činjenicu da je cilj slovenske emancipacije i postizanje statusa nacije bio snažno upleten u revolucionarne motive Slovenaca ukazuje i primjer narodno frontovske himne: „Hej Slovenci, hoće li nam vladati Rim i Beograd, carski Beč, bijeli generali zauvijek? Ustani, sine seljački, ustani slovenski seljaku, rame uz rame s radnikom i sagradi slovenski dom.“¹¹⁰⁵ Takvo je naglašavanje slovenstva bilo u prvom planu kroz cijelo ratno razdoblje, čak i nakon formalne pobjede savezničke koalicije. Pritom je revolucija pomalo potisnuta u drugi plan, barem od strane vodećih predstavnika OF. Pokret je postupno dobivao podršku, dok je šira politička stvarnost sve više išla u prilog zamisli KPS. Naime, SLS nikako nije uspjela pronaći polugu za rješavanje slovenskih problema ni u okviru kraljevske jugoslavenske vlade u Londonu niti u obliku konkretnih akcija na slovenskom teritoriju. Štoviše, isprva se činilo da zapadni saveznici neće moći zaustaviti nacistički marš Europom i da jedino Moskva može male slavenske narode uzeti pod svoju zaštitu. OF je posljedično ostala praktički jedina politička snaga koja se, doduše tek nakon njemačkog napada na SSSR, otvoreno suprotstavila okupaciji na slovenskom tlu i time stvorila preduvjet za mobilizaciju dijela slovenskih masa.

OF je kontinuirano gradila institute i tijela paralelne vlasti čime se pokušala nametnuti kao vodeća organizacija u borbi za slovenske nacionalne interese. Tako je 16. rujna 1941., na trećem zasjedanju Vrhovnog plenuma OF, osnovan Slovenski narodnooslobodilački odbor (SNOO), koji je „u oslobodilačkoj borbi jedini zastupao, organizirao i vodio slovenski narod u sklopu priprema za narodnu revoluciju“.¹¹⁰⁶ Ujedno je plenum zaključio da je „svako organiziranje izvan okvira OF u vrijeme okupacije štetno za borbu za narodnu slobodu“.¹¹⁰⁷ Sankcija za naoružavanje izvan partizanskih postrojbi definirana je 27. svibnja 1942. na sljedeći način: „strijeljan će biti svatko tko je vršio pripreme za formiranje bilo kakvih oružanih grupa izvan partizana ili izvan trupa koje su podređene Glavnom zapovjedništvu slovenskih

¹¹⁰⁵ Čepič (i drugi) 1995, 30.

¹¹⁰⁶ Godeša 2008, 145.

¹¹⁰⁷ Osolnik 2007, 417.

partizanskih četa".¹¹⁰⁸ Uredba o zaštiti slovenskog naroda i njegovog pokreta za oslobođenje te ujedinjenje definirala je i izdajnike slovenskog naroda, a to su bili svi oni koji bi pomogli okupatoru pri njegovom pozivanju na potporu slovenskog naroda. Takav čin, čak i da je bio napravljen u nehaju, bio je kažnjiv smrću.¹¹⁰⁹ Time je OF i formalno preuzela isključivo pravo borbe protiv okupatora i zabranila svako samostalno djelovanje izvan okvira pokreta pod komunističkim vodstvom. Isprva je, dakle, u fokusu bilo oslobođenje Slovenaca, dok se manje spominjao konačan državnopravni cilj OF. Kod znatnog je dijela Slovenaca još uvijek bio živ ideal '*Zedinjene Slovenije*', no jugoslavenski okvir u tom dijelu ipak nije bio omražen kao u nekim drugim segmentima slovenskog društva, jer, primjerice, znatan dio slovenskih partizana iz primorskih krajeva od Trsta do Gorice nije ni bio dobro upoznat s položajem Slovenaca u Kraljevini Jugoslaviji.

Obnavljanje diplomatskih kontakata SSSR i jugoslavenske vlade u Londonu u rujnu 1941. ukazalo je na to da je jugoslavenski državni koncept u predratnim granicama itekako jedna od realnih alternativa. Predstavništvo kraljevske vlade Jugoslavije je pak bilo posve jasno. Kao preduvjet suradnje je postavilo kontinuitet vladavine dinastije Karađorđević i prijeratni jugoslavenski okvir kao platformu za poslijeratnu državu. To je potom preko Moskve uneseno i u dokumente KPJ i akte njoj podređenih organizacija. Državnopravne smjernice definirane su tada i u OF. 1. studenog 1941. je naime u okviru temeljnih točaka političkog programa izričito spomenut i jugoslavenski okvir. Zanimljivo je da time KPS nije previše izgubila. Štoviše, zadovoljila je skupine poput *Stare Pravde* koju je okupljao Črtomir Nagode (1903.-1947.) i koja nije priznavala raspad Jugoslavije. Njenim, kratkotrajnim doduše,¹¹¹⁰ pristupanjem u OF KPS je zapravo još povećala legitimnost partizanskog pokreta kao oslobodilačke vojske te nakon toga, 21. prosinca 1941., u svoj program dodaje sljedeći navod: „Slovenski će narod prema svečanim izjavama Churchilla, Roosevelta i Staljina nakon svog narodnog oslobođenja odlučiti o svom unutarnjem uređenju i svojim vanjskim odnosima. OF će to elementarno pravo slovenskog naroda koristiti i braniti svim sredstvima.“¹¹¹¹ Time su OF i KPS unutar nje definitivno odredile svoj položaj u širim međunarodnim odnosima. Donedavni imperijalisti postali su saveznici s kojima se gradio natjecateljsko-kooperativni odnos.

¹¹⁰⁸ Vodušek Starič 1992, 14.

¹¹⁰⁹ Ferenc 1962, 199.

¹¹¹⁰ Nagode je zbog protivljenja komunističkom vodstvu iz OF isključen već u veljači 1942., a nakon rata je nakon politički montiranog procesa streljan kao 'agent imperijalističkih sila'.

¹¹¹¹ Osolnik 2007, 417.

Prividno popuštanje i odustajanje od ideje sovjetizacije cijele Europe bilo je rezultat širih političkih potreba i dogovora Moskve, Londona i Washingtona. U međuvremenu se ideal 'Zedinjene Slovenije' u kontekstu načela samoodređenja, kojeg je OF definirala kao najviši pravni postulat, sačuvalo kroz prvi dio rata. To se potvrdilo i početkom 1942. kada se u dokumentima OF spominje samo samoopredjeljenje, dok se jugoslavenski okvir ipak izostavlja, jer je za jedan dio pripadnika KPS koncept Jugoslavije ipak još uvijek predstavljao metaforu za državu pod Karađorđevićima, u kojoj Slovenci nisu postigli željeni stupanj političke emancipacije. Potvrđivala je to i kritika rada slovenskih komunista koji su branitelji Jugoslavije još uvijek često opisivali kao sljedbenike velikosrpskog hegemonizma i unitarizma.¹¹¹² To se intenziviralo u razdoblju koje je uslijedilo nakon prvih sukoba četnika i partizana u Srbiji, nakon čega je uslijedio izlazak *Stare pravde* te *Jugoslavenskog ženskog saveza* (*Jugoslovanska ženska zveza*) iz OF.¹¹¹³ Konačno prihvaćanje jugoslavenskog državnog koncepta od strane slovenskih komunista dogodilo se tek neposredno nakon prvog zasjedanja Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ) u Bihaću 26. studenoga 1942. Tamo doduše nije bilo slovenskih predstavnika, jer je obavijest o tome zbog njemačke ofenzive stigla prekasno. Posljedično je izvršni odbor OF morao naknadno imenovati slovenske predstavnike za AVNOJ i tom je prilikom naglasio: „U novu će Jugoslaviju stoga ući slobodna i ujedinjena Slovenija, od Trsta do Špilja, od Kolpe do Celovca (Klagenfurta), sa svim onim pravima koja će omogućiti slovenskome narodu da sam vlada na svome tlu.“¹¹¹⁴ Time OF nije izrazila samo zahtjev za drugačijim položajem Slovenaca od onog kojeg su imali u Kraljevini Jugoslaviji, nego se jasno naglašava načelo samoodređenja i ideja cjelovitosti slovenske države. Pri definiranju njenog opsega naglašeni su kako Trst tako i Celovec/Klagenfurt. Priključenjem cjelokupnog slovenskog etničkog prostora koji bi se kao posebna cjelina trebao uklopiti u jugoslavenski nadnacionalni okvir slovenski je nacionalni program uključen u program KPJ. To je u pismu Titu u prosincu 1942. potvrdio i izaslanik Politburoa za slovenska i hrvatska područja, Edvard Kardelj, zaključivši da će Slovenci učvrstiti svoju međunarodnu poziciju upravo pomoću Jugoslavije.¹¹¹⁵ S tog je gledišta, dakle, za Slovence u KPS Jugoslavija predstavljala sredstvo za učvršćenje vlastite samobitnosti, dok istovremeno nitko zapravo nije ni mogao ni zamisliti viši stupanj slovenske političke

¹¹¹² Godeša 2008, 146.

¹¹¹³ Čepić (i drugi) 1995, 44.

¹¹¹⁴ Osolnik 2007, 418.

¹¹¹⁵ Godeša 2008, 146.

emancipacije od one koju je nudila slovenska jedinica u širem (kon)federalnom okviru. S tog se gledišta cijela OF nije bitno razlikovala od suprotnog slovenskog tabora, koji se borio protiv komunističke revolucije, no nije našao strateškog pokrovitelja ni u jednoj od velikih sila koje su na kraju bile ratne pobjednice. Pritom valja naglasiti kako su slovenski komunisti u okviru OF za razliku od KPH ipak mnogo lakše gradili status boraca za nacionalnu slobodu Slovenaca i pritom subliminalno u narodno-oslobodilačku ideju uključivali revolucionarnu komponentu. Bitna se razlika između Slovenaca i Hrvata naime očitovala u činjenici da je Hrvatska, ne samo povijesno, nego i u onom trenutku, imala državu koja je u tadašnjim okolnostima postojala kao poseban subjekt međunarodnog prava, dok kod Slovenaca zapravo nije bilo vjere u mogućnost stvaranja zasebne slovenske države.¹¹¹⁶ Takvo je pomanjkanje alternativa u prvi plan guralo KPS, koja je pak svoju energiju usmjeravala u eliminaciju onih slovenskih snaga koje nisu pristajale na diktat KPJ i Kominterne te su tražile svoje partnere među zapadnim saveznicima.

11. 3 Proces homogeniziranja partijskih organizacija

Prema van je KPJ isticala misiju oslobođenja cijelog jugoslavenskog prostora. To je izjednačavala s nacionalnim oslobođenjem svih južnoslavenskih naroda, koji su prema komunistima bili u neravnopravnom položaju unutar sada već bivše Kraljevine Jugoslavije.¹¹¹⁷ No, primarni je cilj vodećih ljudi u KPJ bilo preuzimanje vlasti, odnosno boljševizacija južnoslavenskog prostora. Taj je proces bio determiniran uputama Moskve. Iskustvo predratnih dana u SSSR očito je vrhuški KPJ usadilo strah od duge ruke NKVD kojoj se na svakom koraku pokušavala dokazati lojalnost. Tijekom cijeloga rata snažno se oslanjanje na SSSR moglo osjetiti ne samo na ideološko-simboličkoj razini, primjerice pri korištenju znakovlja i u stihovima partizanskih pjesama, nego i u vođenju pravnih procesa. Partizanski vojni, odnosno 'narodni' sudovi često su se naime pozivali na zakonodavstvo i pravni poredak SSSR, jer domaćih komunističkih propisa u tom pogledu nije bilo.¹¹¹⁸ Partizanski su borci nakon ulaska u vojne postrojbe bili podvrgnuti intenzivnoj ideološkoj preorijentaciji preko takozvanih političkih komesara. Potonji su bili institut ideološkog oblikovanja partizanskog pokreta preko kojeg je vrhuška KPJ pokušala homogenizirati vojsku. Vodstvo Partije je naime uvidilo da bi se bez toga i pripadnici partizanskog pokreta vrlo vjerojatno utopili u

¹¹¹⁶ Godeša 2006, 10-12.

¹¹¹⁷ Zihel 1945, 45.

¹¹¹⁸ Vodušek Starič 1992, 14.

međunacionalnim prijeporima kakvi su prije rata postojali među ostalim političkim strankama.

Ključnu ulogu u procesu homogenizacije i centralizacije imala su zasjedanja AVNOJ-a, na kojima su prenošene smjernice svim partizanskim pokretima. U početku je doduše Centralni komitet KPJ dozvoljavao kvazi-autonomiju čak i onim dijelovima koji kasnije nisu dobili status federalne jedinice. Naime, nakon sjednice u Bihaću prvo su počela djelovati izvršna politička tijela, a nakon sjednice u Jajcu ti su organi preuzeli i zakonodavnu vlast. Uz slovensku (Slovenska narodnooslobodilačka skupština; SNOS) i hrvatsku (Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske - ZAVNOH) inačicu slična su tijela osnovana i u Srbiji,¹¹¹⁹ BiH (Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine - ZAVNOBIH), Makedoniji, Crnoj Gori i Boki Kotorskoj, te u Sandžaku i Vojvodini. To pokazuje pragmatizam vrha KPJ koji je, popuštajući nekim autonomaškim tendencijama, pokušavao pridobiti naklonost stanovništva i u onim krajevima gdje partizani inače nisu imali masovnu podršku. Stoga je KPJ često jačala svoje članstvo njegujući nacionalne i lokalno-autonomaške ambicije, iako je konačna odluka o broju federalnih jedinica unutar buduće Jugoslavije po svoj prilici bila donesena već prije sastanka u Jajcu. Dopuštanje autonomnog razvoja partizanskih pokreta podrazumijevalo je nužnost naknadne homogenizacije. Najprije su metode bile relativno blage. U Sloveniji se to moglo osjetiti prilikom posjeta Arse Jovanovića (1907.-1948.), koji je dobio zadatak praćenja provođenja uputa vrha KPJ među Slovencima. Nastavilo se sljedeće godine s posjetom Ivana Lole Ribara (1916.-1943.) koji je od siječnja do travnja 1943. boravio među slovenskim komunistima i utjecao na formuliranje Dolomitske deklaracije pomoću koje su slovenski komunisti i formalno preuzeli vodeću ulogu u OF.¹¹²⁰ Unatoč tome, izvršna su tijela često samoinicijativno donosila pojedine odluke. Primjeri toga su akti OF i ZAVNOH, koji su nakon kapitulacije Italije proglasili priključenje svih okupiranih područja matici Sloveniji od strane OF i Hrvatskoj od strane ZAVNOH. Do problema je došlo zbog činjenice da su oba tijela u svojim zaključcima izrijeком spomenula i ona područja koja nisu bila okupirana 1941., već su međunarodnim ugovorima postali dijelom Italije prije rata. Budući da su talijanski komunisti bili važan partner u tadašnjoj strategiji SSSR, takvi su akti ljutili kako Moskvu tako i sam vrh KPJ. Osim toga, i slovenska i hrvatska

¹¹¹⁹ Već 1941., prije povlačenja partizana, ustanovljen je Glavni narodno-oslobodilački odbor za Srbiju koji je poslije zauzimanja Beograda obnovljen u obliku Velike antifašističke skupštine narodnog oslobođenja Srbije (VASNOS).

¹¹²⁰ Godeša 2006, 84-92.

strana istaknule su svoje pravo na Istru, što je impliciralo mogući sukob između KPH i KPS. Naposljetku se morao umiješati i sam Kardelj koji je kritizirao i poništio odluke kojima se pokušavala odrediti granica prije završetka rata.¹¹²¹ Na odluku ZAVNOH o pripojenju Istre, Hrvatskog primorja i Dalmacije Hrvatskoj reagirao je i sam Josip Broz Tito, koji je oštro ukorio hrvatsko komunističko rukovodstvo napisavši u pismu KPH da samo AVNOJ može donositi takve odluke, inače one neće imati nikakvog učinka u odnosima sa saveznicima.¹¹²² Iako je Hebrang osobno odgovorio Titu da razumije upute i potvrdio da takve odluke spadaju u domenu AVNOJ-a, na sljedećem je zasjedanju ZAVNOH to tijelo još jednom pokazalo svoje ambicije odlučivanja u cijelom spektru područja. Štoviše, na zasjedanju se ponovno raspravljalo i o budućem federativnom uređenju Jugoslavije,¹¹²³ što je bilo u potpunoj suprotnosti sa shvaćanjem funkcioniranja države koje je bilo prisutno u vrhu KPJ.

Zasjedanje AVNOJ u Jajcu, 29. i 30. studenoga 1943., i formalno je definiralo temeljna geopolitička obilježja poslijeratne Jugoslavije. AVNOJ se potvrdio kao privremeno vrhovno izvršno i zakonodavno tijelo, a ujedno je ustanovio još tri svoja organa: Plenum, Predsjedništvo i Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije (NKOJ) koji je imao funkciju privremene vlade. Uz to je ukinuto pravo vlasti kraljevskoj vladi, dok se samom kralju zabranio povratak u zemlju. S unutarnjopolitičkog su gledišta tim odlukama prekršene odredbe ustava iz 1931. i njegovih amandmana iz 1939. Radilo se, dakle, o prekidu pravnog poretka Kraljevine Jugoslavije i utvrđivanju novih državnih temelja. To je bila demonstracija moći, koja je proizlazila kako iz boljeg međunarodnog položaja KPJ, tako i iz činjenice da je sve više teritorija bilo pod njezinom kontrolom. U tom je kontekstu u Jajcu formalizirana i odluka o federalnom uređenju buduće Jugoslavije¹¹²⁴ što je, prema mišljenju KPJ, bilo ključno za rješavanje unutarnjih nacionalnih problema. Prema svjedočenju Janeza Stanovnika (1922.-2020.), u Jajcu je još bila prisutna misao da će federacija imati mnogo konfederalnih elemenata te su postojale inicijative da AVNOJ ipak potvrdi odluke ZAVNOH i OF o pripajanju Primorske, Istre, Rijeke i Dalmacije.¹¹²⁵ No, čini se da su ta zapažanja bila samo rezultat uspješnog manevra vrha KPJ, koji je prema van pokušavao prikazati slobodu i političku emancipaciju koju će imati narodi uključeni u Jugoslaviju, dok se u stvarnosti vlast nikada nije namjeravala federalizirati, a kamoli konfederalizirati. Federacija prema sovjetskom modelu

¹¹²¹ Osolnik 2007, 420.

¹¹²² Broz 1977c, 3.

¹¹²³ ZAVNOH 1964, 459 i 501.

¹¹²⁴ Engelsfeld 2002, 416.

¹¹²⁵ Janez Stanovnik u Zafranović 2012.

podrazumijevala je naime samo teritorijalno definiranje jedinica, dok bi vlast ostala potpuno centralizirana.

S obzirom na tijek rata, u Jajcu je još bilo prerano za objavu konačnog broja federalnih jedinica što su pojedini antifašisti pokušali iskoristiti te su se požurivali potvrditi odluke AVNOJ ne bi li implicitno sami sebi dali status subjekta koji zavrjeđuje federalnu jedinicu. Tako su, primjerice, 19. i 20. veljače 1944. u Črnomlju slovenski komunisti iskazali slovensku volju za jugoslavenskim konceptom s kojim se Slovenci „slobodno, po svojoj volji, na temelju prava svakoga naroda na samoopredjeljenje, uključujući i pravo na odcjepljenje te pravo na udruživanje s drugim narodima“ spajaju s drugim južnoslavenskim narodima.¹¹²⁶ Isto je učinio i ZAVNOH na trećem zasjedanju u svibnju 1944., no pritom je napravio još jedan korak dalje. Hrvatski je sabor naime naveden kao najviše zakonodavno i izvršno tijelo u Hrvatskoj, što je trebala biti potvrda istinske suverenosti hrvatskog naroda.¹¹²⁷ S tog je stajališta, integracija Hrvata s ostalim južnoslavenskim narodima definirana kao potreba, jer bi kao mali narod, u vezi s drugim malim narodima, trebao lakše djelovati u međunarodnoj zajednici, a da pritom ne bude podređen nekoj od velikih sila. Takvo je razumijevanje jugoslavenskog koncepta, kao nadnacionalnog vezivnog tkiva koje štiti manje narode, prevladavao i među Slovencima. Ipak, sastanak u Jajcu nije uklonio razlike unutar Partije, a još manje unutar partizanskog pokreta. I dalje su naime postojala dva sukobljena koncepta, a taj je procijep tek privremeno razriješen kompromisom. Dok su s jedne strane postojale vizije Slovenaca i Hrvata na terenu o federaciji sa širokom decentralizacijom vlasti, pa čak i sa konfederalnim elementima, u vrh je KPJ prevladavala ideja nominalne teritorijalne federalizacije s centraliziranom vlašću nauštrb nacionalnih prava.

Stavovi komunističkih simpatizera na terenu o nužnosti činjenične implementacije načela suverenosti pojedinih južnoslavenskih naroda, koji bi svaki zasebno trebali imati svoja nacionalno-politička tijela neovisna o Partiji i preko kojih bi ti narodi mogli iskazivati svoju suverenost, ulijevali su strah među članove najužeg vodstva KPJ. To je naime prijetilo razvoju višestranačja, koje bi iz vizure vrha KPJ uzrokovalo slične odnose snaga i prijepore koji su u jugoslavenskom političkom prostoru postojali i prije rata. Još bitnije, dopuštanje slobodnog razvoja na terenu ugrožavalo je sam opstanak Partije na vlasti, stoga je vrh KPJ intenzivirao procese centralizacije i pročišćavanja vodstava partizanskih pokreta kako među Hrvatima,

¹¹²⁶ Osolnik 2007, 420-421.

¹¹²⁷ ZAVNOH 1970, 604.

tako i, doduše s nešto manjom žestinom, među Slovencima. U tom trenutku naime jugoslavensko vezivno tkivo, nacionalno heterogena partizanska vojska, još nije bilo dovoljno snažno da bi moglo prevladati razlike u javnom mnijenju slovenskog, hrvatskog i srpskog stanovništva. Osim toga, propaganda KPJ još nije prodrla u mnoge dijelove jugoslavenskog teritorija što je potvrdio i sam Kardelj u proljeće 1944.: „Odlučili smo organizirati u svim krajevima... politički pokret s paralelnim organizacijskim aparatom vlasti. ... Nadamo se da će nam to mnogo pomoći pri pridobivanju masa HSS-a i pri rješavanju mnogih pitanja u Srbiji.“¹¹²⁸ Kardelj je u tom kontekstu kritizirao često iskazivanje partikularnih nacionalnih osjećaja u propagandnom diskursu slovenske OF, jer u njenom tisku nigdje nije bilo ni spomena Jugoslavije. Članstvo OF se prema Kardelju prečesto „zatvaralo u slovenske probleme“, stoga ideološki vođa KPJ u svom pismu u svibnju 1944. piše: „Prestrašio sam se, kad sam na kongresu vidio izrazito nacionalistički pečat slovenske delegacije. Što prije treba poduzeti mjere protiv toga, pri čemu naravno ne treba ići u drugu krajnost i podcjenjivati nacionalne osjećaje omladine.“¹¹²⁹

Odgovor na te kritike bio je brz. Već je sljedećeg mjeseca u *Slovenskom poročevalcu* objavljen zapaženi članak Borisa Kidriča s indikativnim naslovom – '*Više jugoslavenstva*'. U tom se kritizira 'uske' poglede na nacionalno pitanje te se čitatelja uvjerava u slovensku ljubav prema Jugoslaviji.¹¹³⁰ Kardelj i Kidrič su, dakle, obavljali ono što Hebrang nije u okviru ZAVNOH te je pred kraj rata sve češće bio opominjan od strane Tita.¹¹³¹ Kardelj je očito bio jako dobro upoznat s problematikom Hebranga. Štoviše, Tito ga upućuje na to da istraži događanje u ZAVNOH¹¹³² te je upravo negativno Kardeljevo izvješće doprinijelo daljnjoj Hebrangovoj sudbini. U tom izvješću Kardelj piše: „Sumnjam da bih pretjerao ako kažem da Andrija ne voli Srbe i Slovence i da smatra Jugoslaviju manje-više kao neko nužno zlo (.. .) Radi se u prvom redu o tome da u Hrvatskoj stvari neće dobro ići dok god će Andrija Hebrang biti sekretar Centralni komitet Komunističke partije Hrvatske (CK KPH), odnosno dok god će se on uopće tamo nalaziti. Čitav njegov mentalitet i njegov karakter su takvi da predstavljaju jednu stalnu tendenciju ka slabljenju povezivanja Hrvatske s

¹¹²⁸ Dželebdžić 1986a, 347.

¹¹²⁹ Vodušek Starič 1992, 80-81.

¹¹³⁰ Kidrič 1985, 124.

¹¹³¹ Primjerice, prilikom uspostave Telegrafске agencije Hrvatske (TAH) Tito Hebrangu piše: „Smjesta obustavite rad te vaše tzv. telegrafске agencije TAH. Šta to uopšte znači? Klizite punom parom u separatizam. Zar ne vidite da i federativno uređene države imaju jednu službenu telegrafsku agenciju. Neka vam primjer bude Sovjetski Savez.“ (Irvine 1992, 42).

¹¹³² Dedijer 1981, 1098.

Jugoslavijom.“¹¹³³ Upravo je hrvatski primjer 'separatizma', kako je to doživljavalo vodstvo KPJ, potaknuo Kardelja da u kraljevini uništi mogućnost pojave slovenskog Hebranga. Uklanjanje njega i Augusta Košutića poslužilo je kao primjer svima koji bi i pomislili na nepokoravanje vrhu KPJ, što je izričito potvrđeno u Kardeljevoj opomeni SNOS-u čije predsjedništvo je 3. rujna 1944. donijelo dekret o uređenju zemaljskih sudova. To je tijelo prije svega dobilo upozorenje od NKOJ, a potom i od samog Kardelja da vlasti SNOS-a ne smiju donositi nikakve uredbe bez suglasnosti središnjih vlasti KPJ, u suprotnom bi se i među Slovencima mogao naći neki Hebrang.¹¹³⁴ Kardelj tom prilikom, između ostalog, piše: „Hrvati su, primjerice, donijeli čitav niz zaključaka koji niti ne spadaju u njihovu nadležnost, a kamoli da nas o njima informiraju. To je bio jedan od razloga za smjenu Hebranga.“¹¹³⁵ Time je posredno definiran i odnos KPJ prema nacionalnom pitanju i mogućnosti samoodređenja pojedinih naroda; za CK KPJ u temeljnim državnopravnim pitanjima jednostavno nije moglo biti prostora za autonomne ideje kako kod Hrvata, tako ni kod Slovenaca. Zaključno možemo sažeti da su i pojedinci u OF, doduše u manjoj mjeri nego Hebrangova struja u KPH, bez obzira na svoju privrženost ujedinjenju južnoslavenskih naroda u Jugoslaviji, težili državi na stvarnim federativnim temeljima. Pritom bi federativne jedinice trebale imati maksimalnu autonomiju. Iz današnjeg kuta gledano, njihovo se djelovanje čini pomalo naivnim, jer se već na primjeru SSSR moglo predvidjeti da komunističke vlasti neće tolerirati koncept sastavljene države, te da će to eventualno postojati tek na papiru. Vodstvo KPJ autonomnaške je pokrete unutar vlastitih redova percipiralo kao prijetnju opstanku Partije na vlasti, stoga ne čudi da su ti pokreti eliminirani metodama uzornog učenika tadašnje moskovske matice, dok su pojedinci s autonomističkim sklonostima svoj svjetonazor često vrlo skupo plaćali.

Uspon na vlast je pored svrstavanja na stranu pobjednika zahtijevao i ovladavanjem teritorija, stoga je iz perspektive KPJ prvenstveno bilo potrebno ukloniti najjače unutarpolitičke konkurente koji su zastupali alternativne državne ideje. Prve su se na udaru našle tradicionalne političke stranke, koje su u narodu još uvijek uživale znatno povjerenje, i grupe intelektualaca te pojedinci koji su iz komunističke vizure bili proturevolucionarno nastrojeni. Dobar je dio slovenskih područja bio pod partizanskom kontrolom već prije 1945. i tu je proces već bio dobro utečen. Kod mnogih je Slovenaca idealistička slika partizanske oslobodilačke borbe pala tek s dekretom OF o obveznoj mobilizaciji svih muškaraca između 18. i 45. godine

¹¹³³ Irvine 1992, 42.

¹¹³⁴ Mikuž 1973, 178.

¹¹³⁵ Vodušek Starič 1992, 100.

starosti. Ta je odluka vrijedila od rujna 1943. i od tada se više ne može govoriti o dragovoljcima, jer je odredba o mobilizaciji predviđala i sankcije za takozvane 'skrivače' i dezertere.¹¹³⁶ U jugoistočnim područjima (pokrajine Dolenjska, Notranjska i Bela krajina) često su se održavala masovna suđenja u kojima se, u nedostatku drugih dokaznih sredstava, izlaz tražio u takozvanom načelu 'narodne pravde' što je omogućilo potpuno izbjegavanje kodificiranog prava i mogućnost arbitriranja sudaca. Osuđenici su se pritom često suočavali sa smrtnom kaznom, osobito u onim krajevima gdje partizanske jedinice još nisu imale infrastrukturne mogućnosti za izvršenje ostalih kazni. S ciljem legaliziranja preuzimanja vlasti na takav brutalan način usvajani su pravni akti poput, primjerice, '*Odloka o zaštiti slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitev*', koji je predviđao smrtnu kaznu za sve 'izdajice slovenskog naroda', a to je zapravo bila oznaka za sve one koji su na bilo koji način ometali rad Narodno-oslobodilačke vojske (NOV). Pritom ni za tu smrtnu kaznu nije bila potrebna namjera, već je kao i kod suradnje s okupatorom kazneno djelo za smrtnu kaznu bilo moguće počinuti i iz nehaja.¹¹³⁷ Taj je akt također određivao oduzimanje imovine rodbini pripadnika neprijateljskih vojski i njihovo protjerivanje sa slovenskog teritorija. Ne čudi stoga što se u to vrijeme bilježi više prebjega s oslobođenog teritorija u njemačku okupacijsku zonu nego u suprotnom smjeru. Štoviše, zapovjedništvo OF sprječavalo je bijeg stanovništva na teritorij pod njihovom kontrolom zbog straha od njemačke obavještajne službe. O padu popularnosti partizana među Slovencima u to vrijeme svjedoči izvješće britanskog veleposlanika koji istovremeno spominje i rast morala među pripadnicima slovenskih domobranaca, koji su očekivali pomoć srpskih protukomunističkih jedinica.¹¹³⁸ Svijest o tome da komunisti i partizanski pokret u značajnom dijelu slovenske populacije nisu dobro prihvaćeni bila je prisutna i u KPJ. U skladu s tim, neposredno pred prve poslijeratne izbore Partija je velikom dijelu glasačkog tijela oduzela pravo glasa. Na slovenskim područjima je tako na kraju tek 63 % stanovništva imalo pravo glasa, što nije bilo tako dramatično malo kao, primjerice, na području BiH (46 %), Vojvodine (58 %) i Hrvatske (60 %), ali bitno manje nego na području Srbije (69 %).¹¹³⁹ Dio isključenog stanovništva zapravo pokazuje u kolikoj je mjeri komunistička vlast nepouzdanim smatrala čak i onaj dio stanovništva koje je nakon masovnih likvidacija i još većeg bijega iz države ostao na području Jugoslavije. Indikativno je kako su

¹¹³⁶ Vodušek Starič 1992, 16.

¹¹³⁷ Ferenc 1962, 199; Vodušek Starič 1992, 19.

¹¹³⁸ Wheeler 1998, 446–461.

¹¹³⁹ Vodušek Starič 1992, 363.

od slovenskih područja prema udjelu isključenih glasača značajno odstupali oni krajevi gdje je partizanska vojska bila prisutna dulje i na kojem su se najintenzivnije provodile masovne likvidacije u prvim mjesecima nakon rata (Dolenjska i Štajerska). Primjerice, prema izvješću britanskog vicekonzula u području mjesta Grosuplje, jugoistočno od Ljubljane, isključeno je gotovo 90 % stanovništva.¹¹⁴⁰

11.4 (Kon)federalne južnoslavenske ideje u trokutu odnosa KPJ-VB-SSSR

Drugi je svjetski rat opet otvorio mogućnost geopolitičkog restrukturiranja, samim time je i pri raspravi o integralnom jugoslavenstvu nužno analizirati stav KPJ o teritorijalno-integralnoj južnoslavenskoj državi. Odnos KPJ prema Bugarskoj uvelike je ovisio o njezinom odnosu s velikim silama koje su oblikovale politiku poslijeratne Europe, prije svega s Velikom Britanijom (VB) i SSSR. Obje su sile naime već puno prije kalkulirale s različitim mogućnostima preuređenja Jugoistočne Europe, što je uključivalo i potencijalno stvaranje šire višenarodne složene države. Tako je primjerice već u 1920. godini Kominternu na čelu s Georgijem Dimitrovim (1882.-1949.), kasnijim čelnikom BKP, potaknula formiranje Balkanske komunističke federacije.¹¹⁴¹ S druge je strane, Velika Britanija prije i početkom rata kreirala više alternativnih opcija. Winston Churchill (1874.-1965.) je naime nakon stupanja na vlast razvio korespondenciju s Mussolinijem te razmatrao mogućnost da bi slovenski i hrvatski dio Jugoslavije uključio u posebnu vrstu federacije pod talijanskim utjecajem, dok bi Srbiju namirio tako da bi joj priključio Bugarsku, a na čelu bi takve pravoslavne južnoslavenske države bio srpski kralj.¹¹⁴² Nakon početka rata, britanska je diplomacija, posebice Churchillov pouzdanik Anthony Eden (1897.-1977.), poticala pregovore između kraljevske jugoslavenske vlade u egzilu i grčkih predstavnika, što je već 1941. rezultiralo dogovorom o formiranju grčko-jugoslavenske (kon)federacije, odnosno Balkanske unije.¹¹⁴³ Početkom rata britanski je plan bio uspostaviti uniju koja bi, osim Grčke i Jugoslavije, uključivala i Albaniju, Bugarsku te Rumunjsku, te bi se potom povezala sa srednjoeuropskom federacijom koju bi činili Česi, Slovaci, Mađari i Poljaci.¹¹⁴⁴ Međutim, na terenu je KPJ ipak bila u puno boljem položaju od kraljevske jugoslavenske vlade. U godini kapitulacije Italije 1943. Britanci su započeli politiku jednakog postupanja prema partizanima i četnicima, a igranje na obje karte bilo je u skladu sa

¹¹⁴⁰ Vodušek Starič 1992, 344-345.

¹¹⁴¹ Genov 2014, 391-412.; Marinov i Vezenkov 2014, 469-555.

¹¹⁴² Krizman 1975, 119.

¹¹⁴³ Genov 2014.

¹¹⁴⁴ Levy 2007, 203-205.

strateškim ciljem kontrole obaju pokreta s potencijalom preuzimanja vlasti u poslijeratnoj državi. No, zanimljivo je da su u London iz partizanskog tabora stizali mnogo bolji izvještaji, dok su izvješća iz suprotnog tabora teretila Mihailovića za neuspješno sprječavanje svojih podređenih pri kolaboraciji s Nijemcima.¹¹⁴⁵ S druge strane, činilo se kako se vrh KPJ koleba oko britanske prisutnosti na njenom teritoriju. Naime, Josip Broz Tito 10. listopada 1943. piše moskovskoj centrali kako će primijeniti silu ne bi li spriječio ulazak zapadnih saveznika na jugoslavenski teritorij.¹¹⁴⁶ Pritom je očito uspio uvjeriti London da neće bitno mijenjati ni politički sustav niti državne granice predratne Jugoslavije, što je s geopolitičkog gledišta bio osnovni preduvjet britanske potpore. Ključ do osiguranja tog strateškog cilja, dakako, iz britanske perspektive bilo je spajanje partizanskog i četničkog pokreta, dok bi VB imala ulogu mentora u tom savezu. KPJ je pristala na to pod uvjetom da se ukloni četničko vodstvo, stoga su Britanci najprije povukli podršku Mihailoviću, a potom i povećali pošiljke pomoći partizanima.

Takvo je stanje na terenu KPJ omogućavalo i značajan manevarski prostor u odnosima s Moskvom. Već su odluke usvojene na spomenutom zasjedanju AVNOJ u Jajcu bacile izvjesnu sumnju na odnos KPJ i Kominterne, jer se političko vodstvo jugoslavenskih komunista o tome prethodno nije dogovorilo sa Staljinom.¹¹⁴⁷ Teheranska konferencija, na kojoj su partizani priznati kao jedini antinacistički pokret u Jugoslaviji, još je dodatno ojačala međunarodni položaj KPJ.¹¹⁴⁸ Churchill je vjerovao da će, s obzirom na to da je među partizanima već bilo mnogo nekomunista, a taj se broj trebao povećati nakon spajanja s četnicima, struktura tog pokreta omogućiti suradnju s jugoslavenskom vladom u emigraciji te posljedično i smanjenje sovjetskog utjecaja na jugoslavensko vodstvo. U izvještaju od 18. svibnja 1944. britanski brigadir Fitzroy Maclean (1911.-1996.) ovako je opisao mogućnost priključenja Jugoslavije Sovjetskom Savezu: „Na prvi se pogled čini nevjerojatnim da bi Tito namjeravao odvratiti veliki dio stanovništva od sebe pokušavajući mu nametnuti sovjetski sustav protiv njegove volje ili pristupanjem Sovjetskom Savezu odričući se tako neovisnosti Jugoslavije. Ni u njegovoj vanjskopolitičkoj agendi nema posebno uzbudljivih poteza. Ako oduzmemo teritorije na kojima žive Slaveni, a dodijeljeni su Italiji prema mirovnom ugovoru, on nema teritorijalnih pretenzija i čak je voljan razmotriti promjenu granica Makedonije u

¹¹⁴⁵ Tomasevich 1979, 326

¹¹⁴⁶ Banac 1990, 26.

¹¹⁴⁷ Dedijer 1953, 358.

¹¹⁴⁸ Pavličević 2002, 459.

korist svojih susjeda, ako to bude opravdano plebiscitom. Što se Albanije i Bugarske tiče, koliko znam, bio bi ih spreman prihvatiti u jugoslavensku federaciju ako one to zamole. Međutim, čini mu se da je to za sada malo vjerojatno.”¹¹⁴⁹ KPJ je, dakle, Londonu ostavljala dojam fleksibilnosti u pogledu konačnog geopolitičkog rješenja. U odnosu prema ideji povezivanja s Bugarskom i Albanijom KPJ je postavljala uvjet zadržavanja nadzora nad eventualnom zajedničkom državom, što je impliciralo bugarsko i albansko prepuštanje suvereniteta.

Bugarsku je situaciju u 1944. dramatično promijenio dolazak sovjetskih trupa koje su napredovale mnogo brže od savezničkih očekivanja. 10. kolovoza 1944. izvjestitelj Političkog Sekretarijata pisao je Churchillu: „Prilično sam zabrinut zbog sovjetske politike prema Bugarskoj. ... Bugari su očito dopustili sovjetskim promatračima da uđu u tri luke (Burgas, Rustenuk i Varna) kako bi provjeriti jesu li se Nijemci doista povukli. ... Rusi nam još nisu ništa rekli o tim pregovorima s Bugarima ... Ne mogu ne pomisliti na to da je motiv njihovih postupaka, između ostalog, želja za pripremom terena za sporazum između Tita i bugarske vlade. Kao što znate, Tito planira stvoriti federalnu slavensku državu koja bi se protezala od Jadrana do Crnog mora, te bi obuhvaćala Sloveniju, Hrvatsku, Bosnu, Srbiju, Makedoniju (koju bi stvorio od južne Srbije, zapadne Bugarske i možda dijela sjeverne Grčke) i posljednju, no ne i najmanje važnu, Bugarsku. Ako bi se to dogodilo, ruski bi utjecaj bio čvrsto ukorijenjen na Balkanu, a Grčka bi bila izolirana. Kao dokaz tome možete uzeti i činjenicu da su (I) u svojoj propagandi za Bugarsku Rusi uvijek tražili da Bugari povuku svoje trupe iz Jugoslavije, ali nisu ništa govorili o povlačenju bugarskih trupa iz sjeverne Grčke i (II) da bugarska vlada sada pregovara s bugarskim partizanima povezanim s Titom, koji su se do sada borili protiv vlade u Sofiji. Možda ne bi bilo loše da i vi razmislite o tome kad razgovarate s Titom. Naravno, ne bismo se mogli složiti ako bi željeli oduzeti Grčkoj bilo koji dio njezina prijeratnog teritorija na račun slavenske federacije pod komunističkom dominacijom, što bi za nas bilo nešto vrlo neprivlačno u svakom pogledu.”¹¹⁵⁰

Jasno je da VB nije željela povezati Jugoslaviju s Bugarskom, pod pretpostavkom da će obje nakon rata imati komunističku vlast. S geopolitičkog gledišta, takva bi država predstavljala sovjetski blok koji bi se protezao od Jadrana do Crnog mora. Britanci su se naime nadali da će uspjeti pridobiti kontrolu nad barem jednim dijelom toga područja, a sporazum

¹¹⁴⁹ Biber 1981, 154.

¹¹⁵⁰ Biber 1981, 270-271.

o usklađenom djelovanju i međusobno priznavanju komunističkog pokreta i kraljevske jugoslavenske vlade u egzilu između Tita i predsjednika kraljevske vlade, Ivana Šubašića (1892.-1955.), trebao je biti korak upravo u tom smjeru. S britanskog bi gledišta idealni rasplet bio razvodnjavanje komunističke revolucije, što bi jugoslavensku političku sferu trebalo ostaviti na istoj točki kao prije rata u sklopu '*Cordon sanitaire*'. Suprotno tome, Sovjeti su bili uvjereni kako je sporazum Tito-Šubašić samo taktički korak unatrag na koji je KPJ bila prisiljena kako bi odgodila iskrcavanje savezničkih trupa u Istri. Ipak, čini se kako je Tito objema stranama govorio ono što su željele čuti. Navodno je zapadnim saveznicima dao zeleno svjetlo za ulazak na područje Jugoslavije,¹¹⁵¹ istodobno upozoravajući Moskvu upravo na tu 'opasnost' potičući tako prisutnost Crvene armije u tom dijelu Europe.¹¹⁵² Budući da je britanska mornarica već bila prisutna na Jadranu, Tito je Churchillu obećao da neće krenuti u pripajanje grčke Makedonije. Na sastanku u Italiji u kolovozu 1944. Churchilla je posebno zanimao stav KPJ o savezu s Bugarskom. Pored izolacije Grčke to bi znatno povećalo vjerojatnost komunističke revolucije na krajnjem jugoistoku kontinenta, što bi moglo ugroziti britansku kontrolu nad Sredozemljem. Tito je, međutim, porekao mogućnost bilo kakve šire federacije jer nije, kako je to protumačio Churchill, vjerovao da balkanske nacije žele živjeti zajedno.¹¹⁵³ Britanski je premijer u zamjenu taktički povukao zahtjev za povratkom kralja Petra II. u Jugoslaviju, dok je Tito odustao od odluka AVNOJ-a iz Jajca, uvjeravajući Churchilla kako komunizam nema namjeru provesti silom, te da Jugoslavija poput ostalih europskih zemalja treba imati demokratski sustav.¹¹⁵⁴ S druge je strane pitanje Trsta ostalo sporno. U rujnu 1944. Edvard Kardelj, jedan od glavnih ideologa KPJ i, izuzimajući Tita, najutjecajniji Slovenac onog vremena, izravno je naredio slovenskom zapovjedništvu kako moraju osvojiti Trst i Goricu prije nego što to učine saveznici,¹¹⁵⁵ te da spriječe uvid anglo-američke misije u detalje o planovima KPJ.¹¹⁵⁶ Sa slovenskog je stajališta, dakle, razlika između jugoslavenskog koncepta KPJ i onoga koji se formirao unutar dinastije Karađorđević bila očita. Dok je ideja vodilja potonjeg bilo isključenje velikog dijela Slovenaca i Hrvata ne bi li se homogeniziralo prvu Jugoslaviju na način da Srbi steknu apsolutnu većinu, u KPJ je ipak živjela snažna ideja za priključenjem Trsta i Gorice. Dijelom je to potrebno pripisati

¹¹⁵¹ Vodušek Starič 1992, 110.

¹¹⁵² Dželebdžić 1986b, 215.

¹¹⁵³ Biber 1981, 281.

¹¹⁵⁴ Simić 2009, 179.

¹¹⁵⁵ Dželebdžić 1986c, 165.

¹¹⁵⁶ Dželebdžić 1986b, 356.

ambicijama samih članova KPJ, a dijelom je to predstavljalo i važnu točku u strategiji SSSR pri jačanju njenog položaja, što vodstvo KPJ nije moglo ignorirati. Štoviše, Tito je u rujnu 1944. potpisao zahtjev za intervenciju Crvene armije u Jugoslaviji, koju je tražio već od 5. srpnja.¹¹⁵⁷ Kako bi dobio sovjetsku vojnu potporu, popustio je Staljinovom pritisku i potpisao sporazum o suradnji s Bugarima. Churchill je svom državnom tajniku za vanjske poslove u tom kontekstu napisao: „... ovlastio sam vas da Titu pošaljete moj vrlo neljubazan brzopjav. Međutim, moramo biti oprezni kako mu ne bismo dali izgovor da se potpuno preda ruskom zagrljaju. S obzirom na iznenađujuće promjene koje su se dogodile u Rumunjskoj i Bugarskoj, to je sada postalo ne samo moguće već i vrlo vjerojatno”.¹¹⁵⁸ KPJ je, dakle, bila svjesna rivalstva između Londona i Moskve, te je pokušala izvući što više od jednih i drugih. Povezivanje s Bugarskom u tom kontekstu nije bilo od velike strateške važnosti, već je uglavnom služilo kao sredstvo za dobivanje britanske i održavanje sovjetske potpore.

11.5 Teritorijalno-integralno jugoslavenstvo u okviru podjele interesnih sfera

Pri određivanju konačnog poslijeratnog uređenja Jugoistočne Europe među velikim silama pobjednicama nije postojalo suglasje glede sadržaja, no ni glede procesa podjele interesnih sfera. U britanskoj je diplomaciji naime za razliku od američke prevladalo uvjerenje da širenje sovjetskog utjecaja ipak može biti ograničeno sporazumnom podjelom sfera interesa.¹¹⁵⁹ Uviđajući preveliki rizik mogućeg negativnog ishoda, Churchill je dogovor sa Staljinom vidio kao jedino realno rješenje.¹¹⁶⁰ Tijekom pregovora u Moskvi u listopadu 1944., Churchill je najprije tažio 25-postotni utjecaj Britanaca u Bugarskoj i 50 % u Jugoslaviji.¹¹⁶¹ Vjačeslav Molotov (1890.-1986.) je pak nudio omjer 75:25 u Mađarskoj, Jugoslaviji i Bugarskoj, naravno sve u korist SSSR, dok je za Bugarsku ustvrdio: „Rusija je od Bugara propatila više nego VB, da i ne spominjemo posljednji rat, ali Sovjetski Savez nije želio povećavati broj svojih neprijatelja. Rumunjska i Bugarska su crnomorske zemlje. Nitko od njih nema pristup Mediteranu, pa Britanija ne bi trebala imati većeg interesa za ove zemlje ... Sovjetski je Savez spreman pomoći Britaniji da bude jaka u Sredozemlju, ali se nada da će Britanija pomoći Sovjetskom Savezu kod Crnog mora. To je razlog zašto nas zanima Bugarska. Bugarska nije

¹¹⁵⁷ Simić 2009, 181.

¹¹⁵⁸ Biber 1981, 323.

¹¹⁵⁹ Resis 1978, 368–387.

¹¹⁶⁰ Kitchen 1987, 415–436.

¹¹⁶¹ Resis 1978, 368.

Grčka, Italija, Španjolska ili čak Jugoslavija.“¹¹⁶² Pregovori su na kraju završeni taktičkim dogovorom o omjeru 50:50 u Jugoslaviji i Mađarskoj te 75:25 u Bugarskoj i 90:10 u Rumunjskoj (oboje u korist SSSR). Za Grčku je pak dogovoreno 10:90 u korist saveznika. Britanci su u tom trenutku vjerojatno bili nešto zadovoljniji sporazumom, pogotovo u mediteranskim zemljama, jer im stvarni omjer snaga u istočnoj Europi nije išao u prilog, što je neposredno pred sastanak sa Staljinom priznao i sam Churchill: „Ne bismo trebali skrivati činjenicu da je naša strategija, koja je sve naše napore usmjerila prema zapadnoj Europi, svoj stvarni utjecaj protratila u Rumunjskoj, Bugarskoj, Jugoslaviji, Albaniji i Grčkoj, te da nam to ostavlja jedva dovoljno snage za okončanje borbe u Italiji. Nema sumnje da moramo blefirati kako bismo postigli što više, ali nije dobro varati tako očito da bi to svatko mogao otkriti.“¹¹⁶³ S druge strane izvijestio i o vlastitom dojmu razmišljanja u vrhu SSSR: „Također mu (Staljinu) je cilj spriječiti oružani sukob između Hrvata i Slovenaca s jedne strane te snažnih i brojnih elemenata u Srbiji s druge, kao i razviti zajedničku i prijateljsku politiku prema maršalu Titu te osigurati da on koristi oružje koje mu dostavljamo protiv nacističkog neprijatelja, a ne za unutarnje potrebe. Takva bi politika koju bi zajednički provodile Velika Britanija i Sovjetski Savez (...) bila od velike koristi.“¹¹⁶⁴

Churchillove bilješke s ovog sastanka otkrivaju kako je Britanija samostalnost Jugoslavije i njezino odvajanje od Bugarske smatrala mnogo važnijim za London od same ideologije koju bi provodila jugoslavenska vlada. Eventualna bi podjela države na slovensko-hrvatski i srpski dio s britanskog vidika znatno otežala njenu poziciju u ovom dijelu Europe, jer bi Hrvati i Slovenci u tom slučaju težili ka Centralnoj Europi, dok bi Srbija prije ili kasnije pala pod ruski utjecaj. Razdvajanje Jugoslavije i Bugarske je, dakle, predstavljalo britanski imperativ, pogotovo s obzirom na činjenicu tadašnje sovjetske kontrole Bugarske. Za London je posljedično bio i vrlo problematičan ulazak bugarskih jedinica na područje Jugoslavije: „...vrlo vjerojatno su Rusi Tita (koji je u prošlosti uvijek govorio o Bugarima s vrlo oštrim izrazima) natjerali na ovaj sporazum ... Imamo izvještaj kako su bugarske jedinice pod ruskim, a ne pod partizanskim zapovjedništvom. Također je znakovito da su partizanske mase vrlo nezadovoljne ovim sporazumom. Nervira ih kad vide kako bugarske jedinice dobivaju modernu opremu, uključujući tenkove, dok one ostaju po strani. Čini se vjerojatnim kako Rusi možda nisu mogli pružiti odgovarajuće snage za brzo raščišćavanje situacije na ovom

¹¹⁶² Biber 1981, 345.

¹¹⁶³ Biber 1981, 333.

¹¹⁶⁴ Churchill 1953, 234.

području ... Stoga se čini kako je sporazum samo privremeno vojno sredstvo, koje je Tito nepromišljeno prihvatio pod pritiskom, te da će korištene bugarske trupe biti vraćene u Bugarsku čim to dopusti vojna situacija.”¹¹⁶⁵ Maclean je očito povjerovao kako u tezu o navodno prisilnom jugoslavensko-bugarskom sporazumu o vojnoj suradnji tako i u navodnu nesklonost vođe KPJ prema Bugarima: „Jučer sam obavijestio Tita o informacijama iz vašeg brzojava br. 11. od 4. siječnja, naime da Velebit, koliko se može utvrditi, u svom intervjuu nije spomenuo mogućnost spajanja s Bugarskom ili Albanijom. Tito je rekao kako mu je laknulo, ali potom je rekao kako ne isključuje mogućnost da se jugoslavenska federacija proširi u budućnosti, no za sada nema govora da će se ili Albanija ili Bugarska pridružiti bilo kakvoj saveznoj zajednici s Jugoslavijom. Tito nije spreman na ovaj korak, pogotovo što se tiče Bugarske. ... Bugari su se nekoliko puta u povijesti zakleli na vječno prijateljstvo sa Srbima, no to im nije smetalo da prvom prilikom pohrle za njima i da ih kolju. Srbi neće preko noći zaboraviti na ponašanje Bugarske u tri rata. Istodobno, nema smisla da se takva mržnja provodi u vječnost, a bilo bi dobro za sve zajedno kad bi se mogli razviti dobri odnosi.”¹¹⁶⁶

Tito je, dakle, kod Britanaca ostavio dojam kako nije sklon spajanju Jugoslavije i Bugarske, no ukoliko bi se to i dogodilo, Bugarska bi se trebala pridružiti jugoslavenskoj federaciji kao sedma republika. U skladu s tim početkom studenog 1944. KPJ u Sofiju šalje nacrt koji je između ostaloga predlagao ujedinjenje Jugoslavije i Bugarske u jednu saveznu državnu zajednicu, uspostavu jedinstvenog zapovjedništva nad svim jugoslavenskim i bugarskim vojnim jedinicama te jedinstvenu vanjsku politiku.¹¹⁶⁷ BKP je na drugoj strani bila u nezavidnom položaju, jer je na jednoj strani trebala pomoć SSSR-a radi opstanka na vlasti u Bugarskoj, a zbog grčkih teritorijalnih pretenzija nije si mogla priuštiti neprijateljstvo KPJ. To bi naime moglo uzrokovati potpun gubitak makedonskih područja. Ideja povezivanja Jugoslavije i Bugarske predstavljala je važan institut u pokušaju rješavanja višeslojnog problema bugarskih komunista. Dakako, unutar BKP vizija rješenja nikako nije bila nova. Dimitrov je naime već u travnju 1941. Staljinu predložio stvaranje južnoslavenske federacije koja bi riješila pitanje Makedonije.¹¹⁶⁸ No, u svom odgovoru na plan KPJ Bugarska je zatražila priznavanje jednakopravnog položaja Jugoslaviji u cjelini, to jest da ne bude reducirana na jednu od jugoslavenskih federalnih jedinica, što je KPJ ignorirala. Štoviše, 31. je prosinca 1944.

¹¹⁶⁵ Biber 1981, 353.

¹¹⁶⁶ Biber 1981, 415.

¹¹⁶⁷ Skakun 1979, 86-87.

¹¹⁶⁸ BKP 1999, 1102-1103.

Kardelj još jednom prosljedio identičan prijedlog onome iz studenog, ovog puta s eksplicitnim navodom da bi vrhovni zapovjednik zajedničkih jugoslavensko-bugarskih partizanskih snaga trebao biti Josip Broz Tito. Naravno, Bugari se nisu složili s tim, a njihov novi protuprijedlog tražio je uspostavu federalne države s nazivom 'Federacija Južnih Slavena' i zajedničkim nacionalnim predstavništvom, zajedničkim vanjskim i vojnim ministarstvima, te svim ostalim zajedničkim institucijama i ministarstvima koja bi trebali biti definirani u zajedničkom ustavu. Osnivanje bi se takve federacije trebalo izvršiti uz pomoć posebnog tijela sa sjedištem u Beogradu, koje bi pak trebalo biti formirano na paritetnoj osnovi od predstavnika dviju vlada.¹¹⁶⁹

Iz navedenog bi se moglo zaključiti kako su želje dviju strana bile nepomirljive, a čini se kako KPJ nije ni imala iskrenu želju za ujedinjenjem, već je ostavljala ovu opciju otvorenom radi šireg manevarskog prostora u odnosima s velikim silama. To potvrđuje i zapis Josipa Smodlake,¹¹⁷⁰ povjerenika za vanjske poslove NKOJ koji je i sam sudjelovao pri kreaciji sporazuma Tito-Šubašić, o tome kako je Tito bio svjestan da se relevantne velike sile o takvoj državi ipak neće moći složiti. Pojedini zapisi čak navode na zaključak kako Staljin nije imao jasnu viziju jugoslavensko-bugarske federacije. Ulazak sovjetske vojske u Bugarsku mu je doduše dao mogućnost oblikovanja budućnosti te zemlje, no to nije nužno impliciralo i njegovu uvjerenost u to kako svoju moć iskoristiti.¹¹⁷¹ Prema dokumentima BKP i svjedočenju Moše Pijade sovjetski se čelnik na jednom sastanku zalagao za dvostruki dogovor, a zatim je, samo nekoliko dana kasnije, predložio da Bugarska treba biti jedna od sedam saveznih jedinica Jugoslavije.¹¹⁷² U to vrijeme Sovjetima, dakle, oblik jugoslavensko-bugarske države nije bio od vitalne važnosti, mogli bi zaključiti kako im nije bilo bitno čak ni to da bi takvu formaciju uopće trebalo stvoriti, jer je to impliciralo dodatne probleme kontrole takve velike države. Ključna funkcija rasprave o eventualnom spajanju država bila je pomoći Bugarskoj pri dobivanju statusa saveznika i posljedično steći dodatan glas na poslijeratnim mirovnim pregovorima. Istodobno, unatoč nesklonosti bugarsko-jugoslavenskoj državnoj integraciji, Britanija je zagovarala širu koaliciju balkanskih država koja bi trebala sprječavati širenje njemačkog ili ruskog utjecaja. Ambicija Londona bila je uključiti Jugoslaviju u odnose s drugim mediteranskim zemljama na koje je Britanija imala značajan utjecaj. Kao što je

¹¹⁶⁹ Skakun 1979, 90.

¹¹⁷⁰ Smolaka 1972, 245 i 276.

¹¹⁷¹ Dimitrov 2008, 63.

¹¹⁷² BKP 1999, 1174 i 1196; Pijade 1964, 748.

spomenuto, Churchill je u početku težio ka uspostavi neke vrste balkanske konfederacije koja bi se temeljila na jugoslavensko-grčkom partnerstvu. Ipak, s obzirom na situaciju krajem 1944. godine, britanska se vlada povukla iz ovog sporazuma, iako nije u potpunosti napustila ideju šire državne zajednice. Taj je koncept živio neko vrijeme u britanskoj politici čak i nakon što je Churchill izrazio potporu Titovim partizanima, promatrajući vladavinu KPJ kao manje zlo od dviju odvojenih parlamentarnih demokracija ili monarhija. Stoga je planirano da balkanska integracija poprimi konfederacijski oblik, u kojoj bi kroz britansku perspektivu Grčka trebala zauzeti središnji položaj, omogućujući dominantan utjecaj zapadnih saveznika.

KPJ je između dviju sila manevrirala i u jesen 1944. dok je trajalo njemačko povlačenje. Na jednoj je strani iskoristila doprinos SSSR-a u Vojvodini i Srbiji,¹¹⁷³ a na drugoj je strani zadovoljila London drugim sporazumom Tito-Šubašić. Dogovorena je zajednička vlada i privremeni monarhijski status Jugoslavije u međunarodnim aktima, dok je budući status trebala odrediti volja naroda nakon rata.¹¹⁷⁴ Britanci su bili mnogo manje zadovoljni Šubašićevim odlaskom u Moskvu s Kardeljem,¹¹⁷⁵ ali Churchill nije imao na raspolaganju ništa osim diplomatskog podsjetnika Staljinu na sporazum '50:50'. Churchill je unatoč tome u siječnju 1945. potvrdio Šubašiću kako će osobno preporučiti kralju Petru II. prihvaćanje njegova drugog sporazuma s Titom. Time je još jednom potvrđeno kako je unutarnje ustrojstvo Jugoslavije za Britaniju bilo manje važno, sve dok je država stabilna i jedinstvena i, naravno, sve dok se nastavlja boriti protiv Nijemaca.¹¹⁷⁶

U Jalti se Britanija potvrdila kao najveći protivnik bugarsko-jugoslavenskog ujedinjenja, dok je SSSR testirao može li se ikako ublažiti takva njena pozicija. Vjačeslav Molotov je u tom kontekstu Anthonyju Edenu izrekao sljedeće: „Nedavno je Narodni komesarijat za vanjske poslove primio notu iz veleposlanstva Nj. Brit. Veličanstva u Moskvi kojom se Britanija protivi mogućoj jugoslavensko-bugarskoj federaciji. Kao odgovor sovjetska vlada izjavila je da takva federacija nije relevantna, ali da su u toku razgovori između Bugarske i Jugoslavije glede ugovora o prijateljstvu i savezništvu. Sovjetska vlada blagonaklono gleda na takav prijedlog. To se čini sasvim prirodno s obzirom na činjenicu da Bugari surađuju s Jugoslavenima protiv njemačkih trupa u Jugoslaviji. Međutim, sovjetska vlada ne može objasniti stav britanske vlade o mogućoj jugoslavensko-bugarskoj federaciji,

¹¹⁷³ Grbin i Hodge 2000, 163; Simić 2009, 184.

¹¹⁷⁴ Engelsfeld 2002, 422.

¹¹⁷⁵ Šepić 1983, 327.

¹¹⁷⁶ Vodušek Starič 1992, 140.

jer je prije mjesec dana dobila notu britanske vlade u kojoj sama predlaže širu balkansku federaciju koja bi možda uključivala i Tursku.¹¹⁷⁷ Eden se usprotivio ideji bugarsko-jugoslavenske (kon)federacije, tvrdeći da neprijateljske zemlje poput Bugarske ne bi smjele sklapati nikakve sporazume, posebice jer bi to moglo utjecati na isplatu ratne odštete Grčkoj. Također je odbacio mogućnost bilo kakve balkanske federacije sve dok traje primirje, što je osvijetlilo svijest Londona da početna vizija šire (kon)federacije više nije izvediva. Maclean je tada zapisao: „Uz Jugoslaviju, sovjetski blok u Južnoj i Istočnoj Europi uključuje još i Poljsku i Mađarsku, Čehoslovačku, Bugarsku, Rumunjsku i Albaniju. Čini se kako je Jugoslavija pod sposobnim vodstvom maršala Tita dobila važnu ulogu branitelja sovjetske moći među tim zemljama. Bez obzira na to hoće li se sve te zemlje, ili barem neke od njih, ujediniti u neki uži savez, vjerojatno će se njihovi međusobni odnosi i problemi koji će se pojaviti među njima sve više regulirati u skladu sa željama Moskve. Nedavna odluka bugarske vlade da bugarsku Makedoniju preda Jugoslaviji i odnos talijanskih partizana prema pitanju Istre i Trsta pokazuju kako funkcionira ova 'pax sovietica'.“¹¹⁷⁸ Britanija, dakle, nije postigla idealan ishod, no Beogradski sporazum i formiranje prve zajedničke jugoslavenske vlade predstavljali su priličan uspjeh britanske diplomacije. Povezivanjem partizanskog i četničkog pokreta, zaštitilo se četničko vojno jedro, koje je pak trebalo osigurati da Jugoslavija ne dođe pod potpunu sovjetsku kontrolu.

11.6 Kristalizacija motiva i slom teritorijalno-integralne ideje

„Ono što ste imali u Jugoslaviji 1945. godine, u nekim krajevima već 1944., bilo je nešto što je bila imitacija sovjetskog modela u svakom detalju.“¹¹⁷⁹ Na terenu se uistinu činilo kako nema sumnje u pozicioniranje Jugoslavije nakon drugog sporazuma Tito-Šubašić. Formalno opredjeljivanje vodećeg položaja KPJ, primjerice u Dolomitskoj izjavi, i represivno uklanjanje čak i onih članova građanskih političkih stranaka koje je KPJ dotad pokušavala iskoristiti kao dokaz vlastite legitimnosti jasno je ukazivalo na diktaturu. Također, kulturne i političke manifestacije bile su pune sovjetskih simbola, u školama se učio ruski jezik, a u raznim su prigodama istaknuti članovi KPJ potvrđivali čvrsto pozicioniranje Jugoslavije u Istočnom bloku, navodeći Sovjetski Savez kao jedinog istinskog zaštitnika, dok bi prema zapadnim

¹¹⁷⁷ Biber 1981, 449.

¹¹⁷⁸ Biber 1981, 465.

¹¹⁷⁹ Ivo Banac u Manjkas 2012.

saveznicima trebalo voditi 'odgovarajuću' politiku.¹¹⁸⁰ I sam je Churchill na konferenciji u Potsdamu ustvrdio kako sporazum o '50:50' za Jugoslaviju očito ne vrijedi, jer je stvarnost 90:10 u korist Sovjeta.¹¹⁸¹ I iz KPJ su dolazili signali kako sporazumi sa zapadnim saveznicima nisu obvezujući. Primjerice, u studenom 1945. zatražila je promjenu granica u Koruškoj i Štajerskoj.¹¹⁸² I ustavni je proces ukazivao na sovjetsku prevlast u Jugoslaviji. 29. studenoga 1945. ustavotvorna je skupština, sastavljena isključivo od članova Narodne fronte, objavila deklaraciju u kojoj je nova država nazvana Federativna Narodna Republika Jugoslavija (FNRJ). Potonja je bila definirana kao federalna država republikanskog tipa, koja je predstavljala zajednicu ravnopravnih naroda koji su slobodno izrazili volju za ostankom u Jugoslaviji. Osim toga, skupština je 'u ime svih naroda' ukinula monarhiju i time još jednom formalno lišila dinastiju Karađorđević kraljevskih ovlasti.¹¹⁸³ Federativnost, republikanizam i ravnopravnost naroda trebale su eliminirati srpsku dominaciju i zadovoljiti sve narode u toj mjeri da ne bi težili drugačijem državnom obliku. Kardelj o ustavotvornom procesu glasovitim govorom na beogradskom radiju u prosincu 1945. kaže: „Stari se sustav hegemonije velikosrpskih klika, koji se oslanjao na reakcionarne protunarodne vođe hrvatskog, slovenskog i drugih naroda Jugoslavije, raspao. Federativna Narodna Republika Jugoslavija izrasla je iz dragovoljnog ujedinjenja naših naroda po načelu samoodređenja i ravnopravnosti... Time su stvoreni svi uvjeti za likvidaciju nacionalnog pitanja koje je potresalo i potkopavalo staru Jugoslaviju.“¹¹⁸⁴ Na kraju je i sam Ustav usvojen 30. siječnja 1946. većinom odredbi jako podsjećao na ustav SSSR iz 1936. U njemu su, kao i u ustavima drugih komunističkih zemljama, bili svi temeljni instituti revolucije. To se ogledalo u osnovnim načelima kao što su nedjeljivost vlasti, kolektivno vlasništvo i administrativno upravljanje gospodarstvom. Tome je pridodan federalizam, koji je imao funkciju zadovoljavanja potreba za kulturnom autonomijom južnoslavenskih naroda u prijelaznom razdoblju. FNRJ je u članku 1. Ustava ponovo definirana kao savezna država republikanskog tipa, zajednica ravnopravnih naroda koji su na temelju prava na samoodređenje, uključujući i pravo na odcjepljenje, odlučili živjeti u zajedničkoj državi. Ta je odredba proizašla iz lenjinističke vizije, koja je predviđala uspostavu nacionalnih država s pravom na samoodređenje kao neku vrstu prijelaznog razdoblja. Dugoročno pak to ne bi trebalo biti od presudnog značaja, jer se želja

¹¹⁸⁰ Vodušek Starič 1992, 152; Borković i Glišić 1972, 90.

¹¹⁸¹ Matković 1998, 289.

¹¹⁸² Petranović 1980, 459.

¹¹⁸³ Čulinović 1968, 550.

¹¹⁸⁴ Vodušek Starič 1992, 395.

za nacionalnim državama trebala prevladati širenjem socijalizma i komunizma.¹¹⁸⁵ Definirano je šest republika; Srbija, Hrvatska, Slovenija, BiH, Makedonija i Crna Gora te još dvije autonomne pokrajine u sastavu; Kosovo i Vojvodina. Istovremeno, ustavom je definirano samo pet naroda, dok bosanskohercegovački muslimani nisu dobili status posebnog naroda. Iako se savezni Ustav temeljio se na načelnoj suverenosti republika, potonje su dio svoje suverenosti prenijele na saveznu razinu, a republički su ustavi bili podređeni saveznom ustavnom aktu. U stvarnosti nije bilo značajnije autonomije republičkih organa. Zajednička tijela imala su isključive ovlasti u području vanjske politike, obrane i nacionalne sigurnosti, dok je u nekim drugim područjima savezna skupština donosila samo okvirne zakone (primjerice, znanost, kultura, zdravstvo i drugo). U KPJ, točnije njenom političkom dijelu (Politbiro), kojeg je vodio glavni tajnik, odnosno sekretar, koncentrirana je većina moći. Republike su doduše dobile pravo formiranja vlastitog dijela izvršnog, upravnog i sudskog aparata, no kao federalne jedinice nisu imale vanjsku samostalnost, nositelj međunarodnopravnog subjektiviteta bila je isključivo zajednička federalna država.¹¹⁸⁶

Unatoč navedenom kopiranju modela upravljanja iz SSSR i ideološkoj bliskosti Moskve i KPJ, vodstvo jugoslavenskih komunista također je bilo svjesno da potpuna podređenost Moskvi, uzimajući u obzir totalitarnu narav sustava kojeg je i samo primjenjivalo u Jugoslaviji, vodi prema situaciji u kojoj bi i sami bili prepušteni na milost i nemilost često hirovitoj sovjetskoj vrhuški. Otklon KPJ od SSSR-a bio je primjetan već krajem 1944. kada je odbijen prijedlog Moskve o ujedinjenju s Bugarskom na ravnopravnoj osnovi. Staljin je to predložio na inicijativu Dimitrova koji tada još nije uspio u potpunosti eutanazirati opozicijske političke stranke, te je stoga više ovisio o pomoći SSSR.¹¹⁸⁷ S ciljem dobivanja podrške i od strane KPJ bio je spreman na dodatne ustupke, što je vidljivo iz njegovog govora održanog 25. prosinca 1945.: „... prava bugarska nacionalna politika. Ta proizlazi iz istinskih nacionalnih interesa Bugarske i uzima u obzir gorko iskustvo prošlosti, kada je pitanje Makedonije iskorištavano od stranih imperijalista i njihovih balkanskih agenata iz krugova vladajućih elita kako bi se Bugare suprotstavilo Srbima, a Srbe Bugarima. Domovinska fronta vjeruje da moramo učiniti sve što je potrebno da Makedonija jednom zauvijek prestane biti jabuka sukoba između Bugara i Srba, između nove Bugarske i nove Jugoslavije. Ne podjeli Makedonije, ne borbi za njezino osvajanje, već poštivanje makedonske nacije čiji je dio stekao

¹¹⁸⁵ Čepulo, Margetić i Beuc 2006, 219.

¹¹⁸⁶ Vukas ml. 2017, 67.

¹¹⁸⁷ Nešović 1979, 7-11.

nacionalnu slobodu i jednakost u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji.¹¹⁸⁸ U skladu s tim u Jugoslaviji su bile tiskane brošure o bratstvu prije svega Srba i Bugara.¹¹⁸⁹ No, iza proklamiranog bratstva, primaran interes povezivanja s Jugoslavijom ipak je bilo rješavanje makedonskog pitanja na način da Makedonija u što većem opsegu ipak ostane u bugarskoj državi ili državnom savezu u kojoj bi BKP imala poziciju nositelja vlasti. Pored toga, BKP je trebala jugoslavenski oslonac na Pariškoj mirovnoj konferenciji pri zaštiti svoje južne državne granice pred grčkim aspiracijama.¹¹⁹⁰ KPJ je istovremeno odgovaralo savezništvo s Bugarskom radi jačanja jugoslavenske pozicije u odnosima s Albanijom, na kojoj je testirala vlastite mogućnosti autonomnog vođenja vanjske politike, dok je na unutarnjem planu svoju poziciju jačala najoštrijom represijom. Britansko izručenje neprijateljskih vojnika i pretežno hrvatskih civila koji su se predali u svibnju 1945. na području Austrije trebalo je smanjiti mogućnost kasnijeg infiltriranja tih ljudi u Jugoslaviju. Time KPJ nije samo smanjila mogućnost formiranja buduće unutarnje osovine otpora komunističkim vlastima, nego također i demonstrirala silu koja je trebala odvratiti velike sile od uplitanja u jugoslavenska unutarnja pitanja preko mase ljudi koja je bila nesklona komunističkom režimu. Tito u svibnju 1945. naglašava kako Jugoslavija neće postati žrtvom geopolitike velikih sila,¹¹⁹¹ čime je signalizirao i Moskvi kako neće biti moguće ostvariti Churchill-Staljinov dogovor bez pristanka KPJ. Prijeratno djelovanje u ilegali i ratne okolnosti, te činjenica da SSSR nije uvijek djelovao u skladu s interesima KPJ (prije svega u graničnim pitanjima), utjecale su, dakle, na transformaciju KPJ iz operativno-taktičkog sustava koji je izvršavao naloge Moskve u donekle autonomniju organizaciju. Sukladno tome Tito je intenzivirao kontakte s Dimitrovim kako bi dogovorio vojnu suradnju i zajedničku vanjsku politiku.¹¹⁹² Na sastanku u Bledu, 30. srpnja do 1. kolovoza 1947., ponovno je pokrenuto pitanje jugoslavensko-bugarske federacije, što je dovelo do kristalizacije dviju potpuno različitih perspektiva. Jugoslavensko je izaslanstvo naime inzistiralo na rješavanju pitanja Pirinske Makedonije i granice kod Bosilegrada i Caribroda (kasnije Dimitrovgrad) prije uspostave zajedničke federacije, dok je bugarsko izaslanstvo željelo najprije formirati zajedničku državu. Pritom je svakako zanimljivo kako se bugarska delegacija nije usprotivila pristupanju Pirinske Makedonije Narodnoj Republici

¹¹⁸⁸ Nešović 1978, 16-17.

¹¹⁸⁹ Terpešev, Perović i Čubrilović 1945.

¹¹⁹⁰ Dragostinova 2018, 393.

¹¹⁹¹ Banac 1990, 31.

¹¹⁹² Matković 1998, 219.

Makedoniji.¹¹⁹³ Dimitrov, međutim, nije želio unaprijed ustupiti dio teritorija dok ne bi postalo izvjesno kako će se dvije države spojiti,¹¹⁹⁴ jer bi time izgubio jedini mamac za jugoslavensku stranu. Doduše, prema zapisima iz njegova dnevnika Dimitrov je pokušavao na sve načine pridobiti vrh KPJ za ideju o jednakopravnoj bugarsko-jugoslavenskoj federaciji, nudeći pritom vodeći položaj Jugoslaviji u slučaju kreiranja šire balkanske (kon)federacije.¹¹⁹⁵ Konačni sporazum u Bledu na kraju ipak nije donio nikakvu odluku u vezi s federacijom, ali je ona spomenuta u završnom govoru predsjednika Bugarske: „...premda je Bledska konferencija usvojila zaključke o najužoj međusobnoj suradnji na gospodarskom, političkom i kulturnom polju, i konačno, iako je donesena odluka o skorom sklapanju neograničenog sporazuma o prijateljstvu, uzajamnoj pomoći i suradnji, dvije vlade jednoglasno zauzimaju stav da pitanje stvaranja federacije južnih Slavena ili balkanske federacije trenutno nije relevantno i da bi bilo preuranjeno proučavati ovo pitanje u ovom trenutku. Kao rezultat toga, o ovom pitanju se nije razgovaralo ni u kojem obliku tijekom konferencije.“¹¹⁹⁶

U skladu sa svojom autonomnijom politikom KPJ je podržavala albanske ambicije u pogledu reparacija, a krajem 1946. dvije su države sinkronizirale svoje ekonomske planove, ukinule carine na ekonomsku robu i dogovorile zajedničku obranu albanske neovisnosti. Moskvu je to smetalo, no nije srljala u otvoreni spor s Beogradom. Najprije je pokušala disciplinirati KPJ mekšim metodama poput Informbiroa osnovanog u rujnu 1947. Staljinov je cilj u prvom redu bilo ojačati utjecaj Moskve u zemljama Istočnog bloka i nametnuti veću kontrolu partijama iz zapadnih zemlja kako u njima ne bi u okviru izloženosti demokratskim praksama počele jačati autonomističke snage. U znak pomirenja između Moskve i Jugoslavije Beograd je izabran za organizacijsko sjedište. Tijekom ovog kratkog razdoblja odnosi Bugarske i Jugoslavije još su se poboljšali. 27. studenog 1947. u Evksinogradu je potpisan ugovor o prijateljstvu koji je obuhvaćao vojnu pomoć ukoliko bi treća zemlja napala jednu od dviju prijateljskih država. Iako se to moglo shvatiti kao konačno napuštanje ideje zajedničke (kon)federacije, Tito je ipak ponudio drugačiju perspektivu: „Na putu u Bugarsku možda sam često ponavljao iste riječi. Možda bi netko pomislio da je ovo suvišno. Ali ne, nije suvišno. Nije suvišno da narod čuje nešto stvarno, nešto istinito, a to je - kako je prijateljstvo bugarskog i jugoslavenskog naroda kamen temeljac na kojem ćemo izgraditi čvrsto bratstvo i jedinstvo

¹¹⁹³ Nešović 1979, 36.

¹¹⁹⁴ Barker 1950, 98.

¹¹⁹⁵ Dimitrov 1997, 54.

¹¹⁹⁶ Nešović 1979, 44-46 i 62.

naših naroda. Usput smo čuli mnogo poziva: 'Ne želimo granice - želimo federaciju' i slično. Da se to dogodilo samo na jednom mjestu, možda bi netko rekao kako je inscenirano. Ali tako su vapile mase ljudi u Sofiji, također i u unutrašnjosti zemlje, tako su vapili omladina i odrasli, radnici, poljoprivrednici i građani. Što to znači? To pokazuje kako je ova ideja sazrijela u duši ljudi, koliko je široke mase obuhvatila, koliko je velika i neuništiva. I zato, drugovi i prijatelji, utoliko je veća naša odgovornost i dužnost poštivati volju ljudi i ispuniti sve ono što smo se dogovorili. I ne samo to, puno smo više dužni: učiniti sve što je u našoj moći da se ta želja - stvoriti jaku južnoslavensku zajednicu i bolju budućnost naših naroda - ostvari."¹¹⁹⁷

Dimitrov je istom prilikom otišao još dalje: „Kada to pitanje sazrije, a sazrjet će sigurno, i naši će ga narodi, narodi narodne demokracije - Rumunjska, Bugarska, Jugoslavija, Albanija, Čehoslovačka, Poljska, Mađarska i Grčka, zapamtite, i Grčka! - već riješiti. Ti će narodi odlučiti što će biti: federacija ili konfederacija i kada će i kako biti osnovana. Mogu reći da ovo što naši narodi sada čine znatno olakšava rješavanje ovog problema u budućnosti. Također mogu naglasiti da kada naši narodi počnu uspostavljati takvu federaciju, oni neće pitati imperijaliste i osvrutati se na njihovo protivljenje, već će sami riješiti to pitanje, uzimajući u obzir vlastite interese u odnosu na interese drugih naroda i za njih nužnu međunarodnu suradnju.“¹¹⁹⁸

Poseban naglasak na Grčku, a ne spominjanje SSSR, predstavljalo je, naravno, veliku opasnost za Moskvu. To nije izgledalo samo kao prvobitna britanska želja, već je impliciralo i potencijal za državnu tvorbu koja bi mogla postati konkurent Moskvi u njenom vlastitom dvorištu. Indikativno je kako je Dimitrov izričito naglasio isključivanje utjecaja velikih sila iz formiranja ove balkansko-podunavske (kon)federacije, što je bila dodatna provokacija za sovjetsko shvaćanje hijerarhije, a to je ubrzo postalo očito u okviru Infrombiroa.¹¹⁹⁹ Moskvske su novine *Pravda* 20. u siječnju 1948. izravno kritizirale Dimitrova zbog spominjanja uspostave balkansko-podunavske federacije. Sovjetske novine nisu pisale samo protiv federalne, već i protiv konfederalne ideje te bilokakvog oblika carinske unije Jugoslavije i Bugarske.¹²⁰⁰ Jugoslavenska se delegacija, u kojoj je pored Milovana Đilasa i Vladimira Bakarića (1912.-1983.) neizostavan bio Slovenac Edvard Kardelj, sastala s bugarskom (u sastavu Dimitrov, Vasil Kolarov (1877.-1950.), Trajčo Kostov (1897.-1949.)) 10. veljače u Moskvi gdje su se odmah suočili sa Staljinovom kritikom: „Vidimo da se drug Dimitrov previše zanosi na

¹¹⁹⁷ Nešović 1979, 131.

¹¹⁹⁸ Dedijer 1972, 645.

¹¹⁹⁹ Gibianskii 1997, 291-312.

¹²⁰⁰ Nešović 1979, 6.

konferencijama za tisak i da ne obraća pažnju na ono što govori. Sve što kaže Dimitrov i sve što govori Tito u inozemstvu smatra se kako govori s našim znanjem. ... Čak je tvrdio kako je Austrougarska opstruirala carinsku uniju između Bugarske i Srbije. Iz ovoga se može zaključiti: To znači da su ih prije ometali Nijemci, a sada Rusi. ... Htjeli ste zasjati nekim novim riječima. To je potpuno pogrešno, jer je ovakva federacija neizvediva ... Prenaglili ste se kao neki komsomolac ... Htjeli ste da vam se svijet divi kao da ste još uvijek tajnik Kominterne ... Bugarska i Jugoslavija ne izvještavaju ništa o tome što rade, već moramo sve saznati na ulici te smo suočeni sa izvršenim faktima ...".¹²⁰¹

Navedeno, dakako, nije impliciralo protivljenje SSSR svakom obliku federacije, no povezivanje bi svakako moralo biti pod nadzorom Moskve. Velika (kon)federacija sa sovjetskog aspekta ipak nije bila najpoželjnija opcija, jer bi mogućnost promjene unutarnjih koalicija između (kon)federalnih jedinica (država) stvaralo poteškoće za Moskvu u ulozi vanjskog kontrolora. Dva je dana nakon sastanka Molotov podnio zahtjev za hitno ujedinjenje Bugarske i Jugoslavije te potpisivanje sporazuma prema kojem će se Jugoslavija savjetovati sa SSSR-om o svim vanjskopolitičkim pitanjima.¹²⁰² KPJ je to odbila i javno iznijela kako su odnosi između SSSR i Jugoslavije u neskladu. Štoviše, Tito je protumačio kako SSSR želi oslabiti Jugoslaviju prije unutarnje državne konsolidacije njenim pridruživanjem trojanskom konju koji će spriječiti Jugoslavena u samostalnim odlukama.¹²⁰³ Nakon toga, Moskva je opozvala svoje članove mješovitih sovjetsko-jugoslavenskih organizacija, a Staljin je 27. ožujka 1948. poslao pismo u kojem kritizira KPJ zbog njenih antisovjetskih aktivnosti i uključivanja kapitalističkih elemenata u sustav Jugoslavije. Nakon što je jugoslavensko vodstvo još jednom odbacilo sve optužbe, Staljin je 4. svibnja optužio KPJ za eskalaciju sukoba čime je zapravo pozvao svoje simpatizere na pobunu protiv čelnika KPJ. Potonja je isključena na sljedećem sastanku Informbiroa, što je označilo početak razdoblja ekonomske blokade i napetosti duž granica Jugoslavije sa svim njezinim susjednim zemljama Istočnog bloka, uključujući Bugarsku.

Dimitrov, koji je pokušao ostati u kontaktu s Titom čak i nakon izbacivanja KPJ iz Informbiroa,¹²⁰⁴ umire u Moskvi u ljeto 1949. I dok u slučaju Dimitrova okolnosti pobuđuju sumnju u njegovu prirodnu smrt,¹²⁰⁵ Trajčo Kostov nesumnjivo je pao kao žrtva ruskog

¹²⁰¹ Dedijer 1972, 648-650.

¹²⁰² Bilandžić 1980, 142.

¹²⁰³ Skakun 1979, 96; Matković 1998, 300-301.

¹²⁰⁴ Skakun 1979, 115.

¹²⁰⁵ Sebag Montefiore 2003, 595.

nezadovoljstva bugarskom politikom prema Jugoslaviji.¹²⁰⁶ Pod novim vodstvom Bugarska je ostala sastavni dio sovjetskog bloka i raskinula sporazum iz Evksinograda optužujući Jugoslaviju za špijunažu i teritorijalne pretenzije prema Bugarskoj.¹²⁰⁷ Jugoslavenska je vlada odgovorila okrivljujući Bugarsku za navodnu ambiciju podjarmljivanja jugoslavenskih saveznih jedinica, za negiranje postojanja makedonske nacije u Pirinskoj Makedoniji i za organiziranje neprijateljske aktivnosti u jugoslavenskoj Makedoniji s ciljem njenog pripajanja Bugarskoj.¹²⁰⁸ Otvoreno neprijateljstvo nastavilo se i u sljedećim desetljećima hladnog rata.¹²⁰⁹ Dva su se režima, oba skrojena prema uzoru na SSSR, suprotstavljala istim metodama; antipropagandom, blokadom državnih granica, 24-satnim nadzorom veleposlanika od strane tajnih službi itd.¹²¹⁰ Sukladno je tome jugoslavenska, a posljedično i slovenska historiografija o Bugarskoj pisala u krajnje negativnom tonu ističući: suradnju Bugarske s nacističkom Njemačkom;¹²¹¹ neorganiziranost bugarskih jedinica nakon ulaska na jugoslavenski teritorij pred kraj rata; pljačku bugarskih vojnika i njihovu popustljivost prema neprijateljima jugoslavenskih partizana;¹²¹² nepoštivanje obaveza iz sporazuma u Bledu i Evksinogradu. No, razlaz s Moskvom ipak nije implicirao i činjeničnu neovisnost Jugoslavije od velikih sila. Upravo zahvaljujući gospodarskoj pomoći sa Zapada Jugoslavija je postala gospodarski nešto uspješnija od većine komunističkih država, a pritom nije bila pod nadzorom Moskve, stoga je mogla djelovati kao primamljiva alternativa ostalim državama Istočnog bloka. Istovremeno je Bugarska ostala na drugoj strani, neuspješno pokušavajući dokazati superiornost vlastitog socijalističkog modela.¹²¹³ Na kraju možemo zaključiti kako su pored različitih makro-geopolitičkih vizija uočljive bile i značajne razlike u motivima na mikro-geopolitičkoj razini. Suprotno od proklamirane ideje 'južnoslavenskog bratstva' KPJ ideju povezivanja s Bugarskom percipirala je prije svega kao sredstvo za manevriranje u odnosima s Britanijom i Sovjetskim Savezom, dok je Bugarska komunistička partija koncept (kon)federativnog saveza s Jugoslavijom upotrebljavala višeslojno. U prvom je redu ta ideja predstavljala dio strategije rješavanja makedonskog pitanja, no savez s Jugoslavijom bilo je i sredstvo zaštite bugarskih

¹²⁰⁶ Nešović 1979, 162.

¹²⁰⁷ Banac 1988b, 233.

¹²⁰⁸ Nešović 1979, 169-171.

¹²⁰⁹ Sfetas 2012, 241-271.

¹²¹⁰ Stamova 2104, 661-670.

¹²¹¹ Nešović 1978, 65-72.

¹²¹² Nešović 1978, 116-157.

¹²¹³ Vassilev 1999, 566-599.

teritorija u odnosima s Grčkom, te posljedično i sredstvo jačanja unutarnjeg položaja bugarskih komunista u procesu učvršćivanja poslijeratne vlasti.

12 Zaključno o funkciji jugoslavenstva kod Slovenaca

Slovenski su politički koncepti u okviru jugoslavenske ideologije nastajali, bez obzira na njihov ideološki pol, pod utjecajem perifernog geografskog položaja Slovenaca u odnosu na druge južnoslavenske narode. Integracija najšireg mogućeg slovenskog etničkog prostora u jugoslavensku formaciju, bilo unutar ili izvan Habsburške Monarhije, bila je, dakle, temeljni politički cilj Slovenaca na prijelomu 20. stoljeća. Pritom se nakon ove analize razdoblja od 1905. do 1949. bar načelno možemo složiti s tvrdnjom da je jugoslavenstvo (često) bilo inkorporirano u slovensku nacionalnu ideju, jer je jugoslavenska ideja prije svega bila poluga za ostvarenje slovenskih nacionalnih interesa.¹²¹⁴ No, iako je u tom razdoblju većina slovenskih političkih stranaka imala jasno definirane temeljne ciljeve unutar vlastite jugoslavenske vizije, širi jugoslavenski okvir nikako nije bio trajan. Potonje podupire pretpostavku da se jugoslavenstvo doživljavalo kao sredstvo za postizanje parcijalnih nacionalnih ciljeva, a ne kao krajnji politički cilj sam po sebi. U tom kontekstu, ovaj je rad analizirao dio spektra koji karakterizira pojam integralnog jugoslavenstva te prikazuje kako je u prijelomnim razdobljima prve polovine 20. stoljeća unutar slovenskih političkih grupacija dolazilo do modifikacija jugoslavenskih državnih ideja. Nadam se kako će ovo predstavljanje slovenskih perspektiva doprinijeti boljem razumijevanju povijesnih događaja koji su snažno utjecali i na razvoj hrvatskih područja te će tako ovaj rad obogatiti i samu hrvatsku historiografiju.

Ideje su jugoslavenske države, dakle, duboko utkane u slovensku nacionalnu ideologiju, koja je pak prema svojim temeljnim elementima na kojima je formirana bila nešto bliža srpskoj nego hrvatskoj. No, to ne znači da su slovenske političke elite u proučavanom razdoblju bile bliže srpskoj ideji jugoslavenstva, jer funkcija jedne ideologije ne ovisi uvijek o elementima na kojim je izgrađena. U svom se jedru slovenska nacionalna ideologija slično kao i srpska zasnivala na jezičnoj teoriji i na takozvanom prirodnom pravu što se prema van manifestiralo idealom 'Zedinjene Slovenije' kao temeljnim ciljem svih relevantnih političkih struja kod Slovenaca. Ipak, uz tu je slovensku nacionalnu ideju gotovo uvijek nerazdvojno bila povezana i zamisao šireg južnoslavenskog povezivanja, jer su Slovenci zbog svoje relativne malobrojnosti u odnosu prema moćnijim susjednim narodima tražili sigurnost u širem geopolitičkom zaleđu. Posljedično se svaki slovenski nacionalni koncept oslanjao barem na 'sigurno hrvatstvo', a ideja slovensko-hrvatske države, iako je postojala u nekoliko

¹²¹⁴ Zajc 2010, 1.

varijacija, tjerala je Slovence na traženje povijesno-pravnih temelja koje se uglavnom završavalo na prihvaćanju koncepta hrvatskog povijesnog prava na državu. U tom se dijelu slovenska jugoslavenska ideologija preklapala s hrvatskom nacionalnom ideologijom, jer je ideja nacionalne države kod Hrvata temeljila na traženju povijesno-pravnih instituta povezivanja ljudi i/ili teritorija koji s jezičnog i vjerskog stajališta nisu bili slični. U tom je pogledu, dakle, jasnije zašto su se i koncepti takozvane 'Zedinjene Slovenije' gotovo uvijek oslanjali i na Hrvate te na dio Srba koji je naseljavao Habsburšku Monarhiju. S druge strane, slovenski je odnos prema srpskim vizijama jugoslavenstva bio dvojan. Dok je jedan dio Slovenaca na Srbe gledao kao na narod koji je kulturno suviše različit od Slovenaca te nije vidio mogućnosti oblikovanja zajedničke države, izuzev eventualno širih konfederalnih partnerstava više država, manji je dio u srpskoj viziji jugoslavenstva vidio potencijal za dodatno osnaživanje položaja Slovenaca. U tom se kontekstu prezirao takozvani manji srpski jugoslavenski program,¹²¹⁵ odnosno velikosrpski program u užem smislu koji je imao za cilj objediniti sve Srbe u jednu državu, što je impliciralo želju po amputaciji dijela hrvatskih, no ne i slovenskih područja. S druge strane taj je dio uglavnom liberalnih Slovenaca priželjkivao takozvani veliki srpski jugoslavenski program prema kojem se jugoslavenska država imala protegnuti do zapadnih slovenskih etničkih granica. U tom je okviru jedan segment liberalnog dijela slovenskih političara i kulturnih djelatnika bio spreman prihvatiti srpsku kulturnu i političku hegemoniju, što je bilo percipirano kao puno manja žrtvovanje slovenskih interesa od, primjerice, cijepanja Slovenaca na tri dijela; jugoslavenski, talijanski i njemački. Ideja trijalizma koja se gradila oko Hrvatske, i koju su priželjkivali slovenski katolički narodnjaci, iz te je vizure bila samo manja varijanta jugoslavenske države, koja bi bila preslaba da bi mogla obuhvatiti sve Slovence. S obzirom na navedene dvojbe, u nastavku razgrađujemo tri razdoblja u kojima su kod Slovenaca dominirale različite ideje jugoslavenstva: slovensko-hrvatsko jugoslavenstvo, kulturno i teritorijalno integralno jugoslavenstvo te komunističko federalno jugoslavenstvo.

12.1 Slovensko-hrvatska jugoslavenska ideja

Koncept hrvatsko-slovenskog jugoslavenstva kod Slovenaca je bio najprisutniji u periodu od početka 20. stoljeća do raspada Habsburške Monarhije. Slovenska katolička politička struja koju je zastupala SLS u tom periodu nije iskreno gajila ideju prema teritorijalno

¹²¹⁵ Manji program se odnosi prema podjeli koju definira Pleterski 1986, 136.

cjelovitoj južnoslavenskoj političkoj tvorbi. Primarno joj je bilo osiguravanje slovenske prevlasti u političkom sustavu unutar Kranjske, dok su sekundarni ciljevi bili postizanje priznavanja narodne jednakopravnosti za Slovence u odnosu s Nijemcima u Štajerskoj i Koruškoj te, u nešto manjoj mjeri, u odnosu s Talijanima u Austrijskom primorju. Njemački nacionalizam u kontekstu liberalne ideje, prema kojoj većina prevlada nad manjinom, sa slovenskog je katoličko-narodnjačkog stajališta bio percipiran kao glavna opasnost. Za jačanje slovenskog položaja politička se strategija SLS na južnoslavenskom planu pod vodstvom Ivana Šušteršiča zauzimala za trijalističku ideju, odnosno udruživanje južnoslavenskih zemalja od Trsta do Drine, što je bilo nekoliko puta eksplicitno predloženo/zahtijevano kako u govorima u državnom ili zemaljskim skupštinama tako i u obliku različitih memoranduma. Primjer toga je dokument poslan Franji Ferdinandu 1909., u kojem se predlaže ujedinjenje slovenskih zemalja s Hrvatskom, Slavonijom, Dalmacijom, Bosnom i Hercegovinom te 'srpskim pokrajinama Ugarske' u posebno državnopravno tijelo.¹²¹⁶ Strategija postizanja tog cilja, južnoslavenske habsburške jedinice s hrvatsko-slovenskim katoličkim vodstvom, sastojala se od nekoliko čimbenika:

- 1) Formiranje strateškog partnerstva s hrvatskim strankama u Istri i Dalmaciji koje su težile ujedinjenju hrvatskih zemalja i postizanju većeg stupnja samostalnosti, odnosno reformiranju Nagodbe iz 1868. U tom je okviru ključno bilo:
 - a. pristajanje na koncept hrvatskog državnog prava, pokušavajući pod njegov kišobran staviti što je moguće više prostora na kojem su značajan dio stanovništva činili Slovenci i
 - b. korištenje pojma o 'jedinstvenom slovensko-hrvatskom narodu'. Oslanjanje na Hrvate, a pritom su i bosanskohercegovački muslimani opredjeljivani kao narod koji naginje Hrvatima, bilo je pragmatične prirode u svrhu zaštite slovenske narodnosti i teritorija u odnosu prema Nijemcima i Talijanima. Upravo je to, doduše već nakon raspada Habsburške Monarhije, 16. listopada 1925., opisao Anton Korošec: „Cijelo vrijeme, dok je trijalistička ideja bila na površini, Slovenci su bili u strahu da neće ući u jugoslavensku skupinu. Zato smo se slovenski političari, možda i više nego je bilo politički potrebno, stiskali uz Hrvate ... Svaki smo put, kada se pojavila bojazan da će na jugu nastati neka nova formacija, pogledavali prema Hrvatima i pokušavali se osloniti na njih.

¹²¹⁶ Rahten 1999b.

... u cjelokupnoj smo politici održavali ideju da smo s Hrvatima jedan narod i da moramo dijeliti istu sudbinu.“¹²¹⁷ Iako pragmatične prirode, pristajanje na jednačenje slovenskog i hrvatskog naroda u to je vrijeme bilo snažno te je imalo puno veću legitimnost nego ga je imao, primjerice, jugoslavensko unitarni koncept kasnije u Kraljevini SHS. SLS je naime bila stranka s daleko najvećom podrškom u slovensku narodu za vrijeme Habsburške Monarhije, a hrvatsko-slovensko kulturno jedinstvo bilo je ne samo puno lakše ostvariva zamisao od slovensko-srpskog ili jugoslavenskog kulturnog jedinstva, nego i zamisao koja je u puno većoj mjeri ispunjavala ideološke kriterije prema kojima su slovenski katolički narodnjaci planirali budućnost Slovenaca.

- 2) Pored nacionalne, osnovna je ideološka komponenta političkog programa SLS bilo katoličanstvo. To se poklapalo s političkim ciljem stvaranja hrvatsko-slovenske državne jedinice u kojoj bi katoličko stanovništvo predstavljalo većinu. Iz te je vizure ključni cilj koncepta SLS bilo okupljanje svih katoličkih južnih Slavena, dok bi takva jugoslavenska državna jedinica trebala apsorbirati samo onoliko pravoslavnih stanovnika da ti ne bi mogli ugroziti katoličku većinu.
- 3) Traženje oslonca u instituciji Cara Habsburške Monarhije, bilo da se radilo o Franji Josipu, a još više u njegovom predviđenom nasljedniku, Franji Ferdinandu, čija je geopolitička vizija bar naizgled koincidirala sa željama slovenske katoličko-narodnjačke većine o hrvatsko-slovenskoj državi unutar Habsburške Monarhije.¹²¹⁸ Iz ove je disertacije vidljivo da su u onom razdoblju kako Šušteršič tako i Janez Evangelist Krek svoje nade polagali u Franju Ferdinanda premda je i on koketirao s planovima koji nisu bili sasvim u skladu sa slovenskim željama. Pritom je iz vizure SLS Habsburška Monarhija predstavljala potencijalni okvir za zaštitu manjih naroda te je reforma iz 1867. smatrana kao njenom devijacijom u smjeru njemačko-mađarske prevlasti, dok je dinastija Habsburgovaca viđena kao čimbenik koji bi taj otklon mogao

¹²¹⁷ Kranjec 1962, 220.

¹²¹⁸ Franjo Ferdinand u svom pismu vanjskom ministru Leopoldu Berchtoldu 1. veljače 1913. piše: „Ako počnemo rat protiv Rusije, to je nesreća ... Ako vodimo rat zasebno protiv Srbije, porazit ćemo ju doduše u najkraćem vremenu, no što onda? I što dobivamo time? U prvom će nas redu cijela Europa tretirati kao kršitelje mira. I ne dao Bog da anektiramo Srbiju; totalno zadužena država s ubojicama kraljeva ... Ako ni s Bosnom ne možemo izaći na kraj i ta nas zabava košta već puno novca te je leglo državnopravnih pitanja, što će tek biti sa Srbijom? ... A što se tiče iredente kod nas doma, koju još uvijek spominju ratni huškači, ona će prestati onog trenutka kada će za naše Slavene biti stvorena udobna, pravedna i dobra egzistencija.“ (Rahten 2001, 126).

korigirati. Posljedično je, dakle, SLS/VLS jamčila neupitnu lojalnost Monarhiji i njenoj vladarskoj dinastiji, što je sam Ivan Šušteršič objasnio u svojim zapisima iz 1922.: „Tadašnje su okolnosti bile takve da je postojala samo jedna vidljiva realpolitička mogućnost za habsburške Jugoslavena: pridobiti za svoje narodne vizije budućeg Cara i Kralja, uvjeriti ga o kongruentnosti obostranih interesa te ga pripremiti za državni udar kod njegova dolaska na prijestolje.“¹²¹⁹

U okviru rasprave o hrvatsko-slovenskoj jugoslavenskoj ideji djelomično se možemo složiti s konstatacijom slovenskog povjesničara Janka Pleterskoga da strategija trijalizma kod Slovenaca, prije svega kod SLS/VLS, nije isključivala mogućnosti opće federalizacije Habsburške Monarhije, dakle, većega broja saveznih država unutar Monarhije. Teško se pak složiti u dijelu prema kojem su Slovenci takav razvoj organizacije Monarhije i očekivali.¹²²⁰ No, slovenski su se katolički narodnjaci našli uhvaćeni u kontekstu nefunkcionalnosti dualističkoga uređenja države što je onemogućavalo bilokakve reforme. Iako je promijenjena ravnoteža snaga na Balkanu implicirala nužnost reorganizacije na jugu Monarhije, koja bi Austriji omogućila lakše odlučivanje i učinkovitiju vanjsku politiku, na unutarnjem planu glavna prepreka trijalističkoj ideji bila je mađarska politička elita, dok su među habsburškim Slavenima trijalizam opstruirali Srbi, koji su pokušavali očuvati *status quo* čekajući što će donijeti rasplet makro-geopolitičkih događaja na Balkanu. Unatoč na trenutke iznimno uspješnoj politici povezivanja Slavena u Bečkoj skupštini, na kraju je ipak izostala sveslavenska podrška politici trijalizma. Inzistiranje na posebnom hrvatsko-slovenskom statusu izoliralo je SLS/VLS i njihove hrvatske partnere u središnjoj političkoj instituciji Monarhije. Dodatan je udarac trijalizmu bio izostanak potpore Čeha, koji su strahovali da bi ih ostvarenje te zamisli ostavilo kao jedine Slavene u austrijskom dijelu Monarhije. Čak ni svi Slovenci i Hrvati nisu aktivno provodili politiku trijalizma. Hrvatsko-slovensko partnerstvo doživjelo udarac podjelom hrvatskih pravaša 1913. kada je jedan dio krenuo prema strategiji užeg trijalizma, bez Slovenaca, pretpostavljajući da će tako lakše ostvariti ideal političko-pravne emancipacije hrvatske jedinice unutar Monarhije. Primjerice Isidor Kršnjavi (1845.-1927.)¹²²¹ odustao je od trijalizma, smatrajući ideju nerealnom zbog njemačke težnje za neposrednim pristupom Trstu, dok su primorski slovenski liberali od ideje južnoslavenske jedinice unutar Habsburške Monarhije odustali upravo zbog bojazni da bi se njihova područja

¹²¹⁹ Šušteršič 1996, 65-66.

¹²²⁰ Pleterski 1968, 171.

¹²²¹ Kršnjavi 1986, 754.

mogla naći izvan te jedinice. Posljedično su se počeli okretati prema alternativnim idejama, poput širega federalizma Habsburške Monarhije, pa čak i prema srpskoj verziji jugoslavenske države.

Do početka 20. stoljeća ni slovenski liberali nisu bili neskloni ideji trijalizma. No, to se već u prvom desetljeću 20. vijeka počelo mijenjati. Nakon aneksije BiH dio je slovenskih liberala, prije svega onih u Trstu i Gorici, zastupao nacrt koji je predviđao stvaranje Kraljevine Ilirije, koja bi uključivala hrvatska i slovenska područja te netom anektirane teritorije, dok bi Vojvodina ostala dijelom Ugarske. Prema tom bi planu Slovenija unutar Ilirije trebala imati status zemlje, a sačinjavali bi ju Kranjska, Gorica i Gradiška, Trst sa sjevernom Istrom, Koruška i Štajerska južno od rijeke Drave. Pritom su liberalni Slovenci razmišljali i o hrvatsko-srpskom sporu glede statusa BiH. Hrvati su naime težili pripajanju Trojednoj Kraljevini, dok su Srbi bili skloni autonomiji BiH unutar Monarhije. Slovenski su liberali u tom kontekstu pokušali predložiti teritorijalnu podjelu koja bi prema njima zadovoljila sve strane. Nacrt Gregora Žerjava polazio je od ideje stvaranja posebnoga entiteta unutar Monarhije koji bi činile tri jedinice, a svaka bi imala kraljeva namjesnika i skupštinu. Žerjavov plan na neki je način bio prijelazna faza od zastupanja povijesnoga državnog prava prema branjenju takozvanoga prirodnog prava. Plan je naime predviđao nužnost srpske jedinice unutar habsburškoga južnoslavenskog entiteta i ona bi, prema tom planu, trebala imati teritorijalni diskontinuitet jer Vojvodina i veći dio BiH, koje je Žerjav pripisivao Srbima, ne bi imale teritorijalni kontakt. Takvom trijalističkom konceptu, razumljivo, nisu bili skloni ni na mađarskoj ni na talijanskoj strani te je postajalo sve jasnije da će se takav plan vrlo teško ostvariti. Štoviše, sve se češće počelo spominjati rješenje koje bi omogućilo nastanak južnoslavenske državne jedinice, zadovoljilo austrijske ambicije za pristup Trstu te talijanske želje da ni Istra ni Primorska regija ne pripadnu Iliriji. Spekuliranje s takvom idejom užega trijalizma, bez Slovenaca, odnosno samo s jednim njihovim dijelom, najteže su, razumljivo, prihvaćali upravo pretežno liberalni primorski Slovenci. U slovenskim časopisima u Trstu i Gorici sve su se češće pojavljivali članci koji su kritizirali takvu ideju, a u toj se kampanji na udaru našlo i povijesno hrvatsko državno pravo. Ta je kritika bila posljedica činjenice da je Pragmatička sankcija Hrvatskog sabora iz 1712. od područja na kojima je živjelo i slovensko stanovništvo spominjala samo Štajersku, Korušku i Kranjsku, ali nijednom riječju Goricu, Trst i Istru. Posljedično su slovenski liberali smatrali da bi ih naslanjanje na hrvatsko državno pravo ostavilo izvan hrvatske, odnosno ilirske državne jedinice. U okviru toga na udaru se našao i katolički karakter trijalističke ideje. Dok su slovenski katolički narodnjaci sve do raspada Habsburške Monarhije ostali na tezi da

je ključ južnoslavenske zajednice slovensko-hrvatsko jedinstvo koje se temeljilo na pripadnosti zapadnoj kulturi, rimokatoličkoj vjeroispovijesti i habsburškom državnom okviru, liberali su već početkom 20. stoljeća na prvo mjesto stavljali slavenstvo što ih je sve više pomicalo prema teritorijalno-integralnom jugoslavenskom konceptu.

12.2 Kulturno i teritorijalno integralno jugoslavenstvo

Ideje teritorijalno integralnog jugoslavenstva, odnosno povezivanja Slovenaca s dominantno pravoslavnim južnoslavenskim područjima pojavljivalo se tek tu i tamo u pojedinim istupima članova SLS/VLS dok još nije bilo jasno kako će se restrukturiranje tog područja nakon kolapsa Osmanskog Carstva završiti. Čak i u tim trenucima iz govora se može iščitati tek upućivanje na eventualne konfederalne veze između habsburških južnih Slavena i južnih Slavena izvan Monarhije. Prepreke za iskreno uključivanje teritorijalno integralne jugoslavenske ideje u program slovenskih katoličkih narodnjaka bile su sljedeće:

- a) Uključivanje dominantno pravoslavni područja impliciralo je potencijalno podređivanje katoličkih Slovenaca pravoslavnom elementu, što je bilo u suprotnosti s temeljnim postulatom programa SLS, jer je impliciralo mogućnost katoličke podređenosti i asimilacijskih pritisaka na sve katoličke južne Slavene, uključujući Slovence.
- b) Stremljenje k prekomjernom povećanju južnoslavenske državne jedinice impliciralo je rušenje ravnoteže unutar Habsburške Monarhije, što bi utjecalo na nesklonost dinastije Habsburgovaca takvom rješenju, a time bi činilo i samu ideju slovenske emancipacije nedostižnom.
- c) Promicanje integralne južnoslavenske ideje i pomicanje geopolitičkog središta takve političke tvorbe prema istoku slovenska bi područja dodatno periferiziralo, čineći ih manje važnim za južnoslavenski politički centar i posljedično lakšim zalogajom za zagovornike talijanske odnosno njemačke kontrole kako Trsta tako i njegovih pristupnih putova.

Koncept teritorijalno-integralnog jugoslavenstva u vidu jedinstvene države svih južnih Slavena u slovenskoj je katoličko-narodnjačkoj struji za vrijeme Habsburške Monarhije bio neprimjetan. Budući da ozbiljnih planova za spajanje svih južnoslavenskih teritorija nije bilo, ni integralno kulturno jugoslavenstvo nije nalazilo na plodno tlo kod slovenskih katoličko-narodnjačkih političara. Određene naizgled prosrpske stavove koji su se u kraćem periodu, prije svega u vrijeme Prvog balkanskog rata, pojavljivali treba pripisati taktičkom

pokušaju zastrašivanja Beča ne bi li se time ubrzali procesi provođenja strategije trijalizma. Ipak, pred sam kraj Habsburške Monarhije u dijelu slovenske katoličko-narodnjačke političke struje retorika se mijenja, što je bio odraz pokušaja prilagođavanja trenutnoj situaciji i zauzimanja što boljeg polazišnog položaja u jugoslavenskoj tvorbi koja se nazirala. Posljedično se najprije pojavio prošireni koncept koji je priznavao srpski element kao dio buduće jugoslavenske države, a u tom su se kontekstu pojavljivali i iskazi unitarističke jugoslavenske misli, koja je pak implicirala jedinstvo samo tri južnoslavenska naroda – Slovenaca, Hrvata i Srba.

Slovenski liberali bili su između svih slovenskih političkih grupacija najviše okrenuti sveslavenskoj ideji i posljedično također teritorijalno-integralnoj jugoslavenskoj viziji. Budući da je slavenstvo predstavljalo temelj njihovog političkog djelovanja, kod te se je političke struje najjače primjećivala antigermanska, odnosno antinjemačka i antitalijanska retorika. Suprotstavljanje germanstvu činilo je bitnu ideološku poveznicu između slovenskih liberala i srpskih vlasti nakon 1903., stoga se u njihovom tisku u cijelom razdoblju od 1905.–1918. može primijetiti i snažna prosrpska orijentacija. Iako će neki povjesničari¹²²² napisati kako je ključna razlika između liberala, koji su formirali NNS i kasnije JDS, te slovenskih katoličkih narodnjaka u SLS bila u tome da su potonji bili za slovensku ili slovensko-hrvatsku samobitnost, odnosno neovisnost te za autonomističku, federalističku i republikansku jugoslavensku državu unutar Austrije ili izvan nje, a da su liberali zastupali ideju izvan-habsburške nacionalno unitarne, centralističke i monarhističke države sa središtem u Srbiji, ova disertacija prikazuje da određeni zapisi nisu posve u skladu s tom tezom. Liberali su itekako priznavali razlike među Slovencima, Hrvatima, Srbima i Bugarima, no s ciljem jačanja slovenske pozicije tražili su način kako te razlike umanjiti te su s vremenom pojedinci uistinu i prihvatili kulturno-unitarističku ideologiju jugoslavenstva. Razlike među južnoslavenskim narodima, dok je primarni politički cilj liberala bila zamišljena Jugoslavija sa Srbijom u njenom centru, slovenski su liberali uglavnom prezentirali kao nepovoljan fakt, kojeg se moglo smanjivati putem jugoslavenske integralne politike. Unatoč tomu, slovenske liberale ne treba u cjelini pojednostavljeno prikazivati kao zagovornike velikosrpske vizije jugoslavenstva. Naime, iako su se slovenski liberali uglavnom slagali s idejom jugoslavenske unitarne države, kojoj se nakon balkanskih ratova dodala teza prema kojoj bi Srbija trebala predstavljati jugoslavenski Pijemont, taj je dio slovenske politike u velikom dijelu ipak bio iskreno

¹²²² Zečević 1986, 58.

sveslavenski. U skladu s tim liberali u većini nisu bili za potpunu srbizaciju svih južnih Slavena te su bili poklonici integralne jugoslavenske ideologije u punom opsegu. To su potvrđivali više puta naglašenom željom po priključivanju Bugarske ostalim južnim Slavenima, što je bila točka na kojoj su se gotovo u svakom trenutku sukobljavali sa srbijanskim političarima. Istina je doduše da su ti sukobi uglavnom ostajali na razini suočavanja različitih mišljenja te nisu značajnije kvarili slovensko-srpska politička partnerstva.

Ideologija se liberalnih slovenskih stranaka, NNS i kasnije JDS, dakako, bitno razlikovala od SLS. Načelo jednakosti svih slojeva, koje je naglašeno upravo pri formiranju JDS, impliciralo je kritiku slovenske katoličko-narodnjačke struje, za koju su slovenski liberali smatrali da preferira svećenički stalež i seljake, te socijaldemokrata, koji su se ispostavljali kao glasnogovornici radnika. Suprotno od katoličkih narodnjaka, dugoročni spas Slovenaca liberali nisu vidjeli u privremenom političkom savezništvu na jednakopravnim temeljima s drugim južnoslavenskim narodima. Smatrali su da Slovenci moraju postati dio jedne čvrste monolitne cjeline, stoga je dio slovenskih liberala zagovarao etničko, pa čak i jezično pretapanje svih južnih Slavena u Jugoslavene. Pritom se često činilo kako se liberali odriču slovenske samobitnosti. Pojedinci unutar JDS uistinu su i pristupali pitanju jugoslavenstva na taj način, što se bilo skladalo s liberalnim načelom prema kojem su Slovenci činili samo jedan manji, periferni dio Jugoslavena od kojih se očekivalo prilagođavanje centralnoj matici. To se objašnjavalo nužnom manifestacijom slovenske spremnosti za 'okretanje nove stranice' i odbacivanje svega lošega (odnosno talijanskoga i njemačkoga) što se u prošlosti nataložilo u slovenskom društvu. No, kulturno stapanje u jednu jugoslavensku cjelinu nije impliciralo samo jednosmjerno širenje srpskih kulturnih elemenata na druge južne Slavene, nego je taj proces uključivao i reciprocitet, što je zapravo značilo očekivanje da će i Srbi prihvatiti dio kulture zapadnih, odnosno katoličkih južnih Slavena. Ova disertacija pruža dokaze o tome, a ti su prije svega vidljivi na jezičnom polju gdje su se slovenski liberali, posebice Ivan Hribar, zauzimali za to da se i Srbi odreknu onih izraza koji nisu bili u duhu slavenstva te usvoje određene elemente jezika od Slovenaca i Hrvata. Također, kod dijela je članstva JDS, kako će povijesni razvoj pokazati, integralna kulturna komponenta jugoslavenske ideologije ipak bila podložna promjeni. Kod pojedinaca se naime zagovaranje unitarizma pokazalo samo kao taktički način ostvarenja slovenske samobitnosti, slično kao što je i dio SLS članstva iz taktičkih razloga pristajao na uključivanje Slovenaca u koncept hrvatskog povijesnog državnog prava. Pored toga, taktičnost prihvaćanja kulturne integralne jugoslavenske misli

od strane slovenskih liberala proizlazila je i iz činjenice da je upravo to u vrijeme formiranja Kraljevine SHS otvaralo prostor prema srpskim strankama, koje su iz liberalne vizure percipirane kao poluga za postizanje političke prevlasti nad katoličkom katoličko-narodnjačkom strujom na slovenskim područjima. Taktičnost prihvaćanja teritorijalno-integralnog jugoslavenstva najjasnije se očitovalo prilikom balkanskih ratova. Naime nakon bugarsko-srpskog rata dotada sveslavenska struja slovenskih liberala u većini je pristala na sužen pojam jugoslavenske nacije koja je imala uključivati samo Slovence, Hrvate i Srbe, dok su Bugari zbog spora sa Srbima isključeni. Slovenski zagovornici najširega jugoslavenskoga koncepta odstupili su tada od svojih ideala te se pomirili s političkom stvarnošću. Čini se da pritom dio slovenskih liberala nije bio svjestan da udaljšavanje geopolitičkoga središta buduće jugoslavenske države povećava opasnost od periferizacije zapadnih slovenskih područja i smanjuje njihovu vrijednost u očima odlučujućih političkih aktera, što se potom i potvrdilo pri određivanju granica između Kraljevine SHS i Italije.

Iz slovenske je perspektive ostvarena država predstavljala korak naprijed u njihovoj nacionalnoj emancipaciji jer su, za razliku od Habsburške Monarhije, Slovenci ostvarili barem djelomični subjektivitet unutar Kraljevine SHS što potvrđuje uključivanje Slovenaca u naziv nove države. No, s druge strane, Vidovdanski je ustav sveo Slovence na jednu granu većeg naroda. Istina je također da je formiranje Kraljevine SHS omogućilo ostvarenje slovenskih temeljnih političkih ciljeva, prije svega razgraničenje slovenskog teritorija u nacionalno mješovitim područjima na zapadu i sjeveru. No, proces razgraničenja rezultirao je lošim ishodom za Slovence, posebice za one u Gorici, Trstu i Istri koji su bili odsječeni od slovenske matice. Nešto slično dogodilo se i istarskim Hrvatima koji su odvojeni od hrvatske jezgre. To je dodatno smanjilo slovenski i hrvatski politički utjecaj u Kraljevini SHS, a povećalo relativni utjecaj srpskog stanovništva, što je olakšalo nastojanja vlade da očuva unitarističko-centralistički režim. Nezadovoljstvo slovenske i hrvatske oporbe rezultiralo je latentnim unutarnjopolitičkim čimbenikom nestabilnosti, koji je ugrožavao opstanak države, posebice u razdobljima velikih geopolitičkih promjena u široj međunarodnoj zajednici. Dok je sukob na hrvatsko-srpskoj relaciji kulminirao ubojstvima 1928. i atentatom 1934., slovenske su tradicionalne političke struje (katolički narodnjaci, liberali i socijaldemokrati) krenule putem taktiziranja. SLS je naime razdoblje Kraljevine SHS/Jugoslavije provela pokušavajući naći političkog partnera koji bi joj omogućio participaciju u vlasti. Budući da su to najčešće bili srpski radikali, najveća je slovenska stranka često prešutno pristajala na velikosrpski program. Potonji se pak orijentirao na širenje srpstva u makedonskim, hrvatskim i

bosanskohercegovačkim područjima, dok su slovenska područja ipak bila pod manjim pritiskom. U trenutcima izvan vlasti SLS je pak deklaratorno zauzimala snažan opozicijski stav, no to se nije manifestiralo kao neposredna kritika potencijalnih političkih partnera u budućnosti, već kao izražavanje težnje po većoj slovenskoj autonomiji koje su vrhunac doživjele u obliku Ljubljanskih punktacija. Na drugoj su strani slovenski liberali zbog svoje jugoslavensko unitarističke usmjerenosti vrlo teško zauzimali opozicijski stav koji bi bio usmjeren prema povećanju ovlasti pojedinih naroda unutar postojeće države. Time su zapravo ostali bez glavnog oružja ne samo pri borbi protiv srpske hegemonije, nego i pri dobivanju veće podrške u slovenskom stanovništvu. Dokaz za to su pojedine frakcije unutar slovenske liberalne struje koje su na trenutke pokušale kapitalizirati borbu za kulturnu slovensku samobitnost i političko-administrativnu autonomiju, no koje su zbog manjka sredstava bile uglavnom ugašene nakon prvih sljedećih izbora ili su manjim koncesijama od strane vlasti vrlo brzo odustajale od subverzivnih elemenata u svojim političkim programima. Socijaldemokrati koji su činili treći politički pol kod Slovenaca našli su se uhvaćeni između vlastitog reformističko-pacifističkog pristupa, koji se temeljio na očekivanjima benevolentnosti svih političkih igrača te nije predviđao uporabu sile, i stvarnosti u kojoj se kultura politika sile oblikovana u višedesetljetnom sporu Obrenovića i Karađorđevića prelila iz Kraljevine Srbije na političku pozornicu Kraljevine SHS. Takvi su stavovi tradicionalnih političkih struja sve veći dio Slovenaca usmjeravali prema onim snagama koje su bile u stanju uvjeriti ih da će se za njihova nacionalna prava boriti svim raspoloživim sredstvima. KPJ je činila upravo to, najprije odbacivši centralističko-unitaristički program, potom zagovarajući koncept slovenskog samoopredjeljenja, a konačno je i osnivanjem KPS trebalo Slovencima dokazati da će imati pravo na vlastito odlučivanje o svojoj sudbini. Djelovanje u ilegali i ne prezanje od radikalnih metoda komunista je oformilo kao najspremniju silu koja je djelovala na slovenskim područjima početkom Drugog svjetskog rata kada je Kraljevina Jugoslavija kapitulirala praktički bez značajnijeg otpora.

12.3 Komunističko federalno jugoslavenstvo

Nakon analize vizija jugoslavenske države koje su bile prisutne među značajnijim slovenskim pojedincima u KPJ bilo bi iluzorno govoriti o strogo determiniranom cilju ili o jedinstvenoj državnoj ideji, koja se nije mijenjala od početaka jugoslavenskog komunističkog pokreta do ostvarenja komunističke državne ideje. Kao i kod ostalih političkih stranaka koje su djelovale u Kraljevini SHS/Jugoslaviji prije Drugog svjetskog rata, pojedini parametri

državne ideje u vrhu KPJ mijenjali su se, odnosno prilagođavali široj geopolitičkoj stvarnosti u Europi. Međutim, određeni su elementi formiranja političke vizije kod komunista ipak bili bitno drugačiji. Filter između stanja u međunarodnim odnosima kao jedne varijable i komunističke ideologije kao druge bila je Komunistička internacionala, odnosno Kominternu koja je moderirala političke smjernice KPJ. Jugoslavenski su komunisti od samog početka bili čvrsto vezani za sovjetsku maticu. Bez obzira na to što je Staljin barem naizgled odstupio od ideje svjetske revolucije, koja je u određenoj mjeri bila prisutna i kod Lenjina, praktički nije bilo autonomnih komunističkih pokreta koji iz Moskve nisu dobivali direktive o strateškim pitanjima kako u prijeratnom tako i u međuratnom razdoblju. To ipak ne znači da među jugoslavenskim i posljedično slovenskim komunistima nije bilo slobode razvijanja vlastitih zamisli o uređenju južnoslavenskog prostora, no Kominternu i kao njezin posrednik KPJ bili su odlučujući faktor koji je donosio odluku o tome koja će ideja, štoviše i koji će pojedinac, preživjeti u slovenskom političkom prostoru.

Stranački dokumenti nastali nakon formiranja Kraljevine SHS ukazivali su na ne baš najbolje razumijevanje nacionalnog i nacionalnog problema od strane jugoslavenskih komunista. U njima se KPJ zauzimala za 'jednu nacionalnu državu sa najširokom samoupravom vlasti, srezova i općina' te tvrdila da stoji na 'braniku ideje narodnog jedinstva i ravnopravnosti svih naroda u zemlji'. Formulacijom o širokoj lokalnoj samoupravi i postojanju više naroda, ali ipak u kontekstu jedinstvene države u kojoj će ti narodi sačinjavati jedinstvenu naciju, KPJ se nije suprotstavila unitarističko-centralističkom narativu koji je prevladavao u tadašnjim vlastima. To je bilo i razumljivo s obzirom na sastav prvih jugoslavenskih komunističkih organizacija. Komunističko su članstvo naime, prema riječima Miroslava Krležje (1893.-1981.), tvorili nekadašnji 'zbunjeni nacionalni romantičari, koji su u svojim predratnim pogledima i uvjerenjima bili jugo-nacionalistički orijentirani, bili su djeca predratne jugoslavenske omladine koja je ginula na balkanskim ratištima'.¹²²³ No, takvo je shvaćanje nacionalnog pitanja predstavljalo prepreku za većinu stanovništva, posebno za njegov ruralni dio. KPJ je s vremenom ipak proširila svoj program te naglašavanju rada i prava radničke klase, stavljajući industrijske radnike u prvi plan svog političkog programa, dodala i svoje ideje rješavanja nacionalnog pitanja, što je dobilo vrlo važnu ulogu upravo kod slovenskih komunista. Kod Slovenaca je bilo naime mnoštvo takozvanih pripadnika 'lijevog' pola unutar KPJ koji su branili pravo na samoodređenje naroda, uključujući dakako slovensko

¹²²³ Banac 1988a, 311.

pravo na vlastito odlučivanje i u vrijeme dok je KPJ nastupala s unitarističkih pozicija. No tek kad je Kominternu od KPJ zahtijevala zaoštavanje retorike u pogledu samoodređenja radi destabilizacije 'mekog trbuha' Europe, konfederalna je ideja na pragmatičan način uključena i u program slovenskih komunista. Jednako je primjeno djelomično uzmicanje u smjeru ideje 'dragovoljne federacije' koja je posljedica ambicije SSSR za ostavljanjem što šireg manevarskog prostor pri geopolitičkom uređivanju Jugoistočne Europe. Stavovi su moskovske centrale, dakle, snažno utjecali i na odnos KPJ prema nacionalnom pitanju. Istovremeno, stavovi komunističkih simpatizera na terenu o nužnosti činjenične implementacije načela suverenosti pojedinih južnoslavenskih naroda, koji bi svaki zasebno trebali imati svoja nacionalno-politička tijela neovisna o Partiji i preko kojih bi ti narodi mogli iskazivati svoju suverenost, ulijevali su strah među članove najužeg vodstva KPJ. To je naime prijetilo razvoju višestranačja, koje bi iz vizure vrha KPJ uzrokovalo slične odnose snaga i prijepore koji su u jugoslavenskom političkom prostoru postojali i prije rata. Još bitnije, dopuštanje slobodnog razvoja na terenu ugrožavalo je sam opstanak Partije na vlasti, stoga je vrh KPJ intenzivirao procese centralizacije i pročišćavanja vodstava partizanskih pokreta kako među Hrvatima, tako i, doduše s nešto manjom žestinom, među Slovencima. Pojedinci u OF su naime bez obzira na svoju privrženost ujedinjenju južnoslavenskih naroda u Jugoslaviji težili državi na stvarnim federativnim temeljima. Pritom bi federativne jedinice trebale imati maksimalnu autonomiju. Iz današnjeg kuta gledano, njihovo se djelovanje čini pomalo naivnim, jer se već na primjeru SSSR moglo predvidjeti da komunističke vlasti neće tolerirati koncept sastavljene države, te da će to eventualno postojati tek na papiru. Vodstvo KPJ autonomnaške je pokrete unutar vlastitih redova percipiralo kao prijetnju opstanku Partije na vlasti, stoga ne čudi da su ti pokreti eliminirani metodama uzornog učenika tadašnje moskovske matice, dok su pojedinci s autonomističkim sklonostima svoj svjetonazor često vrlo skupo plaćali.

Što se tiče ideje bugarsko-jugoslavenske federacije na kraju Drugog svjetskog rata, možemo zaključiti kako je to u prvom redu bio geopolitički konstrukt velikih sila te stoga uvjeti za njegovu realizaciju nisu bili zadovoljeni ponajprije zbog neusklađenosti na makro-geopolitičkoj razini. Dok je Moskva polagala nade u potpunu kontrolu nad Bugarskom i vodećim utjecajem u Jugoslaviji, što bi, s obzirom na ideološku koherentnost s KPJ, omogućilo rusku dominaciju na potezu od istočnog Jadrana do Crnog mora, Britanija je favorizirala ideju (kon)federacije s Grčkom u središtu, što bi joj omogućilo kontrolu nad Sredozemljem. Sovjeti su u jednom povijesnom trenutku bili bliže postizanju svog inicijalnog cilja, no neposredno nakon rata nisu se odlučili na spajanje Bugarske i Jugoslavije, jer bi to značilo evidentno

kršenje sporazuma o podjeli interesnih sfera, što bi imalo negativne implikacije na drugim područjima. Na mikro-geopolitičkoj razini, suprotno proklamiranom 'južnoslavenskom bratstvu', (kon)federacija nije bila primarni interes KPJ, dok ju je BKP pokušala koristiti u prvom redu kao strategiju za postizanje partikularnih nacionalnih ciljeva. I dok su jugoslavenski komunisti ideju vidjeli kao sredstvo za manevriranje između Moskve i Londona, bugarski su komunisti povezivanje s Jugoslavijom koristili za osiguranje južne granice te za uključivanje što šireg makedonskog područja u državu u kojoj bi BKP imala paritet KPJ. Na vanjskopolitičkom planu bugarski su komunisti s ciljem jačanja svoje pozicije gotovo u potpunosti slijedili politiku SSSR, tražeći pomoć pri rješavanju unutarnje opozicije i izbjegavanju statusa Bugarske kao članice poraženog Trojnog pakta. U zamjenu za pristanak KPJ na ideju dvojne federalističke države, u kojoj bi Bugarska bila ravnopravna Jugoslaviji, Dimitrov je čak bio spreman odreći se Pirinske Makedonije u korist Socijalističke Republike Makedonije, koja bi pak dugoročno trebala postati pretežno bugarska jedinica unutar Jugoslavije. Na drugoj je strani KPJ pristajala isključivo na južnoslavensku federaciju s Bugarskom kao sedmom republikom, što su pak članovi Domovinske fronte odbacili, smatrajući to utapanjem bugarske u 'jugoslavensku' naciju. U skladu s navedenim, može se potvrditi navod Marka Mazowera¹²²⁴ da do povezivanja južnoslavenskih naroda nikad ne bi došlo da nije postojao interes velikih sila. Treba dodati da raspad prve i druge Jugoslavije ne bi bio moguć, ako za to ne bi bili ispunjeni uvjeti na makro-geopolitičkoj razini, odnosno u odnosima moći između velikih sila. Iako su, dakle, interesi velikih igrača na makro-političkoj pozornici manje-više trajni, strategije se modificiraju, a u tom su kontekstu moguće i promjene državnih oblika na proučavanom području.

Na kraju, sažmemo li poglede sve tri, odnosno četiri glavne struje slovenske politike, možemo zaključiti kako je funkcija jugoslavenske ideologije kod slovenskih političkih aktera u proučavanom razdoblju ipak bila nešto bliža dominantno hrvatskoj nego srpskoj perspektivi jugoslavenstva, unatoč tomu što je slovenska nacionalna ideologija slično kao srpska bazirala na jezičnoj teoriji. Srpska je jugoslavenska ideologija naime bila prožeta idejom širenja svesrpske države i eventualnog anektiranja drugih područja koji će kratkoročno priznavati, a na dugi rok se asimilirati u srpski nacionalni korpus. S druge strane, većina je slovenskih političkih stranaka u jugoslavenskoj ideji ipak vidjela nadnacionalni povezujući faktor koji će na temelju ravnopravnosti omogućiti različitim južnoslavenskim narodima

¹²²⁴ Mazower 2008, 87.

zaštitu pred snažnijim susjedima. Dakako, sličnost temeljnih funkcija jugoslavenske ideologije kod hrvatskog i slovenskog naroda nije implicirala i podudarnost u političkim strategijama i taktikama njihovih političkih elita, što je često bilo uzrokom slovenskog nerazumijevanja Hrvata i obrnuto.

Summary

Slovenian political concepts, within the framework of Yugoslav ideology, were created under the influence of Slovenia's peripheral geographical position in relation to other South Slavs. The integration of the widest possible Slovenian ethnic territory into the South Slavic state formation, whether inside or outside the Habsburg Monarchy, was therefore the fundamental Slovenian political aim at the turn of the 20th century. Yugoslavism, as an ideology, was thus often incorporated into the Slovenian national idea as a lever for ensuring Slovenian national interests. However, although the Slovenian political parties had clearly defined fundamental goals within their own Yugoslav visions during the observed period, the wider Yugoslav framework was not permanent, which supports the thesis that Yugoslavism was perceived as a tool for easier achievement of particularistic national aims.

The ideas of the Yugoslav state were deeply intertwined with the Slovenian national ideology, which, according to its basic forming elements, was closer to the Serbian rather than the Croatian national ideology. However, this does not imply that the Slovenian political elites in the studied period were closer to the Serbian idea of Yugoslavism, as the function of an ideology does not always depend solely on its forming elements. The core of the Slovenian national ideology was similar to the Serbian one, based on linguistic theory and the so-called natural law. This outwardly manifested as the ideal of a 'United Slovenia,' which served as the fundamental goal for all relevant Slovenian political groups. Nevertheless, the Slovenian national idea was almost always intrinsically linked with the concept of broader South Slavic cooperation and reciprocity. The Slovenians were surrounded by stronger neighbors, and they sought security in a broader geopolitical hinterland. As a result, every Slovenian national concept relied on at least a 'secure Croatia' and the idea of a Slovenian-Croatian state, which implied accepting the concept of the Croatian historical right to the state. In this aspect, the Slovenian Yugoslav ideology overlapped with the Croatian national ideology, as the idea of a national state among Croats was based on the search for historical-legal institutes to connect people and/or lands that were not necessarily similar from a linguistic and religious perspective. On the other hand, the Slovenian attitude towards Serbian visions of Yugoslavism was dual. While some Slovenians viewed Serbs as a culturally distinct nation and did not see the possibility of forming a common state (except for potentially broader confederal partnerships of several states), a smaller part of Slovenians perceived the Serbian Yugoslav vision as an opportunity for additional geopolitical strengthening of the Slovenian position. Within this context, the so-called smaller Serbian Yugoslav program, aiming to unite

(only) all Serbs into one state, was despised due to its desire to annex part of Croatian, but not Slovenian territories. Conversely, a segment of mostly liberal Slovenians longed for the so-called great Serbian Yugoslav program, which envisioned the extension of the Yugoslav state to include the western Slovenian ethnic borders. Some Slovenian liberal politicians were willing to accept Serbian cultural and political hegemony, viewing it as a much smaller sacrifice of Slovenian interests than, for instance, being split into three parts: Yugoslav, Italian, and German. This fear of division was also the reason for liberals' rejection of the trialist idea centered around Croatia and desired by Slovenian conservatives. From the Slovenian liberal perspective, trialism represented only a smaller variant of the Yugoslav state, too weak to encompass all Slovenians. Given the aforementioned doubts, this dissertation divides the studied period into three phases in which different ideas of Yugoslavism dominated among Slovenians: a) Slovenian-Croatian Yugoslavism, b) cultural and territorial integral Yugoslavism, and finally, c) the communist idea of 'federal' Yugoslavism.

The concept of Croatian-Slovenian Yugoslavism was most prevalent among Slovenians from the beginning of the 20th century until the collapse of the Habsburg Monarchy. During that period, the Slovenian Catholic political stream, represented by the Slovenian People's Party (SLS), did not sincerely aspire to the idea of a territorially integral South Slavic political formation. Its primary goal was to ensure Slovenian supremacy in the political system within Carniola, while achieving recognition of national equality for Slovenians in relation to Germans in Styria and Carinthia, and to a lesser extent, in relation to Italians in the Austrian Littoral. German nationalism in the context of the liberal idea, which advocated the majority's dominance over the minority, was perceived as the main danger from the perspective of Slovenian conservatives. To strengthen the Slovenian position, the political strategy of the SLS, under the leadership of Ivan Šušteršič, advocated the trialist idea, which implied the unification of the South Slavic lands from Trieste to the Drina River. This idea was explicitly proposed and/or requested several times in speeches in state and provincial assemblies and in the form of various memorandums. SLS's strategy included the following elements:

- 1) The formation of a strategic partnership with the Croatian parties in Istria and Dalmatia aimed for the unification of the Croatian lands and demanded the reformation of the Croatian-Hungarian Settlement from 1868 to achieve a greater degree of Croatian independence. In this context, it was crucial to:

- a. Agree to the concept of Croatian statehood right and include as much Slovenian territory as possible under its umbrella.
 - b. Defend the concept of a 'unique Slovenian-Croatian nation.' The reliance on the Croats, while defining the Muslims of Bosnia and Herzegovina (BiH) as a people leaning towards the Croatian nation, was pragmatic in nature to protect the Slovenians in relation to the Germans and Italians. Despite its pragmatic nature, agreeing to the equalization of the Slovenian and Croatian nation before the First World War had much greater legitimacy than, for example, the Yugoslav unitary concept that emerged later in the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes (Kingdom of SCS). In fact, the SLS was the party with by far the largest support among the Slovenians during the Habsburg Monarchy, and the idea of Croatian-Slovenian cultural unity was not only much easier to achieve than Slovenian-Serbian or Yugoslav cultural unity but also fulfilled, to a much greater extent, the ideological criteria according to which Slovenian conservatives planned the Slovenian future.
- 2) Alongside the national aspect, the fundamental ideological component of the SLS's political program was Catholicism. This coincided with the political goal of creating a Croatian-Slovenian formation in which the Catholic population would have the majority. From this perspective, the key goal was the gathering of all Catholic South Slavs, and such a Yugoslav state unit should absorb only as many Orthodox Slavs as necessary to not pose a threat to the Catholic majority.
 - 3) During the period of the Habsburg Monarchy, SLS sought support in the institution of the Habsburg Emperor, whether it was Franz Joseph or his anticipated successor Franz Ferdinand, whose geopolitical vision, at least apparently, coincided with the wishes of the Slovenian Catholics. This dissertation shows that both Šušteršič and Janez Evangelist Krek placed their hopes in Franz Ferdinand, although he also flirted with plans that were not entirely in line with Slovenian desires. From the Catholics' point of view, the Habsburg Monarchy represented the framework for protecting smaller nations, while the reform of 1867 was considered a deviation in the direction of German-Hungarian supremacy. The Habsburg dynasty was seen as the factor that could correct this deviation, and thus, the SLS guaranteed unquestionable loyalty to the Monarchy and its ruling dynasty.

The Slovenian conservatives found themselves caught in the context of the dysfunctionality of the dualistic organization of the Habsburg Monarchy, which made any reforms impossible. Although the changed balance of power in the Balkans implied the necessity of reorganization in the south of the Monarchy to enable Austria to make easier decisions and pursue a more effective foreign policy, many internal obstacles existed. The trialist idea faced its strongest opponent in the Hungarian political elite, while among the Habsburg Slavs, the Serbs obstructed trialism, hoping for more favorable circumstances on the macro-geopolitical level to preserve the status quo. Despite relatively successful efforts to unite the Slavs in the Assembly of Vienna, they failed to garner all-Slavic support for the policy of trialism. The insistence on a special Croatian-Slovenian status isolated the SLS and their Croatian partners in the central political institution of the Monarchy. Moreover, the trialist idea suffered another setback due to the lack of support from the Czechs, who were concerned that its realization would result in them being the only Slavic nation in the Austrian part of the Monarchy. Moreover, not all Slovenians and Croats actively worked for the implementation of trialism. The Croatian-Slovenian partnership was further affected by the division of Croatian parties, with one faction moving towards a strategy of narrower trialism, excluding Slovenians, and considering the idea of broader trialism as unrealistic due to the German aspiration for direct access to Trieste. On the other side, the Littoral Slovenian liberals gave up on the idea of a South Slavic unit within the Habsburg Monarchy due to fear that their territories could be left outside a Yugoslav unit. Consequently, they began seeking alternative ideas, such as the wider federalism of the Habsburg Monarchy, and even considered the Serbian versions of the Yugoslav state.

After the annexation of BiH, a faction of Slovenian liberals, particularly those from Trieste and Gorizia, advocated a plan envisioning the creation of the Kingdom of Illyria. This proposed kingdom would include Croatian and Slovenian territories, along with the newly annexed territories of BiH, while Vojvodina would remain part of Hungary. According to their plan, Slovenia would have the status of a province within Illyria, encompassing Carniola, the Gorizia area, Trieste with northern Istria, Carinthia, and a part of Styria with the Drava River as its northern border. Amid the Croatian-Serbian dispute over the status of BiH, Slovenian liberals proposed a territorial division that aimed to create a separate entity within the Habsburg Monarchy. This entity would consist of three provinces, each having its own royal governor and provincial assembly. The liberals' plan marked a transition from advocating the concept of Croatian historical statehood right to the so-called natural law. The

plan recognized the necessity of a Serbian unit within the Habsburg South Slavic entity, but it envisioned a territorial discontinuity. Vojvodina and the larger part of BiH, attributed to the Serbs, would not have territorial contact. However, the Hungarian and Italian sides were not inclined to accept such a trialist concept, making it evident that this plan would be challenging to achieve. Austrian ambitions for access to Trieste and Italian interests in retaining control of Istria and the Austrian Littoral led to speculation about a solution that would enable the creation of a South Slavic state while satisfying these ambitions. This idea of narrow trialism, without including a large part of Slovenians, was understandably difficult for the Littoral Slovenians to accept. The Slovenian magazines from Trieste and Gorizia initiated a campaign criticizing this idea, targeting the concept of Croatian historical statehood right. They believed that relying on this concept would leave the Littoral Slovenians outside the Croatian or Illyrian state unit. Additionally, the Catholic character of the trialist idea came under scrutiny. While Slovenian Catholics adhered to the idea of Slovenian-Croatian unity based on their shared Western culture, Roman Catholic religion, and the Habsburg state framework, liberals, from the beginning of the 20th century, prioritized Slavism, aligning themselves with territorial-integral Yugoslav concepts.

The idea of a territorially integral Yugoslavism, which implied connecting Slovenians with the dominantly Orthodox South Slavic areas, appeared only occasionally in individual statements of SLS members. Even in these individual plans, the Habsburg's South Slavs and the South Slavs outside the Monarchy would be connected only with confederal ties. The obstacles to the sincere inclusion of the territorially integral Yugoslav idea in the program of Slovenian conservatives were as follows:

- 1) The inclusion of dominantly Orthodox areas implied the potential subordination of Catholic Slovenians to the Orthodox element, contradicting the basic postulate of the SLS program.
- 2) Striving for an excessive increase of the South Slavic state unit endangered the balance within the Habsburg Monarchy, which would affect the attitude of the Habsburg dynasty towards such solutions, making the Slovenian emancipation unattainable.
- 3) Promoting the integral South Slavic idea and shifting the geopolitical center of such a political formation towards the east would further peripheralize the Slovenian areas, diminishing their importance for the South Slavic political center. Consequently, they would become an easier prey for Italians and/or Germans.

Since there were no serious plans for the unification of all South Slavic territories, integral cultural Yugoslavism did not find fertile ground among Slovenian Catholic politicians. Certain seemingly pro-Serbian attitudes that appeared during a shorter period, primarily during the First Balkan War, should be attributed to a tactical attempt to intimidate Vienna to speed up the process of implementing trialism. However, towards the end of the Habsburg Monarchy, one faction of Slovenian Catholics tried to adapt to the situation and secure the best possible starting position in the post-war Yugoslav creation. As a result, they changed their rhetoric.

The Slovenian liberals were more oriented towards the pan-Slavic idea and, consequently, also towards the territorial-integral Yugoslav visions. As Slavism represented the foundation of their political activity, their journals often published anti-German and anti-Italian articles. The opposition to Germanism served as an important ideological link between them and the Serbian political sphere, resulting in a noticeable pro-Serbian orientation in the political narrative of Slovenian liberals after 1905. However, the liberals recognized the differences between Slovenians, Croats, Serbs, and Bulgarians. With the aim of strengthening the Slovenian position, they sought ways to reduce these differences, and over time, some liberal individuals genuinely accepted the cultural-unitary Yugoslav ideology. Despite considering the differences among South Slavs as unfortunate, the Slovenian liberals, as a whole, should not be simplistically portrayed as proponents of the Great Serbian vision. While they mostly agreed with the idea of a Yugoslav unitary state where Serbia would represent the Yugoslav Piedmont, their perspective remained largely neo-Slavic. Consequently, the majority of liberals were not in favor of the complete Serbization of all South Slavs and advocated the integral Yugoslav ideology to a certain extent. They repeatedly emphasized the desire to unite Bulgaria with other South Slavic lands, which often led to clashes with Serbian politicians. Nevertheless, these conflicts mostly remained at the level of different opinions and did not significantly damage the liberal Slovenian-Serbian political partnerships in the period before 1918.

Unlike the conservatives, the liberals did not see the long-term salvation of the Slovenians in a temporary political alliance on equal footing with other South Slavs. They believed that Slovenians must become part of a solid monolithic nation, and therefore, some liberals advocated the ethnic and even linguistic assimilation of all South Slavs into Yugoslavs. This approach sometimes gave the impression that the liberals were renouncing Slovenian identity. Certain individuals indeed approached the issue of Yugoslavism in this manner,

which was in line with the liberal principle that considered Slovenians as a smaller, peripheral part of the Yugoslavs, and thus expected them to adapt to the central part. However, the cultural integration into a single Yugoslav entity did not imply solely a one-way spread of Serbian cultural elements to other South Slavs. It also included reciprocity, wherein the expectation was that the Serbs should also accept certain elements from the western Catholic culture of Slovenians and Croats. For instance, Ivan Hribar advocated that the Serbs should renounce expressions that were not in the spirit of Slavic languages and adopt certain elements from Slovenians and Croats. Moreover, for some liberals, the integral cultural component of the Yugoslav ideology was subject to change. Besides, the advocacy of unitarism for some liberals turned out to be a tactical way of achieving Slovenian identity, similar to the SLS's acceptance of the Croatian historical statehood right. From the perspective of Slovenian liberals, the acceptance of unitarist Yugoslav ideology had the potential to open up space for connecting with Serbian parties, which were perceived as a lever for achieving political supremacy over the Catholic political stream among Slovenians. The tactical nature of accepting territorially integral Yugoslavism was most evident during the Balkan wars. After the Bulgarian-Serbian war, the majority of the neo-Slavic Slovenian liberals immediately agreed to the narrower concept of the Yugoslav nation, which was supposed to include only Slovenians, Croats, and Serbs while excluding Bulgarians. Slovenian liberals clearly deviated from their initial ideals and came to terms with political reality. However, they seemed not to be aware that moving the geopolitical center of the future Yugoslav state to the east increased the danger of peripheralization of the western Slovenian areas and reduced their value in the eyes of the key political actors. This was confirmed with the determination of borders with Italy and Austria after the First World War.

From the Slovenian perspective, the realized Yugoslav state represented a step forward in the process of national emancipation because, unlike in the Habsburg Monarchy, Slovenians achieved at least partial subjectivity within the Kingdom of SCS. On the other hand, the Vidovdan constitution reduced the Slovenians to only one branch of a larger nation. Despite the fact that the new state enabled the realization of Slovenian fundamental political goals, such as the demarcation of Slovenian territory in ethnically mixed areas in the west and north, the demarcation process resulted in a poor outcome. Slovenians from Gorizia, Trieste, and Istria were cut off from the motherland, which reduced Slovenian political influence in the Kingdom of SCS and increased the relative influence of the Serbian population. This facilitated the governmental efforts to preserve the unitary-centralist regime. The

dissatisfaction of the Slovenian and Croatian opposition resulted in a latent internal political factor of instability, which represented a major threat to the state in periods of geopolitical upheavals.

In the period of the Kingdom of SCS/Yugoslavia, the Slovenian Catholics searched for a political partner that would enable their participation in the government. Due to the fact that the Serbian radicals were the strongest political group on the state level, the largest Slovenian party often tacitly agreed to their Great Serbian program. The latter, on the other hand, focused on the expansion of Serbian influence in the Macedonian, Croatian, and Bosnian-Herzegovinian territories, while the Slovenian territories faced less pressure. In periods when SLS was not part of the government, the Slovenian Catholics took a declaratively strong oppositional stance, but this did not manifest as direct criticism of potential political partners in the future. Instead, it expressed the desire for greater Slovenian autonomy, reaching its peak in the form of the Ljubljana's punctuations. On the other hand, the Slovenian liberals, due to their Yugoslav unitarist orientation, found it very difficult to take an oppositional position, which left them without the main weapon not only in the fight against Serbian hegemony but also in gaining greater support among the Slovenian population. Consequently, certain factions within the Slovenian liberal stream tried to capitalize on the struggle for Slovenian cultural identity and political-administrative autonomy. However, they usually ceased to exist after the first elections or quickly abandoned subversive elements in their political programs after minor concessions from the state authorities. Social democrats found themselves caught between their own reformist-pacifistic approach, which was based on expectations of the benevolence of all political players and did not envisage the use of force, and the reality in which the culture of force politics was shaped in the decades-long dispute between Obrenović and Karađorđević, which spilled over from the Kingdom of Serbia to the Kingdom of SCS. Such positions of the traditional political parties directed a large part of Slovenians towards new forces that were able to convince them they would fight for their national rights with all available means. The Communist Party of Yugoslavia (CPY), after a shorter period of hesitation, did exactly that; first by rejecting the centralist-unitarist program, then by advocating the concept of Slovenian self-determination, and finally by establishing the Communist Party of Slovenia (CPS) with an ambition to prove to the Slovenians that they have the right to decide on their own destiny. Acting illegally and not shying away from radical methods, the communists became the most prepared

oppositional force in the Slovenian territories at the beginning of the Second World War, after the Kingdom of Yugoslavia capitulated practically without significant resistance.

Given the above-mentioned, it would be illusory to talk about a strictly determined goal or about a state idea that did not change from the beginning of the Yugoslav communist movement until the realization of the communist state idea. As with other political parties that operated in the Kingdom of SCS/Yugoslavia before the Second World War, certain parameters of the state idea at the top of the CPY were changing, that is, adapting to the broader geopolitical reality. However, certain elements of the communist political vision were nevertheless significantly different from the ideas of other Slovenian parties. From the very beginning, Yugoslav communists were firmly tied to the Soviet center. Regardless of the fact that Stalin at least seemingly deviated from the idea of world revolution, autonomous communist movements did not exist; they all had to follow the directives from Moscow on strategic issues both in the pre-war and inter-war periods. This does not mean there was no freedom among Yugoslav and consequently Slovenian communists to develop their own ideas about the arrangement of the South Slavic lands, but the Comintern and, as its intermediary, the CPY had the final say in all crucial decisions.

Party documents created after the formation of the Kingdom of SCS indicated that the CPY did not understand the importance of the national issue at first, claiming that it would "defend the idea of national unity and equality of all people in the country." Therefore, the CPY did not oppose the unitarist-centralist narrative that prevailed among the Belgrade authorities at the time. Over time, the CPY changed its program by including the right of self-determination for Croats, Slovenians, Macedonians, and Montenegrins. Although Slovenian communists longed for this change, they did not play a crucial role in altering the CPY program. Only when the Comintern demanded the tightening of CPY's rhetoric regarding self-determination to destabilize the 'soft underbelly' of Europe, the confederal idea was pragmatically included in its program. The confederal model eventually evolved into the idea of a "voluntary federation" due to the USSR's ambition to leave more maneuvering space for geopolitical negotiations with other Great Powers. However, the principle of sovereignty for each South Slavic nation 'threatened' the CPY's position with the potential development of multiple parties and parliamentarism. Allowing free development on the ground also threatened the Party's headquarters in power, so the CPY intensified the processes of centralization of partisan movements both among Croats and, albeit with somewhat less intensity, among Slovenians. Individuals in the Liberation Front (Osvobodilna fronta - OF),

regardless of their attachment to the idea of unification of all South Slavs in Yugoslavia, aspired to a state based on real federal foundations. From today's perspective, their actions seem a bit naive because, based on the example of the USSR, it was predictable that the communist authorities would not tolerate the concept of a real composite state. Federalism from the aspect of CPY was, therefore, only a formality that shouldn't affect the domination of the ruling Party, while autonomous movements were eliminated by the methods of an excellent Moskov's student.

As for the idea of the Bulgarian-Yugoslav federation at the end of the Second World War, we can conclude that it was primarily a geopolitical construct of the Great Powers, and therefore the conditions for its realization were not met primarily due to the lack of cohesiveness at the macro-geopolitical level. While Moscow hoped for complete control over Bulgaria and its leading influence in Yugoslavia, which, given the ideological coherence with the CPY, would enable Russian dominance along the eastern Adriatic to the Black Sea, Britain favored the idea of a (con)federation with Greece in its center, which would enable British control of the Mediterranean. At the micro-geopolitical level, despite the proclaimed 'South Slavic brotherhood,' the (con)federation was not the main focus of the CPY. On the other hand, the Bulgarian Communist Party (BCP) saw it as a strategic tool to achieve specific national objectives. While the Yugoslav communists viewed the idea as a way to navigate between Moscow and London, the Bulgarian communists utilized the association with Yugoslavia to secure their southern border and maintain dominant influence in Macedonia. With the aim of strengthening its position in the Balkans, Bulgaria followed the policy of the USSR almost entirely, seeking help in resolving internal opposition and avoiding Bulgaria's status as a member of the defeated Triple Pact. In exchange for the CPY's agreement to the Bulgarian idea of a dual federalist state, in which Bulgaria would be equal to Yugoslavia, Dimitrov was even ready to give up the Bulgarian part of Macedonia in favor of the Socialist Republic of Macedonia, which in the long run should become a predominantly Bulgarian unit within Yugoslavia. On the other hand, the CPY agreed exclusively to a South Slavic federation with Bulgaria as the seventh republic, which was from the Homeland Front's perspective a proposal for Bulgaria's drowning in the 'Yugoslav' nation.

Finally, if we summarize the views of all the main streams in Slovenian politics, we can conclude that the function of Yugoslav ideology among Slovenian politicians in the studied period was somewhat closer to the dominant Croatian perspective than to the Serbian perspective of Yugoslavism. The Serbian perspective was imbued with the idea of expanding

the all-Serbian state and possibly annexing other areas that would be recognized in the short term and assimilated into the Serbian national body in the long term. On the other hand, the majority of Slovenian political parties saw the Yugoslav idea as a supranational cohesive factor which, based on equality, would enable different South Slavic nations to protect themselves against stronger neighbors. Certainly, the shared fundamental functions of the Yugoslav ideology among the Croats and Slovenians did not necessarily lead to cohesive political strategies and tactics of their political elites. Instead, it often resulted in misunderstandings between them.

Popis literature

Izvori

- "3. september." *Jutro* (Ljubljana) 12, br. 203, 4. IX. 1931: 1.
- "Alt-Oesterreich - heraus!" *Edinost* (Trst) 37, br. 321, 17. XI. 1912: 1.
- "Apel Hrvatov in Slovencev." *Slovenec* (Ljubljana) 41, br. 116, 24. V. 1913: 1-2.
- "Atentat." *Zarja* (Ljubljana) 4, br. 850, 1. VII. 1914: 2-3.
- "Avstrija in novi Balkan." *Zarja* (Ljubljana) 3, br. 634, 17. VII. 1913: 1.
- "Avstrijski problem. II." *Edinost* (Trst) 33, br. 356, 27. XII. 1908: 1.
- "Avstrijski problem. III." *Edinost* (Trst) 33, br. 357, 28. XII. 1908: 1.
- "Avstrijski problem." *Edinost* (Trst) 33, br. 355, 24. XII. 1908: 1.
- "Avstrijski Slovani." *Slovenec* (Ljubljana) 45, br. 171, 28. VII. 1917: 1.
- "Avtonomija Albanije in Macedonije." *Soča* (Gorica) 42, br. 103, 10. IX. 1912: 1-2.
- "Balkanska epopeja." *Edinost* (Trst) 37, br. 300, 27. X. 1912: 1.
- "Balkanska vojna." *Edinost* (Trst) 38, br. 140, 22. V. 1913a: 1.
- "Balkanska vojna." *Edinost* (Trst) 38, br. 192, 13. VII. 1913b: 11.
- "Balkanska žena." *Slovenski narod* (Ljubljana) 45, br. 252, 2. XI. 1912: 11.
- "Balkanska zveza in obča ideja." *Slovenec* (Ljubljana) 41, br. 100, 3. V. 1913: 1-2.
- "Balkanska zveza." *Edinost* (Trst) 38, br. 56, 25. II. 1913: 1.
- "Balkanski klek." *Slovenec* (Ljubljana) 41, br. 100, 3. V. 1913: 1.
- "Balkanski zapetljaji." *Slovenec* (Ljubljana) 41, br. 111, 17. V. 1913: 5.
- "Bankrot slovenskega narodnjaštva, 'za narodov blagorjanstva'." *Rdeči prapor* (Ljubljana, Trst) 15, br. 41, 20. X. 1920: 2.
- "Besede biskupa dr. Antona Mahničā o Jugoslaviji." *Slovenec* (Ljubljana) 48, br. 261, 14. XI. 1920: 1.
- "Besedilo pogodbe med Italijo in Jugoslavijo." *Jutro* (Ljubljana) 1, br. 79, 13. XI. 1920: 1.
- "Biti ali ne biti." *Slovenski narod* (Ljubljana) 51, br. 249, 25. XI. 1918: 1-2.
- "Bodimo pametni." *Jugoslavija* (Ljubljana) 2, br. 44, 18. II. 1919: 1.
- "Bolgarija v Zvezi narodov." *Večerni list* (Ljubljana) 2, br. 278, 9. XII. 1920: 1.
- "Bolgarska in srbska akademija." *Edinost* (Trst) 38, br. 155, 6. VI. 1913: 2.
- "Bolgarske grozovitosti." *Slovenec* (Ljubljana) 41, br. 164, 19. VII. 1913: 1.
- "Bolgarske izgube pri spopadih z Grki." *Edinost* (Trst) 38, br. 141, 23. V. 1913: 1.
- "Bolgarski glas o atentatu." *Straža* (Maribor) 6, br. 39, 10. VII. 1914: 2.

- “Bolgarsko-romunski spor pred odločitvijo.” *Slovenski narod* (Ljubljana) 46, br. 41, 22. II. 1913: 1.
- “Boljšim časom naproti.” *Domovina* (Ljubljana) 4, br. 26, 1. VII. 1921: 1.
- “Božič.” *Edinost* (Trst) 35, br. 334, 2. XII. 1910: 1.
- “Bridka ura.” *Večerni list* (Ljubljana) 2, br. 233, 13. X. 1920: 1.
- “Budni čuvarji.” *Jutro* (Ljubljana) 13, br. 224, 25. IX. 1932: 2.
- “Čabrinovič - socijaldemokrat.” *Straža* (Maribor) 6, br. 39, 10. VII. 1914: 2.
- “Čehi in Južni Slovani” *Edinost* (Trst) 42, br. 211, 1. VIII. 1917: 1.
- “Centralizem ali federalizem?” *Ujedinjenje* (Ljubljana) 1, br. 2, 20. III. 1920: 3.
- “Centralizem in avtonomija.” *Delavske novice* (Ljubljana) 2, br. 17, 1. V. 1922: 8.
- “Čuvajte Jugoslavijo!” *Slovenec* (Ljubljana) 62, br. 231a, 11. X. 1934: 1.
- “Darovi Slovanov.” *Slovenski narod* (Ljubljana) 45, br. 288, 14. XII. 1912: 3.
- “Deklaracija, Jugoslovanski klub in S. L. S.” *Slovenec* (Ljubljana) 46, br. 27, 1. II. 1918a: 3.
- “Deklaracija, Jugoslovanski klub in S. L. S.” *Slovenec* (Ljubljana) 46, br. 28, 4. II. 1918b: 3.
- “Del SLS proti plemenski avtonomiji.” *Jutro* (Ljubljana) 1, br. 65, 5. XI. 1920: 1-2.
- “Delavec in kmet bosta rešila tudi nacionalno vprašanje.” *Delavsko-kmetijski list* (Ljubljana) 1, br. 7, 2. X. 1924: 1.
- “Deželna ustava, deželno gospodarstvo in dr. Šušteršič.” *Slovenec* (Ljubljana) 46, br. 200, 2. IX. 1918: 1.
- “Deželni glavar dr. Ivan Šušteršič o položaju. Wilsonov odgovor in sklep 'Narodnega Vjeća'.” *Resnica* (Ljubljana) 1, br. 45, 26. X. 1918: 2.
- “Diference med Srbijo in Bolgarsko in Rusijo.” *Edinost* (Trst) 38, br. 111, 22. IV. 1913: 1.
- “Dinastično vprašanje.” *Novice* (Ljubljana) 1, br. 96, 23. X. 1918: 1.
- “Dnevne beležke.” *Naprej* (Ljubljana) 2, br. 126, 6. VI. 1918: 3-4.
- “Dnevne novice. Javni shod pri Sv. Ivanu.” *Edinost* (Trst) 28, br. 273, 29. XI. 1903: 2.
- “Dnevne novice.” *Slovenec* (Ljubljana) 45, br. 22, 27. I. 1917: 5.
- “Dobrodošli!” *Slovenec* (Ljubljana) 40, br. 241, 19. X. 1912: 1.
- “Dogodki na Balkanu.” *Edinost* (Trst) 38, br. 156, 7. VI. 1913: 1.
- “Dokumenti (1915-1955) za istraživanje jugoslavensko-talijanskih odnosa.” *Časopis za suvremenu povijest* 7, br. 1: 253-295.
- “Dolga Kristanova izjava.” *Slovenec* (Ljubljana) 49, br. 144a, 30. VI. 1921: 1.
- “Domače vesti. Proslava zmage v Trstu.” *Edinost* (Trst) 42, br. 301, 30. X. 1917: 2.

“Domače vesti. Ustanovni občni zbor Jadranske banke v Trstu.” *Edinost* (Trst) 30, br. 300, 30. X. 1905: 1.

“Dozoreva dan in – vstajamo.” *Edinost* (Trst) 38, br. 82, 23. III. 1913: 1.

“Dr. A, Tresič Pavičić pred svojimi volilci.” *Edinost* (Trst) 31, br. 26, 26. I. 1906a: 1.

“Dr. A, Tresič Pavičić pred svojimi volilci.” *Edinost* (Trst) 31, br. 27, 27. I. 1906b: 1.

“Dr. Anton Korošec.” *La Yougoslavie* (Zürich) 2, br. 17-18, 1918: 284.

“Dr. Ivan Prijatelj: Caveant consules!” *Slovenski narod* (Ljubljana) 52, br. 13, 16. I. 1919: 1.

“dr. Janko Brejc o nalogah vlade.” *Slovenec* (Ljubljana) 47, br. 13, 17. I. 1919: 2.

“Dr. Tavčar mej – srbskimi popi.” *Slovenec* (Ljubljana) 29, br. 119, 25. V. 1901: 1.

“Drobiž velesrbske buržuazije ali Slovenci.” *Delavsko-kmetški list* (Ljubljana) 3, br. 9, 4. III. 1926: 1.

“Druga balkanska vojna.” *Edinost* (Trst) 38, br. 201, 22. VII. 1913: 1.

“Državnopravno stališče Slovencev in Hrvatov.” *Slovenec* (Ljubljana) 33, br. 34, 11. II. 1905: 1.

“Dualizem, trializem ali?” *Slovenec* (Ljubljana) 41, br. 106, 10. V. 1913: 1.

“Dve mentaliteti.” *Slovenec* (Ljubljana) 49, br. 44, 24. II. 1921: 1.

“Glavna skupščina 'Hrvatske napredne stranke'.” *Slovenski narod* (Ljubljana) 39, br. 127, 5. VI. 1906: 1.

“Glose k narodnostnem vprašanju.” *Glas svobode* (Ljubljana) 1, br. 34, 6. XII. 1923: 3.

“Gorostasne nemške sleparije.” *Jutro* (Ljubljana) 1, br. 46, 14. X. 1920: 1.

“Govor dr. Šušteršiča o dogodkih na jugu.” *Slovenec* (Ljubljana) 40, br. 236, 14. X. 1912: 1.

“Govor dr. Trumbića proti ustavi.” *Slovenec* (Ljubljana) 49, br. 144a, 30. VI. 1921: 1.

“Govor načelnika S. L. S. dr. Ivana Šušteršiča.” *Slovenec* (Ljubljana) 37, br. 161, 19. VII. 1909: 1.

“Grobokopi Jugoslovanstva.” *Edinost* (Trst) 38, br. 187, 8. VII. 1913: 2.

“Hegemonisti se še ne morejo dogovoriti o razdelitvi ministrskih stolčkov.” *Jutro* (Ljubljana) 9, br. 174, 27. VII. 1928: 1.

“Hrvati z navdušenjem pozdravljajo nov položaj.” *Slovenec* (Ljubljana) 57, br. 6, 8. I. 1929: 1.

“Hrvatje in dr. Šušteršič.” *Slovenec* (Ljubljana) 38, br. 276, 3. XII. 1910: 1.

“Ilirija.” *Edinost* (Trst) 12, br. 66, 17. VIII. 1887: 1-2.

“Imenitna politika. – Tavčarjevi najnovejši upi v Košuta.” *Slovenec* (Ljubljana) 33, br. 232, 10.

X. 1905: 2.

“Imperializem ali idiotizem.” *Jugoslavija* (Ljubljana) 5, br. 148, 1. VII. 1922: 1.

“Iščimo sporazuma z Rusijo.” *Slovenec* (Ljubljana) 41, br. 158, 12. VII. 1913: 4.

“Italija, Avstrija in Jugoslovani.” *Soča* (Gorica) 44, br. 38, 16. V. 1914: 1.

"Ivo Vojnović." *Edinost* (Trst) 38, br. 19, 19. I. 1913: 2.
 "Iz Hrvatske." *Edinost* (Trst) 30, br. 278, 8. X. 1905a: 1.
 "Iz Hrvatske." *Edinost* (Trst) 30, br. 285, 15. X. 1905b: 1.
 "Iz Hrvatske." *Edinost* (Trst) 30, br. 346, 17. XII. 1905c: 1.
 "Iz Hrvatske." *Edinost* (Trst) 30, br. 358, 31. XII. 1905d: 1.
 "Izgubili smo, ker smo sami krivi!" *Straža* (Maribor) 12, br. 115, 15. X. 1920: 1.
 "Izolirana Jugoslavija ali Zedinjene države." *Novice* (Ljubljana) 1, br. 97, 24. X. 1918: 1.
 "Jadransko vprašanje." *La Yougoslavie* (Zürich) 2, br. 17-18, 1918: 284.
 "Jasnosti." *Naprej* (Ljubljana) 2, br. 276, 2. XII. 1918: 1.
 "Jugoslavija ali smrt." *Slovenec* (Ljubljana) 50, br. 23, 28. I. 1922: 2.
 "Jugoslovani in Avstrija." *Edinost* (Trst) 37, br. 335, 1. XII. 1912: 1.
 "Jugoslovani in habsburška monarhija." *Edinost* (Trst) 37, br. 118, 28. IV. 1912: 1.
 "Jugoslovani ne odnehajo od svojih zahtev." *Slovenec* (Ljubljana) 46, br. 239, 17. X. 1918: 1.
 "Jugoslovanska socialno-demokratska konferenca." *Rdeči prapor* (Ljubljana, Trst) 12, br. 128,
 25. XI. 1909: 1.
 "Jugoslovanski klub proti pogodbi vlade z Italijo." *Slovenec* (Ljubljana) 52, br. 20, 24. I. 1924:
 1.
 "Jugoslovanski književni jezik." *Jugoslavija* (Ljubljana) 1, br. 6, 20. XII. 1918: 2.
 "Jugoslovanski nacionalizem." *Zora* (Ljubljana) 20, br. 8, 1913/1914: 220-222.
 "Jugoslovanski odgovor." *Slovenec* (Ljubljana) 42, br. 116, 23. V. 1914: 1-2.
 "Jugoslovansko gibanje." *Zora* (Ljubljana) 20, br. 9/10, 1913/1914: 258-261.
 "Jugoslovansko in avstrijsko vprašanje." *Edinost* (Trst) 37, br. 177, 23. VI. 1912: 1.
 "Jugoslovansko vprašanje." *Slovenec* (Ljubljana) 41, br. 174, 31. VII. 1913b: 1.
 "Jugoslovansko vprašanje." *Slovenec* (Ljubljana) 45, br. 182, 10. VIII. 1917: 1.
 "Jugoslovansko vprašanje." *Soča* (Gorica) 43, br. 14, 1. II. 1913a: 1-2.
 "Jugoslovanstvo in delavstvo." *Slovenec* (Ljubljana) 42, br. 61, 16. III. 1914: 1.
 "Jutri se sestanejo v Zagrebu predstavniki prečanskih pokrajin." *Jutro* (Ljubljana) 9, br. 177,
 31. VII. 1928: 1.
 "'Jutro' prvič zaplenjeno." *Slovenski narod* (Ljubljana) 61, br. 142, 22. VI. 1928: 1.
 "K odnošajem na Hrvaškem." *Slovan* (Ljubljana) 2, br. 4, 15. II. 1885a: 54-55.
 "K odnošajem na Hrvaškem." *Slovan* (Ljubljana) 2, br. 5, 1. III. 1885b: 75.
 "K odnošajem na Hrvaškem." *Slovan* (Ljubljana) 2, br. 6, 15. III. 1885c: 90-91.
 "K odnošajem na Hrvaškem." *Slovan* (Ljubljana) 2, br. 7, 1. IV. 1885d: 106-107.

“K problemu narodnega vprašanja v Jugoslaviji.” *Glas svobode* (Ljubljana) 1, br. 15, 26. VII. 1923: 3.

“K rešitvi jadranskega vprašanja. Naš protest.” *Naprej* (Ljubljana) 4, br. 263, 15. XI. 1920: 1.

“K zgodovini jugosl. deklaracije z dne 30. maja 1917.” *Resnica* (Ljubljana) 1, br. 20, 4. V. 1918: 1-2.

“Kaj bomo zahtevali od izvoljenih?” *Enotnost* (Ljubljana) 1, br. 14, 16. XII. 1926: 2.

“Kaj pa je?” *Slovenec* (Ljubljana) 46, br. 224, 30. IX. 1918: 1.

“Kaj pa sedaj.” *Avtonomist* (Ljubljana) 1, br. 13, 4. VII. 1921: 1.

“Kaj pa zdaj.” *Slovenec* (Ljubljana) 41, br. 71, 29. III. 1913: 1.

“Kaj pa zdaj?” *Slovenec* (Ljubljana) 42, br. 149, 4. VII. 1914: 1.

“Kako se je odigrala tragedija.” *Slovenec* (Ljubljana) 56, br. 141, 22. VI. 1928: 1.

“Kako ustavo potrebujemo?” *Slovenski narod* (Ljubljana) 53, br. 214, 19. IX. 1920: 1.

“Kakšne bodo posledice?!” *Edinost* (Trst) 49, br. 22, 25. I. 1924: 1.

“Kdaj bomo Jugoslovani zreli za trializem?” *Edinost* (Trst) 35, br. 8, 8. I. 1910: 1-2.

“Klerikalci kot zagovorniki morilcev.” *Domovina* (Ljubljana) 11, br. 26, 28. VI. 1928: 1.

“Koalicijska vlada RR pred durmi. Sramotna kapitulacija HSS.” *Slovenec* (Ljubljana) 53, br. 148, 5. VII. 1925: 1.

“Komisija za prienos kompetenc na banovino Slovenijo.” *Slovenec* (Ljubljana) 67, br. 26, 15. IX. 1939: 1.

“Konferenca na Reki Veliki fiasko Frankove skupščine v Zagrebu.” *Edinost* (Trst) 30, br. 287, 17. X. 1905: 2.

“Konfuzna jugoslovanska politika.” *Slovenec* (Ljubljana) 34, br. 62, 16. III. 1906: 3.

“Konstituiranje Jugoslovenske nacionalne stranke.” *Jutro* (Ljubljana) 14, br. 168, 21. VII. 1933: 1.

“Koroška.” *Rdeči prapor* (Ljubljana, Trst) 15, br. 41, 20. X. 1920: 1-2.

“Koroški plebiscit.” *Naprej* (Ljubljana) 4, br. 237, 14. X. 1920: 1.

“Krfski 'dogovor'.” *Edinost* (Trst) 42, br. 225, 14. VIII. 1917: 1.

“Kritičen položaj.” *Edinost* (Trst) 38, br. 147, 29. V. 1913a: 1.

“Kritičen položaj.” *Edinost* (Trst) 38, br. 148, 29. V. 1913b: 1.

“Kritični dnevi.” *Slovenski narod* (Ljubljana) 46, br. 3, 4. I. 1913: 1.

“Krvavi dan v narodni skupščini.” *Slovenec* (Ljubljana) 56, br. 140, 21. VI. 1928: 1.

“Krvavi izgredi v Zagrebu.” *Slovenski narod* (Ljubljana) 51, br. 290, 6. XII. 1918: 1.

“Krvavi vojaški izgredi v Zagrebu.” *Slovenec* (Ljubljana) 46, br. 281, 6. XII. 1918: 1.

"Krvoprelitje v beograjski skupščini." *Edinost* (Trst) 53, br. 148, 22. VI. 1928: 1.

"Ljubljana 17. aprila." *Jutro* (Ljubljana) 9, br. 91, 18. IV. 1928: 1.

"Ljubljana 17. avgusta." *Jutro* (Ljubljana) 6, br. 190, 18. VIII. 1925: 1.

"Ljubljana 22. junija." *Jutro* (Ljubljana) 9, br. 146, 23. VI. 1928: 1.

"Ljubljana 7. aprila." *Jutro* (Ljubljana) 9, br. 84, 7. IV. 1928: 1.

"Ljubljana in Kranjska. Jesenice- fužine." *Zarja* (Ljubljana) 3, br. 508, 13. II. 1913: 2.

"Ljubljana, 20. novembra." *Jutro* (Ljubljana) 1, br. 73, 21. XI. 1920: 1.

"Ljubljana, 25. oktobra." *Jutro* (Ljubljana) 3, br. 254, 26. X. 1922: 1.

"Ljubljana, 26. januarja." *Jutro* (Ljubljana) 5, br. 24, 27. I. 1924: 1.

"Ljubljana, 29. junija." *Jutro* (Ljubljana) 2, br. 152, 30. VI. 1921: 1.

"Ljubljana, 30. avgusta." *Jutro* (Ljubljana) 5, br. 206, 31. VIII. 1924: 1.

"Ljudske stranke v eno fronto." *Večerni list* (Ljubljana) 2, br. 279, 10. XII. 1920: 1.

"Londonska konferenca." *Slovenski narod* (Ljubljana) 46, br. 26, 1. II. 1913: 1.

"Manifestacija jugoslovenske misli v Zagrebu." *Jutro* (Ljubljana) 13, br. 248a, 24. X. 1932: 1.

"Manifestacijski sprevod v Ljubljani." *Slovenski narod* (Ljubljana) 51, br. 254, 30. X. 1918: 1-2.

"Mars pleše kankan." *Zarja* (Ljubljana) 3, br. 513, 19. II. 1913: 1.

"Marsejska tragedija." *Jutro* (Ljubljana) 15, br. 235, 12. X. 1934: 8.

"Minister dr. Albert Kramer." *Jutro* (Ljubljana) 14, br. 100a, 1. V. 1933: 1.

"Mir, ki ni mir." *Zarja* (Ljubljana) 3, br. 657, 13. VIII. 1913: 1.

"Mir." *Slovenec* (Ljubljana) 41, br. 122, 31. V. 1913: 1.

"Mirujmo." *Slovenec* (Ljubljana) 41, br. 182, 9. VIII. 1913: 1.

"Močnejše od smrti!" *Slovenec* (Ljubljana) 62, br. 232, 12. X. 1934: 1.

"Montevideo Convention." 26. XII. 1933, pristupljeno 27. svibnja 2022.
<http://www.cfr.org/sovereignty/montevideo-convention-rights-duties-states/p15897>

"Na Balkanu je vojska. Osvobodilni boj." *Slovenec* (Ljubljana) 40, br. 232, 9. X. 1912: 1.

"Na Balkanu." *Soča* (Gorica) 38, br. 118, 10. X. 1908: 1.

"Na delo za novo vsedrjavno stranko!" *Jutro* (Ljubljana) 12, br. 292, 18. XII. 1931: 1.

"Na predvečer balkanske vojne." *Zarja* (Ljubljana) 2, br. 398, 2. X. 1912: 1.

"Na sledi za zločinsko tolpo." *Domovina* (Ljubljana) 17, br. 42, 25. X. 1934: 5-6.

"Na to pot ne gremo!" *Straža* (Maribor) 12, br. 140, 20. XII. 1920: 1.

"Na Vidov dan v Zagrebu." *Slovenski narod* (Ljubljana) 54, br. 147, 2. VII. 1921: 1.

"Načela mladine." *Jutro* (Ljubljana) 21, br. 258, 3. XI. 1940: 1.

"Nacionalni polom na Primorskem." *Rdeči prapor* (Ljubljana, Trst) 15, br. 49, 17. XI. 1920: 2.
 "Nacionalno vprašanje na seji kominterne." *Glas svobode* (Ljubljana) 1, br. 13, 12. VII. 1923: 2.
 "Nagovor dr. Mile Starčeviča." *Slovenec* (Ljubljana) 40, br. 242, 21. X. 1912: 1-2.
 "Naš poraz v jadraskem vprašanju." *Slovenski narod* (Ljubljana) 53, br. 260, 13. XI. 1920: 1.
 "Naš problem." *Avtonomist* (Ljubljana) 2, br. 6, 11. II. 1922: 1.
 "Naš sovražnik." *Slovenec* (Ljubljana) 42, br. 146, 1. VII. 1914: 1.
 "Naš Trst." *Edinost* (Trst) 37, br. 229, 17. VIII. 1912: 1-2.
 "Naša nova ustava in zahteva SHS naroda." *Straža* (Maribor) 13, br. 73, 4. VII. 1921: 1.
 "Naša politična smer." *Slovenski narod* (Ljubljana) 52, br. 158, 8. VII. 1919: 2.
 "Naše slike. Knez in kneginja črnogorska." *Slovan* (Ljubljana) 3, br. 19, 1. X. 1886: 301.
 "Naše slike. Srbskobolgarska vojska." *Slovan* (Ljubljana) 2, br. 23, 1. XII. 1885: 368-370.
 "Naše stališče glede balkanskega vprašanja." *Slovenec* (Ljubljana) 40, br. 257, 8. XI. 1912: 1.
 "Naše stališče nasproti italijanskim aspiracijam." *Edinost* (Trst) 42, br. 239, 29. VIII. 1917: 1.
 "Naše stališče." *Slovenec* (Ljubljana) 49, br. 147, 2. VII. 1921: 1.
 "Naši kraji in ljudje. Svetosavske proslave." *Jutro* (Ljubljana) 5, br. 25, 29. I. 1924: 3.
 "Naši vojni stroški." *Zarja* (Ljubljana) 3, br. 517, 24. II. 1913: 1.
 "Naziranje o sedanji državni krizi." *Nova pravda* (Ljubljana) 6, br. 16, 19. IV. 1924: 1.
 "NE!" *Večerni list* (Ljubljana) 2, br. 277, 7. XII. 1920: 1.
 "Nekaj o Milanu Pribičeviću." *Straža* (Maribor) 6, br. 38, 6. VII. 1914: 2.
 "Nekaj predzgodovine o naši svobodi." *Slovenski narod* (Ljubljana) 51, br. 290, 6. XII. 1918: 1.
 "Nekaj predzgodovine o naši svobodi." *Slovenski narod* (Ljubljana) 53, br. 235, 14. X. 1920: 1.
 "Nekoliko odgovora." *Edinost* (Trst) 43, br. 75, 20. III. 1918: 1.
 "Nemci in balkanski Slovani." *Slovenski narod* (Ljubljana) 45, br. 294, 21. XII. 1912: 1-2.
 "Nesposobna avstrijska diplomacija." *Edinost* (Trst) 37, br. 334, 10. XI. 1912: 1.
 "Nezadosten odgovor." *Jutro* (Ljubljana) 20, br. 265, 14. XI. 1939: 1.
 "Nezrelost." *Jutro* (Ljubljana) 1, br. 48, 16. X. 1920: 1.
 "Nič slepomišenja." *Jutro* (Ljubljana) 20, br. 260, 8. XI. 1939: 1.
 "Nič slepomišenja." *Jutro* (Ljubljana) 21, br. 14, 19. I. 1940: 1.
 "Nihče se ne sme igrati z življenjskimi narodnimi interesi." *Jutro* (Ljubljana) 14, br. 9, 11. I. 1933: 1.
 "Nj. vel. kralj Aleksander I." *Slovenec* (Ljubljana) 62, br. 230a, 10. X. 1934: 1-2.
 "Nota avstrijske vlade srbski." *Zarja* (Ljubljana) 4, br. 857, 25. VII. 1914: 2.

- “Notranji politični pregled. Paši čin bodoča ustava.” *Rdeči prapor* (Ljubljana, Trst) 15, br. 39, 13. X. 1920: 4.
- “Nova vlada je prisegla.” *Slovenec* (Ljubljana) 67, br. 195, 27. VIII. 1939: 1.
- “Nova vojna na Balkanu.” *Zarja* (Ljubljana) 3, br. 622, 3. VII. 1913: 1.
- “Novi Balkan.” *Zarja* (Ljubljana) 3, br. 564, 23. IV. 1913: 1.
- “Novoletno premišljevanje.” *Slovenec* (Ljubljana) 45, br. 298, 31. XII. 1917: 1.
- “O balkanski zvezi.” *Edinost* (Trst) 38, br. 64, 5. III. 1913: 2.
- “O bojih in zmagah. Prof. Masaryk o avstrijsko-srbskem sporu, o razpoloženju in načrtih srbske politike.” *Slovenski narod* (Ljubljana) 45, br. 288, 14. XII. 1912: 2.
- “O kongresu jugoslovanske socijalne demokracije v Ljubljani. II.” *Edinost* (Trst) 34, br. 331, 27. XI. 1909: 1-2.
- “O trializmu.” *Soča* (Gorica) 41, br. 28, 9. III. 1911: 1.
- “Ob desetletnici ujedinjenja bi morala biti zadovoljna vsa država.” *Domovina* (Ljubljana) 11, br. 49, 6. XII. 1928: 1.
- “Ob rakvah.” *Slovenec* (Ljubljana) 42, br. 145, 30. VI. 1914: 1.
- “Ob sprejeti ustavi.” *Slovenski narod* (Ljubljana) 54, br. 146, 1. VII. 1921: 1.
- “Obče smeri JDS v jedinstveni državi.” *Slovenski narod* (Ljubljana) 52, br. 43, 19. II. 1919: 1.
- “Odbor za nabiranje darov ‚Rdeči križ Balkanskih držav‘.” *Slovenski narod* (Ljubljana) 45, br. 252, 2. XI. 1912: 1.
- “Odgovor regenta.” *Naprej* (Ljubljana) 2, br. 277, 3. XII. 1918: 1.
- “Opazke k avtonomistični izjavi kulturnih delavcev.” *Slovenski narod* (Ljubljana) 54, br. 56, 10. III. 1921: 1.
- “Organizirajmo stranko!” *Slovenski narod* (Ljubljana) 53, br. 51, 3. III. 1920: 1.
- “Osvobojenje Srbije.” *Slovenski narod* (Ljubljana) 45, br. 276, 30. XI. 1912: 9.
- “Petdesettisoč žrtev.” *Zarja* (Ljubljana) 3, br. 626, 8. VII. 1913: 3.
- “Pismo s Cetinja. Razlika med črnogorskim in turškim vojakom.” *Slovenec* (Ljubljana) 40, br. 239, 17. X. 1912: 2.
- “Po deželnih zborih. Dalmacija.” *Slovenec* (Ljubljana) 20, br. 98, 30. IV. 1892: 2.
- “Po podpisu pogodbe.” *Domovina* (Ljubljana) 3, br. 126, 15. XI. 1920: 2.
- “Po podpisu rapalske pogodbe.” *Edinost* (Trst) 45, br. 233, 14. XI. 1920: 1.
- “Po regentovem obisku.” *Naprej* (Ljubljana) 4, br. 151, 4. VII. 1920: 1.
- “Po svečanostih.” *Jutro* (Ljubljana) 12, br. 208, 10. IX. 1931: 2.
- “Po vukovarskem kongresu.” *Rdeči prapor* (Ljubljana, Trst) 15, br. 15, 21. VII. 1920: 1.

- "Pod Srbi?" *Jugoslavija* (Ljubljana) 2, br. 21, 22. I. 1919: 1.
- "Pod staro slovensko zastavo." *Slovenec* (Ljubljana) 42, br. 150, 6. VII. 1914: 1-2.
- "Pod staro slovensko zastavo." *Slovenec* (Ljubljana) 42, br. 166, 24. VII. 1914: 1.
- "Podunavske Zedinjene države." *Novice* (Ljubljana) 1, br. 99, 26. X. 1918: 1.
- "Pogrom na Srbe." *Slovenski narod* (Ljubljana) 47, br. 148, 1. VII. 1914: 1.
- "Pogum." *Slovenec* (Ljubljana) 48, br. 235, 14. X. 1920: 1.
- "Politični odsevi. Na Hrvaškem." *Rdeči prapor* (Ljubljana, Trst) 8, br. 42, 20. X. 1905: 3.
- "Politični položaj." *Strža* (Maribor) 16, br. 11, 25. I. 1924: 1.
- "Politični pregled. Kraljevina SHS." *Strža* (Maribor) 13, br. 72, 1. VII. 1921: 1.
- "Politični pregled." *Domovina* (Ljubljana) 11, br. 26, 28. VI. 1928: 3.
- "Politični shod v Šmihelu. Na dan s splošno in enako volilno pravico!" *Mir* (Celovec) 24, br. 47, 23. XI. 1905: 1.
- "Položaj in Radić. 'Ključ je v Zagrebu!'" *Večerni list* (Ljubljana) 2, br. 280, 11. XII. 1920: 1.
- "Položaj u Srbiji." *Zarja* (Ljubljana) 2, br. 400, 4. X. 1912: 1.
- "Ponesrečen načrt." *Slovenski narod* (Ljubljana) 51, br. 242, 18. X. 1918: 2-3.
- "Ponicare v Gorici." *Slovenec* (Ljubljana) 45, br. 187, 17. VIII. 1917: 1.
- "Poraz bulgarskih armad." *Slovenec* (Ljubljana) 41, br. 158, 12. VII. 1913: 1.
- "Posl. Sušnik o nalogi opozicije. Krekova državna misel." *Slovenec* (Ljubljana) 52, br. 84, 11. IV. 1924: 1.
- "Praktično jugoslovanstvo." *Jugoslavija* (Ljubljana) 5, br. 169, 26. VII. 1922: 1.
- "Pravna vsebina majniške deklaracije." *Slovenski narod* (Ljubljana) 51, br. 204, 7. IX. 1918: 1.
- "Prebivalstvu Jugoslavije!" *Jutro* (Ljubljana) 13, br. 104, 5. V. 1932: 1.
- "Prebujena življenska sila našega naroda." *Jutro* (Ljubljana) 20, br. 276, 24. XI. 1940: 1.
- "Pred odločitvijo." *Resnica* (Ljubljana) 1, br. 42, 5. X. 1918: 1-2.
- "Pred proklamacijo - 'Ilirije'." *Slovenski narod* (Ljubljana) 51, br. 241, 17. X. 1918: 1.
- "Predstava nove vlade." *Slovenec* (Ljubljana) 39, br. 255, 7. XI. 1911: 2.
- "Prepir za Makedonijo?" *Slovenec* (Ljubljana) 41, br. 122, 31. V. 1913: 2.
- "Primorski Slovani." *Edinost* (Trst) 37, br. 304, 31. X. 1912: 2.
- "Proč z deželnimi mejami!" *Slovenec* (Ljubljana) 45, br. 175, 2. VIII. 1917: 1.
- "Prodani!" *Večerni list* (Ljubljana) 2, br. 259, 13. XI. 1920: 1.
- "Program nove vlade." *Slovenec* (Ljubljana) 57, br. 7, 9. I. 1929: 1.
- "Program prestolonaslednika Franca Ferdinanda." *Slovenec* (Ljubljana) 41, br. 4, 7. I. 1913: 2.
- "Programatični volivni govor dr. A Korošca." *Slovenec* (Ljubljana) 55, br. 147, 5. VII. 1927: 1-2.

"Proletariat in srbo-hrvaško-slovenski spor." *Delavske novice* (Ljubljana) 2, br. 5, 2. II. 1922: 1.
 "Protestiramo." *Slovenec* (Ljubljana) 52, br. 22, 26. I. 1924: 3.
 "Protestni shod." *Slovenec* (Ljubljana) 52, br. 20, 24. I. 1924: 2.
 "Proti fašistovskim napadom – delavska obramba." *Glas svobode* (Ljubljana) 1, br. 23, 20. IX. 1923: 3.
 "Prva seja banovinskega odbora JRKD." *Jutro* (Ljubljana) 13, br. 143, 21. VI. 1932: 2.
 "Prva skupna seja Jugoslovanskega in radikalnega kluba." *Slovenec* (Ljubljana) 56, br. 21, 26. I. 1928: 1.
 "Prve srbske čete." *Edinost* (Trst) 38, br. 184, 5. VII. 1913: 1-2.
 "Prvi kongres vsedržavne stranke." *Jutro* (Ljubljana) 14, br. 168, 21. VII. 1933: 1.
 "Razgled po svetu. Srbija." *Soča* (Gorica) 36, br. 9, 31. I. 1906: 4.
 "Razkol med Poljaki." *Edinost* (Trst) 42, br. 246, 5. IX. 1917: 1.
 "Razkritja o Masarykovih razkritjih!" *Slovenski narod* (Ljubljana) 43, br. 343, 16. X. 1910: 1.
 "Razmere v Bosni in Hercegovini." *Zarja* (Ljubljana) 4, br. 857, 25. VII. 1914: 1.
 "Razmere v okrožju tržaškega višjega deželnega sodišča." *Edinost* (Trst) 30, br. 345, 16. XII. 1905: 1.
 "Razne politične vesti." *Edinost* (Trst) 41, br. 337, 3. XII. 1916: 1.
 "Reaktiviranje srbskih društev v Bosni in Hercegovini." *Slovenec* (Ljubljana) 41, br. 182, 9. VIII. 1913: 5.
 "Reška konferenca." *Edinost* (Trst) 31, br. 53, 22. II. 1906: 2.
 "Resolucije predlagane i sprejete na zboru zaupnikov JDS." *Slovenski narod* (Ljubljana) 52, br. 157, 7. VII. 1919: 2.
 "Še enkrat o krfskem 'dogovoru'." *Edinost* (Trst) 42, br. 224, 15. VIII. 1917: 1.
 "Še: Srbi in jugoslovansko vprašanje." *Edinost* (Trst) 37, br. 58, 27. II. 1912: 1-2.
 "Sedanji politični položaj." *Slovenski narod* (Ljubljana) 52, br. 45, 21. II. 1919: 1.
 "Separatistične punktacije in severna meja." *Jutro* (Ljubljana) 14, br. 25, 29. I. 1933: 2.
 "Shod proti vojni." *Zarja* (Ljubljana) 2, br. 438, 19. XI. 1912: 3.
 "Shod zaupnikov S.L.S." *Slovenec* (Ljubljana) 36, br. 264, 16. XI. 1908: 1-2.
 "Simpatični komentarji iz tujine." *Slovenec* (Ljubljana) 57, br. 6, 8. I. 1929: 2.
 "Skupščina Radičeve stranke." *Slovenec* (Ljubljana) 48, br. 281, 10. XII. 1920: 1-2.
 "Slaba vest se oglašča." *Slovenski narod* (Ljubljana) 45, br. 99, 31. XII. 1912: 1-2.
 "Slovani in Italijani." *Edinost* (Trst) 28, br. 270, 26. XI. 1903a: 1-2.
 "Slovani in Italijani." *Edinost* (Trst) 28, br. 273, 29. XI. 1903b: 2.

- “Slovenci in Jugoslovani.” *Zarja* (Ljubljana) 3, br. 558, 16. IV. 1913a: 1.
- “Slovenci in Jugoslovani.” *Zarja* (Ljubljana) 3, br. 559, 17. IV. 1913b: 1.
- “Slovenci in Slovenke!” *Slovenski narod* (Ljubljana) 45, br. 247, 26. X. 1912: 1.
- “Slovenci ogorčeno zavračajo in ostro obsojajo politiko razdiranja.” *Jutro* (Ljubljana) 14, br. 7, 8. I. 1933: 1.
- “Slovenci pri volitvah.” *Jutro* (Ljubljana) 12, br. 261, 11. XI. 1931: 2.
- “Slovenci smo Jugoslovani.” *Jutro* (Ljubljana) 13, br. 149, 28. VI. 1932: 8.
- “Slovenci tostran in onstran meja.” *Jutro* (Ljubljana) 14, br. 11, 13. I. 1933: 1.
- “Slovenci Wilsonu.” *Slovenec* (Ljubljana) 45, br. 22, 27. I. 1917: 1.
- “Slovenija izgubljena, Banac in kompanija rešena.” *Straža* (Maribor) 12, br. 127, 15. XI. 1920: 1.
- “Slovenski liberalci za Buriana.” *Slovenec* (Ljubljana) 38, br. 261, 16. XI. 1910: 1.
- “Slovenski 'separatizem' in Hrvatje.” *Jugoslavija* (Ljubljana) 2, br. 46, 20. II. 1919: 1.
- “Slovenstvo in jugoslovenstvo.” *Jutro* (Ljubljana) 13, br. 149, 28. VI. 1932: 7.
- “Smernice 'Delavskih novic'.” *Delavske novice* (Ljubljana) 1, br. 1, 28. X. 1921: 1.
- “Sodrug! Sodružice.” *Naprej* (Ljubljana) 1, br. 1, 15. VII. 1917: 1.
- “Spezialortsrepertorium für das österreichisch-illyrische Küstenland: bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910 / herausgegeben von der K. k. statistischen Zentralkommission.” 1918. *Spezialortsrepertorium der österreichisch Länder*, 7. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei.
- “Splošno prodiranje bolgarske.” *Edinost* (Trst) 38, br. 180, 1. VII. 1913: 1-2.
- “Sporazum z Italijo.” *Slovenski narod* (Ljubljana) 57, br. 21, 25. I. 1924: 1.
- “Sporazum.” *Jutro* (Ljubljana) 20, br. 198, 26. VIII. 1939: 1.
- “Srbi in jugoslovansko vprašanje.” *Edinost* (Trst) 37, br. 56, 25. II. 1912: 1.
- “Srbija in velesile.” *Slovenski narod* (Ljubljana) 45, br. 258, 9. XI. 1912: 3.
- “Srbija na pomoč.” *Slovenski narod* (Ljubljana) 51, br. 265, 9. XI. 1918: 1.
- “Srbska radikalna stranka.” *Straža* (Maribor) 12, br. 110, 4. X. 1920: 1.
- “Stara Srbija in albansko vprašanje.” *Slovenski narod* (Ljubljana) 45, br. 288, 14. XII. 1912a: 2.
- “Stara Srbija in albansko vprašanje.” *Slovenski narod* (Ljubljana) 45, br. 296, 24. XII. 1912b: 2.
- “Stranke v Srbiji.” *Slovenec* (Ljubljana) 47, br. 4, 7. I. 1919: 1.
- “Tabor v Št. Jakobu v Rožu.” *Mir* (Celovec) 33, br. 28, 18. VII. 1914: 1-2.
- “Talijani Istre i sloga.” *Naša sloga* (Trst) 37, br. 4, 28. I. 1904: 1.
- “The peace treaty of Versailles.” 28. VI. 1919, pristupljeno 21. srpnja 2021.
<http://net.lib.byu.edu/~rdh7/wwi/versailles.html>

- "Treaty of peace with Austria. St. Germain-en-Laye." 10. IX. 1919, pristupljeno 29. kolovoza 2022.
<http://www.austlii.edu.au/au/other/dfat/treaties/1920/3.html>
- "Trialističen zemljevid habsburške monarhije." *Edinost* (Trst) 34, br. 253, 9. IX. 1909: 2.
- "Trialistične šalobarde." *Soča* (Gorica) 42, br. 44, 16. IV. 1912: 1-2.
- "Trializem – češko državno pravo – narodna avtonomija." *Edinost* (Trst) 34, br. 23, 23. I. 1909: 2.
- "Trializem." *Edinost* (Trst) 34, br. 176, 24. VI. 1909: 2.
- "Trializem." *Edinost* (Trst) 37, br. 206, 25. VII. 1912: 1.
- "Tržaško jugoslovansko ženstvo za deklaracijo." *Edinost* (Trst) 43, br. 30, 3. II. 1918: 1.
- "Tvorec našega edinstva." *Slovenec* (Ljubljana) 62, br. 233, 13. X. 1934: 1.
- "Ujedinjenje s Srbijo." *Domovina* (Ljubljana) 1, br. 41, 29. XI. 1918: 1.
- "Uredba o proširenju propisa uredbe o banovini Hrvatskoj na ostale banovine." *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, 26. 8. 1939, broj 194-A-LXVIII.
- "Ustav za Kraljevinu Srbiju." 1903. Beograd: Državna štamparija Kraljevine Srbije.
- "Ustava in uprava v jugoslovanski državi." *Slovenec* (Ljubljana) 46, br. 247, 26. X. 1918: 1.
- "Ustava Jugoslavije." *Edinost* (Trst) 46, br. 155, 2. VII. 1921: 1.
- "Ustava Kraljevine SHS." 1921. Ljubljana: Uradni list deželne vlade za Slovenijo.
- "V Jugoslaviji." *Slovenski narod* (Ljubljana) 51, br. 243, 19. X. 1918: 2.
- "V službi Italije." *Edinost* (Trst) 38, br. 46, 15. II. 1913: 1-2.
- "V Zagrebu je tekla kri." *Naprej* (Ljubljana) 2, br. 281, 7. XII. 1918: 1.
- "V žalnih dneh." *Slovenski narod* (Ljubljana) 47, br. 149, 2. VII. 1914: 1.
- "V zaželjeni deželi." *Slovenec* (Ljubljana) 46, br. 229, 5. X. 1918a: 1-2.
- "V zaželjeni deželi." *Slovenec* (Ljubljana) 46, br. 230, 7. X. 1918b: 1.
- "Varanje s trializmom." *Edinost* (Trst) 36, br. 245, 3. IX. 1911: 1.
- "Veselsrbska ideja." *Slovenec* (Ljubljana) 49, br. 18, 23. I. 1921: 1-2.
- "Velik protestni shod." *Slovenec* (Ljubljana) 48, br. 261, 14. XI. 1920: 1.
- "Velikanska draginja v Sofiji." *Zarja* (Ljubljana) 2, br. 401, 5. X. 1912: 3.
- "Veliko vprašanje." *Slovenec* (Ljubljana) 41, br. 176, 2. VIII. 1913: 1.
- "Verbum regis." *Slovenec* (Ljubljana) 57, br. 16, 19. I. 1929: 1.
- "Vesnič o Koroški." *Domovina* (Ljubljana) 3, br. 114, 15. X. 1920: 1.
- "Vesti iz Štajerske – ob vseučiliščnem vprašanju." *Edinost* (Trst) 33, br. 348, 17. XII. 1908: 3-4.
- "Vlada zakonitosti, pravice in enakosti." *Slovenec* (Ljubljana) 57, br. 6, 8. I. 1929: 1.
- "Vodilne misli za volilni boj v konstituantu." *Slovenec* (Ljubljana) 48, br. 255, 2. X. 1920: 1.

- “Vojaška moč in ustroj Turčije ter balkanskih držav.” *Slovenec* (Ljubljana) 40, br. 229, 5. X. 1901: 2-3.
- “Vojna ali mir? Balkanska kriza.” *Zarja* (Ljubljana) 2, br. 399, 3. X. 1912: 1.
- “Vojna na Balkanu. Pisma iz Srbije.” *Zarja* (Ljubljana) 2, br. 416, 23. X. 1912: 1.
- “Vojna na Balkanu. Slovenska socialna demokracija in balkanska vojna.” *Zarja* (Ljubljana) 2, br. 424, 2. XI. 1912: 1.
- “Vojna na Balkanu. Vojni hujskači.” *Zarja* (Ljubljana) 2, br. 434, 14. XI. 1912: 1.
- “Vojna na Balkanu.” *Edinost* (Trst) 37, br. 283, 10. X. 1912a: 1.
- “Vojna na Balkanu.” *Edinost* (Trst) 37, br. 287, 14. X. 1912b: 2-3.
- “Vojna na Balkanu.” *Edinost* (Trst) 37, br. 289, 16. X. 1912c: 1-2.
- “Vojna na Balkanu.” *Slovenski narod* (Ljubljana) 45, br. 235, 12. X. 1912d: 1-2.
- “Vojna na Balkanu.” *Slovenski narod* (Ljubljana) 45, br. 282, 7. XII. 1912e: 3.
- “Vojska na Balkanu.” *Slovenec* (Ljubljana) 41, br. 152, 5. VII. 1913: 4.
- “Volilne koalicije.” *Jugoslavija* (Ljubljana) 3, br. 229, 24. IX. 1920.
- “Vpliv balkanske vojske na avstrijsko notranjo politiko.” *Slovenec* (Ljubljana) 41, br. 1, 2. I. 1913: 2.
- “Vprašanje državne oblike.” *Večerni list* (Ljubljana) 2, br. 288, 21. XII. 1920: 1.
- “XXII. Letni občni zbor 'Katoliško-političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem'.” *Mir* (Celovec) 31, br. 49, 7. XII. 1912: 1.
- “Z ljubljanskega shoda JDS. Govor dr. Puca.” *Jutro* (Ljubljana) 3, br. 282, 28. XI. 1922: 3.
- “Z ognjem se igrajo.” *Slovenski narod* (Ljubljana) 45, br. 258, 9. XI. 1912: 1.
- “Za državno in narodno jedinstvo.” *Straža* (Maribor) 12, br. 24, 8. III. 1920: 1-2.
- “Za hrvatsko republiko?” *Večerni list* (Ljubljana) 2, br. 278, 9. XII. 1920: 1.
- “Za kaj gre?” *Večerni list* (Ljubljana) 2, br. 226, 5. X. 1920: 1.
- “Za prerojeno državo enakosti in svobode!” *Jutro* (Ljubljana) 9, br. 179, 2. VIII. 1928: 1.
- “Za revizijo ustave.” *Slovenec* (Ljubljana) 49, br. 146, 1. VII. 1921: 1.
- “Za skupno deklaracijsko politiko.” *Slovenski narod* (Ljubljana) 50, br. 167, 24. VII. 1917: 1.
- “Začetek in konec.” *Slovenski narod* (Ljubljana) 45, br. 241, 19. X. 1912: 1.
- “Zakaj je padla parlamentarna vlada.” *Slovenec* (Ljubljana) 57, br. 10, 12. I. 1929: 1.
- “Zaključna beseda na adresu gosp. Dr. A. Tresić Pavičića.” *Edinost* (Trst) 31, br. 32, 1. II. 1906a: 1.
- “Zaključna beseda na adresu gosp. Dr. A. Tresić Pavičića.” *Edinost* (Trst) 31, br. 33, 2. II. 1906b: 1.

- “Žalostna bilanca.” *Slovenski narod* (Ljubljana) 45, br. 296, 24. XII. 1912: 1-2.
- “Zanimiva razkritja ob rekonstrukciji srbskega kabineta.” *Slovenec* (Ljubljana) 45, br. 150, 4. VII. 1917: 1.
- “Zavezniki – sovražniki?” *Slovenec* (Ljubljana) 41, br. 122, 31. V. 1913: 2.
- “Zbliževanje med Slovani in Italijani v Dalmaciji in posledice istega za ostale Jugoslovane.” *Edinost* (Trst) 30, br. 323, 23. XI. 1905: 1.
- “Zborovanje zaupnikov JDS.” *Slovenski narod* (Ljubljana) 52, br. 157, 7. VII. 1919: 1.
- “Združevanje nasprotnikov.” *Slovenski narod* (Ljubljana) 45, br. 270, 23. XI. 1912: 11.
- “Zemlja.” *Slovenski narod* (Ljubljana) 52, br. 32, 7. II. 1919: 1.
- “Zločinska zarota proti voditeljem KDK.” *Slovenski narod* (Ljubljana) 61, br. 141, 21. VI. 1928: 1.
- “Zmagovalci - poraženi.” *Naprej* (Ljubljana) 5, br. 146, 2. VII. 1921: 1.
- “Zopet poraz.” *Slovenec* (Ljubljana) 41, br. 64, 18. III. 1913: 1.
- “Žrtvovani.” *Slovenec* (Ljubljana) 48, br. 260, 13. XI. 1920: 1.
- “Zunanji in notranji sovražniki balkanske zveze.” *Slovenec* (Ljubljana) 41, br. 64, 18. III. 1913: 1-2.
- “Zveza delovnega ljudstva.” *Delavske novice* (Ljubljana) 2, br. 44, 2. XI. 1922: 1-2.
- “Zveza narodov.” *Slovenski narod* (Ljubljana) 52, br. 34, 10. II. 1919: 1.
- Manjkas, Miljenko. 2012. *Jugoslavenske tajne službe. Dio 2.: Krvavi tragovi slobode. Dokumentarni film*. Zagreb: Hrvatska radiotelevizija.
- Pirjevec, Jože. 2013. U: *Cesarski Trst in Slovenci. 2. del, “Preporod.”* Dokumentarna emisija, uredio Valentin Pečenko. Ljubljana: TV Slovenija. <http://www.ava.rtv slo.si/predvajaj/cesarski-trst-in-slovenci-preporod-dokumentarna/ava2.174296892/> (posjet 30. 05. 2014.).
- Zafranović, Lordan. 2012. *Tito – Posljednji sojedoci testamenta. Dokumentarni film. 7. Dio*. Zagreb: HRT.

Literatura

- Armstrong, John A. 1968. “Collaborationism in World War II: The Integral Nationalist Variant in Eastern Europe.” *The Journal of Modern History* 40, br. 3: 396–410.
- Aškerc, Anton. 1885. “Jek z Balkana.” *Slovan* (Ljubljana) 2, br. 21, 1. XI. 1885: 323.
- Avramovski, Živko. 1980. *Jugoslovensko-bugarški odnosi u XX veku: zbornik radova*. Beograd: Institut za savremenu istoriju – Narodna knjiga.

- Avramovski, Živko. 1986. *Britanci o kraljevini Jugoslaviji: Godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921-1930*. Beograd: Arhiv Jugoslavije.
- Bakić, Jovo. 2004. *Ideologije jugoslovenstva između srpskog i hrvatskog nacionalizma 1918-1941*. Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka Žarko Zrenjanin.
- Balkovec, Bojan. 1989. "Volivci in glasovanje o vidovdanski ustavi." *Zgodovinski časopis* 43, br. 2: 241-248.
- Banac, Ivo. 1988a. *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: porijeklo, povijest, politika*. Zagreb: Globus.
- Banac, Ivo. 1988b. *With Stalin Against Tito: Cominformists Splits in Yugoslav Communism*. Ithaca: Cornell University Press.
- Banac, Ivo. 1992. "Emperor Karl Has Become a Comitadji: The Croatian Disturbances of Autumn 1918." *The Slavonic and East European Review* 70, br. 2: 284-305.
- Banac, Ivo. *Sa Staljinom protiv Tita: informbiroovski rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu*. Zagreb: Globus.
- Barker, Elisabeth. 1950. *Macedonia. Its Place in Balkan Power Politics*. London: Royal Institute of International Affairs.
- Biber, Dušan. 1981. *Tito – Churchill. Strogo tajno*. Zagreb: Globus.
- Bilandžić, Dušan. *Zgodovina Socialistične federativne republike Jugoslavije: glavni procesi*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- Biondich, Mark. 2000. *Stjepan Radić, the Croat Peasant Party, and the Politics of Mass Mobilization, 1904-1921*. Toronto: Toronto University Press.
- Bister, Feliks J. 2009. "Hrvaško-slovensko sodelovanje v dunajskem parlamentu na predvečer prve svetovne vojne." *Pilar – Croatian Journal of Social Sciences and Humanities* 4, br. 1-2: 103-108.
- BKP. 1999. *Kominternät i makedonskijat vāpros, 1919-1946, 2*. Sofija: GUA pri MS.
- Blagojević, Anita, i Branka Radonić. 2012. „O Ustavu Kraljevine Jugoslavije iz 1931.“ *Pravni vjesnik* 28, br. 1: 123-144.
- Bled, Jean-Paul, 2013. *Franz Ferdinand: ein eingensinnige Thronfolger*. Wien: Böhlau Verlag.
- Boban, Ljubo. 1987. *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije 1*. Zagreb: Školska knjiga.
- Boban, Ljubo. 1992. "Kada je i kako nastala Država Slovenaca, Hrvata i Srba." *Časopis za suvremenu povijest* 24, br. 3: 45.-60.
- Boj za osvoboditev in združitev slovenskega naroda: program slovenskega nacionalno revolucionarnega gibanja SNR*. 1933. Ljubljana.

- Borko, Božidar. 1925. "Književno pismo iz Slovenije." *Nova Evropa* (Beograd) knjiga XII, br. 14: 433-438.
- Borko, Božidar. 1928. "Jedna kultura i jedna psiha?" *Nova Evropa* (Beograd) knjiga XVII, br. 1: 13-17.
- Borko, Božidar. 1932. "Slovinci i Jugoslavenstvo." *Nova Evropa* (Beograd) knjiga XXV, br. 8: 423-429.
- Borković, Milan, i Venceslav Glišić. 1972. *Osnivački kongres KP Srbije (8.-12. maj 1945)*. Beograd: Institut za istoriju radničkog pokreta Srbije.
- Broz, Josip. 1977a. *Nacionalno pitanje i revolucija*. Beograd: Prosveta.
- Broz, Josip. 1977b. *Sabrana djela. 7. knjiga*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, Zagreb: Naprijed.
- Broz, Josip. 1977c. *Sabrana djela. 17. Knjiga*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, Zagreb: Naprijed.
- Bruckmüller, Ernst. 1991. "Nove raziskave zgodovine avstrijskega meščanstva." *Zgodovinski časopis* 45, br. 3: 369-389.
- Calic, Marie-Janine. 2019. *Zgodovina jugovzhodne Evrope*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Cenčić, Vjenceslav. 1983. *Enigma Kopnić, 2 sveska*. Beograd: Rad.
- Čepič, Zdenko (i drugi). 1995. *Ključne značilnosti slovenske politike v letih 1929-1955. Znanstveno poročilo*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- Čepulo, Dalibor, Lujo Margetić, i Ivan Beuc. 2006. *Hrvatska pravna povijest u europskom kontekstu*. Zagreb: Pravni fakultet.
- Churchill, Winston. 1953. *The second world war. Triumph and Tragedy*. Boston: Houghton Mifflin Company; The Riverside Press.
- Čulinović, Ferdo. 1954. *Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka, druga knjiga (Srbija-Crna Gora-Makedonija, Jugoslavija 1918.-1945.)*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čulinović, Ferdo. 1956. *Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. I XX. stoljeća - Hrvatska, Slavonija i Dalmacija, Istra, Srpska Vojvodina, Slovenija, Bosna i Hercegovina*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čulinović, Ferdo. 1961. *Jugoslavija između dva rata*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Čulinović, Ferdo. 1963. *Državnopravni razvitak Jugoslavije*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čulinović, Ferdo. 1968. *Dokumenti o Jugoslaviji: historijat od osnutka zajedničke države do danas*. Zagreb: Školska knjiga.

- Cvirn, Janez. 2006. *Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v Habsburški monarhiji: Dunajski državni zbor in Slovenci (1848-1918)*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Cvirn, Janez. 2009. "Med nacionalizmom in nacionalno koeksistenco." *Zgodovinski časopis* 63, br. 1-2: 228-238.
- Danić, Danilo. 1929. *O uredbama: rasprava iz javnog prava*. Beograd: Štamparija »Dom Maloletnika«.
- Dedijer, Vladimir. 1953. *Josip Broz Tito: Prilozi za biografiju*. Zagreb: Kultura, 1953.
- Dedijer, Vladimir. 1966. *Sarajevo 1914*. Ljubljana: Država založba Slovenije.
- Dedijer, Vladimir. 1972. *Josip Broz Tito, prispevki za življenjepis*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Dedijer, Vladimir. 1981. *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita. Knjiga 2*. Zagreb: Mladost.
- Despot, Igor. 2008. *Balkanski ratovi (1912. – 1913.) i hrvatska javnost*. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Despot, Igor. 2009. "Tisak Hrvatske i Dalmacije o balkanskim ratovima (1912-1913)." *Historijski zbornik* 62, br. 1: 109-135.
- Despot, Igor. 2012. *The Balkan Wars in the Eyes of the Warring Parties. Perceptions and Interpretations*. Bloomington: iUniverse, Inc.
- Deželak Barič, Vida. 2017. "Stranke marksističnega idejnopolitičnega tabora na Slovenskem 1896-1941." *Prispevki za novejšo zgodovino* 57, br. 1: 84-111
- Diklić, Marjan. 1998. *Pravaštvo u Dalmaciji do kraja prvog svjetskog rata*. Zadar: Matica hrvatska; Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.
- Đilas, Milovan. 1973. *Memoir of a Revolutionary*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Dimić, Ljubodrag. 1996. *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije (1. tom)*. Beograd: Stubovi kulture.
- Dimitrov, Georgi. 1997. *Dnevnik (9 mart 1933-6 februar 1949)*. Sofija: Universitetsko izdatelstvo 'Sv. Kliment Ohridski'.
- Dimitrov, Veselin. 2008. *Stalin's Cold War. Soviet Foreign Policy, Democracy and Communism in Bulgaria, 1941-48*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan.
- Dobrivojević, Ivana. 2006. *Državna represija u doba diktature kralja Aleksandra 1929-1935*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Đokić, Dejan. 2010. *Nedostižni kompromis. Srpsko-hrvatsko pitanje u međuratnoj Jugoslaviji*. Beograd: Fabrika knjiga.
- Dolenc, Jože. 1928. "Pravica samoodločbe do odcepitve." *Svobodna mladina* (Ljubljana) 1, br. 1/2: 5-11.

- Dragostinova, Theodora. 2018. "Debating on the Borders of the Post-Second World War Balkans." *Contemporary European History* 27, br. 3: 387–411.
- Droz, Jacques. 1960. *L'Europe centrale. Évolution historique de l'idée de "Mitteleuropa"*. Paris: Payot.
- Dželebdžić, Milovan. 1986a. *Dokumenti centralnih organa KPJ NOR i revolucija (1941-1945), knjiga 17. Izvori za istoriju SKJ*. Beograd: Izdavački centar Komunist.
- Dželebdžić, Milovan. 1986b. *Dokumenti centralnih organa KPJ NOR i revolucija (1941-1945), knjiga 18. Izvori za istoriju SKJ*. Beograd: Izdavački centar Komunist.
- Dželebdžić, Milovan. 1986c. *Dokumenti centralnih organa KPJ NOR i revolucija (1941-1945), knjiga 20. Izvori za istoriju SKJ*. Beograd: Izdavački centar Komunist.
- Džoić, Dragomir. 1995. *Teorije o složenoj državi (federalizmu) na južnoslavenskim prostorima od početka 20. stoljeća do 1941. g.* Zagreb: Pravni fakultet.
- Eiletz, Silvin. 2009. *Titova skrivnostna leta v Moskvi: 1935–1940*. Celovec: Mohorjeva družba.
- Ekmečić, Milorad Ekmečić. 1989. *Stvaranje Jugoslavije 1790-1918. Zv. II*. Beograd: Prosveta.
- Engelsfeld, Neda. 1972. "Rad kluba komunističkih poslanika u plenumu Ustavotvorne skupštine (u prosincu 1920. i siječnju 1921.)." *Radovi Instituta za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu* 2, br. 1: 181-262.
- Engelsfeld, Neda. 1994. "Poslovnik Ustavotvorne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1921. godine." *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 44, br. 4: 377–417.
- Engelsfeld, Neda. 2002. *Povijest hrvatske države i prava – razdoblje od 18. do 20. stoljeća*. Zagreb: Pravni fakultet.
- Erjavec, Fran. 1928. *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*. Ljubljana: Prosvetna zveza.
- Evans, Ifor L. 1928. "Economic Aspects of Dualism in Austria-Hungary." *The Slavonic and East European Review* 6, br. 18: 529-542
- Ferenc, Tone. 1962. *Dokumenti ljudske revolucije*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja.
- Filipič, France. 1981. *Poglavja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919-1939 (2. knjiga)*. Ljubljana: Borec.
- Filipič, France. 1994. *Ob razpotjih zgodovine*. Maribor: Obzorja.
- Gabelica, Mislav. 2005. "Žrtve sukoba na Jelačićevom trgu 5. prosinca 1918." *Časopis za suvremenu povijest* 37, br. 2: 467-477.
- Gabršček, Andrej. 1934. *Goriški Slovenci – narodne, kulturne, politične in gospodarske črtice, knj. 2: Od leta 1901 do 1924*. Ljubljana.

- Gačić, Aleksandra. 2017. "Slovenci v Jugoslovanskem odboru in Londonski memorandum." *Acta Histriae* 25, br. 4: 1051-1070.
- Gašparič, Jure. 2014. "Parlamentarna razprava v prvi Jugoslaviji." *Prispevki za novejšo zgodovino* 54, br. 2: 63-78.
- Genov, Roumen. 2014. "Federalism in the Balkans: Projects and Realities." *Codrul Cosminului* 20, br. 2: 391-412.
- Gestrin, Ferdo, i Vasilij Melik. 1966. *Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1966.
- Gibianskii, Leonid. 1997. "The Soviet-Yugoslav Split and the Cominform." U: *The establishment of communist regimes in Eastern Europe 1944-1949*, uredili Norman M. Naimark i Leonid Gibianskii, 291-312. Boulder: Westview Press.
- Gligorijević, Branislav. 1992. *Kominternu, jugoslovensko i srpsko pitanje*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Godeša, Bojan. 2001. "New York Times o načrtih za samostojno slovensko državo med Drugo svetovno vojno." U: *Melikov zbornik*, uredili Vincenc Rajšp, Rajko Bratovž, Janez Cvirn, Jasna Fischer, Walter Lukan i Branko Marušič, 1045-1050. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2001.
- Godeša, Bojan. 2006. *Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno*. Ljubljana: Institut za novejšo zgodovino.
- Godeša, Bojan. 2008. "Dileme glede državnopravnega položaja Slovenije med drugo svetovno vojno." U: *Historični seminar 6*, uredile Katarina Keber i Katarina Šter, 139-156. Ljubljana: Založba ZRC.
- Godina, Ferdo. 1980. *Prekmurje 1941-1945*. Murska Sobota: Pomurska založba.
- Gonnard, Rene. 1912. "Le trialisme: Le point de vue slave et le point de vue autrichien." *Revue politique et parlementaire: questions politiques, sociales et législatives* 10, br. 10: 223-244.
- Gosar, Andrej. 1940. *Banovina Slovenija: politična finančna in gospodarska vprašanja*. Ljubljana: Dejanje.
- Granda, Stane. 2008. *Slovenija*. Ljubljana: Urad vlade za komuniciranje.
- Grbin, Mladen, i Carol Hodge. 2000. *Sigurnost i stabilnost u jugoistočnoj Europi*. Zagreb: Durieux.
- Grdina, Igor. 2003. *Slovenci med tradicijo in perspektivo: politični mozaik 1860-1918* (Ljubljana: Študentska založba).

- Grdina, Igor. s.d. "Slovenska deklaracija." E-enciklopedija, pristupljeno 23. prosinca 2022. <https://enciklopedija-osamosvojitve.si/clanek/slovenska-deklaracija/>.
- Gross, Mirjana. 1960. *Vladavina hrvatsko-srpske koalicije 1906-1907*. Beograd: Institut društvenih nauka. Odelenje za istorijske nauke.
- Gross, Mirjana. 1970. "Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga oko prijestolonaslednika Franje Ferdinanda." *Časopis za suvremenu povijest* 2, br. 2: 9-72.
- Gross, Mirjana. 1996. *Suvremena historiografija*. Zagreb: Novi Liber.
- Hall, Richard C. 2000. *The Balkan Wars 1912-1913. Prelude to the First World War*. London, New York: Routledge.
- Hanning, Alma. 2020. "Franz Ferdinand. Power and image." U: *Sarajevo 1914*, uredio Mark Cornwall, 17-38. London: Bloomsbury Publishing.
- Hasanbegović, Zlatko. 2010. "Jugoslavenska muslimanska organizacija od uvođenja diktature kralja Aleksandra do Sarajevskih punktacija (1929. - 1933.)." *Pilar - Croatian Journal of Social Sciences and Humanities* 5, br. 2: 9-44.
- Hohnjec, Josip. 1928. *O ustavi naše države*. Ljubljana: Leonova družba.
- Holcman, Borut. 2008. "Erbrechts Geschichte (Slowenien - Jugoslawien) nach 1918." *Zbornik Pravne fakultete Univerze v Mariboru* 4, br. 1: 111-119.
- Hribar, Ivan. 1932. *Moji spomini. III*. Ljubljana: Tisk J. Blasnika nasl. Univerzitetna tiskarna in litografija.
- Hribar, Ivan. 1984. *Moji spomini. II. del*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Ilešič, Fran. 1922. "Ujedinjena Slovenija." *Srpski književni glasnik* (Beograd), 1. 9. 1922: 66-67.
- Irvine, Jill A. 1992. "Tito, Hebrang i hrvatsko pitanje, 1943. - 1944." *Časopis za suvremenu povijest* 24, br. 1: 21-47.
- Ivašković, Igor. 2012. "Trialistični koncepti in alternative v luči primorskega časopisja." *Prispevki za novejšo zgodovino* 52, br. 2: 69-95.
- Ivašković, Igor. 2017. *Ideje jugoslovanske države v teorijah sestavljenih držav v obdobju 1900-1921*. Ljubljana: Evropska pravna fakulteta, Nova Univerza.
- Ivašković, Igor. 2018. "The Vidovdan Constitution and the Alternative Constitutional Strategies." *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 68, br. 3-4: 525-551.
- Ivašković, Igor. 2019. "Implication of the Balkan Wars for the Yugoslav Idea among Slovenians in Trieste." *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 21, br. 2: 187-203.
- Ivašković, Igor. 2020. "Geopolitički zaokret liberalnih slovenskih krugova u Primorskoj pred Prvi svjetski rat." *Časopis za suvremenu povijest* 52, br. 1: 193-218.

- Janjatović, Bosiljka. 1983. "Revolucionarni radnički pokret u Zagrebu 1929-1934. godine." *Časopis za suvremenu povijest* 15, br. 2: 1-31;
- Janjatović, Bosiljka. 1994. "Hrvatska 1928.-1934. godine: vrijeme organiziranih političkih ubojstava." *Povijesni prilozi* 13, br. 13: 219-244.
- Jeglič, Anton Bonaventura. 2015. *Jegličev dnevnik*. Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba.
- Jovanović, Dragoljub. 1975. *Ljudi, ljudi..., Medaljoni 46 umrlih savremenika (sa fotografijama)*. Beograd.
- Jukić, Ivana. 2006. "Vladavina žena na Bečkom dvoru 1711./1712. i Hrvatska pragmatička sankcija." *Povijesni prilozi* 25, br. 3: 103-127.
- Jukić, Ivana. 2018. "Why Was the Habsburg Princess Granted the Right to Rule the Kingdom of Croatia in 1712?" *Povijesni prilozi* 37, br. 54: 219-236.
- Kacin-Wohinz, Milica, i Nevenka Troha. 2001. *Slovensko-italijanski odnosi 1880-1956. Poročilo slovensko-italijanske zgodovinsko-kulturne komisije*. Ljubljana: Nova revija.
- Kalc, Aleksej. 2013. "Vidiki razvoja prebivalstva Goriške-Gradiške v 19. stoletju in do prve svetovne vojne." *Acta Histriae* 21, br. 4: 683-706
- Kardelj, Edvard. 1939. *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*. Ljubljana: Naša založba.
- Kardelj, Edvard. 1946. *Pot nove Jugoslavije*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Kardum, Livia, i Bruno Korea Gajski. 2012. "Križa dualizma u Austro-Ugarskoj 1903. godine." *Politička misao* 49, br. 2: 97-123.
- Kermauner, Taras. 1986. *Med hlapčevstvom in samobitnostjo*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1986.
- Kermavner, Dušan, Rudolf Golouh, i Moša Pijade (urednici). 1951. *Zgodovinski arhiv Komunistične partije Jugoslavije. Tom 5, Socialistično gibanje v Sloveniji: 1869-1920*. Beograd: Zgodovinski oddelek Centralnega komiteja KPJ.
- Kidrič, Boris. 1985. *Sabrana dela*. Beograd: Izdavački centar Komunist.
- Kitchen, Martin. 1987. "Winston Churchill and the Soviet Union during the Second World War." *The Historical Journal*, 30, br. 2: 415-436.
- Klaić, Željko. 2009. "Promišljanja o političkoj aktivnosti Matka Laginje, u povodu pokretanja lista Omnibus i održavanja općinskih izbora u Puli 1905.." *Časopis za suvremenu povijest* 41, br. 2: 543-562.
- Klaić, Željko. 2014. "Nacionalni pokret istarskih Hrvata i Slovenaca na prijelomu XIX. u XX. stoljeće i utemeljenje Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri 1902.." *Histria* 4, br. 4: 29-100.

- Klaić, Željko. 2017. "Godišnja skupština Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri 1905." *Histria* 7, br. 7: 99-135.
- Klaić, Željko. 2018. "Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri i oporbena nastupanja pripadnika mlađeg naraštaja javnih radnika 1903. i 1904. godine." *Croatica Christiana periodica* 42, br. 82: 119-147.
- Knežević, Adrian. 2019. "Prva secesija u dalmatinskoj Narodnoj stranci 1873. godine." *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea* 6, br. 1: 167-204.
- Kocbek, Edvard. 1982. *Listina: dnevniški zapisi od 3. maja do 2. decembra 1943*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Kocka, Jürgen. 1988. "Bürgertum und bürgerliche Gesellschaft im 19. Jahrhundert Europäischen Entwicklungen und deutsche Eigenarten." U: *Bürgertum im 19. Jahrhundert: Deutschland im europäischen Vergleich. Band 1.*, uredio Jürgen Kocka, 11-87. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Koprivica-Oštrić, Stanislava. 1984. "Vukovarski kongres KPJ." *Povijesni prilozi* 3, br. 3: 129-166.
- Koprivica-Oštrić, Stanislava. 1993. "Konstituiranje Države Slovenaca, Hrvata i Srba 29. listopada 1918. godine." *Časopis za suvremenu povijest* 25, br. 1: 45-71.
- Kovač, Miro. 2003. "Raspadanje Austro-Ugarske i rađanje Kraljevine SHS u svjetlu francuske politike (od listopada do prosinca 1918.)." *Časopis za suvremenu povijest* 35, br. 1: 141-172.
- Kranjec, Silvo. 1962. "Koroščevo predavanje o postanku Jugoslavije." *Zgodovinski časopis* 16, br. 1: 218-229.
- Krišto, Jure. 2009. "Od slavenstva do jugoslavenstva: suradnja hrvatskih i slovenskih krugova u Katoličkom pokretu." *Pilar – Croatian Journal of Social Sciences and Humanities* 4, br. 1-2: 111-122.
- Krizman, Bogdan. 1968. "'Prevrat' u Zagrebu i stvaranje 'Države Slovenaca, Hrvata i Srba' u listopadu 1918. god." *Zbornik Historijskog Instituta Slavonije* 6: 173-243.
- Krizman, Bogdan. 1975. *Vanjska politika jugoslavenske države 1918-1941. Diplomatsko-historijski pregled*. Zagreb: Školska knjiga.
- Krizman, Bogdan. 1989. *Hrvatska u prvom svjetskom ratu: hrvatsko-srpski politički odnosi*. Zagreb: Globus.
- Kršnjavi, isidor. 1986. *Zapisci: izza kulisa hrvatske politike*. Zagreb: Mladost.
- Lah, Ivan. 1925. *Knjiga spominov: ječe – moja pot – dan 1914*. Ljubljana: Tiskovna zadruga.

- Lah, Ivan. 1940. *Druga knjiga spominov*. Ljubljana: Odbor za postavitve nagrobnega spomenika dr. Ivanu Lahu.
- Lampe, John R. 2000. *Yugoslavia as history. Twice there was a country*. Cambridge: Cambridge University press.
- Lavrič, Jože, Josip Mal, i Franc Stele. 1939. *Spominski zbornik Slovenije*. Ljubljana: Jubilej.
- Levy, Jonathan. 2007. *The Intermarium: Wilson, Madison & Central European Federalism*. Universal-Publishers.
- Lipušček, Uroš. 2012. *Sacro egoismo: Slovenci v krempljih tajnega londonskega pakta 1915*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Loboda (Melik), Anton. 1918. "Narod, ki nastaja." *Ljubljanski zvon* XXXVIII, br. 7: 476-484.
- Lovrenčić, Rene. 1972. *Geneza politike 'Novog kursa'*. Zagreb: Institut za hrvatsku povijest.
- Lukan, Walter. 2014. *Iz "črnožolte kletke narodov" v "zlato svobodo"? Habsburška monarhija in Slovenci v prvi svetovni vojni*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Manetovic, Edislav. 2006. "Ilija Garasanin: Nacertanije and Nationalism." *The Historical Review/La Revue Historique* 3: 137-173.
- Marinov, Tchavdar, i Aleksander Vezenkov. 2014. "Communism and Nationalism in the Balkans: Marriage of Convenience or Mutual Attraction?" U: *Entangled Histories of the Balkans. Volume Two: Transfers of Political Ideologies and Institutions*, uredili Roumen Daskalov i Diana Mishkova, 469-555. Leiden: Brill.
- Marković, Predrag. 2000. "Titova shvatanja nacionalnog i jugoslovenskog identiteta." *Dijalog povjesničara/istoričara* 2: 235-253.
- Marković, Sima. 1923. *Nacionalno pitanje u svetlosti marksizma*. Beograd.
- Marušič, Branko, i Franc Rozman. 2011. *Stockholmska spomenica Henrika Tume*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa.
- Matijević, Zlatko. 2006. "Balkanski ratovi na stranicama 'Riječkih novina' (1912-1913)." U: *Tkivo kulture. Zbornik Franje Emanuela Hoška u prigodi 65. obljetnice života*, uredila Nela Veronika Gašpar, 189-215. Zagreb; Rijeka: Kršćanska sadašnjost; Teologija u Rijeci.
- Matković, Hrvoje. 1972. *Svetozar Pribičević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature*. Zagreb: Institut za hrvatsku povijest.
- Matković, Hrvoje. 1971. "Pojava i etape razvoja Samostalne demokratske stranke (1924-1929)." *Časopis za suvremenu povijest* 3, br. 1: 7-24.
- Matković, Hrvoje. 1998. *Povijest Jugoslavije. Hrvatski pogled*. Zagreb: Naklada Pavičić, 1998.

- Matković, Hrvoje. 2002. *Povijest Nezavisne države Hrvatske*. Zagreb: Naklada Pavičić.
- Matković, Stjepan, i Marko Trogrlić. 2014. *Iz korespondencije Josipa Franka s Bečom: 1907. – 1910*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- Matković, Stjepan. 2015. "Ivan Tavčar i njegov odnos prema Hrvatskoj." U: *Tavčarjev zbornik*, uredio Igor Grdina, 151-159. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- Matković, Stjepan. 2016a. *Premili Ivane: korespondencija Ivana Hribara s hrvatskom elitom*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- Matković, Stjepan. 2016b. "Political Narratives in Croatia in the Face of War in the Balkans." U: *The Balkan Wars from Contemporary Perception to Historic Memory*, uredile Katrin Boeckh i Sabine Rutar, 179-196. London: Palgrave Macmillan.
- Mazower, Mark. 2008. *Balkan. Od konca Bizanca do danes*. Ljubljana: Krt.
- Melik, Vasilij. 1979. "Demokratizacija volilnega sistema (1907) i njeni učinki." *Zgodovinski časopis* 33, br. 2: 221-227.
- Melik, Vasilij. 2002. *Slovenci 1848–1918: razprave in članki*. Maribor: Litera.
- Meštrović, Ivan. 1993. *Uspomene na političke ljude i događaje*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Mikuž, Metod. 1973. *Pregled zgodovine NOB v Sloveniji. 4. Knjiga*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Millo, Anna. 1989. *L'elite del potere a Trieste: una biografia collettiva 1891-1938*. Milano: Franco Angeli Storia.
- Mitrović, Andrej. 1981. *Prodor na Balkan. Srbija u planovima Austro-Ugarske i Nemačke 1908-1918*. Beograd: Nolit, 1981.
- Mrkonjić, Tomislav, Jadranka Neralić i Zlatko Matijević. 2009. "Riječka spomenica (1915.)." *Pilar IV*, br. 7-8(1-2): 214-219.
- Murko, Matija. 1922a. "Slovenački književni jezik." *Nova Evropa* (Beograd) knjiga V, br. 5: 132-140.
- Murko, Matija. 1922b. "Slovenski jezik v Jugoslaviji." *Ljubljanski zvon* (Ljubljana) 42, br. 7: 385-395.
- Nećak, Dušan. 1992. "Revija 'Nova Evropa' in Slovenci." *Zgodovinski časopis* 46, br. 1: 93-108.
- Nedog, Alenka. 1978. *Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji od leta 1935 do 1941*. Ljubljana: Borec.
- Nešović, Slobodan. 1978. *Jugoslavija – Bugarska: ratno vreme 1945-1945*. Beograd; Sarajevo: Narodna knjiga; Svjetlost.
- Nešović, Slobodan. 1979. *Blejski sporazumi Tito-Dimitrov: Jugoslavija-Bolgarija*. Ljubljana: Komunist.

- Nielsen, Christian Axboe. 2014. *Making Yugoslavs: Identity in King Aleksandar's Yugoslavia*. Toronto: University of Toronto Press.
- Osolnik, Bogdan. 2007. "O graditvi lastne državnosti kot temelju slovenske nacionalne identitete." *Anthropos* 39, br. 3-4: 415-421.
- Pahor, Milan. 2004. *Slavjanska sloga. Slovenci in Hrovati v Trstu. Od avstroogrške monarhije do italijanske republike*. Trst: TT EST.
- Paver, Josipa. 1970. *Zbornik građe za povijest radničkog pokreta i KPJ 1919-1920: Dvor, Glina, Ivanić-Grad, Kostajnica, Novska, Petrinja, Sisak*. Sisak: Historijski arhiv.
- Pavličević, Dragutin. 2002. *Povijest Hrvatske*. Zagreb: Naklada Pavičić.
- Peričić, Šime. 1984. "Dalmacija u prvim pomorsko - trgovinskim ugovorima između Austrije i Italije." *Naše more* 31, br. 5: 233-237.
- Perović, Latinka. 2009. "Narodna radikalna stranka: utemeljenje ideologije socijalnog, nacionalnog i političkog jedinstva srpskog naroda." U: *Proces Vojislavu Šešelju: Raskrinkavanje projekta Velika Srbija*, uredila Sonja Biserko, 35-90. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
- Perovšek, Jurij (urednik). 1990. *Razprava o nacionalnem vprašanju v KPJ leta 1923*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- Perovšek, Jurij. 1978-1979. "Slovenski komunisti in vprašanje makedonskega naroda leta 1923." *Prispevki za zgodovino delavsekga gibanja* 18-19, br. 1-2: 17-44.
- Perovšek, Jurij. 1993. "Unitaristični in centralistični značaj vidovdanske ustave." *Prispevki za novejšo zgodovino* 33, br. 1-2: 17-26.
- Perovšek, Jurij. 1996. *Liberalizem in vprašanje slovenstva*. Ljubljana: Modrijan.
- Perovšek, Jurij. 1998. *Slovenska osamosvojitev v letu 1918*. Ljubljana: Modrijan.
- Perovšek, Jurij. 2002. "Jugoslovanska nacionalna stranka in vprašanje slovenske banovine 1939-1941." *Prispevki za novejšo zgodovino* 42, br. 3: 49-60.
- Perovšek, Jurij. 2004. "Ušeničnik in jugoslovanstvo." U: *Aleš Ušeničnik: čas in ideje, 1868-1952. Zbornik razprav s simpozija SAZU ob 50. obletnici smrti*, uredili Matija Ogrin i Janez Juhant, 97-110. Celje: Mohorjeva družba, 2004.).
- Perovšek, Jurij. 2005. "Jugoslovanska združitev." U: *Slovenska novejša zgodovina 1848 - 1992*, uredili Jasna Fisher i drugi, 200-203. Ljubljana: Mladinska knjiga, Inštitut za novejšo zgodovino.
- Perovšek, Jurij. 2006a. "Korošec in temeljna vprašanja jugoslovanske države." *Časopis za zgodovino in narodopisje - Review for history and ethnography* 77, br. 2-3: 92-103.

- Perovšek, Jurij. 2006b. "Slovenski liberalci in narodno vprašanje v letih 1931-1933." *Prispevki za novejšo zgodovino* 46, br. 1: 255-276.
- Perovšek, Jurij. 2009. *V zaželjeni deželi. Slovenska izkušnja s Kraljevino SHS/Jugoslavijo 1918-1941*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- Perovšek, Jurij. 2010a. "Srečanje dr. Antona Korošca in ing. Dragotina Gustinčiča novembra 1918 v Ženevi." *Prispevki za novejšo zgodovino* 50, br. 1: 189-192.
- Perovšek, Jurij. 2010b. "Slovenski komunisti in nacionalno vprašanje v tridesetih letih." *Prispevki za novejšo zgodovino* 50, br. 2: 5-66.
- Peršak, Katja. 2009. "Anton Korošec in slovensko-hrvaška nasprotja v Prekmurju." *Pilar – Croatian Journal of Social Sciences and Humanities* 4, br. 1-2: 133-150.
- Petranović, Branko. 1980. *Istorija Jugoslavije: 1918-1978*. Beograd: Nolit.
- Pijade, Moša (urednik). 1949. *Istorijski arhiv Komunističke partije Jugoslavije. Tom II. Kongresi i zemaljske konferencije KPJ 1919-1937*. Beograd: Istorijsko odeljenje Centralnog komiteta KPJ.
- Pijade, Moša. 1964. *Izabrani spisi. Knjiga 5*. Beograd: Institut za izučavanje radničkog pokreta.
- Pilar, Ivo. 1990. *Južnoslavensko pitanje: prikaz cjelokupnog pitanja/L.V. Südländ*. Varaždin: Hrvatska demokratska stranka.
- Pirjevec, Jože. 1995. *Jugoslavija 1918-1992. Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije*. Koper: Založba Lipa.
- Pirjevec, Jože. 2007. *Trst je naš! Boj Slovencev za morje (1948-1954)*. Ljubljana: Nova revija, 2007.
- Pirjevec, Jože. 2011. *Tito in tovariši*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Pitamic, Leonid. 1923. "Naša severna meja." *Nova Evropa* (Beograd) knjiga VII, br. 12: 352-354.
- Pleterski, Janko. 1967. "Nacionalno vprašanje v Jugoslaviji v teoriji in politiki KPJ - KPS." *Prispevki za novejšo zgodovino* 7, br. 1-2: 277-316.
- Pleterski, Janko. 1968. "Trilazem pri Slovencih in jugoslovansko zedinjenje." *Zgodovinski časopis* 22, br. 1: 169-184.
- Pleterski, Janko. 1971. *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo. Politika na domačih tleh med vojno 1914-1918*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Pleterski, Janko. 1975a. *Politika 'novog kursa', jadranski kompromis i Slovenci*. Beograd: Jugoslovenski istorijski časopis.
- Pleterski, Janko. 1975b. "Jugoslovanska misel pri Slovencih v dobi Taaffejeve vlade (1879-1983)." *Zgodovinski časopis* 29, br. 3-4: 263-275.

- Pleterski, Janko. 1977. "Osemdeset let od ustanovitve slovenske delavske stranke." *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 25, br. 1: 39-54.
- Pleterski, Janko. 1986. *Narodi, Jugoslavija, revolucija*. Ljubljana: Komunist, DZS.
- Pleterski, Janko. 1998. *Dr. Ivan Šušteršič, 1863-1925: pot prvaka slovenskega političnega katolicizma*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Založba ZRC.
- Prebeg, Vladimir, i Ante Pavelić. 1919. *Republikanski program Hrvatske stranke prava*. Zagreb: Tiskara 'Merkur' d. d.
- Prepeluh, Albin. 1987. *Pripombe k naši prevratni dobi*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1987.
- Prunk, Janko, Cirila Toplak, i Marjeta Hočevar. 2006. *Parlamentarna izkušnja Slovencev 1848-2004*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Prunk, Janko. 1985. "Nacionalni programi u slovenskoj političkoj misli (1848-1945), I. dio." *Časopis za suvremenu povijest* 17, br. 3: 1-30.
- Prunk, Janko. 1986. *Slovenski narodni programi: narodni programi v slovenski politični misli od 1848 do 1945*. Ljubljana: Društvo.
- Prunk, Janko. 1992. *Slovenski narodni vzpon: narodna politika (1768-1992)*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Prunk, Janko. 2002. *Kratka zgodovina Slovenije*. Ljubljana: Založba Grad.
- Radić, Stjepan. 1971. *Politički spisi: Autobiografija, članci, govori, rasprave*. Zagreb: Znanje.
- Rahten, Andrej. 1999a. "Trialistične zamisli slovenskih in hrvaških politikov v letih pred prvo svetovno vojno." *Prispevki za novejšo zgodovino* 39, br. 2: 65-74.
- Rahten, Andrej. 1999b. "Zadnji slovenski avstrijakant: Prispevek k politični biografiji dr. Ivana Šušteršiča." *Zgodovinski časopis* 53, br. 2: 195-208.
- Rahten, Andrej. 2001. *Slovenska ljudska stranka v Dunajskem parlamentu. Slovenska parlamentarna politika v Habsburški monarhiji 1897-1914*. Celje: Cenesa, Založba Panevropa.
- Rahten, Andrej. 2002a. "Trialistični koncepti velikoavstrijskih krogov in slovensko vprašanje." *U: Slovenci v Evropi: O nekaterih vidikih slovenske povezanosti s sosedi*, uredio Peter Vodopivec, 43-54. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete.
- Rahten, Andrej. 2002b. *Slovenska ljudska stranka v beograjski skupščini. Jugoslovanski klub v parlamentarnem življenju Kraljevine SHS 1919-1929*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Rahten, Andrej. 2005. *Zavezništva in delitve: razvoj slovensko-hrvaških političnih odnosov v habsburški monarhiji 1848-1918*. Ljubljana: Nova revija.
- Rahten, Andrej. 2009. "Avstromarksistični pogledi na jugoslovansko vprašanje." *Pilar – Croatian Journal of Social Sciences and Humanities* 4, br. 7(1)/8(2): 123-132.

- Rahten, Andrej. 2012. *Avstrijski in jugoslovanski državni problem. Tri razprave Janka Brejca iz prelomnega obdobja narodne zgodovine*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Rajčić, Tihomir. 2014. "Srpska stranka u Dalmaciji i njezino pragmatično uključivanje u politiku 'novoga kursa'." *Časopis za suvremenu povijest* 46, br. 2: 341-361.
- Redžić, Enver. 1977. *Austromarksizam i jugoslavensko pitanje*. Beograd: Narodna knjiga.
- Resis, Albert. 1978. "The Churchill-Stalin Secret 'Percentages' Agreement on the Balkans, Moscow, October 1944." *The American Historical Review* 83, br. 2: 368-387.
- Ribičić, Ciril. 2009. "Izvršilna oblast v stari Jugoslaviji." *Zbornik znanstvenih razprav*, 38, br. 1: 241-268.
- Rozman, Franc. 1979. "Ob sedemdesetletnici tivolske resolucije." *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 27, br. 3: 180-184.
- Rozman, Franc. 1988. "Stališče slovenske socialne demokracije do balkanskih vojn." *Zgodovinski časopis* 42, br. 4: 517-524.
- Rozman, Franc. 2004. "Odnos med Nemci in Slovenci na prelomu stoletja (primer socialne demokracije) = Die Beziehungen zwischen den Deutschen und Slowenen zur Jahrhundertwende: (am Beispiel der Sozialdemokratie)." U: *Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju, Slowenisch-österreichische Beziehungen im 20. Jahrhundert*, uredili Dušan Nečak, Boris Jesih, Božo Repe, Ksenija Škrilec i Peter Vodopivec, 63-80. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete.
- Rutar, Sabine. 2002. "Emancipacija s pomočjo izobrazbe: italijanska in slovenska socialdemokratska izobraževalna društva v habsburškem Trstu (1899-1914)." *Prispevki za novejšo zgodovino* 42, br. 3: 21-36.
- Sebag Montefiore, Simon. 2003. *Stalin: The Court of the Red Tsar*. London: Weidenfeld and Nicholson.
- Šepić, Dragovan. 1983. *Vlada Ivana Šubašića*. Zagreb: Globus.
- Sfetas, Spyridon. 2012. "The Bulgarian-Yugoslav Dispute over the Macedonian Question as a Reflection of the Soviet-Yugoslav Controversy (1968-1980)." *Balkanica* 43: 241-271.
- Simić, Pero. 2009. *Tito. Skrivnost stoletja*. Ljubljana: Orbis.
- Sirotković, Hodimir, i Lujo Margetić. 1988. *Povijest država i prava naroda SFR Jugoslavije*. Zagreb: Školska knjiga.
- Sirotković, Hodimir. 1992. "O nastanku, organizaciji, državnopravnim pitanjima i sukcesiji Države SHS nastale u jesen 1918." *Časopis za suvremenu povijest* 24, br. 3: 61.-74.

- Sirotković, Hodimir. 2000. "Radićev Ustav neutralne seljačke Republike Hrvatske iz 1921. godine." *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 32-33, br. 1: 299-307.
- Šišić, Ferdo. 1920. *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1914.-1919.* Zagreb: Matica hrvatska.
- Skakun, Milan. 1979. *Jugoslovensko-bugarski odnosi.* Beograd: Jugoštampa.
- Skenderović, Robert. 2006. "Bunjevačko-šokačka stranka 1920.-1926." *Časopis za suvremenu povijest* 38, br. 3: 795-816.
- Slovenija, Arhiv Slovenije, Fond 1546 - Zbirka biografij vidnejših komunistov in drugih javnih osebnosti, kut. 15, Življenjepis Dragotina Gustinčiča.
- Smodlaka, Josip. 1972. *Partizanski dnevnik.* Beograd: Nolit.
- Somogyi, Eva. 2011. *Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch-Ungarischen Monarchie 1867-1918.* Budapest: Akademiai Kiado.
- Spalajković, Miroslav. 1899. *La Bosnie et L'Herzegovine. Etude d'histoire diplomatique et de droit international.* Pariz.
- Stamova, Marijana. 2014. "Bulgarian-Yugoslav relations and the Macedonian question (1948-1963)." *Annales. Series historia et sociologia* 24, br. 4: 661-670.
- Stančić, Nikša. 2002. *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću.* Zagreb: Barbat.
- Stanković, Đorđe. 1984. *Nikola Pašić, saveznici i stvaranje Jugoslavije.* Beograd: Nolit.
- Stavbar, Vlasta. 2017. *Majniška deklaracija in deklaracijsko gibanje.* Maribor: Založba Pivec.
- Stiplovšek, Miroslav. 2000. *Slovenski parlamentarizem 1927-1929: avtonomistična prizadevanja skupščin ljubljanske in mariborske oblasti za ekonomsko-socialni in prosvetno-kulturni razvoj Slovenije ter za udejanjenje parlamentarizma.* Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Stiplovšek, Miroslav. 2004. "Prizadevanja skupščin ljubljanske in mariborske oblasti za izvajanje razširitev samoupravnih pristojnosti (1927 - 1929)." *Lex localis* 11, br. 1: 1-19.
- Subotić, Dušan. 1922. *Naša Kraljevina nije nova država. Novi život. Knjiga XI.* Beograd: Grafički zavod Narodna Samouprava.
- Sučeska, Avdo. 1985. *Istorija i prava naroda SFRJ.* Sarajevo: Svjetlost.
- Šušteršič, Ivan. 1996. *Moj odgovor. Žlindra v državnem zboru.* Ljubljana: CO LIBRI.
- Taylor, Alan John Percival. 1956. *Habsburška monarhija 1815-1918.* Ljubljana: DZS.
- Terpešev, Dobri, Radoslav Perović, i Vasa Čubrilović. 1945. *Za bratstvo Jugoslavije i Bugarske.* Beograd: Prosveta.

- Tomasevich, Jozo. 1979. *Četnici u drugom svjetskom ratu 1941–1945*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Tomic, Yves. 2009. "Ideologija Velike Srbije u XIX I XX veku." U: *Proces Vojislavu Šešelju: Raskrinkavanje projekta Velika Srbija*, uredila Sonja Biserko, 91-200. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
- Tsakaloyannis, Panos. 1986. "The Moscow Puzzle." *Journal of Contemporary History* 21, br. 1: 37–55.
- Tuma, Henrik. 1907. *Jugoslovanska ideja in Slovenci*. Gorica: »Goriška Tiskarna« A. Gabršček.
- Tuma, Henrik. 1937. *Iz mojega življenja: spomini, misli in izpovedi*. Ljubljana: Naša založba.
- Tuma, Henrik. 1997. *Iz mojega življenja: spomini, misli in izpovedi*. Ljubljana, Čukgraf.
- Türk, Danilo. 2007. *Temelji mednarodnega prava*. Ljubljana: GV Založba.
- Ušeničnik, Aleš. 1902. "Kardinal Missia in katoliška renesanca med Slovenci." *Katoliški obzornik* 6, br. 2: 156.
- Ušeničnik, Aleš. 1918. *Um die Jugoslavija. Eine Apologie*. Ljubljana.
- Vassilev, Rossen. 1999. "Modernization Theory Revisited: The Case of Bulgaria." *East European Politics and Societies* 13, br. 3: 566–599.
- Verginella, Marta. 1990. *Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Verginella, Marta. 1997. "Prihod vlaka v Trst." *Zgodovina za vse: vse za zgodovino* 4, br. 2: 59-65.
- Vidmar, Josip. 1932. *Kulturni problem slovenstva*. Ljubljana: Tiskovna zadruga.
- Vilfan, Joža. 1935. "Polemika – Tivolska resolucija." *Sodobnost* 3, br. 5: 245-249.
- Vodopivec, Peter. 2006. *Od Pohlinove slovnice do samostojne države. Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. Stoletja*. Ljubljana: Modrijan.
- Vodušek Starič, Jera. 1992. *Prezem oblasti 1944–1946*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Vodušek Starič, Jera. 1994. »Dosje« *Mačkovšek*. Ljubljana: Arhivsko društvo.
- Vovko, Andrej. 1973. "Politični profil La Yugoslavie, revije jugoslovanske politične emigracije v Švici 1917-1918." *Prispevki za zgodovino delavsekga gibanja* 13: 117-131.
- Vukas, Budislav ml. 2017. *Hrvatska državnost – pravnopovijesne prosudbe*. Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci.
- Wank, Solomon. 1963. "Aehrenthal's Programme for the Constitutional Transformation of the Habsburg Monarchy: Three Secret 'Mémoires.'" *The Slavonic and East European Review* 41, br. 97: 513–536.

- Wargelin, Clifford F. 2000. "The Economic Collapse of Austro-Hungarian Dualism, 1914-1918." *East European Quarterly* 34, br. 3: 261-288.
- Wheeler, Mark. 1998. "White Eagles and White Guards: British Perceptions of Anti-Communist Insurgency in Yugoslavia in 1945." *The Slavonic and East European Review* 66, br. 3: 446-461.
- Winkler, Eduard. 2000. *Wahlrechtsreformen und Wahlen in Triest 1905-1909: eine Analyse der politischen Partizipation in einer multinationalen Stadtregion der Habsburgermonarchie*. München: R. Oldenbourg.
- Wullschlegel, Marion. 2022. "Far from Armageddon: Austria-Hungary's officers and their visions of a general European War before 1914." *War in History* 29, br. 3: 563-583.
- Zajc, Marko. 2010. *Slovinci in protislovja južnoslovenskih integracijskih ideologij do 1914*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- Žarić, Slobodan. 1988. "Aktivnost organizacija KP Hrvatske na području kotara Sisak u toku 1941. i 1942. Godine." *Povijesni prilozi* 7, br. 1: 137-162.
- ZAVNOH. 1964. *Zbornik dokumenata 1943, knjiga 1*. Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta.
- ZAVNOH. 1970. *Zbornik dokumenata 1944: (od 1. siječnja do 9. svibnja)*. Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta.
- Zečević, Momčilo. 1968. *Slovenska ljudska stranka pred stvaranje Kraljevine SHS 1917-1918*. Beograd: Istorija XX veka.
- Zečević, Momčilo. 1977. *Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917 - 1921: Od majniške deklaracije do vidovdanske ustave*. Maribor: Založba Obzorja.
- Zečević, Momčilo. 1986. *Na zgodovinski prelomnici*. Maribor: Založba Obzorja.
- Zelenika, Ratko. 1988. *Metodologija i tehnologija izrade znanstvenog i stručnog djela*. Beograd: Savremeno pakovanje.
- Ziherl, Boris. 1945. *Stara i nova Jugoslavija. Članci i rasprave*. Beograd: Kultura.
- Žitko, Salvator. 2016. "Slovensko-hrvaški odnosi v Avstrijskem primorju v kontekstu 'novega kurza' hrvaške politike v letih 1903 - 1907." *Histria* 6, br. 6: 59-92.
- Žolger, Ivan. 1923. "Da li je naša kraljevina nova ili stara država? Separat." *Slovenski pravnik* 3-4: 1-18.
- Žutić, Nikola. 1988. "Ideologija jugoslovenstva i njeno raspadanje (1929-1939)." *Istorijski glasnik* 40, br. 1-2: 63-91.
- Zwiter, Fran. 1962. *Nacionalni problemi v Habsburški monarhiji*. Ljubljana: Slovenska matica.